

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Οι μηχανές συζητούν και κουδουνίζουν η μία στην άλλη. Είναι η ώρα να κατεβάσεις το γύρο του καπέλου σου, να μοιραστείς μετά από όλη αυτή τη βιαιότητα ένα τσιγάρο και να σκεφτείς πώς θα ξεφύγεις... Θυμάσαι πώς μπήκες, όλες τις στροφές της διαδρομής; Όχι. Δεν κοίταζες. Κάποια από όλες αυτές τις πόρτες θα μπορούσε να σε οδηγήσει στην ασφάλεια, αλλά ίσως να μην υπάρχει χρόνος...

Αλλά ο Ντάνκαν Σάντις δεν είναι παρά ένα όνομα, μια λειτουργία, και «πόσο ψηλά φτάνει όλο αυτό» δεν είναι καν η σωστή ερώτηση, γιατί τα σχεδιαγράμματα της οργάνωσης έχουν όλα φτιαχτεί από Εκείνους, οι τίτλοι και τα ονόματα έχουν μπει από Εκείνους, γιατί: Παροιμίες για Παρανοϊκούς, 3: **αν σε καταφέρουν να κάνεις λάθος ερωτήσεις, δεν χρειάζεται να ανησυχούν για τις απαντήσεις.**

Ο Σλόθροπ έχει σταματήσει μπροστά στη γαλάζια λίστα εξαρτημάτων που το ξεκίνησε όλο αυτό. *Πόσο ψηλά φτάνει... αχχχχ.* Αυτή η απατηλή ερώτηση φαίνεται τελικά πως δεν έχει να κάνει με τους ανθρώπους, αλλά με τα *μηχανήματα!* Αλληθωρίζοντας, περνώντας ένα δάχτυλο προσεκτικά πάνω από τις στήλες, ο Σλόθροπ βρίσκει το Επόμενο Στάδιο Συναρμολόγησης του *Vorrichtung für die Isolierung.*

Thomas Pynchon, *Το Ουράνιο Τόξο της Βαρύτητας*

ΑΝ ο φιλοπερίεργος κι αγνώριστος αναγνώστης που είχε την ατυχία να πέσει το βλέμμα του πάνω σ' αυτές τις σελίδες, και από κάποια ανεξήγητη διάθεση φιλοδοξεί να τις ρουφήξει, τυχαίνει να είναι οπαδός της μεταμοντέρνας ποπ φιλοσοφίας (δηλ. της «αντι»κουλτούρας) ή είναι από αυτούς που αναζητούν παντού *φασισμούς* για να τους καταγγείλουν, τον προειδοποιούμε ότι θα απογοητευτεί οικτρά. Δεν μιλάμε δε για τους αναγνώστες της *Εσπρέσσο* και τις κάθε λογής «επιτροπές κατοίκων». Γι' αυτούς –ευτυχώς– δεν υπάρχουμε καν. Εδώ τίθενται τα *σωστά* ερωτήματα και είμαστε μετριοφρονες μόνο ως προς το ότι δίνουμε μια *εν μέρει* σωστή απάντηση. Η τιμή της ορθής επίλυσης του κοινωνικού ζητήματος –το μόνο ζήτημα για το οποίο μας ενδιαφέρει να μιλήσουμε– δεν ανήκει στα *Παιδιά της Γαλαρίας*. Μόνο η πρακτική ευφυΐα της εργατικής τάξης που αρνείται τον εαυτό της, απροσδόκητα, σαν έκρηξη ηφαιστείου παρόμοια μ' αυτήν των πρώτων εργατικών συμβουλίων του 1905, έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα, μέσα από τις υπάρχουσες και μελλοντικές προλεταριακές κοινότητες αγώνα, να στείλει Εκείνους στο σκουπιδοτενεκέ της Ιστορίας.

Ποιοι είναι Εκείνοι; Να, ένα σωστό ερώτημα. Εκείνοι δεν είναι παρά ο ένας πόλος του διπλασιασμένου, αλλοτριωμένου εαυτού μας. Ο πόλος του κεφαλαίου που έχει απορροφήσει τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνικής εργασίας και τις έχει μετατρέψει σε δική του παραγωγική δύναμη. Εκείνοι –οι, υπαρκτοί ή επίδοξοι, *top managers* του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής– φαίνεται σαν να είναι τα πάντα. Σαν να είναι άτρωτοι. Αλλά είναι άτρωτοι επειδή δεν είναι τίποτα· τίποτα άλλο από μια λειτουργία της στοιχειωμένης αντικειμενικότητας. Το μόνο που είναι ικανοί να κάνουν είναι να υποβάλλουν σ' αυτούς που τους παίρνουν στα σοβαρά τα λάθος ερωτήματα: «μαζί τα φάγαμε ή μόνο κάποιοι κακοί πολιτικοί»; «ποια πρέπει να είναι η σωστή μορφή του κράτους»; «τι θυσίες πρέπει να κάνεις σαν πολίτης για να βοηθήσεις τη χώρα σου εν ώρα κρίσης»; «ποιο κομμάτι της αναπαραγωγής πρέπει να αναλάβουν οι αυτοδιαχειριζόμενες συνεργατικές επιχειρήσεις, ποιο το κράτος και ποιο η ιδιωτική πρωτοβουλία»; κλπ.

Εμείς που βγήκαμε από άλλο ορυχείο του χρόνου ρωτάμε: «ποια είναι η αληθινή αγάπη»; Ποιος να ξέρει όμως; Το μόνο που ξέρουμε είναι ότι η πορεία της αληθι-

νής αγάπης ποτέ δεν ήταν ομαλή. Περνάει μέσα από τις συμπληγάδες πέτρες της παραγωγής, της ανταλλαγής, της διανομής και της κατανάλωσης του κεφαλαίου. Από την αντίφαση ανάμεσα στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία. Ανίκανη να κατανοήσει και να ξεπεράσει αυτή τη βασική αντίφαση, η αντικουλτούρα –όπως έλεγαν κάποτε τη σημερινή κυρίαρχη μαζική κουλτούρα– περιορίστηκε στην ανατροπή των απαρχαιωμένων κοινωνικών συμβάσεων, τη μυστικιστική εμπειρία και την απελευθέρωση του πάθους, με αποτέλεσμα να αυτοκαταστραφεί, ν' αφομοιωθεί και να αυξήσει την παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου (και όχι μόνο του πολιτιστικού κεφαλαίου).

Τι να λέμε τώρα; Το όνειρο της διαφοράς πέθανε νωρίς. Γιατί ό,τι παραμένει τοποθετημένο στη διαφορά του παγιώνεται και πεθαίνει. Το εστιατόριο του Brian Gysin, οι Χίλιες και μια Νύχτες της Ταγγέρης, έκλεισε την ίδια χρονιά που πέθανε ο Eddie Cochran. Ελάχιστοι καταναλωτές της σημερινής ethnic σούπας θυμούνται το δίσκο του Brian Jones με τους Master Musicians of Jajouka. Όταν ο Μικ είχε κάνει τον επικήδειο του Brian μ' αυτούς τους στίχους του Shelley:

Ειρήνη, ειρήνη! Δεν είναι νεκρός, δεν κοιμάται –
Έχει ξυπνήσει από το όνειρο της ζωής –
Ενώ εμείς, χαμένοι σε ορμητικά οράματα
Δίνουμε έναν άγονο αγώνα με φαντάσματα
Και σε κατάσταση υπνώσεως καρφώνουμε με το
μαχαίρι του πνευμάτος μας
Άτρωτα τίποτα. – Εμείς σαπίζουμε
Σαν πτώματα σε οστεοφυλάκιο· ο φόβος και η
λύπη
μας παραμορφώνουν και μας καταβροχθίζουν
μέρα με τη μέρα,
και παγωμένες ελπίδες, σα σμήνος σκουληκιών,
βαραίνουν τον έμψυχο πηλό μας

δεν ήταν απλώς ο επικήδειος μιας ολόκληρης beat γενιάς που «ψήφισε Αιωνιότητα έξω από το Χρόνο κι έτρωγε ξυπνητήρια στο κεφάλι κάθε μέρα». Ήταν κι η αντιφατική ανακάλυψη ότι ο τάφος είναι η πύλη προς μια ανώτερη ύπαρξη, προς το ταίριασμα της καρδιάς και του νου με τα πάντα της ζωής. Κάποιες χιλιάδες χιλιόμετρα πιο μακριά, το Ντιτροίτ, ένα από τα πιο ισχυρά μας κάστρα όταν ήμασταν εργάτες-μάζα, η πόλη των εξεγέρσεων, των MC5, του John Sinclair και των Άσπρων Πανθήρων, του Freddy Perlman και της Black and Red, της Ένωσης των Επαναστατών Μαύρων

Εργατών έβραζε ακόμα. The motor city was still burning! Ήταν η εποχή που το «πολιτικό» συναντιόταν με το «προσωπικό» ως οι δύο όψεις του ίδιου κινήματος: ν' αλλάξουμε τον κόσμο/ν' αλλάξουμε τη ζωή. Το καράβι της Αναγέννησης γρήγορα τσακίστηκε στους ύφαλους της πραγματικότητας. Το 1975 είχε αρχίσει η καταβύθιση στο «προσωπικό», η αναδίπλωση της κάθε κοινότητας αγώνα στον εαυτό της, η κυριαρχία του μικροαστισμού, του ναρκισσισμού και του σαδομαζοχισμού που κρατάει μέχρι σήμερα. Η αναδιάρθρωση, που σ' αυτό το τεύχος εξετάζεται προς το παρόν ως αντεπίθεση του κεφαλαίου, είναι μια περίπλοκη κοινωνική και ψυχολογική διαδικασία.

Είναι επίσης αλήθεια ότι, μαζί με το κίνημα και τη μουσική μας, χάσαμε και τις πόλεις μας: χάσαμε την Αθήνα, όπως χάσαμε πολύ πιο πριν το Παρίσι των παιδιών του παραδείσου, την Ταγγέρη, το Ντιτροίτ, τη Ρώμη. Ότι βιώσαμε, ό,τι ελπίσαμε και ό,τι φανταστήκαμε απομακρύνθηκε σαν μια αναπαράσταση αναρτημένη στο you tube. Σε έναν κόσμο φτιαγμένο κατ' εικόνα και ομοίωση του κεφαλαίου-δράκουλα, δεν είναι οι άλλοι μόνο που είναι ζόμπι. Είμαστε κι εμείς οι ίδιοι νεκροζώντανοι που επιβιώνουν πίνοντας το «αμόλυντο» αίμα των άλλων, αγοράζοντας στοιχειωμένα κειμήλια του παρελθόντος – μια εικονική, δανεική, φιλολογικά στολισμένη παράταση ζωής. Money answers all things.

Τώρα που πέθανε ο Μάρλοου κι ο Δεκέμβρης αρχίζει να γίνεται μια μακρινή ανάμνηση, είναι ώρα να αποδεχτούμε ότι είμαστε θνητοί, ν' ανοίξουμε τις κουρτίνες, να γκρεμίσουμε τα ερείπια, να εγκαταλείψουμε τα φαντάσματα του παρελθόντος, ν' αφήσουμε τους νεκρούς να θάψουν τους νεκρούς τους, να πετάξουμε τα οστεοφυλάκια και να βγούμε ξανά στον κόσμο. Να πάμε πάλι από την αρχή με το ίδιο πάθος και την ίδια πεποίθηση ότι η κριτική δεν είναι ένα πάθος του εγκεφάλου αλλά ο εγκέφαλος του πάθους. Οι κνίτες, οι συριζάδες και οι νεο-αριστεριστές θα προσπαθήσουν να μας πείσουν ότι δεν υπάρχουμε, ότι μας έχουν ντουμπλάρει οι προβοκάτορες του συστήματος κι ότι θα σωθούμε αν παρατήσουμε τους αγώνες μας, υιοθετήσουμε τα συνθήματά τους και τους γλύψουμε τ' αρχίδια. Δεν πρέπει να μασήσουμε! Πρέπει να ξαναπάρουμε την Ταγγέρη βάσει σχεδίου, οργανωμένου από κοινού με την εξεγερμένη πλέμπα της.

Αυτή είναι μια προγραμματική δήλωση, αγαπητοί Σλόθροπ. Προσφέρουμε εδώ το πρώτο μέρος ενός Gebrauchsanleitung zur Aufhebung der Isolierung. Ουγκ!

Μάιος 2014

Η ΚΡΙΣΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΩΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ω

πως είχαμε γράψει στο προηγούμενο τεύχος, η παγκόσμια οικονομική ύφεση και η χρηματοπιστωτική κρίση των τελευταίων ετών είναι οι πιο πρόσφατες μορφές εμφάνισης της διαρκούς κρίσης αναπαραγωγής του κεφαλαίου που ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του '70 και δεν ξεπεράστηκε ποτέ οριστικά παρά τις βραχείες περιόδους οικονομικής άνθισης.

«Στρεβλές» μορφές εμφάνισης θα έπρεπε να είχαμε προσθέσει, γιατί το κεφάλαιο δεν είναι ένα πράγμα που αυξάνεται ή μειώνεται αλλά **μορφή** κοινωνικών σχέσεων: αποτελεί την τρέχουσα ιστορική μορφή αντικειμενικότητας, ένα σύστημα διαμεσολαβήσεων ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο όπου η συγκρότηση του κόσμου φαίνεται να λαμβάνει χώρα πίσω από την πλάτη των υποκειμένων, τη στιγμή που αποτελεί δικό τους έργο. Μέσω της γενικευμένης εμπορευματικής ανταλλαγής, των χρηματικών σχέσεων, του έμφυλου-ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας και των εξουσιαστικών-εκμεταλλευτικών παραγωγικών σχέσεων υπό την ειδικά καπιταλιστική μορφή τους, της αλλοτρίωσης των εργατών από το περιεχόμενο, τα μέσα και το προϊόν της εργασίας τους και της επιταγής της «συσσώρευσης για χάρη της συσσώρευσης», η εργασία –«η ζωντανή φλόγα που δίνει μορφή στα πράγματα, η παροδικότητα και η χρονικότητά τους»¹ **αντικειμενοποιείται** και **παγιώνεται** στις ανταλλακτικές αναλογίες μεταξύ πραγμάτων. Μέσω της **πειθάρχησης** που επιβάλλουν οι «στοιχειωμένες» διαμεσολαβήσεις η εργασία παράγει και αναπαράγει τις συνθήκες και τις σχέσεις κυριαρχίας της: αυτός ο **αντεστραμμένος κόσμος** είναι η τρέχουσα μορφή της ταξικής κυριαρχίας. Επομένως όταν μιλάμε για κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου αναφερόμαστε στην κρίση αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή των ταξικών σχέσεων εξουσίας όπως εκδηλώνονται σε κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής.

Για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό, πρέπει να εξετάσουμε τη συνολική διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου, δηλαδή την ενότητα της φάσης της παραγωγής του και της φάσης της κυκλοφορίας του, τις μορφές πολιτικής νομιμοποίησής του, τις μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής και τις ψυχικές δομές, τις υποκειμενικότητες (ακόμα και τα προσώπια) που προϋποθέτει και δημιουργεί. Ο Μαρξ είχε την ευφυΐα να αντιληφθεί ότι η καπιταλιστική σχέση «δεν δημιουργεί μόνο ένα αντικείμενο για το υποκείμενο αλλά και ένα υποκείμενο για το αντικείμενο»,² αλλά ποτέ δεν εμβάθυνε την ανάλυσή του για την αλλοτρίωση, την κατανάλωση και την εργατική υποκειμενικότητα (η τελευταία έννοια αναφέρεται στο γεγονός ότι το προϊόν –το παραγωγικό υποκείμενο– δεν υποτάσσεται στους νόμους της παραγωγής του). Περιορίστηκε στην ανάλυση των φάσεων της παραγωγής και της κυκλοφορίας

αυτού του κεφαλαίου. Αυτή η ανάλυση όμως αποτελεί το ανατικατάστατο θεμέλιο της έρευνάς μας.

Στον Μαρξ, το κεφάλαιο ορίζεται ως διαδικασία, ως **αξία (αλλοτριωμένη εργασία)-εν-κινήσει**, η οποία μεγεθύνεται διαρκώς καθώς περνάει από τις διαδοχικές φάσεις της παραγωγής και της πραγματοποίησης της υπεραξίας. Το κεφάλαιο περνάει μέσα από τρεις βασικές φάσεις (βλ. σχήμα 1). Στην πρώτη, ο μεμονωμένος καπιταλιστής ενεργεί ως **αγοραστής** στην αγορά εμπορευμάτων. Στη δεύτερη, ενεργεί ως οργανωτής της παραγωγής και στην τρίτη εμφανίζεται στην αγορά ως **πωλητής**. Η αξία εμφανίζεται με διαφορετικό ένδυμα σε κάθε μια από τις τρεις φάσεις: στην πρώτη εμφανίζεται ως χρήμα, στη δεύτερη ως παραγωγική/αξιοποιητική διαδικασία και στην τρίτη ως υλικό ή άυλο εμπόρευμα. Η μεγέθυνση του κεφαλαίου προϋποθέτει ότι οι διαρκείς μεταμορφώσεις του από τη μια φάση στην άλλη θα γίνονται χωρίς να χάνεται αξία. Το χρηματικό κεφάλαιο πρέπει να πραγματωθεί μέσω της παραγωγής, το παραγωγικό κεφάλαιο πρέπει να πραγματωθεί στη μορφή εμπόρευμα και τα εμπορεύματα πρέπει να πραγματωθούν ως χρήμα, το οποίο θα επανεπενδυθεί και φτου απ' την αρχή. Αυτό αποτελεί την περιστροφή του κάθε ατομικού κεφαλαίου.

Στο Κεφάλαιο και στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, ο Μαρξ λέει ότι η συνολική διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου είναι

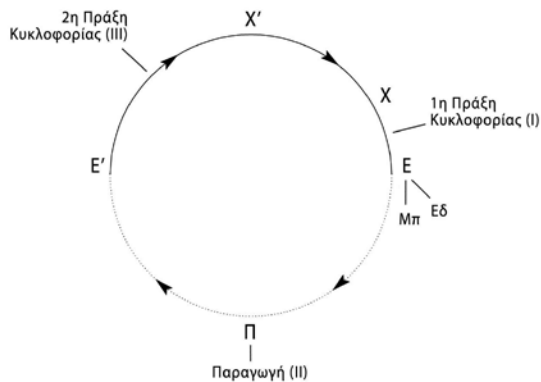
(α) το σύνολο των περιστροφών των ατομικών κεφαλαίων που αλληλοδιαπλέκονται, αλληλοπροϋποτίθενται και αλληλοκαθορίζονται³

(β) η ενότητα των φάσεων περιστροφής που όμως έρχονται αντιμέτωπες ως αυτοτελείς. Ο βίαιος χωρισμός τους, η αυτονόμηση κάθε φάσης πέραν ενός ορίου προκαλεί κρίση, η οποία αποτελεί ταυτόχρονα τη βίαιη αποκατάσταση της ενότητάς τους. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό γιατί πρόκειται για φάσεις διακριτές στο χώρο και τον χρόνο

3. «Κάθε μεμονωμένο κεφάλαιο αποτελεί μόνο ένα ανεξαρτητοποιημένο, σαν να λέμε προικισμένο με ατομική ζωή, κλάσμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, όπως κάθε μεμονωμένο κεφαλαιοκράτης αποτελεί μόνο ένα ατομικό στοιχείο της τάξης των κεφαλαιοκρατών. Η κίνηση του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελείται από το σύνολο των κινήσεων των ανεξαρτητοποιημένων κλασμάτων του, από το σύνολο των περιστροφών των ατομικών κεφαλαίων. Όπως η μεταμόρφωση του μεμονωμένου εμπορεύματος [E-X-E] είναι ένας κρίκος στην αλυσίδα των μεταμορφώσεων του κόσμου των εμπορευμάτων –της εμπορευματικής κυκλοφορίας– έτσι και η μεταμόρφωση του ατομικού κεφαλαίου, η περιστροφή του, είναι ένας κρίκος στο κύκλωμα του κοινωνικού κεφαλαίου. Η συνολική αυτή διαδικασία περιλαμβάνει τόσο την παραγωγική κατανάλωση (την άμεση διαδικασία παραγωγής)... όσο και την ατομική κατανάλωση...». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 2, σελ. 350-351.

1. Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 269. [Όλες οι παραπομπές στα έργα του Μαρξ γίνονται στις ελληνικές εκδόσεις τους. Βλ. Βιβλιογραφικό Επίπετρο].

2. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σελ. 60.

Σχήμα 1. Το κύκλωμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου

νο, που ωστόσο κάθε μία πρέπει να βρίσκεται σε αρμόζουσα σχέση με τις υπόλοιπες ώστε να διασφαλίζεται η ενότητα της συνολικής διαδικασίας αναπαραγωγής.

Η ανεξαρτητοποίηση των στοιχείων που ανήκουν μαζί μπορεί να εμφανίζεται βίαια, σαν καταστροφική διαδικασία. Είναι ακριβώς η **κρίση**, στην οποία εκδηλώνεται η ενότητά τους, η ενότητα των διαφορετικών στοιχείων. Η αυτοτέλεια την οποία αποκτούν τα στοιχεία που ανήκουν μαζί και που αλληλοσυμπληρώνονται, έχει εκμηδενιστεί βίαια. Η κρίση εκδηλώνει λοιπόν την ενότητα των στοιχείων που έχουν αμοιβαία ανεξαρτητοποιηθεί. Χωρίς αυτήν την εσωτερική ενότητα των στοιχείων, που φαινομενικά είναι αδιάφορα μεταξύ τους, δεν θα σημειωνόταν κρίση...

Η πρόθεση του καπιταλιστή, όταν πουλάει, είναι να ξαναμετατρέψει το εμπόρευσμά του ή μάλλον το εμπορευματικό του κεφάλαιο σε **χρηματικό** κεφάλαιο, για να **πραγματοποιήσει** έτσι το κέρδος του... Αν η πραγματοποιημένη αξία πρόκειται να ξαναλειτουργήσει σαν κεφάλαιο θα πρέπει να περάσει από τη διαδικασία της αναπαραγωγής, δηλ. να ανταλλαχθεί πάλι με εργασία και εμπορεύματα. Η κρίση όμως είναι ακριβώς η στιγμή της διατάραξης και της διακοπής της διαδικασίας αναπαραγωγής... Ο σκοπός της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής δεν είναι «η απόκτηση άλλων αγαθών», αλλά η ιδιοποίηση αξίας, χρήματος, αφηρημένου πλούτου...

Με το χωρισμό της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας από τη διαδικασία κυκλοφορίας υπάρχει πάλι, και έχει αναπτυχθεί παραπέρα, η **δυνατότητα** της κρίσης που φαίνεται στην **απλή μεταμόρφωση** του εμπορεύματος [E-X-E]. Από τη στιγμή που οι δυο διαδικασίες δεν περνούν ομαλά η μία στην άλλη, αλλά ανεξαρτητοποιούνται η μία απέναντι στην άλλη, από τη στιγμή αυτή υπάρχει η κρίση... Η δυνατότητα της κρίσης οφείλεται

λοιπόν στο χωρισμό της πώλησης και της αγοράς... Αν το εμπόρευμα αδυνατούσε να αποσυρθεί από τη κυκλοφορία με τη μορφή του χρήματος ή να αναβάλει την επαναμετατροπή του σε εμπόρευμα, αν –όπως γίνεται στο άμεσο ανταλλακτικό εμπόριο– συνέπιπταν η αγορά και η πώληση, τότε κάτω από τις δοσμένες προϋποθέσεις θα εξέλειπε η **δυνατότητα** της κρίσης... Η δυσκολία να μετατραπεί το εμπόρευμα σε χρήμα, η δυσκολία να πωληθεί, προέρχεται μόνο από το γεγονός ότι [στη γενικευμένη εμπορευματική παραγωγή που δεν αποσκοπεί στην ικανοποίηση των αναγκών του ίδιου του παραγωγού] το εμπόρευμα πρέπει να μετατραπεί άμεσα σε χρήμα, ενώ το χρήμα δεν χρειάζεται να μετατραπεί άμεσα σε εμπόρευμα, από το γεγονός δηλ. ότι η **πώληση** και η **αγορά** μπορούν να χωριστούν η μία από την άλλη...

Η πιο αφηρημένη μορφή της κρίσης (και επομένως η τυπική δυνατότητα της κρίσης) είναι λοιπόν η ίδια η **μεταμόρφωση του εμπορεύματος**, στην οποία εμπεριέχεται μόνο σαν αναπτυγμένη κίνηση της αντίφασης ανάμεσα στην ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης, και παραπέρα ανάμεσα στο χρήμα και το εμπόρευμα, αντίφασης που περιλαμβάνεται στην ενότητα του εμπορεύματος. Με τι τρόπο όμως αυτή η δυνατότητα της κρίσης μετατρέπεται σε κρίση, δεν περιλαμβάνεται σ' αυτήν την ίδια τη μορφή. Περιλαμβάνεται μόνο στο ότι υπάρχει εδώ η **μορφή** για μια κρίση. Και αυτό είναι το σπουδαιότερο, όταν εξετάζει κανείς την αστική οικονομία.

Οι κρίσεις της παγκόσμιας αγοράς πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως η πραγματική συνένωση και βίαιη εξομάλυνση όλων των αντιφάσεων της αστικής οικονομίας. Γι' αυτό τα ξεχωριστά στοιχεία, που συνενώνονται έτσι στις κρίσεις αυτές πρέπει συνεχώς να προβάλλονται και να αναπτύσσονται στην κάθε σφαίρα της αστικής οικονομίας, και όσο περισσότερο διεισδύουμε σ' αυτήν, πρέπει, από τη μια μεριά, να αναπτύσσονται νέοι καθορισμοί αυτής της αντίφασης και, από την άλλη μεριά, να αποδεικνύεται ότι οι πιο αφηρημένες μορφές της επαναλαμβάνονται και εμπεριέχονται στις πιο συγκεκριμένες μορφές της... Κατά την εξέταση της **διαδικασίας αναπαραγωγής** του κεφαλαίου (που συμπίπτει με την κυκλοφορία του) πρέπει πρώτα να αποδειχτεί ότι εκείνες οι πιο πάνω μορφές απλώς επαναλαμβάνονται ή μάλλον μόνο εδώ αποκτούν ένα περιεχόμενο, μια βάση πάνω στην οποία μπορούν να εκδηλώνονται...

Η πραγματική κρίση μπορεί να προκύψει μόνο από την πραγματική κίνηση της καπιταλιστικής παραγωγής, του συναγωνισμού και της πίστωσης – εφόσον προκύ-

ππει από τους καθορισμούς μορφής του κεφαλαίου, που το **χαρακτηρίζουν** σαν κεφάλαιο και δεν περιλαμβάνονται στην απλή του ύπαρξη ως εμπορεύματος και χρήματος...

Η συνολική διαδικασία κυκλοφορίας ή η συνολική διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου είναι η ενότητα της φάσης της παραγωγής του και της φάσης της κυκλοφορίας του... Η κρίση είναι η βίαιη αποκατάσταση της ενότητας των αυτοτελοποιημένων στοιχείων και η βίαιη αυτοτελοποίηση στοιχείων που στην ουσία αποτελούν μια ενότητα (Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, τ. 2, σελ. 583-598).

Εντός της συνολικής διαδικασίας αναπαραγωγής του κεφαλαίου, η οποία όπως είδαμε αποτελεί ένα κύκλωμα, το λεγόμενο κύκλωμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, η κρίση προκύπτει λοιπόν ως διάρρηξη του κυκλώματος σε οποιοδήποτε σημείο του, ως αυτονόμηση δηλαδή κάποιας από τις φάσεις που το απαρτίζουν.⁴ Ο Μαρξ έχει δίκιο, αλλά πρέπει να προσθέσουμε ότι η κρίση γίνεται ακόμα βαθύτερη όταν οι επίσης διακριτές στο χώρο και το χρόνο μορφές πολιτικής νομιμοποίησης και ταξικής υποκειμενικότητας που αντιστοιχούν στην εκάστοτε ιστορική φάση της παραγωγής και της κυκλοφορίας του κεφαλαίου αυτονομηθούν κι αυτές από τη συνολική διαδικασία αναπαραγωγής.

Έχοντας εκθέσει ως εδώ τους **γενικούς** καθορισμούς μορφής του κεφαλαίου, θα περάσουμε τώρα να δούμε ποια είναι τα σημεία στα οποία μπορεί να εκδηλωθεί η πιθανότητα της κρίσης: ποιες είναι οι **πηγές της κρίσης**, το περιεχόμενό της, οι λόγοι για τους οποίους αυτή μετατρέπεται

από δυνατότητα σε **ενεργό πραγματικότητα**. Οι γενικοί καθορισμοί του κεφαλαίου που παράγουν την πιθανότητα της κρίσης δεν μας αποκαλύπτουν αυτοματικά τις υλικές/κοινωνικές δυνάμεις που παράγουν την πραγματικότητά της.

Αν μείνουμε στο σχήμα του Μαρξ (βλ. σχήμα 1), καταλαβαίνουμε ότι η κρίση μπορεί να οφείλεται σε διάρρηξη στην **πρώτη πράξη της φάσης κυκλοφορίας (φάση I)**, δηλαδή στην αγορά μέσω παραγωγής (Μπ) και εργασιακής δύναμης (Εδ) με την προκαταβολή του αρχικού χρηματικού κεφαλαίου Χ. Π.χ. μπορεί να οφείλεται στην έλλειψη ρευστότητας για την αγορά μέσω παραγωγής και εργασιακής δύναμης ή στο γεγονός ότι τα μέσα παραγωγής και η εργατική δύναμη δεν είναι διαθέσιμα ή είναι πολύ ακριβά. Η έλλειψη εργατικής δύναμης μπορεί να οφείλεται σε υπέρμετρη επέκταση των μέσων παραγωγής ως προς την προσφορά της (κάτι που ο Μαρξ ονόμασε απόλυτη υπερσυσσώρευση κεφαλαίου). Ακόμα και όταν η εργατική δύναμη είναι άφθονη και διαθέσιμη λόγω αύξησης του εφεδρικού στρατού των ανέργων και των μεταναστευτικών ροών μπορεί να υπάρχει έλλειψη συγκεκριμένων δεξιοτήτων ή μπορεί οι άνεργοι να χρησιμοποιούν τα κοινωνικά επιδόματα προκειμένου να αποφύγουν τη μισθωτή εργασία. Τι θέλουμε να πούμε; Ότι οι ταξικοί αγώνες, οι μορφές πολιτικής νομιμοποίησης και η υποκειμενική στάση των προλετάρων επηρεάζουν τόσο την τιμή της εργατικής δύναμης όσο και την ύπαρξη και τη διαθεσιμότητά της. Η τιμή των μέσων παραγωγής μπορεί να αυξηθεί «υπερβολικά» από τη μια μεριά λόγω φυσικών καταστροφών, καιρικών συνθηκών, πολέμων, συνθηκών του διεθνούς εμπορίου (προστατευτισμός, δασμοί, περιορισμοί, καρτέλ) ή από την άλλη μεριά εξαιτίας των αγώνων των αγροτών ενάντια στις περιφράξεις της γης τους, εξαιτίας του οικολογικού κινήματος, κλπ.

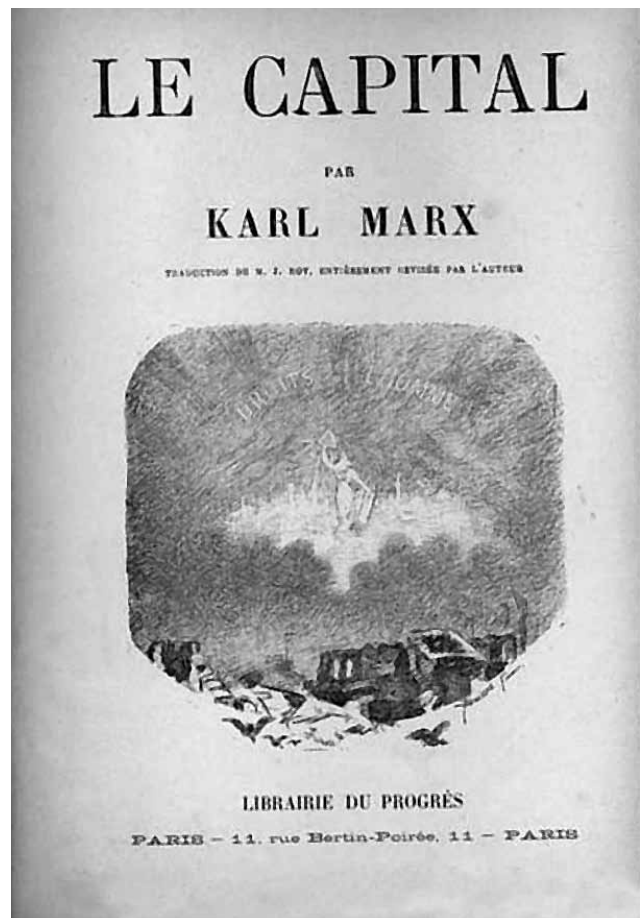
Στη φάση της **παραγωγής (φάση II)** η διάρρηξη του κυκλώματος μπορεί να οφείλεται σε καταστροφή μέσω παραγωγής λόγω καιρικών συνθηκών, στείροτητας της γης ή άλλων φυσικών καταστροφών. Οι φυσικές καταστροφές είναι μόνο μερικώς εξωγενείς καθώς παράγονται και από τον ίδιο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής σε αυξανόμενο βαθμό όσο επεκτείνεται η κυριαρχία του πάνω στη φύση (η επονομαζόμενη οικολογική καταστροφή). Οι ανοιχτοί ή υπόγειοι ταξικοί αγώνες αποτελούν επίσης αιτία διάρρηξης του κυκλώματος και σ' αυτή τη φάση: το σαμποτάζ αυξάνει το κόστος του σταθερού κεφαλαίου, οι κοπάνες και η έλλειψη πειθαρχίας αυξάνουν το κόστος της εργασιακής δύναμης και επηρεάζουν τόσο την εντατικότητα της εργασίας όσο και την παραγωγικότητά της, ενώ και οι δύο τελευταίες πρακτικές όπως και οι απεργίες

4. Βλ. Ρ. Βελ και Η. Κλίβερ, *Marx's crisis theory as a theory of class struggle*, Research in Political Economy, τ. 5, 1982 και Τζέιμς Ο'Κόννορ, *The meaning of crisis*, International Journal of Urban and Regional Research, τ. 5, 1981.

επηρεάζουν αρνητικά το μέγεθος της παραγόμενης αξίας και επομένως το βαθμό εκμετάλλευσης.

Η άντληση σχετικής υπεραξίας με την υποκατάσταση της εργασιακής δύναμης από μηχανές μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου αν δεν επιτευχθούν σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας στον τομέα των κεφαλαιουχικών αγαθών και δεν γίνει επαρκής οικονομία στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου.⁵ Οι καπιταλιστές ωθούνται στην υποκατάσταση της

5. Ο Μαρξ εισήγαγε τρεις έννοιες βάσει των οποίων εκφράζεται ο βαθμός εκμηχάνισης της παραγωγικής διαδικασίας και η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: την **τεχνική**, την **οργανική** και την **αξιακή** σύνθεση του κεφαλαίου (Μαρξ, *Κεφάλαιο*, τ. 1, 23^ο κεφάλαιο). Η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου εκφράζει την αναλογία ανάμεσα στη μάζα των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής και την απαιτούμενη για τη χρησιμοποίησή τους ποσότητα εργασίας (συγκεκριμένη πλευρά της εργασίας). Η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου εκφράζει την αναλογία ανάμεσα στην αξία του σταθερού κεφαλαίου, την αξία δηλαδή των μέσων παραγωγής, και την αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή την αξία της εργασιακής δύναμης (αφηρημένη-κοινωνική πλευρά της εργασίας). Η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου ορίζεται ως η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου στο βαθμό που καθορίζεται από την τεχνική σύνθεση και αντανakλά τις αλλαγές της. Γι' αυτό το λόγο η **οργανική σύνθεση** υπολογίζεται βάσει της αλλαγμένης τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου στην «παλιά» αξία των μέσων παραγωγής και της εργασιακής δύναμης, χωρίς να συνυπολογίζονται οι μεταβολές στην αξία τους που μπορεί να επιφέρει η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω της αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας ή άλλοι παράγοντες μέσα στον κύκλο συσσώρευσης, ώστε να **αντικατοπτρίζει ακριβώς τις μεταβολές της τεχνικής σύνθεσης** (βλ. B. Fine, A. Saad-Filho, *Marx's Capital*, Pluto, 2004). Αντιθέτως, η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου υπολογίζεται βάσει της «νέας αξίας» των μέσων παραγωγής και της εργασιακής δύναμης. Επομένως, η αύξηση της οργανικής σύνθεσης δεν ισοδυναμεί απαραίτητα με ίση αύξηση της αξιακής σύνθεσης. Η σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά μεγέθη καθορίζεται από τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας στα κεφαλαιουχικά και τα καταναλωτικά αγαθά, τις μεταβολές της αξίας των πρώτων υλών, την οικονομία στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου κλπ. Ο Μαρξ θεωρούσε ότι η αξιακή σύνθεση αυξάνεται με την αύξηση της οργανικής σύνθεσης αλλά σε μικρότερο βαθμό. Ωστόσο, αυτό δεν είναι βέβαιο καθώς είναι πιθανό η αύξηση της οργανικής σύνθεσης να οδηγήσει ακόμη και σε μείωση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου αν π.χ. η παραγωγικότητα στα κεφαλαιουχικά αγαθά αυξηθεί πολύ περισσότερο από την παραγωγικότητα στα καταναλωτικά αγαθά. Η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου έχει ιδιαίτερη σημασία διότι μαζί με το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας προσδιορίζει το ποσοστό κέρδους. Πράγματι, το ποσοστό κέρδους είναι ίσο με το λόγο της υπεραξίας προς το άθροισμα σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, $\pi = Y / (\Sigma + M)$. Αν διαιρέσουμε αριθμητή και παρονομαστή με το μεταβλητό κεφάλαιο, προκύπτει ότι το ποσοστό κέρδους είναι ο λόγος του ποσοστού της υπεραξίας (δηλ. του βαθμού εκμετάλλευσης) προς την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξημένη κατά μία μονάδα, $\pi = PY / (A\Sigma + 1)$. Επομένως, όσο περισσότερο αυξάνεται η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου τόσο μειώνεται το ποσοστό κέρδους αν το ποσοστό της υπεραξίας παραμένει σταθερό. Στον προσδιορισμό του ποσοστού κέρδους υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες όπως ο χρόνος περιστροφής του κεφαλαίου, τα μη παραγωγικά έξοδα κυκλοφορίας (π.χ. το κόστος των μεταβιβάσεων τίτλων

εργασιακής δύναμης από μηχανές και την αναδιοργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας για 4 κυρίως λόγους: α) λόγω εξάντλησης του εφεδρικού στρατού των ανέργων, β) λόγω περιορισμού της εργάσιμης ημέρας εξαιτίας των ταξικών αγώνων, γ) λόγω του ελέγχου που μπορεί να ασκεί το προλεταριάτο στην παραγωγική διαδικασία ή της απειθαρχίας του, δ) λόγω ανταγωνισμού με τους υπόλοιπους καπιταλιστές – αρχικά ο καπιταλιστής που εισάγει την καινοτομία η οποία αυξάνει την παραγωγικότητα μπορεί να πουλά τα εμπορεύματα σε χαμηλότερη τιμή από την αξία τους και να κερδίζει μερίδιο της αγοράς όταν η καινοτομία επεκταθεί στην αγορά το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα εξανεμίζεται ενώ η αύξηση της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου αντανakλάται σε αύξηση της αξιακής σύνθεσής του.

ιδιοκτησίας και γενικότερα των αφηρημένων εμπορικών δικαιωμάτων) που αφαιρούνται από τη συνολικά παραγόμενη υπεραξία, η μεταφορά υπεραξίας από επιχειρήσεις χαμηλής σε επιχειρήσεις υψηλής οργανικής σύνθεσης, ο μετασχηματισμός των αξιών σε τιμές παραγωγής κλπ. Ορισμένοι μόνο από αυτούς θα εξεταστούν παρακάτω.

Αν η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξηθεί ταχύτερα από το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας – που αυξάνεται και αυτός, εντός συγκεκριμένων, όμως, ορίων, αυτή τη φορά λόγω της μείωσης της αξίας της εργασιακής δύναμης που επιφέρει η αύξηση της παραγωγικότητας στα καταναλωτικά αγαθά – το ποσοστό του κέρδους πέφτει. Ο λεγόμενος νόμος της «πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους», δηλαδή η τάση για μείωση του ποσοστού κέρδους λόγω αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου στο πλαίσιο της υποκατάστασης εργασίας από μηχανές, αποτελεί έναν μόνο παράγοντα διάρρηξης του κυκλώματος αναπαραγωγής του κεφαλαίου, καθώς προϋποθέτει ότι όλοι οι άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν το ποσοστό του κέρδους παραμένουν σταθεροί.

Στη **δεύτερη πράξη της κυκλοφορίας (φάση III)** που αφορά την πώληση των παραχθέντων εμπορευμάτων (Ε') και τη μετατροπή τους σε αυξημένο χρηματικό κεφάλαιο Χ', η διάρρηξη του κυκλώματος μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν παραχθεί δυσανάλογα πολλά μέσα παραγωγής ή μέσα συντήρησης σε σχέση με τη ζήτηση. Το αποτέλεσμα είναι και πάλι η πτώση της κερδοφορίας αφού αν δεν πουληθούν τα εμπορεύματα μειώνεται η υπεραξία που τελικά πραγματοποιείται. Η υπερπαραγωγή οφείλεται στο γεγονός ότι κριτήριο της παραγωγής είναι η ιδιοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερης υπερεργασίας για την άντληση κέρδους και όχι τα υπάρχοντα όρια της αγοράς, δηλαδή οι ανάγκες την κάλυψη των οποίων δύναται να πληρώσουν οι καταναλωτές – πόσο μάλλον που η κατανάλωση της εργατικής τάξης είναι αναγκαστικά μικρότερη από το συνολικό προϊόν βάσει του νόμου της αξίας: αν οι εργάτες κατανάλωναν όλο το προϊόν δεν θα υπήρχε κέρδος. Το ζήτημα της δυσαναλογίας δεν είναι απλώς τεχνικό ζήτημα «σχεδιασμού» ή «αναρχίας της αγοράς» αλλά αποτελεί πολιτικό διακύβευμα καθώς η κατανομή των πόρων στους διάφορους παραγωγικούς κλάδους αποτελεί πεδίο των κοινωνικών και ταξικών αγώνων (βλ. π.χ. το φαινόμενο του πληθωρισμού που θα εξετάσουμε στη συνέχεια). Επιπρόσθετα, τα κινήματα «άρνησης πληρωμών», η αυτομείωση τιμών και ενοικίων και οι μαζικές απαλλοτριώσεις μπορούν να αποτελέσουν παράγοντα διάρρηξης του κυκλώματος στη δεύτερη πράξη της φάσης κυκλοφορίας. Τέλος, η ζήτηση μπορεί να περιοριστεί λόγω αποθησαυρισμού και άρνησης επένδυσης από την πλευρά των καπιταλιστών όταν η κερδοφορία είναι χαμηλή ή όταν η φορολόγηση των αδιανέμητων κερδών των επιχειρήσεων είναι υψηλότερη από τη φορολόγηση εισοδημάτων.

Το τελευταίο παράδειγμα διάρρηξης του κυκλώματος του κοινωνικού κεφαλαίου που αναφέραμε, δηλαδή

η έλλειψη επαρκούς ζήτησης λόγω χαμηλής κερδοφορίας των επενδύσεων δείχνει ότι οι πηγές της κρίσης, της βίαιης, δηλαδή, διάρρηξης της ενότητας της διαδικασίας αναπαραγωγής του κεφαλαίου, δεν είναι απλώς ένα άθροισμα παραγόντων αλλά χαρακτηρίζονται από μεγάλη αλληλοδιαπλοκή. Για να φέρουμε μερικά ακόμη παραδείγματα: α) η υπερπαραγωγή/υποκατανάλωση ενός εμπορεύματος οδηγεί σε αδυναμία αναπαραγωγής των εργατών που το παράγουν. Αποτέλεσμα είναι η μείωση της ζήτησης για μέσα συντήρησης και επομένως η ξαφνική εμφάνιση υπερπαραγωγής σε άλλα εμπορεύματα λόγω έλλειψης επαρκούς ζήτησης. Έτσι, δυνητικά η υπερπαραγωγή διαδίδεται σε όλη την αγορά· β) αν υπάρξει μπλοκάρισμα στην παραγωγή και κυκλοφορία ενός **βασικού** μέσου παραγωγής θα επηρεαστούν όλα τα μεμονωμένα κυκλώματα στα οποία χρησιμοποιείται λόγω μη διαθεσιμότητας (βλ. πετρέλαιο).

ΥΠΕΡΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΞΙΩΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Παραπέρα, καθώς οι αγώνες στις φάσεις I και II μπορεί να μειώσουν το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας λόγω μείωσης του μεγέθους και της εντατικότητας της εργασιακής ημέρας ή λόγω της αύξησης των μισθών, οι καπιταλιστές αναγκάζονται να ακολουθήσουν μεθόδους άντλησης σχετικής υπεραξίας για να υποκαταστήσουν την εργασιακή δύναμη, αυξάνοντας την παραγωγικότητα και το συνολικό προϊόν. Αυτό από τη μια μεριά μπορεί να οδηγήσει σε πτώση του ποσοστού του κέρδους λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης (φάση II) και από την άλλη σε παραγωγή πάνω από τα όρια της αγοράς (φάση III). Η υπερπαραγωγή κεφαλαίου προκαλείται επομένως από τις ίδιες αιτίες που δημιουργούν το σχετικό υπερπληθυσμό και έχει ως ιδιόμορφο και παράξενο επακόλουθο τη δημιουργία «*αναπασχόλητου κεφαλαίου στη μια πλευρά, και αναπασχόλητου εργατικού πληθυσμού στην άλλη*».⁶ Η υπερπαραγωγή κεφαλαίου δεν είναι λοιπόν τίποτε άλλο παρά υπερσυσσώρευση κεφαλαίου, υπερπαραγωγή δηλ. μέσων παραγωγής που δεν μπορούν να λειτουργήσουν σαν κεφάλαιο λόγω του χαμηλού βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας ή «*λόγω του χαμηλότερου [από το αναγκαίο] ποσοστού κέρδους που θα απέφερε η χρησιμοποίησή τους με το δοσμένο βαθμό εκμετάλλευσης*».

6. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, σελ. 317.

λευσης».⁷ Η υπερσυσσώρευση κεφαλαίου δεν αποτελεί παρά μια πλευρά ή έκφραση της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης.

Όλες οι κρίσεις αναπαραγωγής καταλήγουν στην απαξίωση πλεονάζοντος κεφαλαίου, στη βίαιη δηλ. αποκατάσταση της ενότητας των φάσεων του κυκλώματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Η απαξίωση μπορεί να εκδηλωθεί σε όλες τις φάσεις του κυκλώματος και να πάρει διάφορες μορφές:

(α) αδρανές χρηματικό κεφάλαιο

(β) υποτίμηση του εθνικού νομίσματος και των χρεογράφων ή/και κατάρρευση του πιστωτικού συστήματος (παράλυση της λειτουργίας του χρήματος ως μέσου πληρωμής)

(γ) πληθώρα απούλητων εμπορευμάτων (μεταξύ των οποίων και πρώτες ύλες) που βρίσκονται στις αποθήκες ή σε παρακαταθήκη

(δ) υποτίμηση της εργασιακής δύναμης, ή αλλιώς απαξίωση μεταβλητού κεφαλαίου I

(ε) αναπασχόλητος ή υποαπασχολούμενος εργατικός πληθυσμός ή αλλιώς απαξίωση μεταβλητού κεφαλαίου II

(στ) απαξίωση πάγιου κεφαλαίου (αναπασχόλητη παραγωγική ικανότητα) και υποεπένδυση σε πάγιο κεφάλαιο

(ζ) χρεοκοπίες, συγχωνεύσεις και εξαγορές επιχειρήσεων (αυτό μπορεί να σημαίνει είτε συγκεντροποίηση κεφαλαίου είτε εξαγορά/αποζημίωση χρεοκοπημένων επιχειρήσεων από το κράτος –ειδικά στη λαϊκίστικη ή αριστερή μορφή του– και απόδοσή τους στην αυτοδιαχείριση των άμεσων παραγωγών. Συχνά η τελευταία αυτή διαδικασία μπορεί να έλθει ως επακόλουθο ενός κινήματος καταλήψεων αυτών των επιχειρήσεων από τους εργάτες τους)

(η) ανάληψη από το κράτος είτε ολόκληρων τομέων της καπιταλιστικής οικονομίας που είναι ανίκανοι να λειτουργήσουν επικερδώς και να προσελκύσουν τις αναγκαίες επενδύσεις κεφαλαίου, είτε καίριων, για την αναπαραγωγή του συνολικού κεφαλαίου, τομέων (πχ, παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, μέσα μαζικής μεταφοράς, νοσοκομεία και εκπαιδευτικά ιδρύματα κλπ.). Αυτοί οι τομείς του κοινωνικού κεφαλαίου μπορεί να λειτουργούν υπό κρατική διεύθυνση με μειωμένο, μηδενικό ή και αρνητικό ποσοστό κέρδους. Η μετατροπή τους σε «δημόσια» ιδιοκτησία και η διαχείρισή τους σύμφωνα με την καπιταλιστική υπολογιστική ορθολογικότητα αποσκοπεί στη φτηνή

7. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 324.

αναπαραγωγή υγιούς και καλά εκπαιδευμένης εργασιακής δύναμης ή στο φθνήμα των υπηρεσιών και του σταθερού κεφαλαίου που χρησιμοποιεί το ιδιωτικό κεφάλαιο. Αυτό διευκολύνει την άνοδο του γενικού ποσοστού κέρδους και την ανανέωση του κύκλου συσσώρευσης (κατά τον ίδιο τρόπο που και οι κρατικές αγορές από το ιδιωτικό κεφάλαιο, μέσω των διαγωνισμών ανάθεσης έργων, συμβάλλουν στην πραγματοποίηση της υπεραξίας, παρότι η χρήση του αγορασμένου προϊόντος μπορεί να μην είναι επικερδής ή να μη δημιουργεί υπεραξία για το κράτος). Αυτή η μορφή σχεδιασμένης απαξίωσης απαιτεί μια συντονισμένη, κοινωνική προσπάθεια που μόνο το καπιταλιστικό κράτος είναι σε θέση ν' αναλάβει και να οργανώσει. Ακριβώς επειδή «η αυξανόμενη πτωτική τάση του γενικού ποσοστού κέρδους αποτελεί απλώς **μια έκφραση που προσιδιάζει στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, μια έκφραση της συνεχιζόμενης ανάπτυξης της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας**»,⁸ είναι μόνο το κράτος ως συλλογικός καπιταλιστής, ως ρυθμιστική, **πολιτική μορφή** της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, άρα και ως **στιγμή της ταξικής πάλης** που μπορεί να φέρει εις πέρας μια **πολιτική απαξίωσης** της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας.⁹ Η πολιτική απαξίωσης που περιγράψαμε παραπάνω – και η οποία συμπεριλαμβάνει επίσης δάνεια, επιχορηγήσεις και κίνητρα προς τις εγχώριες ή πολυεθνικές εταιρείες, φοροαπαλλαγές, εξοπλιστικά συμβόλαια, εθνικοποιήσεις κλπ– ακολουθήθηκε την περίοδο 1929-1973 τόσο από τη **δεξιά** όσο και από την **αριστερά της απαξίωσης**. Συνεχίστηκε την περίοδο του «νεοφιλελευθερισμού» εμπλουτισμένη και με άλλες μορφές που θα εξετάσουμε παρακάτω

(θ) καταστροφή κεφαλαίου μέσω του πολέμου – από τη μια μεριά ακραία μορφή της προσπάθειας του κάθε καπιταλιστή «να μειώσει, όσο είναι δυνατό, το μερτικό του στη ζημία και να το φορτώσει στον άλλο»¹⁰ και από την άλλη μεριά πλευρά της κρατικής πολιτικής απαξίωσης κεφαλαίου σε συγκεκριμένες συνθήκες (βλ. δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος).

Σε όλες τις ιστορικές περιόδους του καπιταλισμού μία ή περισσότερες μορφές απαξίωσης συνδυάζονταν με τη διαρκή ανανέωση της διαδικασίας της πρωταρχικής συσσώρευσης.

8. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 269.

9. Περισσότερα για τη μορφή-κράτος στο επόμενο κεφάλαιο και στην μπροσούρα της Ομάδας ενάντια στον εκβιασμό της μισωτής εργασίας, *Σκοτώνουν τα άλογα στη δουλειά και όταν γεράσουν τα θάβουν ιδίως εξόδοι*, β' εκδ., 2008.

10. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 320.

Ακολουθώντας τον Μαρξ και τον David Harvey,¹¹ θα προσπαθήσουμε τώρα να δώσουμε έναν όσο το δυνατόν πιο σαφή ορισμό των τριών όρων «καταστροφή», «υποτίμηση» και «απαξίωση» που, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να χρησιμοποιούμε εναλλακτικά μέχρι εδώ. Η «καταστροφή κεφαλαίου» αναφέρεται στην απώλεια του υλικού σώματος των εμπορευμάτων, των αξιών χρήσης – στον όρο συμπεριλαμβάνεται και η φυσική εξόντωση «ανθρώπινου κεφαλαίου».¹² Η «υποτίμηση κεφαλαίου» αναφέρεται στις αλλαγές στη χρηματική αποτίμηση των εμπορευμάτων, την ανταλλακτική τους αξία, ή την υποτίμηση του νομίσματος. Η «απαξίωση», τέλος, χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την απώλεια του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου αφηρημένης-ομογενοποιημένης εργασίας που αναπαριστάται στα εμπορεύματα, χωρίς αυτό να συνοδεύεται απαραίτητα από την καταστροφή του υλικού τους σώματος. Αξία χρήσης, ανταλλακτική αξία και αξία είναι όψεις της ίδιας ενότητας: του εμπορευματικού πλούτου.

Αξία είναι η ιδιότητα της γενικής ανταλλαξιμότητας που αποκτούν τα προϊόντα της εργασίας στον καπιταλισμό μέσω της αποκλειστικής διαμεσολάβησης του γενικού ισοδύναμου. Το **μέγεθος** της αξίας – η ποσότητα κοινωνικά αναγκαίου χρόνου αφηρημένης/αλλοτριωμένης εργασίας για την παραγωγή μιας αξίας χρήσης που είναι προορισμένη ν' ανταλλαχθεί για να αποφέρει κέρδος – δεν είναι μια σταθερή μετρήσιμη ποσότητα αλλά ένα ασταθές, αβέβαιο, αντιφατικό μέτρο στο οποίο αντανακλάται το σύνολο των εσωτερικών αντιφάσεων της καπιταλιστικής σχέσης (με προεξάρχουσα αυτή του ανταγωνισμού κεφαλαίου-εργασίας). Η ανάλυση των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλισμού αναδεικνύει μια έννοια της αξίας που εμπεριέχει την ίδια της την άρνηση με τη μορφή της **μη αξίας** καθώς το κωλοσύστημα από την ίδια την αντιφατική διάταξη των φάσεων του αχρηστεύει εργασιακή δύναμη, κοινωνικό χρόνο εργασίας ή μέσα παραγωγής.¹³

11. Βλ. D. Harvey, *The Limits to Capital*, Blackwell, 1982.

12. Αυτήν την πολύ σημαντική πλευρά της απαξίωσης κεφαλαίου, που η ανάλυσή της τροποποιεί τις έως τώρα κυρίαρχες αφηγήσεις για τον ιμπεριαλισμό και τον πόλεμο, είχαμε προσπαθήσει να προσεγγίσουμε στο 8^ο τεύχος (1999-2000) σε ένα κείμενο με τίτλο *Πόλεμος, Ειρήνη και Κρίση της Αναπαραγωγής του Ανθρώπινου Κεφαλαίου*.

13. Για την απαξίωση των μέσων παραγωγής, ο Μαρξ λέει τα εξής: «Δίπλα στην υλική φθορά, η μηχανή υπόκειται και σε μια, ας την πούμε, ηθική απαξίωση. Χάνει ανταλλακτική αξία, είτε γιατί παράγονται πιο φτηνά μηχανές του ίδιου είδους είτε γιατί εισάγονται καλύτερες μηχανές που τη συναγωνίζονται». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 420.

Πράγματι, στον Μαρξ δεν υπάρχει μόνο η θεματική της κρίσης ως απαξίωσης, με την έννοια της επίλυσης των εσωτερικών μπλοκαρισμάτων του συστήματος. Ο Μαρξ θεωρούσε την απαξίωση σταθερή και «αναγκαία στιγμή» της παραγωγής και της κυκλοφορίας της αξίας. Όπως είδαμε, το κεφάλαιο περνάει από μια σειρά μεταμορφώσεων: από χρήμα γίνεται εμπόρευμα, παραγωγική/αξιοποιητική διαδικασία και ξανά εμπόρευμα, χρήμα κοκ. Από τη στιγμή που το κεφάλαιο είναι **αξία-εν-κινήσει**, η αξία παραμένει αξία όσο κινείται. Η απαξίωση είναι λοιπόν η **αξία-εν-στάσει** σε οποιαδήποτε φάση του κυκλώματος, όσο μικρός κι αν είναι ο χρόνος ακινησίας της.

Η **διαδικασία αξιοποίησης** του κεφαλαίου –και το χρήμα γίνεται κεφάλαιο μόνο μέσα από τη διαδικασία αξιοποίησης– εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν **διαδικασία απαξίωσης**, σαν αποχρηματοποίησή του... Η απαξίωση αποτελεί συνθετικό στοιχείο της αξιοποιητικής διαδικασίας· πράγμα που βρίσκεται ήδη απλούστατα στο ότι το προϊόν της διαδικασίας [το εμπόρευμα] δεν είναι **αξία** στην άμεσή του μορφή, αλλά πρέπει πρώτα να ενταχθεί πάλι στην κυκλοφορία για να πραγματοποιηθεί σαν αξία. Αν λοιπόν η παραγωγική διαδικασία αναπαράγει το κεφάλαιο σαν αξία και νέα αξία, ταυτόχρονα το τοποθετεί σαν **μη αξία**, σαν κάτι που πρέπει πρώτα να **αξιοποιηθεί με την ανταλλαγή**. Οι τρεις διαδικασίες [φάσεις], που η ενότητά τους αποτελεί το κεφάλαιο, είναι εξωτερικές, χωριστές τοπικά και χρονικά. Η μετάβαση από τη μια στην άλλη, δηλ. η ενότητά τους, αποτελεί σαν τέτοια τυχαίο γεγονός ως προς τους ατομικούς κεφαλαιοκράτες. Παρά την **εσωτερική τους ενότητα**, οι διαδικασίες αυτές υπάρχουν **ανεξάρτητα** η μια δίπλα στην άλλη, κάθε μια σαν προϋπόθεση της άλλης. Σε γενικές γραμμές η ενότητα αυτή πρέπει να διατηρείται, όσο το σύνολο της παραγωγής βασίζεται στο κεφάλαιο· και άρα το τελευταίο πρέπει υποχρεωτικά να πραγματοποιεί όλα τα αναγκαία συνθετικά στοιχεία της αυτο-διαμόρφωσής του και να εμπεριέχει τους όρους για την πραγματοποίησή της. Ως εδώ, το κεφάλαιο δεν εμφανίζεται ακόμα σαν καθοριστικό της ίδιας της κυκλοφορίας (της ανταλλαγής) αλλά μόνο σαν συνθετικό της στοιχείο, που μάλιστα παύει να είναι κεφάλαιο ακριβώς τη στιγμή που εντάσσεται σ' αυτή. Σαν **εμπόρευμα** γενικά, το κεφάλαιο συμμαρτυρεί τώρα τη μοίρα του εμπορεύματος: το αν θα ανταλλαγεί ή όχι με χρήμα, το αν η **τιμή** του θα πραγματοποιηθεί ή όχι, γίνεται ζήτημα τύχης. Στην ίδια την παραγωγική διαδικασία –που εξακολουθούσε πάντα να προϋποθέτει το κεφάλαιο σαν αξία– η **αξιοποίηση** του κεφαλαίου φαινόταν ολότελα εξαρ-

τημένη αποκλειστικά από τη σχέση του σαν αντικειμενοποιημένης εργασίας προς τη ζωντανή εργασία· δηλ. από τη σχέση του κεφαλαίου προς τη μισθωτή εργασία. Τώρα όμως, σαν προϊόν, σαν εμπόρευμα, το κεφάλαιο εμφανίζεται εξαρτημένο από την κυκλοφορία, που βρίσκεται έξω από την παραγωγική διαδικασία. (Στην πραγματικότητα, όπως είδαμε, επιστρέφει σ' αυτήν σαν θεμέλιό της, εξίσου όμως και αναδύεται πάλι απ' αυτήν). Σαν εμπόρευμα, το κεφάλαιο πρέπει 1) να είναι αξία χρήσης, άρα αντικείμενο της ανάγκης, της κατανάλωσης 2) ν' ανταλλάσσεται με το ισοδύναμό του – σε χρήμα. Μονάχα στην πώληση πραγματοποιείται η νέα αξία...

Καθώς η αδιάκοπη ανανέωση της παραγωγής εξαρτείται από την πώληση των έτοιμων προϊόντων, τη μετατροπή του προϊόντος σε χρήμα και την αναμετατροπή του χρήματος σε όρους παραγωγής – πρώτη ύλη, εργαλείο, μισθός· καθώς η πορεία που το κεφάλαιο ακολουθεί για να περάσει από τον ένα στον άλλο απ' αυτούς τους καθορισμούς σχηματίζει φάσεις της κυκλοφορίας, και οι φάσεις αυτές διατρέχονται σε καθορισμένα **χρονικά διαστήματα**· η ταχύτητα της κυκλοφορίας, ο **χρόνος** που απαιτεί η κυκλοφορία, καθορίζει λοιπόν πόσα προϊόντα μπορούν να παραχθούν μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα· πόσο συχνά το κεφάλαιο μπορεί να αξιοποιήσει τον εαυτό του μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, πόσο συχνά μπορεί να **αναπαράγει** και να **πολλαπλασιάζει** την αξία του... – καθορίζει λοιπόν ως ένα βαθμό, αν όχι τις **αξίες**, [τότε] τη μάζα των αξιών... Εκτός λοιπόν από το χρόνο εργασίας που έχει υλοποιηθεί στο προϊόν, έρχεται να προστεθεί σαν συνθετικό στοιχείο της αξιοδημιουργίας –σαν επίσης παραγωγικός χρόνος εργασίας– ο **χρόνος κυκλο-**

φορίας του κεφαλαίου. Αν ο χρόνος εργασίας εμφανίζεται σαν η αξιοδημιουργική δραστηριότητα, τότε αυτός ο χρόνος κυκλοφορίας του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν ο **χρόνος της απαξίωσης**... Όστε ο **χρόνος κυκλοφορίας** δεν είναι θετικό αξιοδημιουργικό στοιχείο· αν ήταν ίσος με 0, η αξιοδημιουργία θα βρισκόταν στο ανώτατο σημείο της... **Όστε ο χρόνος κυκλοφορίας εμφανίζεται σαν φραγμός στην παραγωγικότητα της εργασίας**=αύξηση του αναγκαίου χρόνου εργασίας=μείωση του χρόνου υπερεργασίας=μείωση της υπεραξίας=ανάσχεση, φραγμός στην αυτοαξιοποιητική διαδικασία του κεφαλαίου. Ενώ λοιπόν το κεφάλαιο αναγκαστικά από τη μια μεριά τείνει να γκρεμίσει κάθε τοπικό φραγμό στη συναλλαγή, δηλ. την ανταλλαγή, να κατακτήσει ολόκληρη τη γη σαν αγορά του, τείνει από την άλλη μεριά να εκμηδενίσει το χώρο με το χρόνο· να μειώσει δηλ. στο ελάχιστο το χρόνο που κοστίζει η κίνηση από τον ένα τόπο στον άλλο...

Όσο παραμένει σε μια από τις φάσεις [του κυκλώματος], όσο η ίδια η φάση δεν εμφανίζεται σαν ρευστή μετάβαση –και κάθε φάση έχει τη διάρκειά της– το κεφάλαιο δεν κυκλοφορεί, παγιώνεται. Όσο παραμένει στην παραγωγική διαδικασία δεν είναι ικανό να κυκλοφορήσει· και δυνητικά απαξιώνεται. Όσο παραμένει στην κυκλοφορία δεν είναι ικανό για παραγωγή, δεν δημιουργεί υπεραξία, δεν κινείται σαν κεφάλαιο. Για όσο διάστημα δεν μπορεί να ριχτεί στην αγορά, είναι παγιωμένο σαν προϊόν· για όσο διάστημα υποχρεώνεται να παραμείνει στην αγορά είναι παγιωμένο σαν εμπόρευμα. Για όσο διάστημα δεν μπορεί να ανταλλαγεί με παραγωγικούς όρους, είναι παγιωμένο σαν χρήμα. Τέλος, όταν οι παραγωγικοί όροι παραμένουν στη μορφή τους σαν όροι και δεν εντάσσονται στην παραγωγική διαδικασία, το κεφάλαιο πάλι παγιώνεται και απαξιώνεται. Το κεφάλαιο σαν το υποκείμενο που διατρέχει όλες τις φάσεις [του ελικοειδούς, διευρυνόμενου κύκλου αναπαραγωγής], σαν η κινητή ενότητα, η κινούμενη ενότητα κυκλοφορίας και παραγωγής, είναι **κυκλοφορούν κεφάλαιο**· το κεφάλαιο σαν περιορισμένο το ίδιο σε κάθε μια απ' αυτές τις φάσεις, σαν τοποθετημένο στις **διαφορές** του, είναι **παγιωμένο κεφάλαιο, δεσμευμένο κεφάλαιο** (Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 302-304, 408-409, 474).

Η επιτάχυνση του χρόνου περιστροφής του κεφαλαίου, ο οποίος είναι το άθροισμα του χρόνου παραγωγής του και του χρόνου κυκλοφορίας του, μειώνει το χρόνο που περνά αχρησιμοποίητος ενώ η μείωσή του αποδεσμεύ-

ει κεφάλαιο προς επανεπένδυση. Γίνεται εμφανές τώρα ότι η έννοια του «κοινωνικά αναγκαίου χρόνου περιστροφής» εμπεριέχεται στην ίδια την έννοια της αξίας και ότι η απαξίωση –με τις μορφές της αποχρηματοποίησης και της απώλειας κοινωνικά αναγκαίου χρόνου αφηρημένης εργασίας– εμπεριέχεται στον ίδιο τον ορισμό της **μορφής**, της **ουσίας** και του **μεγέθους** της αξίας. Αυτή η κοινωνία που δεν έχει τίποτα άλλο από τη μεγέθυνση της αξίας μέσα στη καρδιά της βρίσκεται διαρκώς στη δυσάρεστη θέση να τη μειώσει!

Η διαφορά τώρα της **γενικευμένης απαξίωσης**, στην οποία καταλήγουν οι κρίσεις αναπαραγωγής του κεφαλαίου, με τη σταθερή, αναγκαία απαξίωση που εμπεριέχεται στην ίδια την κίνηση αξιοποίησης του κεφαλαίου υπό «νορμάλ» συνθήκες είναι ότι η πρώτη διαρκεί περισσότερο και είναι **κρατικά σχεδιασμένη** – όπως είδαμε ήδη και όπως θα δείξουμε με ακόμα περισσότερες λεπτομέρειες παρακάτω. Ο Μαρξ μπήκε μερικές φορές στον πειρασμό να υποθέσει ότι επαναλαμβανόμενη ως διαδικασία σε ένα ανώτερο επίπεδο θα μπορούσε να αποβεί μοιραία για το σύστημα. Ήταν όμως αρκετά σοφός ώστε να αποφύγει τη νομοτελειακή σύνδεση της στιγμής της γενικευμένης απαξίωσης με τη στιγμή της επανάστασης.

Στην κρίση ο χρόνος επιβραδύνεται βασανιστικά. Από κει προκύπτει σήμερα το άγχος της απαξιωμένης εργάτριας να βρει το ταχύτερο δυνατόν μια νέα απασχόληση· να ξαναγίνει μεταβλητό κεφάλαιο ή να εξασφαλίσει με κάποιο τρόπο εισόδημα που να μην προέρχεται από το κεφάλαιο (εδώ ανοίγονται δυνατότητες **άμεσης επανοικειοποίησης** του παραχθέντος πλούτου, **προλεταριακής απαξίωσης** του κεφαλαίου, μπλοκαρίσματος δηλ. του καπιταλιστικού χρόνου παραγωγής και κυκλοφορίας **προς όφελός μας** – αλλά μόνο δυνατότητας). Από το φόβο μιας τέτοιας δυσάρεστης εξέλιξης προκύπτει το άγχος του καπιταλιστή να εξασφαλίσει ξανά το χρήμα και όλες τις άλλες προϋποθέσεις που θα του επιτρέψουν να επαναλάβει τη διαδικασία αξιοποίησης αλλά και η βιοπολιτική του τρόμου, των διαιρέσεων και του συνδικαλιστικού, κομματικού και αστυνομικού ελέγχου.

Ο ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ

Υπάρχει η τάση να θεωρείται το κράτος «καλό» όταν «μας βοηθάει» χτίζοντας σχολεία, νοσοκομεία κλπ και «κακό» όταν χρηματοδοτεί τους ατομικούς καπιταλιστές (όπως τους τραπεζίτες) και μας φορολογεί.

Υπάρχει επίσης η τάση οι δαπάνες του κράτους (που θα τις αποκαλέσουμε αναπαραγωγικές) να θεωρούνται απλώς «αναγκαία έξοδα», «επιβαρύνσεις της παραγωγής» που δεν μπορούν ν' αυξήσουν την κοινωνικά παραγόμενη αξία.¹⁴ Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να παραμένουν ανεργη-νευτες οι αιτίες (ή οι συνέπειες) της κρίσης αναπαραγωγής που συνδέονται με την επέκταση (ή ανάλογα τη μείωση) των δημόσιων δαπανών.

Αν για τον Μαρξ ήταν δύσκολο να διακρίνει τον αναπτυξιακό ρόλο του κράτους σε όλο του το εύρος την εποχή του αγγλικού laissez-faire καπιταλισμού,¹⁵ σήμερα δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι δραστηριότητες του κράτους διατρέχουν όλες τις φάσεις του κυκλώματος αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, και μάλιστα με καθοριστικό τρόπο. Η κριτική-ανατρεπτική σκέψη δεν κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα εύκολα και αβαντιστα. Πράγματι, αν εξαιρέσει κανείς τις βεβαιότητες

14. Βλ. τις σχετικές λανθασμένες αντιλήψεις της Theorie Communiste για την εργασία στο πανεπιστήμιο, απόψεις που έλκουν την καταγωγή τους από τις εξίσου λανθασμένες αντιλήψεις του Μαρξ για το κόστος κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Για μια έκθεση και κριτική αυτών των απόψεων της TC, βλ. *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 14, σελ. 93-94, 123-126 και 141-145. Δυο λόγια μόνο, επί τη ευκαιρία, για το κόστος κυκλοφορίας του κεφαλαίου ως «επιβάρυνση της παραγωγής». Ο Μαρξ στον 3^ο τόμο πραγματεύεται ρητά τη διαδικασία παραγωγής του κεφαλαίου ως ενότητα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας (ο τίτλος του 3^{ου} τόμου είναι: *Η συνολική διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής*). Εντούτοις, εκεί η πραγμάτευση της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας στα πλαίσια της διαδικασίας κυκλοφορίας γίνεται με την αφαίρεση από τη διαδικασία κυκλοφορίας όλων των υλικών στοιχείων της παρουσιάζεται δηλαδή ως μία μη υλική διαδικασία ανταλλαγής, ως ένα σύνολο αφηρημένων δικαιωπραξιών που αφορούν πωλήσεις και αγορές εμπορευμάτων. Λόγω της αφαίρεσης αυτής, ο Μαρξ καταλήγει να γράψει ότι «στη διαδικασία κυκλοφορίας δεν παράγεται καμία αξία και επομένως καμία υπεραξία» και ότι η εργασία στην καθαρή διαδικασία κυκλοφορίας είναι μη παραγωγική. Όμως όχι μόνο η εργασία της μεταφοράς ή της αποθήκευσης, αλλά και η ίδια η εργασία των πωλητών, των διαφημιστών κλπ είναι υλικές διαδικασίες παραγωγής υπηρεσιών που είναι χρήσιμες και αναγκαίες στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής παράγουν δηλαδή κατ' αρχήν αξίες χρήσης για το κεφάλαιο. Παραπέρα, αν εξετάσουμε την πραγματική διαδικασία κυκλοφορίας ως αυτό που είναι, δηλαδή ως υλική διαδικασία παραγωγής υπηρεσιών, στην οποία χρησιμοποιούνται μέσα παραγωγής και εργασιακή δύναμη και όχι ως αφηρημένη διαδικασία άυλων δικαιωπραξιών, η εργασία που απασχολείται σε αυτήν είναι παραγωγική καθώς είναι υπαγμένη στο κεφάλαιο, αντιθέτως με όσα γράφονται στον 3^ο τόμο. Όντας υπαγμένη στο κεφάλαιο και μετακινώντας τα εμπορεύματα στην πρέπουσα θέση τους στην αγορά (φάση III του κυκλώματος), η εργασία της μεταφοράς και της πώλησης αναπαράγει και πολλαπλασιάζει τη μάζα των αξιών. Εξού και η προσπάθεια του κεφαλαίου να μειώσει το χρόνο της κίνησης από τον ένα τόπο στον άλλο, για την οποία μιλάει το εκτενές απόσπασμα από τα *Grundrisse* που παραθέσαμε παραπάνω.

15. Αρκεί να πούμε ότι στην Αγγλία του 1860 το ποσοστό του εθνικού εισοδήματος που δαπανάτο για την κοινωνική αναπαραγωγή δεν ξεπερνούσε το 1,5% ενώ σήμερα είναι πάνω από 25%.

της απλοϊκής αναρχικής άποψης περί Μεγάλου Αδελφού, ο χαρακτήρας του κράτους στην καπιταλιστική κοινωνία προβλημάτιζε ανέκαθεν τις διάφορες τάσεις του επαναστατικού κινήματος.

Αν ξεκινήσουμε από τον κοινότοπο λόγο της καθημερινής ζωής, θα παρατηρήσουμε ότι οι περισσότεροι προλετάριοι στις κουβέντες που γίνονται στη δουλειά, τη γειτονιά, την οικογένεια, παρότι σκυλοβρίζουν τους πολιτικούς «που κοιτάνε μόνο την τσέπη τους» και παρότι βάζουν μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σ' «εμάς» και «αυτούς», εν τούτοις πιστεύουν ότι το κράτος είναι «ένα αναγκαίο κακό» γιατί χρειάζεται «να υπάρχει μια τάξη» σε μια κοινωνία όπου «ο καθένας κοιτάει το ατομικό του συμφέρον». Καθώς μάλιστα η εθνική ταυτότητα θεωρείται ένα «φυσικό» γεγονός, συχνά οι συζητήσεις περιστρέφονται γύρω από το ποιο πολιτικό κόμμα ή ποια κυβέρνηση «δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το λαό» (τον ελληνικό λαό στην περίπτωσή μας). Υπάρ-

χει δηλαδή η ψευδαίσθηση ότι το κράτος είναι μια αυτοδύναμη πολιτική οντότητα που μπορεί χωρίς πρόβλημα να αυτονομηθεί από την «οικονομία».

Αυτή όμως η ψευδαίσθηση στηρίζεται στο πραγματικό γεγονός ότι στη νεωτερική κοινωνία των πολιτών-ιδιωτών τα άτομα είναι όντως διαχωρισμένα και κατά φαντασία ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Όπως κάθε άτομο είναι στον ουρανό της φαντασίωσής του ανεξάρτητο από όλα τα άλλα, το ίδιο συμβαίνει και με τον πραγματικό κοινωνικό δεσμό που με τη σειρά του ανεξαρτητοποιείται από όλα τα άτομα και υποστασιοποιείται στο σύγχρονο κράτος που υποτίθεται ότι εκπροσωπεί (καλώς ή κακώς) το «κοινό συμφέρον» τους.

Ο νεαρός Μαρξ, στη *Συνεισφορά στην κριτική της Χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου*, στο *Εβραϊκό Ζήτημα*, στην *Αγία Οικογένεια* κ.α. έδειξε ότι το κράτος προκύπτει από την κοινωνία των ιδιωτών, όχι όμως για να δημιουργήσει μια «οργανική ενότητα» μέσα στην κοινωνία ως σύνολο αλλά για να συντηρήσει έναν **πραγματικό** διαχωρισμό. Οι εσωτερικές διαιρέσεις της κοινωνίας των ιδιωτών, βασισμένες στους διαχωρισμούς που προκαλεί η ατομική ιδιοκτησία και η εκμετάλλευση, ενσωματώνονται στο **πολιτικό** κράτος, το οποίο γίνεται ταυτόχρονα η έκφραση του διαχωρισμού και της **διχόνοιας** από τη μια μεριά και μορφή **κατευνασμού** των αναπόφευκτων εσωτερικών συγκρούσεων της κοινωνίας των ιδιωτών από την άλλη. Η στιγμή της ενότητας ή της κοινότητας είναι αναγκαστικά **αφηρημένη** γιατί στην πραγματική, διαιρεμένη κοινωνία ένα κοινό ή γενικό συμφέρον μπορεί να εμφανιστεί μόνο με το διαχωρισμό του από όλα τα ανταγωνιστικά ιδιωτικά συμφέροντα. Κάτω από την αφηρημένη, επουράνια, μηχανικά ενοποιημένη κοινότητα (τη μορφή-κράτος) επιζεί η πραγματική αποξένωση και η έλλειψη κοινωνικότητας.

Η αναγνώριση των ανθρώπινων δικαιωμάτων από το σύγχρονο κράτος δεν έχει διαφορετικό νόημα από την αναγνώριση της δουλείας από το αρχαίο κράτος. Όπως δηλαδή το αρχαίο κράτος είχε ως φυσική βάση του τη δουλεία, έτσι το σύγχρονο κράτος έχει ως φυσική βάση του την κοινωνία των ιδιωτών, τον άνθρωπο της κοινωνίας των ιδιωτών, δηλαδή τον ανεξάρτητο άνθρωπο που συνδέεται με το συνάνθρωπό του μόνο με το δεσμό του ιδιωτικού συμφέροντος και της ασύνειδης φυσικής αναγκαιότητας, το σκλάβο της βιοποριστικής εργασίας και της δικής του όσο και της ξένης ιδιοτελούς ανάγκης. Το σύγχρονο κράτος αναγνώρισε αυτή τη φυσική βάση του στα καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα αλλά δεν τη δημιούργησε αυτό. Καθώς το κράτος ήταν το προϊόν της

κοινωνίας των ιδιωτών, που μέσα από την ίδια της την εξέλιξη οδηγήθηκε πέρα από τους παλιούς πολιτικούς δεσμούς, δεν δυσκολεύτηκε και το ίδιο να αναγνωρίσει από την πλευρά του τη μήτρα του και τη φυσική βάση του μέσα από τη *διακήρυξη των ανθρώπινων δικαιωμάτων*... Η αντίθεση ανάμεσα στο **δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό κράτος** και την **κοινωνία των ιδιωτών** είναι η τελείωση της **κλασσικής** αντίθεσης ανάμεσα στην **κοινή ωφέλεια** και τη **δουλεία**. Στο σύγχρονο κόσμο ο καθένας είναι **ταυτόχρονα** μέλος της κοινής ωφέλειας και της δουλείας... Εδώ το **δίκαιο** αντικατέστησε το **προνόμιο**.¹⁶

Στην καπιταλιστική κοινωνία, τα ανταγωνιστικά ιδιωτικά συμφέροντα τείνουν να συγκροτούνται σε ανταγωνιστικά **ταξικά** συμφέροντα. Αν λοιπόν το κράτος πρόκειται να εγγυηθεί και να εξασφαλίσει την «ελευθερία» και τα «ίσα δικαιώματα» του κάθε πολίτη – υποκείμενο δικαίου στην επιδίωξη των συμφερόντων του, τότε αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή των ανταγωνιστικών ταξικών συμφερόντων επίσης με τη συγκαλυμμένη μορφή αντιθετικών συλλογικών δικαιοκινών υποκειμένων. Σε τελική ανάλυση, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εξασφαλίσει, στα πλαίσια της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης ως σχέσης μεταξύ κοινωνικών εταίρων.

Η συγκρότηση μιας δημοκρατικής πολιτείας και η ύπαρξη πολιτικής ελευθερίας αποτελούν **αναγκαίες προϋποθέσεις** για να συντελεστεί εντός της κοινωνίας των πολιτών η εκμετάλλευση. Η εκμετάλλευση στηρίζεται στην ελεύθερη πώληση και αγορά της εργασιακής δύναμης υπό τη μορφή εμπορεύματος. Ο **καταναγκασμός** έγκειται στο γεγονός ότι ο καπιταλιστής και ο προλετάριος **πρέπει** να είναι ελεύθεροι να έρθουν σε σχέση συναλλαγής ως υποκείμενα δικαίου. Και όχι μόνο. Για να λειτουργήσει η κοινωνία των πολιτών-ιδιωτών ως ταξική, εκμεταλλευτική κοινωνία, δεν αρκεί οι ιδιαίτερες νομικές, διοικητικές, κατασταλτικές, πολιτικές, τεχνικές, κοινωνικές, ιδεολογικές και οικονομικές λειτουργίες του κράτους να επικυρώνουν ή να νομιμοποιούν την ατομική ιδιοκτησία και τα ατομικά συμφέροντα. Πρέπει να είναι σε θέση να τα αναπαράγουν, αναπαράγοντας το υποκείμενο που τα παράγει: την εργασιακή δύναμη. Μια εργασιακή δύναμη που οφείλει να χαρακτηρίζεται από προσοδιάζοντα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής πρότυπα κοι-

16. Μαρξ/Ενγκελς, *Η Αγία Οικογένεια*, MEGA I/3, σελ. 288-292. Δική μας μετάφραση.

ωνικοποίησης και συμπεριφοράς, ειδικές δεξιότητες και δομές αυτοπειθαρχίας.

Το σύγχρονο κράτος, το καπιταλιστικό κράτος, δεν εξασφαλίζει την προσωπική υποταγή ορισμένων προσώπων σε άλλα συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά την υποταγή των εργατών γενικά στο κεφάλαιο γενικά. Το κράτος, ως σύνολο λειτουργιών και μηχανισμών, δεν προστατεύει τον κάθε ένα ατομικό καπιταλιστή και την ιδιοκτησία του (αντίθετα μπορεί κατά περιόδους να παίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση ορισμένων κεφαλαίων και στην καταστροφή άλλων), ούτε μπορεί να εξασφαλίσει σε κάθε εργάτη το «δικαίωμα στην εργασία». Το κράτος προστατεύει νομικά και αναπτύσσει παραγωγικά το κεφάλαιο και την εργασιακή δύναμη εν γένει.

«Η πρώτη βασική μας παραδοχή», λέει ο Ο' Connor, σε ένα βιβλίο που αποτελεί πλέον το κλασικό έργο αναφοράς για τα ζητήματα που μας απασχολούν εδώ,

είναι ότι το καπιταλιστικό κράτος οφείλει να επιτελέσει δύο βασικές και συχνά αντιφατικές μεταξύ τους λειτουργίες – τη **συσσώρευση** και τη **νομιμοποίηση**. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος πρέπει να προσπαθεί να διατηρήσει ή να δημιουργήσει τις συνθήκες μέσα στις οποίες είναι δυνατή η κερδοφόρα συσσώρευση κεφαλαίου. Ωστόσο, το κράτος πρέπει επίσης να διατηρήσει ή να δημιουργήσει τις συνθήκες για κοινωνική αρμονία... Το κράτος πρέπει να παρέμβει στη διαδικασία συσσώρευσης, όμως η πολιτική του αυτή είτε πρέπει να μυστικοποιηθεί – δηλαδή να παρουσιαστεί με διαστρεβλωτική εικόνα – είτε να καλυφθεί (πχ να εμφανιστεί σαν απλό διοικητικό και όχι πολιτικό θέμα)...

Σε αντιστοιχία με τις δύο βασικές λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους, οι κρατικές δαπάνες έχουν διπλό χαρακτήρα: σχηματίζουν κοινωνικό κεφάλαιο από τη μια, και καλύπτουν κοινωνικά έξοδα από την άλλη. Με τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο» εννοούμε τις δαπάνες που απαιτούνται για την κερδοφόρα ιδιωτική συσσώρευση. Οι δαπάνες κοινωνικού κεφαλαίου είναι έμμεσα παραγωγικές (με μαρξιστικούς όρους, το κοινωνικό κεφάλαιο έμμεσα αυξάνει την υπεραξία). Διακρίνουμε δύο είδη κοινωνικού κεφαλαίου: κοινωνική επένδυση και κοινωνική κατανάλωση (με μαρξιστικούς όρους, κοινωνικό σταθερό κεφάλαιο και κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο). Με τον όρο «κοινωνική επένδυση» εννοούμε προγράμματα και υπηρεσίες που αυξάνουν την παραγωγικότητα μιας δοσμένης ποσότητας εργασιακής δύναμης και – με την προϋπόθεση ότι οι υπόλοιποι παράγοντες παραμένουν σταθεροί – το ποσοστό κέρδους. Ένα αντιπροσωπευτικό παρά-

δειγμα είναι οι χρηματοδοτούμενες από το κράτος βιομηχανικές ζώνες. Με τον όρο «κοινωνική κατανάλωση» εννοούμε προγράμματα και υπηρεσίες που μειώνουν το κόστος αναπαραγωγής της εργασίας και – με τους υπόλοιπους παράγοντες σταθερούς – αυξάνουν το ποσοστό κέρδους. Αναφέρουμε μια περίπτωση: τις κοινωνικές ασφαλίσσεις, που αυξάνουν την ικανότητα αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού, ενώ ταυτόχρονα μειώνουν το κόστος της εργασίας. Η δεύτερη κατηγορία, τα «κοινωνικά έξοδα», περιλαμβάνει προγράμματα και υπηρεσίες που είναι απαραίτητα για τη διατήρηση της κοινωνικής αρμονίας – για να εκπληρώνει δηλαδή το κράτος τη λειτουργία της νομιμοποίησης. Τα προγράμματα και οι υπηρεσίες αυτές δεν είναι ούτε έμμεσα παραγωγικά. Το καλύτερο παράδειγμα είναι το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, του οποίου κύρια αποστολή είναι η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης στις γραμμές των ανέργων. (Το κόστος καταστολής της εξέγερσης πολιτικά καταπιεσμένων μειονοτήτων αποτελεί επίσης τμήμα των κοινωνικών εξόδων)...

Το κράτος δεν αναλύει τον προϋπολογισμό του με ταξικούς όρους. Επομένως, για να διακρίνουμε τις διάφορες κατηγορίες, πρέπει να εξετάσουμε χωριστά κάθε κονδύλιο του προϋπολογισμού. Τα πράγματα όμως είναι πιο μπερδεμένα. Εξαιτίας του κοινωνικού χαρακτήρα του κοινωνικού κεφαλαίου και των κοινωνικών εξόδων, σχεδόν κάθε κρατική δαπάνη εξυπηρετεί ταυτόχρονα και τους δύο σκοπούς, έτσι ώστε λίγα κρατικά κονδύλια μπορούν να ταξινομηθούν αναμφίβολα σε μια κατηγορία... Οι επιπτώσεις που θα έχει ο προϋπολογισμός εξαρτώνται από τον όγκο και την έμμεση παραγωγικότητα του κοινωνικού κεφαλαίου και από το μέγεθος των κοινωνικών εξόδων... Η κοινωνικοποίηση του κόστους και η ατομική ιδιοποίηση των κερδών προκαλεί δημοσιονομική κρίση, ή ένα «διαρθρωτικό χάσμα», ανάμεσα στις κρατικές δαπάνες και τα κρατικά έσοδα. Το αποτέλεσμα είναι οι κρατικές δαπάνες να αυξάνονται με ταχύτερο ρυθμό από τα μέσα για τη χρηματοδότησή τους... Ελάχιστες από τις αξιώσεις [των «ομάδων ειδικών συμφερόντων» επί των κρατικών δαπανών] εκφράζονται ή συντονίζονται μέσω του μηχανισμού της αγοράς. Οι περισσότερες διαμορφώνονται μέσω του πολιτικού συστήματος, και η τύχη τους εξαρτάται από την έκβαση του πολιτικού αγώνα.¹⁷

17. J. O'Connor, *Η οικονομική κρίση του κράτους*, εκδ. Παπαζήση, 1977, σελ. 18-23.

Παρά το γεγονός ότι το «διαρθρωτικό χάσμα» που εντοπίζει ο Ο'Connor ανάμεσα στην έμμεσα παραγωγική «κοινωνική επένδυση», την έμμεσα παραγωγική «κοινωνική κατανάλωση», τα μη παραγωγικά «κοινωνικά έξοδα» και τα έσοδα του κράτους παρουσιάζεται από τον ίδιο ως ζήτημα οικονομικής δυσαναλογίας και «ατομικής ιδιοποίησης της κρατικής εξουσίας» και όχι ως αποσταθεροποίηση που προέρχεται από τον «ανορθολογισμό» της ταξικής πάλης – πράγμα που και ο ίδιος αναγνώρισε αργότερα¹⁸ παρά το γεγονός ότι οι κρατικές δαπάνες θα ήταν

18. «Η ταξική πάλη φαινόταν να είναι ενσωματωμένη στη γλώσσα της φορολογικής πολιτικής με διάφορους τρόπους. Ενώ από τη μία θεωρούνταν δεδομένο ότι οι πλούσιοι θα επένδυαν ένα μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους μόνο αν έπαιρναν περισσότερα χρήματα από το κράτος μέσω περικοπών στη φορολόγησή τους, από την άλλη θεωρούνταν δεδομένο ότι οι φτωχοί θα παρείχαν περισσότερη εργασιακή δύναμη στην αγορά εργασίας μόνο αν έπαιρναν **λιγότερα** χρήματα από το κράτος μέσω (για παράδειγμα) περικοπών στα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας. Η σκοπιά της ταξικής ανάλυσης (την οποία απέτυχα να αξιοποιήσω πλήρως στην **Οικονομική Κρίση**) απέφερε περισσότερους καρπούς σε σχέση με το κοινωνιολογικό νόημα της ποικιλίας των φόρων που επιβλήθηκαν. Οι φόροι προστιθέμενης αξίας ήταν πιο σημαντικοί στην Ευρώπη, όπου η ταξική πάλη ήταν σχετικά αναπτυγμένη, γιατί απέκρυπταν το γεγονός ότι το βάρος έπεφτε κυρίως στους ώμους των εργαζόμενων. Στις ΗΠΑ, οι ατομικοί φόροι εισοδήματος δημιουργούσαν το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της ομοσπονδιακής κυβέρνησης: οι φόροι εισοδήματος αφαιρούνταν (και αφαιρούνται) από τους μισθούς άμεσα από την κυβέρνηση και οι περισσότεροι εργάτες συνήθισαν να υπολογίζουν τους μισθούς τους 'μετά την αφαίρεση των φόρων'. Με τα χρόνια, οι αμερικάνικοι φόροι εισοδήματος έγιναν ολοένα και λιγότερο προοδευτικοί γιατί (μεταξύ άλλων λόγων) οι πλούσιοι άνοιξαν κυριολεκτικά χιλιάδες παραθυράκια για τον εαυτό τους. Αντί να αγωνιστούν ώστε να ανοίξουν παραθυράκια για την

προτιμότερο να ταξινομηθούν, κατά τη γνώμη μας, σε δύο τομείς **αναπαραγωγικών δαπανών**· και παρά το γεγονός ότι η δημοσιονομική κρίση του κράτους δεν προέρχεται μονόπλευρα από την αύξηση των μη παραγωγικών (ή κατ' άλλους, μη αναπαραγωγικών) εξόδων εις βάρος των έμμεσα παραγωγικών (ή κατ' άλλους, αναπαραγωγικών) δαπανών, όπως πιστεύει ο Ο'Connor, εν τούτοις το έργο του μας επέτρεψε για πρώτη φορά ν' αντιληφθούμε ότι η αντίφαση ανάμεσα στις δύο βασικές λειτουργίες του κράτους το αναδεικνύουν ως έναν ακόμα τόπο στον οποίο μπορεί να εκδηλωθεί η πιθανότητα της κρίσης.

Αυτή η αντίφαση είναι η αιτία της εγγενούς δυνατότητας αυτονόμησης της μορφής-κράτος από τις φάσεις του κυκλώματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου που περιγράψαμε παραπάνω. Ένα κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα προσαρμοσμένο π.χ. στις κοινωνικές προσδοκίες ένταξης, κοινωνικής ανόδου και παραγωγικής κοινωνικοποίησης της νεολαίας ενδέχεται να μην εξυπηρετεί τις συγκυριακές παραγωγικές απαιτήσεις του κεφαλαίου· μια στεγαστική πολιτική που επιτρέπει την κινητικότητα της εργασίας μπορεί να μην εξασφαλίζει συμπαγείς δομές ενσωμάτωσης στις τοπικές αγορές εργασίας κ.ο.κ.

Όπως θα δούμε παρακάτω, οι αντιφάσεις και οι συγκρούσεις στο εσωτερικό της κρατικής κοινωνικής πολιτικής ανάμεσα στους τρεις στόχους της συσσώρευσης κεφαλαίου, της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και της νομιμοποίησης των εκμεταλλευτικών κοινωνικών σχέσεων υπήρξαν καθοριστικές για την εκδήλωση της κρίσης αναπαραγωγής του κεφαλαίου στην πρώτη φάση της δεκαετίας του '70.

Στις συζητήσεις που προκάλεσε η *Οικονομική κρίση του κράτους*, την ίδια εκείνη γόνιμη θεωρητικά δεκαετία, συγγραφείς όπως ο Ζέμλερ, ο Γκαφ, ο Σταμάτης κ.α. τροποποίησαν και εμπλούτισαν την ορολογία, την ταξινόμηση των κρατικών δαπανών και την ερμηνεία του Ο'Connor. Στη βάση αυτού που ισχυρίζεται ο Σταμάτης, ότι «το 'αναπαραγωγικών' ή 'μη αναπαραγωγικών' είναι ένας προσδιορισμός, ο οποίος αφορά το υλικό περιεχόμενο της εργασίας και ο οποίος συνεπώς προσήκει στη **συγκεκριμένη** εργασία και στο προϊόν της, στην **αξία χρήσης**, [ενώ] το 'παραγωγικών' και το 'μη παραγωγικών' αντιθέτως είναι ένας προσδιορισμός που αφορά στον **τρόπο παραγωγής**, υπό τις συνθήκες του οποίου χρησιμοποιήθηκε η εργασία και προσήκει συνεπώς στην **αφη-**

εργασία και τους φτωχούς (που **υπήρχαν** στον αρχικό φορολογικό κώδικα), τα συνδικάτα και οι λαϊκές οργανώσεις έχασαν πολύ χρόνο και ενέργεια προσπαθώντας να κλείσουν τα παραθυράκια για τους πλούσιους». Από την Εισαγωγή στην αμερικάνικη επανέκδοση της *Οικονομικής κρίσης του κράτους* (2001).

ρημένη εργασία και στο προϊόν της, δηλ. στο εμπόρευμα»¹⁹, οι εν λόγω συγγραφείς ταξινόμησαν τις κρατικές δαπάνες όχι σε «έμμεσα παραγωγικές» και «μη παραγωγικές», όπως ο O'Connor, αλλά σε

α) δαπάνες για την αγορά και την παραγωγή αναπαραγωγικών αξιών χρήσης (δαπάνες για την υγεία, τις υποδομές, την εκπαίδευση, τη δημιουργία μιας εθνικής βάσης πρώτων υλών κλπ.) και

β) δαπάνες για την αγορά και την παραγωγή μη αναπαραγωγικών αξιών χρήσης (στρατιωτικές και αστυνομικές δαπάνες, δαπάνες δημόσιας διοίκησης και κοινωνικού ελέγχου, κοινωνικών και πολιτιστικών προγραμμάτων κλπ.).

Ο Σταμάτης μάλιστα ισχυρίζεται ότι «ένα μεγάλο μέρος των κρατικών δαπανών, κυρίως οι δαπάνες προσωπικού, είναι, ανεξάρτητα αν είναι αναπαραγωγικές ή μη αναπαραγωγικές, **μη παραγωγικές δαπάνες, επειδή εκτελούνται για την αγορά εργασιακής δύναμης, η οποία εισέρχεται στην παραγωγή και στη διάθεση υπηρεσιών, οι οποίες δεν είναι εμπορεύματα. Ορισμένες από τις υπηρεσίες αυτές είναι μεν στο μέτρο που πωλούνται αντί τιμήματος από το κράτος σε ιδιώτες, εμπορεύματα. Ωστόσο επειδή δεν παράγονται με σκοπό την παραγωγή υπεραξίας είναι απλά, όχι καπιταλιστικά εμπορεύματα. Οι υπόλοιπες δαπάνες του κράτους, οι οποίες εκτελούνται για την αγορά καπιταλιστικά παραχθέντων εμπορευμάτων, είναι παραγωγικές δαπάνες»²⁰.**

Στην αντίληψη των εν λόγω συγγραφέων, αναπαραγωγικές είναι οι κρατικές δαπάνες για αξίες χρήσης που εισέρχονται εκ νέου στην «πραγματική» άμεση διαδικασία παραγωγής και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των συνθηκών και προϋποθέσεων της παραγωγής υπεραξίας, δηλ. στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και των μέσων παραγωγής. Μη αναπαραγωγικές είναι οι κρατικές δαπάνες για αξίες χρήσης που καταναλώνονται έξω από

19. Γ. Σταμάτης, Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπαραγωγή και κερδοφορία του κεφαλαίου, στο *ONE και Νεοφιλελεύθερη πολιτική*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1999, σελ. 28-29. Εννοεί ότι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η εργάτρια ανταλλάσει την εργασία της με κεφάλαιο ώστε να παραχθεί μια αξία μεγαλύτερη από την αξία της εργασιακής της δύναμης. Από τη σκοπιά συνέπης του κεφαλαίου και όχι από τη σκοπιά του κατά πόσο είναι χρήσιμο ή επιθυμητό ένα προϊόν, παραγωγική είναι εκείνη η εργασία που έχει ως σκοπό τη διευρυνόμενη αυτοαναπαραγωγή του κεφαλαίου μέσω της παραγωγής υπεραξίας (αυτός είναι ο πρώτος από τους δύο ορισμούς της παραγωγικής εργασίας που εισάγει ο Άνταμ Σμιθ, ο οποίος και υιοθετείται από τον Μαρξ). Σ' αυτή τη βάση, όλες οι εργάτριες που απασχολούνται στην άμεση διαδικασία παραγωγής καπιταλιστικών εμπορευμάτων είναι παραγωγικές εργάτριες. Τώρα, κατά πόσο δεν είναι οι υπόλοιπες, θα το δούμε παρακάτω.

20. Στο ίδιο, σελ. 30. Η έμφαση δική μας.

την άμεση διαδικασία παραγωγής και δεν αναπαράγουν καμιά από τις συνθήκες και προϋποθέσεις της παραγωγής υπεραξίας.

Όλοι οι συγγραφείς μας αναγνωρίζουν ότι η αύξηση των ποσοστών των κάθε είδους κρατικών δαπανών στο συνολικό κοινωνικό αξιακό προϊόν καθίσταται δυνατή λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και της οικονομίας στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου. Συμφωνούν επίσης ότι η αύξηση των «μη αναπαραγωγικών δαπανών» εξυπηρετεί τις ανάγκες πραγματοποίησης της υπεραξίας στη δεύτερη φάση της κυκλοφορίας, καθώς και τις ανάγκες νομιμοποίησης και αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης στο πολιτικό, διοικητικό, ιδεολογικό κλπ. επίπεδο. Διαφωνούν όμως ως προς το μέγεθος της συμβολής των κρατικών δαπανών στην εκδίπλωση της κρίσης και ως προς το είδος των κρατικών δαπανών που συνέβαλλαν σ' αυτήν. Ας σημειώσουμε πάντως ότι ο Σταμάτης αποκαλεί την κρίση –όπως και μεις– «γενική κρίση αναπαραγωγής του συστήματος στο σύνολο του». Ο Σταμάτης και άλλοι θεωρούν ότι η κρίση του 1973/74 –που για τον Σταμάτη, όπως και για μας, διαρκεί μέχρι σήμερα– οφείλεται στη διεύρυνση του «μη αναπαραγωγικού τομέα» εις βάρος του «αναπαραγωγικού τομέα». Ή, με τους όρους που χρησιμοποιεί ο O'Connor, στη δυσανάλογη αύξηση των μη παραγωγικών εξόδων νομιμοποίησης εις βάρος της επένδυσης σε κοινωνικό κεφάλαιο.

Άλλες έρευνες πάνω στη λεγόμενη δημοσιονομική κρίση των δεκαετιών '70 και '80 στη Βρετανία, τις ΗΠΑ, την Ιταλία, την Ελλάδα κ.α δεν δείχνουν κάτι τέτοιο.²¹ Αν και σε απόλυτους αριθμούς τα έξοδα νομιμοποίησης (ή αλλιώς,

21. Βλ. για παράδειγμα, Ι. Γκαφ, *Η πολιτική οικονομία του κοινωνικού κράτους*, εκδ. Σαββάλας, 2008, κεφ. 6.

οι «μη αναπαραγωγικές δαπάνες») αυξήθηκαν στις δυτικές χώρες τη μεταπολεμική περίοδο, οι εμμέσως παραγωγικές δαπάνες (ή αλλιώς, οι «αναπαραγωγικές δαπάνες») αυξήθηκαν με ταχύτερο ρυθμό λόγω της επέκτασης της κοινωνικής κατανάλωσης και ειδικότερα της κοινωνικής ασφάλισης. Κι αυτό έγινε εις βάρος εκείνων των αναπαραγωγικών δαπανών που αποσκοπούν άμεσα στην ενίσχυση του ιδιωτικού κεφαλαίου. Το γεγονός αυτό αντανάκλα τη δυνατότητα της οργανωμένα μαχητικής εργατικής τάξης να διεκδικεί βελτιώσεις όχι μόνο στον άμεσο αλλά και στον **έμμεσο μισθό** (δηλ. σε εκείνες τις καπιταλιστικές και κρατικές δαπάνες που εισέρχονται έμμεσα στο **ατομικό** «εργατικό εισόδημα», δεν αποτελούν απλώς κομμάτι του κοινωνικού ελέγχου και μειώνουν το μερίδιο του κέρδους στο «εθνικό εισόδημα»).

Ο μόνος τρόπος για να μην παρεμβαίνει αρνητικά η αναπόφευκτη μεγέθυνση του κοινωνικού κράτους στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι να χρηματοδοτείται ο υψηλότερος **κοινωνικός μισθός** είτε από τη φορολόγηση του εργατικού κόστους (δηλ. του μεταβλητού κεφαλαίου) είτε από τη φορολόγηση μιας αυξημένης υπεραξίας που θα προκύπτει από την ταχύτερη αύξηση του βαθμού πειθάρχησης και εκμετάλλευσης σε σχέση με την αύξηση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου. Όπως θα δείξουμε παρακάτω κανένας από αυτούς τους όρους δεν ίσχυε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Έτσι το κοινωνικό κράτος έγινε ένας ακόμα ανεξαρτητοποιημένος παράγοντας διάρρηξης του κυκλώματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου.

Για να αντισταθμίσει το διαρκώς μειωνόμενο μερίδιο εκείνων των αναπαραγωγικών δαπανών που αποσκοπούν, μέσω των κρατικών αγορών, στην ενίσχυση των επικερδών παραγωγικών δραστηριοτήτων του ιδιωτικού κεφαλαίου, το κράτος άρχισε να μειώνει τη φορολόγηση των ευρισκόμενων σε πτωτική τάση κερδών. Το αποτέλεσμα ήταν να μειωθούν τα έσοδα του κράτους ενώ τα έξοδα αυξάνονταν διαρκώς. Αυτή είναι η λεγόμενη δημοσιονομική κρίση του κράτους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των ΗΠΑ μετά το 1974: παρά τις περικοπές του **κοινωνικού μισθού** (δηλ. της επιδοτημένης σε είδος και σε χρήμα συλλογικής κοινωνικής κατανάλωσης) και της αύξησης των κρατικών παραγγελιών σε στρατιωτικό εξοπλισμό (αγορές που αποσκοπούσαν στην ανακατεύθυνση του κεφαλαίου σε νέες σφαίρες παραγωγής και πραγματοποίησης υπεραξίας) –καθώς και άλλα μέτρα και τακτικές διεξόδου από τη στασιμότητα, που θα εκτεθούν παρακάτω– το εγχείρημα της μείωσης του κοινωνικού κράτους δεν έχει στεφθεί μέχρι σήμερα με επιτυχία. Αυτό που κατάφερε το αμερι-

κάνικο καπιταλιστικό κράτος να πετύχει μέσα στη δεκαετία του 1980 ήταν να μειώσει το ρυθμό αύξησης του κοινωνικού μισθού και να μετακυλίσει ένα μεγαλύτερο μέρος της φορολογίας προς τα κατώτερα στρώματα της εργατικής τάξης.

Το αποτέλεσμα ήταν να προκύψει στις ΗΠΑ νέα κρίση αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων, αυτή τη φορά από το υπερβολικά αρνητικό μέγεθος του **καθαρού** κοινωνικού μισθού (που είναι η διαφορά ανάμεσα στην κρατική επιδότηση της συλλογικής κοινωνικής κατανάλωσης και τους φόρους που οι εργάτες ως πολίτες-ιδιώτες πληρώνουν στο κράτος). Έτσι αυτό που αρχικά φάνηκε ότι ήταν καλή κίνηση και ελιξίριο της αιώνιας νεότητας για τον καπιταλισμό γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι λειτουργούσε ενάντια στα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του κεφαλαίου, με την έννοια ότι έθετε σε κίνδυνο την αναπαραγωγή μιας εύρωστης, ειδικευμένης και αποδοτικής εργασιακής δύναμης. Ως εκ τούτου, από τα τέλη της δεκαετίας του '80 το μέγεθος του καθαρού κοινωνικού μισθού στις ΗΠΑ άρχισε να γίνεται πάλι θετικό, αν και δεν έφτασε ξανά τα επίπεδα της δεκαετίας του '70. Αντίθετα, σε χώρες όπως η Γερμανία, ο Καναδάς, η Αγγλία, η Αυστραλία και η Σουηδία, ο καθαρός κοινωνικός μισθός παρέμεινε τις δεκαετίες του '80 και του '90 –την εποχή της υποτιθέμενης καθολικής επίθεσης του νεοφιλελευθερισμού στο κοινωνικό κράτος– λίγο πολύ στο ύψος που είχε φτάσει τη δεκαετία του '70 ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Δεν βρήκαμε αξιόπιστες μελέτες για το ύψος του καθαρού κοινωνικού μισθού από το 2000 και μετά (ένα μέγεθος ούτως ή άλλως δύσκολο να υπολογιστεί λόγω των διαφορών που υπάρχουν από χώρα σε χώρα όσον αφορά τη φορολογία των εισοδημάτων, την έμμεση φορολόγηση της κατανάλωσης, την άμεση φορολόγηση των κοινωνικών επιδομάτων, τις προβλεπόμενες φοροαπαλλαγές κλπ.). Μια μελέτη του ΟΟΣΑ δείχνει ότι οι ακαθάριστες κρατικές αναπαραγωγικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά μέσο όρο στις χώρες του ΟΟΣΑ από 15,6% ως ποσοστό του ΑΕΠ το 1980 στο 22% το 2012. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των δαπανών για την κοινωνική ασφάλιση και τη δημόσια υγεία. Η αύξηση των συνολικών δαπανών επιταχύνθηκε ιδιαίτερα από το 2007 και μετά, πράγμα που αποδεικνύει ότι η όξυνση της κρίσης αυξάνει την παρεμβατικότητα και τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Εξαιρέση αποτελεί το εργαστήριο εφαρμογής μιας ακραίας πολιτικής απαξίωσης, η Ελλάδα, όπου οι ακαθάριστες κρατικές αναπαραγωγικές δαπάνες –χωρίς να υπολογιστεί δηλαδή η φορολογική εκμετάλλευση που αυξήθηκε τα τελευταία χρόνια και η πτώση του ΑΕΠ– έπεσαν από το 24% του ΑΕΠ στο

22% το 2013. Η ίδια μελέτη υπολογίζει τις καθαρές αναπαραγωγικές δαπάνες στις ίδιες χώρες στο 19,9% του ΑΕΠ, πάλι κατά μέσο όρο. Λόγω της χαμηλής φορολόγησης των επιδομάτων, ο υψηλότερος καθαρός κοινωνικός μισθός δίνεται στη Γαλλία και τη Γερμανία.²² Πάντως, αν σκεφτεί κανείς ότι παντού έχει μειωθεί η φορολόγηση των επιχειρηματικών κερδών θα καταλάβει γιατί, για να καλύψουν τις αναπαραγωγικές τους δαπάνες, όλα τα κράτη αύξησαν τα χρέη τους, τα οποία μεγάλωσαν μετά την κρίση του 2008.

Όποιο κι αν είναι πάντως το πραγματικό μέγεθος του καθαρού κοινωνικού μισθού, σημασία έχει ότι η διαρκής αύξηση του ακαθάριστου κοινωνικού μισθού ως ποσοστό του ΑΕΠ, από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, έχει μετατρέψει το κράτος στον ισχυρότερο παράγοντα της καπιταλιστικής δραστηριότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οι μεταβιβαστικές πληρωμές του δημοσίου –συντάξεις, επιδόματα, επιδοτήσεις κλπ.– αποτελούν τη μεγαλύτερη κατηγορία οικονομικής δραστηριότητας στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Αν συνυπολογιστεί η αύξηση της συμμετοχής των δημόσιων υπηρεσιών στη συνολική απασχόληση, τότε μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι το κράτος, έχοντας στη διάθεσή του μέσω των φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικά παραγόμενης αξίας,

α) διαχειρίζεται και κοινωνικοποιεί ένα μεγάλο μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου και

β) τροποποιεί καθοριστικά τους κανόνες παραγωγής, πραγματοποίησης και διανομής της υπεραξίας.

Είναι γνωστό ότι η νεοφιλελεύθερη στρατηγική διαμορφώθηκε στην Αγγλία τη δεκαετία του '70 ως αντίβαρο στην αναπόφευκτη επέκταση του κράτους, και συγκεκριμένα στην αμετάκλητη επέκταση των κρατικών αναπαραγωγικών δαπανών, σε μια εποχή που τα διεκδικητικά κινήματα στο πεδίο της διανομής και των δημόσιων δαπανών ενισχύονταν διαρκώς. Αυτό που δεν είναι τόσο γνωστό είναι ότι ένας από τους πρώτους νεοφιλελεύθερους λίβελους κατά του κοινωνικού κράτους, αυτός των οικονομολόγων Bacon και Eltis,²³ βασιζόταν στη σμιθιανή διάκριση παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, η οποία είχε τόσο πολύ επηρεάσει τον Μαρξ. Στη βάση αυτής της διάκρισης, οι εν λόγω κύριοι ισχυρίζονταν ότι η τεράστια επέ-

κταση του μη αγοραίου τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών –που αντιστοιχεί, κατ' αυτούς, στον «μη παραγωγικό τομέα» της οικονομίας– είχε μειώσει τον τομέα της αγοράς –που αντιστοιχεί στον «παραγωγικό τομέα» της οικονομίας– ενώ ταυτόχρονα ο πρώτος είχε αυξήσει τις αξιώσεις του επί του δεύτερου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, λένε, να μειωθεί το μερίδιο της εθνικής παραγωγής που κατευθύνεται σε ιδιωτικές επενδύσεις, με αποτέλεσμα τη βραδεία αύξηση της παραγωγικότητας, τη συρρίκνωση της βιομηχανίας, την πτώση των εξαγωγών και το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο της χώρας τους.

Επειδή αυτό το αποτελούμενο από μισές αλήθειες, λαϊκίστικο, νεοφιλελεύθερο ευαγγέλιο της αγοράς επαναλαμβάνεται από τότε μονότονα μέσα στις δεκαετίες που ακολούθησαν, θα χρειαστεί εδώ να επεκταθού-

22. Βλ. OECD, Indicators on Social Spending 1980-2012. OECD Social, Employment and Migration Working Papers no. 124.

23. Το βιβλίο τους, που κυκλοφόρησε το 1976, είχε τον τίτλο *Britain's Economic Problem: Too Few Producers*. Παρουσιάζεται εν συντομία στο Ι. Γκαφ, ό.π.

με πάνω στον **παραγωγικό** ρόλο του καπιταλιστικού κοινωνικού κράτους και τις ταξικές συγκρούσεις που το δημιουργήσαν.

Ας ξεκινήσουμε από το ταλαίπωρο ζήτημα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Ο Μαρξ στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, όπως και στο 6^ο αδημοσίευτο κεφάλαιο του ίδιου τόμου, είχε δείξει ότι η έννοια της παραγωγικής εργασίας έχει νόημα όταν αναφέρεται στο συλλογικό εργάτη και όχι σε κάθε μεμονωμένο μέλος του. Επομένως, λέει, στην παραγωγική εργασία συγκαταλέγεται ένα σύνολο από διαφορετικές λειτουργίες της συνολικής διαδικασίας παραγωγής (μάνατζερ, μηχανικοί, επιστάτες, ειδικευμένοι, ανειδίκευτοι – αφήνουμε, προς το παρόν, κατά μέρος τη συζήτηση για τη διπλή φύση της εποπτικής εργασίας στις υπηρεσίες και την άμεση παραγωγική διαδικασία). Είχε επισημάνει μάλιστα ότι με την ανάπτυξη της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο πραγματικός λειτουργός της συνολικής διαδικασίας παραγωγής γίνεται –όλο και περισσότερο– **η κοινωνικά συνδουασμένη εργασιακή δύναμη** και όχι ο μεμονωμένος εργάτης. Ο Μαρξ γνώριζε πολύ καλά ότι:

Παρόλο που η μορφή της εργασίας σαν μισθωτής εργασίας είναι αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση της όλης διαδικασίας και για τον ειδικό τρόπο της ίδιας της [καπιταλιστικής] παραγωγής, η μισθωτή εργασία δεν καθορίζει την αξία. Αυτό που καθορίζει την αξία είναι ο συνολικός κοινωνικός εργάσιμος χρόνος, η συνολική ποσότητα της εργασίας που πρέπει να διαθέσει η κοινωνία και που η σχετική απορρόφησή της από τα διάφορα προϊόντα καθορίζει κατά κάποιο τρόπο το αντίστοιχο κοινωνικό ειδικό βάρος τους.

Επειδή όμως είχε επιλέξει να μη διερευνήσει μορφές παραγωγικής εργασίας, όπως η οικιακή, όπως θα δούμε παρακάτω, ή άλλες μορφές ανελεύθερης, άμισθης εργασίας στον καπιταλισμό, δεν μπορούσε να συνεχίσει την παραπάνω διαπίστωση παρά μόνο με το γενικό και αναμενόμενο συμπέρασμα ότι:

Η χαρακτηριστική μορφή, με την οποία επιβάλλεται σαν καθοριστικός παράγοντας ο κοινωνικός εργάσιμος χρόνος στην αξία των εμπορευμάτων, συνδέεται πάντως με τη μορφή της εργασίας σαν μισθωτής εργασίας και με την αντίστοιχη μορφή των μέσων παραγωγής σαν κεφάλαιο, εφόσον μόνο πάνω σ' αυτήν τη βάση η εμπορευματική παραγωγή γίνεται η γενική μορφή της παραγωγής.²⁴

24. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, σελ. 1082.

Έπρεπε να αναπτυχθεί πρώτα το χρηματιστικό κεφάλαιο, ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός, να ενισχυθούν – έστω και κάτω από ειδικές συνθήκες– οι μορφές άμισθης και ανελεύθερης εργασίας στη ναζιστική Γερμανία και τη σταλινική Ρωσία, ν' αναπτυχθεί μεταπολεμικά το σχετικά αποεμπορευματοποιημένο κοινωνικό κράτος, να καθιερωθεί ο εγγυημένος μισθός ως πολιτική πρόσοδος στο δημόσιο τομέα – όλα μορφές αλλοίωσης των νόμων της αγοράς αλλά κυρίως έπρεπε να εμφανιστούν διεκδικητικά προλεταριακά κινήματα, όπως ο Μισθός για την Οικιακή Εργασία, κινήματα αγροτών και αγροτισσών ενάντια στις συνεχιζόμενες περιφράξεις, κινήματα για την κατάργηση της δουλείας, φοιτητικά κινήματα, νέα κινήματα ανέργων ενάντια στο *workfare* κλπ. ώστε να αναδειχθεί ο «συνολικός κοινωνικός εργάσιμος χρόνος» και οι ποικίλες κοινωνικές μορφές του – με κυρίαρχη φυσικά τη μισθωτή– που καθορίζουν την αξία.

Απ' όλες τις μορφές αλλοίωσης του νόμου της αξίας, η σημαντικότερη μέσα στον εικοστό αιώνα στάθηκε το κοινωνικό κράτος, που κατάφερε να ενοποιήσει όλες τις μορφές παραγωγικής εργασίας. Μέσα από τη φορολογία, τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, τον έλεγχο της ποιότητας των τροφίμων, τις προδιαγραφές των νέων κατοικιών, την πολεοδομία και την αστυνόμευση των πόλεων, τα συστήματα εκπαίδευσης και υγείας, τα οικογενειακά επιδόματα, τη θέσπιση του εργατικού δικαίου, τη ρύθμιση και την επιδότηση των ιδιωτικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, την οργάνωση των μεταφορών και των επικοινωνιών και την οργάνωση της συλλογικής κατανάλωσης της εργατικής τάξης, το κράτος δεν προσθέτει απλώς ένα τρίτο στοιχείο στην κοινωνική αναπαραγωγή δίπλα στα εμπορεύματα που αγοράστηκαν στην αγορά και την οικιακή εργασία. Ενοποιεί σε μια διαρκή ροή και κανονικότητα την παραγωγική κατανάλωση του άμεσου μισθού, την (ανα)παραγωγική οικιακή εργασία και τις δικές του (ανα)παραγωγικές δαπάνες, έτσι ώστε όλα να συμβάλλουν άμεσα τόσο στη διαιώνιση, τη διαμόρφωση και την αναπαραγωγή του μοναδικού εμπορεύματος που είναι ικανό να παράγει αξία: της εργασιακής δύναμης, όσο και στη συνοχή του κυκλώματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου.

Η εργασία δεν οργανώνεται πια αποκλειστικά στη βάση της ατομικής/ιδιωτικής παραγωγής, όπως στην εποχή του Μαρξ. Η κοινωνική εργασία, ο συνολικός κοινωνικός εργάσιμος χρόνος, οργανώνεται πλέον άμεσα από τη συγκεκριμένη δύναμη της κοινωνίας, το κράτος, και κατανέμεται/δαπανάται/αναπαρίσταται ως ιδιωτική εργασία. Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, που το 19^ο αι. **μόνο εκ των υστέρων** μπορούσε να αναγνωριστεί ως τέτοιος μέσω της πώλησης των προϊόντων της, της πραγματοποίη-

ησης της αξίας τους και της απόσπασης, από τον ατομικό καπιταλιστή, με τη μορφή του κέρδους, ενός μεριδίου της συνολικής υπεραξίας που δημιουργήσαν στο σύνολό τους οι παραγωγοί εργάτες, σήμερα με την παρέμβαση του κράτους, του συλλογικού καπιταλιστή, αναγνωρίζεται πλέον **εκ των προτέρων**.

Χάρη στο καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος, δημιουργείται μια άρρηκτη ενότητα ανάμεσα στην παραγωγή, την κυκλοφορία, την πραγματοποίηση και τη διανομή της αξίας και της υπεραξίας από τη μια μεριά και την κατανάλωση των εμπορευμάτων ως αξιών χρήσης από την άλλη. Από τη σκοπιά αυτή λοιπόν, ελάχιστο νόημα έχει να μιλάμε για «αξίες χρήσης που καταναλώνονται έξω από την άμεση διαδικασία παραγωγής» και να χωρίζουμε τις κρατικές δαπάνες σε αναπαραγωγικές και μη αναπαραγωγικές, όπως κάνουν οι συγγραφείς που προαναφέραμε, αφού η **τεχνική ταξική σύνθεση** έχει αλλάξει και ολόκληρο το πεδίο της καπιταλιστικής κοινωνίας έχει μετατραπεί σε **κοινωνικό εργοστάσιο**. Μπορούμε να μιλήσουμε μόνο για δύο τομείς κρατικών (ανα)παραγωγικών δαπανών: αυτές που αποσκοπούν στην αναπαραγωγή των κοινωνικών συνθηκών και προϋποθέσεων της παραγωγής υπεραξίας και αυτές που επιδοτούν άμεσα το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Αυτή τη θεωρητική κατανόηση την οφείλουμε στην ιταλική εργατική αυτονομία. Χρησιμοποιώντας τις έννοιες του συλλογικού εργάτη –δηλ. της κοινωνικά συνδυασμένης εργασιακής δύναμης– και της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, καθώς και τις αναλύσεις του Τρόντι τη δεκαετία του 1960, ορισμένοι Ιταλοί εργατιστές-αυτόνομοι τη δεκαετία του '70 (Αλκουάτι, Νέγκρι κλπ) εισήγαγαν την έννοια του **κοινωνικού εργάτη**. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η παραγωγική εργασία δεν περιορίζεται πλέον στην καπιταλιστική επιχείρηση που παράγει με σκοπό το κέρδος αλλά επεκτείνεται σε κάθε μορφή εργασίας, μισθωτής ή άμισθης, μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία. Από τη στιγμή που βρισκόμαστε στην περίοδο της πραγματικής υπαγωγής κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας στο κεφάλαιο θα πρέπει να εξετάζουμε την παραγωγή υπεραξίας από τη σκοπιά του κοινωνικού κεφαλαίου που εκμεταλλεύεται συνολικά το ενοποιημένο πια προλεταριάτο. Σήμερα, ο μισθός αυτών που εργάζονται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (δάσκαλοι, γιατροί κλπ) δεν είναι «μη παραγωγική δαπάνη» αλλά κομμάτι της **κοινωνικής αξίας** της συνολικής εργασιακής δύναμης.

Οπωσδήποτε, η έννοια του κοινωνικού εργάτη που διευρύνει την παραγωγική εργασία σε όλες τις μορφές εργασίας, έμμισθης ή άμισθης, βοηθά στην ανάδειξη των αγώνων μιας σειράς υποκειμένων (οικιακή εργασία, φοι-

τητική εργασία, μαύρη και άτυπη εργασία κλπ) που στο παλιό εργατικό κίνημα υποτιμούνταν σε σχέση με τους βιομηχανικούς εργάτες. Αντανακλά άλλωστε την εμφάνιση αυτών των νέων υποκειμένων στο προσκήνιο της ιστορίας από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Από την άλλη μεριά βέβαια, αυτή η διεύρυνση έχει το μειονέκτημα ότι υποβαθμίζει τη χρησιμότητα της έννοιας της παραγωγικής εργασίας ως εργαλείου για την ανάλυση της στρατηγικής του καπιταλιστικού κράτους για την υπέρβαση της κρίσης και τον εντοπισμό των «κέντρων κέρδους» μέσα στις επιχειρήσεις γενικότερα.

Αν και δεν μπορούμε εδώ για λόγους χώρου να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες, θα περιοριστούμε να πούμε ότι, παρά την ενοποιητική παρέμβαση του κράτους, ο διαχωρισμός της αγοράς από την πώληση, η αντίφαση ανάμεσα στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία –η βάση δηλ. της κρίσης, στην οποία αναφερθήκαμε στην αρχή του κειμένου– διατηρείται. Επειδή το κράτος ενοποιεί το διαχωρισμένο **ως διαχωρισμένο**, με την παρέμβασή του αναπαράγει την αντίφαση σε διευρυμένη κλίμακα. Όπως στην περίπτωση των συστημάτων πρόνοιας, όπου το κράτος θα πρέπει να διαχειριστεί τα επιδόματα συντήρησης και αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης με έναν τέτοιο τρόπο ώστε η παροχή τους να μην αναιρεί το γενικότερο καταναγκασμό προς εργασία που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική κοινωνία. Ιστορικά παραδείγματα σε σχέση με τον αντιφατικό ρόλο των κρατικών αναπαραγωγικών δαπανών θα δώσουμε παρακάτω, και ειδικά στο κείμενο για τον ιστορικό φασισμό.

ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η εργασιακή δύναμη, ή αλλιώς η ικανότητα για εργασία, είναι «*το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο σώμα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και που τις βάζει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει οποιουδήποτε είδους αξίες χρήσης*».²⁵ Στον καπιταλισμό αυτή η ικανότητα για εργασία μετατρέπεται σε εμπόρευμα και όπως κάθε άλλο εμπόρευμα έχει κι αυτή την αξία της. Σύμφωνα με τον μαρξικό, ορθόδοξο ορισμό, η αξία του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη «*καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης, που απαιτούνται για την παραγωγή, την ανάπτυξη, τη δια-*

25. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 180.

τήρηση και τη διαιώνιση της εργασιακής δύναμης».²⁶ Ως εμπόρευμα η εργασιακή δύναμη θα πρέπει να είναι σε «κανονική» κατάσταση. Η θέση των χαλασμένων εμπορευμάτων είναι στη χωματερή και όχι στην κατανάλωση. Κατά συνέπεια, ο παραπάνω ορισμός της αξίας αφορά στην αξία της εργασιακής δύναμης που βρίσκεται σε «κανονική» κατάσταση.

Η εργασιακή δύναμη όμως είναι ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα: ο φορέας της είναι ένα ανθρώπινο ον με ζωντανό σώμα και ζωντανή προσωπικότητα. Στον καπιταλισμό, αυτό που ενδιαφέρει τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής είναι η *διαθεσιμότητα* του φορέα της στην αγορά εργασίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η *παραγωγή* της εργασιακής δύναμης συνίσταται στην παραγωγή ανθρώπων που είναι ελεύθεροι υπό διπλή έννοια: ελεύθεροι από τα σημαντικότερα μέσα συντήρησης και παραγωγής και ελεύθεροι ιδιοκτήτες της εργασιακής τους δύναμης, οι οποίοι δεν έχουν άλλη επιλογή από το να την πουλήσουν στην αγορά εργασίας. Η *ανάπτυξη* της εργασιακής δύναμης αφορά στην πνευματική και σωματική ανάπτυξη του εργάτη, η *διατήρηση*

στην κάλυψη των φυσικών αναγκών ώστε ο εργάτης να επιβιώνει ως φυσικός οργανισμός σε υγιή κατάσταση και η *διαιώνιση* της εργασιακής δύναμης αφορά στην *αέναη γέννηση νέων εργατών που αντικαθιστούν τους φθαρμένους και νεκρούς εργάτες*. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ορισμό του Μαρξ, σε αυτή τη διαδικασία (ανα) παραγωγής της εργασιακής τους δύναμης, οι προλετάριοι καταναλώνουν εμπορεύματα, που αγοράζουν με το μισθό τους, και η αξία των οποίων αντιστοιχεί στην αξία της εργασιακής τους δύναμης. Τα εμπορεύματα αυτά μπορεί να ικανοποιούν κάθε είδους ανάγκες ανεξάρτητα εάν αυτές «*προέρχονται από το στομάχι ή από τη φαντασία*».²⁷

Αυτός ο ορισμός της αξίας της εργασιακής δύναμης παρουσιάζει δύο μειονεκτήματα. Πρώτον δεν είναι συνεπής προς την εργασιακή-χρηματική θεωρία της αξίας, στη βάση της οποίας ξεδιπλώνει ο Μαρξ τις κατηγορίες στο *Κεφάλαιο* – με την έννοια ότι η αξία ενός εμπορεύματος, όσο ιδιόμορφο κι αν είναι, δεν μπορεί να ισούται με την αξία των μέσων παραγωγής (ή των μέσων συντήρησης) που απαιτούνται για τη δημιουργία ή διατήρησή του. Δεύτερον, έχει επιλεκτική σχέση με την ιστορική πραγματικότητα γιατί κρατάει στο σκοτάδι κάτι που χωρίς αυτό δεν θα υπήρχε καν εργασιακή δύναμη: το χρόνο άμισθης οικιακής εργασίας, η οποία παράγει το σώμα και συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της ζωντανής προσωπικότητας ενός ανθρώπου και των φυσικών και πνευματικών του ικανοτήτων (τη σκέψη, τη φαντασία, το συναίσθημα...), χωρίς τις οποίες δεν μπορεί να παραχθεί καμία αξία χρήσης ή ανταλλαγής. Αυτός ο χρόνος εργασίας κατά κανόνα αποτελεί γυναικεία υπόθεση.²⁸ Γι' αυτό και δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ήταν μια τάση του φεμινιστικού κινήματος τις δεκαετίες του '60 και του '70, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ιταλία, αυτή που ανέδειξε την έμμεση εκμετάλλευση των γυναικών από το κεφάλαιο εντός της οικογενειακής εστίας. Και το έκανε χρησιμοποιώντας μάλιστα κριτικά τα ίδια τα μαρξικά εργαλεία.²⁹

27. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 49.

28. Στις χώρες του ΟΟΣΑ ο μ.ο. (ώρες ανά εβδομάδα) εργασίας εντός και εκτός του σπιτιού καταμερίζεται ως εξής: **Εκτός** του σπιτιού: 33,7 ώρες για τους άνδρες (-4,5 ώρες σε σχέση με το 2004) και 24,5 για τις γυναίκες (+1 ώρα σε σχέση με το 2004). **Εντός** του σπιτιού: 21 ώρες για τους άνδρες (+2 ώρες σε σχέση με 2004) και 31 ώρες για τις γυναίκες (-2,6 ώρες σε σχέση με 2004). **Σύνολο**: 54,7 ώρες εργασίας (-2,5) για τους άνδρες και 55,5 ώρες εργασίας (-1,6) για τις γυναίκες. Στην Ελλάδα οι νοικοκυρές δουλεύουν στο σπίτι 36 ώρες την εβδομάδα, ενώ πρώτες στη σχετική λίστα είναι οι πορτογαλέζες και οι τουρκάλες, οι οποίες εργάζονται 38 και 44 ώρες αντιστοίχως κατά μ.ο. Βλ. *Τα Νέα*, 24 Μαρτίου 2014.

29. Η ιταλική οργάνωση Lotta Femminista (1971-72) ήταν η πρώτη που έθεσε το αίτημα «Μισθός για την Οικιακή Εργασία» (για

26. Κ. Μαρξ, *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*, σελ. 47.

Η οικιακή εργασία των γυναικών, άορατη μέχρι τότε για το εργατικό κίνημα που ήταν επικεντρωμένο στη δυναμική επαναστατική φιγούρα του εργοστασιακού εργάτη, αναδείχθηκε από τις συγκεκριμένες φεμινίστριες ως αυτό που είναι: άμισθη παραγωγική εργασία προς όφελος του κεφαλαίου και όχι «φυσικό καθήκον και ευχαρίστηση» του «ευαίσθητου φύλου». Με το αίτημά τους για μισθό για την οικιακή εργασία δεν θέλησαν να αποκαλύψουν μόνο τον άμισθο χαρακτήρα αυτής της εργασίας αλλά και να προωθήσουν την επαναστατική προοπτική της άρνησής της από το γυναικείο προλεταριάτο.³⁰ Ταυτόχρονα, ανέδειξαν αυτό που θα έπρεπε να θεωρείται, από προλεταριακή σκοπιά, **πραγματική** αξία της εργασιακής δύναμης, αποδεικνύοντας ότι δεν καθορίζεται μόνο από τον εκτός οικογενειακής εστίας χρόνο εργασίας για την παραγωγή των μέσων συντήρησης (πολλά απ' αυτά άλλωστε σε αρκετές χώρες του κόσμου συνεχίζουν να παράγονται εντός της οικογενειακής εστίας) αλλά και από το χρόνο εργασίας που απαιτείται για τη βιολογική – κοινωνική αναπαραγωγή της.

Τρεις φορές αναφέρεται ο Μαρξ στην οικιακή εργασία στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*. Την πρώτη σχολιάζει τη φύση του μαγειρέματος σε σχέση με την παραγωγή νέων αξιών. Ενώ δέχεται ότι η εργασία της υπηρέτριας-μαγειρίσσας, που δίνει π.χ. στο κρέας τη φαγώσιμη μορφή του, παγιώνει την εργασία της σ' αυτό κι αυξάνει την αξία του, παράγοντας δυναμικά εμπορεύματα, «όπως και η μαγειρίσσα που μαγειρεύει σε ένα ξενοδοχείο σαν μισθωτή εργάτρια ενός καπιταλιστή», σπεύδει από την άλλη να διευκρινίσει ότι, σε αντίθεση με τη δεύτερη, η εργασία της πρώτης είναι «μη παραγωγική» γιατί «δεν αντικαθιστά σε μένα (τον ιδιώτη) το ποσό από το οποίο την πληρώνω»

άντρες και γυναίκες). Η Lotta Femminista δημιουργήθηκε από γυναίκες που αποχώρησαν από την Potere Operaio. Ήταν όμως η Betsy Warrior, στο κλασικό πια άρθρο της *Housework: Slavery or Labor of Love* (1970), αυτή που πρώτη ανέλυσε την οικιακή εργασία ως εργασία που παράγει το εμπόρευμα εργασιακή δύναμη. Η πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση των απόψεων αυτής της τάσης είναι το βιβλίο της Leopoldina Fortunati, *The arcane of reproduction*, α' εκδ. 1981.

30. Επαναφέραμε τη συζήτηση για την οικιακή εργασία και την αμισθία της στο 9^ο τεύχος (2001). Εκεί είχαμε, μεταξύ άλλων, συζητήσει και τον παραγωγικό χαρακτήρα αυτής της εργασίας κάνοντας για πρώτη φορά αναφορά στα όσα γράφει ο Μαρξ πάνω στο ζήτημα στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*. Από τότε έγιναν μερικές ακόμα σημαντικές εκδόσεις πάνω στο ζήτημα. Βλ. Selma James / Mariarosa Dalla Costa, *Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή*, εκδ. No Woman's Land, 2008· Σ. Χούηλερ & Σ. Φεντερίτσι, *Η πολιτική οικονομία της γυναικείας απελευθέρωσης*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, β' έκδοση· Selma James, *Φύλο, Φυλή και Τάξη*, Midnight Rebel #6, αναδημοσιευμένο στο blog <http://proletpress.wordpress.com>

ούτε παράγει υπεραξία. Και συνεχίζει, ερχόμενος στην άμισθη οικιακή εργασία:

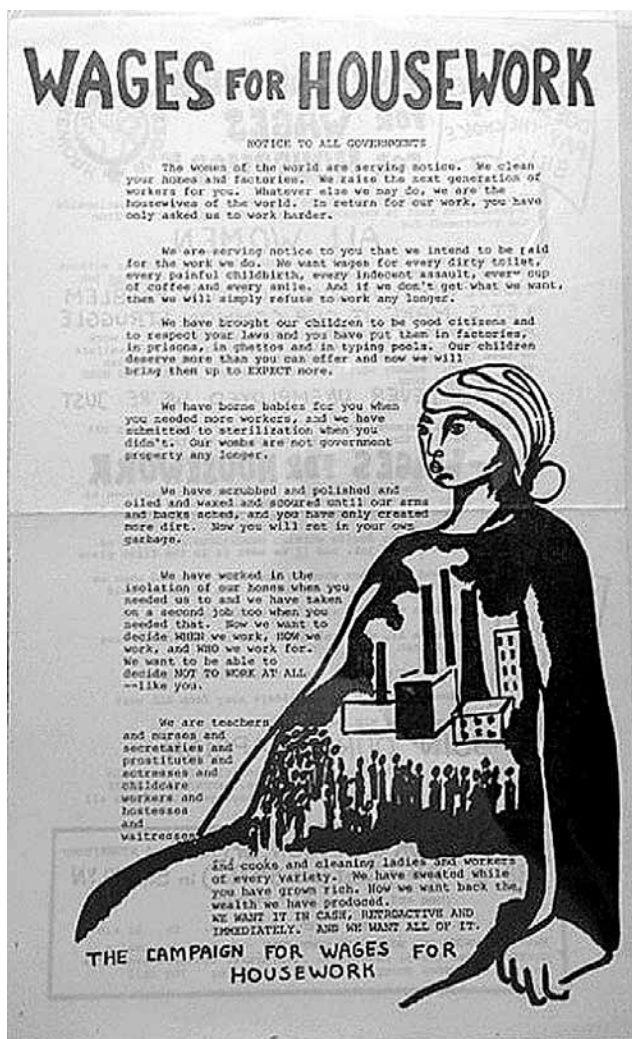
Το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας – δηλ. η εργατική τάξη – είναι κατά τα άλλα υποχρεωμένη να εκπληρώνει η ίδια αυτή τη μη παραγωγική εργασία. Μπορεί όμως να την εκπληρώνει μόνο αν έχει προηγούμενα εργαστεί «παραγωγικά». Ο εργάτης μπορεί να μαγειρέψει το κρέας για τον εαυτό του μόνο στην περίπτωση που έχει παραγάγει το μισθό του, με τον οποίο έχει πληρώσει το κρέας, και μπορεί να κρατάει καθαρά τα έπιπλα και το σπίτι του, να γυαλίζει τα υποδήματά του, μόνο στην περίπτωση που έχει προηγούμενα παραγάγει την αξία των επίπλων, του ενοικίου για το σπίτι, των υποδημάτων. Στην ίδια αυτή τάξη των παραγωγικών εργατών η εργασία αυτή, που την εκπληρώνουν για τον ίδιο τον εαυτό τους, εμφανίζεται έτσι ως «μη παραγωγική εργασία». Αυτή η μη παραγωγική εργασία δεν τους κάνει ποτέ ικανούς να επαναλάβουν αυτήν τη μη παραγωγική εργασία, αν δεν έχουν προηγούμενα εργαστεί παραγωγικά.³¹

Αφήνουμε κατά μέρος το γεγονός ότι αναφέρεται σε μια μυθική εργατική τάξη και παραβλέπει τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας. Αυτό που προξενεί ακόμα μεγαλύτερη εντύπωση είναι ότι παραβλέπει το γεγονός ότι η οικιακή εργασία υλοποιείται σε ένα εμπόρευμα, την εργασιακή δύναμη, το οποίο μπορεί κανείς να το πουλήσει και να αντικαταστήσει με τον τρόπο αυτό, μέσω του επόμενου μισθού του, την αξία της συντήρησής του. Παραβλέπει δηλ. ότι η οικιακή εργασία είναι μια παραγωγική εργασία που παράγει διαρκώς το ποσό του μισθού της (όταν είναι έμμισθη) ή των μέσων παραγωγής (φούρνος, κατσαρόλα) και των πρώτων υλών (κρέας) που χρησιμοποιεί, αφού συμβάλλει στη διαρκή αναπαραγωγή του μεταβλητού κεφαλαίου, το οποίο καταναλώνεται με τη μορφή του μισθού.

Παρακάτω, συνεχίζοντας την αντιπαράθεση του με τον δεύτερο ορισμό της παραγωγικής εργασίας από τον Άνταμ Σμιθ – ως εργασίας που υλοποιείται στο εμπόρευμα – στο σημείο που εξετάζει την εργασία ως «παροδική εκδήλωση» της εργασιακής δύναμης, που μόνο αυτή μπορεί να γίνει εμπόρευμα, χωρίζει τον κόσμο των εμπορευμάτων σε δυο μεγάλες κατηγορίες: στις εργατικές δυνάμεις από τη μια μεριά και στα υπόλοιπα εμπορεύματα από την άλλη.

Είναι σωστό ότι το εμπόρευμα εμφανίζεται σαν παρωχημένη, υλοποιημένη εργασία· επομένως, όταν δεν εμφα-

31. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, τ. 1, σελ. 161.

νίζεται με τη μορφή του πράγματος, τότε μπορεί να εμφανίζεται με τη μορφή της ίδιας της εργασιακής δύναμης, ποτέ όμως άμεσα σαν η ίδια η ζωντανή εργασία... Παραγωγική εργασία, λοιπόν, θα ήταν εκείνη που παράγει εμπορεύματα, ή που άμεσα παράγει, διαμορφώνει, αναπτύσσει, συντηρεί, αναπαράγει την ίδια την εργασιακή δύναμη. Αυτή την τελευταία ο Α. Σμιθ την αποκλείει από την κατηγορία του της παραγωγικής εργασίας. Αυτό το κάνει αυθαίρετα, αλλά με κάποιο σωστό ένστικτο, που του έλεγε ότι, αν την συμπεριλάμβανε, θα άνοιγε φαρδιά πλατιά τις πόρτες για κάθε λογής αβάσιμες αξιώσεις να ονομάζεται παραγωγική οποιαδήποτε εργασία.³²

32. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 168.

Πάλι, η αγωνία του ν' αφήσει έξω από το επαναστατικό υποκείμενο τους οικιακούς υπηρέτες της μεσαίας και της άρχουσας τάξης, τον οδηγεί στην υιοθέτηση του πρώτου και «πιο ουσιαστικού» ορισμού του Σμιθ για την παραγωγική εργασία, ως «εργασίας που ανταλλάσσεται με κεφάλαιο και παράγει μια υπεραξία».

Την τρίτη και τελευταία φορά που πάει να προσεγγίσει το ζήτημα είναι για να ξεπεράσει βιαστικά την ενδιαφέρουσα προσέγγιση του Τζον Στιούαρτ Μιλλ, λέγοντας ότι «δεν προσθέτει τίποτα στη (δεύτερη) εξήγηση του Σμιθ, εκτός ότι παραγωγικές είναι και οι εργασίες που παράγουν την ίδια την εργασιακή δύναμη».³³

Όταν λοιπόν βάζει τις τελευταίες πινελιές πάνω στο ζήτημα της αξίας της εργασιακής δύναμης στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, έχει ήδη καταλήξει στην άποψη ότι αυτή δεν καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή και αναπαραγωγή της, πράγμα που με τη σειρά του έχει μεγάλες συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο ορίζει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, την υπερεργασία/απλήρωτη εργασία και το μισθό.

Βάση της καπιταλιστικής συσσώρευσης είναι η απλήρωτη εργασία, το κομμάτι εκείνο του χρόνου εργασίας κατά το οποίο ο εργάτης παράγει αξία μεγαλύτερη (υπεραξία) από την αξία της εργασιακής του δύναμης. Ο καπιταλιστής ιδιοποιείται χωρίς κανένα αντίτιμο αυτή την υπεραξία και την επανεπενδύει σε έναν αέναο κύκλο αξιο-

33. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 180. Αξίζει να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από το έργο του Μιλλ, στο οποίο αναφέρεται ο Μαρξ, κυρίως επειδή κυριαρχεί μεταξύ πολλών μαρξιστών η άποψη ότι ο θείος Κάρολος δεν θα μπορούσε να δει τη σημασία της οικιακής και άλλων αναπαραγωγικών εργασιών στην εποχή του: «Ο πλούτος μιας χώρας αποτελείται από το σύνολο των περιεχόμενων σ' αυτήν διαρκών πηγών απόλαυσης, είτε πρόκειται για υλικές είτε για άυλες απολαύσεις. Και πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να ονομαστεί παραγωγική η εργασία ή η δαπάνη που τείνει να αυξήσει ή να διατηρήσει αυτές τις διαρκείς πηγές... Αν ο μηχανικός που έφτιαξε την κλωστική μηχανή δούλεψε παραγωγικά και ο νηματοουργός επίσης δούλεψε παραγωγικά τον καιρό που μάθαινε το επάγγελμά του. Και αυτό που και οι δύο κατανάλωσαν έχει καταναλωθεί παραγωγικά, δηλ. η κατανάλωσή τους δεν έχει την τάση να μειώσει, αλλά να αυξήσει τις διαρκείς πηγές της απόλαυσης στη χώρα, γιατί συντελούν στην αναδημιουργία αυτών των πηγών, τόσο που ξεπερνούν με το παραπάνω το ποσό που καταναλώθηκε... Παραγωγική είναι η εργασία και η δαπάνη που ο άμεσος ή έμμεσος σκοπός της είναι η παραγωγή υλικών προϊόντων ή η προικοδότηση των έμψυχων όντων με προσόντα, που όλα τους έχουν ανταλλακτική αξία... Έχει τεράστια σημασία να τονίσουμε τη διαφορά ανάμεσα στην εργασία και την κατανάλωση που άμεσος στόχος τους είναι η απόλαυση και την εργασία και την κατανάλωση που άμεσος στόχος τους είναι η αναπαραγωγή». John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, α' εκδ. 1844, σελ. 82-85. Διαφεύγει, βεβαίως, του Μιλλ ότι στον καπιταλισμό η αναπαραγωγή είναι κατά βάση αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης.

ποίησης της αξίας. Εάν δεν υπήρχε αυτός ο όγκος της απλήρωτης εργασίας στο χώρο της παραγωγής τότε θα κατέρρεε η ψυχή του καπιταλιστικού συστήματος. Παρά τον λαμπρό ορισμό του μισθού στο Κεφάλαιο ως **φετίχ** που αποκρύπτει την απλήρωτη εργασία, ο Μαρξ δυστυχώς δεν αναφέρεται παρά μόνο στην απλήρωτη υπεργασία της εργάτριας στην άμεση παραγωγή. Τα φετίχ των «φυσικών ενστίκτων» που αποκρύπτουν τον τεράστιο όγκο άμισθης εργασίας που αφορά στην αναπαραγωγή των προλετάρων και η οποία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την αέναη καπιταλιστική συσσώρευση, δεν αγγίχτηκαν καν.

Η φυσικοποίηση της οικιακής εργασίας ως αποκλειστικού «προνομίου της φύσης των γυναικών» και η αποθέωση της πυρηνικής οικογένειας ήταν δύο ζητούμενα για το κεφάλαιο που χρειάστηκαν αιώνες για να τα επιβάλει. Στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ υποστηρίζει ότι: «ο κεφαλαιοκράτης μπορεί ν' αναθέσει ξέγνοιαστα την εκπλήρωση αυτού του όρου [εννοεί την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης] στο ένστικτο αυτοσυντήρησης και διαίωσισης του εργάτη».³⁴ Η φράση αυτή αποκαλύπτει και αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής του αφού για το κεφάλαιο ήταν ζωτικής σημασίας να αναθέσει την εκπλήρωση της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης στο «σεξουαλικό και μητρικό ένστικτο» του γυναικείου προλεταριάτου. Πρώτον, γιατί θα ήταν τεράστιο το κόστος για το κεφάλαιο εάν αναλάμβανε εξ ολοκλήρου την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης και δεύτερον, γιατί φαίνεται ότι η οικιακή εργασία στα πλαίσια της πυρηνικής οικογένειας καλύπτει σε τεράστιο βαθμό τις ανάγκες πειθάρχησης και κανονικοποίησης των προλετάρων. Εάν το καπιταλιστικό κράτος αναλάμβανε εξ ολοκλήρου την αναπαραγωγή, θα απομυθοποιούνταν ο «ιερός» και δήθεν ουδέτερος χαρακτήρας της πυρηνικής οικογένειας, κάτι που ελλοχεύει πολύ περισσότερους κινδύνους ανταρσίας ενάντια στο σύστημα, το οποίο συντηρείται και χάρη στον πασιφιστικό χαρακτήρα της πυρηνικής οικογένειας.

Η οικιακή εργασία είναι λοιπόν διπλά παραγωγική για το κεφάλαιο: κατ' αρχάς παράγει το σημαντικότερο εμπόρευμα, την εργασιακή δύναμη, και κατά δεύτερον παράγει κοινωνικές σχέσεις κατάλληλες για τη διαμόρφωση και αναπαραγωγή του ανθρώπινου όντος ως προλετάρου. Όπως δείξαμε, η οικιακή εργασία δεν μεταφέρει απλώς την αξία των εμπορευμάτων που αγοράζουμε με τον μισθό μας στην αξία της εργασιακής μας δύναμης. Το μαγείρεμα των τροφίμων που αγοράζουμε από το σου-

**Volkswirtschaftliche Leistungen
DER FRAUEN IM HAUSHALT**

Deutschland zählte im Altreich 17.932.000 Haushaltungen, 17.654.000 Frauen. Sie geben von früh bis spät ihren häuslichen Pflichten nach. Ihre wertvolle Arbeit wird nicht in Geld berechnet. Läte man es, so ergäbe sich - bei angenommen 10 Ctd. täglicher Arbeitszeit zu 60 Pfg. Stundelohn - ein Gesamtwert der Frauenarbeit im Haushalt von 59 Mrd. RM.

Worin besteht die volkswirtschaftliche Leistung der Hausfrauen?

Die Hausfrau ist Mutter, Erzieherin und Betreuerin des Nachwuchses, durch ihre Hände geht das Einkommen des Mannes, damit der Hauptteil des Volkseinkommens; sie erhält Haus und Heim, unsere Kleidung und Wasche, sie sorgt für Reinigung, Ordnung und Sauberkeit! Die Hausfrau bereitet uns täglich die Speisen, und vorsorglich sorgt sie mit für die Bergung und Erhaltung der bäuerlichen Erzeugnisse!

Die Hausfrau mehret die Habe des Volkes in unermüdlicher Arbeit. Wir dürfen dies nie vergessen!

Στη Γερμανία υπάρχουν 17.932.000 νοικοκυριά και 17.654.000 νοικοκυρές. Από νωρίς το πρωί έως αργά το βράδυ ασχολούνται με τις υποχρεώσεις του νοικοκυριού. Η πολύτιμη εργασία τους δεν υπολογίζεται σε χρήματα. Εάν κάναμε αυτό τον υπολογισμό - υποθέτοντας ότι παρέχεται 10 ώρες καθημερινή εργασία με ωρομίσθιο 60 Pfennig - τότε προκύπτει μια συνολική αξία της γυναικείας εργασίας στο νοικοκυριό ύψους περίπου 59 δισεκατομμυρίων μάρκων τον χρόνο.

Η νοικοκυρά αυξάνει τον πλούτο του λαού με την ακούραστη εργασία της. Δεν πρέπει να το ξεχνάμε ποτέ αυτό!

Ναζιστική προπαγανδιστική αφίσα για την αξία της οικιακής εργασίας. Οι ναζί είχαν πιάσει τη σημασία της άμισθης οικιακής εργασίας για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Η οικιακή εργασία εξυψώνεται θεαματικά ως ανιδιοτελής προσφορά της γερμανίδας γυναίκας στην αύξηση του πλούτου του λαού της Αρίας φυλής ώστε να παραμείνει πραγματικά απαξιωμένη και άμισθη. Ταυτόχρονα, μέσα από την εξύψωση του ρόλου της νοικοκυράς, επιχειρείται η ενσωμάτωση του γυναικείου προλεταριάτου στη Volksgemeinschaft (Λαϊκή Κοινότητα) ώστε να νομιμοποιηθεί το πέταγμα των γυναικών έξω από την αγορά εργασίας και τους καταλόγους ανέργων (βλέπε παρακάτω το κεφάλαιο «Οι υλικές και οι συμβολικές πλευρές της Volksgemeinschaft», σελ. X).

34. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 593.

περ-μάρκετ, το πλύσιμο των ρούχων μας, το καθάρισμα των επίπλων μας κοκ. είναι ζωντανή εργασία που αυξάνει την αξία τους. Αλλά επειδή είναι μη εμπορευματοποιημένη, δηλαδή άμισθη, μη επικυρωμένη-ομογενοποιημένη στην αγορά εργασία, και μόνο ελάχιστα αναγνωρισμένη ως κοινωνική εργασία από το καπιταλιστικό κράτος (επίδομα και άδεια μητρότητας, πενιχρά οικογενειακά επιδόματα), καταλήγει, στις σημερινές ιστορικές συνθήκες, να διατηρεί χαμηλή την αξία της εργασιακής δύναμης, αποτελώντας έτσι μία από τις βασικές προϋποθέσεις τόσο για την απόσπαση όσο και για την αύξηση της υπεραξίας από το κεφάλαιο.

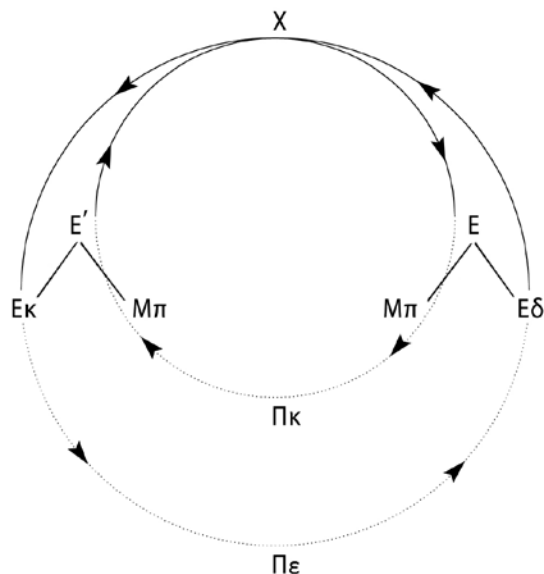
ΤΟ ΚΥΚΛΩΜΑ (ΑΥΤΟ)ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΚΑΙ Η ΙΣΧΥΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η παραγωγή και αναπαραγωγή του προλεταριάτου είναι αναγκαίος όρος για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Εάν δεν υπάρχει διαθέσιμη εργασιακή δύναμη τότε δεν μπορεί να υπάρξει αυτοαξιοποίηση της αξίας και άρα δεν μπορεί να υπάρξει κεφάλαιο. Στο κύκλωμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου ενυπάρχει, παραμένοντας όμως διακριτό, ένα δεύτερο παράλληλο κύκλωμα: το κύκλωμα (αυτο)αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης που είναι ταυτόχρονα και κύκλωμα αναπαραγωγής της μισθωτής εργασίας.

Ο καναδός μαρξιστής Michael A. Lebowitz, που εισήγαγε αυτό το δεύτερο κύκλωμα, το κύκλωμα της μισθωτής εργασίας, στη βάση ορισμένων παρατηρήσεων του Μαρξ στα *Grundrisse* και στο δεύτερο τόμο του Κεφαλαίου, λέει τα εξής σε σχέση με το συγκεκριμένο ζήτημα:

Κατ' αρχάς, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι το κύκλωμα, όπως απεικονίζεται στο σχήμα [εννοεί το σχήμα 1], είναι *ανεπαρκές* διότι δεν διακρίνει τους δύο διαφορετικούς τύπους εμπορευμάτων που παράγονται υπό τις καπιταλιστικές σχέσεις – μέσα παραγωγής και είδη κατανάλωσης. Αυτή η διάκριση, αναγκαία για την αναπαραγωγή, πρέπει να εισαχθεί στο κύκλωμα εάν θέλουμε να απεικονίζει επακριβώς τη διαδικασία αναπαραγωγής.

Τώρα βλέπουμε ότι στο κύκλωμα περιλαμβάνεται τόσο μια ανταλλαγή χρήματος με μέσα παραγωγής (X-Μπ) όσο και μια ανταλλαγή μέσων παραγωγής με χρήμα (Μπ-X) – πρόκειται για την ίδια πράξη ιδωμένη από διαφορετικές πλευρές. Προφανώς, τα μέσα παραγωγής

Σχήμα 2. Κύκλωμα του κεφαλαίου και κύκλωμα της μισθωτής εργασίας

γής είναι ταυτόχρονα προϋπόθεση και αποτέλεσμα εντός του κυκλώματος του κεφαλαίου. Ωστόσο, αυτό το σημείο απλώς υπογραμμίζει την *ασυμμετρία* (που είναι κρυμμένη) μεταξύ της εργασιακής δύναμης και των ειδών κατανάλωσης: υπάρχει μια ανταλλαγή χρήματος με εργασιακή δύναμη (X-Εδ) και μια ανταλλαγή ειδών κατανάλωσης με χρήμα (Εκ-X). Έτσι, και πάλι βλέπουμε ότι η εργασιακή δύναμη είναι *μόνο* προϋπόθεση και τα είδη κατανάλωσης είναι *μόνο* αποτέλεσμα εντός του κυκλώματος του κεφαλαίου.

Είναι σαφές ότι για να είναι όλες οι προϋποθέσεις αποτελέσματα και όλα τα αποτελέσματα προϋποθέσεις, πρέπει να αναγνωριστεί μια ακόμα σχέση – εκείνη μεταξύ των ειδών κατανάλωσης και της εργασιακής δύναμης. Το πρώτο βήμα για να ολοκληρωθεί αυτό το σύστημα είναι να αναγνωριστεί ρητώς η μεταμόρφωση που συμβαίνει εντός της κυκλοφορίας όταν η εργασιακή δύναμη ανταλλάσσεται με χρήμα το οποίο στη συνέχεια ανταλλάσσεται με είδη κατανάλωσης (Εδ-X-Εκ). Και τα δύο μέρη αυτής της μεταμόρφωσης υπονοούνται ήδη από τις κινήσεις του κεφαλαίου εντός του κυκλώματός του (X-Εδ, Εκ-X) πρόκειται για συναλλαγές που αποτελούν το κατοπτρικό είδωλο αυτών που έχουν ήδη ληφθεί υπόψη.

Ωστόσο, αυτό το βήμα *παραμένει* ανεπαρκές διότι η εργασιακή δύναμη συνεχίζει να είναι προϋπόθεση αλλά όχι αποτέλεσμα. Εδώ έχουμε την κατανάλωση της εργασιακής δύναμης αλλά όχι την παραγωγή της,

και την παραγωγή ειδών κατανάλωσης αλλά όχι την κατανάλωσή τους. *Εν συντομία, το σύστημα μπορεί να ολοκληρωθεί μόνο εάν προϋποθέσουμε ρητώς την ύπαρξη μιας ακόμα διαδικασίας παραγωγής, μιας δεύτερης στιγμής παραγωγής (Πε), διακριτής από τη διαδικασία παραγωγής κεφαλαίου – κατά την οποία η εργασιακή δύναμη παράγεται καταναλώνοντας είδη κατανάλωσης. Κατά συνέπεια, το κύκλωμα του κεφαλαίου κατ' ανάγκη προϋποθέτει την ύπαρξη ενός δεύτερου κυκλώματος, του κυκλώματος της μισθωτής εργασίας (βλέπε σχήμα 2).*

Η αναγκαία ύπαρξη αυτής της δεύτερης στιγμής παραγωγής, η παραγωγή του εργάτη (Πε), αποσαφηνίζει το σχόλιο του Μαρξ στα *Grundrisse* σε σχέση με τη διαίρεση ολόκληρου του κυκλώματος του κεφαλαίου σε τέσσερις στιγμές: «*Αν εξετάσουμε τη συνολική κυκλοφορία του κεφαλαίου, εμφανίζονται τέσσερα συνθετικά στοιχεία' μ' άλλα λόγια, τα δύο μεγάλα συνθετικά στοιχεία – η παραγωγική και η κυκλοφοριακή διαδικασία – σαν δυο συνθετικά στοιχεία που το καθένα τους εμφανίζεται πάλι διπλό.*» Δύο από αυτές τις τέσσερις στιγμές είναι οι στιγμές της κυκλοφορίας (X-E, E'-X') και η τρίτη είναι η διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτές οι τρεις στιγμές θα αναγνωριστούν ως στιγμές εντός του κεφαλαίου στο σύνολό του, εντός του κυκλώματος του κεφαλαίου. *Αλλά, ποια είναι η τέταρτη στιγμή – η άλλη διαδικασία παραγωγής;*

Ο Μαρξ παρατήρησε ότι αυτή η στιγμή θα έπρεπε να εκληφθεί ως ξεχωριστή: *εμπεριέχει την ανταλλαγή μεταβλητού κεφαλαίου με ικανότητα για ζωντανή εργασία και εδώ «ο πληθυσμός είναι το κύριο». Και που επρόκειτο να αναλυθεί αυτή η δεύτερη στιγμή της παραγωγής; «Το συνθετικό στοιχείο IV ανήκει στην ενότητα που πραγματεύεται τον εργατικό μισθό κλπ.»³⁵ Εν ολίγοις, ανήκε στο βιβλίο που δεν έγραψε ποτέ για τη Μισθωτή Εργασία.*

Άρα το κεφάλαιο στο σύνολό του, ως ολότητα, δεν περιλαμβάνει εντός του αυτό το οποίο είναι η «*αναγκαία προϋπόθεση για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου*» – τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. «*Για την τάξη των κεφαλαιοκρατών όμως είναι αναγκαία η μόνιμη ύπαρξη της εργατικής τάξης, επομένως είναι αναγκαία και η κατανάλωση του εργάτη που γίνεται με τη μεσολάβηση της πράξης X-E.*»³⁶ Αλλά αυτή η ατομική κατανάλωση του εργάτη δεν εμπίπτει στο κύκλωμα του κεφαλαίου. Μόνο η παρα-

γωγική κατανάλωση, η διαδικασία παραγωγής κεφαλαίου, εμπίπτει.

Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τα κριτήρια του ίδιου του Μαρξ, το κεφάλαιο στο σύνολό του δεν είναι η επαρκής ολότητα στην οποία όλες οι προϋποθέσεις, όλοι οι όροι, αποδεικνύεται ότι είναι και αποτελέσματα. Κατά την εξέταση φάνηκε ότι δεν υπάρχει από μόνο του, χωρίς την αναγκαία σχέση με κάποιο Άλλο. Ακριβώς στο σημείο όπου έχουμε μια φαινομενική ολότητα στο κεφάλαιο στο σύνολό του, στην έννοια της αναπαραγωγής του, αποδεικνύεται τελικά ότι περιέχει μια διάκριση – το κεφάλαιο στο σύνολό του πρέπει να προϋποθέτει τον μισθωτό εργάτη έξω από αυτό ούτως ώστε να υπάρχει ως τέτοιο.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι είναι αναγκαίο να εξετάσουμε τη μισθωτή εργασία στο βαθμό που αυτή υπάρχει έξω από το κεφάλαιο. Θυμηθείτε το σχόλιο του νεαρού Μαρξ για την πολιτική οικονομία – μια πολιτική οικονομία που αναγνώριζε τον εργάτη μόνο ως εργαζόμενο ζώο και όχι «*κατά τη διάρκεια του χρόνου που δεν εργάζεται, ως ανθρώπινη ύπαρξη... Ας ανεβούμε τώρα πάνω από το επίπεδο της πολιτικής οικονομίας...*

35. Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 393-394.

36. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 2, σελ. 73.

».³⁷ Ήρθε η ώρα να ανεβούμε πάνω από το επίπεδο της πολιτικής οικονομίας του κεφαλαίου, το οποίο συνιστά μόνο μια στιγμή εντός μιας επαρκούς ολότητας.³⁸

Από τη μια μεριά, όσο κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι λογικό να υποθέσουμε ότι σε κάθε στιγμή του κυκλώματος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης ο προλετάριος παραμένει προλετάριος, ακόμα κι αν ο ίδιος μπορεί να πιστεύει για τον εαυτό του κάτι άλλο. Καταναλώνοντας τις συγκεκριμένες αξίες χρήσης –που όπως είδαμε παραπάνω παράγονται από τον καπιταλιστικό τομέα παραγωγής μισθιακών αγαθών, τον κρατικό αναπαραγωγικό τομέα και την οικιακή εργασία– αναπαράγει συνεχώς τις κοινωνικές σχέσεις υπό τις οποίες έχουν παραχθεί αυτές οι αξίες χρήσης. Προϊόν του συγκεκριμένου κυκλώματος είναι κατά βάση η εργασιακή δύναμη και ορισμένα μόνο από τα μέσα που απαιτούνται για τη συντήρησή της. Γι' αυτό ο προλετάριος είναι αναγκασμένος να ξαναπουλήσει την εργασιακή του δύναμη έναντι ενός μισθού με τον οποίο θα αγοράσει τα απαραίτητα μέσα συντήρησης κοκ. Αυτό που αναπαράγεται μέσα από τη δυναμική συνύπαρξη των δύο αυτών κυκλωμάτων (κύκλωμα αναπαραγωγής κεφαλαίου και κύκλωμα αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης) είναι η συνεχής εξάρτηση της εργατικής τάξης από το κεφάλαιο και το αντίστροφο – αναπαράγονται, με λίγα λόγια, οι καπιταλιστικές σχέσεις. Η κατάρρευση του προλεταριάτου (και όλων των τάξεων) απαιτεί την οριστική διάρρηξη και των δύο αυτών κυκλωμάτων και τον επαναστατικό μετασχηματισμό των παραγωγικών-κοινωνικών σχέσεων.

Από την άλλη μεριά, κάθε στιγμή του κυκλώματος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης αποτελεί πεδίο της ταξικής πάλης. Αντίθετα με όσα λέει ο Μαρξ στον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου*,³⁹ ο προλετάριος ως ανθρωπινό ον έχει ένα σύνολο πολυσχιδών αναγκών που επιθυμεί να ικανοποιήσει. Οι ανάγκες αυτές καθορίζονται και διαμορφώνονται κοινωνικά και ιστορικά δεδομένου ότι το κάθε άτομο είναι το αποτέλεσμα του συνόλου των κοινωνικών του σχέσεων. Στον καπιταλισμό το προλεταριάτο δεν μπορεί ποτέ να ικανοποιήσει το σύνολο των πολύπλευρων αναγκών του –που είναι αποτέλεσμα του αυτοκαθορισμού του, δηλ. της χρήσης των δεδομένων παραγωγικών δυνά-

μειν που κάνουν τα άτομα συλλογικά– διότι η καπιταλιστική παραγωγή δεν έχει ως στόχο την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών αλλά την αέναη μετατροπή της αξίας σε κεφάλαιο. Καθώς το προλεταριάτο υπάρχει ταυτόχρονα για το κεφάλαιο και τον εαυτό του, βρίσκεται σε μια συνεχή πάλη με το κεφάλαιο προσπαθώντας να επιβάλλει την ικανοποίηση όσο γίνεται περισσότερων αναγκών του, χωρίς να μπορεί να ξεφύγει από τη διαδικασία παραγωγής και κατανάλωσης μισθιακών αγαθών. Από την άλλη μεριά, το κεφάλαιο αναγκάζεται να προσαρμοστεί στον προλεταριακό αυτοκαθορισμό των κοινωνικών αναγκών. Σ' αυτό τον αδιάκοπο ταξικό πόλεμο, οι ανάγκες των προλεταρίων «αναγνωρίζονται» από το κεφάλαιο στο βαθμό που μπορούν να ενταχθούν στην καπιταλιστική διαδικασία αξιοποίησης. Έτσι το κεφάλαιο προσαρμόζει αυτές τις ανάγκες στα μέτρα του, τις υπάγει στην προσταγή του και παρέχει στους προλετάριους την ικανοποίησή τους είτε με τη μορφή εμπορεύματος είτε με τη μορφή αξιών χρήσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας είναι η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί. Η ανάγκη των προλεταρίων να μορφωθούν ή να θεραπεύσουν το σώμα τους από τις κάθε είδους ασθένειες αφομοιώνεται από το κεφάλαιο και μετατρέπεται σε κρατικούς μηχανισμούς εκπαίδευσης, πειθάρχησης, ελέγχου και επιδιόρθωσης νέων και γηραιότερων εργασιακών δυνάμεων. Οι ανάγκες ή τα ήθη που δεν «συνεισφέρουν» στη συνεχή αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων ή που, πολύ περισσότερο, είναι εχθρικές προς αυτή, απονοηματοδοτούνται ή και καταστέλλονται. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Τσαγκαροδευτέρα, μια συνθήκη των χειρών ακτων εργατών και τεχνιτών που επιβίωσε μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁴⁰ Σταδιακά, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, η Τσαγκαροδευτέρα λειοδορήθηκε ως ημέρα της τεμπελιάς, του μεθυσισμού και της ακολασίας και τελικά καταργήθηκε υπό τους ύμνους των αστών προς την εγκράτεια και την ηθική της εργασίας.

Την ίδια στιγμή, το ίδιο το κεφάλαιο παράγει συνεχώς νέες ανάγκες, οι οποίες μακροπρόθεσμα γίνονται «δευτερή φύση» των προλεταρίων. Ο διαρκής αγώνας γύρω από τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας διασταυρώνεται με τον διαρκή αγώνα για το περιεχόμενο του «ελεύθερου χρόνου» των προλεταρίων. Το κεφάλαιο επεκτείνει

37. Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα 1844*, σελ. 23.

38. Michael A. Lebowitz, *Beyond Capital*, Palgrave, 2003, σελ. 64-66.

39. «...η ιδιομορφία του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη δεν αποτελεί μεγαλύτερη ιδιομορφία από το γεγονός ότι η αξία των υποζυγίων καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης που είναι αναγκαία για τη συντήρησή τους...». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 2, σελ. 381.

40. Ο.Ε.Π. Τόμσον στο βιβλίο του *Χρόνος, εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός* (1968), υποστηρίζει ότι ο εορτασμός της Αγίας Δευτέρας επέζησε στην Αγγλία μέχρι και τον 20ο αιώνα, ιδιαίτερα στα ορυχεία. Μάλιστα, αναφέρει ότι ένας γέρος ανθρακωρύχος του είχε διηγηθεί ότι στα νιάτα του ήταν έθιμο όταν έκανε καλό καιρό τη Δευτέρα το πρωί να ρίχνουν κορώνα γράμματα για το αν θα πάνε ή όχι στη δουλειά.

Η Λεοπολτίνια Φορτουνάτι μπροστά από ένα γκραφίτι της *Potere Operaio*, τον Ιούνιο του 1972, την εποχή της προπαγάνδας υπέρ του πολιτικού (κοινωνικού) μισθού.

τον έλεγχό του πέρα από τη σφαίρα της παραγωγής σε μια συνεχή προσπάθεια ενσωμάτωσης του «ελεύθερου χρόνου» στη διαδικασία παραγωγής αξίας. Ο «ελεύθερος χρόνος» τείνει να μετατρέπεται κι αυτός σε χρόνο εργασίας, πράγμα που αποτελεί μια ακόμα όψη αυτού που ονομάζεται κοινωνικό εργοστάσιο. Μια έκφανση αυτής της διαδικασίας είναι, για παράδειγμα, η όλο και μεγαλύτερη σημασία που αποκτά η εξωτερική εμφάνιση των εμπορευμάτων όσο η παραγωγή τους επεκτείνεται σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Η εξωτερική εμφάνιση του εμπορεύματος τείνει να διαχωριστεί από το ίδιο το εμπόρευμα και την αξία χρήσης του. Τα ίδια τα εμπορεύματα συμμετέχουν στη δημόσια σφαίρα, γίνονται αντικείμενα της φαντασιακής κατανάλωσης κουβαλώντας μαζί τους και τις αντίστοιχες κοσμοαντιλήψεις. Η δημόσια σφαίρα μετατρέπεται σε θέαμα, στη θεαματική μορφή της κυρίαρχης ιδεολογίας.⁴¹

41. «Το θέαμα παρουσιάζεται ταυτόχρονα σαν η ίδια η κοινωνία, σαν ένα μέρος της κοινωνίας, και σαν όργανο ενοποίησης. Σαν μέρος της κοινωνίας είναι σαφώς ο τομέας που συγκεντρώνει κάθε βλέμμα και κάθε συνείδηση. Επειδή ακριβώς ο τομέας αυτός είναι διαχωρισμένος, αποτελεί το χώρο του παραπλανημένου βλέμματος

Πως καθορίζεται λοιπόν η αξία της εργασιακής δύναμης βάσει όσων έχουμε πει μέχρι τώρα; Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο καθορισμός της αξίας της εργασιακής δύναμης εμπεριέχει ένα «φυσικό»⁴² και «ένα ιστορικό και ηθικό στοιχείο».⁴³ Το φυσικό στοιχείο αντιστοιχεί στο ελάχιστο όριο της αξίας της εργασιακής δύναμης, δηλαδή στα ελάχιστα μέσα συντήρησης που πρέπει να καταναλώσει ένας προλετάριος για να παραμείνει αυτός και η οικογένειά του στη ζωή. Το ιστορικό και ηθικό στοιχείο παραμένει ασαφές στον Μαρξ. Εμείς πιστεύουμε ότι έχει να κάνει πάνω απ' όλα με τη **δικεδικητική ισχύ** (ή την αδυναμία) της εργατικής τάξης έχει επίσης να κάνει, όπως αναφέρει κι ο ίδιος ο Μαρξ, με το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, τις συνήθειες και τις απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής, όπως αυτές διαμορφώνονται εντός των ιστορικών μορφών κοινωνικής

και της ψευδούς συνείδησης και η ενοποίηση που πραγματοποιεί δεν είναι τίποτ' άλλο απ' την επίσημη γλώσσα του γενικευμένου διαχωρισμού». Γκυ Ντεμπόρ, *Η Κοινωνία του Θεάματος*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, 1986, σελ. 24.

42. Κ. Μαρξ, *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*, σελ. 69.

43. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 184.

αναπαραγωγής σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό.⁴⁴ Δεν είναι όμως, σε αντίθεση μ' αυτό που πιστεύει ο Μαρξ, δεδομένη.

Οι προλετάριοι φυσικά δεν μπορούν να καταναλώσουν ό,τι τραβάει η όρεξή τους. Κατ' αρχήν μπορούν να καταναλώσουν ό,τι μπορούν να αγοράσουν με τον μισθό τους. Ο μισθός είναι η *μεταμορφωμένη μορφή* ή αλλιώς η *χρηματική μορφή* της αξίας της εργασιακής δύναμης. Ως χρηματικό φετίχ, ως τιμή που συμφωνήθηκε με συμβόλαιο, θαμπώνει τα μάτια και δεν σβήνει μόνο «*κάθε ίχνος του χωρισμού της εργάσιμης μέρας σε αναγκαία εργασία και υπερεργασία, σε πληρωμένη και απλήρωτη εργασία*».⁴⁵ αποκρύπτει επίσης το **μέγεθος** του συνολικού κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας, το μέγεθος του μέρους της κοινωνικής εργάσιμης μέρας που στη διάρκειά του συντελείται η άμισθη αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και παράγεται **ολόκληρη** η ημερήσια αξία της. Τι εννοούμε; Ότι οι προλετάριοι δεν καταναλώνουν μόνο εμπορεύματα, τα οποία αγοράζουν με τον μισθό τους, για να αναπαραχθούν αλλά και αξίες χρήσης που δεν είναι εμπορεύματα, που δεν παράγονται δηλαδή με στόχο να πουληθούν και να πραγματοποιήσουν την υπεραξία που περιέχουν. Μια τέτοια αξία χρήσης, για παράδειγμα, είναι ο αέρας που προσφέρεται δωρεάν από τη φύση. Μια άλλη τέτοια αξία χρήσης είναι η μόρφωση ή η ειδίκευση της εργασιακής δύναμης, τα έξοδα της οποίας μπορεί να καλύπτονται από τις κρατικές αναπαραγωγικές δαπάνες. Ωστόσο, όπως έχουμε ήδη πει, το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα όχι απλά μη εμπορευματοποιημένων αξιών χρήσης που μπορεί να καταναλώνουν σε καθημερινή βάση οι προλετάριοι, αλλά άμισθης εργασίας αναπαραγωγής είναι η οικιακή, κατά βάση γυναικεία, εργασία. Στην παρούσα φάση, στην Ελλάδα, η μείωση του άμεσου και του κοινωνικού μισθού και η πολύ υψηλή ανεργία λόγω αποσυσσώρευσης έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση των εμπορευμάτων και των αξιών χρήσης που καταναλώνει ο προλετάριος για την αναπαραγωγή του και, ως εκ τούτου, μειώνεται και η αξία της εργασιακής δύναμης. Όμως, ανεξάρτητα από τους κύκλους συσσώρευσης και αποσυσσώρευσης του κεφαλαίου, εάν

44. Άλλοι παράγοντες καθορισμού της αξίας της εργασιακής δύναμης που αναφέρονται στο *Κεφάλαιο* είναι: η απασχόληση των γυναικών και των παιδιών στη βιομηχανία (η οποία συμβάλλει στη μείωση της αξίας της ατομικής εργασιακής δύναμης αφού γίνεται εις βάρος των τεχνιτών), το μέγεθος της εργάσιμης μέρας, τα έξοδα ειδίκευσης, η αποειδίκευση, η εντατικότητα και η παραγωγικότητα της εργασίας. Δυστυχώς, στο βιβλίο του Μαρξ, μόνο το μέγεθος της εργάσιμης μέρας αναλύεται ως σαφώς καθοριζόμενο από την ταξική πάλη.

45. Κ. Μαρξ, *ό.π.*, σελ. 557.

εξετάσουμε την εργασιακή δύναμη ειδικά υπό το πρίσμα της άμισθης οικιακής εργασίας τότε είναι προφανές ότι η εργασιακή δύναμη είναι πάντα απαξιωμένη. Κι αυτή είναι μια **μορφή σταθερής και αναγκαίας απαξίωσης** διαφορετική απ' αυτές που αναφέραμε παραπάνω.

Ας σταθούμε όμως περισσότερο στο ζήτημα του μισθού. Έχει γίνει σαφές ότι όταν μιλάμε για μισθό εννοούμε τόσο τον άμεσο, δηλαδή τα λεφτά που παίρνει στο χέρι ο εργαζόμενος από το αφεντικό του, όσο και τον κοινωνικό, δηλαδή εκείνο το κομμάτι της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης που έχει αναλάβει το κράτος όπως είναι οι συντάξεις, η υγεία, η εκπαίδευση κ.λπ. Όταν έχουμε αύξηση των μισθών συνολικά, κάτι που είναι αποτέλεσμα της ταξικής πάλης και της μείωσης του εφεδρικού στρατού των ανέργων, και η αύξηση αυτή παγιωθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα τότε αλλάζει και το μέσο επίπεδο αναγκών των προλετάρων. Μπορούν να ικανοποιηθούν ή να δημιουργήσουν περισσότερες ανάγκες, η κοινωνική τους ζωή προσαρμόζεται αναλόγως και οι προσδοκίες αυξάνονται. Σε βάθος χρόνου, η αύξηση των μισθών οδηγεί τελικά και σε αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης αφού διευρύνονται τα μέσα που απαιτούνται για να αναπαραχθεί με κοινωνικά αποδεκτούς όρους η τάξη των προλετάρων. Η αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης, ως αποτύπωμα του ταξικού συσχετισμού δυνάμεων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιστοιχεί και σε μια αύξηση της ισχύος της εργατικής τάξης εντός του ταξικού ανταγωνισμού. Όταν έχουμε μείωση των μισθών, ως αποτέλεσμα του δυσμενούς για μας ταξικού συσχετισμού δυνάμεων και της αύξησης της ανεργίας, και αυτή η μείωση διατηρηθεί για ικανό χρονικό διάστημα τότε οι προλετάριοι αναγκάζονται να μειώσουν τις ανάγκες τους και να προσαρμόσουν την κοινωνική τους ζωή στα νέα δεδομένα. Οι προσδοκίες μειώνονται και ο εργάτης προσπαθεί να τα βολέψει με ό,τι έχει. Μάλιστα ο Μαρξ υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει ζώο που να μπορεί να συμπιέσει τις ανάγκες του σε τέτοιο απίστευτο βαθμό όσο ο άνθρωπος!⁴⁶ Σε βάθος χρόνου και εφόσον αυτή η κατάσταση παγιωθεί, η μείωση των μισθών οδηγεί σε μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης ή διαφορετικά **η υποτίμηση της εργασιακής δύναμης μετατρέπεται τελικά σε απαξίωση της εργασιακής δύναμης**. Η αξία της εργασιακής δύναμης είναι, σε τελική ανάλυση, προϊόν της συνεχούς πάλης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας: από τη μια οι προλετάριοι προσπαθούν να ικανοποιηθούν όσο

46. Κ. Μαρξ, *Αποτελέσματα της Άμεσης Διαδικασίας Παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], σελ. 204.

γίνεται περισσότερες ανάγκες τους, από την άλλη οι καπιταλιστές προσπαθούν να μειώσουν όλο και περισσότερο τον άμεσο και τον κοινωνικό μισθό, δηλ. να αυξήσουν την απλήρωτη εργασία ώστε να αυξήσουν τα κέρδη τους⁴⁷. Μάλιστα, η ίδια η έννοια της αξίας της εργασιακής δύναμης δεν θα είχε κανένα νόημα εάν δεν υπήρχε ο τελικός καθοριστικός της παράγοντας: η ταξική πάλη. Το κεφάλαιο απλώς θα εξόντωνε μέσω της υπερεργασίας και της πείνας τη διαθέσιμη εργασιακή δύναμη και θα οδηγούταν έτσι και στον δικό του αφανισμό.⁴⁸

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΓΑΘΑ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΜΙΣΘΟΣ;

Όπως είδαμε, ως προλετάριοι καταναλώνουμε σε καθημερινή βάση ένα σύνολο αξιών χρήσης ικανοποιώντας πνευματικές και σωματικές ανάγκες ώστε να αναπαυχθούμε και να ανταπεξέλθουμε στις κοινωνικές απαιτήσεις της ταξικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Όλες αυτές οι

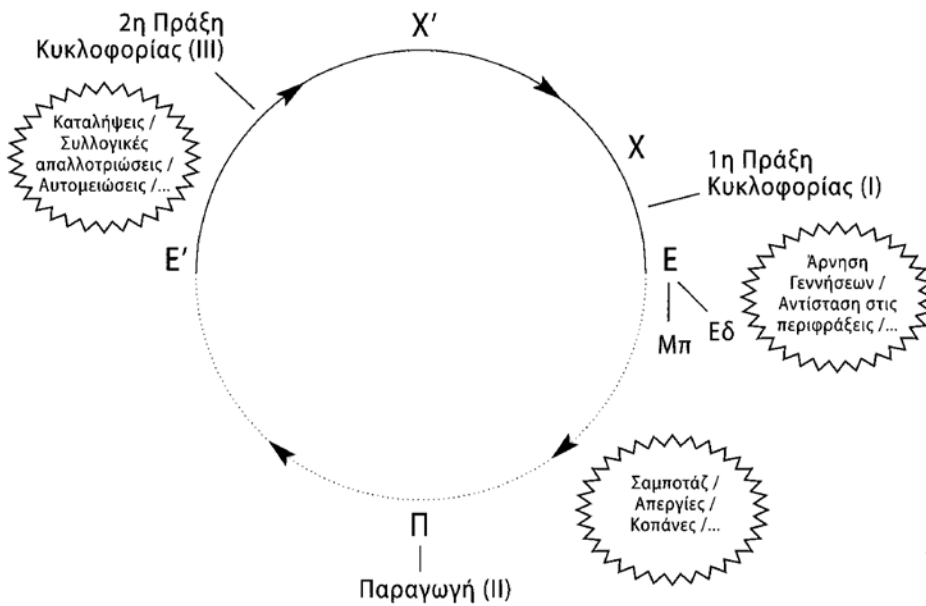
αξίες χρήσης είναι κοινωνικά αγαθά τόσο από την πλευρά της παραγωγής τους όσο και από την πλευρά της κατανάλωσης: αποτελούν προϊόντα της καπιταλιστικά κοινωνικοποιημένης παραγωγής που βασίζεται στη συνεργασία των εργατών και το κράτος και καταναλώνονται για να ικανοποιήσουν κοινωνικές ανάγκες. Ωστόσο, στην καπιταλιστική κοινωνία, εκτός της οικογενειακής εστίας και του μη αγοραίου κρατικού τομέα, η ικανοποίηση των αναγκών γίνεται κατά κύριο λόγο μέσω της εμπορευματικής ανταλλαγής, δηλαδή **τα κοινωνικά αγαθά έχουν ως επί το πλείστον τη μορφή του εμπορεύματος**. Έτσι ο προλετάριος πρέπει να πληρώσει με το μισθό του για να τα αποκτήσει και να τα καταναλώσει.

Οι ταξικοί-κοινωνικοί αγώνες του παρελθόντος είχαν σαν αποτέλεσμα την ανάληψη ενός μέρους του κόστους και της οργάνωσης της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης (όπως η υγεία, η εκπαίδευση, οι μεταφορές κ.λπ.) από το επονομαζόμενο κοινωνικό κράτος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια σχετική απο-εμπορευματοποίηση των συγκεκριμένων αγαθών, με την έννοια ότι ποτέ δεν απέβαλλαν πλήρως τον εμπορευματικό τους χαρακτήρα τόσο στον τρόπο που παράγονται και καταναλώνονται όσο και στη λειτουργία που επιτελούν εντός της εκμεταλλευτικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Αυτό έγινε στα πλαίσια της ανάδυσης του σοσιαλδημοκρατικού καπιταλιστικού μοντέλου μαζικής παραγωγής / μαζικής κατανάλωσης μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Όπως προαναφέραμε, η ανάληψη μέρους του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης από το κράτος είχε ως στόχο τη μείωση του κόστους για τον κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή (και επομένως την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης των εργατών του), την αφομοίωση των πιο ριζοσπαστικών τάσεων των κοινωνικών αγώνων του παρελθόντος αλλά και τον έλεγχο και την πειθάρχηση της εργατικής τάξης. Η στρατηγική του κεφαλαίου επέβαλε τη θεσμική κατοχύρωση των αποτελεσμάτων της ταξικής πάλης ως παροχές με στόχο την επιτήρηση και τον έλεγχο, την ατομικοποίηση και ταυτόχρονα την κοινωνικοποίηση μέσω της διαίρεσης της τάξης σε κατηγορίες εργαζομένων με βάση το εισόδημα ή το επάγγελμα. Αν και το κράτος πάντα ατομικοποιούσε και συνένωνε διαχωρισμένα την τάξη, ως κοινωνικό ήταν πια αναγκασμένο να κοινωνικοποιεί όλο και μεγαλύτερα κομμάτια της τάξης καθώς επωμιζόταν τη συλλογική διευρυμένη αναπαραγωγή τους.

Διόλου τυχαία η αριστερά του κεφαλαίου, αλλά και ένα κομμάτι του αναρχικού/αντιεξουσιαστικού χώρου, ξεχωρίζει επιλεκτικά τις δαπάνες/παροχές του κοινωνικού κράτους και τις βαφτίζει «μη εμπορεύσιμα κοινωνικά αγαθά» τα οποία πρέπει να προστατευθούν από την νεοφιλελεύ-

47. Προφανώς το κεφάλαιο πρέπει να «συμφιλιώσει» δύο αντιφατικές λειτουργίες: από τη μία πρέπει να μειώνει τους μισθούς ώστε να αυξάνεται η υπεραξία που υφαρπάζει και από την άλλη χρειάζεται αγοραστές για τα εμπορεύματα που παράγει και προορίζονται για την κατανάλωση των προλετάρων ώστε να πραγματοποιείται η υφαρπαγμένη υπεραξία.

48. Δεν συμφωνούν όλα τα μέλη των *Παιδιών της Γαλαρίας* με κάποιες από τις θέσεις που εκφράζονται στα δύο τελευταία κεφάλαια. Σε αντίθεση με τη θέση που αναφέρεται στο κείμενο, ο ορισμός του Μαρξ ότι η αξία του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη «καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης» είναι συνεπής σε σχέση με την εργασιακή θεωρία της αξίας ή αλλιώς την αξιακή θεωρία της αφηρημένης εργασίας στο βαθμό που η οικιακή εργασία δεν είναι κοινωνικά επικυρωμένη ως κοινωνικά αναγκαία αφηρημένη εργασία. Ωστόσο, είναι ανεπαρκής και τελικά λανθασμένος διότι δεν αναγνωρίζει ότι ο καθορισμός της αξίας της εργασιακής δύναμης είναι αδύνατος χωρίς τη μεσολάβηση της ταξικής πάλης είτε μιλάμε για τα μέσα συντήρησης είτε για την οικιακή εργασία. Επομένως, σε αντίθεση με αυτό που αναφέρεται ότι οι φεμινίστριες «ανέδειξαν αυτό που θα έπρεπε να θεωρείται, από προλεταριακή σκοπιά, πραγματική αξία της εργασιακής δύναμης, αποδεικνύοντας ότι δεν καθορίζεται μόνο από τον εκτός οικογενειακής εστίας χρόνο εργασίας για την παραγωγή των μέσων συντήρησης αλλά και από το χρόνο εργασίας που απαιτείται για τη βιολογική – κοινωνική αναπαραγωγή της», το αν η οικιακή εργασία αυξάνει την αξία της εργασιακής δύναμης δεν είναι ζήτημα θεωρητικής ανάδειξης ή απόδειξης αλλά πρακτικής κατοχύρωσης – κοινωνικής επικύρωσης μέσα από τους αγώνες του γυναικείου και ανδρικού προλεταριάτου. Με άλλα λόγια, η οικιακή εργασία δεν παράγει αξία a priori παρά μόνο όταν μέσω της ταξικής πάλης αναγνωριστεί πρακτικά ως κοινωνικά αναγκαία μέσα στη διαδικασία της καπιταλιστικής κυκλοφορίας. Οποσδήποτε, η ανάλυση των μαρξιστριών φεμινιστριών προωθεί αυτόν τον πρακτικό αγώνα για την κοινωνική αναγνώριση της οικιακής εργασίας μέσα από το αίτημα για το μισθό για την οικιακή εργασία, πράγμα που ο Μαρξ δεν το κάνει μένοντας στα πλαίσια ενός στατικού, αντικειμενικού ορισμού που δεν αναγνωρίζει αυτή τη δυνατότητα.

Σχήμα 3. Η κυκλοφορία των αγώνων

θηρη στρατηγική της αγοραιοποίησής τους. Η όλη ρητορική διανθίζεται και από ηθικολογικά ιδεολογήματα περί της, υπεριστορικής και υπεράνω κριτικής, αυταξίας της εκπαίδευσης, της υγειονομικής περιθαλψης κ.λπ. Το πολιτικό πρόταγμα αυτής της επιχειρηματολογίας είναι σαφές: επιστροφή σ' ένα σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο διαχείρισης όπου το κράτος θα αναλάβει ένα σημαντικό μέρος του κόστους αναπαραγωγής των προλετάριων ενισχύοντας ταυτόχρονα τη νομιμοποίηση των εκμεταλλευτικών σχέσεων. Ευχαριστούμε, δεν θα πάρουμε!

Οι παροχές του κοινωνικού κράτους είναι αυτό που ονομάζουμε **έμμεσος ή, ευρύτερα, κοινωνικός μισθός**. Πρόκειται δηλαδή για ένα μέρος του ιδιωτικού μεταβλητού κεφαλαίου το οποίο έχει μετατραπεί σε κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο έτσι ώστε να μειωθεί το κόστος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης για κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή. Η κοινωνική ασφάλιση, για παράδειγμα, παρουσιάζεται με τη μορφή των «εισφορών» ως μια σύμβαση, σύμφωνα με την οποία κράτος, αφεντικά και μισθωτοί «συμβάλλουν» –ως «ισότιμοι συνέταιροι»– στο «κοινό» εθνικό ταμείο που διαχειρίζεται το κράτος. Στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για **ένα κομμάτι του μισθού το οποίο δεν κυκλοφορεί ως ατομικό** και για το οποίο οι εργαζόμενοι έχουν «συναινέσει» να τους δίνεται έμμεσα, επιπλέον του άμεσου μισθού.⁴⁹ Εν ολίγοις, πρόκειται για αξία που έχουμε εμείς οι ίδιοι παραγάγει και που μας «προσφέρεται» διαμεσολαβημένη από το κράτος με τη μορφή της υγειο-

νομικής περιθαλψης, της σύνταξης κ.λπ. Για να το πούμε πιο λιανά: όλα αυτά τα αγαθά είναι δικά μας γιατί είμαστε εμείς, η τάξη των προλετάριων, που τα έχουμε παραγάγει. Όταν κράτος και κεφάλαιο επιτίθενται σε αυτές τις παροχές προσπαθώντας να τις μειώσουν τότε στην πραγματικότητα προσπαθούν να μειώσουν τον κοινωνικό μας μισθό, **προσπαθούν δηλαδή να ιδιοποιηθούν ακόμα μεγαλύτερο κομμάτι της αξίας που παράγουμε, απαξιώνοντας ταυτόχρονα την εργασιακή μας δύναμη**. Η απάντηση σε αυτό δεν είναι το σοσιαλδημοκρατικό αίτημα για ένα κοινωνικό κράτος του κεφαλαίου που θα «προστατεύσει τα κοινωνικά αγαθά». Το αντίθετο, **η απάντηση είναι η έμπρακτη αμφισβήτηση του κράτους ως αλλοτριωτικής μορφής οργάνωσης της κοινωνίας και η διάρρηξη της καπιταλιστικής εμπορευματικής κυκλοφορίας ξεκινώντας από την άμεση ιδιοποίηση όλων των αγαθών που έχουμε παραγάγει και μας ανήκουν**.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΡΗΓΜΑΤΩΝ – ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Είναι σαφές από όσα έχουμε πει μέχρι τώρα ότι όλες οι μαρξικές κατηγορίες που χρησιμοποιούμε εδώ για να κατανοήσουμε την κρίση δεν είναι για μας «οικονομικές» κατηγορίες αλλά κατηγορίες που εκφράζουν ταξικές σχέσεις αγώνα. Όλα τα ζητήματα *παραγωγής αξίας* είναι ζητήματα *αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων*. **Ο πιο σημαντικός συνδυαστικός κρίκος των φάσεων του**

49. Βλ. Ομάδα ενάντια στον εκβιασμό της μισθωτής εργασίας, ό.π.

κυκλώματος και των φραγμών του κεφαλαίου είναι ότι όλες αποτελούν στιγμές της ταξικής πάλης. Για παράδειγμα, στην πρώτη πράξη της φάσης κυκλοφορίας διεξάγονται αγώνες γύρω από το αν και σε ποια τιμή οι εργάτες θα εργαστούν, ενώ στην αμέσως επόμενη φάση της παραγωγής διεξάγονται αγώνες γύρω από την ποσότητα της εργασίας που θα παράσχουν. Στη δεύτερη πράξη της φάσης κυκλοφορίας το διακύβευμα είναι αν θα καταφέρουν οι καπιταλιστές να διατηρήσουν την ιδιοκτησία τους πάνω στο προϊόν της εργασίας επιβάλλοντας τη μορφή-τιμή στην εργατική τάξη. **Η πιο θεμελιώδης απειλή για τη διάρρηξη του κυκλώματος και τη σχεδιασμένη απαξίωση που αποσκοπεί στην αποκατάσταση της ενότητάς του προέρχεται από την απώλεια του ελέγχου πάνω στην εργατική τάξη λόγω της κυκλοφορίας των αγώνων της.**

Το κύκλωμα των κοινωνικών αγώνων υπονοεί την ύπαρξη επίσης ενός κυκλώματος αυτο-αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, για το οποίο μιλήσαμε παραπάνω (σχήμα 2). Αποφεύγουμε τον όρο «αυτοαξιοποίη-

ση» γιατί τα άτομα και οι εργατικές ομάδες δεν αξιολογούν ή αξιοποιούν μόνο οι ίδιες την εργασιακή τους δύναμη αλλά συχνά αποσκοπούν στη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων που δεν διαμεσολαβούνται από τη μορφή-εμπόρευμα.

Στην πορεία του παρόντος κειμένου, κατά τη μετάβασή μας από το αφηρημένο στο όλο και πιο συγκεκριμένο θα χρειαστεί να καταπιαστούμε με όλες τις μορφές (οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, ιδεολογικές και ψυχολογικές) των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ώστε να καταστεί σαφές γιατί η σημερινή καπιταλιστική κρίση είναι συνολική κρίση αναπαραγωγής αυτών των σχέσεων. Ταυτόχρονα θα δείξουμε γιατί, υπό τις παρούσες υποκειμενικές συνθήκες, η κρίση – που είναι πάντα μια **ευκαιρία** τόσο για το κεφάλαιο όσο και για το προλεταριάτο– εξελίσσεται αυτή τη στιγμή σε βίαιη αποκατάσταση της ενότητας των στιγμών της καπιταλιστικής σχέσης.

Αλλά, όπως κάναμε και στο προηγούμενο τεύχος, ας πιάσουμε πάλι το νήμα της ιστορίας από την «αρχή».

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ «ΧΡΥΣΗΣ ΕΠΟΧΗΣ», ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΚΡΙΣΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΣΤΙΣ αρχές της δεκαετίας του '70 το κύκλωμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου διαρρηγνύεται ταυτόχρονα σε όλες τις φάσεις του σημαίνοντας το τέλος του μακρόσυρτου κύκλου συσσώρευσης που έχει αποκληθεί «χρυσή εποχή» του καπιταλισμού στη Δύση.¹

• Τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στον «Τρίτο Κόσμο», η δημιουργία καρτέλ από τις πετρελαιοπαραγωγικές χώρες (ΟΠΕΚ) και το οικολογικό κίνημα ακρίβυναν και δυσκόλεψαν την πρόσβαση στις

1. Σύμφωνα με μια θεωρία περιοδολόγησης του καπιταλισμού, οι μακρόσυρτες διακυμάνσεις (long waves), ως μεγάλες περιόδους ταχείας ή βραδείας συσσώρευσης, διαμορφώνουν το χαρακτήρα ολόκληρων εποχών στην ιστορία του καπιταλισμού και υπερκαθορίζουν τους βραχείς βιομηχανικούς κύκλους – μια διαδοχή περιόδων μέσης ζωογόνησης, άνθισης, υπερπαραγωγής, κρίσης και στασιμότητας – που συνήθως διαρκούν από επτά έως δέκα χρόνια. Οι διακυμάνσεις αυτές καθορίζονται με τη σειρά τους από ένα συνδυασμό παραγόντων: ριζική μείωση ή αύξηση του κόστους των πρώτων υλών, επέκταση της παγκόσμιας αγοράς ή δημιουργία νέων πεδίων επενδύσεων, μεγάλη αύξηση ή μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, πόλεμοι και επαναστάσεις, ριζική ανανέωση της παραγωγικής τεχνολογίας ή της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, νέες μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής κλπ. Π.χ. η λεγόμενη «χρυσή εποχή» του κεφαλαίου στη Δύση μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1945-'73), μια περίοδος άνθισης χωρίς προηγούμενο, είχε ως προϋπόθεση την καθυπόταξη της εργατικής τάξης μέσα από τη μεγάλη ύφεση (1929-'40), τον πόλεμο, το φασισμό και το σταλινισμό, δηλαδή τη συντριβή της επανάστασης και του παλιού εργατικού κινήματος, την καταστροφή μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου κατά τον πόλεμο αλλά και την «ενσωμάτωση» της εργατικής τάξης μέσα από την απορρόφηση του εφεδρικού στρατού κατά τη διάρκεια του και την ενσωμάτωση των συνδικάτων στα πλαίσια της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής μεταπολεμικά. Για όλα αυτά τα ζητήματα, βλ. αναλυτικότερα Ε. Mandel, *Ύστερος Καπιταλισμός*, εκδ. Εργατική Εξουσία, 2004· Β. Rowthorn, *Late Capitalism*, New Left Review, τεύχος Ιουλίου-Αυγούστου 1976 και Ρ. Mattick, *Ernest Mandel's 'Late Capitalism'*, 1973.

πρώτες ύλες, δηλαδή σε μια βασική συνιστώσα των μέσων παραγωγής, αυξάνοντας το κόστος του σταθερού κεφαλαίου και επομένως την αξιακή του σύνθεση. Όμως, οι τιμές των πρώτων υλών δεν επηρεάζουν μόνο την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αλλά μπορεί να οδηγούν και σε μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης καθώς η αύξησή τους επηρεάζει το κόστος των μέσων συντήρησης και –σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, όπως αυτές των αρχών της δεκαετίας του '70– οδηγεί σε αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης· επηρεάζει δηλ. τον καθορισμό των πραγματικών μισθών και του ρυθμού μεταβολής τους.

• Το φεμινιστικό κίνημα μέσα από το οποίο οργανώθηκε η άρνηση των γυναικών να αποτελούν μηχανές αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης ή κακοπληρωμένους υπάλληλους και το μπλοκάρισμα των μεταναστευτικών ροών που είχε ήδη ξεκινήσει από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και διήρκεσε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70² μείωσαν την προσφο-

2. Οι διεθνείς μεταναστευτικές ροές μειώθηκαν δραματικά μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο λόγω της παγκόσμιας ανόδου του εθνικισμού και της υιοθέτησης εξαιρετικά αυστηρών μεταναστευτικών πολιτικών. Στις ΗΠΑ π.χ., που ήταν ένας από τους κυριότερους προορισμούς των μεταναστών, η «καθαρή» εισροή μεταναστών από 4.200.000 τη δεκαετία του 1910 έπεσε σε 210.000 τη δεκαετία του '30. Κατά τη δεκαετία του '30, την περίοδο της λεγόμενης «Μεγάλης Ύφεσης», η παγκόσμια μετανάστευση μειώθηκε ακόμα περισσότερο λόγω της έλλειψης των στοιχειωδών οικονομικών πόρων που απαιτούνταν για την πραγματοποίησή της. Η κατάρρευση των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών συνεχίστηκε φυσικά και κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Μετά το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και μέχρι τη δεκαετία του '70 οι μεταναστευτικές ροές αυξήθηκαν χωρίς να φτάσουν ωστόσο τα επίπεδα των αρχών του 20ου αιώνα καθώς οι περιοριστικές μεταναστευτικές πολιτικές διατηρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε μέχρι

ρά φτηνής εργασιακής δύναμης για τις ανάγκες της απρόσκοπτης αξιοποίησης του κεφαλαίου. Ακόμα και στις περιπτώσεις που το ίδιο το κράτος οργάνωσε συστηματικά τη μετανάστευση όπως στην περίπτωση της Γερμανίας και των «επισκεπτών εργατών», τα εξισωτικά αιτήματα και οι κοινοί αγώνες ντόπιων-μεταναστών στα τέλη της δεκαετίας του '60 - αρχές της δεκαετίας του '70 πέτυχαν τη γενική αύξηση των μισθών και επομένως μείωσαν την προσφορά φτηνής εργασιακής δύναμης. Το μέγεθος του εφεδρικού στρατού των ανέργων βρισκόταν στο πιο χαμηλό σημείο του στην ιστορία του καπιταλισμού.

- Η εξάντληση του εφεδρικού στρατού (δηλ. η χαμηλή ανεργία) ενίσχυσε όλες τις μορφές μαχητικότητας του εργατικού κινήματος. Οι αγώνες στους χώρους εργασίας οδήγησαν σε πτώση του ποσοστού πειθάρχησης και σε αύξηση του άμεσου μισθού πάνω από την παραγωγικότητα.
- Η ικανότητα του σοσιαλδημοκρατικού κράτους να οργανώνει σχεδιασμένα την απαξίωση (βλ. στο δεύτερο κεφάλαιο, μορφή απαξίωσης (η)) υπονομεύτηκε από τη μορφή του «πολιτικού συμβιβασμού» που το ίδιο προώθησε ως εργοδότης και ρυθμιστής του μισθού: οι κρατικές επιχειρήσεις μετατράπηκαν σε κάστρα της εργατικής τάξης.
- Οι προλεταριακοί αγώνες που ξέσπασαν στη σφαίρα της αναπαραγωγής (κινήματα γυναικών, μειονοτήτων, κλπ) αλλά και οι αυξημένες κοινωνικές απαιτήσεις και προσδοκίες οδήγησαν σε υπέρμετρη αύξηση των δαπανών του κράτους για τον έμμεσο μισθό, οι οποίες αφαιρούνται από την κοινωνικά παραγόμενη υπεραξία καθώς η ισχύς του προλεταριακού κινήματος

τα μέσα της δεκαετίας του '70 οπότε και τα μεταναστευτικά ρεύματα άρχισαν να αυξάνονται ραγδαία για διάφορους λόγους που δεν μπορούν να αναπτυχθούν εδώ. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, η «καθαρή» μετανάστευση από χώρες εκτός ΟΟΣΑ προς τις χώρες του ΟΟΣΑ, δηλαδή σε αδρές γραμμές από τις υπανάπτυκτες προς τις αναπτυγμένες χώρες, ήταν 790.000 το χρόνο ανάμεσα στο 1956 και το 1976, ανέβηκε σε 1.240.000 το χρόνο από το 1977 μέχρι το 1990, ενώ από το 1990 έως το 2005 έφτασε τον αριθμό των 2.730.000 μεταναστών το χρόνο. Βλ. T. J. Hatton και J. G. Williamson, *Global Migration and the World Economy*, MIT Press, 2008 και J. P. Martin, *Migration and the Global Economy: Some Stylised Facts*, Directorate for Employment, Labour and Social Affairs, OECD, 2008. Οποσδήποτε, τα παραπάνω στοιχεία δεν μπορούν να καταγράψουν τις ιδιαιτερότητες από γεωγραφική περιοχή σε γεωγραφική περιοχή όπως π.χ. το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου (Ιταλία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία) και την Τουρκία στις χώρες του ευρωπαϊκού βορρά (κατά κύριο λόγο Γερμανία, Βέλγιο, Ολλανδία, κλπ) που διήρκεσε από τη δεκαετία του '50 μέχρι το '70. Βλ. J. P. Martin, ό.π. Βλ. επίσης *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 12-13, σελ. 82-101 για τη μεταναστευτική πολιτική στη Γαλλία.

171
Ενάντια στο κεφάλαιο, από τους χώρους της άμεσης παραγωγής...

δεν επέτρεψε στο κεφάλαιο να φορτώσει τα βάρη των αυξημένων κρατικών δαπανών στην εργατική τάξη.³ Εκτός όμως από τις αυξημένες κοινωνικές απαιτήσεις και τους οξυμένους κοινωνικούς αγώνες, σημαντικό ρόλο στην αύξηση των κρατικών δαπανών έπαιξαν: η χαμηλή παραγωγικότητα στις υπηρεσίες του δημόσιου τομέα⁴ και το υψηλό κόστος των επενδύσεων για τη δημιουργία υποδομών.

3. Υπογραμμίζουμε ξανά το γεγονός ότι το κράτος στα πλαίσια της σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο είχε αναλάβει την κάλυψη και τη σχετική αποεμπορευματοποίηση ενός τμήματος του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης προκειμένου να κάνει την αναπαραγωγή της φθηνότερη και καλύτερα ελεγχόμενη για τον κάθε καπιταλιστή αλλά και για το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο ώστε να ενισχυθεί η κερδοφορία και να επιταχυνθεί η καπιταλιστική συσσώρευση. Το τμήμα αυτό έγινε ακόμα μεγαλύτερο από τη δεκαετία του '70 και μετά, αφού έπρεπε να διαμεσολαβούνται και ν' αφομοιώνονται σταθερά οι απαιτήσεις της εργατικής τάξης.
4. Οι υπηρεσίες αναπτύσσονται ραγδαία μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: η απασχόληση στον τριτογενή τομέα αυξάνεται λόγω μεγά-

- Η πτώση της κερδοφορίας του κεφαλαίου λόγω των προηγούμενων παραγόντων είχε σαν αποτέλεσμα την απόσυρση κεφαλαίων από την κυκλοφορία, τη μείωση των επενδύσεων στην παραγωγή με αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης και επομένως την εμφάνιση δυσκολιών στην πώληση των εμπορευμάτων κατά τη δεύτερη πράξη της κυκλοφορίας.

Όπως γράφαμε στο προηγούμενο τεύχος, η πιο θεμελιώδης αιτία της κρίσης αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων τη δεκαετία του '70 ήταν η ισχύς του προλεταριακού κινήματος, η απειθαρχία του προλεταριάτου, που επεκτεινόταν σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής, καθώς

λης αύξησης της ζήτησης (υγεία, εκπαίδευση, διοικητικές υπηρεσίες κλπ) ενώ η παραγωγικότητα μένει στάσιμη. Έτσι η παραγωγή των υπηρεσιών καταλήγει να κοστίζει περισσότερο από την παραγωγή των βιομηχανικών προϊόντων, όπου η παραγωγικότητα αυξάνεται αλματωδώς, με αποτέλεσμα να αυξάνεται σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες το μερίδιό τους στο ΑΕΠ (ορισμένοι μαρξιστές έχουν παρελκυστικά ονομάσει τη διαδικασία μείωσης του μεριδίου του δευτερογενούς τομέα και αύξησης του μεριδίου του τριτογενούς τομέα στο ΑΕΠ «αποβιομηχάνιση»). Υπάρχουν δύο ειδών δυσκολίες αύξησης της παραγωγικότητας στις υπηρεσίες: δυσκολίες εκμηχάνισης της εργασιακής διαδικασίας (π.χ. στην εκπαίδευση) και δυσκολίες που σχετίζονται με την αναποτελεσματική, από τη σκοπιά του κεφαλαίου, οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Στον ιδιωτικό τομέα πολλές υπηρεσίες παρέχονται από μικρές επιχειρήσεις που έχουν περιορισμένες δυνατότητες επενδύσεων σε πάγιο κεφάλαιο και, επομένως, αύξησης της παραγωγικότητας ή ακόμα και από μεμονωμένους αυτοαπασχολούμενους παραγωγούς οι οποίοι δείχνουν μια εκπληκτική ικανότητα επιβίωσης ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν πετύχει τη θέσπιση ευνοϊκής νομοθεσίας (βλ. π.χ. τα λεγόμενα «κλειστά επαγγέλματα» στην Ελλάδα). Από την άλλη μεριά στο δημόσιο τομέα, πολλές δημόσιες υπηρεσίες δεν έχουν ανταγωνιστές με αποτέλεσμα να μη δέχονται πιέσεις να επαναστατικοποιήσουν την τεχνολογία τους ενώ επιδεικνύουν ως θεσμοί μεγάλη «αντίσταση στην αλλαγή» τόσο λόγω της γραφειοκρατικής τους δομής όσο και λόγω της ισχυρής αντίστασης των εργαζομένων σε αλλαγές που μπορούν να τους κοστίσουν τη δουλειά τους ή να την εντατικοποιήσουν. Ακόμα και όταν αυτοί οι παράγοντες εκλείπουν, η αύξηση της παραγωγικότητας ήταν ιστορικά δύσκολη γιατί η τεχνολογία δεν ήταν διαθέσιμη ή ήταν εξαιρετικά ακριβή (πράγμα που άλλαξε με την ανάπτυξη της τεχνολογίας της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών από τη δεκαετία του '80 και μετά). Σύμφωνα με τον Rowthorn στο άρθρο του 'Late Capitalism', ό.π., η αναδιάρθρωση του δημόσιου τομέα στη Βρετανία της δεκαετίας του '70 δεν αποσκοπούσε απλώς σε μείωση του κόστους μέσα από τη μείωση της ποσότητας και της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών αλλά επίσης και στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών και μεθόδων και την επιβολή μια νέας, πιο αποτελεσματικής για το κεφάλαιο, οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας στηριγμένης στη διαρκή αξιολόγηση του προσωπικού, την ανάθεση μέρους των εργασιών σε εργολαβικές επιχειρήσεις, τη σύνδεση ατομικής παραγωγικότητας-μισθού, κ.ο.κ.. Στην Ελλάδα των μνημονίων ακολουθείται μια παρόμοια διαδικασία που μπορεί βραχυπρόθεσμα να αποσκοπεί στη μείωση του άμεσου και του έμμεσου μισθού, τη διάσωση των τραπεζών και την αποπληρωμή του κρατικού χρέους αλλά μακροπρόθεσμα στοχεύει σε ριζική αλλαγή της οργάνωσης των σχέσεων εκμετάλλευσης στον τομέα των δημόσιων υπηρεσιών και όχι μόνο. Περισσότερα επ' αυτού παρακάτω.

οι ταξικοί αγώνες στους χώρους εργασίας «συναντήθηκαν» με τους νέους προλεταριακούς αγώνες που ξέσπασαν στη σφαίρα της αναπαραγωγής. Η έκρηξη της υποκειμενικότητας εντός των προλεταριακών αγώνων προκάλεσε πολιτισμικές και ψυχολογικές αλλαγές που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο τόσο στην αρχική εκδήλωση της κρίσης όσο και στη συνέχειά της. Θα αφιερώσουμε ένα ειδικό κεφάλαιο πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Προς το παρόν, ως περιοριστούμε στη γενική διαπίστωση ότι η **κρίση αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων** εκφράστηκε ως **κρίση υπερσυσσώρευσης** κεφαλαίου και **κρίση εκμεταλλευσιμότητας** της εργασιακής δύναμης, ως **κρίση νομιμοποίησης** του καπιταλιστικού κράτους και των θεσμών του και ως **κρίση των παλιών μορφών κανονικοποίησης** της υποκειμενικότητας.

ΜΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Μια όσο το δυνατόν πιο συγκεκριμένη και ιστορικοποιημένη θεωρία των κρίσεων και των ταξικών αγώνων είναι υποχρεωμένη να συμπεριλάβει στην ανάλυση των αλλαγών της ταξικής σύνθεσης και των τρόπων συσσώρευσης τους πολιτικούς αγώνες, το λαϊκισμό, τους συντεχνιακούς αγώνες και τον κοινωνικό κατακερματισμό· όλα φαινόμενα που εμφανίζονται στο πλαίσιο της **άνισης ανάπτυξης** όχι μόνο του καπιταλισμού αλλά και της μοντέρνας αστικής δημοκρατίας και των συνδεδόμενων με αυτήν εθνικών-ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών. Πράγματι, μόνο στη Δύση η μοντέρνα κοινωνία των πολιτών (ή αλλιώς, κοινωνία των ιδιωτών) έφτασε στην πιο ολοκληρωμένη της μορφή, γι' αυτό και η ανάλυση της κρίσης της κοινωνικής αναπαραγωγής που παρουσιάζουμε εδώ περιορίζεται σ' αυτό το κομμάτι του παγκόσμιου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παρότι αντιλαμβανόμαστε ότι, όπως είναι λογικό, οι συνέπειες της ήταν πλανητικές. Επιπλέον, δεν ξεχνάμε ότι οι εργατικοί μισθολογικοί αγώνες δόθηκαν και δίνονται, είτε εν μέρει είτε εξ ολοκλήρου, με πολιτικούς-ιδεολογικούς όρους.

Μέχρι τη ρώσικη και τη γερμανική επανάσταση, τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, το φασισμό, το σταλινισμό και το New Deal, δηλ. μέχρι το πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα, το κεφάλαιο και το κράτος-χωροφύλακας αρνιόντουσαν μετά βδελυγμίας τη ρύθμιση ενός καθεστώςτος συσσώρευσης που θα βασιζόταν στο «συμβιβασμό» με την εργατική τάξη. Μέχρι εκείνη την εποχή, οι εργατικοί αγώνες ήταν «κινητήρια δύναμη της συσσώ-

ρευσης» όχι μόνο με την έννοια που δίνει ο Μαρξ (βλ. στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, σελ. 425, για την παραγωγή σχετικής υπεραξίας μέσω της επιταχυμένης ανάπτυξης του συστήματος των μηχανών και της εντατικοποίησης της εργασίας ως απάντηση στους αγώνες για τη μείωση της εργάσιμης μέρας). Οι εργατικοί αγώνες ήταν κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης με την ακόμα βαθύτερη έννοια της ενδυνάμωσης ενός εκτατικού και κατά τόπους εντατικού μοντέλου συσσώρευσης που κατά τη διάρκεια των **περιοδικών** κρίσεων του ανέτρεπε τις κοινωνικές βάσεις της αντίστασης των εργατών ανασυνθέτοντας τεχνικά την εργασία και την ίδια την εργασιακή δύναμη. Οι κοινωνικές βάσεις αυτής της αντίστασης ήταν το χωριό, η κοινότητα, η συντεχνία των μαστόρων. Στην πραγματικότητα, ο Μαρξ προέτρεχε όταν έγραφε το 1867 ότι «ο εργάτης ανήκει στο κεφάλαιο προτού πουλήσει τον εαυτό του στον κεφαλαιοκράτη». Οι υποκειμενικές και αντικειμενικές συνθήκες της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και της αυτο-αναπαραγωγής της εργατικής τάξης ήταν ακόμα διαχωρισμένες. Οι εργατικοί αγώνες ήταν σε μεγάλο βαθμό **έξω** από το «μάγγανο [Zwickmühle] της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας» και **ενάντια** στην εισβολή του κεφαλαίου και του συγκεντρωτικού κράτους. Αυτό έκανε τον καπιταλισμό να φαίνεται ότι κινείται βάσει των δικών του αντικειμενικών, υποστασιοποιημένων νόμων κίνησης των πραγματικών φαινομένων και τις κρίσεις να οφείλονται στην «αναρχία της αγοράς» ή την «πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους λόγω αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου».

Με την ανασύνθεση της εργατικής τάξης μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, μέσω των οργανωτικών και τεχνολογικών αλλαγών στην παραγωγική διαδικασία, της μαζικής παραγωγής/μαζικής κατανάλωσης και του μετασχηματισμού της σε παγκόσμια, κοινωνική, συνεργατική, αφηρημένη εργασία, η εικόνα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και των κρίσεων αλλάζει. Πρώτα απ' όλα, τώρα σχηματίζεται, στη Δύση κατ' αρχήν, μια εργατική τάξη ως τάξη καθαυτή (δηλ. ως τάξη σχεδόν αποκλειστικά προσανατολισμένη στον ιδιωτικά ή κρατικά παρεχόμενο μισθό) και γίνεται εμφανές ποιο είναι το πραγματικό κοινωνικό υποκείμενο, η δημιουργική βάση που διπλασιάζει τον εαυτό της σε εργασία και κεφάλαιο, υπό την προσταγή του τελευταίου. Δεν είναι τυχαίο ότι ήταν στην Ιταλία της δεκαετίας του '60, σε μια εποχή ραγδαίας προλεταριοποίησης, εκδημοκρατισμού, ανάπτυξης της μαζικής κουλτούρας και ισχυρών διεκδικητικών αγώνων, που εμφανίστηκε η θεωρητική σύλληψη ότι η εργατική τάξη είναι η κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ότι ο αγώνας για το μισθό είναι το κεντρικό

... ως την εκπαίδευση...

πεδίο της πολιτικής σύγκρουσης και ότι «το κεφάλαιο καθορίζεται από την εργασιακή δύναμη». Με την αποδιοργάνωση των παραδοσιακών τοπικών κοινοτήτων αγώνα, τη γενίκευση της μορφής-μισθός, την εμπορευματοποίηση της ικανοποίησης των αναγκών και την επέκταση του κοινωνικού κράτους και του κοινωνικού εργοστασίου έγινε δυνατός ο αγώνας **μέσα** και **ενάντια** στο νόμο της αξίας, μέσα και ενάντια στο κράτος.

Η εργατική τάξη, νοούμενη ως το σύνολο των μισθωτών και άμισθων εργατών, με τις συλλογικές και ατομικιστικές απαιτήσεις της, άλλαξε οριστικά, τη δεκαετία του '70 στη Δύση, την εσωτερική φύση αυτού που γνωρίζαμε ως «οικονομική κρίση». Η εργατική τάξη ως ανεξάρτητη μεταβλητή έγινε το ανυπέβλητο όριο της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Το κοινωνικό εργοστάσιο και το κοινωνικό κράτος έγιναν το ίδιο τους το όριο. Η κρίση έχασε πλέ-

ον τον περιοδικό της χαρακτήρα και έγινε **διαρκής** κρίση αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων. Έτσι απέκτησε ένα βαθύτερο νόημα η διαπίστωση του Μαρξ ότι «**το αληθινό όριο της καπιταλιστικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο**».⁵

Βασική θέση της παρούσας μελέτης είναι ότι η κοινωνική αναπαραγωγή/αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης (και η κρίση της) είναι ανεξήγητη έξω από το ιστορικό πλαίσιο του κοινωνικού κράτους και των κυρίαρχων εθνικών/πολιτικών ιδεολογιών στις χώρες της Δύσης. Η υλική/πρακτική ζωή γεννάει κυρίαρχα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που εγγράφονται στον τρόπο επιβολής της εργασίας, στον διαρκώς μεταβαλλόμενο καπιταλιστικό τρόπο απόσπασης υπερεργασίας. Εξού π.χ. και η μεγάλη σημασία της ιδεολογικής διαμάχης φασισμού - αντιφασισμού ή της διαλυτικής επίδρασης της πολιτικής των ταυτοτήτων μέσα στη σύγχρονη κοινωνία των ιδιωτών.

Αν ξεκινάμε από την παρουσίαση των οικονομικών στρατηγικών του κεφαλαίου στην προσπάθειά του ν' αντιμετωπίσει την κρίση από τη δεκαετία του '70 και μετά, αυτό γίνεται μόνο και μόνο γιατί πιστεύουμε ότι η σημασία των πολιτικών και ιδεολογικών μορφών της ανταγωνιστικής καπιταλιστικής σχέσης μπορεί να φανεί καλύτερα όταν τις εξετάσουμε στο πλαίσιο της ανικανότητας της τάξης μας ν' αντιμετωπίσει επιτυχώς αυτές τις στρατηγικές. Η κρίση δεν είναι μόνο κρίση του κεφαλαίου, είναι επίσης κρίση και του άλλου πόλου της καπιταλιστικής σχέσης, του πόλου της εργατικής τάξης που την προκάλεσε.

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Τόσο τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη όσο και η Διεθνής του Κεφαλαίου, δηλαδή υπερεθνικοί οργανισμοί όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, η πάλαι ποτέ ΕΟΚ και νυν ΕΕ, κλπ χρησιμοποίησαν μια σειρά από μεθόδους για την αποκατάσταση της κερδοφορίας και της ενότητας του κυκλώματος αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι μέθοδοι αυτές οδήγησαν σε περιόδους ανάκαμψης, που όμως αποδείχθηκαν βραχύβιες και προσωρινές. Τη λεγόμενη «χρυσή εποχή» του κεφαλαίου διαδέχθηκε μια εποχή στασιμότητας με σύντομες περιόδους οικονομικής ανόδου και μακρόσυρτες περιόδους ύφεσης: μια εποχή η οποία

χαρακτηρίζεται, όπως είπαμε, από τη διαρκή κρίση αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Η μόνη οδός που θα μπορούσε να δώσει μια οριστική διέξοδο, η **εκτεταμένη απαξίωση** ή και καταστροφή του πλεονάζοντος κεφαλαίου μέσω ενός γενικευμένου πολέμου ήταν κλειστή λόγω του φιλελεύθερου-δημοκρατικού χαρακτήρα ενσωμάτωσης του προλεταριάτου στο καπιταλιστικό κράτος μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στις χώρες της Δύσης και της βαθιάς κρίσης νομιμοποίησης των κρατικών θεσμών που κυριαρχούσε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Επιπρόσθετα, η οδός της «εσωτερικής υποτίμησης» μισθών και τιμών που θα προωθούσε μια σχετικά βραδύτερη και πιο ελεγχόμενη απαξίωση του πλεονάζοντος κεφαλαίου ήταν τότε ασύμβατη με το κυρίαρχο υπόδειγμα της κεϋνσιανής κρατικής πολιτικής.⁶

6. Η συμφωνία του Bretton Woods (1944) που αποτέλεσε τη βάση της μεταπολεμικής κεϋνσιανής ρύθμισης χαλάρωσε την «πειθαρχία του χρυσού», σύμφωνα με την οποία κάθε εθνικό νόμισμα έχει μια συγκεκριμένη ισοτιμία με τον χρυσό, πράγμα που εμποδίζει την αλλαγή των τιμών των εμπορευμάτων μέσω της νομισματικής υποτίμησης ή ανατίμησης καθώς η αγοραστική δύναμη του κάθε νομίσματος προσδιορίζεται από την αξία του χρυσού. Η χαλάρωση αυτή επιτεύχθηκε με τη μετατροπή του δολαρίου σε διεθνές πιστωτικό χρήμα, με τα άλλα εθνικά νομίσματα δεμένα σε αυτό με σταθερές ισοτιμίες. Βάσει του συστήματος του Bretton Woods, μόνο κράτη και κεντρικές τράπεζες μπορούσαν να μετατρέψουν δολάρια σε χρυσό και όχι άτομα και επιχειρήσεις. Στη βάση αυτής της χαλάρωσης, **ο ελεγχόμενος πληθωρισμός χρησιμοποιήθηκε από τα περισσότερα καπιταλιστικά κράτη κατά τη «χρυσή εποχή» ως εργαλείο ενίσχυσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης:** στις υφεσιακές περιόδους του βιομηχανικού κύκλου, τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη αύξαναν τις δημόσιες δαπάνες για να τονώσουν τη ζήτηση μέσω του δανεισμού από τις ΗΠΑ που ανακύκλωναν τα εμπορικά τους πλεονάσματα, κάτι που ξεκίνησε με το περιβόητο Σχέδιο Μάρσαλ. Η αύξηση της ζήτησης μέσω των κρατικών δαπανών επέτρεπε στις επιχειρήσεις να αυξάνουν τις τιμές τους και να διατηρούν ή ακόμη και να αυξάνουν την κερδοφορία τους. Συχνά, η αύξηση των δαπανών δεν σχετιζόταν άμεσα με την αύξηση των τιμών αλλά με άλλους στόχους όπως π.χ. τη στήριξη της απασχόλησης ή την παροχή φτηνής χρηματοδότησης στις επιχειρήσεις. Τα πλεονάσματα των ΗΠΑ εξανεμίστηκαν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60 για μια σειρά από λόγους που δεν μπορούν να αναπτυχθούν εδώ – το 1969 άλλες καπιταλιστικές χώρες και ιδιωτικές τράπεζες εκτός ΗΠΑ κατείχαν 40 δισ. δολάρια, αριθμός που ξεπερνούσε κατά πολύ τα αποθεματικά των ΗΠΑ σε χρυσό. Έτσι, η επέκταση των δανείων και του δημόσιου χρέους και η μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού για την αντιμετώπιση της κρίσης κερδοφορίας και του έντονου ταξικού ανταγωνισμού στις αρχές της δεκαετίας του '70 οδήγησαν σε ανισορροπία του ισοζυγίου πληρωμών στις χώρες της Δύσης και σε γενικευμένη νομισματική αστάθεια. Το 1971 η αμερικάνικη κυβέρνηση κατήργησε μονομερώς τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό και μέχρι τον Φεβρουάριο του 1973 το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods κατέρρευσε οριστικά οδηγώντας στην πλήρη κατάρρευση της μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό και στη δημιουργία ενός συστήματος κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών. Βλ. Ομάδα ενάντια στον εκβιασμό της μισθωτής εργασίας, *ό.π.*, σελ. 28–29 και Β. Rowthorn, *Inflation and Crisis*, Marxism Today, Νοέμβριος 1977.

5. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, σελ. 316.

Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του '70 οι καπιταλιστές προσπάθησαν να αντιστρέψουν τη μείωση του ποσοστού κέρδους μέσω της αύξησης των τιμών ώστε να επιβραδύνουν τη μείωση του ποσοστού της υπεραξίας και να αντιστρέψουν την αύξηση των πραγματικών μισθών. Ωστόσο, ο μηχανισμός του πληθωρισμού αποδείχτηκε αναποτελεσματικός για τους εξής λόγους:

α) το εργατικό κίνημα διεκδικούσε και πετύχαινε μεγαλύτερες αυξήσεις από την άνοδο των τιμών προκειμένου να διατηρηθεί η αγοραστική δύναμη των μισθωτών με αποτέλεσμα τη δημιουργία φαύλου κύκλου μισθών-τιμών (ανεξέλεγκτος πληθωρισμός) και τη συνέχιση της πτώσης της κερδοφορίας,

β) η πληθωριστική άνοδος των τιμών έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση της ανταγωνιστικότητας σε επίπεδο έθνους-κράτους με αποτέλεσμα την απώλεια αγορών και τη δημιουργία μεγάλων εμπορικών ελλειμμάτων, γεγονός που θέτει συγκεκριμένα όρια στη δυνατότητα ενός έθνους-κράτους να ακολουθεί πληθωριστική πολιτική,

γ) δημιουργήθηκε μεγάλη αστάθεια στο διεθνές χρηματοπιστωτικό και νομισματικό σύστημα – θεμελιώδη δομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς και,

δ) και σημαντικότερο απ' όλα, εγκυμονούσε τον κίνδυνο γενικευμένης πολιτικής αποσταθεροποίησης και απονομιμοποίησης του καπιταλιστικού συστήματος –όπως έδειξε η περίοδος του υπερπληθωρισμού κατά τον μεσοπόλεμο– λόγω της καταστροφής των μικρών αποταμιευτών και γενικότερα των μεσαίων στρωμάτων, πράγμα εξαιρετικά επικίνδυνο στην ταραγμένη περίοδο των αρχών της δεκαετίας του '70. Γι' αυτούς τους λόγους, το 1974, τα ισχυρά καπιταλιστικά κράτη εγκατέλειψαν ταυτόχρονα τη διέξοδο της πληθωριστικής αύξησης των τιμών, επιβάλλοντας περιορισμούς στο δανεισμό που καθιστούσε εφικτή μέχρι τότε τη διαρκή αύξηση των τιμών πάνω από το κόστος. Το αποτέλεσμα ήταν η πυροδότηση παγκόσμιας ύφεσης.⁷

Η παγκόσμια ύφεση που ξέσπασε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, λόγω της μονεταριστικής πολιτικής καταπολέμησης του πληθωρισμού μέσω της ανόδου των επιτοκίων, χρησιμοποιήθηκε για το σπάσιμο των ιστορικών κέντρων ισχύος της εργατικής τάξης με το κλείσιμο πολλών εργοστασίων και την επέκταση του εφεδρικού στρατού. **Η αποσύνθεση της εργατικής τάξης** μέσω των απολύσεων στόχευε στην επανεπιβεβαίωση της κυριαρχίας του κεφαλαίου πάνω στην εργατική τάξη ως **κοινωνική και πολιτι-**

... και τον ελεύθερο χρόνο.

κή προϋπόθεση για την αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής παραγωγής.

Πράγματι, σε ένα κομμάτι της παραγωγής εισήχθησαν τεχνολογικές καινοτομίες εξοικονόμησης εργασίας. Η εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών αντιμετώπισε αναπόφευκτα από τη μια μεριά την ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητας στον τομέα των κεφαλαιουχικών αγαθών και από την άλλη την ανάγκη οικονομίας στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου προκειμένου να μειωθεί το κόστος του σταθερού κεφαλαίου και να μην αυξηθεί υπέρμετρα η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου που θα οδηγούσε σε περαιτέρω πτώση της κερδοφορίας. Η επιτυχία όμως αυτής της διαδικασίας εξαρτάται από πολλούς αλληλοδιαπλεκόμενους παράγοντες του κύκλου της παγκόσμιας συσσώρευσης, οι οποίοι αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν πεδία αγώνων. Π.χ. οι αγώνες στο χώρο της εκπαίδευσης που ξέσπασαν σε διάφορες χώρες υπονόμισαν την αναπαραγωγή του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και την πειθάρχηση του συλλογικού εργάτη, επομένως, και την παραγωγικότητα της εργασίας. Οι περιβαλλοντικοί αγώνες και οι αγώνες των αγροτών στον «Τρίτο Κόσμο» ενάντια στην απαλλοτρίωση της γης τους επιβάρυναν το κόστος των πρώτων υλών. Η σχετικά περιορισμένη ταύτιση των προσωρινών εργατών με την εργασία τους –καθώς η προσωρινότητα επεκτάθηκε– είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην εντατικότητα και την παραγωγικότητα της εργασίας.

Μπλοκαρίσματα όμως εκδηλώθηκαν και πέραν του πεδίου του άμεσου ταξικού ανταγωνισμού. Ειδικά όσον αφορά τις πρώτες ύλες, οι δυσκολίες αύξησης της παραγωγικότητας ήταν εξαιρετικά μεγάλες, παρά τη βιομηχα-

7. Βλ. B. Rowthorn, 'Late Capitalism', ό.π.

νοποίηση της παραγωγής τους, λόγω των εμποδίων που θέτουν οι φυσικές συνθήκες.⁸ Ενώ ακόμα και εκεί που μπόρεσαν να υπάρξουν τεχνολογικές καινοτομίες, όπως στον τομέα της πληροφορικής, ο χρόνος απαξίωσης των μηχανών συντομεύθηκε, με αρνητικές επιπτώσεις στο ποσοστό του κέρδους.

Η επέκταση του εφεδρικού στρατού, που ενισχύθηκε και από την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, έθεσε τη βάση για τη μείωση των άμεσων μισθών, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Επίσης, οι κρατικές αναπαραγωγικές δαπάνες αναδιάρθρωθηκαν με στόχο την πειθάρχηση των εργαζομένων μέσω της επιβολής του workfare και της προώθησης των διαχωρισμών. Εντούτοις, οι λεγόμενες πραγματικές αποδοχές (δηλαδή το άθροισμα άμεσου και έμμεσου μισθού) συνέχισαν να αυξάνονται, ενώ ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας μειώθηκε τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες έστω κι αν παρέμεινε υψηλότερος από τον ρυθμό αύξησης των πραγματικών αποδοχών.⁹

- Υπάρχουν διάφορα είδη τέτοιων φυσικών εμποδίων: εποχικές διακυμάνσεις στη διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων (π.χ. στην αλιεία συγκεκριμένων ειδών), κύκλοι ανάπτυξης που ξεπερνούν τον τυπικό χρονικό ορίζοντα των επενδύσεων (π.χ. ξυλεία από δέντρα που αναπτύσσονται με αργούς ρυθμούς στα δάση), δυσκολία προσαρμογής του μηχανολογικού εξοπλισμού σε δύσκολες και μεταβαλλόμενες φυσικές συνθήκες (π.χ. μεγάλο βάθος κοιτασμάτων πετρελαίου που δημιουργεί μεγάλες τεχνικές δυσκολίες σε απλές σχετικά διαδικασίες, όπως η εφαρμογή σκυροδέματος), περιορισμένα αποθέματα πόρων σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, δυσκολίες ακριβούς πρόβλεψης και υπολογισμού της παραγωγής που είναι κρίσιμα στοιχεία για την αύξηση της παραγωγικότητας, κλπ. Βλ. W. Boyd, W. Scott Prudham, R.A. Schurman, *Industrial Dynamics and the Problem of Nature, Society & Natural Resources: An International Journal*, τ. 14, 2001.
- Υπάρχουν διαφορετικές μέθοδοι υπολογισμού των πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων αλλά δεν υπάρχει χώρος εδώ για να επεκταθούμε πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Να πούμε μόνο ότι η βιβλιογραφία στην οποία βασιζόμαστε (βλ. *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 15, σελ. 7· A. Kliman, *Η αποτυχία της καπιταλιστικής παραγωγής*, εκδ. Cognord, 2014, κεφ. 7· A. Soderqvist, *Trends in Labour Compensation, 1970-2007*· διάφορες μελέτες του ΟΟΣΑ κλπ) χρησιμοποιεί δείκτες αύξησης (ή μείωσης) του **συνολικού** εργατικού κόστους σε **συγκεκριμένο** αριθμό χωρών. Στις ΗΠΑ μάλιστα η όποια αναδιανομή του «εθνικού εισοδήματος» έχει γίνει τις τελευταίες δεκαετίες δεν έχει αυξήσει το μερίδιο κέρδους των εταιρειών. Σχετίζεται περισσότερο με την αναδιανομή εισοδήματος εντός του συλλογικού εργάτη, με την έννοια ότι είναι τα στελέχη των εταιρειών αυτοί που ευνοήθηκαν. Εξού και το κράξιμο των golden boys από τα media μετά την κρίση του 2008. Σχετικά δε με την αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους, στο προηγούμενο τεύχος γράφαμε τα εξής: «*Το κράτος πρόνοιας μετατράπηκε ως ένα βαθμό από ένα θεσμό για τη διευρυμένη αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης σε ένα θεσμό για τον έλεγχο των περιθωριοποιημένων προλετάρων και την επιβολή χαμηλών μισθών και φτώχειας. Από τη μια μεριά αυτή η αλλαγή αποδείχτηκε ακριβή λόγω του κόστους αστυνόμευσης και ελέγχου των πλεοναζόντων προλετάρων και λόγω του κόστους των επιδομάτων ανεργίας σε μια περίοδο κατά την οποία ο σχετικός υπερπληθυσμός*

Ως εκ τούτου, η αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας σε σχέση με το κόστος του απασχολούμενου κεφαλαίου αποδείχτηκε συνολικά, τις τελευταίες 4 δεκαετίες, σχετικά ανεπαρκής. Το αποτέλεσμα ήταν η μείωση των επενδύσεων στην παραγωγή στις χώρες της Δύσης, η μείωση του ποσοστού συσσώρευσης κεφαλαίου και η αναζήτηση διαφορετικών διεξόδων για το πλεονάζον κεφάλαιο.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΕΣ ΔΙΕΞΟΔΟΙ

Οι προσωρινές διέξοδοι για το πλεονάζον κεφάλαιο έχουν δύο κύριες μορφές:¹⁰

- τη χρονική μετατόπιση του ξεσπάσματος της κρίσης: τη λεγόμενη **χρονική διέξοδο**, μέσω της αύξησης των επενδύσεων στο χρηματοπιστωτικό τομέα και την αγορά ακινήτων που αναβάλλουν τη στιγμή της πραγματοποίησης του κέρδους. Τόσο ο κρατικός όσο και ο ιδιωτικός δανεισμός και το χρέος αυξήθηκαν χωρίς προηγούμενο από τη δεκαετία του '70 ενώ δημιουργήθηκε μια αλληλουχία από «φούσκες» που δεν αντιστοιχούσαν στη συσσώρευση κεφαλαίου (υπερμεγέθυνση του «πλασματικού κεφαλαίου»).
- τη γεωγραφική μετάθεση της κρίσης: τη λεγόμενη **χωρική διέξοδο**, μέσω της μετεγκατάστασης της παραγωγής, της αλλαγής του γεωγραφικού καταμερισμού της εργασίας, της μεγάλης αύξησης των μεταναστευτικών ροών από την περιφέρεια προς το κέντρο, τις συγχωνεύσεις και εξαγορές επιχειρήσεων στο εξωτερικό, την ενσωμάτωση νέων περιοχών στην καπιταλιστική παγκόσμια αγορά τόσο για την εύρεση νέων αγορών για τα εξαγόμενα προϊόντα όσο και για το φθίνεμα των πρώτων υλών, την επέκταση και τη διαφοροποίηση της εσωτερικής αγοράς μέσω της δημιουργίας νέων αναγκών και κλάδων παραγωγής, την εμπορευματοποίηση σχετικά αποεμπορευματοποιημένων κλάδων, δραστηριοτήτων και υπηρεσιών, τις ιδιωτικοποιήσεις, κλπ. Πολύς από τις προαναφερόμενες τακτικές του κεφαλαίου στα πλαίσια της χωρικής διεξόδου συνιστούν νέους κύκλους **βίαιης πρωταρχικής συσσώρευσης**.

αυξήθηκε. Από την άλλη μεριά το κοινωνικό κράτος δεν θα μπορούσε να μετατραπεί απόλυτα σε ποινικό κράτος, καθώς πρέπει να εγγυάται τη φυσική και την κοινωνική αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και τη νομιμοποίηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων».

- Για την έννοια των χωρο-χρονικών διεξόδων από την κρίση (spatio-temporal fixes), βλ. D. Harvey, *Ο Νέος Ιμπεριαλισμός*, εκδ. Καστανιώτη, 2006.

Οι χωρικές και οι χρονικές διέξοδοι από την κρίση αλληλοδιαπλέκονται μεταξύ τους καθώς η μία μπορεί να τροφοδοτεί την άλλη. Για παράδειγμα, το πλεονάζον κεφάλαιο που διοχετεύθηκε στο χρηματοπιστωτικό τομέα, με την απελευθέρωση των ροών του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα και την κατεύθυνση ενός σημαντικού του μέρους σε κερδοσκοπικές επενδύσεις επιτάχυνε τη διαδικασία της κλασικής πρωταρχικής συσσώρευσης στις χώρες της περιφέρειας συσσώρευσης που πήρε τη μορφή των περιφράξεων των κοινοτικών γαιών και της βίαιης προλεταριοποίησης εκατομμυρίων ανθρώπων στην Ν.Α. Ασία, τη Λ. Αμερική και την Αφρική. Κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία έπαιξε η επέκταση του δημόσιου χρέους, που όμως δεν περιορίστηκε στις χώρες της «περιφέρειας». Λόγω της μείωσης της φορολόγησης του κεφαλαίου για να τονωθεί η κερδοφορία του και της αδυναμίας να περιοριστούν οι κρατικές δαπάνες (παρά την αναδιάρθρωσή τους που είχε ως στόχο τη σύνδεση των αδρανοποιημένων αποθεμάτων των ασφαλιστικών ταμείων με την επενδυτική δραστηριότητα και τον εκχρηματισμό ενός μεγάλου μέρους των μορφών αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης) το δημόσιο χρέος διπλασιάστηκε ή και τριπλασιάστηκε σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες.

Τη μονεταριστική πολιτική ανόδου των επιτοκίων της δεκαετίας του '70 τα πρώτα χρόνια μετά την κατάρρευση του Bretton Woods διαδέχτηκε η απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, η αναδιαμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου των χρηματαγορών και η διευκόλυνση της χορήγησης πιστώσεων μέσα από τις λεγόμενες «χρηματοπιστωτικές καινοτομίες». Το αποτέλεσμα ήταν η διόγκωση όλων των μορφών ιδιωτικού χρέους – καταναλωτικά, επιχειρηματικά και στεγαστικά δάνεια. Αναδύθηκε ο λεγόμενος «ιδιωτικοποιημένος κενυσιανισμός» που αποσκοπούσε στην αύξηση της ενεργού ζήτησης χωρίς να έχει τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα της καθαυτού κενυσιανικής πολιτικής. Η μείωση των άμεσων μισθών ενίσχυσε τις τάσεις επέκτασης του ιδιωτικού χρέους. Αρχικά, η επέκταση του δανεισμού στην εργατική τάξη στόχευε στην πειθάρχηση και την όξυνση των διαχωρισμών στο εσωτερικό της, μέσα από τον διαχωρισμό των προλετάρων σε αυτούς που έχουν πρόσβαση και σε αυτούς που είναι αποκλεισμένοι από την πίστωση. Ωστόσο, η λειτουργία αυτή υπονομεύτηκε όταν την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα χαλάρωσαν πλήρως οι κανόνες και τα κριτήρια για τη χορήγηση στεγαστικών και καταναλωτικών δανείων. Π.χ. στις ΗΠΑ μετά το 2000, καθώς τα ομόλογα του αμερικάνικου δημόσιου έδιναν όλο και μικρότερες αποδόσεις στους επενδυ-

τές, αυτοί στράφηκαν σε ενυπόθηκα δάνεια μεγαλύτερης απόδοσης και υψηλού κινδύνου. Οι αμερικάνικες τράπεζες χαλάρωσαν τα κριτήρια για την παροχή στεγαστικών δανείων ενώ ταυτόχρονα δημιούργησαν χρηματοοικονομικά εργαλεία (τα λεγόμενα παράγωγα προϊόντα CDOs – Εξασφαλισμένα Ομόλογα Χρέους) που εξυπηρετούσαν τη μείωση του κινδύνου για τον κάθε επενδυτή μέσω της διάχυσής του σε όλη την οικονομία.

Η συσσώρευση κεφαλαίου με τη μορφή δανεισμού χρηματικού κεφαλαίου δεν μπορεί να συνεχίζεται εσαεί. Η επέκταση του χρέους πρέπει να αντιστοιχεί σε μια πραγματική διεύρυνση της διαδικασίας αναπαραγωγής μέσω της παραγωγής νέας αξίας. Το αποτέλεσμα της υπερβολικής συσσώρευσης χρέους ήταν η δημιουργία φουσκών που έσκασαν η μία μετά την άλλη. Μετά την ασιατική κρίση του '97, χρηματικά κεφάλαια εισέρρευσαν σε τεράστιες ποσότητες στις ΗΠΑ, οι οποίες θεωρούνταν «ασφαλές καταφύγιο» παρά το υψηλό χρέος τους. Κι αυτό γιατί μετά την κατάρρευση της συμφωνίας του Bretton Woods, το χρέος των ΗΠΑ περιορίζεται μόνο από το ποσό δολαρίων που είναι διατεθειμένα τα υπόλοιπα κράτη να κατέχουν.¹¹ Η ισχύς των αμερικάνικων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων γιγαντώθηκε: το 2006 το μέγεθός τους ως μερίδιο του ΑΕΠ αυξήθηκε στο 8% από 4% το 1990, ενώ τα περιουσιακά τους στοιχεία (ακίνητα, χρηματοπιστωτικοί τίτλοι, κλπ.) ανήλθαν στο 65% του ΑΕΠ από 17% το 1995.¹² Τα κεφάλαια αυτά τροφοδότησαν αρχικά τη χρηματιστηριακή φούσκα της «νέας οικονομίας». Όταν αυτή έσκασε στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, ξέσπασε ύφεση η οποία αντιμετωπίστηκε με τη δημιουργία της φούσκας των ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου και με την ταχύτατη αύξηση των επενδύσεων σε παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα (CDOs και CDS: Συμβόλαια Αντιστάθμισης Πιστωτικού Κινδύνου), των οποίων η αρχική λειτουργία ήταν η μείωση του ατομικού επενδυτικού κινδύνου. Το σπάσιμο αυτής της νέας φούσκας στις αρχές του 2008 οδήγησε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα στα πρόθυρα της κατάρρευσης και την παγκόσμια οικονομία σε νέα ύφεση η οποία δεν έχει ξεπεραστεί μέχρι σήμερα.

* * *

11. Με την έννοια ότι δεν είναι απαραίτητο να διαθέτουν χρυσό που να αντιστοιχεί στο νόμισμα που κόβουν. Καθώς το δολάριο είναι παγκόσμιο χρήμα, οι ΗΠΑ μπορούν να «κόβουν» πιστωτικό χρήμα αν άλλες χώρες συνεχίζουν να αγοράζουν ομόλογα αμερικάνικου δημοσίου.
12. A.Cafruny και L. Talani, *Economic and Geopolitical dimensions of the crisis of the Eurozone*, International Studies Association Annual Convention, Μάρτιος 2011.

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

ΣΤΟ σημείο αυτό αξίζει να επανέλθουμε και να επιμείνουμε λίγο παραπάνω στο διαρκή χαρακτήρα της πρωταρχικής συσσώρευσης.

Η έννοια της πρωταρχικής συσσώρευσης δεν είναι μαρξική. Ο Μαρξ αποδίδει ως «πρωταρχική συσσώρευση» (ursprüngliche Akkumulation) τον όρο «προηγούμενη συσσώρευση» (previous accumulation) που πρωτοχρησιμοποίησε ο Άνταμ Σμιθ στην *Έρευνα για τη φύση και τα αίτια*

του πλούτου των εθνών για να αναφερθεί σε εκείνη τη συσσώρευση κεφαλαίου που (υποτίθεται ότι) προηγήθηκε του καταμερισμού της εργασίας. Με άλλα λόγια, η κατά Σμιθ «προηγούμενη συσσώρευση» δεν ήταν άλλη από την αρχική συσσώρευση κεφαλαίου, από το σημείο εκκίνησης του καπιταλισμού, το οποίο ο Σμιθ τοποθετούσε σε ένα μακρινό και σίγουρα μυθικό παρελθόν, κατά το οποίο κάποιιο ενάρτεροι και εγκρατείς πολίτες –οι μελλοντικοί καπιταλι-

στές– μπόρεσαν χάρη στη φιλοπονία τους να συγκεντρώσουν κεφάλαιο στα χέρια τους, μέσω του οποίου μίσθωσαν την εργασία όσων το σκόρπιζαν ανέμελα. Αυτό τα ανιστορικό αξίωμα της κλασικής πολιτικής οικονομίας, που απέδιδε την εδραίωση της εμπορικής κοινωνίας στη φυσιολογική λειτουργία των οικονομικών νόμων της αγοράς, είναι που θέλει να απομυθοποιήσει ο Μαρξ.¹

Για να καταστήσει, ευθύς εξαρχής, ξεκάθαρη την απόσταση που τον χωρίζει από τους αστούς οικονομολόγους και τις απόψεις τους, ο Μαρξ κάνει λόγο για τη «*λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση*» (sogenannte ursprüngliche Akkumulation), η οποία «*παίζει στην πολιτική οικονομία τον ίδιο περίπου ρόλο που παίζει το προπατορικό αμάρτημα στη θεολογία*».² Αλλά εφόσον η πραγματική ιστορία διαδραματίστηκε με τελείως διαφορετικό τρόπο, ποια ακριβώς κοινωνική διαδικασία ήταν αυτή που δημιούργησε εκείνη την «*συσσώρευση που δεν είναι το αποτέλεσμα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής αλλά η αφετηρία του*»,³ θέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις βάσεις για την εμπέδωση του καπιταλισμού; Γιατί

όπως τα μέσα παραγωγής και τα μέσα συντήρησης, έτσι και το χρήμα και το εμπόρευμα **δεν είναι καθόλου από μιας εξαρχής κεφάλαιο**. Χρειάζεται να **μετατραπούν** σε κεφάλαιο. Η μετατροπή όμως αυτή μπορεί να συντελεστεί μονάχα κάτω από ορισμένους όρους, που συνοψίζονται στα παρακάτω: πρέπει να αντικρυστούν και να έρθουν σε επαφή δύο λογίων, πολύ **διαφορετικοί** ο ένας από τον άλλο, **κάτοχοι εμπορευμάτων**: από τη μια μεριά κάτοχοι χρήματος, μέσω παραγωγής και μέσω συντήρησης, που σκοπός τους είναι να αξιοποιήσουν το ποσό αξίας που κατέχουν, **αγοράζοντας ξένη εργασιακή δύναμη**: από την άλλη, ελεύθεροι εργάτες, πωλητές της δικής τους εργασιακής δύναμης κι επομένως **πωλητές εργασίας**. Ελεύθεροι με τη διπλή έννοια, με την έννοια πως ούτε αυτοί οι ίδιοι ανήκουν άμεσα στα μέσα παραγωγής, όπως οι δούλοι, οι δουλοπάροικοι κλπ., και με την έννοια πως ούτε σε αυτούς ανήκουν τα μέσα παραγωγής όπως γίνεται λχ. στους αγρότες που διαχειρίζονται

μόνοι το νοικοκυριό τους κλπ., απεναντίας είναι ελεύθεροι, απαλλαγμένοι από αυτά, τα στερούνται.⁴

* * *

Για να απαντήσει στο παραπάνω ερώτημα, και να διαλύσει μια και καλή την ηθικιστική και σχεδόν ειδυλλιακή εικόνα κοινωνικής εξέλιξης που ήθελαν να παρουσιάζουν οι οικονομολόγοι απολογητές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο Μαρξ επιλέγει να εξετάσει ένα συγκεκριμένο ιστορικό παράδειγμα και στρέφει το βλέμμα του στην άνοδο του καπιταλισμού στην Αγγλία.

Για τον Μαρξ, η διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης καταρχήν χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη χρονικά, αλλά και γεωγραφικά, διάσταση, καθώς «*η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ιστορική διαδικασία χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Εμφανίζεται σαν 'πρωταρχική', γιατί αποτελεί την προΐστορία του κεφαλαίου και του αντίστοιχου τρόπου παραγωγής*»,⁵ ενώ η «*ιστορία αυτής της απαλλοτρίωσης [ενν. του παραγωγού της υπαίθρου, του χωρικού, από τη γη του] παίρνει διαφορετικές αποχρώσεις στις διάφορες χώρες και διατρέχει τις διάφορες φάσεις σε διαφορετική διαδοχική σειρά και σε διάφορες ιστορικές εποχές*».⁶ Ο Μαρξ δεν παραλείπει να σημειώσει τις διαφορετικές συνθήκες που επικράτησαν λόγου χάρη στην Ιταλία, ενώ προσθέτει ότι «*μόνο στην Αγγλία πήρε την κλασική της μορφή και για αυτό την παίρνουμε σαν παράδειγμα*».⁷ Πράγματι άλλη μορφή πήρε η πρωταρχική συσσώρευση στην Ελλάδα, άλλη στην Κίνα, άλλη στη Νιγηρία, για να αναφέρουμε τρία ενδεικτικά και πιο πρόσφατα παρα-

1. Ήδη από τα νεανικά του κείμενα ο Μαρξ αποκαλεί την «*πρωτογενή συνθήκη*» του καπιταλισμού, στην οποία αναφερόταν η κλασική πολιτική οικονομία, ως «*φανταστική*». Βλ. Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*, σελ. 84.
2. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 738. Δεν μπορούμε να μην σημειώσουμε το λογοπαίγνιο που συνυφαίνει ο Μαρξ σε αυτή την αντιπαράθεση. Από τη μια πλευρά ο πρωτόπλαστος Αδάμ, από την άλλη ο συνονόματός του, ο οικονομολόγος Άνταμ Σμιθ.
3. Ό.π., σελ. 738.

4. Ό.π., σελ. 739, η έμφαση δική μας.

5. Ό.π., η έμφαση δική μας.

6. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 741, η έμφαση δική μας. Οι διαφοροποιήσεις που ανιχνεύει ο Μαρξ οφείλονται σε μια σειρά λόγων και εξαρτάται από το ποια μερίδα του κεφαλαίου (πχ. βιομηχανικό, γαιοκτητικό ή εμπορικό) κυριαρχεί, από τους αγώνες των άμεσων παραγωγών ενάντια στις διαδικασίες προλεταριοποίησής τους, ή από άλλους ιστορικούς παράγοντες, όπως οι διαδικασίες συγκρότησης του έθνους-κράτους. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, στο νεοπαγές ελληνικό κράτος του 19^{ου} αιώνα όχι μόνο δεν έγιναν περιφράξεις της κοινοτικής γης, αλλά αντίθετα προωθήθηκε η ριζοσπαστική αναδιανομή των λεγόμενων «*εθνικών γαιών*», σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης της κεντρικής εξουσίας, διαμόρφωσης μιας κοινής εθνικής ταυτότητας και τόνωσης των κρατικών φορολογικών εσόδων. Ως εκ τούτου, η απουσία βιομηχανικού κεφαλαίου –εν αντιθέσει με το ανθηρό και διεθνοποιημένο εμπορικό– καθυστέρησε τις διαδικασίες προλεταριοποίησης στον ελληνικό χώρο.

7. Ό.π., σελ. 741.

δείγματα, τα οποία έλαβαν χώρα σε διαφορετικές ιστορικές εποχές.⁸

Για να επιστρέψουμε στο παράδειγμα της Αγγλίας, που χρησιμοποιεί στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ, η εκεί γέννηση του καπιταλισμού έλαβε χώρα χάρη σε μεθόδους όπως «η λεηλασία των εκκλησιαστικών κτημάτων, η καταχρηστική εκποίηση των κρατικών γαιών, η κλοπή της κοινοτικής ιδιοκτησίας, η σφετεριστική μετατροπή της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και της ιδιοκτησίας των κλαν σε σύγχρονη ατομική ιδιοκτησία».⁹ Κι εάν οι αρχικές προσπάθειες ιδιοποίησης της κοινοτικής γης ξεκίνησαν από τα πιο «προοδευτικά» μέλη της αγγλικής αριστοκρατίας, τα οποία έγκαιρα διέγνωναν ότι η πραγματική εξουσία στο μέλλον δεν θα εξαρτάται από τον αριθμό των υποτελών αλλά από το χρήμα, αυτές δεν θα μπορούσαν να αποκτήσουν συστηματικό χαρακτήρα αν δεν παρενέβαινε το αγγλικό κράτος μέσω του μονοπωλίου του στην άσκηση νομοθετικής και στρατιωτικής κρατικής βίας (Staatsgewalt).¹⁰

Πράγματι, ο ρόλος του κράτους ήταν τόσο κομβικός όσο και αναμφισβήτητος σε αυτή την πορεία της καπιταλιστικής ιστορίας. Δεν ήταν μονάχα η εκκλησιαστική μεταρρύθμιση τον 16^ο αιώνα με τη συνακόλουθη κατάργηση των μοναστηριών – η Εκκλησία ήταν ιδιοκτήτρια, υπό φεουδαρχικό καθεστώς, μεγάλων εκτάσεων, οι οποίες είτε χαρίστηκαν σε ευνοούμενους του βασιλιά, είτε πουλήθηκαν σε εξευτελιστικές τιμές σε κερδοσκόπους, πακτωτές και αστούς, αφού πρώτα εκδιώχθηκαν χιλιάδες αγρότες-κάτοικοι που είχαν θεμελιωμένα κληρονομικά δικαιώματα σε αυτές. Ούτε ήταν μόνο οι διαβόητοι νόμοι για την «περί-

φραξη της κοινοτικής γης» (Bills for Inclosures of Commons) που ψήφισε το αγγλικό κοινοβούλιο τον 18^ο αιώνα ή το λεγόμενο «σάρωμα των εκτάσεων» (Clearing of Estates) τον 19^ο, που μετέτρεψαν την κοινοτική γη σε ατομικές μεγαλοϊδιοκτησίες, σε λειμώνες και σε εκτάσεις όπου μπορούσαν να ασκήσουν οι ευγενείς και οι μεγαλοαστοί κυνηγετικά σπορ για να κρατιούνται σε φόρμα. Ήταν, επίσης, η άμεση άσκηση κρατικής βίας, μέσω των στρατευμάτων που στέλλονταν για να «επιβάλλουν τον νόμο» ενάντια στους εξεγερμένους χωρικούς,¹¹ αλλά και μιας σειράς δρακόντειων – αιματηρών τους αποκαλεί ο ίδιος ο Μαρξ – νόμων που σκοπό είχαν να πειθαρχήσουν όλο αυτόν τον περιπλανώμενο (υπερ)πληθυσμό και να τον εξαναγκάσουν να εργαστεί ως

8. Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, ότι ο Μαρξ δεν διατήρησε αταλά-ντευτη στάση όσον αφορά το ζήτημα της διαδοχικής σειράς των ιστορικών τρόπων παραγωγής και των διαφόρων φάσεων τους, το οποίο φαίνεται ότι τον απασχολούσε μέχρι το θάνατό του. Στον πρόλογο, λόγου χάρη, της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), ισχυρίστηκε ότι «σε αδρές γραμμές ο ασιατικός, ο αρχαίος, ο φεουδαρχικός και ο σύγχρονος αστικός τρόπος παραγωγής μπορούν να χαρακτηριστούν οι προοδευτικές εποχές στην οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας». Κ. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, σελ. 24, η έμφαση δική μας. Αντίθετα, στην αλληλογραφία του με τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού *Otechestvennye Zapiski* το 1877, αλλά και με τη Βέρα Ζασούλιτς τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Μαρξ απέρριψε τη μηχανιστική αντίληψη της ιστορίας που διέβλεπε την πραγμάτωση του κομμουνισμού μέσω της διαδοχής μεταβατικών σταδίων.

9. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 757.

10. Ο Sir William Blackstone, ένας μάλλον βαθύς γνώστης όλων των πτυχών αυτού του ζητήματος, έχοντας διατελέσει νομικός, δικαστής και πολιτικός των Συντηρητικών εκείνη την κρίσιμη περίοδο που εξετάζουμε, είχε ωμά παραδεχτεί ότι ενάντια στους «οπισθοδρομικούς» νομικούς περιορισμούς που πήγαιζαν από το φεουδαρχικό δίκαιο «απαιτείται η υπερβατική ισχύς του κοινοβουλίου προκειμένου να κοπεί ο γόρδιος δεσμός». Βλ. Sir W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, vol. 2, 1766, σελ. 344-45.

11. Η ιστορία των εξεγέρσεων και των αγώνων ενάντια στην πρωταρχική συσσώρευση περιέργως απουσιάζει από τις σελίδες του *Κεφαλαίου*. Παραδείγματος χάρη, το «κυνήγι μαγισσών», ο βίαιος δηλαδή μετασχηματισμός της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής μέσω της διάλυσης των κοινοτικών σχέσεων, του επαναπροσδιορισμού του έμφυλου διαχωρισμού και της απαλλοτρίωσης της συλλογικής γνώσης και του σώματος, πέρα από μία έμμεση αναφορά, δεν αναλύεται από τον Μαρξ, παρ' όλη την κομβική σημασία του στην ανάδυση των καπιταλιστικών σχέσεων. Για το κυνήγι των μαγισσών και τη σημασία του, βλ. Σ. Φεντερίτσι, *Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, εκδόσεις των ξένων, 2011· Lady Stardust, *Γυναίκες στην πυρά: Το κυνήγι μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, εκδ. Κόκκινο Νήμα, 2010. Μια αίσθηση των αγώνων της εποχής εκείνης μπορεί κανείς να αποκτήσει ανατρέχοντας στο C. Hill, *The World Turned Upside Down*, Penguin, 1984.

μισθωτός, κλεισμένος στους τέσσερις τοίχους ενός εργοστασίου ή μιας μανιφακτούρας, για να επιβιώσει.¹²

Και ενώ για τους ζητιάνους, τους περιθωριακούς και όλους όσους, εν πάση περιπτώσει, περιφρονούσαν έναν αβίωτο βίο μισθωτής εργασίας, η αγγλική νομοθεσία προέβλεπε βασανιστήρια και εκτελέσεις, ποινές φυλάκισης και (τι παράξενο!) καταναγκαστική εργασία, οι βιομηχανικοί εργάτες έρχονταν αντιμέτωποι με την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας, την επιβολή άνω ορίου στους μισθούς και την ποινικοποίηση, ουσιαστικά, της συνδικαλιστικής δράσης. Όλα αυτά φυσικά, μέσω της επίσημης κρατικής νομοθεσίας. Με τα λόγια του Μαρξ: «η κεφαλαιοκρατία που γεννιόταν χρειάζεται και χρησιμοποιεί την **κρατική εξουσία** για να *ρύθμιζει* το μισθό της εργασίας, δηλαδή για να τον στριμώχνει μέσα στα όρια που ευνοούν την παραγωγή κέρδους, για να παρατείνει την εργάσιμη ημέρα και για να κρατάει τον ίδιο τον εργάτη σε κανονικό βαθμό εξάρτησης. Αυτό είναι ένα **ουσιαστικό στοιχείο** της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης».¹³

Αλλά, αλλοίμονο, ο κατάλογος της (καπιταλιστικής) φρίκης δεν περιορίζεται στα παραπάνω – λες και αυτά δεν ήταν ήδη αρκετά! Ο Μαρξ αναφέρει και άλλες μεθόδους πρωταρχικής συσσώρευσης που συμπεριλαμβάνουν την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό, το δουλεμπόριο και το ξεκληρίσμα ιθαγενών, τη λεηλασία πρώτων υλών και την εγκαθίδρυση μονοπωλιακών σχέσεων με τις αποικίες, τη δημιουργία δημόσιου (εθνικού) χρέους και τη θέσπιση (εθνικής) φορολόγησης για την εξυπηρέτηση αυτού, την ανάπτυξη του διεθνούς χρηματοπιστωτικού τομέα και την ενθάρρυνση κερδοσκόπων επενδυτών που επενδύουν σε κρατικά ομόλογα, τον προστατευτισμό και τους εμπορικούς πολέμους με στόχο την εξόντωση των ανταγωνιστικών βιομηχανιών.¹⁴ Με την εφαρμογή όλων των παραπάνω είναι που:

12. Βλ. Ομάδα ενάντια στον εκβιασμό της μισθωτής εργασίας, ό.π., σελ. 5-14. Οι κλασικοί οικονομολόγοι της εποχής που εξετάζουμε, αν και σφοδροί υπέρμαχοι του φιλελεύθερου *laissez faire* στο όνομα της υπεράσπισης της (ατομικής) ελευθερίας, δεν παρέλειπαν στα έργα τους να αναφερθούν στην ανάγκη κρατικής παρέμβασης για τη διάλυση των παραδοσιακών, μη καπιταλιστικών, τρόπων –κυρίως αγροτικής– παραγωγής, καθώς και για την εμπέδωση της εργασιακής πειθαρχίας στις τάξεις του αστικοποιημένου προλεταριάτου. Επ' αυτού βλ. M. Perelman, *The Invention of Capitalism*, εκδ. DUP, 2000, σελ. 1-24.

13. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 762, η έμφαση δική μας.

14. «Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα στην Αγγλία συνοψίζονται [ενν. οι διάφοροι μέθοδοι της πρωταρχικής συσσώρευσης] συστηματικά στο αποικιακό σύστημα, στο σύστημα δημοσίων χρεών, στο σύγχρονο φορολογικό σύστημα και στο προστατευτικό σύστημα. Οι μέθοδοι αυτοί στηρίζονται εν μέρει στην πιο ωμή βία, όπως είναι λ.χ. το αποικιακό σύστημα». Ό.π., σελ. 776.

α) αφενός οι Άγγλοι κεφαλαιοκράτες κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν –με βία και λεηλασία και όχι με την προσωπική τους εργασία ή τον ενάρετο και εγκρατή βίο, όπως ήθελε η μυθολογία της κλασικής πολιτικής οικονομίας– εκείνο το αρχικό κεφάλαιο, με το οποίο μπόρεσαν να θέσουν σε κίνηση νεκρή (μηχανές και πρώτες ύλες) και ζωντανή (ανθρώπινη) εργασία·

β) αφετέρου οι άμεσοι παραγωγοί χωρίστηκαν –επίσης μέσω της βίας και της λεηλασίας– από τα μέσα εργασίας τους, με αποτέλεσμα όχι μόνο να εξαναγκαστούν να πουλήσουν στους καπιταλιστές το μόνο εμπόρευμα που πλέον είχε απομείνει στην ιδιοκτησία τους, την εργασιακή τους δύναμη δηλαδή, και έτσι να μετατραπούν σε μεταβλητό κεφάλαιο, αλλά και να δημιουργηθεί, σε ολόένα διευρυνόμενο βαθμό, η εσωτερική αγορά για τη διάθεση και κατανάλωση των μισθιακών εμπορευμάτων, καθώς αυτά μετατρέπονται σε υλικά στοιχεία του μεταβλητού κεφαλαίου.

* * *

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο Μαρξ παρουσιάζοντας διεξοδικά τις ποικίλες μορφές με τις οποίες εκδηλώθηκε η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση στην Αγγλία, περιγράφει μονάχα τις ιστορικές προϋποθέσεις για την εκεί γέννηση του καπιταλισμού.¹⁵ Με άλλα λόγια, ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι εκείνο το *μεταβατικό* στάδιο που συνδέει τη φεουδαρχική οργάνωση της κοινωνίας με την υπέρβασή της, τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και άρα ότι αναφέρεται μονάχα σε ένα προ-καπιταλιστικό ιστορικό πλαίσιο, το οποίο έχει πλέον παρέλθει προ πολλού. Αν και η επιλογή του Μαρξ να απαντήσει στα μυθεύματα της αστικής πολιτικής οικονομίας υιοθετώντας τη δική της οπτική γωνία –και άρα να εστιάσει στα ιστορικά δεδομένα της διάλυσης της κοινοτικής ιδιοκτησίας– φαινομενικά συμβαδίζει με μια τέτοια περιορισμένη οπτική, εντούτοις η αναλυτική σκέψη του Μαρξ διαγράφει μια πολύ πιο πολύπλοκη και ενδιαφέρουσα τροχιά. Αλλά προτού αναπτύξουμε αυτό το σημείο, θα αναφερθούμε στην πρωτότυπη μέθοδο έκθεσης/παρουσίασης (*Darstellung*) των κατηγοριών/προσδιορισμών που χρησιμοποιεί ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*.

15. Βλ. και το δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* όπου ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι «το γεγονός [της πώλησης της εργασιακής δύναμης των προλεταρίων] προϋποθέτει ορισμένες **ιστορικές** διαδικασίες που διέλυσαν την αρχική ένωση των μέσων παραγωγής με την εργασιακή δύναμη· διαδικασίες που είχαν σαν αποτέλεσμα η μάζα του λαού, οι εργάτες, να αντικρύζονται, σαν μη ιδιοκτήτες αυτών των μέσων παραγωγής με τους μη-εργάτες, τους ιδιοκτήτες τους». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 2, σελ. 30-31, η έμφαση δική μας.

Αυτή έγκειται σε μια διπλή, αναδρομική κίνηση, μια κίνηση που περνά από το άμεσα αντιληπτό «τυχαίο συγκεκριμένο» του προς εξέταση συστήματος στο «απλό αφηρημένο» (αναλυτική μέθοδος έρευνας) και από το «απλό αφηρημένο» πάλι στο συγκεκριμένο (συνθετική μέθοδος έκθεσης και θεμελίωσης), το οποίο όμως πλέον παύει να είναι ένα απλό, τυχαία διαλεγμένο ανάμεσα σε πολλά άλλα, συγκεκριμένο. Αντίθετα, μέσω της δεύτερης, «ανοδικής» κίνησης αποκαλύπτεται ένα σύνθετο και «εμπλουτισμένο συγκεκριμένο», το οποίο πλέον ενσωματώνει άλλους προσδιορισμούς της ολότητας που το περιλαμβάνει, προσδιορισμούς που έχουν ήδη καταστεί φανεροί κατά την αφαίρεση/ανάλυση που έχει προηγηθεί και οι οποίοι θεμελιώνονται αναδρομικά μέσω αυτής ακριβώς της κίνησης εμπλουτισμού του συγκεκριμένου. Μέσω αυτής της διαδικασίας ο Μαρξ δεν καταλήγει επομένως σε μία απλή, ακινητοποιημένη κατηγορία (πχ. ένα τυχαίο, μεμονωμένο εμπόρευμα), αλλά σε μια ανεπτυγμένη κατηγορία εν κινήσει που εν τέλει, ως ολοκληρωμένος προσδιορισμός, αποκαλύπτει την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτές οργανώνονται υπό την καπιταλιστική λογική (βλ. το καπιταλιστικό εμπόρευμα, στο οποίο αναπαρίσταται η ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου αφηρημένης/αλλοτριωμένης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του). Η διαλεκτική, επομένως, μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Μαρξ για να αποκαλύψει διαδοχικά τα επιμέρους κατηγορικά επίπεδα και τις εσωτερικές εννοιολογικές συνδέσεις που τα συνέχουν, μέχρι τελικά να μας παρουσιάσει το όλον –τον αντεστραμμένο κόσμο των πραγματοποιημένων κοινωνικών σχέσεων– ως τέτοιο, δεν είναι μονάχα ιστορική αλλά και συστηματική.¹⁶

Όταν ο Μαρξ παρουσιάζει, στο προτελευταίο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, τη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης, χρησιμοποιώντας μια σειρά ιστορικών δεδομένων

16. Αυτός εξάλλου είναι και ο λόγος που η ανάλυση του κεφαλαίου ξεκινά με «την πρώτη κατηγορία που παρουσιάζεται ο αστικός πλούτος [που] είναι η κατηγορία του εμπορεύματος» (Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 681) και όχι, λόγου χάρη, με τις ιστορικές συνθήκες που δημιούργησαν τον έμμισθο παραγωγό του (δηλ. με το κεφάλαιο για τη λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση). Η με τα λόγια του Μαρξ: «Θα ήταν άβολο και λανθασμένο να αφεθούν οι οικονομικές κατηγορίες να διαδεχτούν η μία την άλλη με τη σειρά που ιστορικά υπήρξαν καθοριστικές. Η σειρά τους καθορίζεται, αντίθετα, από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους μέσα στη σύγχρονη αστική κοινωνία, σχέση που είναι ακριβώς η αντίστροφη από εκείνη που εμφανίζεται σαν η φυσική τους σχέση ή που αντιστοιχεί στη σειρά της ιστορικής εξέλιξης». Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 71, η έμφαση δική μας. Για την, πάντα σε δυναμική κίνηση, γεφύρωση της συστηματικής διαλεκτικής με το ιστορικό στοιχείο στη μαρξική μέθοδο, βλ. G. Reuten, *The Interconnection of Systematic Dialectics and Historical Materialism*, Historical Materialism vol. 7, 2000, σελ. 137-165.

για να περιγράψει την ειδική μορφή που αυτή πήρε στην Αγγλία, δεν παρεκκλίνει από τη μεθοδολογία που περιγράψαμε ευθύς παραπάνω: το ιστορικά συγκεκριμένο, που μας παρουσιάζει με λεπτομέρειες είναι ένα εμπλουτισμένο, στην ενότητά του με το όλον, συγκεκριμένο, το οποίο περιγράφει εξίσου την ιστορία του καπιταλισμού, όσο και την προϊστορία του.

Το ερώτημα όμως παραμένει. Εάν είναι αλήθεια ότι ο τρόπος μετάβασης στον καπιταλισμό μέσω της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης είναι γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένος, εντούτοις σε τι συνίσταται το διαχρονικό περιεχόμενο αυτού του κοινωνικού μετασχηματισμού, περιεχόμενο που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη μοίρα του σύγχρονου καπιταλισμού;

* * *

Για τον Μαρξ –ο προσεκτικός αναγνώστης θα πρέπει ήδη να το έχει παρατηρήσει– η ουσία της πρωταρχικής συσσώρευσης έγκειται στο χωρισμό του άμεσου παραγωγού από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής του, όταν «ξαφνικά και με τη βία μεγάλες μάζες ανθρώπων αποσπώνται από τα μέσα ύπαρξής τους και πετιούνται στην αγορά εργασίας σαν προγραμμαμένοι προλετάριοι».¹⁷ Καθώς καταστρέφεται η άμεση σχέση του κοινωνικού ατόμου-μέλους της ανθρωπίνης κοινότητας με τους υλικούς/αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής του, ταυτόχρονα καταστρέφονται οι άμεσες, αμοιβαίες και οργανικές κοινωνικές σχέσεις του με τα άλλα μέλη της κοινότητας, άρα και το ίδιο το κοινωνικό άτομο ως τέτοιο.¹⁸ Αυτή η διπλή καταστροφή είναι η ουσία της πρω-

17. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 740-41. Ο Έλληνας μεταφραστής με τη λέξη «προγραμμαμένοι» αποδίδει τη γερμανική λέξη «vogelfrei». Η αρχική σημασία της τελευταίας είναι «ελεύθερος σαν πουλί, που ο καθένας μπορεί να το σκοτώσει». Αυτό που στην ουσία εννοεί ο, πάντα προσεκτικός και ακριβολόγος, Μαρξ είναι ότι οι γεωργοί χάνοντας τα μέσα εργασίας και αναπαραγωγής τους μετατρέπονταν μεν σε ελεύθερους ανθρώπους, αλλά εκτός της ανθρωπίνης κοινότητας. Άρα στην ουσία επρόκειτο για εντελώς απροστάτευτους ανθρώπους, δίχως νομικά ή άλλα δικαιώματα

18. «Η σχέση του [ατόμου σαν μέλους της κοινότητας] προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας διαμεσολαβείται από την ύπαρξή του σαν μέλους της κοινότητας από την άλλη μεριά, η πραγματική ύπαρξη της κοινότητας καθορίζεται από τη συγκεκριμένη μορφή της ιδιοκτησίας του ατόμου πάνω στους αντικειμενικούς όρους της εργασίας». Κ. Μαρξ, *Grundrisse*, σελ. 366. Βλ. επίσης την προηγούμενη υποσημείωση. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τον Μαρξ, η αλλοτρίωση του ανθρώπου από τους συνανθρώπους του και την παραγωγική δραστηριότητά του είναι δύο από τις τέσσερις πλευρές της αλλοτρίωσης των προλετάρων στην καπιταλιστική κοινωνία, όπως αυτή αναλύεται στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844* – οι άλλες δύο είναι η αλλοτρίωση του προλετάριου από το προϊόν της συνειδητής δραστηριότητάς του και η αυτο-αλλοτρίωσή του ή αλλιώς η αλλοτρίωσή του από την ειδο-λογική (ανθρώπινη) ουσία του. Ας θυμηθούμε, τέλος, ότι ο Χέγκελ

ταρχικής συσσώρευσης που αναπαράγεται καθώς αναπαράγεται η καπιταλιστική σχέση. Ήδη, η επιλογή της λέξης *ursprüngliche* από τον Μαρξ για να προσδιορίσει αυτή τη μορφή συσσώρευσης δείχνει προς μια τέτοια κατεύθυνση διαρκούς επανατοποθέτησης, διαρκούς επιβεβαίωσης των καταστατικών συνθηκών που γεννούν το κεφάλαιο.¹⁹

Επ' αυτού, στο κεφάλαιο όπου αναλύεται η απλή αναπαραγωγή του κεφαλαίου, ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι «η κεφαλαιοκρατική διαδικασία παραγωγής, εξεταζόμενη στη συνάρτησή της ή σαν διαδικασία αναπαραγωγής, παράγει επομένως όχι μονάχα εμπόρευμα, όχι μονάχα υπεραξία, παράγει και αναπαράγει **την ίδια τη σχέση του κεφαλαίου**, από τη μια μεριά τον κεφαλαιοκράτη και από την άλλη το μισθωτό εργάτη».²⁰ Επίσης ότι «αυτή η διαρκής αναπαραγωγή ή **δαιώνιση του εργάτη** είναι το **sine qua non** [εκ των ων ουκ άνευ] της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής».²¹ Έχοντας ήδη σημειώσει τα παραπάνω, ο Μαρξ επανέρχεται στο κεφάλαιο για την πρωταρχική συσσώρευση και αναφέρει ότι «η διαδικασία που δημιουργεί τη **σχέση του κεφαλαίου** δεν μπορεί να είναι άλλο από τη **διαδικασία χωρισμού του εργάτη από την ιδιοκτησία στους όρους της εργασίας του**, μία διαδικασία που από τη μια μεριά **μετατρέπει σε κεφάλαιο τα μέσα συντήρησης και παραγωγής της κοινωνίας** και, από την άλλη, τους **άμεσους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες**», ενώ ταυτόχρονα με «την πόλωση αυτής της αγοράς εμπορευμάτων [ενν. του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη από τη μια μεριά, χρήματος και μέσων παραγωγής και συντήρησης από την άλλη] δημιουργούνται οι **βασικοί όροι** της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η **σχέση του κεφαλαίου προϋποθέτει το χωρισμό των εργα-**

τών από την ιδιοκτησία των όρων πραγματοποίησης της εργασίας».²²

Αλλά και στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, τις οποίες ο Μαρξ προόριζε να εκδώσει ως τον τέταρτο τόμο του *Κεφαλαίου*, επαναλαμβάνεται μια παρόμοια θέση: «*Το εμπόρευμα και το χρήμα μετατρέπονται σε κεφάλαιο χάρη στο ότι ο εργάτης έχει παύσει να ανταλλάσσει σαν παραγωγός εμπορευμάτων και σαν κάτοχος εμπορευμάτων, αντίθετα, αντί να πουλάει εμπόρευμα, αναγκάζεται να πουλάει σαν εμπόρευμα την ίδια του την εργασία (άμεσα την εργασιακή του δύναμη) στον κάτοχο των αντικειμενικών όρων της εργασίας. Αυτός ο **χωρισμός** αποτελεί την **προϋπόθεση** της σχέσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, όπως αποτελεί και την **προϋπόθεση** για τη μετατροπή σε κεφάλαιο του χρήματος (ή του εμπορεύματος που αντιπροσωπεύει)*».²³ Για τον Μαρξ, όμως, αυτή η καταστατική προϋπόθεση όπως και «*κάθε προϋπόθεση της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής **είναι ταυτόχρονα το αποτέλεσμα** της και το καθένα από τα αποτελέσματά της **εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν προϋπόθεση***».²⁴

Η αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης, μας λέει επομένως ο Μαρξ, εξαρτάται άμεσα από τη δαιώνιση του χωρισμού των εργατών από τους όρους πραγματοποίησης της συλλογικής εργασίας τους, ή με άλλα λόγια από τη δαιώνιση της βασικής καταστατικής προϋπόθεσης της σχέσης κεφάλαιο, την οποία και εγγυάται ο συνεχιζόμενος χαρακτήρας της πρωταρχικής συσσώρευσης. Επομένως, συσσώρευση κεφαλαίου και πρωταρχική συσσώρευση, αν και δεν ταυτίζονται, αποτελούν εξίσου στιγμές της ίδιας σχέσης, της σχέσης κεφάλαιο. Η πρώτη αναγκαστικά εμπεριέχει, σε *κάθε της στιγμή* μάλιστα, τη δεύτερη, καθώς η πρωταρχική συσσώρευση δεν σηματοδοτεί απλώς την εκκίνηση του μετασχηματισμού των φεουδαρχικών κοινωνικών δομών, αλλά **ταυτόχρονα** αποτελεί και την **ιστορική προϋπόθεση** και –κάτι που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ– την **καταστατική βάση**, την **ουσία** του κεφαλαίου.²⁵ Και, μάλιστα, ως τέτοια, η πρωταρχική συσσώρευση

ορίζει την ατομικότητα (Einzelheit) ως την αρνητική ενότητα της καθολικότητας (Allgemeinheit) και της ιδιαιτερότητας (Besonderheit). Βλ. και C. Arthur, *Negative Dialectics and Marx's Capital*, Brill, 2008, σελ. 124-127.

19. Η γερμανική λέξη *ursprünglich* που, όχι τυχαία, χρησιμοποίησε ο Μαρξ, σημαίνει αρχικός, γνήσιος, πρωτότυπος, αρχέγονος. Δεν υποδηλώνει τόσο μία σχέση αιτίου-αποτελέσματος μεταξύ δύο διακριτών ιστορικών γεγονότων, καθώς το ένα διαδέχεται το άλλο, όσο την καταστατική αρχή και προϋπόθεση αυτής της μετάβασης. Στα αγγλικά ο γερμανικός όρος αντί να αποδοθεί με αυτόν που είχε αρχικά χρησιμοποιήσει ο Σμιθ και εν συνεχεία μεταφράσει ο Μαρξ, έχει μεταφραστεί ανεπαρκώς ως *primitive*. Τα προβλήματα που ενέχει αυτή η μεταφραστική επιλογή αναλύονται στο κείμενο του W. Bonefeld, *History and Social Constitution: Primitive Accumulation is not Primitive* (βλ. <http://www.commoner.org.uk/debbonefeld01.pdf>), το οποίο αποτελεί απάντηση στην κριτική του Zarembka (βλ. <http://www.commoner.org.uk/debzarembka01.pdf>) στο περιοδικό *Commoner No 2*, που κυκλοφόρησε το 2001 με γενικό τίτλο *Enclosures: the mirror image of alternatives* (βλ. <http://www.commoner.org.uk/index.php?p=5>).

20. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 599, η έμφαση δική μας.

21. Ό.π., σελ. 591, η έμφαση δική μας.

22. Ό.π., σελ. 739, η έμφαση δική μας.

23. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, τ. 3, σελ. 100, η έμφαση δική μας.

24. Ό.π., σελ. 576, η έμφαση δική μας.

25. «*Η αρχή της πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή ο διαχωρισμός, είναι η καταστατική προϋπόθεση της συσσώρευσης και αυτή η αρχή αποτελεί την ουσία του κεφαλαίου. Η πρωταρχική συσσώρευση [ενν. ως ιστορικό στάδιο] δεν είναι το αποτέλεσμα του κεφαλαίου, αλλά η προϋπόθεσή του· και όταν αρθεί και διατηρηθεί σε ανώτερο επίπεδο [aufgehoben], μετασχηματίζεται από ιστορική προϋπόθεση σε καταστατική προϋπόθεση του κεφαλαίου. Η ιστορική προϋπόθεση της πρωταρχικής συσσώρευσης έτοιμη μετατρέπεται σε βάση και όρο της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Το αποτέλεσμα της πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή ο διαχωρισμός της εργα-*

πρέπει, σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενα του Μαρξ, να αναπαράγεται σε ολοένα και αυξανόμενο βαθμό.²⁶

* * *

Έχουμε ήδη δείξει, το ρόλο των κοινωνικών αναπαραγωγικών δαπανών και του κράτους-σχέδιο στην πειθάρχηση της εργατικής τάξης, τη διαμεσολάβηση των αγώνων της και την ενσωμάτωσή της στην καπιταλιστική σχέση. Η τελευταία, όμως, δεν μπορεί παρά να είναι μια μερική ενσωμάτωση: η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο αποτελεί μια διαδικασία που δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί. Και όχι μόνο αυτό, αλλά αντίθετα το ίδιο το κράτος-πρόνοιας από εργαλείο συσσώρευσης και αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων έχει καταστεί, ήδη από τη δεκαετία του '60, πεδίο εκτεταμένης ταξικής πάλης, καθώς οι προλετάριοι το χρησιμοποιούν προκειμένου να ξεφύγουν από την επιβολή της μισθωτής σχέσης (βλ. πάσης φύσεως επιδόματα, προγράμματα κοινωνικής στέγασης κλπ.). Χαρακτηριστικό παράδειγμα –ιδιαίτερα διαδεδομένο σε χώρες με ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς και υψηλούς δείκτες ανεργίας ανάμεσα στους νέους όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία– η χρήση των συντάξεων των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας ως οικογενειακό και

σίας από τα μέσα [υλοποίησής] της, πρέπει να τίθεται συνεχώς στην καπιταλιστική συσσώρευση, καθιστώντας τον διαχωρισμό βάση και αποτέλεσμα της καθεαυτής συσσώρευσης». W. Bonefeld, ό.π., σελ. 4, η έμφαση δική μας. Με τα λόγια του Μαρξ: «Ακριβώς, αυτός ο χωρισμός των όρων εργασίας, από τη μια, και των παραγωγών, από την άλλη, είναι που συγκροτεί την **έννοια του κεφαλαίου** που αρχίζει με την πρωταρχική συσσώρευση, και που εμφανίζεται μετά σαν **μόνιμη** διαδικασία στη συσσώρευση και στη συγκέντρωση του κεφαλαίου». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, σελ. 311-312, η έμφαση δική μας. Να σημειώσουμε ότι στο παραπάνω χωρίο ο Μαρξ, ενώ υπογραμμίζει τη συνεχή συσχέτιση πρωταρχικής και καθεαυτής συσσώρευσης, δεν ισχυρίζεται ότι ο διαρκής χαρακτήρας της πρώτης οφείλεται μονάχα στη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Το ίδιο ισχύει και για ένα άλλο πολυχρησιμοποιημένο χωρίο: «*Η πτώση του ποσοστού του κέρδους και η επιταχυνόμενη συσσώρευση είναι απλώς διαφορετικές εκφράσεις της ίδιας διαδικασίας, εφόσον και οι δυο εκφράζουν την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Η συσσώρευση από την πλευρά της επιταχύνει την πτώση του ποσοστού του κέρδους, εφόσον συνεπάγεται τη συγκέντρωση των εργασιών σε μεγάλη κλίμακα και επομένως μια ανώτερη σύνθεση του κεφαλαίου. Από την άλλη, η πτώση του ποσοστού του κέρδους επιταχύνει με τη σειρά της τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και τη συγκεντροποίησή του με την απαλλοτρίωση των μικρών καπιταλιστών, με την απαλλοτρίωση του τελευταίου υπολείμματος των άμεσων παραγωγών, αν τους έμεινε βέβαια κάτι ακόμα για απαλλοτρίωση. Έτσι, από την άλλη, επιταχύνεται η συσσώρευση ως προς τη μάζα της, παρ' όλο που μαζί με το ποσοστό του κέρδους πέφτει και το ποσοστό της συσσώρευσης.*». Ό.π., σελ. 305-306.

26. «*Από τη στιγμή που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στέκει πια στα δικά της πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό τον διαχωρισμό [ενν. των άμεσων παραγωγών από τους υλικούς όρους της παραγωγής και αναπαραγωγής], μα και τον αναπαράγει σε ολοένα αυξανόμενη κλίμακα*». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 739.

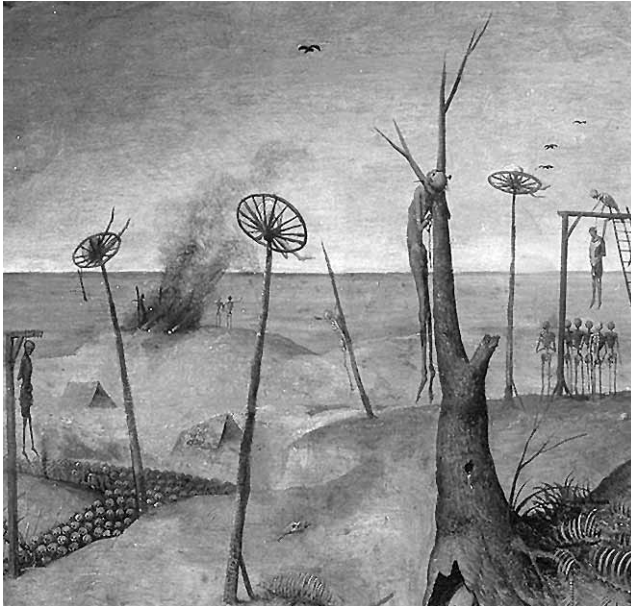

όχι ως ατομικό εισόδημα, από το οποίο προκύπτει το «χαρτζιλίκι» για τα άνεργα εγγόνια, υποκαθιστώντας/συμπληρώνοντας το θεσμοθετημένο επίδομα ανεργίας. Η κοινωνική τάση ενάντια στη μισθωτή εργασία, μάλιστα, δεν περιορίζεται στη χρήση των προνοιακών παροχών, αλλά εκδηλώνεται και με άλλους τρόπους.

Οι μικρές, δίχως υπαλλήλους, οικογενειακές ή ατομικές επιχειρήσεις, λόγω χάρη που δεν λειτουργούν με γνώμονα τη συνεχή βελτιστοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας και την επανεπένδυση του κέρδους, η ενοικίαση ενός διαμερίσματος/καταστήματος που προέκυψε κατά τα «χρυσά χρόνια» της αντιπαροχής, η εκμετάλλευση του οικογενειακού χωραφιού στο χωριό ή ενός «room to let» το καλοκαίρι για την εξασφάλιση ενός μηνιαίου εισοδήματος κλπ. δεν αποτελούν παρά διαφορετικές όψεις μιας διαρκούς κοινωνικής κινητικότητας και (σχετικής) ανεξαρτητοποίησης από τη μισθωτή σχέση, μέσω της επανάκτησης του ελέγχου (ορισμένων) μέσων παραγωγής.

Η παραπάνω ρευστή συνθήκη ήταν ήδη ορατή –για την ακρίβεια κυρίαρχη– την εποχή που γραφόταν το *Κεφάλαιο*.²⁷ Ο «πραγματικά ελεύθερος», σύμφωνα με τον ορισμό

27. Αν και όλη αυτή η κοινωνική πολυπλοκότητα περνά μάλλον απαρατήρητη στις σελίδες του *Κεφαλαίου*, εντούτοις ο Μαρξ μας την παρουσιάζει όταν εξετάζει τη μετανάστευση και την καπιταλιστική επέκταση στις αγγλικές αποικίες. Εκεί, οι μετανάστες-μισθωτοί εργάτες οικειοποιούνταν ένα κομμάτι γης –μέχρις ότου τουλάχιστον η γη, μέσω της παρέμβασης της αποικιοκρατικής μητρόπολης, μετατράπηκε και αυτή σε εμπόρευμα– και απέφευγαν τη μισθωτή εργασία. Με τα λόγια του Μαρξ: «*Ο σημερινός μισθωτός εργάτης γίνεται αύριο ανεξάρτητος αγρότης ή χειροτέχνης με αυτοτελές νοικοκυριό που το διαχειρίζεται μόνος του. Εξαφανίζεται από την αγορά εργασίας*

του Μαρξ, προλετάριος, του οποίου την εργασιακή δύναμη μισθώνει, ύστερα από αμοιβαία συμφωνία, ο κεφαλαιοκράτης, αποτελούσε μειοψηφική φιγούρα, ακόμη και αν εξετάζαμε μονάχα την αγγλική εργατική τάξη. Στο πολύπλευρο σύμπαν της εμπορευματοποιημένης ανθρώπινης εργασίας εκείνης της εποχής – αλλά και κάθε άλλης έκτοτε – μπορούσε κανείς να συναντήσει μισθωτούς εργάτες δίχως κανένα απολύτως μέσο παραγωγής στα χέρια τους, αλλά και άλλους εργάτες που, παράλληλα με την έμμισθη εργασία τους, καλλιεργούσαν το δικό τους κήπο, προέβαιναν σε μικροκλοπές και λεηλασίες ή διέθεταν τα δικά τους εργαλεία, τα οποία μάλιστα χρησιμοποιούσαν ως σταθερό κεφάλαιο όταν εργάζονταν ως μισθωτοί.²⁸ Όλες αυτές οι

ακ – όχι όμως για να πάει στο *workhouse* [κάτεργο]. Αυτή η διαρκής μετατροπή των μισθωτών εργατών σε ανεξάρτητους παραγωγούς, που αντί να εργάζονται για το κεφάλαιο εργάζονται για τον εαυτό τους, και αντί να πλουταίνουν τον κεφαλαιοκράτη πλουταίνουν τον ίδιο τον εαυτό τους, ασκεί με τη σειρά της μίαν απολύτως βλαβερή επίδραση στην κατάσταση της αγοράς εργασίας. Δεν είναι μόνο ότι μένει ανάρμοστα χαμηλά ο βαθμός εκμετάλλευσης του μισθωτού εργάτη. **Επιπλέον μαζί με τη σχέση εξάρτησής του ο μισθωτός εργάτης χάνει το αίσθημα της εξάρτησής του από τον 'απαρνητή' κεφαλαιοκράτη**. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 794, η έμφαση δική μας.

28. Μπορούσε επίσης να συναντήσει μορφές υποχρεωτικής παιδικής εργασίας εντός της οικογενειακής εστίας, όπως και έμμισθη εργασία ενηλίκων μέσω φυσικού καταναγκασμού ή μια σειρά διαφορετικών μορφών δουλειάς, όπως σκλάβους λόγω χρεών, σκλάβους που νοικιάζονταν από τον ιδιοκτήτη τους σε καπιταλιστές – ενίοτε μάλιστα αυτοί οι σκλάβοι αμείβονταν με μέρος του αντιτίμου ενοικιάσής τους –, αλλά και σκλάβους που ιδιοποιούνταν μερίδιο της συνολικής αγροτικής παραγωγής του αφέντη τους ή μίσθωναν άλλους σκλάβους για συγκεκριμένες εργασίες. Βλ. M. van den Linden, *Workers of the World: Essays toward a global labor history*, Brill, 2008, σελ. 17-39.

υβριδικές μορφές παραγωγής όχι μόνο δεν έθεταν φραγμούς στην επέκταση της μισθωτής σχέσης, αλλά ήταν *απαραίτητες* για την αναπαραγωγή του κυκλώματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου.²⁹

Στην εποχή μας οι υλικόι όροι απαγκίστρωσης από τη δίνη του έμμισθου καταναγκασμού έχουν διευρυνθεί. Η ίδια η τάση αποκέντρωσης της τεχνολογίας (βλ. ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης και της ενεργούς ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης στο καπιταλιστικό κύκλωμα, όχι μόνο ως παραγωγός αλλά και ως καταναλωτής αξίας) είναι αυτή που θέτει *διαρκώς*, και μάλιστα σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό, μέσα παραγωγής στα χέρια των προλετάρων. Από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, τη φωτογραφική μηχανή, το μηχανάκι του κουριερά και το τρακτέρ του αγρότη, ως τα πάσης φύσεως εργαλεία της οικιακής εργασίας ο κατάλογος είναι πραγματικά μακρύς. Η δε χρήση τους δεν είναι κατ' ανάγκη ατομική – ή έστω οικογενειακή. Αντίθετα, γίνεται και *συλλογική* χρήση τους *ενάντια* στην καπιταλιστική σχέση, θέτοντας τις βάσεις για τη συγκρότηση νέων μορφών προλεταριακής δημόσιας σφαίρας.

Δυστυχώς για όλους εμάς, η οργανική διασύνδεση του ατόμου με την προλεταριακή κοινότητα την οποία διαμορφώνει και συνάμα διαμορφώνεται από αυτή είναι μερική, όπως μερική είναι η ένωση του υποκειμενικού στοιχείου της ύπαρξης με το αντικειμενικό, δηλαδή με τους υλικούς όρους της εργασίας.³⁰ Καθώς τα οικειοποιημένα μέσα παρα-

29. Όσον αφορά τις υβριδικές μορφές παραγωγής, βλ. P. Murray, *Marx's "Truly Social" Labour Theory of Value, Part 2, Historical Materialism*, vol. 7, 2000, σελ. 99-136. Στο προσχέδιο του 1865 με τίτλο *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*, που προοριζόταν ως 6^ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* και ως σύνοψη του – άρα ως γέφυρα μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου τόμου – ο Μαρξ όντως αναφέρεται σε μεταβατικές μορφές υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, που μετεωρίζονται μεταξύ τυπικής και πραγματικής υπαγωγής. Αντίθετα, στο *Κεφάλαιο* ισχυριζόταν ότι η ανάπτυξη του καπιταλιστικού κράτους, ως μέσο διασφάλισης της κοινωνικής αναπαραγωγής και της καθεαυτής κεφαλαιακής συσσώρευσης, τελικά θα οδηγούσε στην έκλειψη των παλιότερων μορφών παραγωγής. Έτσι, «αν, από τη μια μεριά, η γενίκευση της εργοστασιακής νομοθεσίας έγινε αναπόφευκτη σαν μέσο σωματικής και πνευματικής προστασίας της εργατικής τάξης, από την άλλη, γενικεύει και επιταχύνει, όπως το δείξαμε κιόλας, τη μετατροπή σκόρπιων εργασιακών διαδικασιών μικροσκοπικής κλίμακας σε συνδυασμένες εργασιακές διαδικασίες μεγάλης κοινωνικής κλίμακας, δηλαδή γενικεύει κι επιταχύνει τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και τη μονοκρατορία του εργοστασιακού συστήματος. **Καταστρέφει όλες τις αρχαϊκές και μεταβατικές μορφές**, που πίσω τους κρύβεται ακόμα εν μέρει η κυριαρχία του κεφαλαίου, και τις αντικαθιστά με την άμεση και απροκάλυπτη κυριαρχία του». Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 519, η έμφαση δική μας. Αυτό, όπως ξέρουμε, δεν επιβεβαιώθηκε ιστορικά.

30. «**Οι φυσικοί αυτοί όροι ύπαρξης**, που ο παραγωγός σχετίζεται μ' αυτούς σαν δικό του, ανόργανο σώμα, είναι οι ίδιοι δύο ειδών: 1) υποκειμενικής και 2) αντικειμενικής φύσης». Κ. Μαρξ, *Grundrisse*,

γωγής, που σε προηγούμενο κεφάλαιο ορίσαμε ως την προλεταριακή εκδοχή της απαξίωσης κεφαλαίου, δεν επαρκούν για την πλήρη καταστροφή της σχέσης κεφάλαιο, οι προλετάριοι σέρνονται και πάλι στο μαγναποήγαδο της μισθωτής εργασίας, μέσω της οποίας όμως παράγουν και ξαναθέτουν (μέσω του μισθού τους) νέα μέσα παραγωγής στα χέρια τους.

Ταυτόχρονα, όχι μόνο δεν μπορούν να εμπορευματοποιηθούν όλες οι αξίες χρήσεις που παράγει η ζωντανή ανθρώπινη εργασία – οι προλετάριοι πάντοτε αντιδρούν στις προσπάθειες υπαγωγής ολόενα και ευρύτερων πτυχών της ανθρώπινης δραστηριότητας στο κεφάλαιο και, αντίθετα, κινούνται προς την κατεύθυνση της *απο-εμπορευματοποίησης* των αξιών χρήσης και, όπως προείπαμε, της *οικειοποίησης* των μέσων παραγωγής – αλλά ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι κάτι τέτοιο θα ήταν ποτέ πρακτικά εφικτό, αυτό θα συνεπαγόταν την εκρηκτική αποκάλυψη της *πραγματικής αξίας* της εργασιακής δύναμης – της οποίας η παραγωγή και αναπαραγωγή βασίζεται, όπως δείξαμε, όχι μόνο στην κατανάλωση μισθιακών αγαθών αλλά και σε άμισθες μορφές παραγωγικής εργασίας, με πιο χαρακτηριστική τη γυναικεία οικιακή εργασία, καθώς και στην κατανάλωση κρατικά παρεχόμενων, μη εμπορευματοποιημένων αξιών χρήσης θα συνεπαγόταν δηλ. τη συνακόλουθη εκκωφαντική διάλυση των ποσοστών κερδοφορίας. Εάν η καπιταλιστική σχέση συνεχίζει να αναπαράγεται, συνεχίζει ακριβώς επειδή εκμεταλλεύεται μια τεράστια ποσότητα συγκεκριμένης εργασίας και δραστηριοτήτων, ανθρωπινων σχέσεων, συναισθημάτων και φαντασίας που βρίσκονται εκτός του εμπορευματικού κυκλώματος και δεν μετρούνται μέσω του χρηματικού ισοδυνάμου.

Επομένως, η ίδια η κίνηση της αξιοποίησης του κεφαλαίου δημιουργεί τις συνθήκες για τη γέννηση των νέων αρνήσεων που την μπλοκάρουν, ενώ, ταυτόχρονα, θέτει τις ενδογενείς αντιφάσεις της σχέσης κεφάλαιο σε ένα νέο, υψηλότερο επίπεδο.

* * *

σελ. 369, η έμφαση στο πρωτότυπο. Αντίθετα, στην καπιταλιστική σχέση, οι δύο μορφές της ύπαρξης, όντας οι ίδιες εμπορεύματα, αντικρίζουν η μία την άλλη σαν ξένες και μόνο ως συστατικά στοιχεία του παραγωγικού κεφαλαίου – κατά την παραγωγική διαδικασία – ενώνονται και μάλιστα *παροδικά*, για όσο διάστημα διαρκεί η τελευταία. Ομοίως, καθώς η οργάνωση του κοινωνικού χρόνου αλλάζει και αποσυνδέεται από τα ανθρώπινα ή φυσικά γεγονότα, αφηρημενοποιείται, διαιρείται σε ίσα και ανταλλάξιμα μέρη και μετατρέπεται στο αντικειμενικό/κανονιστικό μέτρο της ανθρώπινης δραστηριότητας και της κοινωνικής οργάνωσης (βλ. πχ. αστικό δίκαιο), η τελευταία μετατρέπεται σε μια συνεχή σειρά *διαχωρισμένων, ανεξάρτητων και ομογενοποιημένων* εργασιών.

Αφού ούτε η απογύμνωση των άμεσων παραγωγών από τους υλικούς όρους της εργασίας τους, ούτε η πλήρης αφομοίωση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας αποτελούν διαδικασίες που έχουν λήξει ανεπίστρεπτα υπέρ του κεφαλαίου, τότε η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν μπορεί παρά να είναι μια *επαναλαμβανόμενη* κίνηση. Μια κίνηση άρσης των παραπάνω *διαρκών* αντιφάσεων, που αναπόφευκτα αποκτά *διαρκή* χαρακτήρα και βασίζεται σε μορφές, που ήδη από την εποχή του αναγνώρισε ως τέτοιες ο Μαρξ, όπως η άσκηση ωμής κρατικής βίας, ή η δημιουργία κρατικού χρέους.³¹ Ειδικά όσον αφορά τη χρήση του τελει-

31. «Όλες [ενν. οι μορφές πρωταρχικής συσσώρευσης] όμως χρησιμοποιούν την κρατική εξουσία, τη συγκεντρωμένη και οργανωμένη βία της κοινωνίας, για να **επιταχύνουν σαν σε θερμοκήπιο** τη διαδικασία της μετατροπής του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής σε κεφαλαιοκρατικό. Η βία είναι η μαμή κάθε παλιάς κοινωνίας που κυοφορεί μια καινούργια. Η ίδια η βία είναι οικονομική βία». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 776, η έμφαση δική μας. Σε προηγούμενο χωρίο, πάντως, ο Μαρξ είχε προχωρήσει σε μια μάλλον απαισιόδοξη εκτίμηση επ' αυτού, θεωρώντας ότι καθώς το κεφάλαιο θα επεκτείνεται και θα κυριαρχεί απόλυτα, η οικονομική βία, η βία που πηγάζει από τον οικονομικό ανταγωνισμό και τον αγώνα του κεφαλαίου να αυτο-αξιοποιηθεί, τελικά θα αντικαταστήσει την εξωοικονομική, κρατική βία, που πλέον θα εμφανίζεται μονάχα σαν εξαίρεση: «*Η οργάνωση της διαμορφωμένης κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής σπάει κάθε αντίσταση, η διαρκής δημιουργία ενός σχετικού υπερπληθυσμού κρατάει σε μια τροχιά, που ανταποκρίνεται στις ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου, το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, επομένως και το μισθό εργασίας, ο βουβός εξαναγκασμός των οικονομικών σχέσεων επισφραγίζει την κυριαρχία του κεφαλαιοκράτη πάνω στον εργάτη. Είναι αλήθεια πως εξακολουθεί να χρησιμοποιείται εξωοικονομική, άμεση βία, μόνο όμως σαν εξαίρεση. Για τη συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων ο εργάτης μπορεί να αφηθεί στην επενέργεια των 'φυσικών νόμων της παραγωγής',*

ταίου, ως εργαλείου εφαρμογής ενός νέου κύκλου πρωταρχικής συσσώρευσης, η περίπτωση της Ελλάδας προσφέρει πλήθος παραδειγμάτων, τα οποία και θα εξετάσουμε πιο αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο. Πέρα, όμως, και ανεξάρτητα από όσα συμβαίνουν στην Ελλάδα, η πρωταρχική συσσώρευση, ως συνεχιζόμενη διαδικασία που αναπαράγει τη σχέση κεφάλαιο, δεν μπορεί παρά να υλοποιείται σε παγκόσμια κλίμακα.³²

δηλαδή στην εξάρτησή του από το κεφάλαιο, εξάρτηση που ξεπηδάει από τους ίδιους όρους της παραγωγής που την εγγυούνται και τη διαιωνίζουν». Ό.π., σελ. 762, η έμφαση δική μας. Όπως όμως όλοι μας ξέρουμε, ο ταξικός ανταγωνισμός στη σφαίρα της παραγωγής, λόγω χάρη, δεν καταστέλλεται μονάχα από την «αυτοματική» εφαρμογή του νόμου «της προσφοράς και της ζήτησης» ή με άλλα λόγια της ύπαρξης σχετικού υπερπληθυσμού, αλλά κυρίως από την ωμή καταστολή που απλόχερα προσφέρουν οι μπάτσοι και οι δικαστές. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι όχι μόνο δεν μειώθηκε η εξάρτηση του κράτους από τους πάσης φύσεως κατασταλτικούς μηχανισμούς, αλλά οι σχετικές με αυτούς κρατικές δαπάνες μεταπολεμικά αυξάνονται συνεχώς. Εξίσου λανθασμένα, ο Μαρξ διέβλεπε την οριστική καταστροφή των μικροαστικών και των λούμπεν στρωμάτων, εξαιτίας της γενίκευσης της εργοστασιακής νομοθεσίας. Η τελευταία «καταστρέφοντας τις σφαίρες της μικρής παραγωγής και της δουλειάς στο σπίτι, καταστρέφει τα τελευταία καταφύγια των 'υπεράριθμων' και μαζί την ως τα σήμερα ασφαλιστική δικλείδα του όλου κοινωνικού μηχανισμού», συντελώντας στην επιτάχυνση της συγκέντρωσης του κεφαλαίου. Ό.π., σελ 519-20.

32. Ήδη από το 1913 η Ρόζα Λούξεμπουργκ, στο κλασικό έργο της *Συσσώρευση του Κεφαλαίου*, είχε αναπτύξει μια παρόμοια συλλογιστική. Σημείο εκκίνησης της θεωρητικής διερεύνησης της Λούξεμπουργκ ήταν η, κατά τη γνώμη της, λανθασμένη ανάλυση που είχε επιχειρήσει ο Μαρξ στον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου*, σχετικά με τη διαδικασία αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Η Λούξεμπουργκ υποστήριξε ότι τα δύο τμήματα του μαρξικού σχήματος, που αντιστοιχούσαν στην παραγωγή μέσω παραγωγής και μέσω κατανάλωσης, δεν μπορούσαν να βρεθούν στην απαραίτητη αναλογία που θα επέτρεπε τη διαρκή αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος. Ατία αυτής της δυσαναλογίας η αύξηση της παραγωγικότητας, που θα οδηγούσε στη διάρρηξη της απαιτούμενης ενότητας μεταξύ της παραγωγής και της κατανάλωσης και, τελικά, στην κρίση της σχέσης κεφάλαιο – η θεωρία της Λούξεμπουργκ για την καπιταλιστική κρίση ήταν μια θεωρία υποκατανάλωσης. Ως εκ τούτου, οι καπιταλιστές ήταν υποχρεωμένοι να αντισταθμίσουν της επιπτώσεις της υποκατανάλωσης στο «κλειστό» καπιταλιστικό κύκλωμα, μέσω της συνεχούς λεηλασίας στις παρυφές του καπιταλιστικού κόσμου, ή έξω από αυτόν. Στη βάση αυτών των απόψεων περί άνισης ανταλλαγής (ή λεηλασίας) που επέβαλλαν τα ιμπεριαλιστικά κράτη στις αποικίες τους, καθηλώνοντας τις τελευταίες σε μια κατάσταση καπιταλιστικής υπανάπτυξης, αναπτύχθηκαν στη συνέχεια άλλα σχήματα όπως η «θεωρία της εξάρτησης», την οποία παρουσιάζουμε συνοπτικά στην επόμενη ενότητα. Ένας από τους βασικούς υποστηρικτές, εκείνη την περίοδο τουλάχιστον, αυτής της θεωρίας σημείωνε, υπερασπιζόμενος και αυτός τον διαρκή χαρακτήρα της πρωταρχικής συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα: «η μέθοδος του 'εμποδισμού' της ολοκλήρωσης της περιφέρειας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα βασίζεται σε μια ιδιαίτερη μορφή πρωταρχικής συσσώρευσης, της **άνισης ανταλλαγής**». Βλ. Α. Παπανδρέου, *Πρόλογος* στο Σ. Αμίν, *Η συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα*, τ. 1, εκδ. Νέα Σύννορα-Λιβάνης, χ.χ., σελ. 1, η έμφαση στο πρωτότυπο.

Λέγοντας αυτό δεν αναφερόμαστε μόνο στην κλασική μορφή εκδήλωσης της πρωταρχικής συσσώρευσης (βλ. βίαιη προλεταριοποίηση πρώην ανεξάρτητων αγροτικών πληθυσμών) που συνεχίζει να λαμβάνει χώρα από τις δυτικές επαρχίες της Κίνας μέχρι την Αφρική και τα δάση του Αμαζονίου.³³ Αναφερόμαστε επίσης στη «συσσώρευση μέσω λεηλασίας», η οποία συνίσταται στην ιδιοποίηση τεχνητά υποτιμημένων αξιών,³⁴ που όμως παραμένουν αξίες χρήσης στην υπηρεσία του κεφαλαίου, όπως κρατικές επιχειρήσεις και υποδομές, πάγιο κεφάλαιο, κρατική ή δημόσια γη κλπ.³⁵ Οι υποτιμημένες αξίες ιδιωτικοποι-

33. Την περίοδο 2000-2011 έχουν επισημανθεί αγορές, εκχωρήσεις και μακροχρόνιες ενοικιάσεις (lease) 203 εκατ. εκταρίων γης, εκ των οποίων το 66% αφορά επενδύσεις στην Αφρική και το 14,3% στην Ασία. Τα παραπάνω νούμερα αφορούν τόσο ολοκληρωμένες συμφωνίες όσο και επενδύσεις που βρίσκονται στο στάδιο της διαπραγμάτευσης. Από τις ολοκληρωμένες αγοραπωλησίες (περίπου 71 εκατ. εκτάρια), το 78% αφορά επενδύσεις αγροτικής παραγωγής (βλ. τρόφιμα και κυρίως βιοκαύσιμα), οι οποίες απέβλεπαν στην εκμετάλλευση της μεγάλης αύξησης των τιμών των αγροτικών προϊόντων την περίοδο 2007-2008. Βλ. International Land Acquisition, *Land Rights and the Rush for Land*, 2012. Τα παραπάνω δεδομένα σίγουρα δεν αποκαλύπτουν την πλήρη έκταση σε παγκόσμια κλίμακα του φαινομένου της ιδιωτικοποίησης και περιφραξης της γης, καθώς πολλές συμφωνίες μένουν μακριά από το φως της δημοσιότητας. Ταυτόχρονα δεν φανερώνουν τις παράλληλες διαδικασίες αναγνώρισης του δικαιώματος συλλογικής γαιοκτησίας (βλ. commons). Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιεύτηκαν το 2013, στις λεγόμενες «χώρες με χαμηλό και μεσαίο κατά κεφαλήν εισόδημα» οι ιθαγενείς πληθυσμοί και τοπικές κοινότητες κατέχουν ή ελέγχουν το 30,1% των συνολικών δασικών εκτάσεων (έναντι 21,2% το 2002, αύξηση που συντελέστηκε κυρίως την περίοδο 2002-2007). Το ποσοστό των δασικών εκτάσεων που διαχειρίζεται το κράτος ανέρχεται πλέον στο 61,3% του συνόλου (έναντι 71,4% το 2002), ενώ οι ανάλογες εκτάσεις που ανήκουν σε ιδιώτες ή εταιρείες αντιστοιχούν στο 8,7% (έναντι 7,4% το 2002), αν και το πραγματικό ποσοστό είναι πολύ μεγαλύτερο αν ληφθούν υπόψη οι μακροχρόνιες ενοικιάσεις γης. Βλ. Rights and Resources Initiative, *Annual report 2013-14*. Μάλιστα, υπολογίζεται ότι το 1/3 των εκτάσεων γης που περιφράσσονται για εμπορική χρήση στις λεγόμενες «αναδύμενες χώρες» αφορά κοινοτικές εκτάσεις. Βλ. Rights and Resources Initiative, *Global Capital, Local Concessions: A Data-Driven Examination of Land Tenure Risk and Industrial Concessions in Emerging Market Economies*, 2013. Είμαστε μάρτυρες, λοιπόν, μιας παγκόσμιας διαδικασίας κατά την οποία η κρατική γη μειώνεται, καθώς είτε εκχωρείται σε ιδιώτες (έναντι τιμήματος) είτε παραχωρείται σε τοπικές κοινότητες ιθαγενών (εξαιτίας των αγώνων τους), αν και με μειωμένο ρυθμό από το 2008 και μετά. Υπολογίζεται ότι στις μέρες μας περίπου 500 εκατομμύρια μικροκαλλιεργητές (ή 4 δισ. άνθρωποι εάν συμπεριλάβουμε και τα μέλη των οικογενειών τους) επιβιώνουν εκμεταλλεύμενοι εκτάσεις μέσω συλλογικών, κοινοτικών δικαιωμάτων.
34. Βλ. στο δεύτερο κεφάλαιο της πρώτης ενότητας, μορφή απαξίωσης (η).
35. Τον όρο «συσσώρευση μέσω λεηλασίας» (accumulation by dispossession) χρησιμοποίησε ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ στο βιβλίο του *Ο Νέος Ιμπεριαλισμός* ισχυριζόμενος ότι «επειδή φαίνεται παράξενο ν' αποκαλούμε 'πρωταρχική' ή 'αρχική' μια διαδικασία που συνεχίζεται, στη συνέχεια θα αντικαταστήσω αυτούς τους όρους με την έννοια της 'συσσώρευσης μέσω της αφαίρεσης πόρων από

ούνται και μετατρέπονται σε δίοδο διοχέτευσης και αξιοποίησης πλεονάζοντος κεφαλαίου (βλ. χωρική διέξοδο) που ως τότε δεν μπορούσε να βρει αποδοτική διέξοδο στην παραγωγική διαδικασία. Την εποπτεία της εφαρμογής πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης – στις οποίες στηρίζεται η «συσσώρευση μέσω λεηλασίας» – ανελάμβαναν εξειδικευμένοι υπερεθνικοί οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης ή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, επιβάλλοντας υφιστάμενα προγράμματα άγριας λιτότητας.³⁶ Τα διαβόητα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (ΠΔΠ), που άρχισαν να εφαρμόζονται από τα μέσα της δεκαετίας του '80 σε χώρες της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής με αφορμή την αύξηση του κρατικού «δημόσιου χρέους», αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ενός επιθετικού νομοθετικού πλαισίου που επιτάχυνε την «απελευθέρωση» περιουσιακών στοιχείων, που εν συνεχεία ιδιωτι-

κοποιούνταν, διευκολύνοντας την κινητικότητα του υπερσυσσωρευμένου, παγκόσμιου κεφαλαίου.³⁷

Τα ίδια αποτελέσματα όμως είχαν και άλλες έμμεσες μέθοδοι, όπως η νομισματική πολιτική ισοτιμιών που εφαρμόζουν οι ΗΠΑ, ή πιο περίπλοκα εργαλεία διαχείρισης του αμερικανικού εθνικού χρέους. Η μεταπολεμική, μέχρι τουλάχιστον τη διάλυση του συστήματος Bretton Woods, σταθερή υπερτίμηση του δολαρίου έναντι των υπόλοιπων νομισμάτων και η καθιέρωσή του ως παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα, συνέβαλε αφενός στη διείσδυση αμερικανικών κεφαλαίων στην Ευρώπη και την Ασία (βλ. εξαγορές εταιρειών και άμεσες επενδύσεις, πρόσβαση σε φθηνές πρώτες ύλες κλπ). Αφετέρου οι μαζικές εξαγωγές αμερικανικών προϊόντων, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό βασίστηκαν σε δάνεια που χορηγούσαν οι ΗΠΑ στις χώρες που τα εισήγαγαν, επίσης ενείχαν ένα στοιχείο λεηλασίας – ακριβώς εξαιτίας της συναλλαγματικής υπερτίμησης του δολαρίου.³⁸

Η διάλυση του χρηματοπιστωτικού αρχιτεκτονήματος του Bretton Woods, πάνω στο οποίο βασίστηκε ο μεταπολεμικός κόσμος, σταδιακά οδήγησε στη μεταβολή του τρόπου με τον οποίο οι ΗΠΑ διασφάλιζαν, και εξακολουθούν να διασφαλίζουν, την αναπαραγωγή του παγκόσμιου καπι-

άλλους' [ενν. συσσώρευση μέσω λεηλασίας]. Στη συνέχεια του βιβλίου του, πάντως, όταν υπεραμύνεται της σύνδεσης του παραδοσιακού, πολιτικού εργατικού κινήματος με τους διαταξικούς, τοπικούς, κοινωνικούς αγώνες ενάντια στη «συσσώρευση μέσω λεηλασίας», προχωρά στην προβληματική διάκριση: «η πρωταρχική συσσώρευση που ανοίγει το δρόμο στη διευρυμένη αναπαραγωγή είναι ένα πράγμα και η συσσώρευση μέσω της αφαίρεσης πόρων από άλλους, η οποία διαλύει και καταστρέφει ένα δρόμο που έχει ανοίξει ήδη, είναι ένα πολύ διαφορετικό πράγμα». Βλ. Ν. Χάρβεϋ, ό.π., σελ. 149-150, 166. Εάν αναφερόμαστε στις σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές απόψεις του Χάρβεϋ, περί επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου των ταξικών αγώνων στους χώρους εργασίας και διασύνδεσής τους με τους «προοδευτικούς» αγώνες ενάντια στη «συσσώρευση μέσω λεηλασίας», είναι διότι αυτές συνοψίζουν ορισμένες από τις κύριες τάσεις εντός της αριστεράς του κεφαλαίου: από το πάλαι ποτέ «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση», που χωρούσε υποστηρικτές του «δίκαιου εμπορίου» και του «φόρου Τόμπιν» στις διεθνείς συναλλαγές, Ζαπατίστας, χριστιανούς φιλόδημους και συνδικάτα βάσης, ως την πιο πρόσφατη – στην Ελλάδα τουλάχιστον – ρητορική περί αυτοδιαχειριστικών συνεργατικών, «εναλλακτικών δομών», «λαϊκών συνελεύσεων», μη περιφραγμένων «κοινών» (commons) και «κοινωνικών αγαθών» (βλ. υγεία, εκπαίδευση, μεταφορές, ηλεκτρικό ρεύμα, νερό κλπ. – των *καπιταλιστικών κοινών* δηλαδή). Έχοντας επισημάνει τα παραπάνω, ας σημειωθεί ότι η δική μας χρήση του όρου – ο οποίος όντως περιγράφει μια πραγματική ιστορική, αν και όχι γενικευμένη, διαδικασία – δεν υπερασπίζεται αυτά τα εναλλακτικά μέσα «αυτοδιαχείρισης της φτώχειας» και αναπαραγωγής – έστω και αλλοιωμένου – του νόμου της αξίας, ούτε φυσικά τα πολιτικά εργαλεία της αριστεράς της απαξίωσης.

36. Η εφαρμογή αυτών των καταστροφικών πολιτικών, ειδικά όσων σχετιζόνταν με την αναδιάρθρωση της αγροτικής ιδιοκτησίας και παραγωγής, δεν θα ήταν το ίδιο αποτελεσματική εάν δεν συνέδραμαν μια σειρά ΜΚΟ. Επ' αυτού βλ. S. Federici, *War, globalization and reproduction*, στο V. Bennholdt-Thomsen, N. Faraclas και C. von Werlhof (eds.), *There is an Alternative: Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization*, Zed, 2001, σελ. 133-145.

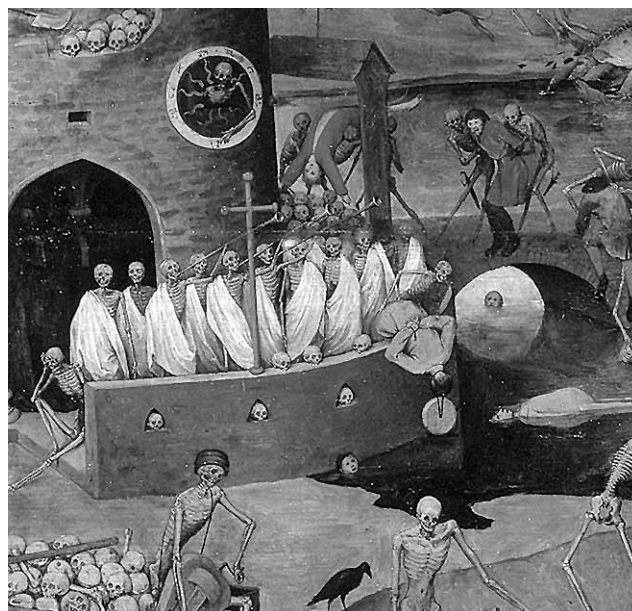
37. Σύμφωνα με στοιχεία του Privatization Barometer, την περίοδο 1988-2012 τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις ανά την υφήλιο έφτασαν τα 2,635 τρις δολάρια – εξ αυτών τα 1,09 τρις ή το 41,5% προέκυψε από αποκρατικοποιήσεις που έλαβαν χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 κρατών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι αμέσως μετά το 2008 – έτος εκδήλωσης της πιο πρόσφατης παγκόσμιας κρίσης – τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις εκτοξεύτηκαν στα 265,17 δισ. το 2009 και στα 213,64 δισ. ένα χρόνο αργότερα, έναντι 110,88 δισ. το 2008. Δηλαδή έσοδα 478,81 δισ. σε δύο μόλις χρόνια ή σχεδόν το 20% των συνολικών παγκόσμιων εσόδων της εικοσιπενταετίας. Και τα δύο έτη, το 79,0% αφορούσε ιδιωτικοποιήσεις εκτός Ε.Ε. Αντίστοιχα έντονες ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις την περίοδο 1997-2000, αμέσως μετά την κατάρρευση των «ασιατικών τίγρεων» και της Ρωσίας. Τότε, τα έσοδα από αυτές έφτασαν τα 622 δισ. δολάρια (ή το 23,6% όλης της 25ετίας). Όσον αφορά τώρα την Ε.Ε., η Πορτογαλία και η Ιρλανδία κατέλαβαν τις δύο πρώτες θέσεις κατά το έτος 2012. Βλ. Privatization Barometer, *The PB Report 2012: A surprisingly strong year*, 2012, σελ. 5. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Economist και του ΔΝΤ η αξία της κρατικής περιουσίας των κρατών του ΟΑΣΑ που μπορεί να ιδιωτικοποιηθεί ανέρχεται σε περίπου 40 τρις δολάρια. Το ποσό αυτό επιμερίζεται σε: 2 τρις η αξία των δημόσιων επιχειρήσεων, 2 τρις η αξία των εταιρειών κοινής ωφέλειας, 9 τρις η αξία των κτηρίων και της γης που ανήκουν στο δημόσιο, 26 τρις η αξία των ανεκμετάλλευτων κοιτασμάτων ορυκτού πλούτου, ενώ δεν περιλαμβάνεται η αξία πολιτιστικών θησαυρών (όπως έργα τέχνης, μουσεία, αρχαιολογικά μνημεία κλπ.) ή η αξία της κρατικής συμμετοχής σε ιδιωτικές εταιρείες. Βλ. The Economist, 11 Ιανουαρίου 2014.

38. Πάντως αν εξετάσουμε τους όρους συσσώρευσης του αμερικανικού κεφαλαίου την επίμαχη περίοδο (1945-1970), θα δούμε ότι οι ΗΠΑ βασίστηκαν κατά κύριο λόγο στην ανάπτυξη της εσωτερικής τους αγοράς (βλ. έργα υποδομών, πολεμικές δαπάνες κλπ.), και όχι μόνο στο εξωτερικό εμπόριο ή τις άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό. Βλ. Ν. Χάρβεϋ, ό.π., σελ. 80.

ταλιστικού κυκλώματος: από παγκόσμιος εξαγωγέας προϊόντων και παγκόσμιος πιστωτής οι ΗΠΑ μετατράπηκαν σε μαζικό εισαγωγέα/δανειολήπτη, καθώς το αμερικάνικο δημόσιο χρέος –που τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξάνεται χρόνο με το χρόνο– χρηματοδοτεί μέρος των εμπορικών πλεονασμάτων χωρών όπως η Κίνα, η Σαουδική Αραβία ή η Γερμανία. Αυτή η πολιτική απαντών δημοσιονομικών ελλειμμάτων, που με τη σειρά τους οδηγούν στην αύξηση του δημόσιου χρέους, καθίσταται βιώσιμη αφενός χάρη στον ηγεμονικό ρόλο του δολαρίου στις παγκόσμιες συναλλαγές (βλ. πχ. τη σύνδεσή του με τις αγοραπωλησίες πετρελαίου ή με τις συναλλαγματικές μετατροπές από το ένα νόμισμα στο άλλο), αφετέρου χάρη στην πολιτική «ποσοτικής χαλάρωσης» (quantitative easing) που εφάρμοσε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ (Fed) τα τελευταία χρόνια.³⁹ Επίσης, χάρη στη στρατιωτική υπεροπλία των ΗΠΑ.

Η στενή διασύνδεση των πλανητικών ροών κερδοσκοπικών κεφαλαίων, σε συνάρτηση με τη νομισματική πολιτική που εφαρμόζουν οι ΗΠΑ, έχει ως συνέπεια η τελευταία να χρησιμοποιείται ως ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό εργαλείο «συσσώρευσης μέσω λεηλασίας» σε παγκόσμιο επίπεδο. Για να φέρουμε ένα πρόσφατο παράδειγμα, η προαναγγελία της Fed, στα τέλη του περασμένου Μαΐου (2013), ότι θα περιορίσει σταδιακά το τρίτο κατά σειρά πρόγραμμα αγοράς αμερικανικών ομολόγων –διαδικασία που στη γλώσσα των τεχνοκρατών είναι γνωστή ως tapering και θα έχει ως συνέπεια την αύξηση των αποδόσεων των αμερικανικών ομολόγων καθιστώντας έτσι πιο προσοδοφόρα την επένδυση σε αυτά– σε συνδυασμό με τις επιφυλάξεις

39. Η Fed έφτασε να αγοράζει κάθε μήνα και επί ένα χρόνο (Δεκέμβριος 2012 με Δεκέμβριο 2013) αμερικανικά κρατικά ομόλογα αξίας 85 δισ. δολαρίων για να κρατήσει τα επιτόκιά τους σε ιστορικά χαμηλά –σχεδόν μηδενικά– επίπεδα, είτε μιλάμε για βραχύ είτε για μακροχρόνιο δανεισμό. Ο εμφανής στόχος της Fed ήταν η κυκλοφορία «φθηνού» χρήματος, που με τη σειρά του θα συνέβαλλε αφενός στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των αμερικανικών προϊόντων –θεωρώντας σταθερό το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας–, αφετέρου στην αύξηση των εγχώριων παραγωγικών επενδύσεων. Η κρυφή ατζέντα της Fed ήταν όμως άλλη: σε συνδυασμό με τα μηδενικά επιτόκια της Ιαπωνίας και της Αγγλίας, η παραπάνω στρατηγική είχε ως συνέπεια τη δρομολόγηση σημαντικού μέρους του παγκόσμιου διαθέσιμου κεφαλαίου προς τις λεγόμενες «αναπτυσσόμενες οικονομίες» (βλ. Βραζιλία, Ινδία, Ινδονησία, Τουρκία, Νότια Αφρική, Ρωσία, Μαλαισία κλπ.), όπου τα επενδυτικά κεφάλαια απολάμβαναν υψηλές αποδόσεις, όταν το κόστος άντλησης των προς επένδυση κεφαλαίων όπως είδαμε ήταν σχεδόν μηδενικό. Με άλλα λόγια, η «αόρατη χείρ» της αγοράς για άλλη μια φορά όχι μόνο αποδείχτηκε «ορατή» αλλά και κρατική! Υπολογίζεται ότι ο τραπεζικός δανεισμός προς τις αναπτυσσόμενες αγορές το πρώτο τρίμηνο του 2013 είχε φτάσει τα 3,4 τρις δολάρια, αυξημένος κατά 267 δισ. δολάρια ή κατά 8,4% σε σχέση με τα τέλη του 2012. Βλ. Bank for International Settlements, *BIS Quarterly Review*, September 2013.

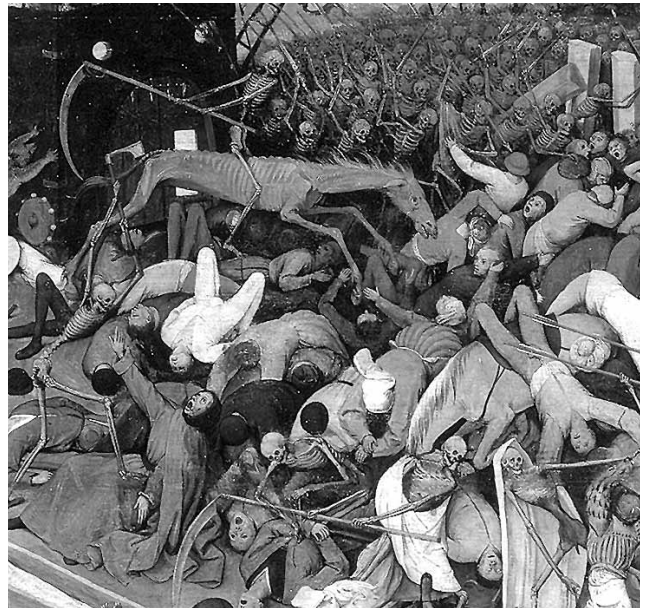

των καπιταλιστών για τους ρυθμούς ανάπτυξης της Κίνας, η οποία απορροφά σημαντικό μερίδιο των εξαγωγών των «αναδυόμενων κρατών», οδήγησε στη φυγή κεφαλαίων ύψους άνω των 70 δισ. δολαρίων από τις αγορές των τελευταίων, μέσα σε μόλις τρεις μήνες.⁴⁰ Τα εθνικά νομίσματα των «αναπτυσσόμενων κρατών» υποτιμήθηκαν άμεσα, ενώ το

40. Τελικά η Fed υλοποίησε την προαναγγελθείσα εξαγγελία επτά ολόκληρους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του 2013, μειώνοντας σταδιακά τις τακτικές αγορές της, κατά 10 δισ. δολάρια κάθε φορά. (Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Fed θα είχαμε μείωση 10 δισ. δολάρια ανά μήνα· τελικά η μείωση αυτή, πάντα κατά 10 δισ. τη φορά, δεν εφαρμόστηκε σε μηνιαία, αλλά σε πιο χαλαρή βάση). Η καθαρή εκροή κεφαλαίων από τις «αναδυόμενες οικονομίες» το 2013 έφτασε τα 15,9 δισ. δολάρια, ενώ μόνο τον Ιανουάριο του 2014 αυτή ξεπέρασε τα 17,7 δισ. δολάρια, ήτοι συνολικά 33,6 δισ. δολάρια. Μεγάλο μέρος των επαναπατρισμένων κεφαλαίων επανεπενδύθηκαν στα ανατιμημένα αμερικανικά ομόλογα, ενώ ένα άλλο μέρος τους επενδύθηκε στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια (περίπου 17,7 δισ. ευρώ από τις αρχές του 2014). Μεταξύ των χρηματιστηρίων που «ευνοήθηκαν» ήταν και το ελληνικό, καθώς οι διαδικασίες απαξίωσης κεφαλαίου που εφαρμόζονται τα τελευταία χρόνια είχαν (και έχουν) καταστήσει ελκυστική την επένδυση στις βίαια υποτιμημένες μετοχές των ελληνικών εταιρειών: το ελληνικό χρηματιστήριο φιγουράρει στη δεύτερη θέση του δείκτη MSCI για τις αναδυόμενες αγορές, παρουσιάζοντας μέση απόδοση 15,14% κατά το πρώτο τρίμηνο του 2014. Υπολογίζεται ότι το 2013 τοποθετήθηκαν ξένα κεφάλαια ύψους περίπου 2,3 δισ. ευρώ, με αποτέλεσμα οι ξένοι επενδυτές πλέον να κατέχουν το 49,6% της συνολικής κεφαλαιοποίησης. Η μερίδα του λέοντος των εξαγορών ελληνικών μετοχών αφορά τον εγχώριο τραπεζικό τομέα. Βλ. *Καθημερινή*, 14 Ιανουαρίου 2014· 19 Ιανουαρίου 2014· 1 Φεβρουαρίου 2014· 25 Φεβρουαρίου· 16 Μαρτίου 2014. Το ποσό αυτό θα αυξηθεί σημαντικά κατά τη δεύτερη φάση ανακεφαλαιοποίησης των ελληνικών τραπεζών, συνολικού ύψους 6,4 δισ. ευρώ. Παράλληλα, ξένοι επενδυτές χρηματοδότησαν τις εκδόσεις ελληνικών εταιρικών ομολόγων, συνολικού ύψους 4,4 δισ. ευρώ. Βλ. *Το Βήμα*, 13 Οκτωβρίου 2013. Περισσότερα για τις εν Ελλάδι χρηματοπιστω-

ίδιο συνέβη με περιουσιακά στοιχεία όπως οι μετοχές εταιρειών. Ταυτόχρονα, η συνακόλουθη αύξηση του κόστους δανεισμού επιδείνωσε τα δημοσιονομικά τους ελλείμματα και επιβάρυνε το δημόσιο χρέος, θέτοντας τις βάσεις για ένα μελλοντικό νέο γύρο πλανητικής «συσσώρευσης μέσω λεηλασίας» στην καπιταλιστική «περιφέρεια».⁴¹

Εάν, όμως, η γενικευμένη υφαρπαγή ήταν/είναι η μια πλευρά του νομίσιματος της εφαρμογής πολιτικών απαξίωσης κεφαλαίου, η έκρηξη της «μαύρης οικονομίας» ήταν/είναι η άλλη. Η σύνδεση της πρωταρχικής συσσώρευσης με το εγκληματικό κεφάλαιο είναι ήδη τεκμηριωμένη από τον Μαρξ, ο οποίος, όπως δείξαμε παραπάνω, περιγράφει σε σελίδες επί σελίδων τις υπέρογκες λεηλασίες του ορυκτού πλούτου των αποικιών, το κτηνώδες δουλεμπόριο γηγενών πληθυσμών, την πιο ξεδιάντροπη τοκογλυφία, τις πειρατικές επιθέσεις και την αισχρή λιμοκτονία εξαιτίας κερδοσκοπικών επενδύσεων που οδηγούσαν στην τεχνητή έλλειψη τροφίμων κλπ.⁴² Η άνοδος του νεοφιλευθερισμού, τη δεκαετία του '80, συνοδεύτηκε από την ανάδυση της «μαύρης οικονομίας» και την αύξηση των πολεμικών συρράξεων (διαφυλετικών, θρησκευτικών ή άλλων) –ειδικά στην Αφρική, αλλά όχι μόνο– με έπαθλο την κατάληψη της εξουσίας και άρα ένα καλύτερο μερίδιο από το πλιάτσικο: πράγματι, όταν οι δυνατότητες αυτοαξιοποίησης του κεφαλαίου μέσω της εκμετάλλευσης ανθρώπινης εργασίας στην παραγωγική σφαίρα περιορίζονται, τότε αυτό συχνά στρέφεται στη χρηματοδότηση εγκληματικών δραστηριοτήτων, οι οποίες και επανδρώνονται από τις μυριάδες των κατεστραμμένων από τις πολιτικές εσω-

τερικής υποτίμησης, προλετάριων.⁴³ Ταυτόχρονα η άνθηση του «εγκληματικού κεφαλαίου» χρησιμοποιήθηκε ως αφορμή για τη βίαιη προλεταριοποίηση αγροτικών πληθυσμών – ο «πόλεμος ενάντια στα ναρκωτικά» στη Λατινική Αμερική που εξαπέλυσαν εθνικοί στρατοί και παραστρατιωτικές ομάδες, πάντα με τη συνδρομή του παγκόσμιου χωροφύλακα, των ΗΠΑ, είναι ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα.⁴⁴ Η βίαιη υποδούλωση εκατομμυρίων ανθρώπων ένα άλλο.⁴⁵ Και αυτή η επισήμανση μας οδηγεί στο επόμενο σημείο.

Είδαμε, παραπάνω, πως το κεφάλαιο προσπαθεί να ξεπεράσει τα μπλοκαρίσματα της ταξικής πάλης διαμέσου προσωρινών χωροχρονικών διεξόδων. Μία απ' αυτές είναι η χρηματιστικοποίηση του κεφαλαίου (βλ. χρονική διεξόδος), που όπως είδαμε υπερβαίνει την έκταση της διαδικασίας αξιοποίησης στη σφαίρα της παραγωγής. Σ' αυτήν τη σφαίρα, η συνέχιση του καθεστώτος απόσπασης σχε-

τικές επενδύσεις ξένων επενδυτών, βλ. παρακάτω στο κεφάλαιο για την πρωταρχική συσσώρευση στην Ελλάδα.

41. Βέβαια, η πολιτική της Fed δεν είναι δίχως ρίσκο, καθώς πρέπει η αύξηση των τιμών των αμερικανικών ομολόγων να είναι κατά το δυνατόν ελεγχόμενη, μιας και το ύψος του επιτοκίου τους συνδέεται με το επιτόκιο των εγχώριων στεγαστικών δανείων – αυτή ήταν άλλωστε μία από τις αιτίες που η Fed ακολούθησε πολιτική χαμηλών επιτοκίων: για να τονωθεί η αμερικανική κτηματομεσιτική αγορά. Μία αναπάντεχη αύξηση στα τελευταία θα οδηγήσει σε μια νέα μεγάλη αύξηση των επισφαλών στεγαστικών δανείων, πράγμα που όλοι οι τραπεζίτες απεύχονται, καθώς οι μνήμες από την πρόσφατη «φούσκα» των ενυπόθηκων δανείων, με τα γνωστά αποτελέσματα, είναι ακόμα νωπές... Αυτά όσον αφορά το τοπικό, αμερικανικό επίπεδο. Σε παγκόσμιο επίπεδο, η πολιτική της Fed πρέπει ταυτόχρονα να διασφαλίζει την παγκόσμια συσσώρευση, καθώς η τελευταία βασίζεται σε ολόένα και αυξανόμενο βαθμό στις «αναδυόμενες οικονομίες»: το μερίδιο τους στο παγκόσμιο ΑΕΠ πλέον ανέρχεται σε περίπου 40% έναντι 20% το 1990. Έτσι το ξέσπασμα μιας ανεξέλεγκτης κρίσης χρέους στις χώρες αυτές μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για το παγκόσμιο κεφάλαιο. Προς το παρόν, η Fed εξακολουθεί να δαπανά 55 δισ. ευρώ το μήνα για επαναγορά αμερικανικών ομολόγων.

42. Βλ. Κ Μαρξ, ό.π., σελ. 775-785.

43. Ενδεικτικά βλ. S. Federici, ό.π. Πολλές φορές οι εμφύλιες πολεμικές συρράξεις αποτελούν τη (σκληρή) απάντηση του κεφαλαίου στους αγώνες των απείθαρχων ντόπιων προλετάριων ενάντια στις αναδιρθρώσεις και τα ΠΔΠ, όπως λόγου χάρη συνέβη στην Αλγερία τη δεκαετία του '90. Αποτελούν επίσης, την πιο αποτελεσματική μέθοδο για επέκταση των περιφράξεων της κοινοτικής γης.

44. Παράλληλα, οι κρατικές υπηρεσίες των ΗΠΑ συνεργάζονται με άλλα καρτέλ προκειμένου να υλοποιήσουν ευρύτερους σχεδιασμούς, που στόχευαν είτε τον εξωτερικό εχθρό (βλ. χρηματοδότηση των παραστρατιωτικών Κόντρας ενάντια στην κυβέρνηση των Σαντινίστας στη Νικαράγουα), είτε τον εσωτερικό (βλ. σταδιακή διάλυση των προλεταριακών κοινοτήτων στα αμερικανικά γκέτο).

45. Για τη σημασία της δουλείας στο σύγχρονο καπιταλισμό, βλ. T. Brass, *Labour Regime change in the 21st Century: Unfreedom, Capitalism and Primitive Accumulation*, Brill, 2011.

τικής υπεραξίας στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικά χώρες, μέσω της εισαγωγής συστημάτων υψηλής τεχνολογίας (βλ. επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου) στην παραγωγική διαδικασία, καθίσταται δυνατή μονάχα μέσω της ταυτόχρονης θεμελίωσης και επέκτασης συμπληρωματικών μορφών αντικειμενοποίησης της ανθρώπινης εργασίας, που όπως είδαμε έχουν μακρά ιστορία πίσω τους. Στις τελευταίες σαφώς συγκαταλέγονται και «παλιομοδίτικοι» τρόποι άντλησης απόλυτης υπεραξίας, είτε εντός –η εισροή μεταναστών διευκολύνει μια τέτοιου είδους επιλογή–, είτε εκτός των εκάστοτε εθνικών συνόρων, καθώς το κεφάλαιο εξαναγκάζεται σε διαρκή κίνηση, δομώντας νέες ή επεκτείνοντας υπάρχουσες διευθετήσεις που επιτρέπουν τη διαιώνιση της συσσώρευσης του (βλ. χωρική διέξοδος).⁴⁶

Η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων, επομένως, βασίζεται στη συμπληρωματική αναπαραγωγή των ενδοκαπιταλιστικών διαφοροποιήσεων, όσον αφορά την προσταγή εργασίας διαφορετικής παραγωγικής δύναμης, διαφοροποίηση που πλέον θεμελιώνεται σε παγκόσμιο, εθνικό, ακόμη και ενδοεταίρικό επίπεδο. Άρα, εάν γενικά η σχετική υπεραξία ορίζεται ως τέτοια σε σχέση με την υπεραξία στην απόλυτη μορφή της, η μεταφορά μέρους του παραγόμενου υπερπροϊόντος από τα κεφάλαια χαμηλής οργανικής σύνθεσης σε αυτά με υψηλή, μπορεί να λάβει χώρα μόνο εφόσον καθίσταται εφικτή η αναπαραγωγή και των δύο μορφών παραγωγής.⁴⁷ Με τα λόγια του Μαρξ: «Σε

κάθε περίπτωση αντιστοιχούν και στις δύο μορφές της υπεραξίας –στην απόλυτη και στη σχετική– αν αυτές ιδωθούν κάθε μία για τον εαυτό της σε χωριστή ύπαρξη –και η απόλυτη υπεραξία προηγείται πάντα της σχετικής– δύο ξεχωριστές μορφές υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, ή δύο ξεχωριστές μορφές της καπιταλιστικής παραγωγής, από τις οποίες η πρώτη αποτελεί συνέχεια τον προπομπό της άλλης, **αν και η πιο αναπτυσσόμενη, η δεύτερη, μπορεί να αποτελέσει πάλι τη βάση για την εισαγωγή της πρώτης σε νέους κλάδους παραγωγής**»⁴⁸ ή σε άλλες χώρες, θα συμπληρώναμε εμείς. Ως εκ τούτου, «το κεφάλαιο πρέπει να δημιουργεί γεωγραφικές περιοχές ή παραγωγικούς κλάδους όπου να μπορεί να παράγει μια τεράστια ποσότητα απόλυτης υπεραξίας. Η πρωταρχική βία της συσσώρευσης πρέπει πάντοτε να επαναλαμβάνεται εκ νέου. Συνοδεύει όλη την ιστορία του κεφαλαίου ως *continuo basso* [ενν. ως επαναλαμβανόμενος ρυθμός]».⁴⁹

Τυπική και πραγματική υπαγωγή της εργασίας, απόλυτη και σχετική υπεραξία, πρωταρχική και καθεαυτή συσσώρευση, επομένως, δεν συνυπάρχουν απλώς η μία δίπλα στην άλλη μέσα στον καπιταλιστικό χωροχρόνο. Αντίθετα, η μεταξύ τους σχέση είναι μια σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλοτροφοδότησης, που συνέχει την πορεία αυτοαξιοποίησης του κεφαλαίου, καθιστώντας μη ομοιογενή το χώρο, το χρόνο και τη μορφή της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

46. Ούτως ή άλλως, οι επιπτώσεις της αντικατάστασης της ζωντανής εργασίας, της μόνης εργασίας που προσθέτει αξία στο καπιταλιστικό προϊόν, κατά τη μηχανοποίηση/αυτοματοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας μπορούν να αντισταθμιστούν από την αύξηση της ποσότητας εργασίας όσων εργατών δεν εκτοπίστηκαν από την εισαγωγή των μηχανών. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η μηχανή, «το πιο ισχυρό μέσο για το ανέβασμα της παραγωγικότητας της εργασίας, δηλαδή για την ελάττωση του χρόνου εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, γίνεται σαν φορέας του κεφαλαίου, **πρώτα από όλα στις βιομηχανίες που αγκαλιάζει άμεσα, το ισχυρότερο μέσο για την παράταση της εργάσιμης ημέρας πέρα από κάθε φυσικό όριο**». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 418, η έμφαση δική μας.

47. Προς την κατεύθυνση της διαλεκτικής συσχέτισης απόλυτης και σχετικής υπεραξίας κινούνταν και ο ίδιος ο Μαρξ. Στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ισχυρίζεται ότι «η παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας αποτελεί τη **γενική βάση** της κεφαλαιοκρατικού συστήματος και την **αφετηρία** της παραγωγής της σχετικής υπεραξίας». Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 525, η έμφαση δική μας. Ταυτόχρονα, «ένα από τα πρώτα αποτελέσματα της εισαγωγής νέων μηχανημάτων, πριν καταστούν κυρίαρχα στον συγκεκριμένο κλάδο της παραγωγής, είναι η **παράταση του χρόνου εργασίας** των εργαζομένων αυτών που εξακολουθούν να εργάζονται με τα **παλιά, ατελή μέσα παραγωγής**». Κ. Μαρξ, *Economic Manuscripts 1861-63*, στο MECW, vol. 33, 1991, η έμφαση δική μας. Έτσι, «**από ορισμένη άποψη φαίνεται γενικά απατηλή η διαφορά ανάμεσα στην απόλυτη και τη σχετική υπεραξία. Η σχετική υπεραξία είναι απόλυτη, γιατί προϋποθέτει την απόλυτη παράταση της εργάσιμης ημέρας πέρα από το χρόνο που είναι αναγκαίος για την ύπαρξη**

του ίδιου του εργάτη. Η **απόλυτη υπεραξία είναι σχετική**, γιατί **προϋποθέτει** την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, που επιτρέπει τον περιορισμό του αναγκαίου χρόνου εργασίας σε ένα μέρος της εργάσιμης ημέρας». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 526-27, η έμφαση δική μας.

48. Κ. Μαρξ, *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], σελ. 108-109.

49. M. Tomba, *Historical Temporalities of Capital: An Anti-Historicist Perspective*, *Historical Materialism*, vol. 17, τ. 4, 2009, σελ. 60.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΩΣ ΔΙΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΣΤΗΝ Ευρώπη, το ξέσπασμα της κρίσης τη δεκαετία του '70 πήρε τη μορφή του υψηλού πληθωρισμού και της νομισματικής αστάθειας.¹ Η αστάθεια του δολαρίου οδήγησε την περίοδο εκείνη σε ανατίμηση του γερμανικού μάρκου σε σχέση με τα υπόλοιπα νομίσματα στην ΕΟΚ, γεγονός που είχε αρνητικές συνέπειες στις γερμανικές εξαγωγές ενώ ταυτόχρονα η υποτίμηση των υπόλοιπων νομισμάτων ως προς το μάρκο είχε ως αποτέλεσμα την όξυνση του πληθωρισμού στις υπόλοιπες χώρες της ΕΟΚ. Γενικότερα, η νομισματική αστάθεια και αβεβαιότητα επηρεάζει αρνητικά την ενσωμάτωση της οικονομίας ενός έθνους κράτους στο παγκόσμιο κύκλωμα του κεφαλαίου όπως επίσης και το λεγόμενο επενδυτικό κλίμα. Γι' αυτό η πολιτική της ΕΟΚ την περίοδο εκείνη επιδίωκε τη δημιουργία μιας ζώνης περιφερειακής νομισματικής σταθερότητας μέσα από την εισαγωγή μηχανισμών που θα περιόριζαν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες μέσα σε καθορισμένα όρια. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε, αναδεικνύοντας τις ανυπέβλητες δυσκολίες διατήρησης νομισματικής σταθερότητας μέσα σε ένα κοινωνικό και διεθνές περιβάλλον όπου από τη μια μεριά το κόστος της «προσαρμογής» δεν μπορούσε

εύκολα να μεταβιβαστεί στην ευρωπαϊκή εργατική τάξη λόγω της ισχύος της και από την άλλη μεριά είχαν αρθεί οι περιορισμοί στις διεθνείς κεφαλαιακές ροές.²

1. Για να γραφτούν τα κεφάλαια που σχετίζονται με την κρίση όπως αυτή εκδηλώνεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση λήφθηκαν υπόψη μεταξύ άλλων τα εξής άρθρα: Cefruny και Talani, ό.π.: H. Overbeek, *Sovereign Debt Crisis in Euroland: Root Causes and Implications for European Integration*, The International Spectator, τ. 47, 2010 και J. Becker & J. Jaeger, *European Integration in Crisis: the Centre-Periphery Divide*, 17ο Euromemo Workshop on Alternative Economic Policy, Σεπτέμβριος 2011.

2. Στην «ορθόδοξη» μακροοικονομική θεωρία το φαινόμενο της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην ανεξαρτησία της εθνικής νομισματικής πολιτικής (δηλαδή την πολιτική των επιτοκίων), την ελευθερία της κίνησης των κεφαλαίων και τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών αποκαλείται «τρίλημμα της μακροοικονομικής πολιτικής», καθώς έχει παρατηρηθεί ιστορικά ότι η κρατική πολιτική δεν μπορεί να πετυχαίνει ταυτόχρονα και τους τρεις μακροοικονομικούς στόχους. Σε κάθε περίοδο, μόνο 2 από τους 3 μακροοικονομικούς στόχους μπορούν να επιτυγχάνονται. Αν ένα κράτος επιδιώκει τη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας του νομίσματος, θα πρέπει να διατηρεί τα επιτόκια υψηλά ώστε να μη σημειωθεί φυγή κεφαλαίων που θα αναζητήσουν πιο προσοδο-

Το ευρωπαϊκό κεφάλαιο αναζητούσε διεξόδους από τη μεταπολεμική ρύθμιση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, ειδικά μετά τις αρχές της δεκαετίας του '80 και την αποτυχία της κενυσιανικής οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης Μιτεράν στη Γαλλία (1981-'82). Επρόκειτο βέβαια για προσωρινές χωρο-χρονικές διεξόδους από την κρίση αναπαραγωγής, όπως αποδείχτηκε από την οικονομική στασιμότητα στις χώρες του ευρωπαϊκού κέντρου τις 3 τελευταίες δεκαετίες και το ξέσπασμα της πρόσφατης δημοσιονομικής κρίσης στις χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας».

Πράγματι, οι μεγάλες γαλλικές και γερμανικές βιομηχανίες αναζήτησαν **χωρικές διεξόδους** ως στρατηγική συσσώρευσης. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 προέβησαν σε μετεγκατάσταση σημαντικών κομματιών της παραγωγής –ειδικά των παραγωγικών διαδικασιών εντάσεως εργασίας– στον ευρωπαϊκό Νότο (Ισπανία-Πορτογαλία) όπου οι μισθοί ήταν πολύ χαμηλότεροι, ενώ στο εσωτερικό εφαρμόσαν τεχνολογίες αυτοματισμού και νέους τρόπους οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.³ Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ μετά το 1989 έδωσε νέα ώθηση σε αυτή τη στρατηγική καθώς παρέιχε χαμηλόμισθο και υψηλά ειδικευμένο εργατικό δυναμικό τόσο για τη μετεγκατάσταση κομματιού της παραγωγής στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης όσο και για τη δημιουργία ενός νέου καταμερισμού εργασίας στο εσωτερικό των χωρών της ΕΕ μέσω της μετανάστευσης, που επιπλέον όξυνε τις διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης. Ακόμη, οι χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ παρέιχαν νέες αγορές για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τις δραστηριότητες των ευρωπαϊκών τραπεζών.

φόρες τοποθετήσεις. Επομένως, προκειμένου να είναι ταυτόχρονα δυνατή η πολιτική χαμηλών επιτοκίων και σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι απαραίτητη η ύπαρξη περιορισμών στην κίνηση των κεφαλαίων. Έτσι, στην κενυσιανή περίοδο, η επεκτατική νομισματική πολιτική χαμηλών επιτοκίων, στη βάση της οποίας ήταν δυνατή η πολιτική της πλήρους απασχόλησης και της αύξησης των κρατικών δαπανών, και η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών επιτυγχάνονταν στη βάση της ύπαρξης περιορισμών στη διεθνή ροή κεφαλαίων. Αντιστοίχως, σήμερα η νομισματική σταθερότητα σε συνδυασμό με την ελευθερία κίνησης κεφαλαίων είναι εφικτές μόνο πάνω στη βάση της απώλειας του κρατικού ελέγχου πάνω στην πολιτική των επιτοκίων. Η νομισματική πολιτική προσδιορίζεται αποκλειστικά από την ανταγωνιστικότητα στη διεθνή αγορά, πράγμα που σημαίνει ότι απαιτείται η πειθάρχηση της εργατικής τάξης όσον αφορά την παραγωγικότητα και τους μισθούς, ότι επιβάλλεται η υποταγή της εργασίας στις ανάγκες προσέλευσης του παγκόσμιου χρηματικού κεφαλαίου. Το ζήτημα αυτό αναπτύσσεται περισσότερο στα κεφάλαια 5, 6 και 7 του βιβλίου των D. Bryan και M. Rafferty, *Capitalism with Derivatives*, Palgrave Macmillan, 2006.

3. Βλ. O. Holman, *Integrating Southern Europe. EC expansion and the Transnationalisation of Spain*, Routledge, 1996. Αναφέρεται στο Overbeek, ό.π.

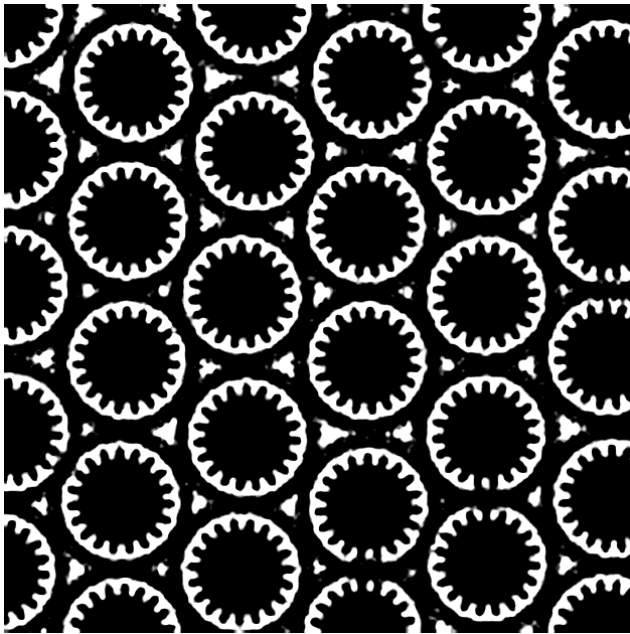
Εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη στρατηγική των χωρικών διεξόδων έπαιξε η διαδικασία της λεγόμενης Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης (ONE - Economic and Monetary Union) καθώς αρχικά επιβράδυνε την ανατίμηση του γερμανικού μάρκου και στη συνέχεια με την εισαγωγή του ευρώ παρέιχε στα κεφάλαια του ευρωπαϊκού «κέντρου» (και κυρίως της Γερμανίας) ένα ισχυρό εργαλείο ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητάς τους.

Ήδη από το 1985, η Στρογγυλή Τράπεζα των Ευρωπαίων Βιομηχάνων (European Roundtable of Industrialists – ERT) που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα του μεγάλου ευρωπαϊκού κεφαλαίου καλούσε στη δημιουργία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσιματος.⁴ Η νεοφιλελεύθερη οικονομική σχολή υποστήριζε την εισαγωγή του ενιαίου νομίσιματος καθώς προέβλεπε ότι ένα σκληρό νόμισμα θα επέβαλλε πειθαρχία στις πληθωριστικές δημόσιες δαπάνες και την εργατική τάξη και θα αύξανε τον ανταγωνισμό στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης. Το σχέδιο αυτό υιοθετήθηκε επίσημα με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ το 1991 για την ONE, η οποία προέβλεπε την «ελαστικοποίηση» της αγοράς εργασίας (δηλαδή την απελευθέρωση των απολύσεων και την επέκταση των προσωρινών και επισφαλών σχέσεων εκμετάλλευσης), τη συγκράτηση των μισθών και των κοινωνικών επιδομάτων χαμηλότερα από την παραγωγικότητα, την απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου (δηλαδή τη μεγαλύτερη έκθεση της εργατικής τάξης στις συνέπειες του διεθνούς ανταγωνισμού), τη δημιουργία των λεγόμενων ανεξάρτητων ρυθμιστικών αρχών που επιβλέπουν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης την πορεία των ιδιωτικοποιήσεων, τη διευκόλυνση της πρόσβασης στους φυσικούς πόρους ολόκληρου του πλανήτη, κ.ο.κ.

Η διαδικασία της ONE εκφράζει τα συμφέροντα της λεγόμενης «ευρω-μερκαντιλιστικής» φράξιας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου,⁵ η οποία είναι προσανατολισμένη στις εξαγωγές δίνοντας έμφαση στην άνοδο της ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου έναντι των ΗΠΑ και των νέων ασιατικών βιομηχανικών δυνάμεων. Τη φράξια αυτή απαρτίζουν επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην

4. Σχέδια για την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση είχαν προταθεί ήδη από το 1969 με την αναφορά Werner και αργότερα το 1977 με την αναφορά MacDougall. Εντούτοις, τα σχέδια αυτά βρίσκονταν ακόμη εντός του πλαισίου της μεταπολεμικής κενυσιανής ρύθμισης καθώς προέβλεπαν αφενός την ύπαρξη ενός ισχυρού κοινοτικού προϋπολογισμού, μέσω του οποίου θα γινόταν μεταφορά πλεονασμάτων από τα πλεονασματικά στα ελλειμματικά ευρωπαϊκά κράτη ώστε να αμβλύνονται οι ανισοροπίες που θα προέκυπταν λόγω της ανισόμετρης ανάπτυξης και αφετέρου την εφαρμογή μακροοικονομικών πολιτικών προσανατολισμένων προς την προώθηση της πλήρους απασχόλησης.

5. Βλ. B. Van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Routledge, 2009.

παγκόσμια αγορά όπως π.χ. η Daimler-Benz, η Fiat, η Volkswagen, η Unilever κ.ά., πολλές εκ των οποίων είναι μέλη της ERT. Σε κάθε περίπτωση, το γερμανικό κεφάλαιο κατέχει κεντρική θέση μέσα στην «ευρω-μερκαντιστική» φράση λόγω του εξαγωγικού του προσανατολισμού. Εντούτοις, καθώς η πολιτική της λεγόμενης «ανταγωνιστικής λιτότητας» (competitive austerity) έχει οδηγήσει στη μείωση της εσωτερικής ζήτησης, όντας προσανατολισμένη προς τις εξαγωγές, τα τελευταία 20 χρόνια οι ρυθμοί ανάπτυξης στις χώρες του ευρωπαϊκού κέντρου ήταν γενικά χαμηλοί.

Εκτός όμως από τις «χωρικές διεξόδους», η διαδικασία της ΟΝΕ προώθησε και τη στρατηγική της **χρονικής διεξόδου** από την κρίση, δηλαδή τη χρηματοπιστικοποίηση της ευρωπαϊκής οικονομίας (την επέκταση του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού τομέα) μέσω της άρσης των περιορισμών στην κίνηση των κεφαλαίων, της μεταρρύθμισης των συνταξιοδοτικών συστημάτων προς την κατεύθυνση της σύνδεσης των πρωτύτερα αδρανοποιημένων αποθεμάτων των εργαζομένων με την καπιταλιστική αξιοποίηση, της δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής αγοράς εταιρικού ελέγχου (εξαγορές-συγχωνεύσεις), της ενοποίησης των ευρωπαϊκών χρηματαγορών και της αύξησης της πιστοληπτικής ικανότητας των χωρών της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» αμέσως μετά την είσοδό τους στην ευρωζώνη. Έτσι, πλεονάζοντα κεφάλαια από τις χώρες του «κέντρου» τοποθετήθηκαν σε κερδοσκοπικές επενδύσεις στην αγορά ακινήτων και συναλλάγματος, καθώς επίσης και στην επέκταση της καταναλωτικής πίστης και του κρατικού χρέους –όχι μόνο στις χώρες της «περιφέρειας»–προωθώντας ταυτό-

χρονα την απορρύθμιση και τις ιδιωτικοποιήσεις, δηλαδή ένα νέο κύκλο «συσσώρευσης μέσω λεηλασίας». Το μερίδιο των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε δραματικά μέσα στα τελευταία 20 χρόνια. Στη ζώνη του ευρώ το 2007 το μερίδιο αυτό ανερχόταν σε 557,6% κατά μέσο όρο.⁶ Η χρηματοπιστικοποίηση εξελίχθηκε διαφορετικά από χώρα σε χώρα, π.χ. στη Γερμανία αναπτύχθηκε λιγότερο και με πιο αργούς ρυθμούς. Ωστόσο, η επέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα αποτελεί πια το κυρίαρχο αναπτυξιακό υπόδειγμα σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΔΟΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΝΕ

Η δομή και η λειτουργία της ΟΝΕ οδήγησε σε αύξηση των ανισορροπιών εντός της Ευρωζώνης: σε απόκλιση αντί για «σύγκλιση» ανάμεσα στις χώρες του «κέντρου» και της «περιφέρειας».⁷ Η εισαγωγή του ευρώ αρχικά οδήγη-

6. Overbeek, ό.π.

7. Η «θεωρία της εξάρτησης» που διατυπώθηκε τις δεκαετίες του '60 και του '70 από μια σειρά θεωρητικούς όπως ο Σαμίρ Αμίν και ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ εισήγαγε την έννοια της διαίρεσης της παγκόσμιας οικονομίας σε τρεις ζώνες ανάλογα με το επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης: κέντρο, ημιπερίφεια, περιφέρεια. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή γίνεται μεταφορά υπεραξίας από τις χώρες της περιφέρειας στις χώρες του κέντρου. Οι χώρες της περιφέρειας διατηρούνται σε μια διαρκή κατάσταση υπανάπτυξης στο πλαίσιο της εξυπηρέτησης των συμφερόντων του μονοπωλιακού κεφαλαίου που προέρχεται από τις χώρες του κέντρου. Αυτό επιτρέπει στο ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο να εκμεταλλεύεται την περιφέρεια χωρίς ανταγωνισμό από το ντόπιο κεφάλαιο. Εισάγεται η (μη μαρξική) έννοια της εκμετάλλευσης των χωρών της περιφέρειας από τις χώρες του κέντρου. Η θεωρία της εξάρτησης δεν οδηγεί μόνο σε μια νέα κατηγοριοποίηση των κρατών αλλά και σε μια νέα κατηγοριοποίηση των κοινωνικών τάξεων σε κάθε χώρα. Έτσι τόσο η εργατική όσο και η αστική τάξη του κέντρου διαφέρει από την εργατική και την αστική τάξη της περιφέρειας. Μάλιστα, σύμφωνα με τη θεωρία της εξάρτησης η εργατική τάξη της περιφέρειας μπορεί να συμμαχήσει με την αντίστοιχη αστική τάξη σε μία κοινή αντι-ιμπεριαλιστική πολιτική, όπως και η εργατική τάξη του κέντρου μπορεί να συμμαχήσει με την αντίστοιχη αστική τάξη υπέρ της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του κράτους στο οποίο ανήκει. Το λάθος της θεωρίας της εξάρτησης έγκειται στο ότι υπονοεί μια εργαλειακή θεωρία για το κράτος. Το κράτος παρουσιάζεται ως μια πολιτική οντότητα ανεξάρτητη από τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις που μπορεί είτε να χρησιμοποιείται από το μονοπωλιακό κεφάλαιο για την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων του, είτε από μια ταξική συμμαχία εργατών-καπιταλιστών στις χώρες της περιφέρειας που θα προωθήσει αναπτυξιακές πολιτικές και, επομένως, θα φέρει πιο κοντά το σοσιαλισμό. Εκτός δηλαδή από εργαλειακή θεωρία του κράτους, η θεωρία της εξάρτησης συνπάγεται και την αποδοχή της θεωρίας των σταδίων. Εμείς δεν χρησιμοποιούμε εδώ τους όρους αυτούς με το νόημα που τους δίνει η θεωρία της εξάρτησης. Στη δική μας οπτική, το κράτος είναι, όπως είπαμε παραπάνω, η πολιτική μορφή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων: ένα **καπιταλιστικό** κράτος. Με αυτή την έννοια κάθε κράτος υπηρετεί την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών

σε, όπως είπαμε, σε αύξηση της πιστοληπτικής ικανότητας των χωρών της «περιφέρειας» (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία – PIIGS). Ταυτόχρονα, κλειδωσε τη συναλλαγματική ισοτιμία των εθνικών τους νομισμάτων με το ευρώ σε πολύ υψηλά επίπεδα, γεγονός που είχε πολύ δυσμενείς επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητά τους ενώ ταυτόχρονα έκανε αδύνατη τη χρήση του εργαλείου της νομισματικής υποτίμησης που χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν για να τη διατηρήσουν. Οι κύριες διέξοδοι που απέμεναν για την καπιταλιστική συσσώρευση ήταν η συγκράτηση των μισθών και η μείωση της εσωτερικής ζήτησης (η λεγόμενη εσωτερική υποτίμηση) ή η αύξηση του ιδιωτικού και δημόσιου χρέους που για κάποιο διάστημα φαινόταν βιώσιμη λόγω των χαμηλών επιτοκίων.

Η πιο θεμελιώδης αντίφαση της ONE βρίσκεται ακριβώς στην αντίθεση ανάμεσα στην εγκαθίδρυση ενός υπερεθνικού νομίσματος και τη συνέχιση της άσκησης εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών σε μια Ευρώπη που χαρακτηρίζεται από ανισόμετρη ανάπτυξη. Η φάση της ευρωπαϊκής «ενοποίησης» που ξεκίνησε με τη συνθήκη της «Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης»⁸ το 1986 και κορυφώθηκε με την ONE και τη «στρατη-

κοινωνικών σχέσεων συνολικά. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι κάθε έθνος-κράτος υπηρετεί γενικά την αναπαραγωγή του παγκόσμιου κεφαλαίου. Τα κράτη βρίσκονται σε ανταγωνισμό (αλλά και συνεργασία) μεταξύ τους προκειμένου να προσελκύσουν το παγκόσμιο κεφάλαιο εντός των εθνικών τους συνόρων και κατ' αυτόν τον τρόπο να διατηρήσουν και να διευρύνουν το μερίδιο της παγκόσμιας υπεραξίας που τους αντιστοιχεί. Αυτό περιλαμβάνει τόσο τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου εντός των κρατικών συνόρων όσο και την ενίσχυση της συσσώρευσης που βασίζεται σε εκμετάλλευση της εργασίας εντός των συνόρων άλλων εθνών-κρατών. Προφανώς, δεν έχουν όλα τα κράτη τις ίδιες δυνατότητες επιλογής όσον αφορά τις στρατηγικές συσσώρευσης που μπορούν να υιοθετήσουν. Ιστορικοί λόγοι αλλά και η επιτυχία ή αποτυχία της στρατηγικής συσσώρευσης που ακολουθείται από κάθε κράτος αντικατοπτρίζονται στην ανισόμετρη ανάπτυξη και τη διαμόρφωση μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης ιεραρχίας καπιταλιστικών κρατών: στη διαμόρφωση ενός καπιταλιστικού «κέντρου» και μιας καπιταλιστικής «περιφέρειας». Με αυτή την έννοια κάθε κράτος είναι ιμπεριαλιστικό, εφόσον ουσία του ιμπεριαλισμού δεν είναι το μονοπωλικό κεφάλαιο αλλά η ανταγωνιστική διαδικασία αναπαραγωγής/απαξίωσης του συνολικού κεφαλαίου. Πέρα από λανθασμένη, η θεωρία της εξάρτησης οδηγεί πολιτικά στην ταξική συμφιλίωση και στο βάθεμα των εθνικών διαχωρισμών μέσα στο παγκόσμιο προλεταριάτο.

8. Η «Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη» είναι η πρώτη μεγάλη σημασίας τροποποίηση της συνθήκης της Ρώμης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και είχε ως αντικείμενο τη δημιουργία της λεγόμενης ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς: «η εσωτερική αγορά ορίζεται ως χώρος χωρίς εσωτερικά σύνορα στον οποίο διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των ατόμων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων σύμφωνα με τις διατάξεις της παρούσας συνθήκης» (βλ. http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_singleact_el.htm)

γική ανταγωνιστικότητα» της Λισαβόνας δεν ήταν η κορύφωση μιας διαδικασίας «περιφερειακής ενοποίησης» αλλά ένα πολιτικό πλάνο που εδραίωσε την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής διαχείρισης της κρίσης αναπαραγωγής οξύνοντας τον διακρατικό και ενδοκαπιταλιστικό ανταγωνισμό μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μετά την εισαγωγή του ευρώ, οι χώρες που ανήκαν προηγουμένως στη ζώνη του μάρκου (Γερμανία, Ολλανδία, Αυστρία, Βέλγιο, Σκανδιναβία) συνέχισαν να ακολουθούν μια νεομερκαντιλιστική στρατηγική μείωσης της εσωτερικής ζήτησης και ενίσχυσης των εξαγωγών μέσω της μισθολογικής στασιμότητας και των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών με στόχο τη μεγιστοποίηση των πλεονασμάτων. Η στρατηγική αυτή επιβάρυνε ακόμα περισσότερο την ανταγωνιστικότητα των χωρών της «περιφέρειας» καθώς περιοριζε δομικά την πρόσβασή τους στις σημαντικότερες αγορές για τις εξαγωγές τους που ήταν ακριβώς οι χώρες του «κέντρου». Η διαδικασία της «εσωτερικής υποτίμησης» ήταν ανισόμετρη ακόμα και για τις χώρες του «κέντρου». Ορισμένες από τις μικρότερες οικονομίες (Σουηδία, Φινλανδία, Ολλανδία) που παρείχαν υψηλής ποιότητας και τεχνολογίας υπηρεσίες και προϊόντα πέτυχαν για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους υψηλά ποσοστά ανάπτυξης. Από την άλλη μεριά, παρόλο που η Γερμανία ακολούθησε μια στρατηγική διαρκούς μείωσης του κόστους, σημείωσε αργούς ρυθμούς ανάπτυξης. Μια σειρά από μεταρρυθμίσεις οδήγησαν σε μείωση του κόστους εργασίας και σε αναδιάρθρωση της εργατικής νομοθεσίας, ιδιαίτερα μετά το 2002 με το Hartz IV, ενώ οι δημόσιες δαπάνες περιορίστηκαν σημαντικά (κοινωνικά επιδόματα και επιδόματα ανεργίας). Η σύνδεση μισθών, εξαγωγών και επέκτασης της εσωτερικής αγοράς που ίσχυε στο παρελθόν διαρρήχθηκε. Επιπλέον, το ευρώ βοήθησε τις γερμανικές εξαγωγές καθώς είναι σαφώς πιο φτηνό από το μάρκο. Το διάστημα 1996-2008, οι εξαγωγές της Γερμανίας διπλασιάστηκαν σε σχέση με την υπόλοιπη ευρωζώνη ενώ η εσωτερική ζήτηση μειωνόταν 1,5% ετησίως. Το εμπορικό πλεόνασμα της Γερμανίας ενίσχυσε τη διεθνοποίηση του γερμανικού κεφαλαίου. Μεγάλο μέρος των κεφαλαίων αυτών τοποθετήθηκε σε κερδοσκοπικές επενδύσεις στις χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας», ειδικά στον τομέα των κατασκευών αναζητώντας υψηλότερα ποσοστά κέρδους από αυτά που μπορούσε να αντλήσει εντός των εθνικών συνόρων. Παρόλα αυτά, η Γερμανία δεν σημείωσε σημαντική ανάπτυξη, ούτε αύξηση της παραγωγικότητας (η οικονομία της αναπτύχθηκε μόλις 3,5% από το 2001 μέχρι το 2009 σε αντίθεση με ανάπτυξη 11% στη Βρετανία και 10% στη Γαλλία).

Από την άλλη μεριά, καθώς η ανταγωνιστικότητα των χωρών της «περιφέρειας» είχε διαβρωθεί λόγω του ευρώ, της ακύρωσης του εργαλείου της νομισματικής υποτίμησης, της μείωσης της εξωτερικής ζήτησης και της αποτυχίας να αυξήσουν επαρκώς το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας μέσα από τη συγκράτηση των μισθών και την αύξηση της παραγωγικότητας (ή σε ορισμένες χώρες, όπως η Ελλάδα, της μείωσής του λόγω της ταχύτερης αύξησης των μισθών από την παραγωγικότητα), οι χώρες αυτές ακολούθησαν μια στρατηγική συσσώρευσης που βασιζόταν στην επέκταση του ιδιωτικού και του δημόσιου χρέους, πετυχαίνοντας για αρκετά χρόνια (μέχρι και το 2008) υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Κάτι τέτοιο ήταν δυνατό γιατί η συμμετοχή στην ευρωζώνη εξασφάλιζε χαμηλά επιτόκια δανεισμού και είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών καθώς οι εισαγωγές αυξάνονταν πιο γρήγορα από τις εξαγωγές. Όπως γράφαμε στο προηγούμενο τεύχος, μία από τις βασικές αντιφάσεις της ΟΝΕ ήταν η χαλάρωση της εποπτείας του δημόσιου χρέους από τις χρηματαγορές, λόγω των χαμηλότερων πραγματικών επιτοκίων δανεισμού που εξασφάλιζαν τα «περιφερειακά» ευρωπαϊκά κράτη, αν συνυπολογιστεί και ο πληθωρισμός, πράγμα που επέτρεπε την άσκηση επεκτατικών δημοσιονομικών πολιτικών που επιδίωκαν τόσο τη διαχείριση των κοινωνικών προσδοκιών μέσα από την αύξηση των κοινωνικών δαπανών όσο και τη στήριξη της καπιταλιστικής συσσώρευσης μέσω της τόνωσης της εσωτερικής ζήτησης, εφόσον οι εξαγωγές των χωρών της «περιφέρειας» είχαν περιοριστεί λόγω της μειωμένης ανταγωνιστικότητας τους και της στασιμότητας της εξωτερικής ζήτησης.

Εντούτοις, η αύξηση του δημόσιου χρέους δεν περιορίστηκε στις χώρες της «περιφέρειας». Με το ξέσπασμα της κρίσης των ενυπόθηκων δανείων που μετατράπηκε σε παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το 2008 πολλά ευρωπαϊκά κράτη συσσώρευσαν τεράστια χρέη λόγω της διά-

σωσης των τραπεζών (μεταξύ των οποίων η Ολλανδία και το Βέλγιο). Οι μεγάλες ευρωπαϊκές τράπεζες είχαν τεράστια ανοίγματα σε χρεόγραφα κάθε είδους (από 500 δισ. ευρώ οι γερμανικές και οι γαλλικές τράπεζες, 400 δισ. ευρώ οι βρετανικές), μεγάλο μέρος των οποίων συγκαταλέγονταν στα λεγόμενα τοξικά ομόλογα. Επιπρόσθετα, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε λόγω των προγραμμάτων τόνωσης της οικονομίας που εφαρμόστηκαν το 2009 και το 2010 για να περιοριστούν οι επιπτώσεις της έλλειψης ρευστότητας και πίστωσης. Έτσι, το μέσο δημόσιο χρέος στην ευρωζώνη ανήλθε το 2010 σε 85% του ΑΕΠ. Ένα τέτοιο μέγεθος για το δημόσιο χρέος δεν είναι χωρίς προηγούμενο και μάλιστα σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες ήταν χαμηλότερο απ' ό τι στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90.

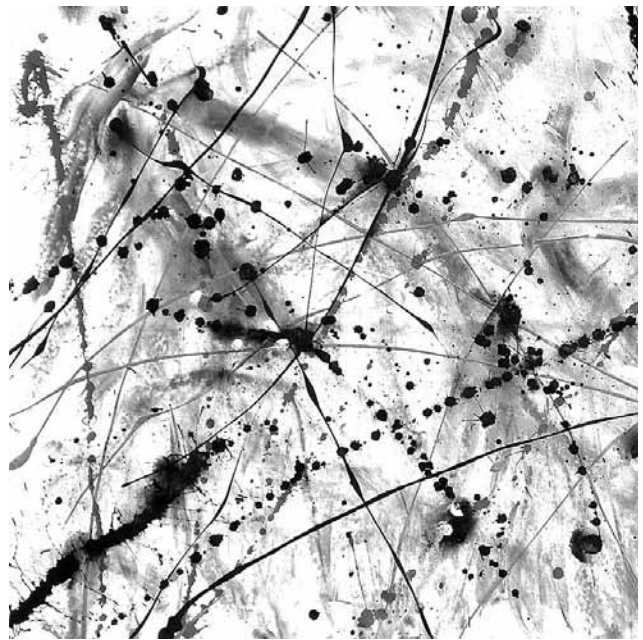
ΤΟ ΞΕΣΠΑΣΜΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΖΩΝΗ

Επομένως, το ξέσπασμα της λεγόμενης κρίσης του δημόσιου χρέους στην ευρωζώνη και της άμεσα συνδεδεμένης με αυτήν κρίσης της στρατηγικής του ευρώ δεν σχετίζεται με το γεγονός ότι το χρέος υπερέβη κάποιο ανυπέρβλητο «φυσικό» όριο αλλά με το γεγονός ότι το κόστος δανεισμού αυξήθηκε εξαιρετικά για τις χώρες της «περιφέρειας», υπό την έννοια ότι οι πιστωτές έπαψαν να εμπιστεύονται τα «περιφερειακά» ευρωπαϊκά κράτη όσον αφορά τη δυνατότητα εξυπηρέτησης των χρεών τους. Συνακόλουθα, απάντησαν στο ενδεχόμενο της χρεοκοπίας μέσω της υπέρμετρης αύξησης των επιτοκίων δανεισμού, πρακτική, που σαν αυτοεκπληρούμενη προφητεία, έκανε σχεδόν αδύνατη την εξυπηρέτησή του. Επιπλέον, την περίοδο 2008-9, οι προβληματικές τράπεζες και τα επενδυτικά κεφάλαια (hedge funds) διέκριναν τον κίνδυνο χρεοκοπίας που αντιμετώπιζαν τα «περιφερειακά» ευρωπαϊκά κράτη και εκμεταλλεύτηκαν κερδοσκοπικά την πολιτική μηδενικών επιτοκίων της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που ισχύει για το δανεισμό των ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, για να περάσουν σε επιθέσεις που στόχευαν τα κρατικά ομόλογα και τους τίτλους των υπερχρεωμένων κρατών (με πρώτο και κύριο το ελληνικό κράτος).

Η δημοσιονομική κρίση έφερε το χάσμα ανάμεσα στο «κέντρο» και την «περιφέρεια» της ευρωζώνης στην επιφάνεια. Η πώληση ανάμεσα στις εξαγωγικά προσανατολισμένες χώρες του «κέντρου» και τις εξαρτώμενες από τις εισαγωγές εμπορευμάτων και χρηματικού κεφαλαίου χώρες της «περιφέρειας» υπήρχε και πρωτίτερα αλλά δεν γινόταν αντιληπτή λόγω των χρηματικών ροών από τα πλεονάσματα του «κέντρου» προς τα ελλείμματα της «περιφέρειας».

Η ύφεση που ξέσπασε το 2008 δεν χτύπησε από την αρχή το ίδιο σκληρά τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου με τις χώρες του «κέντρου» –παρά τον περιορισμό των χρηματικών ροών– γιατί οι επιπτώσεις της μείωσης των εξαγωγών δεν ήταν τόσο έντονες όσο στις εξαγωγικά προσανατολισμένες χώρες. Η ευρωπαϊκή περιφέρεια επηρεάστηκε το 2010 μέσω του καναλιού της πίστωσης. Το ελληνικό κράτος αναδείχθηκε ως το πλέον ευάλωτο λόγω της ανακοίνωσης το φθινόπωρο του 2009 από την πλευρά της τότε νεοεκλεγμένης κυβέρνησης Παπανδρέου περί χάλκευσης των στατιστικών στοιχείων σχετικά με το δημόσιο έλλειμμα και το χρέος. Οι χώρες της «περιφέρειας» δεν είχαν το ίδιο υψηλό δημόσιο έλλειμμα αλλά χαρακτηρίζονταν όλες από μεγάλο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και χαμηλά ποσοστά φορολόγησης ως μερίδιο του ΑΕΠ. Αυτό τις καθιστούσε ευάλωτες σε κερδοσκοπικές επιθέσεις καθώς ήταν δομικά εξαρτημένες από τις εισροές χρηματικών κεφαλαίων. Οι νεομερκαντιλιστικές χώρες επηρεάστηκαν πολύ περισσότερο με το ξέσπασμα της παγκόσμιας ύφεσης λόγω της μεγάλης μείωσης των εξαγωγών τους αλλά κατάφεραν να ανανήψουν σχετικά γρήγορα λόγω της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής της Κίνας, η οποία στήριξε τις εξαγωγές τους. Ωστόσο το μεγαλύτερο μέρος των γερμανικών εξαγωγών (60,3% επί του συνόλου) κατευθύνεται προς την Ευρωπαϊκή Ένωση με το 11% να αφορά τις εξαγωγές προς την Α. Ευρώπη και το 48% προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες.⁹

Όπως προαναφέραμε, καθώς τα καπιταλιστικά κράτη της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» απέτυχαν να διατηρήσουν υψηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας –λόγω και της αύξησης των δημόσιων δαπανών για τους μισθούς στο δημόσιο τομέα–¹⁰ οι πλεονάζουσες αποταμιεύσεις του «κέντρου» μετατράπηκαν σε επισφαλές ιδιωτικό και κρατικό χρέος στην «περιφέρεια» θέτοντας σε κίνδυνο τη σταθερότητα ολόκληρης της ευρωζώνης. Στα τέλη του 2009 η έκθεση των γαλλικών και γερμανικών τραπεζών στο χρέος της «περιφέρειας» ανερχόταν σε 16% και 15% του ΑΕΠ κάθε χώρας αντίστοιχα.¹¹ Η κατάρρευση του τομέα των κατασκευών στην Πορτογαλία, την Ιρλανδία και την Ισπανία δημιούργησε μεγάλο κίνδυνο για τις τράπεζες αυτές. Η ανάγκη διάσωσης των τραπεζών επέβαλλε τη μετατροπή ενός μεγάλου κομματιού του γιγάντιου ιδιωτικού χρέους σε δημόσιο χρέος μέσω

των λεγόμενων προγραμμάτων «διάσωσης» παροξύνοντας ακόμη περισσότερο τη δημοσιονομική κρίση των χωρών της «περιφέρειας», παρέχοντας στις μεγάλες ευρωπαϊκές τράπεζες δυνατότητες κερδοσκοπικών παιχνιδιών πάνω στα κρατικά ομόλογα των χωρών της περιφέρειας.

Η διάσωση του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος πραγματοποιήθηκε μέσω της «κοινωνικοποίησης» των ζημιών του καθώς οι χώρες της περιφέρειας εξαναγκάστηκαν από το «κέντρο» να υλοποιήσουν σκληρά προγράμματα λιτότητας που οδήγησαν σε μείωση της εσωτερικής ζήτησης και σε βαθιά ύφεση. Ο νεομερκαντιλισμός του «κέντρου» αποτελεί τόσο αιτία της κρίσης όσο και αποτέλεσμα της καθώς οι ελλειμματικές χώρες αναγκάζονται να «προσαρμόσουν» την οικονομία τους μέσω ύφεσης και «εσωτερικής υποτίμησης». Ωστόσο, η λιτότητα στην ευρωπαϊκή «περιφέρεια» έχει ήδη επηρεάσει αρνητικά τη συσσώρευση στη Γερμανία και τις υπόλοιπες νεομερκαντιλιστικές χώρες καθώς το ποσοστό των εξαγωγών εκτός ΕΕ είναι χαμηλό και δεν μπορεί να εξουδετερώσει τη μείωση της ζήτησης από τις χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας» με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε ύφεση το 2012 και το 2013. Από τη σκοπιά όμως της πολιτικής ισχύος, οι νεομερκαντιλιστικές δυνάμεις έχουν ενισχυθεί ιδιαίτερα θέτοντας σε προτεραιότητα όχι την «ευρωπαϊκή σύγκλιση και ενοποίηση» αλλά την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του μεγάλου ευρωπαϊκού κεφαλαίου έναντι των Ασιατών και Αμερικάνων ανταγωνιστών του και

9. Becker και Jaeger, ό.π.

10. Σύμφωνα με τη μελέτη της ΕΚΤ, *Public Wages in the Euro Area Towards Securing Stability and Competitiveness*, σε όλες τις PIIGS υπήρχε αύξηση των μισθών στο δημόσιο τομέα σημαντικά μεγαλύτερη από τις χώρες του «κέντρου».

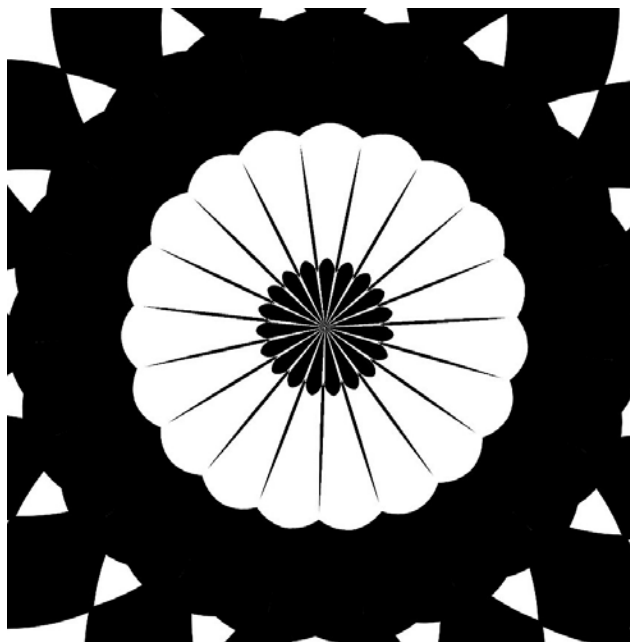
11. Cafruny και Talani, ό.π.

την αποσύνθεση της ισχύος της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης.

ΤΟ ΤΑΞΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ

Η πολιτική διαχείρισης της κρίσης της ευρωζώνης μπορεί να χαρακτηριστεί ως **πολιτική απαξίωσης κεφαλαίου** μέσω της «εσωτερικής υποτίμησης» ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο στο λεγόμενο «νεοφιλελευθερισμό». Ωστόσο, η οξύτητά της διαφέρει από το «κέντρο» στην «περιφέρεια» και από χώρα σε χώρα. Τα βασικά συστατικά της είναι η μείωση του άμεσου και έμμεσου μισθού, η αύξηση του εφεδρικού στρατού των ανέργων, η αναπαραγωγή της λεγόμενης «πρωταρχικής συσσώρευσης» μέσω των εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων και η εγκαθίδρυση μόνιμων μηχανισμών λιτότητας και πειθάρχησης της εργατικής τάξης με στόχο την αποσύνθεσή της. Το αποτέλεσμα είναι η συνέχιση και το βάθεμα της ύφεσης και η προώθηση της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου –ειδικά στον τραπεζικό τομέα– μέσα από την καταστροφή ή την εξαγορά των μη παραγωγικών επιχειρήσεων.

Από τη σκοπιά της ανασυγκρότησης του κυκλώματος του κοινωνικού κεφαλαίου μέσα από το ξεπέραςμα της αυτονόμησης των διαφορετικών φάσεων στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής είναι εξαιρετικά αμφίβολα. Παρά την υποτίμηση των χρεογράφων κάθε είδους με την εκδήλωση της κρίσης στο χρηματοπιστωτικό τομέα το 2008, η ακολουθούμενη πολιτική έβαλε στο επίκεντρο τη διάσωση του υπερδιογκωμένου χρηματοπιστωτικού τομέα εμποδίζοντας προσωρινά την απαξίωση του «πλασματικού κεφαλαίου». Μάλιστα, το Φεβρουάριο του 2012, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ακολούθησε την πολιτική της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ, δηλαδή την παροχή απεριόριστης ρευστότητας στις τράπεζες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες με αποτέλεσμα την εκ νέου ανατίμηση των χρηματοπιστωτικών τίτλων. Η πολιτική αυτή είναι, ωστόσο, βαθιά αντιφατική αφού η κεφαλαιακή ενίσχυση των τραπεζών αντλεί πόρους από τη μείωση των μισθών, την αύξηση της φορολόγησης της εργατικής τάξης και την περικοπή των δημόσιων δαπανών. Πρόκειται περί φαύλου κύκλου, εφόσον τα μέτρα αυτά τροφοδοτούν ακόμα περισσότερο τα τεράστια χρέη και τις επισφάλειες των τραπεζών λόγω της ύφεσης και του αποπληθωρισμού που επιφέρουν. Οι τράπεζες για να αντιμετωπίσουν την αύξηση των επισφαλειών που εμφανίζονται στα χαρτοφυλάκια τους –ακριβώς

λόγω της εφαρμοζόμενης λιτότητας– ακολουθούν πολιτική πιστωτικής συρρίκνωσης μειώνοντας το δανεισμό των επιχειρήσεων, πράγμα που ανατροφοδοτεί με τη σειρά του ακόμα περισσότερο την ύφεση.¹²

12. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΚΤ, η δανειοδότηση των επιχειρήσεων στην ευρωζώνη μειώνεται διαρκώς από τα τέλη του 2011 (-2.3% το 2012 και -3% το 2013 από +1,1% το 2011). Τα στοιχεία που δημοσίευσε η Fitch Ratings το 2013, εξετάζοντας τις 16 μεγαλύτερες ευρωπαϊκές τράπεζες, είναι ακόμη πιο εντυπωσιακά: μείωση του εταιρικού δανεισμού κατά 9% ή 440 δισ. ευρώ την περίοδο 2011-2012, όταν το ίδιο διάστημα οι τράπεζες αύξησαν την έκθεσή τους σε κρατικά ομόλογα κατά 26% ή κατά 550 δισ. ευρώ! Για το πρώτο τρίμηνο του 2014 αναφέρεται ότι τα τραπεζικά δάνεια μειώθηκαν κατά 33% σε σχέση με το αντίστοιχο περσινό τρίμηνο, φτάνοντας τα 107 δισ. ευρώ, όταν το δεύτερο τρίμηνο του 2007 είχαν φτάσει στο ποσό ρεκόρ των 456 δισ. ευρώ. Ο παραπάνω περιορισμός της δανειακής ρευστότητας αποτελεί αναγκαίο κομμάτι της εκκαθάρισης των ισολογισμών του τραπεζικού τομέα, ενόψει και της εφαρμογής των νέων, αυστηρότερων κανόνων κεφαλαιακής επάρκειας, που προβλέπει η συμφωνία «Βασιλεία III», το 2018. Σύμφωνα με τον πρόεδρο της ΕΚΤ, Μάριο Ντράγκι η μείωση των τραπεζικών ισολογισμών το 2013 ήταν κολοσσιαία, ανερχόμενη σε περίπου 20% του συνολικού ευρωπαϊκού ΑΕΠ, μείωση που θα συνεχιστεί και το 2014. Η παραπάνω πολιτική διάσωσης του νεοφιλελευθερισμού, όμως, μεταθέτει τις συστημικές αντιφάσεις σε ένα νέο, μάλλον πιο επικίνδυνο επίπεδο, καθώς οι εταιρείες αναγκάζονται να στραφούν απευθείας στις αγορές για να καλύψουν τις δανειακές τους ανάγκες. Πράγματι, σύμφωνα με στοιχεία της Fitch Ratings που δημοσιεύτηκαν στους Financial Times, λιγότερο από το μισό του νέου εταιρικού δανεισμού προήλθε από τράπεζες κατά το τελευταίο διάστημα (46% έναντι 70% την τελευταία δεκαεπενταετία). Επιπλέον, σύμφωνα με άλλα στοιχεία οι εκδόσεις επιχειρηματικών ομολόγων υψηλού ρίσκου στην Ευρώπη ανήλθαν σε περίπου 105 δισ. δολάρια το 2013 (+50% σε σχέση με το 2012), αν και η παρεχόμενη από τις αγορές ρευστότητα δεν επαρκεί για να καλύψει τη μείωση των δανειακών ροών από τις τρά-

Το βάθεμα της ύφεσης στις χώρες της «περιφέρειας» είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του δημόσιου χρέους τους ως ποσοστού του ΑΕΠ λόγω των χαμηλών φορολογικών εσόδων και της μείωσης του ΑΕΠ. Αφού η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» δεν αποσκοπούσε στη μείωση του χρέους, είναι προφανές ότι η κρίση του χρέους χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο πειθάρχησης και τρομοκράτησης της εργατικής τάξης για να επιβληθεί η ευρύτερη πολιτική της απαξίωσης, της λεηλασίας και της αποσύνθεσης της εργατικής τάξης. Η χρεοκοπία των «περιφερειακών» κρατών, προεξάρχουσας της Ελλάδας, απλώς αναβλήθηκε. Μακροπρόθεσμα το ριζικό κούρεμα του δημόσιου χρέους της Ελλάδας είναι αναπόφευκτο, παρά το PSI (Private Sector Involvement) και το πιο πρόσφατο πρόγραμμα επαναφοράς ομολόγων που αποτελούν και αυτά προγράμματα «αναδιάρθρωσης», δηλαδή κουρέματος του χρέους. Καθώς ο κίνδυνος της ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας και της κοινωνικής έκρηξης συνεχίζουν να απειλούν τη σταθερότητα του ευρωπαϊκού και συνακόλουθα του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, τα «προγράμματα διάσωσης» και οι κρατικές-ευρωπαϊκές εγγυήσεις που προβλέπουν την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών στοχεύουν στη μεγαλύτερη δυνατή θωράκισή του. **Οι κάθε λογής «μηχανισμοί στήριξης» δεν είναι τίποτε άλλο παρά εργαλεία για τη διατήρηση της στρατηγικής του ευρώ ως μηχανισμού οργάνωσης της καπιταλιστικής εξουσίας μέσω της βίαιης αναδιάρθρωσης και λεηλασίας, μέσω της αποσύνθεσης της εργατικής τάξης.**

Η συνέχιση της λιτότητας στις χώρες του «κέντρου» επιδιώκει τη συνέχιση της μερκαντιλιστικής στρατηγικής, δηλαδή την άνοδο της ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου που δραστηριοποιείται στη διεθνή αγορά σε βάρος της σταθερότητας των ευρωπαϊκών «περιφερειακών» κρατών. Εδώ εδράζεται και η κυριότερη αντίφα-

πεζες: το σύνολο της νέας χρηματοδότησης (τραπεζικά δάνεια και εταιρικά ομόλογα) εμφανίζεται μειωμένο κατά 22% σε σχέση με το αντίστοιχο περσινό τρίμηνο. Τη μερίδα του λέοντος στην έκδοση εταιρικών ομολόγων έχουν οι γερμανικές εταιρείες (κυρίως αυτοκινητοβιομηχανίες, εταιρίες καλωδιακής τηλεόρασης και εξόρυξης πρώτων υλών), ενώ σημαντικό είναι το μερίδιο των αγγλικών και γαλλικών εταιρειών. Γινόμαστε μάρτυρες, επομένως, του μετασχηματισμού του ευρωπαϊκού πιστωτικού μοντέλου, που προσαρμόζεται με όσα ισχύουν στις ΗΠΑ. Εκεί, ο εταιρικός δανεισμός προέρχεται μόνο κατά το 1/3 από τον τραπεζικό τομέα, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό καλύπτεται από επενδυτικά κεφάλαια, εν αντιθέσει με την Ευρώπη όπου οι δανειακές ανάγκες των εταιρειών τροφοδοτούνται κατά κύριο λόγο από τις τράπεζες. Εάν όμως προωθείται η επέκταση της εποπτείας και της πειθάρχησης του παραγωγικού κεφαλαίου από τα κερδοσκοπικά funds, δεν οδηγούμαστε πάλι στο σημείο εκδήλωσης της πιο πρόσφατης φάσης της (διαρκούς) καπιταλιστικής κρίσης, δηλαδή στις χρηματοπιστωτικές αγορές; Βλ. *Καθημερινή*, 12 Ιανουαρίου 2014· 16 Ιανουαρίου 2014.

ση: η συνέχιση της στρατηγικής του ευρώ θέτει την ευρωπαϊκή ενοποίηση υπό αμφισβήτηση καθώς το αυξανόμενο χάσμα «κέντρου-περιφέρειας» όχι απλά δεν γεφυρώνεται αλλά διευρύνεται αφού δεν εφαρμόζονται ούτε περιορισμένα μέτρα μεταφοράς πλεονασμάτων όπως π.χ. τα ευρωομόλογα. Αντιθέτως, παίρνονται απλώς βραχυπρόθεσμα μέτρα για την αποτροπή της ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας όπως π.χ. το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων PSI, η επαναγορά του χρέους, κλπ.

Ταυτόχρονα, η ρύθμιση της καπιταλιστικής σχέσης (μισθοί, «εργασιακές σχέσεις», δημόσιες δαπάνες) μετατοπίζεται μερικώς από το επίπεδο του έθνους-κράτους στο επίπεδο της ΕΕ, τουλάχιστον για τις χώρες της «περιφέρειας». Η ενίσχυση των ευρωπαϊκών θεσμών διακυβέρνησης ακολουθεί την πειθαρχική νεοφιλελεύθερη λογική της μόνιμης λιτότητας περιστέλλοντας την κυριαρχία των κοινοβουλίων ώστε να τα θωρακίσει από τις πιέσεις των κοινωνικών και ταξικών αγώνων εγκαθιδρύοντας ένα καθεστώς αυταρχικού φιλελευθερισμού.¹³ Η προοπτική μιας δημοσιονομικής και πολιτικής ένωσης μεταφοράς πλεονασμάτων με κεντρικό προσανατολισμό γίνεται σχεδόν απίθανη δεδομένων των ταξικών, πολιτικών και διακρατικών συσχετισμών εντός της ευρωζώνης. Η λεγόμενη «δημοσιονομική ένωση» που προωθείται από το γερμανικό κράτος θεσμοθετεί ένα καθεστώς όπου ακόμα και κάποιες περιορισμένες μεταφορές πλεονασμάτων εξαρτώνται από τη «δημοσιονομική ορθοδοξία» και την «εσωτερική υποτίμηση»: πρόκειται στην πραγματικότητα για ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα δομικής προσαρμογής επιτηρούμενου από το Βερολίνο μέσω ενός εξαιρετικά συγκεντρωτικού και πειθαρχικού «σύμφωνου ανταγωνιστικότητας», την εφαρμογή του οποίου συνεπικουρεί το ΔΝΤ που διαθέτει μεγάλη εμπειρία στα διεθνή προγράμματα απαξίωσης της εργασιακής δύναμης... Το σύμφωνο ανταγωνιστικότητας που επέβαλε η Γερμανία προβλέπει αυξήσεις στα όρια συνταξιοδότησης, μετατόπιση της φορολόγησης προς την κατανάλωση της εργατικής τάξης, περικοπές των κοινωνικών υπηρεσιών και ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς ενσωματωμένους ως ρήτρες εντός των συνταγμάτων των κρατών-μελών και των δανειακών συμβάσεων ακόμα και για μικρές αυξήσεις των κεφαλαιακών μεταφορών. Η μετατόπιση του κέντρου ρύθμισης της καπιταλιστικής σχέσης θεσμοθετήθηκε μέσω των αναθεωρήσεων της Ευρωπαϊκής Συνθήκης που υπο-

13. Με την έννοια ότι μέσα από τη δημιουργία επαναλαμβανόμενων «καταστάσεων εξαίρεσης» (βλ. παραβίαση των συνταγματικών επιταγών και της αστικής νομιμότητας γενικότερα) επιδιώκεται η βίαιη επιβολή της καπιταλιστικής «ελευθερίας της αγοράς», δηλαδή της ελευθερίας του κεφαλαίου να εκμεταλλευθεί με τον πιο αποδοτικό και πρόσφορο τρόπο την εργατική τάξη.

γράφτηκαν το Φεβρουάριο και το Μάρτιο του 2012 για τη δημιουργία του «ευρωπαϊκού μηχανισμού στήριξης» και τη σύναψη του λεγόμενου «ευρωπαϊκού δημοσιονομικού συμφώνου» που επιβάλλουν ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς και αυτόματους μηχανισμούς δημοσιονομικής λιτότητας σε περίπτωση απόκλισης από τους στόχους για τον περιορισμό του δημόσιου ελλείμματος και του χρέους, στα πρότυπα της συνταγματικής αναθεώρησης του 2009 στη Γερμανία (η αναθεώρηση αυτή εισήγαγε το λεγόμενο μηχανισμό «Schuldenbremse-φρένο χρέους»: μετά το 2016 το πρωτογενές έλλειμμα της Γερμανίας δεν επιτρέπεται να ξεπερνά το 0,35% του ΑΕΠ).

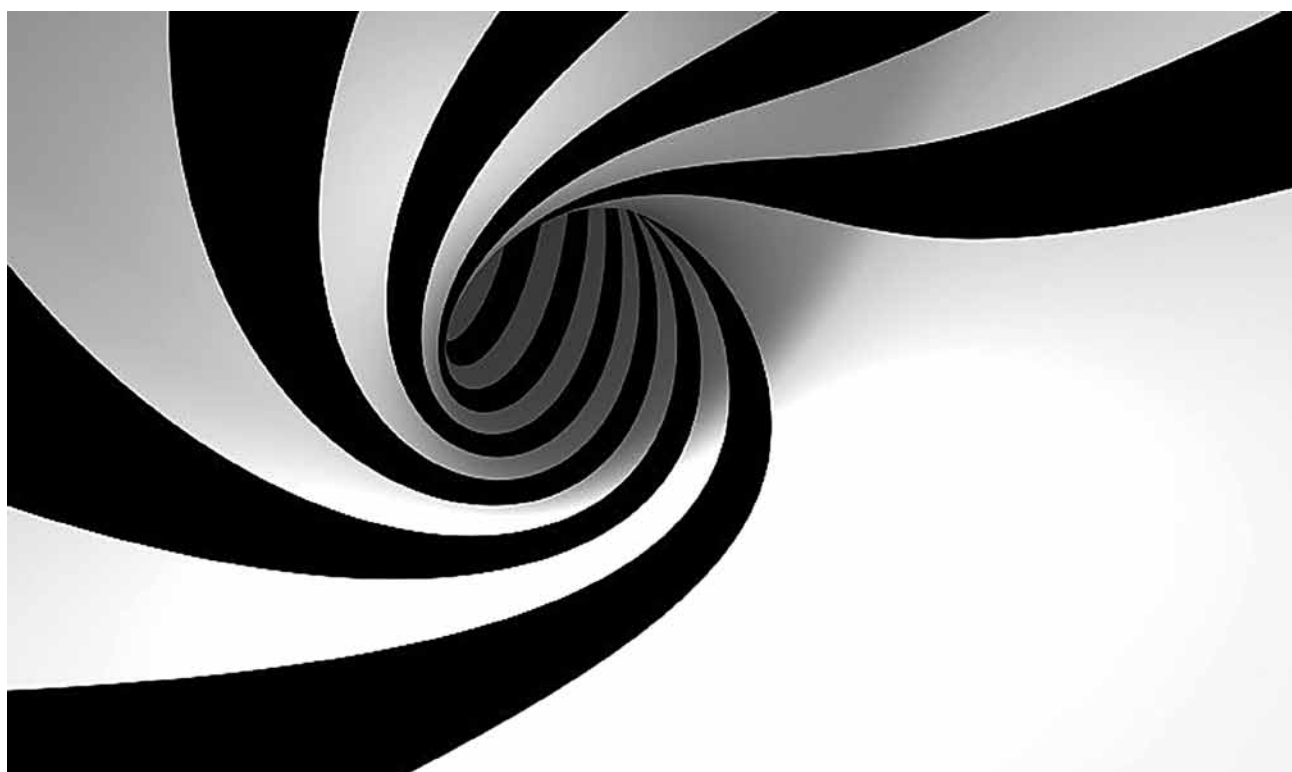
Η κρίση της ευρωζώνης έχει μετατραπεί σε δομική κρίση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ενοποίησης. Όπως προαναφέραμε, η διαδικασία της ενοποίησης συνιστούσε με τη σειρά της μια συγκεκριμένη στρατηγική συσσώρευσης για την αντιμετώπιση της διαρκούς κρίσης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η διαχείριση της κρίσης της ευρωζώνης επιδιώκει τη διατήρηση της ίδιας στρατηγικής συσσώρευσης μέσω της ριζοσπαστικοποίησης και εμβάθυνσης των βασικών «νεοφιλελεύθερων» χαρακτηριστικών της, της απαξίωσης του μη παραγωγικού κομματιού του κεφαλαίου και της περαιτέρω αποσύνθεσης της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης. Εντούτοις, έχει γίνει ακόμη πιο αντιφατική εφόσον αναπαράγει την αυτονόμηση της συσσώρευσης στο χρηματοπιστωτικό τομέα και οξύνει τις διακρατικές και ενδοκαπιταλιστικές αντιθέσεις και ανισορροπίες εντός της ΕΕ. Η Γερμανία προβάλλει

ως το ηγεμονικό κράτος, πράγμα που εκφράζει την κυρίαρχη θέση της εντός της ευρωπαϊκής καπιταλιστικής συσσώρευσης ενώ ο άξονας Γερμανίας-Γαλλίας αποδυναμώνεται με την ενίσχυση των σχέσεων ανάμεσα στο γερμανικό και το βρετανικό καπιταλιστικό κράτος, σηματοδοτώντας τη συμμαχία ανάμεσα στο νεομερκαντιστικό και το χρηματιστικό μπλοκ του ευρωπαϊκού κεφαλαίου.¹⁴ Αυτό αναδεικνύεται από την εγκατάλειψη κοινών γαλλογερμανικών βιομηχανικών σχεδίων στους τομείς της στρατιωτικής βιομηχανίας και της πυρηνικής τεχνολογίας. Η διάλυση της ευρωζώνης δεν θα ήταν καταστροφική μόνο για τη Γερμανία αλλά και για την κυρίαρχη μερκαντιστική φράξια του ευρωπαϊκού κεφαλαίου όχι μόνο λόγω του κόστους των χρεοκοπιών για τις αποδυναμωμένες ευρωπαϊκές τράπεζες αλλά επειδή θα επηρέαζε εξόχως αρνητικά τη μερκαντιστική στρατηγική συσσώρευσης καθώς το ευρώ θα αντικαθίστατο από ένα πολύ πιο ανατιμημένο μάρκο. Επιπλέον, οι συνέπειες της διάλυσης της ευρωζώνης θα είχαν ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες για τις γαλλογερμανικές διακρατικές σχέσεις.

Σε κάθε περίπτωση, αυτή τη στιγμή δεν είναι δυνατό να δώσουμε μια οριστική απάντηση στο ερώτημα αν η πολιτική απαξίωσης του κεφαλαίου θα οδηγήσει σε ένα νέο κύκλο καπιταλιστικής συσσώρευσης ή μέσω μιας χαοτικής εξέλιξης στη διάλυση της ευρωζώνης. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από την πορεία και την έκβαση των ενδοκαπιταλιστικών, ταξικών και κοινωνικών συγκρούσεων και αγώνων.

14. Becker και Jaeger, ό.π.

Η ΒΑΘΙΑ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Η «ΚΡΙΣΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ»

ΠΑΡΑ την οικονομική άνθιση της περιόδου 1996-2004, τα τελευταία 20 χρόνια συσσωρεύονταν αντιθέσεις σε όλα τα επίπεδα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Από τη μια μεριά, οι αντιθέσεις αυτές σχετίζονταν με τη διαρκή κρίση εκμεταλλευσιμότητας και πειθάρχησης του προλεταριάτου. Από την άλλη μεριά, οφείλονταν στις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και τις δομικές αντιφάσεις της «ευρωπαϊκής ενοποίησης».

Κατά την περίοδο αυτή, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε συνολικά κατά 30%, αφενός λόγω των σημαντικών επενδύσεων στην παραγωγή (επενδύσεις παγίου κεφαλαίου) που σχετίζονταν με την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, τις εισροές πόρων από τα αναπτυξι-

ακά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις εισροές κεφαλαίων από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και αφετέρου λόγω της αύξησης του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, δηλαδή της ραγδαίας αύξησης των αποφοίτων Πανεπιστημίου και της αθρόας εισροής ειδικευμένου και ανειδίκευτου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Ταυτόχρονα, ο άμεσος μισθός (οι μέσες ακαθάριστες ετήσιες αποδοχές) αυξήθηκε περισσότερο απ' ό,τι την προηγούμενη εικοσαετία (1975-'94) και ταχύτερα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ (εκτός της Ιρλανδίας και της Ολλανδίας).¹ Οι δε κρατικές δαπάνες για υγειονομική περίθαλψη και «κοινωνική προστασία» (επιδόματα, συντάξεις) –που

1. Τα περισσότερα από τα στοιχεία αυτού του κεφαλαίου έχουν παρθεί από τη μελέτη: Η. Ιωακείμογλου, *Κόστος εργασίας, περιθώρια κέρδους και ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα 1995-2009*, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2011.

σχετίζονται με τον έμμεσο μισθό– αυξάνονταν συνεχώς την προηγούμενη δεκαετία.

Συγκρίνοντας τις «επιδόσεις» του ελληνικού κεφαλαίου με τους κύριους ανταγωνιστές του (σε 35 διαφορετικά κράτη), η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε στο διάστημα 1995-2008 κατά 13% ενώ οι μισθοί υπολογισμένοι σε εθνικά νομίσματα αυξήθηκαν κατά 12,5% έναντι αυτών. Αν συνυπολογιστούν όμως και οι επιπτώσεις της υψηλής συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, οι μισθοί υπολογισμένοι σε δολάρια αυξήθηκαν το ίδιο διάστημα κατά 30% έναντι των κύριων ανταγωνιστών του ελληνικού κεφαλαίου, γεγονός που οδήγησε σε σημαντική αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας το ίδιο διάστημα, η οποία ήταν της τάξης του 20%, και συνακόλουθα σε βύθιση της ανταγωνιστικότητας.

Από αυτή την εικόνα μπορεί να βγει εκ πρώτης όψης το συμπέρασμα ότι η κρίση ανταγωνιστικότητας του ελληνικού κεφαλαίου δεν οφείλεται τόσο στην αδυναμία επιβολής χαμηλότερων μισθών στην εργατική τάξη αλλά κυρίως στην υιοθέτηση του υπερτιμημένου κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος. Ωστόσο, η εικόνα αυτή τροποποιείται αν εξετασθεί η περίοδος που μεσολάβησε ανάμεσα στους Ολυμπιακούς Αγώνες και το ξέσπασμα της παγκόσμιας ύφεσης το 2008. Μέχρι το 2004, το ελληνικό κράτος είχε σημαντικές επιτυχίες σε ότι αφορά την αντιμετώπιση της κρίσης εκμεταλλευσιμότητας: μέσω των διαρκών μεταρρυθμίσεων του κράτους πρόνοιας μέσω της ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας μέσω των συνεχών νομικών παρεμβάσεων για την πειθάρχηση των μεταναστών εργατών και τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών. Ωστόσο, το 2004-5 λόγω της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης που έφερε η ολοκλήρωση της προετοιμασίας για τους Ολυμπιακούς αγώνες μειώθηκαν οι επενδύσεις σε πάγιο κεφάλαιο πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της παραγωγικότητας. Η ανάκαμψη που ακολούθησε το 2006-7 στηρίχτηκε κυρίως στην ιδιωτική κατανάλωση, τις κρατικές δαπάνες και την ανάπτυξη του οικοδομικού τομέα που τροφοδοτήθηκαν από φτηνό πιστωτικό χρήμα καθώς τα πραγματικά επιτόκια παρέμεναν πολύ χαμηλά χάρη στην εισαγωγή του ευρώ και τον υψηλότερο πληθωρισμό σε σχέση με την ευρωζώνη. Εντούτοις, οι παραγωγικές επενδύσεις δεν ανέκαμψαν στο προηγούμενο τους επίπεδο με αποτέλεσμα να παραμείνει χαμηλός ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας. Καθώς όμως σημειώθηκαν υψηλά ποσοστά ανάπτυξης²

2. Χάρη στην «υπερθέρμανση» της οικονομίας που οφειλόταν στη διατήρηση της ζήτησης σε υψηλά επίπεδα λόγω εισροής πιστωτι-

και χαμηλό ποσοστό ανεργίας, η διαπραγματευτική ισχύς της εργατικής τάξης αυξήθηκε με αποτέλεσμα τη συνέχιση της ανοδικής πορείας των μισθών με ρυθμό ταχύτερο από την παραγωγικότητα.

Παραπέρα, όπως παραδέχονται οι ίδιοι οι καπιταλιστές,³ η «εξάντληση» της παραγωγικότητας και η ανοδική πορεία των μισθών από το 2004 και μετά δεν σχετίζονται μόνο με τη μείωση των παραγωγικών επενδύσεων και του ποσοστού ανεργίας αλλά και με την απειθαρχία και τους αγώνες του προλεταριάτου: περιορισμένη σύνδεση μισθών και παραγωγικότητας στο επίπεδο της επιχείρησης, κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος λόγω των αγώνων που τόσα χρόνια είχαν καθυστερήσει την αναδιάρθρωσή του, χρονίως χαμηλή παραγωγικότητα στις δημόσιες υπηρεσίες,⁴ «μη προσαρμοσμένη συμπεριφορά» των προλετάρων απέναντι στους «στόχους της εθνικής ανάπτυξης», «υπερβολικές αυξήσεις στα πλαίσια των συλλογικών συμβάσεων», «δύσκαμπτη αγορά εργασίας», ιδιωτικοποιήσεις που δεν προχωρούν, κ.ο.κ. Οπωσδήποτε, πολλά από αυτά δεν είναι μόνο αποτελέσματα της προλεταριακής ανυποταξίας αλλά και προϊόντα του πελατειακού-κορπορατιστικού πλέγματος κράτους-συνδικάτων-αφεντικών που σχηματίστηκε μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 – αναπόφευκτο δηλ. αυτογκόλ του κεφαλαίου στην προσπάθειά του να αφομοιώσει τους οξυμένους ταξικούς αγώνες της μεταπολίτευσης.

Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στη μείωση της ανταγωνιστικότητας έπαιξαν οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας: μικρό μέγεθος επιχειρήσεων, μεγάλη βαρύτητα της γεωργίας, του εμπορίου και των κατασκευών που είναι τομείς χαμηλής έντασης κεφαλαίου και δεν εκτίθενται στο διεθνή ανταγωνισμό, μεγάλος αριθμός αυτοαπασχολούμενων και κλειστών επαγγελμάτων, «χαμηλή οργανική συμπληρωματικότητα» στο εσωτερικό της ελληνικής οικονομίας (δηλαδή χαμηλή ζήτηση εγχώρια παραγόμενων ενδιάμεσων προϊόντων για την παραγωγή ενός προϊόντος) κλπ.

Έτσι την περίοδο 2004-2008 το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά 5% σε σχέση με το κόστος εργασίας στους κύριους ανταγωνιστές του ελληνικού κεφαλαίου, υπολογισμένο σε εθνικά νομίσματα. Το υπόλοιπο 15% της αύξησης του κόστους εργασίας την περίοδο 1995-2008

κού χρήματος, το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 5,5. και 3,5% αντίστοιχα το 2006 και το 2007. Βλ. EUROSTAT.

3. Βλ. Τράπεζα της Ελλάδας, *Νομισματική Πολιτική – Ετήσια Έκθεση*, 2009-2010. Σύντομη παρουσίαση και σχολιασμός της υπάρχει στα *Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 15, σελ. 16.

4. Βλ. σημ. 53, για τους ευρύτερους, όχι μόνο «εθνικούς», λόγους αυτής της χαμηλής παραγωγικότητας.

οφείλεται κατά βάση στην εισαγωγή του ευρώ αλλά και σε αλλαγές στη γεωγραφική σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας που επέφερε η νεομερκαντιστική στρατηγική των κρατών του ευρωπαϊκού κέντρου, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των ζήτησης που προέρχεται από αυτά. Την περίοδο 2004-2008 το μέσο περιθώριο κέρδους των επιχειρήσεων μειώθηκε κατά περίπου 5% εκκινώντας όμως από το πολύ υψηλό επίπεδο του 40%, όντας ένα από τα υψηλότερα στην ΕΕ. Καθώς λοιπόν, την περίοδο αυτή, από τη μια μεριά η εργατική τάξη πέτυχε μεγαλύτερη αύξηση των μισθών σε σχέση με την παραγωγικότητα (μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης) και οι καπιταλιστές κατάφεραν να συγκρατήσουν τη μείωση της κερδοφορίας τους, ενώ από την άλλη μεριά το ευρώ παρέμεινε πολύ «ακριβότερο» από τη δραχμή, οι τιμές των ελληνικών προϊόντων σημείωσαν μεγάλη αύξηση. Καθώς η ζήτηση συνέχισε να αυξάνεται στην ελληνική οικονομία από το 2004 και μετά λόγω των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να αυξάνουν τις τιμές των προϊόντων και επομένως να περιορίζουν την πτώση των περιθωρίων κέρδους που οφειλόταν στην αύξηση του κόστους εργασίας προσπαθώντας να μεταφέρουν στους εργαζόμενους την πίεση του ανταγωνισμού, κάτι που πάντως δεν είχαν καταφέρει μέχρι και το 2009.⁵ Έτσι, το 2009, η ανταγωνιστικότητα του ελληνικού κεφαλαίου περιήλθε σε βαθιά κρίση και το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών εκτινάχθηκε σε επίπεδα υψηλότερα από το 10% του ΑΕΠ.

Η «ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ»

Το δημόσιο χρέος βρισκόταν σε υψηλά επίπεδα ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 (97% του ΑΕΠ) και διατηρήθηκε σε ύψος πάνω από 100% του ΑΕΠ σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000.⁶ Παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της περιόδου 2000-2007, το δημόσιο χρέος δεν μειώθηκε γιατί από τη μια μεριά οι δημόσιες δαπάνες που σχετίζονται με τους μισθούς στο δημόσιο τομέα, την υγειονομική περίθαλψη και την «κοινωνική προστασία» (επιδόματα και συντάξεις) αυξάνονταν συνεχώς κατά την περίοδο αυτή λόγω των υψηλών κοινωνικών απαιτήσεων ενώ από την άλλη μεριά η φορολογία επί των κερδών του κεφαλαίου

ου μειωνόταν συνεχώς (από 40% το 2000, σε 35% το 2002 για να φτάσει το 25% το 2007).⁷ Η διατήρηση του δημόσιου χρέους σε τέτοια επίπεδα φάνταζε την περίοδο αυτή εφικτή καθώς το πλαίσιο του ευρώ εξασφάλιζε πολύ χαμηλά επιτόκια δανεισμού. Να η συνθήκη που αποτέλεσε μία από τις βασικές αντιφάσεις της εισόδου της Ελλάδας στην ευρωζώνη την προηγούμενη δεκαετία: από τη μια μεριά επιδιωκόταν η αύξηση της εκμετάλλευσης της εργασίας ενώ από την άλλη μεριά δινόταν χώρος σε επεκτατικές δημοσιονομικές πολιτικές που επέτρεπαν την αύξηση των κοινωνικών δαπανών. Η αντίφαση αυτή αποτελεί έκφραση της **κύριας αντίφασης του καπιταλιστικού κράτους**: από τη μια μεριά πρέπει να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου και από την άλλη πρέπει να εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση της καπιταλιστικής σχέσης.

Τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης άργησαν να εκδηλωθούν στην Ελλάδα λόγω της περιορισμένης βαρύτητας του εξαγωγικού κεφαλαίου. Εντούτοις, όταν αυτή έπληξε την Ελλάδα στα τέλη του 2008 μέσω του τουρισμού και της ναυτιλίας και συνδυάστηκε με την κρίση ανταγωνιστικότητας του ελληνικού κεφαλαίου και τη μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης μετά το 2004, είχε σαν αποτέλεσμα τη δραματική πτώση της κερδοφορίας μέσα στο 2009. Η πτώση αυτή επηρέασε άμεσα τις ελληνικές τράπεζες που είδαν τα κέρδη τους να μειώνονται δραματικά λόγω της καθυστέρησης ή ακόμη και της μη αποπληρωμής των δανείων που είχαν χορηγήσει στις επιχειρήσεις ενώ ταυτόχρονα είχαν μεγάλο πρόβλημα ρευστότητας λόγω της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης.

Το ελληνικό κράτος απάντησε μέσα στο 2009 με αύξηση των δαπανών για στήριξη των ρυθμών ανάπτυξης (10,9% του ΑΕΠ) ενώ ταυτόχρονα παρείχε στις τράπεζες κεφάλαια ύψους 28 δισ. ευρώ για να τις στηρίξει, ποσό που αντιστοιχούσε στο 11,5% του ΑΕΠ. Καθώς, η ύφεση είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση των εσόδων από τους φόρους και τις εισφορές, το δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος εκτινάχθηκαν στο 15,4% και 126,8% αντίστοιχα.

Εντούτοις, όπως γράψαμε παραπάνω, η «κρίση του δημόσιου χρέους» δεν οφείλεται στο ότι αυτό υπερέβη κάποιο ανυπέρβλητο «φυσικό» όριο. Καθώς, η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση Παπανδρέου ανακοίνωσε το φθινόπωρο του 2009 τη χάλκευση των στατιστικών στοιχείων για το έλλειμμα και το χρέος, η Ελλάδα αναδείχτηκε ως το πλέον ευάλω-

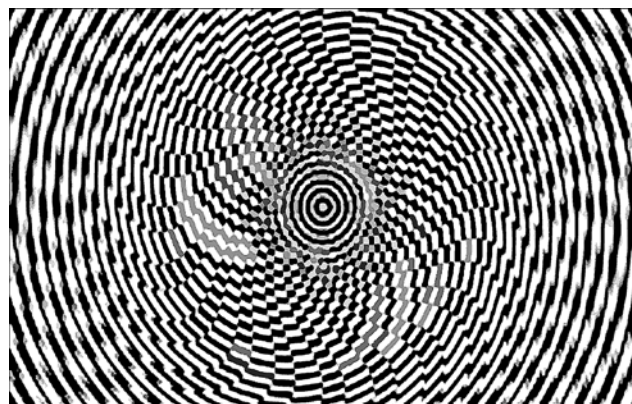
5. Παρακάτω θα δούμε ότι η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» που ξεκίνησε στις αρχές του 2010 στόχευε μεταξύ άλλων στο να αλλάξει το συσχετισμό δύναμης υπέρ του κεφαλαίου.

6. Βλ. *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 15, σελ. 19-20, για τις αιτίες της αλματώδους αύξησης του δημόσιου χρέους μετά το 1981.

7. Βλ. Κέντρο Μελετών και Έρευνας Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών, *Η φορολόγηση των επιχειρήσεων εν μέσω κρίσης*, Μάρτιος 2011.

το κράτος εντός της ευρωζώνης δεδομένου ότι το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ήταν ιδιαίτερα μεγάλο και επομένως ήταν δομικά εξαρτημένη από τις εισροές χρηματικών κεφαλαίων. Έτσι, από τη μια μεριά οι πιστωτές απάντησαν στο ενδεχόμενο της χρεοκοπίας μέσω της μεγάλης αύξησης των επιτοκίων δανεισμού,⁸ ενώ από την άλλη μεριά οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (hedge funds) και οι προβληματικές ευρωπαϊκές τράπεζες εκμεταλλεύτηκαν την πολιτική μηδενικών επιτοκίων της ΕΚΤ με κερδοσκοπικές τοποθετήσεις στα ελληνικά κρατικά ομόλογα και τους τίτλους, που είχαν και αυτές ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους αναχρηματοδότησης του χρέους.⁹

Συνακόλουθα, οι δημόσιες δαπάνες για την αποπληρωμή των τοκοχρεολυσίων εκτινάχθηκαν και οι προβλέψεις για την πορεία του ελλείμματος και του χρέους έγιναν ακόμα χειρότερες. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΚΤ και το ΔΝΤ καθοδηγούμενες από τις χώρες του «κέντρου» δημιούργησαν το λεγόμενο «μηχανισμό χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης» και σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση επέβαλλαν ένα αυστηρό πρόγραμμα δομικής προσαρμογής-«εσωτερικής υποτίμησης»-απαξίωσης κεφαλαίου που οδήγησε σε μείωση της εσωτερικής ζήτησης και σε βαθιά ύφεση η οποία συνεχί-

ζεται μέχρι σήμερα, με αντάλλαγμα την παροχή δανείων με χαμηλότερο επιτόκιο από εκείνο των διεθνών αγορών, καίτοι υψηλό.¹⁰

Στην επόμενη ενότητα θα αναλυθεί διεξοδικότερα η πολιτική απαξίωσης κεφαλαίου, όπως αυτή εφαρμόστηκε τα τελευταία 4 χρόνια, ως πολιτική λεηλασίας και αποσύνθεσης της εργατικής τάξης, ως πολιτική διαχείρισης της κρίσης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων στην Ελλάδα.

8. Πρέπει να σημειωθεί ότι σημαντικό κομμάτι του ελληνικού δημόσιου χρέους ήταν το 2009 βραχυπρόθεσμο. Δεδομένης της αβεβαιότητας, οι πιστωτές ήταν διατεθειμένοι να χρηματοδοτήσουν την ανανέωση του χρέους και το αυξανόμενο έλλειμμα μόνο εάν λάμβαναν πολύ μεγαλύτερες αποδόσεις κι ακόμα παραπέρα μόνο εάν τα χρεόγραφα ήταν πολύ μικρότερης διάρκειας (π.χ. έντοκα γραμμάτια δημοσίου).
9. Επιπλέον, μετά τη χρεοκοπία του Ντουμπί οι οίκοι αξιολόγησης έσπευσαν να υποβαθμίσουν την πιστοληπτική ικανότητα του ελληνικού κράτους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ακόμα μεγαλύτερη αύξηση των επιτοκίων και των spreads.

10. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τα δάνεια που λαμβάνει το ελληνικό κράτος από την Τρόικα διατίθενται στο σύνολό τους για την πληρωμή των υποχρεώσεων προς τους πιστωτές. Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος θα έχει λάβει μέχρι το τέλος του 2014 236,8 δισ. ευρώ από την Τρόικα. Σε αυτά προστίθενται 25,5 δισ. ευρώ ιδιωτικής χρηματοδότησης (ιδιωτικοποιήσεις, επιστροφή κερδών των κεντρικών τραπεζών). Επομένως το συνολικό ποσό της χρηματοδότησης θα φθάσει τα 262,3 δισ. ευρώ. Την ίδια περίοδο θα έχουν πληρωθεί 89,7 δισ. για αποπληρωμές ομολόγων και μακροχρόνιων δανείων, 48,2 δισ. για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών, 47,1 δισ. για πληρωμές τόκων, 34,6 δισ. για το κόστος του PSI, 18 δισ. για βραχυχρόνιο δανεισμό (έντοκα γραμμάτια), 11 δισ. για την επαναγορά ομολόγων και μόλις 15,8 δισ. για το πρωτογενές έλλειμμα. Το άθροισμα των ποσών που προορίζονται για τις δανειακές υποχρεώσεις είναι 248,6 δισ., ποσό που ξεπερνάει κατά σχεδόν 12 δισ. τα δάνεια που θα έχει χορηγήσει η Τρόικα! Βλ. το κεντρικό άρθρο του φύλλου της 28^{ης} Ιουλίου 2013 της *Ελευθεροτυπίας*. Το «πρόγραμμα διάσωσης» (των τραπεζών) είχε σαν αποτέλεσμα να περάσει το μεγαλύτερο κομμάτι του ελληνικού δημόσιου χρέους από τις τράπεζες –και, γενικότερα, τους ιδιώτες πιστωτές– στα κράτη της ΕΕ και του ΔΝΤ.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΑΞΙΩΣΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (Α.Κ.Α. «ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ»)

ΟΠΩΣ δείξαμε στις δύο προηγούμενες ενότητες, οι μορφές που πήρε τόσο η κρίση αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα όσο και η διαχείρισή της από το πολιτικό προσωπικό του κεφαλαίου εκφράζουν τις αντιφάσεις που συσσωρεύονταν τα τελευταία 20 χρόνια σε όλα τα επίπεδα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού αλλά και τις αντιφάσεις της διαδικασίας της λεγόμενης «ευρωπαϊκής ενοποίησης».

Συνοψίζοντας, στην ιδεολογική σφαίρα των κατηγοριών της αστικής οικονομικής επιστήμης η καπιταλιστική κρίση εκφράστηκε ως «κρίση ανταγωνιστικότητας» και ως «κρίση του δημόσιου χρέους».

«Κρίση ανταγωνιστικότητας» γιατί:

1. Οι μισθοί αυξάνονταν πιο γρήγορα από την παραγωγικότητα από το 2005 έως το 2008 με αποτέλεσμα τη μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας και την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας.¹
2. Το μοναδιαίο κόστος εργασίας αυξήθηκε ακόμα περισσότερο λόγω της υιοθέτησης του ακριβού κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος το 2001.

1. Υπογραμμίζουμε ξανά το γεγονός ότι η κρίση εκμεταλλευσιμότητας δεν ήταν μόνο έκφραση της προλεταριακής ανυποταξίας και της πληθώρας ανοιχτών ή υπόγειων αγώνων σε όλες τις σφαίρες της καπιταλιστικής κοινωνίας αλλά και αποτέλεσμα του πελατειακού-κορπορατιστικού πλέγματος κράτους-συνδικάτων-αφεντικών που σχηματίστηκε μετά το 1981 ως μορφή ενσωμάτωσης των ταξικών αγώνων της μεταπολίτευσης. Το πελατειακό σύστημα αποτελεί παράγοντα χαμηλής παραγωγικότητας λόγω της χαλάρωσης της πειθαρχικής λειτουργίας της διοίκησης, κατά κύριο λόγο στο δημόσιο τομέα. Έτσι, οι καπιταλιστές μπόρεσαν να διατηρήσουν μόνο προσωρινά την κερδοφορία τους σε υψηλά επίπεδα. Αυτό εξηγεί γιατί η επίθεση των media κατά των «διεφθαρμένων πολιτικών» και του δημόσιου τομέα που στερεί πόρους από το ιδιωτικό κεφάλαιο έπρεπε να ανανεωθεί τα τελευταία χρόνια.

3. Οι καπιταλιστές ήταν σε θέση να συγκρατούν την πτώση των περιθωρίων κέρδους τους παρά την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας μέσα από την αύξηση των τιμών λόγω της αυξημένης εγχώριας ζήτησης. Η εγχώρια ζήτηση μπορούσε να αυξάνεται λόγω της εισροής φτηνού πιστωτικού χρήματος στα πλαίσια της υιοθέτησης του ευρώ, που τροφοδοτούσε την ιδιωτική κατανάλωση, τις κρατικές δαπάνες και την ανάπτυξη του τομέα των κατασκευών.

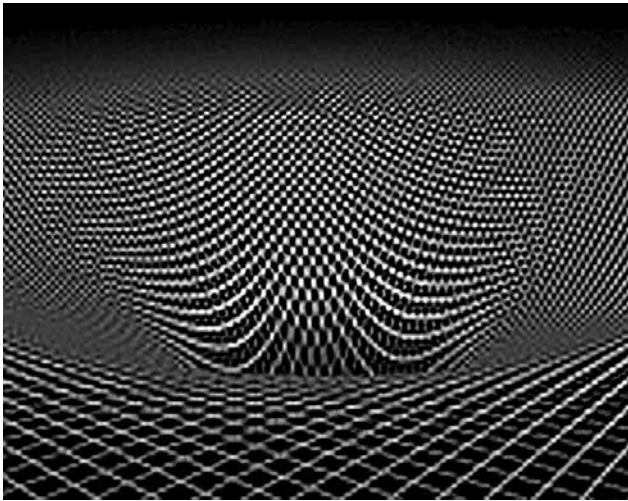
4. Οι ελληνικές εξαγωγές πληγήκαν από τις νεο-μερκαντιστικές πολιτικές των πιο αναπτυσσόμενων χωρών εντός της ΕΕ που περιόριζαν την εξωτερική ζήτηση για ελληνικά εμπορεύματα.

Το αποτέλεσμα ήταν η μεγάλη μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

«Κρίση δημόσιου χρέους» γιατί:

1. Οι απόπειρες περικοπής του έμμεσου-κοινωνικού μισθού κατά την προηγούμενη δεκαετία δεν ήταν επαρκώς επιτυχείς λόγω της αντίστασης της εργατικής τάξης. Οι κοινωνικές δαπάνες αυξάνονταν συνεχώς από το 2000 έως και το 2008.
2. Ταυτόχρονα, η φορολογία επί των κερδών του κεφαλαίου μειωνόταν συνεχώς την ίδια περίοδο.
3. Και σε αυτή την περίπτωση έρπουσας δημοσιονομικής κρίσης, οι δημόσιες δαπάνες μπορούσαν να αυξάνονται λόγω της εισροής φτηνού πιστωτικού χρήματος στα πλαίσια της υιοθέτησης του ευρώ.

Το ξέσπασμα της παγκόσμιας ύφεσης το 2008 οδήγησε σε όξυνση όλων αυτών των αντιφάσεων. Η ελληνική οικονομία οδηγήθηκε σε βαθιά ύφεση, η κερδοφορία καταβραθρώθηκε ενώ το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών, το

δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος εκτινάχθηκαν. Την κατάσταση χειροτέρεψαν το 2009 οι χειρισμοί της κυβέρνησης Παπανδρέου που έδωσαν τη δυνατότητα κερδοσκοπικών τοποθετήσεων στα κρατικά ομόλογα με τις ανακοινώσεις περί χαλκευμένων στατιστικών στοιχείων, περί διαφθοράς της ελληνικής κοινωνίας, κλπ., αλλά και η πολιτική που ακολούθησε η ΕΚΤ προκειμένου, υποτίθεται, να στηρίξει τα κρατικά ομόλογα των χωρών της «περιφέρειας» (βλ. στήριξη κρατικών ομολόγων μέχρι ενός συγκεκριμένου ποσού) και που στην πράξη, αντίθετα, ενθάρρυνε τις κερδοσκοπικές επιθέσεις εναντίον τους. Ωστόσο, οι χειρισμοί αυτοί δεν ήταν τυχαίοι: τόσο το ελληνικό όσο και το ευρωπαϊκό πολιτικό προσωπικό του κεφαλαίου είδαν στην κρίση την ευκαιρία να εφαρμόσουν μια σκληρή πολιτική «**εσωτερικής υποτίμησης**» με στόχο την αποσύνθεση της ισχύος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, την απαξίωση, ή και καταστροφή, των μη παραγωγικών κεφαλαίων και τη δημιουργία ενός **εργαστηρίου** εφαρμογής πολιτικών λιτότητας με στόχο την επέκτασή τους και σε άλλες χώρες της ΕΕ – πράγμα που εν μέρει έχει ήδη γίνει, κυρίως στην «περιφέρεια».

Το πρόγραμμα απαξίωσης κεφαλαίου που εκπόνησαν από κοινού η ελληνική κυβέρνηση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΚΤ και το ΔΝΤ και εφαρμόζεται αδιαλείπτως από το 2010 μέχρι σήμερα μέσω των μνημονίων έχει ως στόχο την αποκατάσταση της ενότητας των διαφορετικών στιγμών της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων που, όπως περιγράφεται παραπάνω, είχε διαρρηχθεί βιαίως.

Το βασικό όπλο του καπιταλιστικού κράτους για να προωθήσει την απαξίωση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου είναι η μείωση της εγχώριας ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής.

Οι κύριες πλευρές της δημοσιονομικής πολιτικής που εφαρμόζεται σήμερα είναι οι εξής: αύξηση της φορολογίας της εργατικής τάξης, μείωση των δημόσιων επενδύσεων και των κοινωνικών δαπανών, μείωση μισθών στο δημόσιο τομέα, μείωση συντάξεων και αναδιάρθρωση του ασφαλιστικού συστήματος με αύξηση των ορίων ηλικίας και αλλαγή του τρόπου υπολογισμού των συντάξεων. Η μείωση της ζήτησης οδήγησε σε μείωση του ΑΕΠ, της παραγωγικότητας και της απασχόλησης και σε αύξηση του αργούτος παραγωγικού δυναμικού και της ανεργίας. Η αύξηση της ανεργίας και η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων οδήγησε σε μείωση των μισθών στον ιδιωτικό τομέα και επομένως σε περαιτέρω μείωση της εγχώριας ζήτησης. Η μείωση των δημόσιων δαπανών είναι αυτοτροφοδοτούμενη: η μείωση της κατανάλωσης μειώνει τα δημόσια έσοδα, η μείωση των δημόσιων εσόδων ισοσκελίζεται από νέα μείωση των δημόσιων δαπανών κ.ο.κ.. Η συνολική μείωση της εγχώριας ζήτησης από το 2008 έως το 2013 ανήλθε σε 32% περίπου.²

Φορολογία: Το 2012, η αύξηση των εσόδων από τη φορολογία των μισθωτών ανήλθε σε 20,3% ενώ τα εισοδήματά τους μειώθηκαν κατακόρυφα. Η μέση φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών ανέβηκε κατά 52%. Αντιθέτως τα έσοδα από τη φορολόγηση τόσο των ελεύθερων επαγγελματιών όσο και των επιχειρήσεων μειώθηκαν. Η μέση φορολογική επιβάρυνση των ελεύθερων επαγγελματιών μειώθηκε κατά 17,7%. Τα έσοδα από τη φορολογία των επιχειρήσεων μειώθηκαν κατά 37,9%. Τεράστια αύξηση (143,89%) παρουσίασαν τα έσοδα από τη φορολογία ακίνητης περιουσίας λόγω της είσπραξης του ΕΕΤΗΔΕ (χαράτσι) ενώ μείωση 8,9% σημειώθηκε στα έσοδα από την έμμεση φορολόγηση (11,4% μειώθηκαν τα έσοδα από το ΦΠΑ και 18,3% μειώθηκαν τα έσοδα από τη φορολογία των υγρών καυσίμων).

Δημόσιες δαπάνες: Για να στηριχθεί η ζήτηση, η δημόσια συλλογική κατανάλωση αυξήθηκε κατά 4,8% το 2009 με αποτέλεσμα τη μεγάλη αύξηση του δημόσιου ελλείμματος. Στη συνέχεια λόγω της ασκούμενης δημοσιονομικής πολιτικής των μνημονίων μειώθηκε κατά 8% το 2010, 5% το 2011, 4% το 2012 και 4% το 2013. Οι κοινωνικές αναπαραγωγικές δαπάνες (συντάξεις, δαπάνες υγείας και προνοιακές μεταβιβάσεις) έπεσαν από το 23,9% του ΑΕΠ το 2009 σε 22% του ΑΕΠ το 2013. Σε απόλυτους αριθμούς –λόγω της τεράστιας μείωσης του ΑΕΠ την ίδια περίοδο– η μείωση ήταν της τάξης του 27%.

ΑΕΠ–Απασχόληση–Παραγωγικότητα: Από το 2007 έως το 2013 το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 25% περίπου (23,2%).

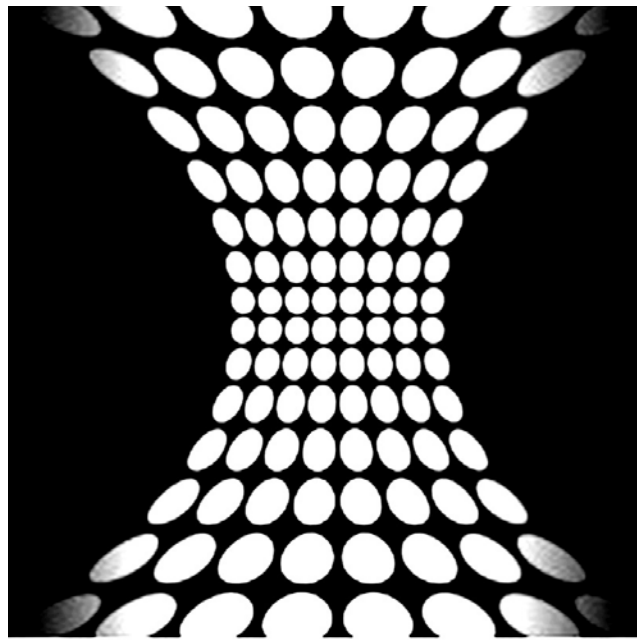
2. Όλα τα στοιχεία έχουν παρθεί από τη μελέτη του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ετήσια έκθεση 2013*.

Η μείωση του ΑΕΠ προέρχεται συνδυασμένα από τη μείωση της παραγωγικής κατανάλωσης, της ιδιωτικής κατανάλωσης και της δημόσιας συλλογικής κατανάλωσης. Το ΑΕΠ είναι 19,7% χαμηλότερο από τις 15 πιο αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, πέφτοντας στο αντίστοιχο επίπεδο του 1964. Το κατά κεφαλή ΑΕΠ μειώθηκε κατά 23,6% από το 2008. Η απασχόληση μειώθηκε από το 2010 έως το 2013 κατά 18,6% (900.000 λιγότεροι εργαζόμενοι). Την ίδια περίοδο η παραγωγικότητα μειώθηκε κατά 2,2%. Από το 2008 έως το 2013 όμως η παραγωγικότητα μειώθηκε κατά 6,5%. Η ανεργία αυξήθηκε περισσότερο από τη μείωση της απασχόλησης (από 7,7% το 2008 σε περίπου 27% το 2013) γιατί αυξήθηκε ο αριθμός των ατόμων που αναζητούν εργασία λόγω της μείωσης του διαθέσιμου εισοδήματος στα νοικοκυριά της εργατικής τάξης.

Από τα στοιχεία αυτά αναδεικνύεται η (ε) μορφή απαξίωσης κεφαλαίου (βλ. παραπάνω στο δεύτερο κεφάλαιο της πρώτης ενότητας).

Αγοραστική δύναμη-Μισθοί: Η μείωση της αγοραστικής δύναμης ανά μισθωτό από το 2010 μέχρι το 2013 ανέρχεται σε 22,1%, προερχόμενη από τη μείωση κατά 16,3% των ονομαστικών αποδοχών και από την αύξηση του δείκτη τιμών καταναλωτή κατά 7,6% την ίδια περίοδο. Στο σύνολο των μισθωτών η μείωση ανέρχεται σε 37,2% λόγω της εκρηκτικής αύξησης της ανεργίας που άφησε εκατοντάδες χιλιάδες χωρίς μισθό. Υπολογίζεται ότι η αγοραστική δύναμη των μισθωτών μειώθηκε κατά 10% ακόμα λόγω της αύξησης της φορολογίας. Δεδομένων των προβλέψεων για το 2014, από το 2009 έως το 2014 η συνολική μείωση θα ανέλθει σε 50% χωρίς να λάβουμε υπόψη τον κοινωνικό μισθό (νοσοκομεία, φάρμακα, εισιτήρια, εκπαίδευση, κλπ). Οι πραγματικοί μισθοί έχουν μειωθεί λοιπόν πολύ περισσότερο από τη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας από το 2009 έως το 2013.

Το γεγονός ότι δημιουργήθηκαν μόνιμοι μηχανισμοί υποτίμησης των μισθών πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερος. Συγκεκριμένα, οι μισθοί των ΔΕΚΟ προσδέθηκαν στο νέο μειωμένο μισθολόγιο του δημόσιου τομέα. Το δε μισθολόγιο του δημόσιου τομέα προσδέθηκε στις μεταβολές των μισθών στον ιδιωτικό τομέα. Ο κατώτατος μισθός στον ιδιωτικό τομέα ορίζεται πλέον νομοθετικά. Καθώς πρόκειται περί μισθού αναφοράς επηρεάζεται όλη η κλίμακα των μισθών στον ιδιωτικό τομέα, καίτοι διαφοροποιημένα και, σύμφωνα με τα προηγούμενα, και στο δημόσιο τομέα. Εγκαθιδρύθηκε ρήτρα προσαρμογής των μισθών βάσει των μισθών στην Κεντρική και Ν.Α. Ευρώπη (δηλαδή τις χώρες πρώην ανατολικού μπλοκ). Επιπλέον, οι μισθοί συμπίεζονται από την επέκταση της μαύρης (ανασφάλι-

στης) εργασίας που οφείλεται στον υψηλό δείκτη ανεργίας και την ουσιαστική ανυπαρξία μηχανισμών ελέγχου.

Από τα στοιχεία αυτά αναδεικνύεται η (δ) μορφή απαξίωσης κεφαλαίου (βλ. παραπάνω)

Εξαγωγές / Εισαγωγές: Παρά τα όσα ισχυρίζεται η προπαγάνδα κυβέρνησης και ΜΜΕ δεν έχει επιτευχθεί αύξηση των εξαγωγών, ούτε έχει ενισχυθεί ο εξωστρεφής προσανατολισμός της ελληνικής οικονομίας. Από το 2008 ο όγκος των εξαγωγών έχει μειωθεί κατά 15%. Η πιο βαθιά πτώση έλαβε χώρα το 2009 (19,4%). Από το 2010 οι εξαγωγές αυξήθηκαν μόνο κατά 5,5% λόγω της επιδείνωσης της ανταγωνιστικότητας, παρότι οι αγορές μεγεθύνθηκαν κατά 17%. Συνακόλουθα, η εξαγωγική επίδοση μειώθηκε από το 2010 έως το 2012, ενώ το 2013 έμεινε στάσιμη (μεταβολή 0,3%). Οι τιμές εξαγωγών αυξήθηκαν όλα τα έτη εκτός από το 2013. Από το 2010-2013 επήλθε οριακή μείωση των τιμών εξαγωγών έναντι των 36 ανταγωνιστών κατά 0,5%. Παρόλα αυτά, τα ελλείμματα του εξωτερικού εμπορίου εξισορροπήθηκαν λόγω της δραματικής μείωσης των εισαγωγών (η μείωση του όγκου εισαγωγών ανήλθε σε 44%) που προήλθε κατά κύριο λόγο από τη μείωση της κατανάλωσης της εργατικής τάξης και δευτερευόντως από τη μείωση των επενδύσεων. Κατ' αυτό τον τρόπο μειώθηκαν οι καθαρές ανάγκες εξωτερικού δανεισμού. Αφού η εξισορρόπηση του ελλείμματος του εξωτερικού εμπορίου δεν μπορεί να οφείλεται σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, πρέπει να αποδοθεί στην προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας σε χαμηλότερα επίπεδα αξιακού προϊόντος, επενδύσεων και απασχόλησης.

Επενδύσεις-Απαξίωση σταθερού (πάγιου) κεφαλαίου: Από το 2009 έως το 2013 οι επενδύσεις μειώθηκαν συνολικά κατά 64,8%. Η μείωση αφορά κατά κύριο λόγο τις κατοικίες και δευτερευόντως τις λοιπές κατασκευές, τις επενδύσεις σε μηχανές και σε μεταλλικά προϊόντα και τα μεταφορικά μέσα. Αναλυτικότερα, οι ακαθάριστες επενδύσεις μειώθηκαν από το 2009 έως το 2013 ως εξής: κατασκευές: 65,6%, εξοπλισμός: 86,4%, λοιπές επενδύσεις: 11,2%. Η μείωση των επενδύσεων (η μείωση δηλαδή του σημαντικότερου τομέα παραγωγικής κατανάλωσης) συνέβαλλε και αυτή στη μείωση της εγχώριας ζήτησης. Συγκεκριμένα, το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 10% από το 2009 έως το 2013 λόγω της μείωσης των καθαρών συνολικών επενδύσεων. Μετά το 2011, το απόθεμα παγίου κεφαλαίου μειώνεται για πρώτη φορά μεταπολεμικά κατά 2% το χρόνο. Το αποτέλεσμα ήταν η αποεπένδυση παγίου κεφαλαίου και η μείωση του κεφαλαιακού αποθέματος.

Η μείωση του κόστους εργασίας μετατράπηκε σε αυξημένα κέρδη τα οποία δεν επανεπενδύονται. Η ανταγωνιστικότητα δεν βελτιώθηκε για αυτόν το λόγο. Από το 2010 έως το 2013 το μοναδιαίο κόστος εργασίας μειώθηκε κατά 13,9% ενώ μέχρι το 2014 προβλέπεται η μείωση να φτάσει το 15,5%. Έναντι των 36 κύριων ανταγωνιστριών χωρών η μείωση ήταν 19,2%. Το ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα κεφαλαίου των επιχειρήσεων μειώθηκε κατά 4 δισ. ευρώ ενώ οι αποδοχές των εργαζόμενων κατά 41 δισ. ευρώ. Ο λόγος κερδών / μισθών αυξήθηκε επομένως δραματικά (το λεγόμενο καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα). Λόγω της μείωσης της ζήτησης επήλθε αύξηση του αργού παραγωγικού δυναμικού. Ωστόσο, στα πλαίσια της καταστροφής παγίου κεφαλαίου (χιλιάδες μονάδες παραγωγής και τμήματα μονάδων παραγωγής έχουν κλείσει), η μειωμένη ζήτηση μοιράστηκε σε λιγότερες επιχειρήσεις επομένως υπήρξε μια αντίστροφη κίνηση μείωσης του αργού παραγωγικού δυναμικού σε αυτές με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ισχύς τους στις αγορές προϊόντων. Οι επιχειρήσεις που επιβίωσαν κράτησαν τις τιμές και τα περιθώρια κέρδους υψηλά χρησιμοποιώντας τη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Σε αυτό άλλωστε τις ώθησε η στάση πιστώσεων από τις τράπεζες λόγω της οποίας αντιμετωπίζουν οξυτάτα προβλήματα ρευστότητας. Αναγκάζονται έτσι να αυξάνουν τα ρευστά διαθέσιμά τους μέσω της διατήρησης των περιθωρίων κέρδους και των τιμών σε υψηλά επίπεδα, ώστε να μπορούν να εξυπηρετούν τις άμεσες χρηματοδοτικές ανάγκες τους. Η μείωση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος κατά 25% περίπου δεν έχει οδηγήσει σε αντίστοιχη αύξηση του αργού παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας, το οποίο ανέρχεται σε περίπου 15%. Το υπόλοιπο 10% της μείωσης του προϊόντος οφείλεται στην αποεπένδυση και το κλείσιμο των επιχειρήσεων.

Από τα στοιχεία αυτά αναδεικνύονται οι (α), (β), (γ), (στ) και (ζ) μορφές απαξίωσης κεφαλαίου (βλ. παραπάνω).

* * *

Παρά το γεγονός ότι οι διακηρυγμένοι στόχοι της «εσωτερικής υποτίμησης» δεν επιτεύχθηκαν (δηλαδή η ανάπτυξη μέσω της αύξησης των εξαγωγών που θα προερχόταν από την ταυτόχρονη μείωση μισθών και τιμών), επιτεύχθηκε, ωστόσο, η δραστική μεταβολή του συσχετισμού ισχύος ανάμεσα στο κεφάλαιο και το προλεταριάτο που επιτρέπει, αν όχι την ανασυγκρότηση, πάντως τη συντήρηση του κυκλώματος της καπιταλιστικής συσσώρευσης στη βάση μιας απαξιωμένης εργασιακής δύναμης, με μεγάλη αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης στις επιχειρήσεις που εξακολουθούν να λειτουργούν. Κεντρικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η αλματώδης αύξηση της ανεργίας (από 7,7% το 2008 σε περίπου 27% το 2013) και η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων (αποδυνάμωση ή και κατάρρευση συλλογικών συμβάσεων, νομοθετικός ορισμός και μείωση κατώτατου μισθού). Πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο 2009-2013 έλαβε χώρα μια αλματώδης επέκταση των επισφαλών εργασιακών σχέσεων που από 21% το 2009 ανήλθαν σε 45% το 2012 (μερική απασχόληση, εκ περιτροπής εργασία, προγράμματα ωφελούμενων, κλπ) ενώ αντιστοίχως οι συμβάσεις πλήρους απασχόλησης έπεσαν από 79% σε 45%. Ταυτόχρονα, υπήρξε μεγάλη αύξηση της μαύρης εργασίας που υπολογίζεται σε πάνω από 36%. Το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ μειώθηκε δραματικά σε σχέση με το μερίδιο του κεφαλαίου ενώ και η συνολικά παραγόμενη αξία μειώθηκε.

Συνοψίζοντας, η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» που ακολουθήθηκε μέσα από το μηχανισμό των μνημονίων μπορεί να χαρακτηριστεί ως **πολιτική απαξίωσης κεφαλαίου**. Η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» είναι και η ίδια αντιφατική αφού αν η διαδικασία της λεγόμενης «προσαρμογής μισθών και τιμών» διαρκέσει περισσότερο από όσο αρχικά σχεδιαζόταν μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφή κερδοφόρων επιχειρήσεων και σε μη αναστρέψιμη υποβάθμιση της εργασιακής δύναμης λόγω της μακροχρόνιας ανεργίας. Μια ακόμη αντίφαση είναι το γεγονός ότι η μεταφορά μεριδίου της παραγόμενης αξίας από την εργασία στο κεφάλαιο χρησιμοποιείται για τη διάσωση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή του αδρανούς χρηματικού κεφαλαίου και της αυτονόμησης του χρηματοπιστωτικού τομέα. Είναι όμως φανερό ότι η κυρίαρχη φράξια του ελληνικού αλλά και του ευρωπαϊκού κεφαλαίου είναι αποφασισμένη να την ακολουθήσει μέχρι το τέλος, παρά τις όποιες «αστοχίες»

ως προς τους αρχικούς σχεδιασμούς για τη διάρκειά της, παρά την παρατεταμένη ύφεση και την προοπτική μιας εξαιρετικά βραδείας ανάκαμψης, καθώς το **διακύβευμα** για το κεφάλαιο είναι η ανασυγκρότηση του κυκλώματος της καπιταλιστικής συσσώρευσης επί νέων βάσεων εγκαταλείποντας το προηγούμενο πελατειακό-κορπορατιστικό καθεστώς ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης, αποδομώντας το περιορισμένο κράτος πρόνοιας και αποσυνθέτοντας τη διαπραγματευτική ισχύ της εργατικής τάξης. Για να ολοκληρωθεί επιτυχώς το σχέδιο ανασυγκρότησης του κυκλώματος αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου πρέπει πρώτα να εμποδωθεί και να νομιμοποιηθεί το εξαθλιωμένο επίπεδο διαβίωσης της εργατικής τάξης ως φυσιολογικό, κανονικό και δίκαιο. Με άλλα λόγια θα πρέπει η υποτίμηση της εργασιακής δύναμης να γίνει απαξίωση της εργασιακής δύναμης.

Κάθε σχέδιο όμως ανασυγκρότησης του κυκλώματος που στηρίζεται κατά βάση στην ψευδαίσθηση μιας διαρκούς βίαιης απαξίωσης της εργασιακής δύναμης είναι καταδικασμένο να αποτύχει, από τη σκοπιά της εγκαθίδρυσης ενός λειτουργικού καθεστώτος συσσώρευσης, δηλαδή ενός καθεστώτος που επιτυγχάνει τη διατήρηση σταθερών και υψηλών ποσοστών συσσώρευσης και κέρδους για μια σημαντική χρονική περίοδο. Η εξάρτηση του κεφαλαίου από την εργατική τάξη είναι αμετάκλητη. Το μόνο που μπορεί να πετύχει το κεφάλαιο είναι αφενός η αναπόφευκτη ανατίμηση, σε ενδεχόμενη μελλοντική περίοδο αναζωογόνησης, να ξεκινήσει από όσο το δυνατόν πιο χαμηλή βάση και αφετέρου να διαλυθεί ο προηγούμενος τρόπος ρύθμισης των ταξικών σχέσεων που ήταν ανεπαρκής από την άποψη της πειθάρχησης και των διαιρέσεων του

προλεταριάτου, δηλ. των απαραίτητων προϋποθέσεων για την ανανέωση του κύκλου συσσώρευσης. Από προλεταριακή σκοπιά τώρα, ο μόνος παράγοντας που θα μπορούσε να ανατρέψει το φαύλο κύκλο αξιοποίησης/απαξίωσης θα ήταν η ανάπτυξη ενός πραγματικά επικίνδυνου προλεταριακού κινήματος που θα έβαζε την προοπτική της κατάργησης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Η ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Η σχεδιασμένη υφεσιακή πολιτική «εσωτερικής υποτίμησης» που εφαρμόζεται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια δεν βασίζεται λοιπόν στο βουβό εξαναγκασμό κάποιων «φυσικών νόμων της παραγωγής», δηλαδή στον καθεαυτό ανταγωνισμό μεταξύ των διαφορετικών κεφαλαίων, με συνακόλουθο αποτέλεσμα τη συγκεντροποίησή τους, αλλά στη βίαιη και στοχευμένη επιβολή μέτρων από-πάνω, που προσπαθούν με αντιφατικό, όπως είδαμε, τρόπο να επιταχύνουν τους ευρύτερους σχεδιασμούς αναδιάρθρωσης του ελληνικού παραγωγικού μοντέλου.

Το τελευταίο, ακόμη και σήμερα χαρακτηρίζεται από ένα καθεστώς γενικευμένης μικροϊδιοκτησίας, είτε μιλάμε για ένα χωράφι ή room-to-let στο χωριό, είτε για ένα διαμέρισμα ή μικρομάγαζο στην πόλη. Υπολογίζεται ότι περίπου το 50% της συνολικής έκτασης της Ελλάδας (ήτοι περίπου 65.000 τ.χλμ. από το σύνολο των 130.000 τ.χλμ) διεκδικείται από ιδιώτες, αν και οι επίσημοι τίτλοι ιδιοκτησίας τους αντιστοιχούν «μόνο» στο 31% του συνόλου (40.000 τ.χλμ) – τα υπόλοιπα 25.000 τ.χλμ αν δεν προέρχονται από καταπατήσεις δημοσίων εκτάσεων προέρχονται από την άσκηση του δικαιώματος χρησικτησίας. Από την άλλη, οι δασικές διεκδικήσεις του κράτους αφορούν περίπου 80.000 τ.χλμ ή το 60% της συνολικής έκτασης. Επομένως το ποσοστό των αλληλεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων αγγίζει τουλάχιστον το 10%, ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό που δημιουργεί μεγάλη ασάφεια όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς, καθυστερώντας ή και εμποδίζοντας τα όποια επενδυτικά σχέδια. Ταυτόχρονα, μόλις το 17% της καλλιεργούμενης γης αντιστοιχεί σε αγροτεμάχια μεγαλύτερα των 500 στρεμμάτων (έναντι 66% στην ΕΕ-27), ενώ το 25% σε κλήρους μικρότερους των 50 στρεμμάτων (έναντι μόλις 7% στην ΕΕ-27). Ως αποτέλεσμα το μέσο ελληνικό αγροτεμάχιο υπολογίζεται στα 48 στρέμματα (έναντι 143 στρ. στην ΕΕ-27).³ Όσον αφορά τον αστεακό δομημέ-

3. Τα στοιχεία προέρχονται από τη μελέτη της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας (ΕΤΕ), *Land: An asset with great potential for Greece, but with significant development challenges*, 2014.

νο χώρο, στην Ελλάδα, εμφανίζεται ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ιδιοκατοίκησης σε παγκόσμιο επίπεδο, με ιδιαίτερο επιπλέον χαρακτηριστικό τον υψηλό αριθμό αυθαίρετων κτηρίων – συνήθως πρόκειται για περιπτώσεις αυθαίρετης δόμησης σε νόμιμα αποκτημένες εκτάσεις γης.⁴

Πολύ υψηλός είναι επίσης ο αριθμός των πολύ μικρών και μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες, το 2012, αντιστοιχούσαν στο 99,6% του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων (έναντι 98,7% στην ΕΕ-27) και οι οποίες απασχολούσαν το 74,3% των εργαζομένων (έναντι 50,2% στην ΕΕ-27) και παρήγαγαν το 55,4% της συνολικής «προστιθέμενης αξίας» (έναντι 39,7% στην ΕΕ-27).⁵ Τέλος, το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων στην Ελλάδα είναι εξίσου υψηλό, το υψηλότερο στην Ευρώπη, φθάνοντας το 2012 το 31,9% του ενεργού πληθυσμού, έναντι 15,1% στην Ευρωζώνη. Μάλιστα το 77,6% των Ελλήνων αυτο-απασχολούμενων δεν έχει υπαλλήλους, έναντι 67,1% στην Ευρωζώνη.⁶

Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά –υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης, μεγάλη συνεισφορά των μικρών επιχειρήσεων στην απασχόληση και το εθνικό αξιακό προϊόν, μεγάλος αριθμός αυτο-απασχολούμενων– θεωρούνται ως «αναχρονιστικές» στρεβλώσεις, που διευκόλυναν τις τάσεις (μερικής ή σχετικής) ανεξαρτητοποίησης από τη μισθωτή εργασία, κοινωνικής κινητικότητας και απειθαρχίας, έχοντας –υποτίθεται– ως αποτέλεσμα τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, τη «δυσανάλογη» εξάρτηση της από την εσωτερική κατανάλωση – άρα και τη δημιουργία εμπορικών και δημοσιονομικών ελλειμμάτων που συσσωρευόμενα εκφράστηκαν ως δημόσιο χρέος,

το οποίο και τελικά χρησιμοποιήθηκε ως ένα από τα βασικά εργαλεία προώθησης της πρωταρχικής συσσώρευσης στην Ελλάδα.

Καταρχήν η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους χρηματοδοτήθηκε μέσω της λεηλασίας καταθέσεων και μισθών. Οι μεν πρώτες μειώθηκαν εξαιτίας της άμεσης και έμμεσης φορολογικής επιβάρυνσης των εισοδημάτων, της κατανώθησης και της ακίνητης περιουσίας (κτήρια, οικόπεδα, αγροτεμάχια), την οποία κυρίως επωμίστηκαν τα μικρομεσαία στρώματα και η εργατική τάξη.⁷ Σε μια περίοδο που ταυτόχρονα εφαρμόστηκαν οριζόντιες και κάθετες περικοπές στον άμεσο και έμμεσο μισθού (βλ. μείωση των κοινωνικών δαπανών), οι πετσοκομμένοι μισθοί, που μάλιστα πολλές φορές καταβάλλονται με καθυστέρηση,⁸ δεν επαρκούν για την κάλυψη των άμεσων αναγκών και για τις φορολογικές ή άλλες (πχ. δανειακές) οικογενειακές υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα τη ραγδαία μείωση των τραπεζικών διαθεσίμων.⁹

4. Σύμφωνα με στοιχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας στο σύνολο της χώρας το ποσοστό ιδιοκατοίκησης το 2005 ήταν 80,5% – μόνο το 19,98% των κατοίκων έμενε με ενοίκιο, κυρίως μετανάστες. Βλ. *Καθημερινή*, 1 Φεβρουαρίου 2006· M. Baldwin-Edwards, *Η ένταξη των μεταναστών στην Αθήνα: δείκτες ανάπτυξης και στατιστικές μέθοδοι μέτρησης*, Παρατηρητήριο Μετανάστευσης στη Μεσόγειο, 2004. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό ιδιοκατοίκησης έχει διαμορφωθεί στο 75% (Σεπτέμβριος 2013). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κατακερματισμός των ιδιοκτησιών και το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης –αποτέλεσμα του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο εμπεδώθηκε ο καπιταλισμός στην Ελλάδα– έχει εμποδίσει την εκπόνηση έργων μαζικής ανάπτυξης και κυριλοποίησης στο δομημένο περιβάλλον της Αθήνας. Βλ. *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 15, 2011, σελ. 110-127.
5. Τα στοιχεία προέρχονται από την ετήσια μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *SBA fact sheet 2012 – Greece*. Σύμφωνα με έρευνα της ΕΤΕ τον Ιούλιο του 2012 στην Ελλάδα υπήρχαν περίπου 750.000 μικρομεσαίες επιχειρήσεις, εκ των οποίων το 79% ήταν ατομικές, στις οποίες αντιστοιχούσε το 38% του συνολικού ετήσιου κύκλου εργασιών.
6. Τα στοιχεία προέρχονται από την Eurostat. Μόνο η Σλοβακία ξεπερνά αυτό το ποσοστό (80,3%). Πρέπει πάντως να αναφερθεί ότι ένα σημαντικό μέρος των Ελλήνων αυτο-απασχολούμενων δίχως υπαλλήλους (ενδεικτικά βλ. μηχανικοί, δικηγόροι, μεταφραστές κλπ) στην πράξη δουλεύουν ως *μισθωτοί* με δελτίο παροχής υπηρεσιών («μπλοκάκι»).

7. Τα φορολογικά μέτρα εντός της τετραετίας 2010-2013 αγγίζουν τα 30 δισ. ευρώ, ενώ το 2014 θα βεβαιωθούν νέοι φόροι ύψους 9,5 δισ. ευρώ. Αξιοσημείωτο είναι ότι θα αυξηθεί και η φορολογία των εταιρικών κερδών. Βλ. *Καθημερινή*, 10 Ιανουαρίου 2014· *Εφημερίδα των Συντακτών*, 11-12 Ιανουαρίου 2014· *Εφημερίδα των Συντακτών*, 28-29 Δεκεμβρίου 2013.
8. Σύμφωνα με στοιχεία της ΓΣΕΕ το 25%-30% των επιχειρήσεων καταβάλει καθυστερημένα τους μισθούς εντός τριμήνου. Βλ. *Τα Νέα*, 14 Μαρτίου 2013.
9. Οι τραπεζικές καταθέσεις, που υπολογίζονταν σε 237,3 δισ. ευρώ το τέλος του 2009, μέσα σε λιγότερο από τρία χρόνια έχουν μειωθεί κατά 76,4 δισ. ευρώ, φθάνοντας τα 160,9 δισ. ευρώ τον Νοέμβριο του 2013 (-32,2%), παρ' όλη την ενδιάμεση χρηματική εισροή που παρατηρήθηκε την περίοδο Φεβρουάριος – Απρίλιος του 2012, ύστερα από τη μετάδοση της κρίσης δημόσιου χρέους στην Κύπρο και τις συζητήσεις περί εφαρμογής «κουρέματος» στις τραπεζικές καταθέσεις (bail-in). Η μεγάλη μείωση οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μείωση των καταθέσεων των νοικοκυριών –κάτι που αφορά και τις πολύ μικρές επιχειρήσεις που χρηματοδοτούνται από την ατομική περιουσία του αφεντικού–, η οποία φτάνει τα 62,0 δισ. ευρώ (ή το 81% της συνολικής μείωσης). Αντίθετα, οι επιχειρήσεις, την ίδια πάντα περίοδο, είδαν τα τραπεζικά τους αποθεματικά να μειώνονται «μόνο» κατά 14,4 δισ. ευρώ. Δεδομένου ότι το συνολικό ύψος των τραπεζικών πιστώσεων αγγίζει τα 220 δισ. ευρώ (218,95 δισ. ευρώ), ο λόγος δανείων προς καταθέσεις είναι 136,7%, όταν η Ε.Ε. έχει ορίσει ως όριο το 115%. Βλ. το *Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας Νο 153*, Τράπεζα της Ελλάδας (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2013), σελ. 98-100, 106· *Καθημερινή*, 22 Δεκεμβρίου, 2012. Σύμφωνα με έρευνα για λογαριασμό της διεθνούς εισπρακτικής εταιρείας Intrum Justitia, το 38% των Ελλήνων δανείζεται για να μπορέσει να πληρώσει τους απλήρωτους λογαριασμούς, ενώ μόνο το 16% είναι σε θέση να αποταμιεύει χρήματα σε μηνιαία βάση. Βλ. *Ημερησία*, 20 Νοεμβρίου 2013. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο τώρα, σύμφωνα με τον Bloomerg η μείωση των καταθέσεων στις χώρες της «περιφέρειας» της ευρωζώνης (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία και Ελλάδα) την περίοδο 1/8/2011-31/7/2012 έφτασε τα 326 δισ. ευρώ. Αν αφαιρεθεί ο ενδοτραπεζικός δανεισμός, ο οποίος προσμετράται στον όγκο των τραπεζικών καταθέσεων, η μείωση στις χώρες της «περιφέρειας» είναι ακόμη πιο μεγάλη. Αντίθετα, οι τράπεζες του «κέντρου» (Γερμανία, Γαλλία κλπ.) πέτυχαν αύξηση των καταθέσεων κατά 300 δισ. ευρώ. Βλ. *Καθημερινή*, 13 Δεκεμβρίου 2013.

Η μείωση του διαθέσιμου οικογενειακού εισοδήματος δεν προήλθε, όμως, μονάχα από τις μειώσεις στους μισθούς και τη μεγάλη φορολογική επιβάρυνση. Προήλθε επίσης από τη μείωση των συντάξεων, οι οποίες κατά τα προηγούμενα χρόνια συντηρούσαν τα άνεργα νεότερα μέλη της οικογένειας ή αποτελούσαν ένα εργαλείο ενάντια στην επιβολή της μισθωτής εργασίας.¹⁰

Η αναδιάρθρωση του ασφαλιστικού τομέα συνοδεύτηκε από την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης, από μεγάλες μειώσεις των εφάπαξ και των συντάξεων, όπως πάντα στο όνομα της «οικονομικής επιβίωσης» των ασφαλιστικών ταμείων και της «εξασφάλισης των συντάξεων των μελλοντικών γενιών». Για να δικαιολογηθούν, επομένως, οι δραστηκές αλλαγές που υλοποιήθηκαν, έπρεπε πρώτα τα ασφαλιστικά ταμεία να βρεθούν σε ακόμη πιο δεινή οικονομική θέση από αυτή που τα είχαν οδηγήσει η εκτεταμένη εισφοροδιαφυγή των καπιταλιστών και τα «θαλασσοδάνεια» των προηγούμενων δεκαετιών,¹¹ κάτι που συνέβη μέσω της συγνής λεηλασίας των αποθεματικών τους, κατά την εφαρμογή του προγράμματος απομείωσης των ομολόγων που ανήκαν στον ιδιωτικό τομέα (PSI) –σε πρώτο χρόνο– και ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών –σε δεύτερο.

Σύμφωνα με νόμο, τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων, ύψους περίπου 15 δισ. ευρώ, βρίσκονταν κατατεθειμένα στο κοινό κεφάλαιο της Τράπεζας της Ελλάδας (ΤτΕ), η οποία και τα «επένδυσε», ακόμη και λίγες ώρες πριν τη λήξη της προθεσμίας για την εφαρμογή του PSI, αγοράζοντας ομόλογα του ελληνικού δημοσίου (ΟΕΔ) που επρόκειτο να «κουρευτούν» κατά 53,5%, όπως άλλω-

στε προέβλεπε το πρόγραμμα PSI.¹² Εάν στα 15 δισ. ευρώ προσθέσουμε την αξία των ΟΕΔ (7,4 δισ. ευρώ) τα οποία τα ταμεία είχαν ήδη στην κατοχή τους, τότε οι ονομαστικές απώλειες που υπέστησαν οι ασφαλιστικοί φορείς ανήλθαν περίπου στα 12 δισ. ευρώ. Οι πραγματικές όμως είναι κατά πολύ μεγαλύτερες, καθώς έκτοτε η αξία των ΟΕΔ έχει μειωθεί κι άλλο –υπολογίζεται ότι η τιμή διαπραγμάτευσης των νέων ομολόγων, τα οποία ανταλλάχθηκαν με τους παλιούς τίτλους και των οποίων η περίοδος ωρίμανσης φτάνει το 2042, σήμερα δεν ξεπερνά το 30% της ονομαστικής αξίας. Ταυτόχρονα, λόγω του PSI οι ετήσιοι τόκοι που αντιστοιχούν στα ομόλογα που διαθέτουν στο χαρτοφυλάκιο τους τα ασφαλιστικά ταμεία πλέον υπολογίζονται σε 120-160 εκατ. ευρώ, έναντι 700-800 εκατ. προ PSI.¹³ Σαν να μην έφταναν τα παραπάνω, η μη συμμετοχή των ασφαλιστικών ταμείων κατά το πρώτο στάδιο ανακεφαλαιοποίησης των τεσσάρων συστημικών τραπεζών που προέκυψαν μετά την εφαρμογή του PSI –σε ύψος ίσο με το 10% του συνόλου των μετοχών, καθώς το υπόλοιπο περίπου 90% ανήκει στο Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΤΧΣ) και πρόκειται να παραχωρηθεί σε ιδιώτες σταδιακά–, οδήγησε σε περαιτέρω συρρίκνωση των ποσοστών τους στο νέο μετοχικό κεφάλαιο και ως εκ τούτου σε επιπλέον απώλειες.¹⁴

Οι απώλειες όμως για τα ταμεία δεν είναι μόνο αυτές, μιας και εξαιτίας της εκτόξευσης των ποσοστών ανεργίας, της μείωσης των μισθών και των ασφαλιστικών εισφορών τα έσοδα των ταμείων μειώθηκαν κατά 6-7 δισ. ευρώ, εξαιτίας της επέκτασης των «ευέλικτων» μορφών εργασίας μειώθηκαν κατά 2 δισ. ευρώ, ενώ οι οφειλές ιδιωτών προς αυτά ανέρχονται σε 15 δισ. Αν συνυπολογιστεί ο περιορισμός της κρατικής δαπάνης, η οποία σύμφωνα με τον προϋπολογισμό μειώθηκε κατά 1,4 δισ. ευρώ το 2013, τότε προκύπτει επιπλέον άμεση και έμμεση υφαρπαγή ύψους 25 δισ. ευρώ.¹⁵

10. Η μείωση του εισοδήματος των συνταξιούχων υπολογίζεται σε 25% την περίοδο 2010-2013. Βλ. *Καθημερινή*, 3 Νοεμβρίου 2013.

11. Βλ. Ομάδα ενάντια στον εκβιασμό της μισθωτής εργασίας, ό.π., σελ. 50-58.

12. Την ίδια τύχη είχαν επίσης τα αποθεματικά πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και νοσοκομείων.

13. Βλ. *Αυγή*, 14 Απριλίου 2013· *Εφημερίδα των Συντακτών*, 10 Ιουνίου 2013· *Αυγή*, 9 Σεπτεμβρίου 2012.

14. Ούτως ή άλλως, η εφαρμογή του προγράμματος PSI καθαυτή οδήγησε σε κατακρήμνιση της αξίας του μετοχών του τραπεζικού τομέα. Αν πάρουμε ως παράδειγμα την ΕΤΕ οι απώλειες που υπέστησαν τα ασφαλιστικά ταμεία, που κατείχαν το 16% των μετοχών, υπολογίζονται σε περίπου 500 εκατ. ευρώ. Η παραπάνω απώλεια ανέρχεται σε 3,5 δισ. ευρώ αν ληφθεί υπόψη η αξία των μετοχών το 2001.

15. Βλ. *Αυγή*, 7 Απριλίου 2013· *Τα Νέα*, 2 Δεκεμβρίου 2013. Για το 2014 έχουν προϋπολογιστεί νέες περικοπές ύψους 1,7 δισ. για την κοινωνική ασφάλιση, παρόλο που τα ελλείμματα των ταμείων το 2013 ξεπέρασαν τα 4 δισ. ευρώ. Βλ. *Αυγή*, 21 Απριλίου 2013· *Καθημερινή*, 8 Οκτωβρίου 2013. Για να καλυφθούν οι «μαύρες τρύπες» των ασφαλιστικών ταμείων, προωθείται η αξιοποίηση της ανεκμετά-

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω –ταυτόχρονη μείωση μισθών και συντάξεων και αύξηση της φορολογίας– όχι μόνο έχει μειωθεί η ιδιωτική κατανάλωση, αλλά παράλληλα με αυτή πλέον έχουν αυξηθεί τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια (κυρίως στεγαστικά, αλλά και επιχειρηματικά),¹⁶ καθώς και οι οφειλές προς το δημόσιο (ασφαλιστικές εισφορές, εφορία κλπ).¹⁷ Επομένως το υψηλό δημόσιο χρέος, το οποίο διογκώθηκε ακόμη παραπάνω ενσωματώνοντας υψηλά παθητικά του ιδιωτικού τομέα (βλ. διάσωση συστημικών τραπεζών),¹⁸ χρησιμοποιήθηκε για τη σταδιακή διόγκωση και του ιδιωτικού χρέους οικογενειών και επιχειρήσεων.¹⁹ Το δε κράτος νομοθετεί τιμωρητικού χαρα

κτήρια πρόστιμα για ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το δημόσιο (εφορίες, ασφαλιστικά ταμεία).²⁰

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, δεν θα πρέπει να προκαλέσει εντύπωση η σχεδιαζόμενη αναδιάρθρωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος στα ακίνητα, μέσω της μερικής άρσης των περιορισμών στους πλειστηριασμών κατοικιών –ακόμη και της πρώτης κατοικίας.²¹ Ήδη ξένοι επενδυτικοί οργανισμοί εξαγοράζουν πλειοψηφικά πακέτα μετοχών κτηματομεσιτικών εταιρειών αναμένοντας υψηλά κέρ-

λευτης ακίνητης περιουσίας που αυτά διαθέτουν και η οποία υπολογίζεται σε 276 εκατ. ευρώ. Βλ. *Καθημερινή*, 28 Μαρτίου 2013.

16. Σύμφωνα με στοιχεία της ΤτΕ, τα καθυστερούμενα δάνεια στο τέλος Ιουνίου 2013 υπολογίζονταν σε 65,6 δισ. ευρώ που αντιστοιχούν στο 29,3% του συνόλου των χορηγημένων δανείων (περίπου 223,8 δισ.), έναντι 5% το 2007, 7,7% το 2008, 10,4% το 2009 και 16,0% το 2010. Εξ αυτών τα 31,5 δισ. αφορούν επιχειρήσεις (29,2% του συνόλου των δανείων αυτής της κατηγορίας έναντι 13% τον Σεπτέμβριο του 2011), τα 13 δισ. αφορούν καταναλωτικά δάνεια (43,8% έναντι 26,4% τον Σεπτέμβριο του 2011) και τα εναπομείναντα 17,5 δισ. ευρώ αφορούν στεγαστικά δάνεια (24% έναντι 14% τον Σεπτέμβριο του 2011). Βλ. *Αυγή*, 3 Φεβρουαρίου 2013· *Καθημερινή*, 13 Σεπτεμβρίου 2013· *Καθημερινή*, 18 Δεκεμβρίου 2013. Νεότερα στοιχεία της ΤτΕ ανεβάζουν το ύψος των «κόκκινων δανείων» τον Νοέμβριο στα 72 δισ. ευρώ, έναντι συνόλου 221 δισ. ευρώ (ή 32,6%). Βλ. *Καθημερινή*, 26 Ιανουαρίου 2014.
17. Οι ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το δημόσιο υπολογίζονται σε 62,4 δισ. ευρώ (τέλη του 2013), έναντι 33,5 δισ. το 2009, ήτοι αύξηση κατά 86,2%. Τα 23 δισ. (36,9%) των οφειλών αφορούν φυσικά πρόσωπα. Σε αυτά τα ποσά πρέπει να προσθέσουμε τις οφειλές προς τις ΔΕΚΟ (βλ. πχ. 1,3 δισ. στη ΔΕΗ, εκ των οποίων τα 600 εκατ. ευρώ αφορούν φυσικά πρόσωπα). Χαρακτηριστικό είναι ότι σύμφωνα με το νομοσχέδιο για τη φορολογία των ακινήτων –που θα φορολογούνται βάσει των αντικειμενικών αξιών του 2007, ανεξάρτητα από το ετήσιο εισόδημα του ιδιοκτήτη και τις πραγματικές, εν έτει 2013, αξίες– ενώ θα βεβαιωθούν φόροι 4 δισ. ευρώ, ο συντελεστής εισπραξιμότητας υπολογίζεται στο 80%. Δηλαδή, μόνο από τη φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας οι κρατικές υπηρεσίες υπολογίζουν ότι το χρέος προς τις εφορίες θα αυξηθεί την επόμενη χρονιά κατά τουλάχιστον 800 εκατ. ευρώ. Βλ. *Τα Νέα*, 28-29 Δεκεμβρίου 2013.
18. Στις ελληνικές τράπεζες δόθηκαν δάνεια ύψους 50 δισ. ευρώ και τα οποία αποτελούν μέρος του συνολικού δημόσιου χρέους. Ύστερα από τη διάθεση των τραπεζικών μετοχών που διαχειρίζεται το ΤΧΣ (περίπου το 90% κάθε μίας από τις τέσσερις συστημικές τράπεζες) υπολογίζεται ότι θα εισπραχθούν περίπου 15 δισ., άρα η συνολική επιβάρυνση του δημοσίου εξαιτίας της ενσωμάτωσης του ιδιωτικού χρέους των τραπεζών ανέρχεται σε 35 δισ. Βλ. *Το Βήμα*, 14 Απριλίου 2013. Σε αυτή, πρέπει επιπλέον να προσθέσουμε την οικονομική βοήθεια του «πακέτου Αλογοσκούφης» ύψους 28 δισ. ευρώ (5 δισ. σε ρευστό και 23 σε κρατικές εγγυήσεις) που είχε δοθεί στις τράπεζες το 2009.
19. Το ιδιωτικό χρέος στα εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε από 94,3% το 2009 (218 δισ. ευρώ) σε 120,7% το 2012 (235,4 δισ. ευρώ) σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας
- Τράπεζας. Όπως είπαμε και πιο πάνω, το 2013 το ύψος των τραπεζικών δανείων αγγίζει τα 220 δισ. –εκ των οποίων το 30% δεν εξυπηρετείται καν– τα οποία αν προστεθούν στα 62,5 δισ. των οφειλών προς το δημόσιο, όπως είδαμε σε προηγούμενη υποσημείωση, τότε βλέπουμε ότι η συνολική ιδιωτική υπερχρέωση (των περίπου 285 δισ.) αγγίζει το 157% του ΑΕΠ, πλησιάζοντας το ποσοστό του δημόσιου χρέους. Βλ. *Αυγή*, 22 Δεκεμβρίου 2013.
20. Παραδείγματος χάρη κάθε ληξιπρόθεσμη οφειλή θα επιβαρύνεται με ετήσιο επιτόκιο 8,5% ενώ ταυτόχρονα θα τιμωρείται με πρόστιμο από 10% –εάν παραμείνει ληξιπρόθεσμη ύστερα από διάστημα δύο μηνών– έως και 30% –ύστερα από ένα χρόνο– επί της αρχικής οφειλής! Η αδυναμία καταβολής μίας δόσης σε ρυθμισμένες οφειλές θα οδηγήσει σε αναστολή της ρύθμισης, ενώ προβλέπονται κατασχέσεις καταθέσεων και αγροτικών επιδοτήσεων δίχως ειδοποίηση. Επίσης οι αρχές θα μπορούν να προχωρούν σε συντηρητική κατάσχεση της ακίνητης περιουσίας, δίχως δικαστική απόφαση (!), ακόμη και προκαταβολικά (!), πριν τη λήξη δηλαδή της οφειλής. Το 2013 έγιναν 132.000 κατασχέσεις εισοδημάτων και καταθέσεων (έναντι 79.800 το 2012), 53.000 παραγγελίες κατάσχεσης (έναντι 40.000), 26.500 ποινικές διώξεις (έναντι 19.900) και 20.000 κατασχέσεις κατοικιών (έναντι 11.800). Βλ. *Αυγή*, 22 Δεκεμβρίου 2013· *Τα Νέα*, 14-15 Δεκεμβρίου 2013· *Το Βήμα*, 19 Ιανουαρίου 2014.
21. Η άνευ περιορισμών απελευθέρωση των κατασχέσεων και των πλειστηριασμών, ενδέχεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στον εγχώριο τραπεζικό τομέα, καθώς θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη μείωση των ονομαστικών αξιών των κατοικιών, αναγκαστικά συμπιέζοντας και τις αντικειμενικές αξίες που τεχνητά έχουν παραμείνει στα, προ κρίσης, επίπεδα του 2007. Μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγήσει στην απομείωση της αξίας των υποθηκών –αλλά και στη μείωση των κρατικών φορολογικών εσόδων, τα οποία βασίζονται στις αντικειμενικές αξίες– καθώς και της αξίας των δεσμευμένων κατοικιών που οι τράπεζες έχουν εγγράψει στο ενεργητικό τους, άρα θα απαιτηθούν περαιτέρω ίδια κεφάλαια για να ικανοποιηθούν οι όροι κεφαλαιακής επάρκειας που έχει ορίσει η Ευρωπαϊκή Τραπεζική Αρχή (για τις ελληνικές τράπεζες ο δείκτης βασικών ιδίων κεφαλαίων, Core Tier 1, έχει οριστεί σε τουλάχιστον 9%, όταν για τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές είναι 8%). Για αυτό το λόγο, οι ελληνικές τράπεζες φαίνεται να προτιμούν τη σταδιακή απελευθέρωση των πλειστηριασμών, ενώ παράλληλα πιέζουν τους δανειολήπτες για τη ρύθμιση των καθυστερημένων δανείων τους. Σύμφωνα με ένα από τα σενάρια που εξετάζονται, οι δανειολήπτες θα χάνουν την κυριότητα του ακινήτου τους και θα μετατρέπονται σε ενοικιαστές για ένα διάστημα, όταν και θα επανεξετάζεται η βιωσιμότητα του δανείου.

δη,²² ενώ το κράτος τις προικίζει με διάφορες νομικές και φορολογικές διευκολύνσεις.²³

Η μείωση του διαθέσιμου οικογενειακού εισοδήματος, που περιγράψαμε παραπάνω, σε συνδυασμό με τις δραστηκές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες και επενδύσεις συνέθεσαν ένα ασφυκτικό κλοιό από τον οποίο έχουν κυρίως πληγεί οι πολύ μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις,²⁴ οι οποί-

ες έχουν επιπλέον να αντιμετωπίσουν την υψηλή άμεση και έμμεση φορολογία, αλλά και ένα περιβάλλον τεχνητής πιστωτικής λειψυδρίας.²⁵ Άλλωστε, η καταστροφή των μικρών επιχειρήσεων είχε από την αρχή τεθεί ως ένας από τους στόχους της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης.²⁶ Ήδη σχεδιάζεται η αναδιάρθρωση των μη εξυπηρετούμενων επιχειρηματικών δανείων, μέσω αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου, στο οποίο θα υποχρεούνται να συμμετάσχουν οι κύριοι μέτοχοι με ίδια κεφάλαια (βλ. χρηματοδότηση μέρους των δανειακών υποχρεώσεων μέσω ιδίων κεφαλαίων), κυρίως όμως μέσω της ανάληψης του management από τους πιστωτές – τις τράπεζες δηλαδή –, οι οποίες στοχεύουν στην αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας των προς εκκαθάριση εταιριών και τις συγχωνεύσεις (βλ. συγκεντροποίηση) ομοειδών εταιριών. Επίσης, στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων της ελληνικής κυβέρνησης με την τρόικα για την εκταμίευση της τελευταίας δόσης των 11 δισ.

22. Η πιο σημαντική εξαγορά αφορά το 66% της μεγαλύτερης εταιρείας ακινήτων, της Εθνικής Παναγίας ΑΕΕΑΠ που ανήκε στην ΕΤΕ από την Invel Real Estate. Το τίμημα της εξαγοράς της Παναγία ΑΕΕΑΠ – που διαφημίστηκε ως γενναία ένεση ρευστότητας στη χειμαζόμενη ΕΤΕ – ανήλθε σε μόλις 653 εκατ. ευρώ, εκ των οποίων τα 420 εκατ. ευρώ προέρχονται από χαμηλότοκο (βλ. επιτόκιο περίπου 2,75% έναντι επιτοκίων 7-8% που αντιστοιχούν σε εταιρείες ανάλογου μεγέθους) δάνειο της ίδιας της τράπεζας προς τον ξένο επενδυτή, παρόλο που το χαρτοφυλάκιο της κτηματομεσιτικής θυγατρικής φαίνεται να ξεπερνά το 1 δισ. ευρώ. Η Fairfax Holding απέκτησε το 40% της εταιρείας Eurobank Properties, η οποία μόνο το δίμηνο Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 2013 προέβη σε αγορές επαγγελματικών ακινήτων (βλ. αποθήκες, εμπορικά καταστήματα, ακίνητα του δημοσίου) ύψους 213 εκατ. ευρώ, σε μια προσπάθεια να διευρύνει το χαρτοφυλάκιο της, επιτυγχάνοντας παράλληλα διψήφιες αποδόσεις. Αντίστοιχο ενδιαφέρον διεθνών επενδυτών φαίνεται να συγκεντρώνει και η κτηματομεσιτική εταιρεία Trastor, θυγατρική της Eurobank, με χαρτοφυλάκιο αξίας περίπου 80 εκατ. ευρώ. Βλ. *Αυγή*, 17 Νοεμβρίου 2013· *Καθημερινή*, 28 Δεκεμβρίου 2013· *Εφημερίδα των Συντακτών*, 3-5 Ιανουαρίου 2014· *Καθημερινή*, 18 Ιανουαρίου, 2014. Οι συνολικές επενδύσεις σε ελληνικά ακίνητα κατά το 2013 ξεπέρασαν το 1 δισ. ευρώ, σύμφωνα με εκτιμήσεις διεθνών εταιριών. Βλ. *Καθημερινή*, 31 Δεκεμβρίου 2013. Παράλληλα με τις παραπάνω εξελίξεις, επενδυτικά σχήματα που ειδικεύονται στα επισφαλή στοιχεία ενεργητικού (distressed assets) έχουν σπεύσει να αγοράσουν «κόκκινα» επιχειρηματικά και στεγαστικά δάνεια από τις ελληνικές τράπεζες σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές (ακόμη και στο 1% της ονομαστικής τους αξίας). Οι τράπεζες, προς το παρόν αντιδρούν στο χαμηλό τίμημα που προσφέρεται. Ενδέχεται όμως να αναγκαστούν να πουλήσουν μαζικά επισφαλή στοιχεία των χαρτοφυλακίων τους, ακόμη και σε χαμηλή τιμή, για να εκκαθαρίσουν τους ισολογισμούς τους, ειδικά εάν δεν μπορέσουν να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα κεφάλαια, ύψους τουλάχιστον 6,4 δισ. ευρώ σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας πανευρωπαϊκής προσομοίωσης κινδύνου (stress test), που απαιτούνται για τη νέα ανακεφαλαιοποίησή τους μέσω αύξησης του μετοχικού τους κεφαλαίου. Τα ίδια επενδυτικά σχήματα έχουν επίσης απευθείας προσεγγίσει επιχειρήσεις που αδυνατούν να βρουν πρόσβαση σε νέα τραπεζικά δάνεια ή να αποπληρώσουν παλιά. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι πωλήσεις επισφαλών δανείων το 2013 ανέρχονταν σε 60 δισ. ευρώ, έναντι 46 δισ. το 2012 και 36 δισ. το 2011 – το 2014 αναμένεται να φτάσει τα 80 δισ. Οι δε εξαγορές εταιριών με υψηλό τραπεζικό χρέος που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη το 2012 ήταν συνολικής αξίας 300 δισ. δολαρίων (έναντι 100 δισ. στον υπόλοιπο κόσμο). Βλ. *Καθημερινή*, 26-27 Οκτωβρίου 2013· 3 Ιανουαρίου 2014· 12 Ιανουαρίου 2014.
23. Όσον αφορά, παραδείγματος χάρι, την απόκτηση αστεακών οικοπέδων. Βλ. *Καθημερινή*, 10 Νοεμβρίου 2013.
24. Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, την περίοδο 2008-2012 η απασχόληση στις ελληνικές ΜμΕ μειώθηκε κατά 33%, ενώ η συμβολή των τελευταίων στο εγχώριο προϊόν μειώθηκε κατά σχεδόν 21%. Βλ. European Commission, *Annual Report on European SMEs 2012/2013: A recovery on the horizon?*, 2013. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών, την περίοδο 2008-2013 έκλεισαν 574.532 μικρομεσαίες επιχειρήσεις και άνοιξαν μόλις 265.701, δηλαδή

παρατηρήθηκε μείωση άνω των 300.000 επιχειρήσεων ή περίπου 50.000 ανά έτος. Βλ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 21-22 Δεκεμβρίου 2013.

25. Όσον αφορά την πιστωτική συρρίκνωση στην Ελλάδα: σύμφωνα με την ΤτΕ, τα επιχειρηματικά δάνεια από 132,4 δισ. ευρώ στο τέλος του 2008 έχουν μειωθεί κατά 28 δισ. ευρώ (ή κατά 21,1%) και πλέον ανέρχονται σε «μόνο» 104,4 δισ. ευρώ (Οκτώβριος 2013). Βλ. *Τα Νέα*, 24 Αυγούστου 2013· *Καθημερινή*, 7 Δεκεμβρίου 2013. Υπολογίζεται ότι το 40%-50% των αιτήσεων για δανειοδότηση επιχειρήσεων απορρίπτεται. Το πραγματικό ποσοστό είναι ακόμη πιο υψηλό καθώς ένας σημαντικός αριθμός μικροεπιχειρηματιών (περίπου 15%) πλέον δεν καταθέτει καν αίτηση. Ως αποτέλεσμα η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρηματιών (άνω του 80%) εκτιμάται ότι χρησιμοποίησαν μέρος της προσωπικής τους περιουσίας (καταθέσεις, ακίνητα) για να χρηματοδοτήσουν τις επιχειρήσεις τους. Βλ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 13 Απριλίου 2013· *Καθημερινή*, 3 Νοεμβρίου 2013· *Καθημερινή*, 19 Ιανουαρίου 2014.
26. Παρόλα αυτά, σύμφωνα και με στοιχεία του IOBE, τα πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας, ειδικά μεταξύ των νέων, έχουν στρέψει πολλούς από αυτούς στην ίδρυση νέων μικρών επιχειρήσεων. Πρόκειται δηλαδή για «επιχειρηματίες ανάγκης» (30% του συνόλου). Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι το 50% των νέων επιχειρήσεων απευθύνονται στον τελικό καταναλωτή (business to customer), ενώ μόλις το 25% αφορά επιχειρήσεις που απευθύνονται σε άλλες επιχειρήσεις (business to business). Έτσι, με τους νέους επιχειρηματίες να επενδύουν σε σουβλατζίδικα και εστιατόρια, καφετέριες, κομμωτήρια κλπ. μάλλον οι εξαγγελίες για αναδιάρθρωση του ελληνικού επιχειρηματικού μοντέλου οικονομίας, μέσω της υιοθέτησης της υψηλής τεχνολογίας, παίρνουν αναβολή (προς το παρόν). Κύρια αιτία των παραπάνω η υφεσιακή πολιτική «εσωτερικής υποτίμησης» που από τη μια μεριά γεννά εκατοντάδες χιλιάδες ανέργους δίχως άμεσο «εργασιακό μέλλον» και από την άλλη προκαλεί τη διαρκή μείωση των δανειακών χορηγήσεων από τις τράπεζες, γεγονός που με τη σειρά του πλήττει τα επιχειρηματικά εγχειρήματα εντάσεως κεφαλαίου. Βλ. *Καθημερινή*, 19 Ιανουαρίου 2014· *Καθημερινή*, 31 Ιανουαρίου 2014. Η παραπάνω συνθήκη φανερώνεται και εντός του αριστερού/αντιεξουσιαστικού χώρου, με τη μεγάλη στροφή που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια προς τη δημιουργία κολεκτιβιστικών/συνεταιριστικών εγχειρημάτων, τα οποία μάλιστα πολύ συχνά αποκτούν ιδεολογικό φορτίο και εμφανίζονται ως, υποτίθεται, πολιτικά εγχειρήματα ενάντια στον καπιταλισμό.

ευρώ, πρόσφατα ψηφίστηκε πολυνομοσχέδιο που ενσωματώνει προτάσεις του ΟΟΣΑ για τη ριζική αναδιάρθρωση της ελληνικής αγοράς. Σε αυτές περιλαμβάνονται διατάξεις που προβλέπουν την απελευθέρωση της τιμολόγησης και πώλησης μη συνταγογραφούμενων φαρμάκων και ψωμιού, την καθιέρωση της κυριακάτικης λειτουργίας των καταστημάτων, την κατάργηση

των γεωγραφικών και πληθυσμιακών περιορισμών για τη δημιουργία πολυκαταστημάτων, την απελευθέρωση του καθεστώτος προσφορών, την κατάργηση του προσδιορισμού «φρέσκο γάλα» κλπ.²⁷

Ειδικά η από-τα-πάνω σχεδιασμένη καταστροφή των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στο χώρο του εμπορίου, θα έχει ευρύτερες συνέπειες.²⁸ Αφενός επιταχύνει τις διαδικασίες συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, ήδη ορατής πχ. στον κλάδο των σουπερμάρκετ.²⁹ Αφετέρου, εξαιτίας του γεγονότος ότι μέσω του μεγάλου κεφαλαίου κατά κύριο λόγο διακινούνται εισαγόμενα προϊόντα, μεταφέρεται επιπλέον πίεση στους ντόπιους παραγωγούς να μειώσουν τα κόστη και να αυξήσουν την παραγωγικότητα ή την ένταση της εργασίας τους, θέτοντας έτσι τις βάσεις και για τη συγκεντροποίηση του πρωτογενούς και του τριτογενούς τομέα (παραγωγή, logistics, μεταφορές, ασφαλίσεις κλπ).³⁰ Αλλαγές που χρόνια ολόκληρα καθεαυτού «οικονομικού ανταγωνισμού» δεν είχαν καταφέρει να ολοκληρώσουν στην ελληνική επικράτεια.

Η αναδιάρθρωση του μικρομεσαίου τομέα της ελληνικής παραγωγής συνάδει με την ιδιωτικοποίηση δημόσιων εκτάσεων. Δεν είναι μόνο τα σχέδια πώλησης δημόσιων ακινήτων, αλλά και αστεακών εκτάσεων (βλ. το χώρο του πρώην αεροδρομίου στο Ελληνικό) μέσω του ΤΑΙΠΕΔ ή η αξιοποίηση των κτηριακών πανεπιστημιακών εγκαταστά-

σεων, ύστερα από τη ριζική απορρύθμιση που προβλέπει το σχέδιο «Αθηνά». Με σχέδιο νόμου σχετικό με τα «Δασικά οικοσυστήματα» περίπου 24 εκατ. στρέμματα χορτολιβαδικών εκτάσεων, φρυγανότοπων και εκτάσεων με δασική κάλυψη έως 15% παύουν να χαρακτηρίζονται ως «δασικές εκτάσεις» και μετονομάζονται «δημόσιες γαίες», στις οποίες και επιτρέπεται μια σειρά επενδύσεων, επιτείνοντας την έγγειο κερδοσκοπία.³¹

Φυσικά, οι ιδιωτικοποιήσεις που προωθούνται δεν αφορούν μονάχα τη γη και τον ορυκτό πλούτο (πχ. ορυχεία χρυσού στις Σκουριές της Χαλκιδικής). Πέρα, λοιπόν, από τις υλοποιημένες κτηματομεσιτικές επενδύσεις ύψους 1 δισ. ευρώ που ήδη εξετάσαμε, πέρα από την κατάργηση του Οργανισμού Εργατικής Εστίας –που χρηματοδοτούνταν μέσω εργατικών και εργοδοτικών εισφορών και είχε στην κυριότητά της ακίνητη περιουσία ύψους 1 δισ. ευρώ– το 2012 και πέρα από την ιδιωτικοποίηση του κερδοφόρου ΟΠΑΠ σε πολύ χαμηλό αντίτιμο, στα σκαριά είναι οι ιδιωτικοποιήσεις της ΕΥΑΘ, της ΑΔΜΗΕ που διαχειρίζεται το δίκτυο μεταφοράς της ηλεκτρικής ενέργειας της ΔΕΗ, του Οργανισμού Λιμένος Πειραιά, Θεσσαλονίκης και άλλων περιφερειακών λιμανιών, καθώς και των εταιρειών ΤΡΑΙΝΟΣΕ (βλ. διαχείριση της επιβατικής και εμπορευματικής διακίνησης μέσω του αστικού, προαστιακού, περιφερειακού, υπεραστικού ή διεθνούς σιδηροδρομικού δικτύου, καθώς και παροχή υπηρεσιών τύπου logistics) και Rosco (βλ. συντήρηση σιδηροδρομικού τροχαίου υλικού) για να αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Η ΑΠΑΞΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ

Το «δημόσιο χρέος», όπως είδαμε, αποδείχτηκε πανίσχυρο εργαλείο στα χέρια των ντόπιων και ξένων καπιταλιστών και του πολιτικού τους προσωπικού. Η κρίση αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων βαφτίστηκε «κρίση χρέους» και «κρίση ανταγωνιστικότητας» και η διαχείρισή της συνίστα-

27. Βλ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 1-2 Φεβρουαρίου 2014.

28. Την τελευταία πενταετία (2009-2013) χάθηκαν 95.000 επιχειρήσεις και 176.400 θέσεις εργασίας μόνο στον κλάδο του εμπορίου (μείωση της απασχόλησης κατά -21,2%). Η μείωση της απασχόλησης αφορά σε ποσοστό 47% εργοδότες και αυτοαπασχολούμενους. Βλ. *Καθημερινή*, 3 Δεκεμβρίου 2013· *Καθημερινή*, 29 Δεκεμβρίου 2013.

29. Βλ. *Το Βήμα*, 12 Ιανουαρίου 2014.

30. Όσον αφορά τις απώλειες του βιοτεχνικού κλάδου στην Αθήνα, μόνο την περίοδο 2009-2013 αυτές ανέρχονται σε 10.247 επιχειρήσεις. Βλ. *Καθημερινή*, 3 Δεκεμβρίου 2013.

31. Μεταξύ πολλών άλλων πιθανών χρήσεων, στις «δημόσιες γαίες» επιτρέπεται η πολεοδόμηση κτηρίων και οι διανοίξεις δημόσιων οδών, η κατασκευή δημόσιων έργων (πχ. αεροδρόμια, λιμενικές υποδομές, τεχνητές λίμνες και φράγματα), έργα σχετικά με τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, εγκαταστάσεις φυσικού αερίου και υδρογονανθράκων, βιομηχανικές, κτηνοτροφικές, αθλητικές και τουριστικές εγκαταστάσεις, στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών και εγκαταστάσεις σωμάτων ασφαλείας, νοσοκομεία και εκπαιδευτήρια κλπ. Βλ. *Το Βήμα*, 15 Σεπτεμβρίου 2013· *Αυγή*, 15 Σεπτεμβρίου 2013. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το ελληνικό δημόσιο δεν διαθέτει τίτλους ιδιοκτησίας. Στην ιδιοκτησία του ανήκουν όσες εκτάσεις ορίζονται ως «δασικές», σύμφωνα με νόμο του 1836.

ται σε όλη αυτή τη **βίαιη πολιτική απαξίωσης κεφαλαίου** μέσω της «εσωτερικής υποτίμησης». Ένα σημαντικό κομμάτι της απαξίωσης κεφαλαίου είναι η **απαξίωση μεταβλητού κεφαλαίου**, δηλαδή η **απαξίωση της εργασιακής δύναμης**.

Όπως και στο προηγούμενο τεύχος έτσι και σ' αυτό κάναμε μια απόπειρα καταγραφής των σημαντικότερων μέτρων που έχουν ληφθεί εναντίον μας μέσα από τα μηνύματα, τα μεσοπρόθεσμα και τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Τα βασικά συστατικά αυτής της πολιτικής απαξίωσης της εργασιακής δύναμης, όπως προκύπτουν από τα ίδια τα μέτρα αλλά κυρίως από την καθημερινή εμπειρία μιας όλο και πιο εξαθλιωμένης ζωής, είναι:

- η κατακόρυφη μείωση του άμεσου και έμμεσου μισθού
- η τεράστια αύξηση του εφεδρικού στρατού των ανέργων, γεγονός που συμπιέζει ακόμα περισσότερο τους μισθούς και ενισχύει την πειθάρχηση και την εντατικοποίηση της εργασίας για αυτούς που έχουν ακόμα δουλειά
- η αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων με αποδυνάμωση ή και κατάργηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, με ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας και με όξυνση των εργοδοτικών εκβιασμών
- μια νέα διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης μέσω των εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων, συμπεριλαμβανομένων και υπηρεσιών που αφορούν στην αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, μέσω της κατακόρυφης αύξησης της φορολόγησης της εργατικής τάξης καθώς και μέσω της πτώχευσης ενός σημαντικού κομματιού των αυτοαπασχολούμενων μικροαστών
- η εγκαθίδρυση μόνιμων μηχανισμών λιτότητας ή, πιο σωστά, μόνιμων μηχανισμών πειθάρχησης της εργατικής τάξης με στόχο την αποσύνθεσή της.

Τα μέτρα στο οικονομικό πεδίο συνδυάζονται με τη συγκρότηση ενός σιδηρόφρακτου κράτους έκτακτης ανάγκης, με τους φασίστες να αποτελούν μέχρι και την πρόσφατη περιθωριοποίησή τους το δεξί του χέρι τόσο ιδεολογικά όσο και πρακτικά, στο οποίο οι κοινωνικοί και ταξικοί αγώνες καταστέλλονται και ποινικοποιούνται ενώ αντίθετως το καπιταλιστικό κράτος αποκτά την ελευθερία να παραβιάζει την αστική –ακόμη και τη συνταγματική– νομιμότητα, προκειμένου να προωθήσει με τον πιο αποδοτικό και πρόσφορο τρόπο την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και της φύσης. Όπως είπαμε, η συντονισμένη αυτή επίθεση έχει ως στόχο, μέσω της απαξίωσης της εργασιακής δύναμης, την αποσύνθεση της εργατικής τάξης, την αποδυνάμωση της ισχύος της ως του δεύτερου πόλου του ταξικού ανταγωνισμού. Και μέχρι τώρα το κράτος το έχει

πετύχει σε σημαντικό βαθμό, έστω κι αν δεν έχει καταφέρει ν' ανασυγκροτήσει αναπτυξιακά το κύκλωμα αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου.

* * *

Η πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» συνάντησε τα δύο πρώτα χρόνια της εφαρμογής της σημαντικές αντιστάσεις μέσα από τις απεργιακές κινητοποιήσεις ενάντια στις απολύσεις σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, το κίνημα των πλατειών και των συνελεύσεων γειτονιάς, το κίνημα της άρνησης πληρωμών από τα κάτω, τις μαζικές διαδηλώσεις στις πολυάριθμες γενικές απεργίες και μια σειρά από επιμέρους εργατικούς αλλά και φοιτητικούς αγώνες. Σήμερα, πολύ καιρό μετά το κύκνειο άσμα της 12^{ης} Φλεβάρη 2012, που σήμανε και το τέλος των μαζικών και δυναμικών διαδηλώσεων στο κέντρο της Αθήνας, πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι αγώνες της προηγούμενης περιόδου απέτυχαν να ανατρέψουν την ακολουθούμενη πολιτική παρά τις καθυστερήσεις που επέφεραν στην εφαρμογή μιας σειράς μέτρων.

Η κύρια αιτία για την αποτυχία των απεργιακών αγώνων έχει να κάνει με το γεγονός ότι είτε μιλάμε για τις γενικές απεργίες της ΓΣΕΕ και ΑΔΕΔΥ είτε μιλάμε για επιμέρους αγώνες σε επίπεδο κλάδου ή επιχείρησης, **οι απεργιακές κινητοποιήσεις παρέμειναν είτε απομονωμένες είτε υπό τον έλεγχο των συνδικάτων**. Οι μεν 24ωρες και 48ωρες γενικές απεργίες λειτούργησαν κυρίως ως εκτόνωση και είχαν στις περισσότερες περιπτώσεις περιορισμένη συμμετοχή παρά το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις με πρωτοφανή μαζικότητα εντός των οποίων εκδηλώθηκαν εξεγερσιακές πρακτικές στις οποίες συμμετείχαν σημαντικά κομμάτια των διαδηλωτών. Οι δε αγώνες σε κλαδικό ή επιχειρησιακό επίπεδο έμειναν στις περισσότερες περιπτώσεις απομονωμένοι. **Δεν δημιουργήθηκαν αυτόνομες μορφές οργάνωσης των απεργών που θα μπορούσαν να ξεπεράσουν τη λογική της ανάθεσης, την προσκόλληση στην αστική νομιμότητα και τους κλαδικούς / συντεχνιακούς διαχωρισμούς που αναπαράγουν τα συνδικάτα.**

Είναι διαδεδομένη η άποψη ότι στις σημερινές συνθήκες το κράτος δεν χρειάζεται πια τα συνδικάτα καθώς επιτίθεται στη διαπραγματευτική ισχύ της εργατικής τάξης και καταργεί τις συλλογικές συμβάσεις. Ωστόσο, η εμπειρία αποδεικνύει το αντίθετο: τα συνδικάτα είναι θεσμός συνδιαχείρισης και αναπαραγωγής της εργατικής τάξης εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και υπό αυτή την έννοια **προσαρμόζονται** στις εκάστοτε συνθήκες της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Είναι από παλιά διαπιστωμένο ότι η δράση τους στοχεύει στα αποτελέσμα-

τα του καπιταλιστικού συστήματος όχι στις αιτίες τους: «η **αξία της ικανότητας για εργασία** [αποτελεί] τη συνειδητή και εκφρασμένη βάση των Trade Unions (εργατικών συνδικάτων)... Τα Trade Unions δεν σκοπεύουν τίποτα άλλο... από την παρεμπόδιση της πίεσης για μείωση της **τιμής** της ικανότητας εργασίας κάτω από την **αξία** της. Ξέρουν φυσικά ότι μια αλλαγή στην προσφορά και ζήτηση επιφέρει μια αλλαγή στην τιμή της αγοράς».³² Έτσι αν σε περιόδους καπιταλιστικής ανάπτυξης εμφανίζονται ως οι «παράγοντες» που οδηγούν την εργατική τάξη σε «κατακτήσεις», σε περιόδους κρίσης εμφανίζονται ως οι εγγυητές της εξασφάλισης «λιγότερων» απωλειών. Στην περίοδο που διανύουμε είναι απαραίτητα για το κράτος προκειμένου να διαμεσολαβούν, να ελέγχουν και τελικά να υπονομεύουν την οργή και τη δυσαρέσκεια, όπως π.χ. αυτή εκφράστηκε τον Μάιο του 2013 με τις 13.000 ψήφους των εκπαιδευτικών μέσης εκπαίδευσης υπέρ μιας απεργίας κατά τη διάρκεια των πανελλήνιων εξετάσεων που θα έσπαγε την επιστράτευση. Η συγκεκριμένη απεργία δεν έγινε ποτέ διότι οι δημοκράτες συνδικαλιστικοί εκπρόσωποι όλων των κομματικών αποχρώσεων που την είχαν προτείνει δεν δίστασαν να αυτοεξευτελιστούν εξυπηρετώντας τόσο τα δικά τους συντηρητικά, κομματικά συμφέροντα όσο και αυτά της κυβέρνησης, θάβοντας έτσι την πλειοψηφία των συναδέλφων τους που είχαν ψηφίσει υπέρ της απεργίας. Ακόμα και τέτοιες λοβιτούρες δεν μπορούν εύκολα να οδηγήσουν στην απονομιμοποίηση των συνδικάτων απέναντι στη βάση τους –πράγμα που ούτως ή άλλως στην προαναφερόμενη περίπτωση δεν συνέβη– λόγω του ότι έχουν ακόμη δυνατότητες και πεδίο διαμεσολάβησης που μπορεί να κυμαίνεται από υποσχέσεις για ατομικές ή συντεχνιακές διευθετήσεις μέχρι συμφωνίες για μείωση μισθών αντί απολύσεων, υποσχέσεις συνδικαλιστών για κάλυψη των ψηφοφόρων τους στις διαθεσιμότητες-απολύσεις που γίνονται μέσω αξιολόγησης, οργάνωση ελεγχόμενων συγκρούσεων ή ψευτοσυγκρούσεων με την εργοδοσία, η προγραμματισμένη αποτυχία των οποίων είναι εύκολο να αποδοθεί στην «αδιαλλαξία» της τελευταίας κ.λπ. Πως θα μπορούσαν εξάλλου οι θεσμοί πάνω στους οποίους στήθηκε η πελατειακού τύπου αφομοίωση της εργατικής τάξης, ο κατακερματισμός της και η καταστολή κάθε ριζοσπαστικής τάσης να παίξουν ξαφνικά ένα διαφορετικό ρόλο;

Προφανώς, στο βαθμό που εργαζόμαστε σε χώρους όπου λειτουργούν συνδικάτα, δεν μπορούμε παρά να συμμετέχουμε στις Γενικές Συνελεύσεις με στόχο τη λήψη αγω-

νιστικών αποφάσεων και την οργάνωση των κινητοποιήσεων. Ωστόσο, για να ανατρέψουμε την πολιτική της «εσωτερικής υποτίμησης» είναι αναγκαίο να ξεπεράσουμε τη συνδικαλιστική διαμεσολάβηση και να συγκροτήσουμε αυτόνομες μορφές οργάνωσης μέσα και ενάντια στα συνδικάτα, οι οποίες θα προωθήσουν την ανάπτυξη πραγματικών δεσμών αλληλεγγύης και συντροφικότητας, το σπάσιμο της λογικής της ανάθεσης και των συντεχνιακών διαχωρισμών.

Φυσικά, δεν έχουμε καμιά απολύτως ψευδαίσθηση ότι το ξεπέραςμα των ορίων που θέτει η αστική νομιμότητα θα μπορούσε να επιτευχθεί με κάτι λιγότερο από μια γενικευμένη εξέγερση. Το θέμα είναι ότι αυτή είχε ξεκινήσει, η προοπτική ενός συνολικού αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του είχε μπει, οπότε το ερώτημα σήμερα είναι γιατί ξεφούσκωσε. Η αρχική μας πρόθεση ήταν να συμπεριληφθούν σ' αυτό το τεύχος, ξαναδουλεμένα, τα αγγλικά μας κείμενα για τους ταξικούς-κοινωνικούς αγώνες των τελευταίων χρόνων, όπως και αυτά που αφορούν τη βιοπολιτική του τρόμου, των διαιρέσεων και του συνδικαλιστικού, κομματικού και αστυνομικού ελέγχου, ώστε να απαντηθεί, κατά κάποιο τρόπο, το ανωτέρω ερώτημα. Δυστυχώς, για να μπορέσει να είναι εύχρηστο ένα ήδη βαρυφορτωμένο τεύχος, αναγκαστήκαμε ν' αναβάλλουμε τη δημοσίευσή τους για το επόμενο.³³ Δημοσιεύουμε μόνο δύο απ' αυτά. Το πρώτο αφορά τον πρόσφατο αγώνα στα πανεπιστήμια, στον οποίο κάποιοι από εμάς συμμετείχαν. Το δεύτερο, που αποτελεί την τελευταία ενότητα του τεύχους, αφορά την εκτίμησή μας για τη διαμάχη φασισμού-

32. Κ. Μαρξ, *Αποτελέσματα της Άμεσης Διαδικασίας Παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], σελ. 206.

33. Όσοι διαβάζουν πάντως αγγλικά μπορούν να δουν ορισμένα απ' αυτά τα κείμενα, στην πρώτη τους μορφή, εδώ: http://www.tapaidiatisgalarias.org/?page_id=105.

αντιφασισμού στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια και είναι ενταγμένο σε μια ευρύτερη ιστορική οπτική.

Η ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΠΑΞΙΩΣΗΣ

Μια από τις βασικές πλευρές της πολιτικής της απαξίωσης, όπως αυτή εκφράστηκε από το 2^ο μνημόνιο που υπογράφηκε από το ελληνικό κράτος και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το Φεβρουάριο του 2012, είναι η κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας από το δημόσιο τομέα έως το τέλος του 2015. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε μια σειρά από μέτρα:

- Τέθηκε αυστηρή αναλογία προσλήψεων / αποχωρήσεων που κυμαίνεται από 1 προς 5 και φτάνει έως 1 προς 10.
- Έγιναν δυσμενείς αλλαγές στο συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων και τους μισθούς, ενώ εισήχθη και το πρώτο μέτρο της εργασιακής εφεδρείας (2011), που αφορούσε κατά κύριο λόγο τους εργαζόμενους που ήταν κοντά στη σύνταξη – όλα οδήγησαν σε αλματώδη αύξηση των αποχωρήσεων λόγω συνταξιοδότησης.
- Τέλος, προωθήθηκε το πιο πρόσφατο μέτρο της διαθεσιμότητας (2012-2015), βάσει του οποίου διώχνονται κατά κύριο λόγο εργαζόμενοι με λιγότερα τυπικά προσόντα (πλήττονται κυρίως εργαζόμενοι υποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά και πτυχιούχοι χωρίς ξένες γλώσσες, με χαμηλό βαθμό πτυχίου και δυσμενέστερη υπηρεσιακή αξιολόγηση).

Στόχος ήταν το 2013 να μπουκ σε διαθεσιμότητα 25.000 εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα (εκ των οποίων οι 15.000 θα απολύονταν), πράγμα που δεν επιτεύχθηκε πλήρως αφού λόγω των κινητοποιήσεων και του υψηλού πολιτικού κόστους η διαδικασία έχει καθυστερήσει και έχουν «κλείσει» μόνο οι 12.500 διαθεσιμότητες ενώ οι πρώτες απολύσεις έγιναν στα τέλη του Μαρτίου 2014.

Η φουρνιά των διαθεσιμοτήτων του φθινοπώρου του 2013 χτύπησε σκληρά τους εργαζόμενους στα μεγαλύτερα πανεπιστήμια. Το καλοκαίρι η κυβέρνηση διέρρευε στα ΜΜΕ ότι ο αριθμός των διαθεσιμοτήτων στα ΑΕΙ θα έφτανε τους 1.700, ο αριθμός αυτός έπεσε το Σεπτέμβριο στους 1.349 και κατέληξε το Δεκέμβριο στους 1.165 εργαζόμενους λόγω των απεργιακών κινητοποιήσεων. Ταυτόχρονα το καλοκαίρι τέθηκαν σε διαθεσιμότητα 1.865 εκπαιδευτικοί της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Οπωσδήποτε, η τόσο μεγάλη μείωση του προσωπικού στα Πανεπιστήμια (ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ανέρ-

χεται σε 35-40% στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Μετσόβιο) δεν είναι απλώς κομμάτι της μείωσης του προσωπικού στο δημόσιο τομέα αλλά αποτελεί φάση των συνεχιζόμενων προσπαθειών αναδιάρθρωσης της ανώτατης εκπαίδευσης που έχουν ενταθεί στα χρόνια των μνημονίων με τους νόμους Διαμαντοπούλου και Αρβανιτόπουλου και τις συγχωνεύσεις / καταργήσεις ιδρυμάτων και τμημάτων που έγιναν πέρυσι στα πλαίσια του λεγόμενου «Σχεδίου Αθηνά». Από τη μια μεριά λοιπόν, οι απολύσεις στην ανώτατη εκπαίδευση είναι πλευρά της απαξίωσης της εργασιακής δύναμης μέσα από τη μείωση του άμεσου μισθολογικού κόστους και την επέκταση των επισφαλών εργασιακών σχέσεων, είτε με την αντικατάσταση των απολυμένων από συμβασιούχους, εργολαβικούς και «υπότροφους» άμισθους φοιτητές είτε με τη σταδιακή εισαγωγή ελαστικών εργασιακών σχέσεων και στους διδάσκοντες. Από την άλλη μεριά, αποτελούν φάση της αναδιάρθρωσης της ανώτατης εκπαίδευσης που προχωρά τα τελευταία χρόνια με βασικό εργαλείο την υποχρηματοδότηση και τη συρρίκνωσή της.

Πράγματι, η χρηματοδότηση έχει μειωθεί πάνω από 50% τα τελευταία 3 χρόνια ενώ τα αποθεματικά των πανεπιστημίων «κουρεύτηκαν» σε πολύ μεγάλο ποσοστό στα πλαίσια του PSI (βλ. το δεύτερο κεφάλαιο αυτής της ενότητας). Στα πλαίσια του Σχεδίου Αθηνά μέσω του οποίου καταργήθηκαν ή συγχωνεύτηκαν ιδρύματα και τμήματα, ο αριθμός των εισακτέων μειώθηκε το 2013-2014 κατά 4%,³⁴ ενώ υπολογίζεται ότι με το νομοσχέδιο για το νέο λύκειο και τη μετατροπή του σε διαρκές εξεταστικό κέντρο ο αριθμός των μαθητών που θα προχωρούν στην ανώτατη εκπαίδευση θα μειωθεί τα επόμενα χρόνια κατά τουλάχιστον 25%. Σύμφωνα με το Υπουργείο Παιδείας η αναλογία των μαθητών που ακολουθούν τεχνική εκπαίδευση πρέπει να αυξηθεί από 20-25% που ήταν σε 50% όπως είναι στην υπόλοιπη Ευρώπη.³⁵ Γίνεται σαφές ότι το σχέδιο για τη νέα συγκρότηση του κυκλώματος της καπιταλιστικής συσσώρευσης στην Ελλάδα δεν μπορεί να συμβιβαστεί με ένα τόσο υψηλό ποσοστό εισακτέων σε ΑΕΙ και ΤΕΙ, τόσο από την άποψη των αναγκών της καπιταλιστικής παραγωγής όσο και λόγω

34. Είναι αξιοσημείωτο ότι η μείωση αυτή δεν αφορά τα ΑΕΙ. Αντιθέτως, ο αριθμός των εισακτέων στα ΑΕΙ αυξήθηκε όχι τόσο όμως ώστε να ισοφαρίσει τη μείωση των εισακτέων στα ΤΕΙ. Εντούτοις, την περίοδο 2011-12 η αντίστοιχη μείωση ανήλθε σε περίπου 12%, με το κύριο κομμάτι της να αφορά τα ΤΕΙ. Ο αριθμός εισακτέων την περίοδο 2014-15 θα παραμείνει σχεδόν σταθερός σε σχέση με τη φετινή χρονιά (ανέρχεται σε περίπου 70.000), μειωμένος όμως κατά 17,5% συνολικά από το 2010.

35. Βλ. *Νέο Λύκειο: Μετά το «Νέο Σχολείο» και πριν το «Νέο ΑΕΙ»*, κείμενο παρουσίασης της «πρότασης» του Υπ. Παιδείας για το Νέο Λύκειο, διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.minedu.gr/publications/docs2011/to_neo_lykeio_110330.doc

της ανάγκης να τσακιστούν οι υψηλές προσδοκίες με τις οποίες ήταν τα τελευταία 40 χρόνια επενδυμένη η ανώτατη εκπαίδευση.³⁶ Το κράτος κάνει μια απόπειρα ορθολογικότερης κατανομής του εκπαιδευόμενου εργατικού δυναμικού ανά εκπαιδευτική κατηγορία σε σχέση με τις ανάγκες του κεφαλαίου και τη διαχείριση των προσδοκιών του εκπαιδευόμενου προλεταριάτου. Για αυτό προβλέπεται η εφαρμογή ενός δεύτερου «σχεδίου Αθηνά», στα πλαίσια του οποίου θα γίνουν νέες καταργήσεις και συγχωνεύσεις ιδρυμάτων και τμημάτων και του οποίου οι λεπτομέρειες δεν έχουν γίνει ακόμη γνωστές.

Η μείωση της κρατικής χρηματοδότησης αποτελεί το βασικό εργαλείο για την προώθηση της «αυτοχρηματοδότησης» και των ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων κόστους και οφέλους στη λειτουργία των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, το νέο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει τη λειτουργία προγραμμάτων «δια βίου μάθησης» με δίδακτρα. Επίσης προβλέπει τη δημιουργία ανώνυμης εταιρείας που θα διαχειρίζεται το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας των ιδρυμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρηματοδότηση των υπηρεσιών «φοιτητικής μέριμνας» (σίτιση, στέγαση, κλπ) συνδέεται με τα έσοδα της Α.Ε. Πέρα από τη διαχείριση των ερευνητικών προγραμμάτων, η Α.Ε. θα μπορεί να παράγει προϊόντα και υπηρεσίες, να αναλαμβάνει μελέτες και έρευνες αγοράς, να ιδρύει εταιρείες spin-off, να συμμετέχει σε επιχειρήσεις αξιοποίησης των ερευνητικών αποτελεσμάτων, να ιδρύει εκδοτικούς οίκους και βιβλιοπωλεία, κ.λ.π. Με άλλα λόγια, τα πανεπιστήμια ωθούνται όλο και περισσότερο να λειτουργούν σαν επιχειρήσεις παρότι αυτό δεν μπορεί ποτέ να είναι καθολικό.

Ήδη, λόγω της μειωμένης χρηματοδότησης, τα δίδακτρα έχουν επεκταθεί στα περισσότερα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών που μέχρι πρόσφατα δεν είχαν, ενώ έχουν κυκλοφορήσει οι πρώτες διαρροές περί επιβολής διδάκτρων στους προπτυχιακούς φοιτητές που ξεπερ-

νούν την κανονική διάρκεια φοίτησης, κάτι που θα αποτελέσει το πρώτο βήμα για τη γενικευμένη επιβολή διδάκτρων και σε προπτυχιακό επίπεδο. Άλλωστε, το νέο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει ρητά τη χορήγηση φοιτητικών δανείων και «ανταποδοτικών υποτροφιών» με αντάλλαγμα την προσφορά εργασίας από τους φοιτητές στις υπηρεσίες των ιδρυμάτων. Δεδομένων των περιορισμών που έχουν ήδη τεθεί στην παροχή δωρεάν συγγραμμάτων και σίτισης, όπως επίσης της απαξίωσης των φοιτητικών εστιών, που σχεδιάζεται να ιδιωτικοποιηθούν, γίνεται σαφές η απόπειρα μετακύλισης του κόστους σπουδών στους φοιτητές και τις οικογένειές τους. **Πρόκειται περί μείωσης του κοινωνικού μισθού που συμβάλλει και αυτή στην απαξίωση της εργασιακής δύναμης.**³⁷ Η αναδιάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης είναι επομένως ταυτόχρονα απαξίωση σταθερού (καταργήσεις/συγχωνεύσεις) και μεταβλητού κεφαλαίου (απολύσεις, μείωση μισθολογικού κόστους).

Ταυτόχρονα, η κρατική χρηματοδότηση των ιδρυμάτων και των τμημάτων συνδέεται άμεσα με την αξιολόγησή τους ως προς την προσέλκυση πελατών στα «προγράμματα δια βίου μάθησης», τη συμμετοχή τους σε ερευνητικά και αναπτυξιακά προγράμματα, τη σύνδεση τους εν γένει με τις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής. Έτσι, δημιουργούνται ιδρύματα και τμήματα πολλών ταχυτήτων ανάλογα με το πόσα μπορούν να αποφέρουν, είτε άμεσα ως έσοδα είτε έμμεσα ως έρευνα που μπορεί να αξιοποιηθεί σε νέους κλάδους της καπιταλιστικής παραγωγής.

Η αντικατάσταση του μόνιμου προσωπικού, που τίθεται σε διαθεσιμότητα –προσωπικό του οποίου η μισθοδοσία προέρχεται από τον κρατικό προϋπολογισμό– με συμβασιούχους ή εργαζόμενους σε εργολαβικές εταιρείες θα επιβαρύνει τους «ιδίους πόρους» των ιδρυμάτων και επομένως θα ωθήσει ακόμα περισσότερο την αναζήτηση εσόδων μέσω διδάκτρων, χορηγιών ή επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Κι όλα αυτά συνδυάζονται αφενός με την απόπειρα επιβολής μιας πολύ πιο πειθαρχημένης, ατομικοποιημένης και εντατικοποιημένης πραγματικότητας, είτε μιλάμε για τους φοιτητές είτε για τους εργαζόμενους, και αφετέρου με την απόπειρα επιβολής ενός πολύ αυταρχικότερου μοντέλου

36. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης του ΟΟΣΑ, *Education Policy Advice for Greece, Strong Performers and Successful reformers in Education*, 2011, το ποσοστό των εισακτέων στα πανεπιστήμια αυξήθηκε από 15% το 1999 σε περίπου 45% το 2008 επί των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Γενικότερα, η εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (συμπεριλαμβανομένων και των ΙΕΚ) αυξήθηκε από 45% το 1999 σε περίπου 80% το 2007. Παρά αυτή την τεράστια αύξηση του αριθμού των εισακτέων, σύμφωνα με στοιχεία του 2012, το ποσοστό εργαζόμενων από 25-34 που έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται μόλις σε 31% ενώ κατά μέσο όρο στις χώρες του ΟΟΣΑ το αντίστοιχο ποσοστό είναι 38% (βλ. τη μελέτη *Σχέδιο Επιχειρησιακού Προγράμματος: Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2014-2020*, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, Απρίλιος 2014). Αυτό οφείλεται στο πολύ χαμηλό ποσοστό των φοιτητών που ολοκληρώνουν τις σπουδές τους σε ΑΕΙ και ΤΕΙ.

37. Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με την ίδια έκθεση του ΟΟΣΑ (βλ. σημ. 169) το ποσοστό της ιδιωτικής δαπάνης έναντι των συνολικών δαπανών για την τριτοβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται μόλις σε 6% με το 5% να προέρχεται από τις οικογένειες των φοιτητών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό είναι κατά μέσο όρο στην ΕΕ-19 9,5% και στον ΟΟΣΑ 14,5%. Όπως σαφέστατα αναφέρεται στην έκθεση του ΟΟΣΑ και όπως εύκολα μπορεί να συνάγει κανείς η διαφορά αυτή οφείλεται στην απουσία διδάκτρων στα κρατικά ελληνικά ΑΕΙ και ΤΕΙ και στη συνταγματική απαγόρευση της ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων.

διοίκησης – όπως φάνηκε το προηγούμενο καλοκαίρι στις διαμαρτυρίες που είχαν οργανώσει στα Προπύλαια τη μία φορά φοιτητικοί σύλλογοι και τη δεύτερη το Athens Indymedia, τα Συμβούλια Ιδρύματος δεν διστάζουν ούτε λεπτό να καλέσουν τα ΜΑΤ στους πανεπιστημιακούς χώρους όταν ο συσχετισμός δυνάμεων τους το επιτρέπει.

Ο αγώνας ενάντια στις διαθεσιμότητες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Όταν στα μέσα Αυγούστου 2013 άρχισαν να κυκλοφορούν στα ΜΜΕ οι διαρροές για την εφαρμογή του μέτρου της διαθεσιμότητας στα ΑΕΙ έγινε έκδηλη μια πρωτοφανής αναταραχή στις τάξεις των εργαζομένων στις διοικητικές και τεχνικές υπηρεσίες του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Τότε, καλέστηκε μια πρώτη ανεπίσημη συνάντηση εργαζομένων στην οποία συμμετείχαν πάνω από 50 άτομα, αριθμός αναπάντεχα μεγάλος για την περίοδο των διακοπών. Τα δύο προηγούμενα χρόνια είχαν πραγματοποιηθεί κινητοποιήσεις ενάντια στην εφεδρεία και την πρώτη εφαρμογή του μέτρου της διαθεσιμότητας που κορυφώθηκαν με μια απεργία τριών εβδομάδων το Νοέμβριο του 2012, η οποία, ωστόσο, έληξε άδοξα όταν φάνηκε ότι η πρώτη εφαρμογή του μέτρου της διαθεσιμότητας δεν έθιγε τους εργαζόμενους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εντούτοις, οι κινητοποιήσεις αυτές είχαν συμβάλει στην ανάπτυξη σχέσεων ανάμεσα στα πιο αγωνιστικά τμήματα των εργαζομένων και είχαν αφήσει παρακαταθήκες αυτοοργάνωσης καθώς οι αποφάσεις για απεργία λαμβάνονταν από αρκετά μαζικές συνελεύσεις – συχνά ενάντια στις διαθέσεις του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου – ενώ είχαν δημιουργηθεί επιτροπές αγώνα, οι οποίες μάλιστα είχαν σπάσει τα στεγανά του συντεχνιακού κατακερματισμού αφού είχαν ανοιχτεί και στους φοιτητές.

Η μαζικότητα των πρώτων συνελεύσεων που καλέστηκαν στις αρχές Σεπτεμβρίου ήταν χωρίς προηγούμενο αφού συμμετείχαν σίγουρα περισσότεροι από 600 εργαζόμενοι. Η απόφαση για 9 ημέρες απεργία από την Τρίτη 10/9 μέχρι την Παρασκευή 20/9 ήταν ομόφωνη, ενώ η συνέλευση αποφάσισε κλείσιμο των πυλών της Πανεπιστημιούπολης και συγκρότηση ανοιχτής απεργιακής επιτροπής, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για την υλοποίηση των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης μέσα από τη δημιουργία μιας σειράς από ομάδες εργασίας (επικοινωνίας, περιφρούρησης, κλπ). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αποφάσεις αυτές πάρθηκαν ομόφωνα παρά το γεγονός ότι ο σύλλογος του διοικητικού προσωπικού του ΕΚΠΑ διοικείτο εδώ και χρόνια από μία παράταξη που πρόσκειται στο ΠΑΣΟΚ, η οποία στην πραγματικότητα ταυτιζόταν με τη διοίκηση του Ειδικού Λογαριασμού

Κονδυλίων Έρευνας και, συνολικότερα, των διοικητικών υπηρεσιών του πανεπιστημίου: είναι χαρακτηριστικό ότι ο αρχηγός της πλειοψηφούσας παράταξης ήταν ταυτόχρονα Γενικός Διευθυντής του Πανεπιστημίου. Αυτό είχε ως συνέπεια ο Σύλλογος Διοικητικού Προσωπικού να μη λειτουργεί σαν ένα οποιοδήποτε συνδικάτο, δηλαδή ως ένας συντεχνιακός μηχανισμός μεσολάβησης / διαπραγμάτευσης εργασίας-κεφαλαίου, αλλά να έχει κύριο λόγο πάνω στις προαγωγές, τις προσλήψεις και την παροχή επιδομάτων και υπερωριών μέσα από τη διαχείριση των κονδυλίων του ΕΛΚΕ, ενώ ταυτόχρονα είχε οργανική σύνδεση τόσο με τα αφεντικά των ερευνητικών προγραμμάτων όσο και με τις πρυτανικές αρχές του πανεπιστημίου. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για έναν πελατειακό-εργοδοτικό μηχανισμό που διατηρούσε ένα πολύ μεγάλο κομμάτι των εργαζομένων υπό καθεστώς σκληρής πελατειακής εξάρτησης. Καθώς όμως οι διαθεσιμότητες θα έπλητταν σίγουρα όχι μόνο ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της πελατείας του αλλά και αυτούς τους ίδιους, ο εργοδοτικός μηχανισμός συντάχθηκε με τις προτάσεις του πιο αγωνιστικού κομματιού των εργαζομένων που είχε συναντηθεί τα προηγούμενα χρόνια στις επιτροπές αγώνα. Το κομμάτι αυτό αποτέλεσε τη βάση για τη συγκρότηση της απεργιακής επιτροπής. Παρότι σε αυτή συμμετείχαν και οι δύο παρατάξεις που πρόσκεινται στο ΣΥΡΙΖΑ, δεν μπορούσαν ωστόσο να την ελέγξουν.

Λόγω της πίεσης των εργαζομένων, η Σύγκλητος που έγινε τη Δευτέρα 9/9 πήρε απόφαση αναστολής της λειτουργίας του ιδρύματος για μία εβδομάδα. Στηριζόμενοι σε αυτή την απόφαση, η δουλειά της περιφρούρησης της απεργίας και του κλεισίματος των πυλών έγινε ευκολότερη. Ωστόσο, όταν ο Πρύτανης άρχισε να δέχεται πιέσεις από καθηγητές-αφεντικά ερευνητικών προγραμμάτων που δεν μπορού-

σαν να ανοίξουν τα «μαγαζιά» τους έβγαλε άμεσα ανακοίνωση ότι η αναστολή της λειτουργίας είναι συμβολική και ότι δεν θα έπρεπε να παρεμποδίζεται η πρόσβαση στους πανεπιστημιακούς χώρους. Παρόλα αυτά η περιφρούρηση της απεργίας, το κλείσιμο των πυλών και η αναστολή των διοικητικών, εκπαιδευτικών και ερευνητικών λειτουργιών στους πανεπιστημιακούς χώρους κράτησε συνολικά 14 εβδομάδες, παρόλο που από κάποιο σημείο και μετά τα ερευνητικά προγράμματα στο Βιολογικό, το Χημικό και τη Φαρμακευτική άρχισαν να λειτουργούν παρά το γεγονός ότι οι φοιτητικοί σύλλογοι σε αυτά τα τμήματα είχαν πάρει αποφάσεις για κατάληψη.³⁸

Η πρακτική του κλεισίματος των πυλών και του μπλοκαρίσματος των διοικητικών, εκπαιδευτικών και ερευνητικών λειτουργιών του πανεπιστημίου αποτέλεσε τη βάση για την επαφή μας και την ανάπτυξη σχέσεων με τις δυναμικές μειοψηφίες των φοιτητών που συμμετείχαν στις περιφρουρήσεις αλλά και με τις συλλογικότητες γειτονιάς από του Ζωγράφου και την Καισαριανή (Βίλα Ζωγράφου, Πρωτοβουλία Κατοίκων Καισαριανής, Αυτόνομη Συνέλευση Ζωγράφου).³⁹ Δεν ήμασταν πια αόρατοι όπως σε προηγούμενες απεργιακές κινητοποιήσεις όπου το πανεπιστήμιο λειτουργούσε σχεδόν κανονικά, αφού ούτε καν τα γραφεία μας δεν μπορούσαμε

να κλείσουμε, ούτε μπορούσαμε να εμποδίσουμε τους απεργοσπάστες να δουλέψουν.

Μια άλλη διάσταση του αγώνα που ήταν πολύ σημαντική ήταν η δυνατότητα που είχαμε να μπλοκάρουμε την αποστολή των στοιχείων Σε αντίθεση με άλλους φορείς του Δημοσίου όπου εφαρμόστηκε η διαθεσιμότητα, το Υπουργείο Παιδείας δεν είχε στα μητρώα του όλα τα στοιχεία των υπαλλήλων που χρειαζόταν για τη διαθεσιμότητα. Έπρεπε να τα πάρει από τα ιδρύματα. Επομένως, το μπλοκάρισμα της αποστολής των στοιχείων ήταν ένα πολύ ισχυρό όπλο που είχαμε στη διάθεσή μας. Ακριβώς επειδή χρησιμοποιήσαμε αυτό το όπλο, η κυβέρνηση προχώρησε στη διαδικασία της ατομικής απογραφής. Προκειμένου να μας υποχρεώσουν να στείλουμε τα στοιχεία μας εισήγαγαν στον πειθαρχικό κώδικα των δημόσιων υπαλλήλων το ιδιώνυμο πειθαρχικό παράπτωμα της μη-απογραφής. Η συγκεκριμένη κίνηση από την πλευρά της κυβέρνησης εντάσσεται στα πλαίσια του «κράτους έκτακτης ανάγκης» αφού έβαλλε ευθέως εναντίον του δικαιώματος της απεργίας στη διάρκεια της οποίας ένας εργαζόμενος προφανώς δεν είναι υποχρεωμένος να συμμετέχει σε διοικητικές διαδικασίες.

Η διαδικασία της ατομικής απογραφής αποτέλεσε κομβικό σημείο στην απεργία. Η Γενική Συνέλευση που πραγματοποιήθηκε εκείνη την περίοδο αποφάσισε ομόφωνα να αρνηθούμε συλλογικά την απογραφή. Συλλέχθηκαν οι υπογραφές 620 συναδέλφων που αρνούταν να απογραφούν και εστάλησαν στο Υπουργείο. Εντούτοις, η πλειοψηφία του Δ.Σ. που όπως ειπώθηκε παραπάνω πρόσκειτο στο ΠΑΣΟΚ, καλλιέργησε ψευδαισθήσεις ότι δήθεν οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ θα καταψήφιζαν την τροπολογία που άλλαζε τον πειθαρχικό κώδικα των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία μάλιστα είχε αναδρομική ισχύ. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη: αντιθέτως ενώ η προ-

38. Η ευθύνη για αυτό βαρύνει ορισμένα μέλη της Απεργιακής Επιτροπής που πρόσκεινται στην ΑΝΤΑΡΣΥΑ, τα οποία είχαν από την πρώτη στιγμή την άποψη ότι η απεργία δεν θα έπρεπε να στηριχτεί στους φοιτητές για το κλείσιμο των σχολών ενώ στη συνέχεια προώθησαν τη δημιουργία κατά τμήμα επιτροπών μελών ΔΕΠ, οι οποίες θα όριζαν προσωπικό ασφαλείας για τα εργαστήρια όπου υπάρχουν «ευαίσθητα όργανα», πρακτική που στην πορεία ξεχείλωσε εντελώς. Αυτή η στάση οφείλεται στις πολιτικές αντιλήψεις των ατόμων αυτών. Από τη μια μεριά, η αγωνία τους να μην καταστραφούν οι πανεπιστημιακές υποδομές, που οφείλεται στην αντίληψή τους περί υπεράσπισης του «δημόσιου πανεπιστημίου» που είναι «περιουσία του λαού», τους οδήγησε να θέτουν ως καίριο ζήτημα τον ορισμό «προσωπικού ασφαλείας στα εργαστήρια» και να μιλούν περί σωτηρίας του «δημόσιου χρήματος» όταν με παρέμβασή τους έγιναν κάποιες κινήσεις για να μη χαθούν τα κονδύλια ενός ερευνητικού προγράμματος. Από την άλλη μεριά, λόγω της κλαδικής συνδικαλιστικής τους αντίληψης, αποθάρρυναν τους φοιτητές των ΕΑΑΚ, με τους οποίους είχαν και πολιτικές σχέσεις, από το να υλοποιήσουν την απόφαση που είχαν πάρει στις γενικές συνελεύσεις των φοιτητικών συλλόγων για κατάληψη των τμημάτων τους, δημιουργώντας μάλιστα κακό προηγούμενο· επίσης τους αποθάρρυναν από το να αναλάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες και να αποκτήσουν έναν κεντρικό ρόλο στον αγώνα, αφού τους αντιμετώπιζαν, στην καλύτερη περίπτωση, ως ένα σύμμαχο κομμάτι της «ακαδημαϊκής κοινότητας» και όχι ως ένα υποκείμενο αγώνα το οποίο έχει κοινά ταξικά συμφέροντα με τους απεργούς. Περισσότερα περί του ιδεολογήματος του «δημόσιου πανεπιστημίου» και της «ακαδημαϊκής κοινότητας» θα ειπωθούν παρακάτω.

39. Οι συλλογικότητες γειτονιάς, ειδικά η κατάληψη της Βίλας Ζωγράφου, έπαιξαν ουσιαστικό ρόλο τόσο στην περιφρούρηση της απεργίας όσο και στην ανάπτυξη της απεργιακής κοινότητας αγώνα. Στην κατάληψη της Βίλας έγιναν μάλιστα δύο γιορτές στην αρχή και στο τέλος της απεργίας.

θεσμία έληγε το βράδυ της ψήφισης του νομοσχεδίου, δόθηκε παράταση μέχρι το επόμενο απόγευμα. Ο Γραμματέας του Δ.Σ. Σακκάτος βγήκε στη Δ.Τ. το επόμενο πρωί και δήλωσε ότι θα απογραφεί τηρώντας τη νομιμότητα. Ταυτόχρονα, ο συνδικαλιστικός μηχανισμός άρχισε να παίρνει τηλέφωνα και να καλεί τους συναδέλφους να απογραφούν επισείοντας την απειλή των πειθαρχικών. Το αποτέλεσμα ήταν ότι εκτός από 129 αποφασισμένους συναδέλφους, οι περισσότεροι υπέκυψαν στις πιέσεις και στο φόβο και απογράφηκαν. Από το σημείο αυτό και ύστερα, η επίπλαστη ομοφωνία έπαψε να υπάρχει, το σώμα των απεργών διασπάστηκε και οι επιπτώσεις στην ψυχολογία των απεργών ήταν φοβερές. Την ίδια μέρα πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση, η οποία καθάρωσε τον Γραμματέα του Δ.Σ., πράγμα που αυτός ποτέ δεν αναγνώρισε.

Πρέπει να ειπωθεί ότι η σύγκρουση του πιο αγωνιστικού κομματιού των εργαζομένων με τη διοίκηση του Συλλόγου είχε ξεκινήσει αρκετές εβδομάδες πριν όταν, ενισχύοντας τον κοινωνικό αυτοματισμό και τους διαχωρισμούς ανάμεσα στους εργαζόμενους, αυτή στράφηκε εναντίον εργαζομένων άλλων πανεπιστημίων και συγκεκριμένα του Πανεπιστημίου Πειραιά και του Παντείου δηλώνοντας ψευδώς τόσο στα ΜΜΕ όσο και στις γενικές συνελεύσεις ότι οι εργαζόμενοι σε αυτά τα ιδρύματα εξαιρούνται διότι ο Αρβανιτόπουλος είναι μέλος ΔΕΠ στο Πάντειο και ο γγ. του Υπουργείου Παιδείας Κυριαζής μέλος ΔΕΠ στο ΠΑ.ΠΕΙ. Τίποτε δεν θα μπορούσε να απέχει περισσότερο από την αλήθεια: ο αριθμός των διαθεσιμότητων που απαιτούσε η κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να προκύψει από τα ιδρύματα αυτά που έχουν πολύ μικρότερο αριθμό εργαζομένων κι άλλωστε είχαν θιγεί το 2012 σε αντίθεση με το ΕΚΠΑ και το ΕΜΠ. Αντιθέτως, μόνο το ΕΚΠΑ και το ΕΜΠ αποτελούσαν επαρκείς δεξαμενές για τους στόχους που είχε θέσει η κυβέρνηση, ότι θα αντλήσει δηλ. διαθεσιμότητες από τα ΑΕΙ. Δεν κατάφεραν ωστόσο να επικυρώσουν τις άθλιες αυτές κινήσεις τους μέσα στη γενική συνέλευση, όπου δεν τόλμησαν καν να τις θέσουν σε ψηφοφορία.

Αποφασιστική καμπή για την απεργία ήταν το πέρασμα της κυβέρνησης από τις απειλές στις υποσχέσεις. Το Υπουργείο ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις με τα Δ.Σ. των συλλόγων των εργαζομένων στο ΕΜΠ που ήλεγχαν σε μεγάλο βαθμό την απεργιακή κινητοποίηση στο Πολυτεχνείο σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.⁴⁰

40. Είναι απαραίτητο να πούμε ότι η επικοινωνία και ο συντονισμός ανάμεσα στους απεργούς του ΕΚΠΑ και του ΕΜΠ και πολύ περισσότερο μεταξύ των 8 πανεπιστημίων που πλήττονταν πιο άμεσα από τη διαθεσιμότητα ήταν από ελάχιστη έως ανύπαρκτη. Οι κοινές δράσεις περιορίστηκαν σε μερικές συναντήσεις «συντονισμού» που δεν οδήγησαν σε τίποτε πρακτικό, στη διοργάνωση 2 συναυλιών και στην πραγματοποίηση των εβδομαδιαίων πορειών στο κέντρο της

Το υπουργείο πρότεινε ένα σχέδιο επιστροφής μέρους των διαθεσίμων που βασίζεται στην εφαρμογή των νόμων Διαμαντοπούλου-Αρβανιτόπουλου, δηλαδή τη συγκρότηση των νέων «οργανισμών» των ιδρυμάτων μέσα από τους οποίους θα προκύψουν υποτίθεται ανάγκες για επιπλέον προσωπικό και τη μετατροπή των υπαλλήλων που έχουν διδακτορικό δίπλωμα σε επικουρικό διδακτικό προσωπικό. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό το σύνολο των εργαζομένων επαναμοριοδοτείται, βγαίνουν νέες λίστες διαθεσιμότητας στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι μη απογραφέντες και στη συνέχεια κομμάτι αυτών επιστρέφει μέσω μιας διαδικασίας «ενδοϊδρυματικής κινητικότητας».

Οι διαθεσιμότητες χρησιμοποιήθηκαν λοιπόν ως δούρειος ίππος για την εφαρμογή της αναδιάρθρωσης της ανώτατης εκπαίδευσης στα μεγαλύτερα πανεπιστήμια της χώρας. Δεν ήταν καθόλου παράξενο ότι τα Δ.Σ. του ΕΜΠ έσπευσαν να αποδεχτούν το σχέδιο αυτό, παρουσιάζοντας το ως νίκη της απεργίας, ενώ το ίδιο προσπάθησε να κάνει και η διοίκηση του συλλόγου στο ΕΚΠΑ λίγες μέρες αργότερα. Στην πραγματικότητα βέβαια, η συγκρότηση του νέου οργανισμού μπορεί να οδηγήσει σε συγχωνεύσεις και καταργήσεις τμημάτων και σχολών ενώ ακόμη και σύμφωνα με το πιο αισιόδοξο σενάριο εκατοντάδες εργαζόμενοι θα μείνουν εκτός.

Η απεργιακή επιτροπή στο ΕΚΠΑ τάχθηκε από την πρώτη στιγμή ανοιχτά εναντίον των υποσχέσεων αυτών εμμένοντας στο αρχικό αίτημα που ήταν η συνολική απόσυρση της υπουργικής απόφασης για τη διαθεσιμότητα στα πανεπιστήμια. Εντούτοις, στη γενική συνέλευση που πραγματοποιήθηκε για να αποφασιστεί αν θα προχωρήσουμε στη διαπραγμάτευση με το Υπουργείο, η πρότασή της έχασε οριακά μετά από επανειλημμένες καταμετρήσεις. Η διοίκηση του Συλλόγου επεδίωξε μια ρύθμιση σύμφωνα με την οποία το πιο δυναμικό κομμάτι των εργαζομένων που αρνήθηκε την απογραφή θα έπαιρνε ποινή στην επαναμοριοδότηση. Πρόκειται ίσως για μια από τις πιο ακραίες περιπτώσεις κανιβαλισμού ανάμεσα σε εργαζόμενους, όπου η ίδια η διοίκηση του συνδικάτου για να «σώσει τα δικά της παιδιά» όχι μόνο αποδέχεται πλήρως τις απολύσεις μέσω αξιολόγησης αλλά δίνει βορά σε αυτήν το πιο αγωνιστικό κομμάτι των εργαζομένων. Αυτή η κίνηση εξαγρίωσε πολύ κόσμο που κατέβηκε μαζικά στην επόμενη συνέλευση για να στηρίξει την πρό-

Αθήνας που όσο πέρναγε ο καιρός έφθιναν. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε το γεγονός ότι η απεργία στο ΕΜΠ ήταν σε μεγάλο βαθμό οργανωμένη από τα πάνω και χειραγωγούμενη από την αριστερή συνδικαλιστική γραφειοκρατία των μελών ΔΕΠ ενώ από την άλλη μεριά οι δυνάμεις της απεργιακής επιτροπής του ΕΚΠΑ ήταν εξαιρετικά περιορισμένες και δεν κατάφεραν να πάρουν το ζήτημα πάνω τους.

ταση της απεργιακής επιτροπής. Καθώς η απεργία στο ΕΜΠ έκλεινε οδηγώντας στην απομόνωση τους εργαζόμενους του ΕΚΠΑ και με τη λογική ότι θα έπρεπε να εμποδιστούν τα επαίσχυντα παζάρια της διοίκησης του Συλλόγου, αποφασίστηκε ότι μια 12μελής αντιπροσωπεία των απεργών που όρισε η γενική συνέλευση θα μετέβαινε στο Υπουργείο όχι για να προχωρήσει σε διαπραγμάτευση αλλά για να καταγράψει τις προτάσεις του Υπουργού εμμένοντας στη θέση περί απόσυρσης της Κοινής Υπουργικής Απόφασης (ΚΥΑ) για τη διαθεσιμότητα στα πανεπιστήμια. Πράγματι, το Υπουργείο δέχτηκε την αντιπροσωπεία των απεργών παρότι είχε δηλώσει δημόσια ότι δεν επρόκειτο να το κάνει, στην οποία δήλωσε ξεκάθαρα ότι δεν συζητά το ενδεχόμενο απόσυρσης της ΚΥΑ. Η απεργία συνεχίστηκε για 3 εβδομάδες ακόμη σε καθεστώς απομόνωσης, κλήσεων από τη ΓΑΔΑ για καταθέσεις, ανοιχτής απεργοσπασίας από την πλευρά της διοίκησης του Συλλόγου με δηλώσεις στα κανάλια, πιέσεων από τη Σύγκλητο για άνοιγμα των σχολών ώστε να μη χαθεί το εξάμηνο, τιμωρητικών περικοπών των μισθών της απεργίας. Η απεργιακή επιτροπή και οι γενικές συνελεύσεις σύρθηκαν και αυτές στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων και η απεργία έκλεισε με την καθαίρεση της προηγούμενης διοίκησης του Συλλόγου και τη διενέργεια εκλογών που ανέδειξαν νέο Δ.Σ. με κοινό ψηφοδέλτιο, στο οποίο συμμετείχε το πιο αγωνιστικό κομμάτι των εργαζόμενων συμπεριλαμβανομένης και της παράταξης του ΣΥΡΙΖΑ.

Για να περιγραφεί αναλυτικά η απεργία όπως προχωρούσε μέσα στις 15 εβδομάδες που κράτησε θα απαιτούσαν πολλές σελίδες ακόμη. Μια τέτοια δουλειά έχει κάνει το Αυτόνομο Σχήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής με τη δημοσίευση του χρονολογίου *Μικρό χρονικό και εμπειρίες αγώνα από την απεργία στο ΕΚΠΑ*.⁴¹ Αντ' αυτού στη συνέχεια του κειμένου θα γίνει μια προσπάθεια να αναδειχτούν τα πιο σημαντικά ζητήματα που προέκυψαν από την απεργία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μια απεργία διαφορετική από τις άλλες;

Η απεργία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κράτησε λοιπόν 15 εβδομάδες: ξεκίνησε στις 10 Σεπτεμβρίου και έληξε στις 23 Δεκεμβρίου. Ήταν μια απεργία πρωτόγνωρης διάρκειας και μαχητικότητας και νέων χαρακτηριστικών σε σχέση με τις άλλες απεργίες που είχαν γίνει το προηγούμενο διάστημα στο δημόσιο τομέα και για αυτόν το λόγο κατάφερε να μπλοκάρει για μεγάλο διάστημα τη διαδικασία και να καθυστερήσει συνολικά τις διαθεσιμότητες στο δημόσιο. Αντίστοιχα μεγάλης

διάρκειας ήταν και η απεργία στο Πολυτεχνείο, η οποία ωστόσο είχε εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα σημαντικότερα εκ των οποίων ήταν ο ρόλος των μελών ΔΕΠ στην υποστήριξη και τον έλεγχο της και ο ρόλος του ΠΑΜΕ στη χειραγώγησή της. Η ανάλυση όμως της απεργίας στο ΕΜΠ θα απαιτούσε ένα ξεχωριστό κείμενο.

Βέβαια, όπως φαίνεται αυτή τη στιγμή, η απεργία στα Πανεπιστήμια δεν έχει οδηγήσει το πολιτικό προσωπικό του κεφαλαίου σε συγκεκριμένες παραχωρήσεις, πέρα από κάποιες θολές «υποσχέσεις» για την επαναπρόσληψη ενός αριθμού εργαζομένων που είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν θα πραγματοποιηθούν. Η σημασία μιας απεργίας όμως δεν μπορεί να εκτιμηθεί μόνο από τα συγκεκριμένα αποτελέσματά της, π.χ. από το αν κατάφερε να ματαιώσει τις απολύσεις ή έστω να μειώσει σημαντικά τον αριθμό τους –ο αριθμός των διαθεσιμοτήτων μειώθηκε μόνο από 498 σε 399– αλλά και από τα ζητήματα που τέθηκαν όσον αφορά τη μορφή και το περιεχόμενο του αγώνα. Πράγματι, τέθηκαν ζητήματα κεφαλαιώδους σημασίας για την ανάπτυξη των ταξικών αγώνων στην Ελλάδα της καπιταλιστικής κρίσης και της διαχείρισής της μέσω της ακραίας απαξίωσης της εργασιακής δύναμης.

Το πρώτο και ενδεχομένως σημαντικότερο ζήτημα που αναδείχτηκε είναι ο ρόλος και το περιεχόμενο του συνδικαλισμού ως μορφής οργάνωσης του αγώνα. Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών όπως και αλλού ο ρόλος της διοίκησης του συλλόγου ήταν καθαρά υπονομευτικός. Από την αρχή έθεταν τον συντεχνιακό στόχο της εξαιρέσεως του ΕΚΠΑ και καλλιεργούσαν τον κοινωνικό αυτοματισμό με ψεύδη περί αδιαφανούς εξαιρέσεως εργαζομένων άλλων Πανεπιστημίων. Αργότερα προσπάθησαν να «πουλήσουν προστασία» στην πελατεία τους όταν παραβιάζοντας τη σχετική απόφαση της Γ.Σ. παρότρυναν την τελευταία στιγμή τους συναδέλφους να συμμετάσχουν στην ατομική απογραφή για να αδειάσουν το πιο αγωνιστικό κομμάτι που το αρνήθηκε και να αποδυναμώσουν την απεργία ανεπανόρθωτα. Όταν η κυβέρνηση έδωσε κάποιες εντελώς θολές και έωλες υποσχέσεις έσπευσαν να τις αποδεχτούν τιθέμενοι ανοιχτά ενάντια στις αποφάσεις της Γ.Σ. για συνέχιση της απεργίας. Μάλιστα, έφτασαν στο σημείο να βγαίνουν στα ΜΜΕ και να καταγγέλλουν τους απεργούς! Αναδείχτηκε επομένως ξεκάθαρα ότι ο συνδικαλισμός αποτελεί φυτώριο της συντεχνιακής λογικής, των διαιρέσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους, των πελατειακών σχέσεων και του παραγοντισμού.

Από την άλλη μεριά όμως δόθηκε και μια απάντηση στο πως μπορούν να ξεπεραστούν τα όρια και τα εμπόδια που θέτει η συνδικαλιστική γραφειοκρατία. Και η απάντηση αυτή δεν είναι άλλη από την αυτοοργάνωση των εργαζόμενων, που στο Πανεπιστήμιο Αθηνών πήρε τη μορφή της ανοιχτής απεργιακής επιτροπής που κατάφερε να σπάσει την ισχύ της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας μέσα στις Γενικές Συνελεύ-

41. Το χρονολόγιο είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://asfms.espinblogs.net>.

σεις. Βάση για τη δημιουργία της απεργιακής επιτροπής, η οποία έπαιξε κεντρικό ρόλο στην οργάνωση της απεργίας, την επικοινωνία μεταξύ των απεργών και το άνοιγμα προς τα έξω, ήταν η εμπειρία των επιτροπών αγώνα εργαζομένων-φοιτητών που είχαν συγκροτηθεί τα 2 προηγούμενα χρόνια.

Παρόλα αυτά η λογική της ανάθεσης δεν ξεπεράστηκε ούτε στην απεργιακή επιτροπή παρά τον ανοιχτό της χαρακτήρα. Μια μειοψηφία εργαζομένων συμμετείχε πιο ενεργά στις απεργιακές δράσεις (γύρω στους 100 ανθρώπους) και ακόμα λιγότεροι στις διαδικασίες συζήτησης της απεργιακής επιτροπής (δεν ξεπέρασαν ποτέ τους 30) ενώ ο περισσότερος κόσμος περιοριζόταν στην ψήφιση της απεργίας στις Γενικές Συνελεύσεις που ήταν βέβαια πάρα πολλές σε αριθμό.

Μέσα από τη λειτουργία της απεργιακής επιτροπής αλλά και τις απεργιακές δράσεις, δηλαδή τις περιφρουρήσεις, τις διάφορες εκδηλώσεις και συζητήσεις, συγκροτήθηκε η απεργιακή κοινότητα αγώνα, η οποία μάλιστα επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει και άλλα αγωνιζόμενα κομμάτια όπως π.χ. δυναμικές φοιτητικές μειοψηφίες, μέλη συλλογικοτήτων γειτονιάς που συμμετείχαν στις περιφρουρήσεις, και άλλους.

Εντούτοις, η απεργιακή επιτροπή δεν κατάφερε να ανοίξει επαρκώς στα υπόλοιπα αγωνιζόμενα κομμάτια, τα οποία συμμετείχαν μόνο όταν έπρεπε να συζητηθεί κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα που τους αφορούσε άμεσα. Με άλλα λόγια, η μορφή της αυτο-οργάνωσης δεν εξασφαλίζει από μόνη της ζητήματα περιεχομένου όπως είναι η σύνδεση των διαφορετικών αγωνιζόμενων κομματιών μέσα από κοινά όργανα και διαδικασίες, η συγκρότηση κοινών αιτημάτων, το άνοιγμα των πανεπιστημιακών χώρων και των υποδομών τους σε άλλα αγωνιζόμενα κοινωνικά-ταξικά υποκείμενα, κλπ. Εντούτοις, έγιναν κάποιες απόπειρες σύνδεσης με άλλους αγωνιζόμενους κλάδους που έμειναν ωστόσο στο επίπεδο των συζητήσεων, εκδηλώσεων ή κοινών πορειών. Όταν οι σχολικοί φύλακες έκαναν τη μεγάλη πορεία απ' όλη την Ελλάδα προς την Αθήνα, ανοίξαμε το κεντρικό κτήριο του Πανεπιστημίου για να μείνουν το βράδυ. Επίσης, σημαντική ήταν και η επικοινωνία με 2 καταλήψεις, τη Βίλα Ζωγράφου και τη Λέλας Καραγιάννη.

Όταν η απεργία έληξε με την καθαίρεση του Δ.Σ. και την εκλογή νέου, φάνηκε πως ακόμα και κομμάτια των απεργών που συμμετείχαν ενεργά στην απεργιακή επιτροπή θεώρησαν ότι την οργάνωση του αγώνα από εδώ και πέρα θα έπρεπε να αναλάβει το νεοεκλεγμένο Δ.Σ. που έχει βγει μέσα από την απεργία. Επανήλθε δηλαδή ακέραια η λογική της ανάθεσης, αυτή τη φορά στους «αγωνιστές» και όχι σε αυτούς που έχουν οργανική σχέση με τη διοίκηση όπως στο παρελθόν. Σε αυτό συνέβαλλε και η στάση ορισμένων μελών του νέου Δ.Σ. που αμέσως μετά την εκλογή τους άρχισαν να μιλούν για κλειστές διαδικασίες, για παραπάνω ευθύνες και κινδύ-

νους των μελών του Δ.Σ. κάνοντας ελάχιστα για να προωθήσουν το μετασχηματισμό της απεργιακής επιτροπής σε μόνιμη επιτροπή αγώνα.

Ένα άλλο ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα που αναδείχτηκε είναι η αναγκαιότητα ξεπεράσματος του πλαισίου της αστικής νομιμότητας. Η απεργία θα είχε σταματήσει πολύ νωρίτερα αν δεν μπλοκάραμε την αποστολή των στοιχείων, αν δεν είχαμε πάρει την απόφαση για καθολικό κλείσιμο των κτιρίων, αν δεν εμποδίζαμε την πρόσβαση στους απεργοσπάστες, αν κάναμε πίσω όταν τα δικαστήρια κήρυτταν την απεργία μας παράνομη και η κυβέρνηση απειλούσε με εισβολή των ΜΑΤ. Η επαναλαμβανόμενη κήρυξη της απεργίας μας ως παράνομης και το γεγονός ότι εμείς βρίσκαμε τρόπους να τη συνεχίσουμε δείχνει ότι όταν οι απεργίες λήγουν με την κήρυξή τους ως παράνομες αυτό που λείπει είναι η βούληση των συνδικαλιστών ή/και των απεργών να τις συνεχίσουν.

Η επαφή μας και η ανάπτυξη σχέσεων με τους φοιτητές αλλά και με τις συλλογικότητες γειτονιάς βασίστηκε ακριβώς στο γεγονός ότι κάθε μέρα δεκάδες απεργοί συμμετείχαν στις περιφρουρήσεις. Δεν ήμασταν πια αόρατοι όπως σε απεργίες του παρελθόντος όπου τα ιδρύματα λειτουργούσαν σχεδόν κανονικά. Το κόστος για το κράτος προέκυπτε από την αναστολή λειτουργίας των μεγαλύτερων πανεπιστημίων.

Παρόλα αυτά δεν έλειψαν οι αυταπάτες περί της λεγόμενης «ακαδημαϊκής κοινότητας» που θα μας προστατέψει. Πολλοί συνάδελφοι έβλεπαν τη Σύγκλητο και τον Πρύτανη, δηλαδή τα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, ως συμμάχους μας, ενώ στην καλύτερη περίπτωση αυτοί κράτησαν μια επαμφοτερίζουσα στάση «διαχείρισης της κρίσης» γιατί, μεταξύ άλλων, τους στοιχίζει η εκδίωξη τόσων εργατικών χεριών. Από πολύ νωρίς, η Σύγκλητος επέσειε το λεγόμενο κίνδυνο της απώλειας του εξαμήνου και μας πίεζε να ανοίξουμε τις σχολές παρότι η ίδια δεν άσκησε πειθαρχικά ή ποι-

νικά μέτρα εναντίον μας. Όταν η κυβέρνηση πέρασε από το μαστίγιο των απειλών στο καρότο των υποσχέσεων συνεργάστηκαν με τον συνδικαλιστικό γραφειοκρατικό μηχανισμό για να μας πείσουν να επιστρέψουμε στις δουλειές μας και σε μεγάλο βαθμό το κατάφεραν όταν πια η κόπωση από τις τόσες εβδομάδες απεργίας και η περικοπή των μισθών μάς είχαν εξαντλήσει.

Την ψευδαισθηση των κοινών συμφερόντων της «ακαδημαϊκής κοινότητας» καλλιεργεί βέβαια χρόνια τώρα η αριστερά με τη συνεχή αναφορά της περί «δημόσιου πανεπιστημίου το οποίο πλήττεται». Βαφτίζουν δημόσιο ένα θεσμό του καπιταλιστικού κράτους που είναι υπεύθυνος για την αναπαραγωγή, την κατανομή και την πειθάρχηση της εργασιακής δύναμης, τη μονοπωλιακή παραγωγή και αναπαραγωγή της επιστημονικής γνώσης ως διαχωρισμένης γνώσης που προέκυψε από την αλλοτρίωση της άμεσης πρακτικής εμπειρίας του συλλογικού εργατή, το διαχωρισμό διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας, την παραγωγή της κυρίαρχης εθνικιστικής ιδεολογίας, γιατί στην πραγματικότητα το μόνο που επαγγέλλονται είναι μια διαφορετική διαχείριση της καπιταλιστικής σχέσης και επομένως και της ανώτατης εκπαίδευσης. Δυστυχώς, το ιδεολόγημα του «δημόσιου πανεπιστημίου» συνεχίζει να κυριαρχεί στα αγωνιζόμενα κομμάτια.⁴²

42. Στο ένθετο spirit του τεύχους του Δεκεμβρίου 2013 του περιοδικού Sarajevo ασκείται κριτική στην απεργία των διοικητικών υπαλλήλων στα Πανεπιστήμια σε σχέση με τη «φρικτά μικροαστική αντίληψη» (sic) περί υπεράσπισης του δημόσιου πανεπιστημίου, η οποία τη χαρακτήριζε – υποτίθεται καθολικά. Εκ πρώτης όψεως, κρίνοντας κι απ' αυτά που λέμε εδώ, δεν θα μπορούσε κανείς να διαφωνήσει με την κριτική που κάνουν οι συντάκτες του Sarajevo. Εντούτοις, συνηθισμένοι όπως είναι, χρόνια τώρα, να υποτιμούν οποιονδήποτε υπαρκτό ταξικό αγώνα, στον οποίο δεν εμπλέκονται οι ίδιοι (δηλ. σχεδόν όλους), αγνοούν (ή χειρότερα αποκρύπτουν) ότι –έστω και μειοψηφικά– υπήρχε στο εσωτερικό του αγώνα μία τάση που προσπαθούσε να αναδείξει το ταξικό περιεχόμενο της αναδιάρθρωσης της ανώτατης εκπαίδευσης και του μέτρου της διαθεσιμότητας όχι μόνο από τη σκοπιά της εισαγωγής των «νέων σχέσεων εργασίας» αλλά και από τη σκοπιά του κοινωνικού μισθού και να κάνει πρακτικά κάτι για αυτό. Αυτή η τάση μάλιστα αποτυπώθηκε συγκεκριμένα σε μια σειρά από ανακοινώσεις της απεργιακής επιτροπής (Βλ. «Προς Φοιτητές, Διοικητικό και Διδακτικό προσωπικό του ΕΚΠΑ», <http://apergoiekra.wordpress.com/2013/09/17/>, Ανακοίνωση απεργιακής επιτροπής για τη συνέχιση του αγώνα, 25/09/2013, <http://apergoiekra.wordpress.com/2013/09/25/>, κ.α.). Ο λόγος που το κάνουν αυτό είναι προφανής: θέλουν για μια ακόμη φορά να επιβεβαιώσουν την κατά φαντασίαν ανωτερότητά τους απέναντι στους υπόλοιπους προλετάριους ως επίδοξοι καθοδηγητές τους. Ως γνήσιοι (νεο)λενινιστές λοιπόν αποφαίνονται: «*Το δικό μας συμπέρασμα... είναι ότι τίποτα δεν μπορεί πια να ανατρέψει την παρακαμιακή και καθολικά ιδιωτικοποιούμενη εκπαίδευση από μέσα!... Οι στοχεύσεις, τα περιεχόμενα και οι τρόποι ικανοποίησης αυτού του ζητουμένου θα διαμορφωθούν και (ίσως: **κυρίως**) 'απ' έξω'.*» Υποτιμώντας και απαξιώνοντας λοιπόν την εμπειρία των αγωνιζόμενων υποκειμένων της απεργίας, αναπαράγουν αποσπάσματα μιας μπροσουράς που κάποιο από τα παρατήματά τους είχε εκδώσει το Μάρτιο του 2007, η οποία επίσης απαξίω-

Μαζική συμμετοχή στην απεργιακή περιφρούρηση στην πύλη της Πανεπιστημιούπολης μετά τις φήμες για εισβολή των ΜΑΤ

Η πολιτική της συρρίκνωσης και της περαιτέρω ιδιωτικοποίησης της ανώτατης εκπαίδευσης δεν αντιμετωπίζεται επομένως από την πλειοψηφία των αγωνιζόμενων κομμα-

νε το φοιτητικό κίνημα του 2006-7. Ο λόγος είναι απλός: πάντοτε τα διάφορα λενινιστικά κομματίδια ήθελαν να μεπετονάρουν τις γραμμές τους και σε αυτό σίγουρα συμβάλλει πρώτον, η διαρκής αυτοαναφορικότητα και δεύτερον, η υποβάθμιση οποιουδήποτε αγώνα δεν μπορούν με κάποιο τρόπο να επηρεάσουν.

Ακόμα χειρότερα είναι τα πράγματα με την αφίσσα που έβγαλε κάποια πρωτοεμφανιζόμενη συλλογικότητα ονόματι: «Jurassic Research Collective». Σε ένα ρεσιτάλ χυδαιότητας συνδυασμένης με άγνοια αναφέρονται στους διοικητικούς υπαλλήλους ως «Έλληνες με πτυχία», οι οποίοι «ξαφνικά αρχίζουν να υποψιάζονται ότι ίσως τελικά η αξία τους να μην έχει και τόσο να κάνει με την αξία του πτυχίου τους». Ακόμα και η πιο στοιχειώδης επαφή –όχι με την απεργία, μη ζητάμε πολλά– αλλά με το μέτρο της διαθεσιμότητας θα αρκούσε για να μάθουν ότι τα πράγματα είναι ακριβώς αντίστροφα από ό,τι τα παρουσιάζουν. Μπαίνουν σε διαθεσιμότητα κατά κύριο λόγο εργαζόμενοι υποχρεωτικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πολύ λιγότεροι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κι αυτό ακριβώς που καθορίζει ποιος θα μείνει και ποιος θα φύγει είναι κατά κύριο λόγο τα πτυχία και η βαθμολογία τους. Αφού λοιπόν αναφερθούν στην «περίπτωση των διοικητικών υπαλλήλων» ως ένα «μικρό μέρος ευρισμένων αλλαγών» (απ' ό,τι φαίνεται λοιπόν η απόλυση εκατοντάδων εργαζομένων δεν τους αφορά) χωρίς να καταδεχτούν καν να αναφερθούν στην απεργία, καταλήγουν σε χονδροειδέστατα ψέματα και διαστρεβλώσεις. 1. Ότι ουδείς ενδιαφέρθηκε για τα εργασιακά δικαιώματα των εργολαβικών ενώ στην πραγματικότητα έχουν υπάρξει πολλές πρωτοβουλίες –έστω και μειοψηφικές– φοιτητών και διοικητικών που στήριξαν τις κινητοποιήσεις των καθαριστριών. 2. Ότι οι καθαρίστριες επιδεικνύουν αδιαφορία για την απεργία ενώ στην πραγματικότητα οι πιο μαχητικές από αυτές συμμετείχαν ακόμα και στις περιφρουρήσεις. 3. Ότι οι διοικητικοί δεν είναι διοικούμενοι αλλά –διά της εις άτοπον απαγωγής– διοικούντες. Αν είχαν βέβαια οποιαδήποτε σχέση με την απεργία θα γνώριζαν ότι κατά τη διάρκειά της όχι μόνο υπήρξε επικοινωνία ανάμεσα στους εργολαβικούς και τους διοικητικούς αλλά υπήρξε και κοινή κινητοποίηση εργολαβικών-διοικητικών-φοιτητών εναντίον των απολύσεων εργολαβικών εργαζομένων στη φοιτητική εστία ΦΕΠΑ, η οποία ήταν μάλιστα επιτυχημένη.

Η περιφρούρηση στην Ιατρική βασίστηκε στο πάθος των απεργών που ήταν κάθε μέρα στις πύλες.

τιών από μια ταξική σκοπιά: δηλαδή ως επίθεση στον κοινωνικό μισθό μέσα από τη μετακύλιση του κόστους εκπαίδευσης στην εργατική τάξη και ως πλευρά της αναδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων –δηλαδή των σχέσεων εκμετάλλευσης– αλλά κυριαρχεί ο λόγος περί του δημόσιου ή κοινωνικού αγαθού της παιδείας το οποίο αποτελεί υποτίθεται αυταξία. Για αυτό το λόγο δεν αναδεικνύεται επαρκώς η κοινότητα ταξικών συμφερόντων των εργαζόμενων και της πλειοψηφίας των φοιτητών –και γενικότερα των εργαζόμενων στις κοινωνικές υπηρεσίες και των χρηστών τους– αλλά υπερθεματίζεται ένας θεσμός του καπιταλιστικού κοινωνικού κράτους στα πλαίσια της επιδιωκόμενης σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης της καπιταλιστικής σχέσης, ακόμα κι όταν στηλιτεύεται η επέκταση του ιδιωτικού κεφαλαίου και των εργολαβιών στο εσωτερικό της ανώτατης εκπαίδευσης. Ενδεχομένως εκεί βρίσκεται και η αιτία τόσο της περιορισμένης σύνδεσης με τους φοιτητές όσο και της αδυναμίας ανοίγματος σε άλλα κομμάτια του προλεταριάτου.

* * *

Σίγουρα η απεργία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών δεν ήταν μια απεργία σαν όλες τις άλλες. Τα κύρια χαρακτηριστικά που τη διαφοροποίησαν ήταν η διάρκειά της, το γεγονός ότι μπλοκάρισε πραγματικά την παραγωγική διαδικασία για πολλούς μήνες, η σύνδεσή της με άλλα αγωνιζόμενα κομμάτια έστω και μερικά, το ξεπέραςμα του πλαισίου της νομιμότητας με το καθολικό κλείσιμο των κτιρίων και το μπλοκάρισμα της αποστολής των στοιχείων, η συνέχισή της παρότι κηρύχθηκε επανειλημμένα παράνομη, το ξεπέρα-

σμα της συνδικαλιστικής ηγεσίας, η δημιουργία της απεργιακής επιτροπής ως ανοιχτής μορφής αυτοοργάνωσης του αγώνα, κ.ο.κ. Γι' αυτό άλλωστε καθυστέρησε το σχέδιο για τις διαθεσιμότητες στο δημόσιο τομέα, γι' αυτό συκοφαντήθηκε τόσο πολύ από τα ΜΜΕ. Παρόλα αυτά, δεν προχώρησε τόσο μακριά όσο θα έπρεπε: η λογική της ανάθεσης δεν ξεπεράστηκε πραγματικά, η ιδεολογία του «δημόσιου πανεπιστημίου» δεν δέχτηκε επίθεση, το άνοιγμα του αγώνα αλλά και των υποδομών σε άλλα προλεταριακά κομμάτια ήταν πολύ περιορισμένο. Παρόλα αυτά, η απεργία στο Πανεπιστήμιο έδειξε ότι ακόμα και μέσα σε πολύ δύσκολες αντικειμενικές συνθήκες, στο χειρότερο σημείο της κρίσης, ακόμα και μέσα σε μια περίοδο βαθιάς ύφεσης των ταξικών αγώνων, υπάρχουν πολλές δυνατότητες, των οποίων η αξιοποίηση εξαρτάται από την υποκειμενικότητα των αγωνιζόμενων κομματιών. Η συγκρότηση όμως του αγωνιζόμενου υποκειμένου δεν είναι μιας μέρας υπόθεση. Απαιτείται συστηματική δουλειά και παρέμβαση στους χώρους εργασίας και τις γειτονιές μέσα από τη δημιουργία των κατάλληλων μορφών αυτοοργάνωσης, όπως ήταν οι επιτροπές αγώνα εργαζομένων-φοιτητών που αποτέλεσαν τη μαγιά για τη δημιουργία της απεργιακής επιτροπής, μορφής που χωρίς αυτήν ο αγώνας δεν θα είχε φτάσει τόσο μακριά, ούτε θα είχε θέσει τόσα ζητήματα παρά την όποια κατάληξή της.

Υστερόγραφο

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, η εκλογή του νέου Δ.Σ. κάθε άλλο παρά βοήθησε την ανασυγκρότηση και τη συνέχιση του αγώνα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το ίδιο αρνητική αποδείχτηκε και η μετατόπιση από το αίτημα για συνολική κατάργηση του μέτρου της διαθεσιμότητας στη διαπραγμάτευση με το υπουργείο και τη διοίκηση του πανεπιστημίου για την επιστροφή των διαθέσιμων στις θέσεις τους.

Από τη μια μεριά, το νέο Δ.Σ. όχι μόνο δεν έκανε τίποτε για να σπάσει τη λογική της ανάθεσης αλλά αντίθετα την προώθησε: καλλιεργήθηκε ο διαχωρισμός των μελών του Δ.Σ. από τους υπόλοιπους εργαζόμενους με το ψευδοεπιχείρημα ότι φέρουν μεγαλύτερη ευθύνη, παρεμποδίστηκε η μετατροπή της απεργιακής επιτροπής σε μόνιμη επιτροπή αγώνα με την πρόφαση ότι αυτό θα έπρεπε να αποφασιστεί από τη γενική συνέλευση, απαξιώθηκαν αν δεν υπονομεύτηκαν οι κατά τόπους επιτροπές αγώνα εργαζομένων-φοιτητών που στήθηκαν, αναζητήθηκε θεσμική αναγνώριση από τα διοικητικά όργανα του Πανεπιστημίου στη βάση των επαφών «παραγόντων» και όχι, έστω, μέσω κινητοποιήσεων. Ταυτόχρονα, το νέο Δ.Σ. χειρίστηκε συλλογικά προβλήματα των εργαζομένων που σχετιζόνταν άμεσα

με την απεργία, όπως π.χ. οι εκδικητικές μετακινήσεις ή το ζήτημα της επιστροφής των πειθαρχικά διωκόμενων εργαζόμενων που δεν απογράφηκαν στις θέσεις τους, μέσω διαβημάτων στη διοίκηση ανά ατομική περίπτωση αναπαράγοντας την καθιερωμένη ατομικιστική χρήση του συνδικάτου ενώ, τέλος, κωλυσιεργησε χαρακτηριστικά στην οργάνωση κινητοποιήσεων ενάντια στην τιμωρητική περικοπή των αποδοχών της απεργίας, δεν έβαλε μπροστά τη λειτουργία του απεργιακού ταμείου πριν περάσουν 3 μήνες (!) και άργησε πολύ να τοποθετηθεί ξεκάθαρα απέναντι στις πιέσεις που ασκούνται στους διαθέσιμους να «βάλουν πλάτη» για να λειτουργήσει το ίδρυμα, δηλαδή να εργαστούν ενώ έχουν τεθεί σε διαθεσιμότητα. Επιπλέον, αντί να αντιπαρατεθεί στη συντεχνιακή λογική που εξέφραζαν κάποιοι εργαζόμενοι, οι οποίοι υποτιμούσαν τις κινητοποιήσεις άλλων κλάδων ενάντια στις διαθεσιμότητες, εμμέσως την ενθάρρυνε δηλώνοντας ότι θα πρέπει να επικεντρώσουμε στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι στην καθημερινότητά τους και όχι σε «πολιτικολογίες». Η μοναδική πρωτοβουλία που στηρίχθηκε ήταν η δημιουργία της λεγόμενης «δομής αλληλεγγύης» Αρτέμιδος, της οποίας οι κύριες δραστηριότητες σχετίζονται με τη διανομή τροφίμων και την ψυχολογική υποστήριξη των εργαζομένων για να «διαχειριστούν την ήττα», για να υιοθετήσουμε τη γλώσσα που οι ίδιοι χρησιμοποιούν! (Πρόκειται βέβαια για καραμπινάτη ΣΥΡΙΖΑδική τακτική, που έχει εφαρμοστεί

και αλλού τα τελευταία χρόνια, ειδικά ως ενσωμάτωση του κινήματος άρνησης πληρωμών στις γειτονίες).

Από την άλλη μεριά, το υπουργείο καθυστερεί να εκδώσει τη νέα διαπιστωτική πράξη με την τελική λίστα των διαθεσιμότητων μέχρι τουλάχιστον τα τέλη Μαρτίου που γράφεται αυτό το κείμενο με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι να μη γνωρίζουν με σιγουριά αν τελικώς βρίσκονται εντός ή εκτός, ενώ το κόλπο του υπουργείου και της διοίκησης με τη διαπραγμάτευση –και τη συμμετοχή σε αυτό τόσο του τέως όσο και του νέου Δ.Σ.– εντείνει την αβεβαιότητα ή την ελπίδα και κάνει τους εργαζόμενους πιο ευάλωτους στις πιέσεις της διοίκησης, που απειλεί τους διαθέσιμους ότι θα αντικατασταθούν αν δεν προσφέρουν την εργασία τους και ότι οι θέσεις τους δεν θα συμπεριληφθούν στο νέο οργανόγραμμα του πανεπιστημίου.

Το αποτέλεσμα ήταν ο μετασχηματισμός της σύγκρουσης της βάσης με τη διοίκηση του συλλόγου σε σύγκρουση μεταξύ της τέως και της νυν διοίκησης, αφού η πρώτη δεν αναγνωρίζει την καθαίρεσή της διατηρώντας σχεδόν ακέραια τη δύναμή της καθώς συνεχίζει να διαχειρίζεται τον ειδικό λογαριασμό κονδυλίων έρευνας με ό,τι συνεπάγεται αυτό (υποσχέσεις για πρόσληψη μέσω συμβάσεων, οικονομική ενίσχυση μέσω έκδοσης επιταγών για υπερωριακή απασχόληση, συμμετοχή στην επεξεργασία του νέου οργανισμού κ.ο.κ.). Το αγωνιστικό μπλοκ των εργαζομένων αποδιάρθρωθηκε και σχεδόν ό,τι απέμεινε ενσωματώθηκε στη διαχείριση της νέας διοίκησης του συλλόγου, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις που συμμετέχουν στις επιτροπές αγώνα εργαζομένων-φοιτητών. Η κατάσταση είναι τόσο άσχημη που οι συνελεύσεις που καλεί το απεργοσπαστικό-εργοδοτικό τέως Δ.Σ. κατέληξαν να έχουν περισσότερο κόσμο από τις συνελεύσεις που καλεί το «αγωνιστικό» νέο.

Οπωσδήποτε για αυτή την κατάσταση δεν ευθύνεται μόνο η τακτική του νέου Δ.Σ. που δεν έκανε τίποτε για να διατηρήσει την κοινότητα αγώνα μέσα από την οργάνωση κινητοποιήσεων και την ενίσχυση των μορφών αυτοοργάνωσης, αλλά και οι αδυναμίες της ίδιας της βάσης που παρά τον πολύμηνο απεργιακό αγώνα δεν κατάφερε να ξεπεράσει ούτε την κουλτούρα της ανάθεσης, ούτε τη συντεχνιακή λογική, ούτε την αναζήτηση λύσεων στα προβλήματα που αντιμετωπίζει μέσα από πελατειακές σχέσεις.

ΑΝΤΙΦΑΣΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΦΑΣΙΣΜΟΥ: ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΑΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ, ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΣΑΝ ΦΑΡΣΑ

ΑΝ ο στόχος της δημοκρατικής πτέρυγας του αντιφασισμού τα τελευταία χρόνια ήταν να ταρακουνήσει και να συνεφέρει την «παρεκκλίνουσα» αστική τάξη που είχε αρχίσει να φλερτάρει με τους φασίστες, τότε οι κινήσεις τους αποδείχτηκαν σχεδόν απόλυτα επιτυχείς. Αν ο στόχος μιας άλλης, πιο μαχητικής, μερίδας του αντιφασιστικού κινήματος ήταν να δημιουργήσει μια αντιχρυσαιγίτικη πολιτική υποκοουλτούρα, τότε κι αυτών οι κινήσεις είναι σχεδόν απόλυτα επιτυχείς. Από την ταξική σκοπιά που βλέπουμε όμως εμείς τα πράγματα, πεποίθησέ μας είναι ότι η αντιφασιστική ιδεολογία και πρακτική δεν κατάφερε – και δεν θα μπορούσε άλλωστε – να ενδυναμώσει το κίνημα ενάντια στην πολιτική της απαξίωσης. Στόχος αυτής της ενότητας είναι να δείξει γιατί.

Ο αντιφασισμός ήταν μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία στην Ευρώπη (δυτική και ανατολική). Ήταν ένα από τα βασικά οικοδομικά υλικά με τα οποία χτίστηκαν τόσο οι «φιλελεύθερες δημοκρατίες» των δυτικών καπιταλιστικών καθεστώτων συσσώρευσης όσο και ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» των ανατολικών κρατικοκαπιταλιστικών καθεστώτων συσσώρευσης. Για τη δεξιά (που τώρα εμφανιζόταν ως «κεντρώα») και τη σοσιαλδημοκρατία, ήταν το πλυντήριο ξεπλύματος του αμαρτωλού παρελθόντος τους, της συμβολής τους στην προπολεμική άνοδο του φασισμού και του αντισημιτισμού. Για τη σταλινική αριστερά, ο αντιφασισμός και ο αγώνας των παρτιζάνων εναντίον των φασιστικών καθεστώτων της πολεμικής περιόδου 1939-1945 ήταν το εισιτήριο της πολιτικής επανανομιμοποίησής της και της ανόδου της στην εξουσία σε μια σειρά χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Γράφει ο ιστορικός Τόνυ Τζαντ, αναφερόμενος στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια:

Για να κρατήσουν τους «προοδευτικούς» διανοουμένους υπό τον έλεγχό τους, τα κομμουνιστικά κόμματα χρησιμοποίησαν τον ηθικό μοχλό του «αντιφασισμού». Αυτή η τακτική είχε τη γοητεία της οικειότητας. Για πολλούς ευρω-

παίους, η πρώτη εμπειρία τους από πολιτικές κινητοποιήσεις συνδεόταν με τα αντιφασιστικά λαϊκά μέτωπα της δεκαετίας του 1930. Οι περισσότεροι άνθρωποι θυμούνταν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ως νίκη κατά του φασισμού... Στον πυρήνα της αντιφασιστικής ρητορικής έτσι όπως τη χρησιμοποίησε η επίσημη αριστερά βρισκόταν μια απλή διπολική αντίληψη για την πολιτική τοποθέτηση: είμαστε αυτό που δεν είναι οι άλλοι. Οι άλλοι (οι φασίστες, οι ναζιστές, οι φρανκιστές, οι εθνικιστές) είναι η δεξιά, εμείς είμαστε η αριστερά. Οι άλλοι είναι αντιδραστικοί, εμείς είμαστε προοδευτικοί. Οι άλλοι είναι υπέρ του πολέμου, εμείς είμαστε υπέρ της ειρήνης. Οι άλλοι είναι οι δυνάμεις του Κακού, εμείς είμαστε με την πλευρά του Καλού. Όπως έλεγε ο Κλάους Μαν το 1935 στο Παρίσι: ό,τι είναι φασισμός, εμείς δεν είμαστε, και είμαστε εναντίον του... Ο φιλοκομμουνισμός ή τουλάχιστον ο αντι-αντικομμουνισμός ήταν η λογική ουσία του αντιφασισμού.¹

Στις επόμενες σελίδες θα έρθουμε πολλές φορές αντιμέτωποι με αιχμάλωτες λέξεις. Μια απ' αυτές είναι ο «κομμουνισμός». Στο ανωτέρω παράθεμα, «κομμουνισμός» σημαίνει λενινισμός, σταλινισμός και λαϊκή δημοκρατία. Τέλος πάντων, από τότε κύλησε πολύ νερό στο αυλάκι, πολλά πράγματα άλλαξαν στο πέρασμα του χρόνου. Με την κατάρρευση των ανατολικών κρατικοκαπιταλιστικών καθεστώτων και την ενοποίηση του καπιταλιστικού κόσμου, το ιδεολογικό τοπίο έγινε πιο περίπλοκο. Οι απλοϊκές μανιχαϊστικές γραμμές που χωρίζουν τους Καλούς από τους Κακούς ξανατραβήχτηκαν. Εδραιώθηκε **επίσημα** σ' όλη την Ευρώπη η «θεωρία των δύο άκρων» (φασισμός και κομμουνισμός), ενώ σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες οι ντόπιοι φασίστες επανανομιμοποιήθηκαν ως πατρι-

1. Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, τ. 1, εκδ. Αλεξάνδρεια/Καθημερινή, 2013, σελ. 327.

ώτες που πολέμησαν εναντίον του μπαμπούλα του «κόκκινου ολοκληρωτισμού». Το 2000 στη Λετονία, για πρώτη φορά στα μεταπολεμικά χρονικά, ένας πρώην σοβιετικός παρτιζάνος καταδικάστηκε για εγκλήματα πολέμου. Ένα ταμπού πενήντα χρόνων έσπασε, αφού ποτέ πριν στον κόσμο κάποιος παρτιζάνος ή στρατιώτης που είχε πολεμήσει εναντίον των ναζί, ακόμα κι αν είχε διαπράξει εγκλήματα πολέμου, δεν είχε δικαστεί και φυλακιστεί γι' αυτό το λόγο. Το ενδιαφέρον μάλιστα είναι ότι αυτό έγινε σε μια χώρα που μέσα στη δεκαετία του 1990 αποκατέστησε ιστορικά τα δυο ντόπια χιτλερικά τάγματα που έδρασαν την περίοδο 1943-1944 ως «αγωνιστές της ελευθερίας» εναντίον των σοβιετικών, οι οποίοι προσπαθούσαν κατά τη διάρκεια του πολέμου να ανακατακτήσουν τη χώρα.² Μια τέτοια ακραία ανατροπή έγινε δυνατή από τη στιγμή που, μετά την πτώση του τείχους, το μισό αντιφασιστικό στρατόπεδο του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου απονομιμοποιήθηκε. Με αλλεπάλληλες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου την περασμένη δεκαετία, ο Κόκκινος Στρατός κατατάσσεται πλέον οριστικά στις αντιδημοκρατικές δυνάμεις. Στις 23 Σεπτεμβρίου 2008, 409 μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υπέγραψαν μια Διακήρυξη που θεσπίζει την εορτή της 23ης Αυγούστου ως ημέρα μνήμης των θυμάτων του «ολοκληρωτισμού», δηλαδή του σταλινισμού και του ναζισμού. Αξίζει να την παραθέσουμε ολόκληρη:

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο,

έχοντας υπόψη τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το απαράγραφο των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και των εγκλημάτων πολέμου,

έχοντας υπόψη τα ακόλουθα άρθρα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών: Άρθρο 1: την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Άρθρο 2: το δικαίωμα στη ζωή, Άρθρο 3: την απαγόρευση των βασανιστηρίων και Άρθρο 4: την απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας,

έχοντας υπόψη το ψήφισμα 1481 (2006) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την καταδίκη των εγκλημάτων των κομμουνιστικών καθεστώτων,

έχοντας υπόψη το άρθρο 116 του Κανονισμού του,

Α. εκτιμώντας ότι το Σύμφωνο Molotov-Ribbentrop της 23ης Αυγούστου 1939 μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γερμανίας χώρισε την Ευρώπη σε δύο σφαίρες επιρροής με μυστικά πρόσθετα πρωτόκολλα,

A NATIONAL DAY OF REMEMBRANCE FOR THE VICTIMS OF SOVIET COMMUNISM AND NAZI TYRANNY IN EUROPE

Αυτό είναι το σύμβολο για την Ημέρα της Διεθνούς Μαύρης Κορδέλας, εις μνήμην των θυμάτων του σταλινισμού και του ναζισμού, αλλά όχι βέβαια αυτών της Δημοκρατίας. Καθόλου τυχαία, η μέρα αυτή είναι η 23η Αυγούστου, η μέρα που υπογράφηκε το σύμφωνο Ρίμπεντροφ-Μολότοφ το 1939.

Β. εκτιμώντας ότι οι μαζικές εκτοπίσεις, οι δολοφονίες και οι υποδουλώσεις που διαπράχθηκαν στο πλαίσιο των επιθέσεων του σταλινισμού και του ναζισμού εμπίπτουν στην κατηγορία των εγκλημάτων πολέμου και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας,

Γ. εκτιμώντας ότι, βάσει του διεθνούς δικαίου, οι νόμιμες παραγραφές δεν ισχύουν για τα εγκλήματα πολέμου και τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας,

Δ. εκτιμώντας ότι η επιρροή και η σημασία του σοβιετικού καθεστώτος και της σοβιετικής κατοχής για τους πολίτες των μετακομμουνιστικών κρατών παραμένουν ελάχιστα γνωστά στην Ευρώπη,

Ε. εκτιμώντας ότι το άρθρο 3 της απόφασης αριθ. 1904/2006/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, για τη θέσπιση του προγράμματος «Ευρώπη για τους Πολίτες» για την περίοδο 2007-2013 με σκοπό την προώθηση της ενεργού συμμετοχής του ευρωπαίου πολίτη στα κοινά, καθιέρωσε τη δράση «Ενεργός Ευρωπαϊκή Μνήμη», που στοχεύει να εμποδίσει οποιαδήποτε επανάληψη των εγκλημάτων του ναζισμού και του σταλινισμού,

1. Προτείνει να ανακηρυχθεί η 23η Αυγούστου Ευρωπαϊκή Ημέρα Μνήμης για τα Θύματα του Σταλινισμού και του Ναζισμού, με σκοπό τη διατήρηση της μνήμης των θυμάτων των μαζικών εκτοπίσεων και εξοντώσεων, και ταυτόχρονα, την εδραίωση της δημοκρατίας καθώς και την ενίσχυση της ειρήνης και της σταθερότητας στην ήπειρό μας
2. αναθέτει στον Πρόεδρό του να διαβιβάσει την παρούσα δήλωση, συνοδευόμενη από τα ονόματα των υπογραφό- ντων, στα κοινοβούλια των κρατών μελών.³

2. Βλ. <http://www.theguardian.com/theguardian/2000/mar/13/features11.g23>

3. http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA%282008%290439&language=EL

Ο Δένδιας *antifa*; Γιατί όχι;

Αυτή η καθόλου αθώα μετατόπιση του κέντρου βάρους της επίσημης ευρωπαϊκής αντιφασιστικής ιδεολογίας, που είναι πιθανόν να συνοδευτεί από διάφορα απαγορευτικά νομοθετήματα στο μέλλον, είναι μια δια-κρατική επικύρωση της «θεωρίας των δύο άκρων». Συνοδεύεται από τη συγκρότηση μιας νέας συμμαχίας «κεντρών δυνάμεων» διαχείρισης της κρίσης αναπαραγωγής, που τα χαρακτηριστικά της έχουμε παρουσιάσει στις προηγούμενες ενότητες. Συστατικό στοιχείο αυτής της συμμαχίας είναι ένας νεοφιλελεύθερος εθνικισμός που θέλει να διαχωριστεί *ταυτόχρονα* και από τον «ακροδεξιό εθνικιστικό εξτρεμισμό» και από την «αντικαπιταλιστική ουτοπία» του «κόκκινου εξτρεμισμού». Τα φαντάσματα των Γκουλάγκ και του Άουσβιτς ανακαλούνται διαρκώς στη μνήμη για να μετατοπίσουν τη δημόσια αντιπαράθεση από τα μέτρα λιτότητας εναντίον όσων ακόμα τελούν υπό εκμετάλλευση ή ακόμα και για να αποκρυφτούν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών, συστατικό στοιχείο της διαχείρισης του πλεονάζοντος πληθυσμού. Η θεωρία ότι κάθε άλλη εναλλακτική πολιτική διαχείριση πέρα από τη νεοφιλελεύθερη (πόσο μάλλον το ξεπέραςμα *κάθε* εναλλακτικής καπιταλιστικής πολιτικής διαχείρισης, δηλαδή η κομμουνιστικοποίηση) δεν μπορεί παρά αναπόφευκτα να οδηγήσει στα Γκουλάγκ και τα Άουσβιτς γίνεται, δια της διαρκούς επανάληψής της από τα ΜΜΕ, καθημερινή τρομοκρατική νόρμα. Οι συλλήψεις ηγετικών στελεχών και μελών της χ.α. και η έκθεση των εξτρεμιστικών τους εγκλημάτων σε κοινή θέα τροφοδοτούν και εμποδώνουν αυτή τη θεωρία στη συνείδηση αυτών που έχουν προ πολλού γίνει θεατές της ίδιας τους της ζωής – κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το κάνουν οι συλλήψεις των αναρχικών και η έκθεση εγκλημάτων τύπου Marfin ή «εγκλημάτων» τύπου λησטיών τραπεζών. Ο νέος **καθεστωτικός αντιφασισμός** είναι, στον ίδιο βαθμό με την επιβολή του «νόμου και της τάξης», συνθετικό στοιχείο αυτής της στρατηγικής διαχείρισης της κρίσης.

Δεν είναι όμως αυτή η μόνη μορφή αντιφασισμού. Ο παλιός **αντικαθεστωτικός αντιφασισμός** των Λαϊκών Μετώπων του 1935 έχει δημιουργήσει τη δική του «επανα-

στατική» αντιφασιστική παράδοση. Επαναστατική εντός εισαγωγικών γιατί θεωρούμε ότι ο αντικαθεστωτικός αντιφασισμός δημιούργησε ένα νέο υπόδειγμα πολιτικής δράσης, το οποίο υποκατέστησε το παλιό επαναστατικό υπόδειγμα της ταξικής πάλης, του αγώνα τάξης εναντίον τάξης – άσχετα με το αν αυτό το τελευταίο υπόδειγμα εννοείτο ως μια σταδιακή (κλασική σοσιαλδημοκρατία) ή δια ρήξων (λενινισμός, αναρχοκομμουνισμός, συμβουλιακός κομμουνισμός) μετάβαση προς το σοσιαλισμό. Αυτό με το οποίο υποκατέστησε ο αντικαθεστωτικός αντιφασισμός το παλιό υπόδειγμα είναι η επιλεκτική επίθεση σε μια υποτιθέμενα τερατώδη και, από κατασταλτική ή βιοπολιτική σκοπιά, επαναλαμβανόμενη, αν και απολύτως μοναδική στην τερατωδία της, πολιτική μορφή του κεφαλαίου. Το νέο πολιτικό υπόδειγμα ξεκίνησε μεγалоστομα ως «μάχη ενάντια στο τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού» (βλ. παρακάτω τις περιπέτειες των ορισμών της Τρίτης Διεθνούς για το φασισμό) και γρήγορα αποκαλύφθηκε ως αυτό που πράγματι ήταν: κομμάτι της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ. Μετά τη νίκη του δημοκρατικού και λαϊκοδημοκρατικού αντιφασισμού στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και την αναβάθμιση του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (KPD) από σέκτα σε κράτος στην Ανατολική Γερμανία, ο αντικαθεστωτικός αντιφασισμός μετεξελίχθηκε σε κρατικό αντιφασισμό, δηλ. στο βασικό ιδεολογικό πυλώνα του κρατικού καπιταλισμού στην ανατολή και της μικτής οικονομίας στη δύση. Για να επανεμφανιστεί, τέλος, μετά το '68, ξανά ως «επαναστατικό» υπόδειγμα· αυτή τη φορά ως συγκολλητική ιδεολογία επιμέρους μαχών ενάντια στη «μικροφυσική της εξουσίας» (αντιρατσισμός, αντισεξισμός κλπ). Η καπιταλιστική βιοπολιτική διαχείριση της μεταπολεμικής περιόδου βαφτίστηκε απ' αυτό το νέο αντιφασιστικό ρεύμα «φασισμός» και «δήθεν δημοκρατία». Έτσι ο όρος «φασισμός» κατέληξε να σημαίνει ότι τραβούσε η όρεξη του κάθε αντιεξουσιαστή ή μεταμοντέρνου αριστερού. Σε κάθε παραλλαγή του σύγχρονου αντικαθεστωτικού αντιφασισμού, ο άλλος όρος που κυριαρχεί στις σχετικές αναλύσεις, και υποτίθεται ότι εξηγεί τα πάντα, είναι το δίδυμο αδελφάκι του «φασισμού», ο «ολοκληρωτισμός».

Η κατηγοριοποίηση των διαφόρων τάσεων του σύγχρονου αντικαθεστωτικού αντιφασισμού δεν είναι εύκολη υπόθεση. Εντελώς χοντρικά θα πούμε ότι χωρίζεται στην αριστερή και στην αναρχική/αντιεξουσιαστική/αυτόνομη τάση, παρότι υπάρχουν πολλές αλληλοεπικαλύψεις στις προσεγγίσεις των δύο τάσεων.

Ο αντιφασισμός της αριστεράς –που μόνο σε ορισμένες ακαδημαϊκές του εκδοχές έχει προσφέρει κάποιες ενδιαφέρουσες αναλύσεις του φασιστικού φαινομένου– δεν έχει κανένα λόγο να μη βροντοφωνάζει ότι επιδίωξή του είναι η ενίσχυση του δημοκρατικού κράτους. Για την αριστερά, στη

σταλινική ή σοσιαλδημοκρατική της εκδοχή, η τακτική του αντιφασισμού και της τερατοποίησης της χ.α. εξυπηρετεί κατά βάση τον εκλογικό και πολιτικό ανταγωνισμό της με τη Ν.Δ. και τα θυγατρικά της κόμματα.

Λιγότερο σαφή είναι τα πράγματα με τον αναρχικό/αντιεξουσιαστικό/αυτόνομο χώρο, ιδιαίτερα μάλιστα με αυτά του τα τμήματα που πρωτίστως αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως αντιφασιστικούς σχηματισμούς με επιρροές από Δ. Ευρώπη και κυρίως το Antifa κίνημα των γερμανών Autonomien. Δηλωμένοι δημοκράτες και α/α/α χώρος συγκλίνουν πάντως στην εκτίμηση ότι έχουμε εισέλθει – ξανά – σε μια εποχή «ολοκληρωτισμού» (αν και για ορισμένους είναι αμφίβολο αν βγήκαμε ποτέ απ' αυτήν).

Βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης «ολοκληρωτικής»/«φασιστικής» ατζέντας της εξουσίας – όπως κι αν εννοεί την «εξουσία» ο κάθε αντιφασίστας κι όπως αυτά προκύπτουν από μια προσεκτική ανάγνωση των γραφών του μοντέρνου αντικαθεστωτικού αντιφασισμού, είτε πρόκειται για τάσεις που είναι ενσωματωμένες στο Σύριζα και την Ανταρσία είτε πρόκειται για τάσεις του α/α/α χώρου – υποτίθεται ότι είναι (ο κατάλογος είναι απλά ενδεικτικός):

– η στρατιωτικοποίηση της εργασίας, δηλ. «η υποτίμηση της εργατικής τάξης μέχρι το σημείο της μαζικής εξόντωσης» (! – *autonome-antifa*) ή «ο άγριος νεοφιλελευθερισμός με νόμο και τάξη που επιστρατεύει την υποτιμημένη εργασία αλλά και τη (μισο) δουλεία» (από αφίσα εννέα αντιεξουσιαστικών συλλογικοτήτων από τα δυτικά και τον Πειραιά)

– η «συγκεντροποίηση και παραγωγή μίας συστημικής φωνής χωρίς πολλές διαφορετικές ή αποκλίνουσες 'προφορές' στα μμε, κατάργηση του ρόλου των συνδικάτων και των 'κοινωνικών φορέων' ως διαμεσολαβητικών μηχανισμών παραγωγής κοινωνικών συναινήσεων, 'ταύτιση' της αστυνομίας και της δικαιοσύνης σε έναν κοινό σε αντίληψη αστυνομοδικαστικό μηχανισμό... μια 'ένιαία αφήγηση' [!] που επιβάλλεται από τη 'διακινδύνευση της εποχής' [sic]» (από το πρώτο τεύχος της *basse classe*, έκδοσης των αναρχικών από τις δυτικές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά)

– η συγκρότηση ενός παντοδύναμου κράτους που άλλοτε αποκαλείται κράτος-μαφία, άλλοτε Λεβιάθαν

– η «βίαιη εισαγωγή μας στην καρδιά του νέου σταδίου του ολοκληρωτικού καπιταλισμού με σφοδρό κύμα αναδιαρθρώσεων σ' όλους τους τομείς, μεγαλύτερο και καθολικότερο από κάθε άλλη ιστορική περίοδο» (από την πολιτική απόφαση του 3^{ου} συνεδρίου του NAP – η ξαναζεσταμένη λενινιστική σούπα των προοδευτικών ιστορικών σταδίων).

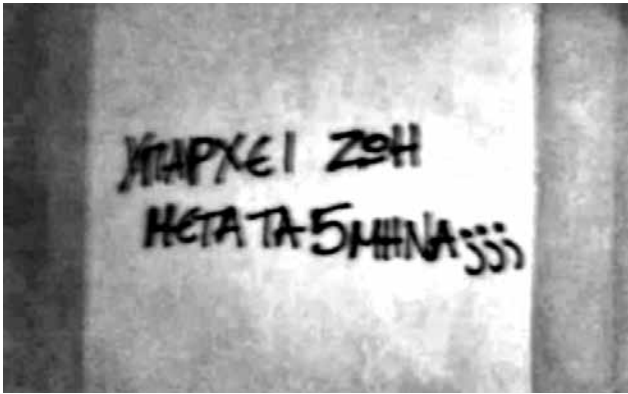
Αν αφήσουμε κατά μέρος τον αριστερό δημοκρατικό αντιφασισμό, ένας μεστός ορισμός, που συνοψίζει πετυχημένα αυτά που πιστεύει η πλειοψηφία του α/α/α αντιφασιστικού χώρου, είναι αυτός:

Ο σύγχρονος φασισμός ορίζεται ως η εν μέσω καπιταλιστικής κρίσης ακραία υποτίμηση της εργατικής δύναμης μέσω της υλικής, ψυχολογικής και βιολογικής εξολόθρευσης ενός μεγάλου κομματιού του πλεονάζοντος προλεταριακού πληθυσμού και της εκμείωσης/εξαγοράς της συναίνεσης ενός μεγάλου κομματιού των (πρώην) μικροαστικών στρωμάτων στην ασκούμενη πολεμική πολιτική. Ο σύγχρονος φασισμός αποτελεί την ακραία μορφή της κεφαλαιοκρατικής σχέσης, που κυφορείται μέσα από την αστική δημοκρατία ενάντια στην οργανωμένη άρνηση της εργατικής τάξης κι ορθώνεται οπότε πάνω σε 3 πυλώνες: υπάρχει ο φασισμός του κράτους, του παρακράτους και της κοινωνίας.

Ο κρατικός φασισμός εξολοθρεύει συστηματικά τον μεταναστευτικό προλεταριακό πληθυσμό, μέσω της Frontex, του φράχτη στον Έβρο, των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Σφίγγει τον αστυνομικό/στρατιωτικό κλοιό γύρω από τον ντόπιο προλεταριακό πληθυσμό, αφού πρώτα έχει προχωρήσει σε σοκαριστική μισθολογική υποτίμησή του. Οικοδομεί μια νέου τύπου συναίνεση των νοικοκυραίων πάνω στην παραχώρηση προνομίων στη βάση της εθνικής ταυτότητας και των παραδοσιακών αξιών της (ιδιοκτησία, θρησκεία, οικογένεια, αντικομμουνισμός) και "πουλάει προστασία" στο μικρομεσαίο κεφάλαιο μέσω της υποτιμημένης "μαύρης" εργασίας και της αστυνομικής εξασφάλισης από την "προλεταριακή αταξία". Μέσω των ΜΜΕ διαμορφώνει τη "μνήμη χρυσόψαρου" που επιζητά από τον πληθυσμό, ώστε να κατασκευάζει κατά το δοκούν την εθνική ενότητα. Όσο η συναίνεση εξασφαλίζεται μέσω των παραπάνω, διατηρεί την προηγούμενη φορεσιά των αστικοδημοκρατικών κοινοβουλευτικών μορφών, αυστηροποιώντας το θεσμικό πλαίσιο έτσι ώστε να εξοστρακίζεται ο ταξικός ανταγωνισμός και ταυτόχρονα ελαστικοποιώντας τις εκτροπές του, μονιμοποιώντας την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Τέλος, προνοεί για την περίπτωση που η συναίνεση καταρρεύσει και η εξουσία του απειληθεί από μια μαζική προλεταριακή ανταρσία, διατηρώντας σε εφεδρεία τους μηχανισμούς του παρακράτους και του στρατού.⁴

Η πρώτη βασική μας διαφωνία με τις παραπάνω αντιφασιστικές αναλύσεις του α/α/α χώρου είναι ότι μετατρέπουν τάσεις της πολιτικής της απαξίωσης που εφαρμόζει το δημοκρατικό καπιταλιστικό κράτος-κρίση σε γενικευμένη πραγματικότητα, την οποία μάλιστα εντελώς ανιστορικά αποκαλούν φασισμός. Δεν μπορεί και να στρατιωτικοποιείται σε ευρεία κλίμα-

4. Ολόκληρο το άρθρο στο http://polyergaleio.blogspot.gr/2013_10_01_archive.html

κα η εργασία (πράγμα που προϋποθέτει μια πολιτική πλήρους απασχόλησης – δεξ παρακάτω για τον ιστορικό φασισμό) και να ρίχνεται το 30% του εργατικού δυναμικού στην ανεργία.⁵ Είναι παράλογο η υποτίμηση της εργασιακής δύναμης να ταυτίζεται με τη δουλεία και την εξολόθρευση του προλεταριάτου. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα που οι σύντροφοι του «πολυεργαλείου» –που συνέταξαν τον παραπάνω ορισμό– γνωρίζουν πολύ καλά μια και πρωτοστατούν στη δημιουργία ενός διεκδικητικού κινήματος ανέργων (πράγμα που τους διαφοροποιεί από τους περισσότερους αντιφασίστες): τα προγράμματα «κοινωνικού» εργασίας 50.000 ανέργων νέων

5. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ που είχαμε στη διάθεσή μας, ο αριθμός των ανέργων τον Φεβρουάριο του 2014 ανερχόταν σε περίπου 1.300.000. Οι καταγεγραμμένοι, στα μητρώα του ΟΑΕΔ, άνεργοι τον Μάρτιο του 2014 ήταν 855.000 (σε αυτό τον αριθμό προφανώς δεν υπολογίζονται όσοι/ες εργάζονταν στα προγράμματα «Κοινωνικού Εργασίας» ή «voucher», έστω και αν νομικά δεν αναγνωρίζονται ως εργαζόμενοι), εκ των οποίων οι 440.000 ή το 52% είναι μακροχρόνια άνεργοι. Ο αριθμός των επιδοτούμενων ανέργων μειώθηκε εκ νέου, φτάνοντας τους μόλις 106.000 ή το 8% του συνόλου (έναντι 295.000 τον Μάρτιο του 2010 και 158.000 τον Φεβρουάριο του 2014). Έτσι, ενώ την τετραετία Φεβρουάριος 2010-Φεβρουάριος 2014 παρατηρήθηκε αύξηση των ανέργων κατά 130%, ο αριθμός των δικαιούχων του πενιχρού επιδόματος ανεργίας (ύψους μόλις 360 ευρώ) την περίοδο Φεβρουάριος 2010-Μάρτιος 2014 μειώθηκε κατά 65%! Κύρια αιτία αυτής της μείωσης, η μικρή διάρκεια επιδότησης: η μέση διάρκεια επιδότησης στην Ελλάδα δεν υπερβαίνει τους 6-7 μήνες, όταν η μέση διάρκεια της ανεργίας υπερβαίνει τους 9. Έτσι, ένας μη επιδοτούμενος άνεργος θα αρχίσει να βρει νέα δουλειά –εάν βρει ποτέ– για να ξανασυμπληρώσει τον απαιτούμενο αριθμό ενσήμων, που θα του δώσουν το δικαίωμα στη λήψη νέου επιδόματος – αν και πέρα από τον αριθμό ενσήμων ο άνεργος υπόκειται και σε άλλους περιορισμούς πχ. μέσα σε μια τετραετία δεν μπορεί να λάβει επίδομα πάνω από 16, όλους κι όλους, μήνες. Πέρα, τώρα, από τους ανέργους, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται συνεχής, αν και μικρή, αύξηση του μη ενεργού πληθυσμού: από 3.310.309 (Φεβρουάριος του 2010) σε 3.408.565 (Φεβρουάριος 2014). Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 2012 και μετά ο αριθμός των μη εργαζομένων (άνεργοι και οικονομικά, δηλ. καπιταλιστικά, μη ενεργοί) υπερβαίνει τον αριθμό όσων εργάζονται. Βλ. *Καθημερινή*, 4 Μαΐου 2014· ΕΛΣΤΑΤ, *Έρευνα εργατικού δυναμικού: Φεβρουάριος 2014*· ΟΑΕΔ, *Στατιστικά στοιχεία εγγεγραμμένων ανεργίας*, Μάρτιος 2014· ILO, *Global employment trends*, 2014.

στην τοπική αυτοδιοίκηση και στις κοινωνικές υπηρεσίες του κράτους, τοποθετούν κόσμο σε θέσεις εργασίας που αδειάζουν από τους μόνιμους ή αορίστου χρόνου υπαλλήλους. Οι άνεργοι χρησιμοποιούνται επομένως για την υποτίμηση της εργασίας στο δημόσιο τομέα – αν και σε περιορισμένη κλίμακα. Δεν εξολοθρεύονται ούτε στρατιωτικοποιούνται. Εκβιάζονται ότι αν δεν πάνε να δουλέψουν, ακόμα και στην κωλοπετεινίτσα, για 500 ευρώ θα τους διαγράψουν από τα μητρώα του ΟΑΕΔ. Ο εκβιασμός όμως είναι πάγιο χαρακτηριστικό του συστήματος της μισθωτής εργασίας: οι μισθωτοί δεν είναι δούλοι· μπορούν να παραιτηθούν αν θέλουν επί ποινή πείνας, να αναζητήσουν μια ανάλογη σκατοδουλειά στην αγορά εργασίας ή να οργανωθούν για να αντιμετωπίσουν συλλογικά τα αφεντικά τους. Αυτό που θέλουμε να πούμε είναι το εξής απλό πράγμα: αν σταματήσει η ελεύθερη κινητικότητα της εργασίας, η σύναψη εργασιακών συμβολαίων και ο ανταγωνισμός μεταξύ των εργατών μέσω της ελεύθερης πώλησης της εργασιακής δύναμης στην αγορά εργασίας πολύ απλά θα καταρρεύσει αυτή η ειδική μορφή εκμετάλλευσης που λέγεται καπιταλισμός. Γι' αυτό και οι δημοκράτες καπιταλιστές τσάκισαν τους φασίστες καπιταλιστές στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: ένα ποσοστό δουλείας και εξολόθρευσης για να βγει από την κρίση είναι θεμιτό, η γενίκευσή τους όχι. Δεν μπορεί λοιπόν αυτός ο –ούτως ή άλλως ανύπαρκτος– σύγχρονος «κρατικός φασισμός» που περιγράφουν να είναι η σύγχρονη μορφή της κεφαλαιοκρατικής σχέσης. Εκτός κι αν οι σύντροφοι υπονοούν ότι ο καπιταλισμός μετασχηματίζεται σε μια άλλη κοινωνική μορφή εκμετάλλευσης της εργασίας, οπότε ας το διατυπώσουν έτσι...

Έπειτα, όπως έχουμε εξηγήσει σε άλλη ενότητα παραπάνω, η καταστροφή μεταβλητού κεφαλαίου αποτελεί όντως μια από τις ιστορικές πρακτικές της απαξίωσης κεφαλαίου. Αυτό όμως, για να γίνει στη μαζική κλίμακα εξόντωσης που αναφέρουν απαιτεί έναν πόλεμο· δεν βλέπουμε όμως στην Ευρώπη σήμερα μια πολιτική δύναμη που να ωθεί τον ευρωπαϊκό πληθυσμό είτε στην αλληλοσφαγή είτε στη σφαγή πληθυσμών που κατοικούν σε άλλες ηπείρους – πράγμα που θα διευκόλυνε τους ευρωπαίους καπιταλιστές να απαλλαχθούν και από τον ντόπιο πλεονάζοντα πληθυσμό. Η σημερινή πολιτική της υποτίμησης της εργασίας και των περικοπών στον κοινωνικό μισθό –ακόμα και στην ακραία μορφή απαξίωσης με την οποία γίνεται στην Ελλάδα– δεν επαρκεί για μια τέτοια μαζική εξολόθρευση. Ούτε καν οι μετανάστες και οι πρόσφυγες δεν εξοντώνονται συστηματικά, χωρίς, φυσικά, να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, τα τελευταία 20 χρόνια έχουν χάσει τη ζωή τους περίπου 20.000 άνθρωποι στην προσπάθειά τους να περάσουν τόσο δια θαλάσσης όσο και δια ξηράς τα σύνορα της Ευρώπης. Κατ' αρχάς, η Frontex, ο φράχτης στον Έβρο και τα στρα-

τόπεδα συγκέντρωσης των προσφύγων δεν είναι ελληνικές πατέντες. Ως γνωστό, είναι κομμάτι της Ευρώπης-Φρούριο και χρηματοδοτούνται από την ΕΕ επειδή η Ελλάδα είναι το νοτιοανατολικό της σύνορο. Αποσκοπούν στο να ρυθμίσουν τις μεταναστευτικές ροές πλεοναζόντων πληθυσμών που προκύπτουν από τις ακόμα πιο άγριες πολιτικές απαξίωσης που προωθεί το ευρωπαϊκό κεφάλαιο και οι ντόπιες αστικές τάξεις στην ανατολή και το νότο και να τους εμπεδώσουν την αντίληψη ότι σ' αυτό που φαντάζονται ως «ευρωπαϊκό παράδεισο», όσοι μείνουν –και όπως έχουμε πει αλλού δεν είναι και λίγοι– θα ευχαριστούν το θεό-κεφάλαιο που καταδέχεται να τους πάρει στη δούλεψή του για ένα ξεροκόμματο. Κι αυτός ο θεός είναι ταυτόχρονα ρατσιστής και αντιρατσιστής, ανάλογα με το τι βολεύει τις εκάστοτε στρατηγικές και τα σκαμπανεβάσματα της συσσώρευσης κεφαλαίου. Άλλωστε, δεν μπορούμε να καταλάβουμε το εξής: πριν ακόμα χρησιμοποιηθεί μέσα στην ιστορία ο όρος «φασισμός», δεν υπήρχαν δημοκρατικές κρατικές πολιτικές αστυνόμευσης της μετανάστευσης; Αφού απονομιμοποιήθηκε ο φασισμός, μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, δεν υπήρχαν άλλες κρατικές πολιτικές αστυνόμευσης της μετανάστευσης, π.χ. λαϊκο-δημοκρατικές; Γιατί να μην ονομαστεί λοιπόν η μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. «κρατικός αμερικανισμός» ή «κρατικός σταλινισμός»; Είναι εξίσου αδόκιμοι όροι, αλλά βεβαίως-βεβαίως λιγότερο πιασάρικοι σε κοινωνίες –όπως η δική μας– που όλοι έχουμε ανατραφεί με την επίσημη αντιφασιστική ιδεολογία!

Τέλος, δεν μπορούμε να δούμε πως μπορεί στα σοβαρά να οικοδομηθεί η συναίνεση των νοικοκυραίων (του περίφημου «εθνικού κορμού») στον υποτιθέμενο κρατικό φασισμό «στη βάση των παραδοσιακών αξιών» όταν απειλείται η ιδιοκτησία τους με τους πλειστηριασμούς, τους φόρους και την πρόσφατη επιβολή τήρησης βιβλίων στους αγρότες και το οικογενειακό τους εισόδημα δοκιμάζεται άγρια από τις περικοπές μισθών, συντάξεων και κοινωνικών κρατικών παροχών. Ο αντικομμουνισμός, η θρησκεία και η εθνική ταυτότητα –δυστυχώς για ένα καπιταλιστικό κράτος που θέλει να είναι νομιμοποιημένο– δεν τρώγονται σκέτα. Ούτε βλέπουμε πώς το κράτος «πουλάει προστασία στο μικρομεσαίο κεφάλαιο» όταν η πλειοψηφία των επιχειρήσεων που έχουν κλείσει τα τελευταία χρόνια ανήκουν σ' αυτήν ακριβώς την κατηγορία κεφαλαίου. Αν οι αντιφασίστες ήθελαν να είναι συνεπείς ως προς την ανάλυσή τους θα έπρεπε να είναι ικανοί να μας παρουσιάσουν μια πολιτική δύναμη μέσα στη χώρα που σκοπεύει να βάλει μπρος ένα φασιστικό πρόγραμμα πλήρους απασχόλησης, ρατσιστικής διαλογής των εργατών, στρατιωτικής διαπαιδαγώγησης του πληθυσμού με στόχο τη διεξαγωγή ενός πολέμου, κλειστού εμπορικού κράτους, κρατικοποίησης σημαντικών τομέων της οικονομίας, ενίσχυσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των αγροτών, αναστολής των κρατικών χρεών, κατάρ-

Κρατική προστασία του μικρομεσαίου κεφαλαίου τα λουκέτα;

γησης των ατομικών χρεών κλπ. κλπ. Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι η χ.α. είναι μια τέτοια δύναμη –που δεν είναι– κι ότι σ' αυτό το πρόγραμμα οφείλεται η εκλογική της άνοδος, πλέον, μετά τις δικαστικές διώξεις των στελεχών της, «καλά κρασιά» για τους οπαδούς της, οι οποίοι πάντως κάνουν ό,τι μπορούν για να ξαναστήσουν το κόμμα στα πόδια του.⁶ Το δημο-

6. Αν και στο πρόγραμμα της χ.α. μπορούμε να βρούμε φασιστικής φύσεως εξαγγελίες (επίδιωξη αυτάρκειας σε συνδυασμό με εθνικό νόμισμα, εθνικοποίηση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών, διαγραφή χρεών των αγροτών και των οικογενειών εν γένει, συγχώνευση των χρεοκοπημένων ιδιωτικών τραπεζών σε μια ισχυρή εθνική τράπεζα), η απόλυτα πραγματιστική στάση της απέναντι στα μνημόνια (η... πύρινη αντι-μνημονιακή της ρητορεία εξαντλείται στην «καταγγελία» των μνημονίων, το «λογιστικό έλεγχο» και την «καταγγελία του παράνομου και επαχθούς» κομματιού του χρέους, και αποφεύγει κάθε αναφορά στην άρνηση αποπληρωμής), πολύ απλά αποδεικνύει ότι στην εποχή της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού τα κλασικά φασιστικά προγράμματα είναι εκτός ατζέντας. Πέρα όμως από τις προγραμματικές της υποσχέσεις, η έως τώρα κοινοβουλευτική διαδρομή της αποκάλυψε πολλά για το νεοφιλελεύθερο προσανατολισμό της: δήλωσε προσηλώνση στο ευρώ και την ΕΕ, μπλόκαρε τη σύσταση εξεταστικής για την πώληση «δωρεά» της Αγροτικής καθώς και για τη «λίστα Λαγκάρντ», ζήτησε αξιολόγηση και εξορθολογισμό των δημόσιων δαπανών, έκανε λόγο για απόλυση δημόσιων υπαλλήλων «που μπήκαν από τα παράθυρα», δικαιολόγησε την πιθανή υποστολή της ελληνικής σημαίας των πλοίων των εφοπλιστών ως «φυσιολογική» αντίδραση στην ελάχιστη φορολογική επιβάρυνση που προέβλεπε γ' αυτούς ο πρόπολογισμός του 2013... Όσο για την κοινωνική σύνθεση της εκλογικής της βάσης, σύμφωνα με την ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων του 2012, ως γνωστόν, ψήφισε χ.α.: ένας στους δύο μπάτσους το 24,5 των ανειδίκευτων εργατών/ελαστικά απασχολούμενων· το 20,3% των εργοδοτών/επιχειρηματιών· το 12,6 των μεσαίων στελεχών του ιδιωτικού τομέα /πωλητών το 12,2 των ανέργων· το 11,5 των ανέργων που έχασαν την εργασία τους το 11,1 των ειδικευμένων εργατών· το 10,6 των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα· το 9,1 των βιοτεχνών, μικρών επαγγελματιών· το 8,7 των ελεύθερων επαγγελματιών (επιστημόνων)· το 7,5 των αυτοαπασχολούμενων αγροτών, κτηνοτρόφων, ψαράδων· το 4,7 των μισθωτών του δημόσιου τομέα· το 3,6 των μαθητών/φοιτητών/στρατιωτών· το 3,6 των νοικοκυρών· το 2,3 των μεσαίων στελεχών του δημόσιου τομέα· το 2,8 των συνταξιούχων του ιδιωτικού τομέα· το 1,7 των συνταξιούχων του δημόσιου τομέα. Κάνοντας χρήση του ερμηνευτικού εργαλείου της «εξέγερσης από τα δεξιά», κυρίως όσον αφορά τους πληθυσμιακούς ψηφοφόρους της, θα γίνει στο επόμενο τεύχος μια ανάλυση

κρατικό καπιταλιστικό κράτος, ακόμα και μέσα στην κρίση του, αποδείχτηκε ισχυρότερο από τα φασιστικά τσιράκια του.

Η δεύτερη βασική μας διαφωνία με τις προαναφερόμενες αναλύσεις είναι ότι δημιουργούν έναν τεχνητό ζόφο πλήρους απουσίας του ταξικού ανταγωνισμού, αφού παρουσιάζουν το κράτος ως μονοδιάστατο, μαφιόζικο και παντοδύναμο. Αν οι αστικοδημοκρατικές κοινοβουλευτικές μορφές (στη βάση των οποίων είναι οργανωμένα ακόμα και τα συνδικάτα) δεν διατηρούνται παρά μόνο ως «φορεσιά», αν δηλ. τα δεξιά, σοσιαλδημοκρατικά ή αριστερά κόμματα (και οι αντίστοιχες συνδικαλιστικές τους παρατάξεις) δεν έχουν καμιά συμμετοχή στη ρύθμιση της καπιταλιστικής σχέσης και οι εκλογές δεν είναι παρά μια απάτη, τότε πώς διαμεσολαβούνται οι ταξικοί αγώνες στην κάθε ιδιαίτερη φάση του κινήματος; Από τα ΜΜΕ που διαμορφώνουν «μνήμη χρυσόψαρου»; Αν τα ΜΜΕ είχαν τέτοια δύναμη, θα είχαν καταφέρει για παράδειγμα, την περίοδο της επίμονης καθημερινής τους αντι-χρυσουγίτικης προπαγάνδας το περασμένο φθινόπωρο, να πείσουν τους ψηφοφόρους των χρυσουγιτών ότι το κόμμα τους είναι κατάπτυστη εγκληματική οργάνωση. Δεν έχουν όμως αυτή τη δύναμη. Το κράτος εξακολουθεί να είναι πολυδιάστατο, να είναι κράτος των κομμάτων, να διαθέτει ένα πλήθος δημοκρατικών διαμεσολαβητικών μηχανισμών και θεσμών σε επίπεδο δημόσιου τομέα, δήμου, περιφέρειας κλπ. Ο α/α/α αντιφασισμός, ειδικά αυτός των *autonome-antifa*, εξαφανίζοντας την ιστορία των αντιφατικών στρατηγικών του καπιταλιστικού κράτους δεν βλέπει στους θεσμούς, πχ αυτούς της «πρόνοιας», τίποτα άλλο από την αστυνόμευση και την καταγραφή. Κι όμως το κράτος εξακολουθεί να αποτελεί πεδίο κοινωνικών διεκδικήσεων. Εξακολουθεί να είναι μια στιγμή της ταξικής πάλης. Μέσα στους θεσμούς του κοινωνικού κράτους βρίσκεται αφομοιωμένη και αλλοτριωμένη η ζωντανή ιστορία των διεκδικήσεων της τάξης μας. Το ζήτημα τίθεται ως εξής: αντί οι *autonome-antifa* να διαμαρτύρονται στα έντυπά τους ότι ως άνεργους το «φασιστικό» κράτος τους καταγράφει με σκοπό να τους «εξολοθρεύσει», θα μπορούσαν καλύτερα να κινητοποιήσουν ό,τι πόρους έχουν για να βρεθούν και να οργανωθούν μαζί με τους υπόλοιπους άνεργους, ν' αρχίσουν να συνδέονται με τους υπαρκτούς ταξικούς αγώνες και να διεκδικούν δυναμικά την αύξηση και τη χρονική επέκταση του επιδόματος ανεργίας. Ένα συγκρουσιακό κίνημα ανέργων θα ήταν σήμερα μεγαλύτερη απειλή για το «φασιστικό» κράτος από την έκδοση αντιφασιστικών αφισών και τη διοργάνωση ακίνδυνων για το κράτος αντιφασιστικών πορειών.

αυτών των δεδομένων – που εμφανίζονται κάπως διαφοροποιημένα στις πρόσφατες εκλογές.

Σίγουρα, ο κόσμος εξακολουθεί να αναζητά τους «καλούς» πολιτικούς που θα τον σώσουν από τους «κακούς» πολιτικούς, τους «καλούς» συνδικαλιστές που θα τον σώσουν από τους «κακούς» συνδικαλιστές, τα «καλά» αφεντικά που θα τον απαλλάξουν από την υποχρέωση να δουλεύει για τα «κακά» αφεντικά· εξακολουθεί να κοιτά προς τη μαμά και τον μπαμπά, την οικογένεια, τη συμμορία, που θα του προσφέρουν ένα εισόδημα. Η ανάθεση ζει και βασιλεύει μέσα σε έναν κόσμο πολυδιάστατο και καθόλου ολοκληρωτικό. Βασιλεύει αλλά δεν κυβερνά. Μέσα στις επιχειρήσεις, τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, τα νοσοκομεία, τους αγρούς και τα γραφεία ανεργίας, μπροστά στα εισπρακτικά ταμεία του κράτους και των τραπεζών, στις γειτονιές, διεξάγεται ένας αδυσώπητος κοινωνικός πόλεμος, πρώτα απ' όλα εντός της εργατικής τάξης, για το τι να κάνουμε, πως να το κάνουμε, με ποιους να το κάνουμε για να πάψουν να μας πιάνουν τον κώλο. Δείχνοντάς μας οι αντιφασίστες τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των προσφύγων και τις Μανωλάδες ως το επίκεντρο της πολιτικής της απαξίωσης (ή μάλλον του «κρατικού ολοκληρωτισμού», στη δική τους γλώσσα) δεν κάνουν μόνο την εικόνα της μιζέριας και της ήττας σύνθημα της αριστερίστικης ηθικολογίας και φιλανθρωπίας. Αποκρύπτουν και υποτιμούν επίσης το μοναδικό δρόμο ανάκτησης της ανθρωπίνης ιδιότητας των προσφύγων και των μεταναστών στη σημερινή φάση της βίαιης απαξίωσης: μόνο μια μαχητική, αντιλαϊκίστικη και μη απαξιωμένη ντόπια εργατική τάξη μπορεί να τραβήξει, μέσω της ανατίμησής της και τους αγωνιζόμενους μετανάστες προς τα πάνω. Οι ηττημένοι και οι ταπεινωμένοι ντόπιοι εργάτες (που επιπλέον εισπράττουν και τις αντιφασιστικές κατηγορίες περί μικροαστισμού τους) δεν μπορούν να βοηθήσουν ούτε τον εαυτό τους ούτε κανέναν άλλο. Αν οι αντιφάδες είναι πεπεισμένοι ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει –γιατί οι έλληνες είναι κατά 35 ή 75 ή 98% φασίστες, γιατί «αυτά που λέτε εσείς οι μαρξιστές είναι οικονομισμός, ενώ το πρόβλημα είναι ιδεολογικό» κλπ. κλπ.– τότε περιοριζόμενοι στη δημόσια καταγγελία του κοινωνικού ή κρατικού «φασισμού» και στους μοριακούς αγώνες που οι ίδιοι διεξάγουν δεν τους απομένουν παρά δυο διέξοδοι: ή να εναποθέσουν τις ελπίδες τους σε μια «καλύτερη» αστική δημοκρατική κυβέρνηση ή να συνεχίσουν να περιχαράκωνονται απαξιώνοντας οποιονδήποτε ταξικό αγώνα των ντόπιων προλετάρων.

Ο αντικαθεστωτικός αντιφασισμός απέτυχε να επανοικειοποιηθεί τον αντιφασισμό για αντικαθεστωτικούς σκοπούς. Αντίθετα, ικανοποιώντας εν μέρει το αίτημα των αριστερών δημοκρατών αντιφασιστών για ποινικοποίηση της χ.α., ήταν ο κρατικός αντιφασισμός και όχι «το λαϊκό κίνημα» ή οι αντιφασιστικές συλλογικότητες αυτός που μπόρεσε να πιστωθεί το «τσάκισμα του φασισμού». Ταυτόχρονα πέτυχε να περιορίσει κατά πολύ την ατζέντα του αντικαθεστωτικού αντιφασισμού,

στερώντας του το μονοπώλιο της ενασχόλησης με το βασικό αντικείμενό του. Ήταν χαρακτηριστική η αμηχανία τόσο των αριστερών όσο και των αντιεξουσιαστών αντιφασιστών απέναντι στην καταστολή της χ.α.: που για κάποιο διάστημα είτε δεν την αναγνώριζαν καν σαν τέτοια είτε την υποβάθμιζαν. Ο καταιγισμός δημοσιευμάτων που «αποκαλύπτουν» το ρατσιστικό, ναζιστικό και μισάνθρωπο χαρακτήρα της χ.α. αιφνιδίασε και στη συνέχεια ξεδόντιασε και υφάρπαξε τον αντιφασιστικό λόγο, γιατί σημασία δεν έχει αν μπορείς να πεις «τα λέγαμε εμείς εδώ και χρόνια» αλλά ποιος κάνει ταμείο με τον αντιφασισμό. Και μετά τη δημοσιοποίηση του βίντεο Μπαλτάκου-Κασιδιάρη, ταμείο με τον αντιφασισμό και την υπέρσπιση του συντάγματος έχουν αρχίσει πλέον να κάνουν και... ο Καρατζαφέρης και η χ.α.! Να γιατί μιλάμε σήμερα για τον αντιφασισμό σαν φάρσα.

Ως εκ τούτου, μια ψύχραιμη, ταξική ανάλυση του νεοφασισμού και της χρήσης του από το δημοκρατικό καπιταλιστικό κράτος-κρίση είναι αναγκασμένη να ξεκινήσει από την πολιτική διαλεύκανση των αιτιών της πρόσφατης ανόδου της χ.α. και της χρήσης της από τη Ν.Δ. τόσο πριν όσο και μετά τη σύλληψη και διαπόμπευση της ηγεσίας της. Η ιστορική διαλεύκανση των όρων και των νοημάτων θα ακολουθήσει μετά.

Ο ΑΝΑΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ-2 «ΑΚΡΑ» + 1 «ΚΕΝΤΡΟ» ΚΑΙ ΑΠΕΙΡΟΙ ΠΛΕΟΝΑΖΟΝΤΕΣ: ΜΙΑ «ΘΕΩΡΙΑ» ΠΟΥ ΔΕΝ ΑΝΤΕΞΕΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Την αφορμή για την καταστολή της χ.α. την έδωσε ο γιος του αριστερού μεταλλεργάτη, που αποφάσισε τη νύχτα της 18^{ης} Σεπτεμβρίου του 2013, λίγες μόνο μέρες μετά την επίθεση που είχαν δεχτεί οι σύντροφοι του πατέρα του στο Πέραμα, να εκτεθεί μόνος του απέναντι στη συμμορία και να τους την πει μες στη μούρη τους. Αυτό το θράσος το πλήρωσε με τη ζωή του. Αλλά κατάφερε να αλλάξει μακροπρόθεσμα το πολιτικό σκηνικό στην Ελλάδα. Κι αν η λέξη «αλλάξει» ακούγεται βαριά για τις δυνατότητες ενός ατόμου, ας πούμε απλά ότι ήταν ο καταλύτης αυτής της αλλαγής.

Ο τρόπος που αντιμετώπισε η κυβέρνηση τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα από τη χ.α. απέδειξε ότι το κράτος και το κεφάλαιο δεν προετοίμαζαν εμφύλιο πόλεμο και πογκρόμ κατά αγωνιστών (όπως πολλοί από αυτούς που ταυτίζουν την ατζέντα του σημερινού αστικού κράτους με την ατζέντα της χ.α. είχαν βιαστεί να συμπεράνουν)· ούτε προχώρησαν στη σκλήρυνση του κράτους έκτακτης ανάγκης, με τον τρόπο που θα μπορούσε να σηματοδοτεί μια δολοφονία σαν αυτή. Ακρι-

Προς το παρόν, βέβαια, ταμείο κάνει ο κρατικός αντιφασισμός.

βώς το αντίθετο. Το κράτος και το κεφάλαιο όντας ήδη σε ένα καθεστώς έκτακτης ανάγκης δεν θέλουν μια αναβάθμισή του με σκηνικό εμφυλίου αλλά δεξιά vs αριστερά. Στον καταμερισμό εργασίας των μορφών διαχείρισης και απαξίωσης της εργασιακής δύναμης (με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο και όπως αυτός ίσχυε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2013), η χ.α., που από παρακρατική συμμορία αναβαθμίστηκε σε κομμάτι του κράτους **μόνο αφού ο μακρόσυρτος Δεκέμβρης (2008-2012) είχε ήδη ηττηθεί από ένα συνδυασμό εσωτερικών αιτιών και αστυνομικής καταστολής**, έπαιζε ένα σύνολο συγκεκριμένων ρόλων:

1. Αποτελούσε δεξαμενή διοχέτευσης/εγκλωβισμού συντηρητικών, πρώην δεξιών/πασόκων ψηφοφόρων, που με την εξασθένηση του παλιού κράτους των κομμάτων βρίσκονταν σε μια δυνητικά επικίνδυνη και ρευστή κατάσταση, όπως είχαν δείξει οι κινητοποιήσεις της «πάνω πλατείας» Συντάγματος τον Ιούνιο του 2011, καθώς κι αυτές των φορτηγατζήδων και ταξιτζήδων την περίοδο 2010-2011.
2. Με μια γενικότερη έννοια, πέρα από τη στενή δηλαδή πολιτική σκοπιμότητα του εγκλωβισμού χαμένων ψηφοφόρων που κάποτε μπορεί να επαναπατρίζονταν, η χ.α. ενσάρκωνε την εκπροσώπηση της «εξέγερσης από τα

δεξιά», δηλαδή την ξεδοντιασμένη πολιτική εκπροσώπηση της ούτως ή άλλως λιγότερο επικίνδυνης για το καθεστώς, με την ευρεία έννοια, μορφής εκτόνωσης της οργής ενάντια στην καπιταλιστική επίθεση. Μια «εξέγερση από τα δεξιά» που δεν θίγει ούτε τους θεσμούς – μεταξύ άλλων, η χ.α. είναι κόμμα που *πρέπει* να λέει ότι σέβεται τη νομιμότητα – ούτε την κυριαρχία του κεφαλαίου, αλλά μόνο τους τρέχοντες σχεδιασμούς τους – πράγμα που βεβαίως δεν μπορεί να γίνει ανεκτό όταν έχει ανεξέλεγκτη μορφή. Παρά την καταστολή που έφαγε, η χ.α. εξακολουθεί να παίζει αυτούς τους δύο ρόλους γιατί την έχει ανάγκη ο «ανώριμος λαός» της.

3. Αποτελούσε δύναμη κρούσης στην εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών βιοπολιτικής και πειθάρχησης: τρομοκρατική διαχείριση των μεταναστών (ενίοτε και με δολοφονίες) με στόχο την εντατικότερη εκμετάλλυσή τους και τη χρήση τους ως αποδιοπομπαίων τράγων, καλλιέργεια ευγονιστικών και ρατσιστικών αντιλήψεων, εθνικιστική παγίδευση κάθε μνησικάκης αντίδρασης στην πολιτική της απαξίωσης ώστε να έρχεται μετά το κράτος και να παρουσιάζεται ως η υπεύθυνη, σοβαρή δύναμη που «αφουγκράζεται» την «κοινωνία» και υλοποιεί με τον σωστό τρόπο αυτό που η ίδια η «κοινωνία» επιζητεί. Αυτόν το ρόλο η χ.α. σήμερα δυσκολεύεται να τον παίξει.
4. Λόγω της φασιστικής της φύσης νομιμοποιούσε με τη δράση της την ύπαρξη όλων των άλλων δημοκρατικών κομμάτων, όντας η ενσάρκωση του Κακού που οι δημοκρατίες «δυστυχώς» δεν μπορούν να αποφύγουν αλλά «ευτυχώς» ελέγχουν.

Όσο ακόμα ο Σύριζα στήριζε στα λόγια αγώνες που ξεπερνούσαν την αστική νομιμότητα, αυτή η τελευταία χρήση της – που εξακολουθεί να παραμένει σημαντική αλλά σε ένα εμπλουτισμένο πια δημοκρατικό πολιτικό πλαίσιο, όπως θα δούμε – έδινε στο κράτος την επιλεκτική δυνατότητα να αμφισβητεί τη δημοκρατικότητα και της αριστεράς βαφτίζοντάς την «ακραία» και έτσι να χειρίζεται τόσο την αριστερά όσο και τη φασιστική δεξιά ως παραβατικές, ακραίες και ανώριμες, πολιτικά «πρωτόγονες» δυνάμεις, ενώ αυτό εμφανιζόταν ως εγγυητής της νομιμότητας και ομαλότητας και η απαξίωση που προωθεί ως «νοικοκύρεμα».

Τα «άκρα» της κεντρικής πολιτικής σκηνής σκηνοθετήθηκαν έτσι από το «κέντρο» της απαξίωσης ώστε να μεταφερόμαστε διαρκώς στο αναχρονιστικό πολιτικό σκηνικό του εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου: «Θάνατος στη μεταπολίτευση!» κραυγάζαν τα σκυλιά-απόγονοι των ταγματασφαλιτών, την ίδια ώρα που χοντραίνουν ιδεολογικά και πεζοδρομικά τη διαδικασία της υποτίμησης και απαξίωσης της εργασίας και κάνουν το κράτος να φαντάζει δύναμη «σταθεροποίησης» και ηπιότερης απαξίωσης. «Θα σας τaráξουμε στη

Τότε, όπως και τώρα, η προλεταριακή πρακτική έρχεται σε σύγκρουση με τον λεγκαλισμό της αριστεράς.

νομιμότητα!», ψέλλιζε η επίσημη αριστερά αμήχανα, αναπαράγοντας το λεγκαλισμό της ΕΔΑ της δεκαετίας του '60 και την προβοκατορολογία της και προτείνοντας αυτή τώρα το νέο σχέδιο Μάρσαλ.⁷ τέλος, στο περιθώριο, ένα σεβαστό κομμάτι της άκρας αριστεράς και του α/α χώρου συμπλήρωνε το τοπίο της αναβίωσης με συνθήματα τύπου «ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, Μελιγαλάς».

Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι μια τέτοιο είδους μεταφορά στο παρελθόν –όποτε γίνεται– όχι μόνο θάβει στη λήθη όλη την κληρονομιά της έμπρακτης κριτικής του διεθνιστικού κινήματος στον σταλινισμό, τον εθνικισμό και την αριστερά της «εθνικής ανασυγκρότησης» αλλά επιπλέον μας αποπλίζει θεωρητικά –άρα και πρακτικά– στο σήμερα.

Το ακροδεξιό κόπρισμα της πλέον νεοφιλελεύθερης κυβέρνησης, που είχε κληθεί να ανασυντάξει το ταξικό τοπίο βίαια, χρησίμευε, μεταξύ άλλων, και στο να στήνει την παγίδα του να σκεφτόμαστε με όρους εμφυλίου, με αντιθετικούς όρους αριστεράς εναντίον δεξιάς. Το ότι μας προορίζουν για μισθούς της δεκαετίας του '50 δεν σημαίνει ότι πρέπει να αναλύουμε την πραγματικότητα ως υποψήφιοι τρόφιμοι ξερονησιών.

Το σύνθημα μοτίβο των περισσότερων κινηματικών αναλύσεων απέναντι στην όψιμη *antifa* εμφάνιση της κυβέρνησης Σαμαρά είναι το εξής: το κίνημα, αντιδρώντας στη δολοφονία του αντικασιστα Φύσσα ανάγκασε το (φασιστικό, όπως παρουσιάζεται συνηθέστερα) κράτος και τα media να κάνουν μια υποκριτική και καθυστερημένη επίθεση στη χ.α. αλλάζο-

7. Η φράση αυτή του Ηλιού, προέδρου της ΕΔΑ, συνόψιζε τη στάση της κοινοβουλευτικής αριστεράς στη διάρκεια των Ιουλιανών που συνίστατο στο προβοκάρισμα και την καταγγελία των αυθόρμητων και εκτεταμένων κοινωνικών συγκρούσεων που είχαν ξεσπάσει τον Ιούλιο του 1965. Δηλαδή πόσο παραπάνω σαφής για τις προθέσεις της να γίνει η αριστερά του κεφαλαίου;

ντας άρδην όχι τη φασιστική τους ατζέντα αλλά την επικοινωνιακή τους πολιτική και την πριμοδότηση της χ.α., η οποία ταυτόχρονα έχει την ενεργητική στήριξη μεγάλου μέρους της (μικροαστικής και φασιστικοποιημένης) ελληνικής κοινωνίας. Ευφράταστο το σενάριο, αλλά μπάζει από παντού.

Πρώτα απ' όλα, τόσο το αντιφασιστικό όσο και το απεργιακό κίνημα σήμερα είναι αρκετά αδύναμα, τουλάχιστον συγκρινόμενα με τον μακρόσυρτο Δεκέμβρη, για ν' αποτελέσουν απειλή για το καθεστώς. Συνεπώς, η **σαν έτοιμη από καιρό** αντίδραση απέναντι στη χ.α., το plan B της χρήσης της ακροδεξιάς, προφανώς πρέπει ν' αποδοθεί αλλού. Η σχετική αυτονομία της τελευταίας και η πρωτοβουλιακή –ακόμα και ανταγωνιστική προς την κυβέρνηση– απόπειρα να διαδραματίσει ένα πιο ανεξάρτητο ρόλο κρίθηκε μη ανεκτή. **Η αρνητική χρήση της ως νομιμοποιητική δύναμη όλων των άλλων πολιτικών δυνάμεων έπρεπε μετά το Σεπτέμβρη να αποκτήσει προτεραιότητα έναντι των υπόλοιπων χρήσεών της.** Εξάλλου, σε κανένα αγώνα η χ.α. δεν αποτέλεσε άμεση κατασταλτική δύναμη: καμιά απεργία ή κινητοποίηση δεν χτυπήθηκε από τη χ.α., πουθενά ο ταξικός ανταγωνισμός δεν υποχώρησε λόγω της φασιστικής καταστολής. Γι' αυτές τις περιπτώσεις, η αριστερά διεκδικεί το μονοπώλιο της κατασταλτικής χειραγώγησης με την τεχνογνωσία που της παρέχει η ιστορική της κληρονομιά!

Άρα, ο περιορισμός της χρήσης της χ.α. από το ίδιο το κράτος που την προώθησε, *αποκαλύπτει περισσότερα για τη φύση αυτού του κράτους και τη στρατηγική του παρά για τη δύναμη του κινήματος.* Επειδή είναι δύσκολο να δεχτούμε ότι ένα υποτίθεται φασιστικό κράτος –σύμφωνα με την τρέχουσα *antifa* αντίληψη– αυτοχειριάζεται θυσιάζοντας έναν πολύτιμο σύμμαχό του, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε την ουσία αυτού του κράτους πέρα από τα ξυρισμένα pitbull, των οποίων την ατζέντα υποτίθεται αντέγραφε.

Το δημοκρατικό κράτος, και ιδιαίτερα στην «κατάσταση έκτακτης ανάγκης» που έχει κατασκευάσει, έχει δικά του όπλα για να συντρίψει τους εχθρούς του, όπως έχουμε δείξει και όπως μας υπενθύμισε άλλωστε και ο πρωθυπουργός όταν έστειλε πέρσι το μήνυμα προς όλα τα «άκρα» ότι «η βία, απ' όπου κι αν προέρχεται, δεν θα γίνει ανεκτή». Η «θεωρία των δύο άκρων» ακροβατούσε σε ένα τεντωμένο σχοινί: αφενός, η φραστική καταγγελία της ακροδεξιάς, από τη στιγμή που συνδυαζόταν με την έμπρακτη ενθάρρυνσή της, μετά δυσκολίας την περιόριζε στις χρήσεις που ήδη αναφέραμε· αφετέρου, η διαρκής μομφή εναντίον της αριστεράς για υποτιθέμενη πρόθεση ανατροπής του συστήματος, από τη στιγμή που βοήθησε στον αυτοπεριορισμό της σε άσφαιρους, περιχαρακωμένους και εγκλωβισμένους στα πλαίσια της νομιμότητας απεργιακούς αγώνες απονομιμοποιήθηκε ως μομφή. Όταν η ακροδεξιά λοιπόν άρχισε να εφαρμόζει μονομερώς

ένα σκηνικό θεαματικού εμφύλιου, ελλείψει αντίπαλου αριστερού «άκρου», το σκηνικό κατέρρευσε και χρειάστηκε ν' αντικατασταθεί από ένα άλλο.

Η διαχείριση της δολοφονίας του αντιφασίστα εργάτη και ράπερ Φύσσα από το κράτος και οι διώξεις ενάντια στη χ.α. που ακολούθησαν έδειξαν ότι το έργο της καταστροφής σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου μπορεί να επιτελεστεί και **χωρίς** φασίστες. Άλλωστε τη διετία 2010-2011 ξεκίνησε χωρίς αυτούς και χωρίς να τους έχει ανάγκη – τουλάχιστον μέχρι να γίνει αντιληπτό από την εξουσία ότι η **«εξέγερση από τα δεξιά» της «πάνω πλατείας» Συντάγματος έπρεπε και μπορούσε να στραφεί προς πιο ανώδυνες κατευθύνσεις μέσω της χρήσης της χ.α.** Ακόμα περισσότερο, είναι τώρα αναγκαίο να συνεχιστεί αυτή η διαδικασία με τους φασίστες στη γωνία. Είναι ακριβώς τέτοια η κλίμακα της καταστροφής και απαξίωσης που επιχειρείται ώστε να μην μπορούν το κράτος και το κεφάλαιο να την εμπιστευθούν στη φασιστική ακροδεξιά, τη στιγμή που δημιουργεί ανεξέλεγκτες δυνητικά διαιρέσεις εντός ενός πληθυσμού που τον προορίζουν να αποδεχτεί την απαξίωσή του είτε ακολουθώντας το δρόμο της ατομικής κατάθλιψης είτε αυτόν της συλλογικής πλουραλιστικής εκλογικής αυταπάτης. Όταν οι φασίστες φτάνουν να δημιουργούν περισσότερα προβλήματα από αυτά που μπορούν να επιλύσουν, τότε το κράτος πρέπει να περιορίζεται στις δικές του θεσμικές δυνάμεις πειθάρχησης: τους μπάτσους, τους ελεγκτές, τους φοροεισπράκτορες, τους αξιολογητές, τους πωλητές ελπίδων κλπ.

Η προσπάθεια μερικής επανανομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος δεν περνάει πια μέσα από την πριμοδότηση της χ.α. αλλά αντίθετα από μια συντονισμένη αντι-χ.α. εκστρατεία αντιφασιστικής συσπείρωσης του κράτους και των μπλοκ εξουσίας με στόχο την «εθνική ενότητα»: μετά την κοινή πολιτική συμφωνία κατάργησης της χρηματοδότησης της χ.α. και άρσης της βουλευτικής ασυλίας των βουλευτών της, ας μην ξαφνιαστούν οι «ριζοσπάστες» ψηφοφόροι του Σύριζα, αν κάποια στιγμή, όπως το 1990, δουν το κόμμα τους σε κάποια «οικουμενική κυβέρνηση».

Φυσικά, ο τρόπος που το κράτος αναλαμβάνει αυτή την αποστολή διαφυλάττει πρώτα απ' όλα το ίδιο προασπίζοντας το από κάθε άλλη απειλή ή αμφισβήτηση. Είναι σίγουρο ότι ο καθυστερημένος ζήλος εναντίον της «εγκληματικής οργάνωσης» θα ενεργοποιήσει στην πραγματικότητα μια πολλαπλάσια κατασταλτική και αφομοιωτική ισχύ σε ό,τι σταθεί εμπόδιο στην επιχείρηση της απαξίωσης. **Ο στόχος είναι η ταξική βία.** Αυτό είναι το μόνο «άκρο» που προκαλεί πραγματικό τρόμο στην εξουσία. Ακόμα κι η εκτέλεση των δύο χρυσαυγίτων την 1/11/2013 έχει συμβάλει στην κατεύθυνση της ενοποίησης του δημοκρατικού αντιφασισμού έναντι της ταξικής, προλεταριακής βίας. Επρόκειτο, όχι για ενέργεια αποσταθε-

Βερολίνο 1919: ο υπουργός άμυνας Νόσκε του SPD επιθεωρεί τα Freikorps Hülsen.

ροποίησης –όπως ισχυρίζονταν οι αριστεροί ρεφορμιστές– αλλά για ενέργεια που ως αθέλητο αποτέλεσμα της έχει τη σταθεροποίηση του καθεστώτος.

Προφανώς, η ραγδαία μετατόπιση της στοχοποίησης των «πολιτικών αντιπάλων» αντανακλά την αμφισβήτηση, από τη μεριά των κυρίαρχων φραξιών του κεφαλαίου, μιας έως πέρσι προτεινόμενης στρατηγικής βίαιης ενοποίησης των εσωτερικών του αντιθέσεων με τη συνεπικουρία της χ.α. Ομοίως, αυτή η ενοποίηση –όταν υπάρξει αναγκαιότητα να γίνει– δεν θα αποκλείει ίσως τη συμπερίληψη και της αριστεράς, καθώς μάλιστα τώρα το έδαφος το προλειαίνει η ενότητα του δημοκρατικού αντιφασισμού.⁸

ΒΑΪΜΑΡΗ ΟΠΩΣ... ΑΘΗΝΑ; ΜΟΝΟ ΚΟΙΝΟ, Η ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Το 2012, όταν ακόμα έπαιζε η «θεωρία των δύο άκρων», εκδόθηκε από το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς μια συλλογή κειμένων με τίτλο *Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές «αναβιώσεις» της*. Όπως λέγεται στον πρόλογο, βασικός στόχος αυτής της έκδοσης είναι «η υπεράσπιση της δημοκρατίας με ταυτόχρονη ανανοηματοδότησή της». Παρά την πολιτική τους μετριοπάθεια, στο πρώτο από αυτά τα κείμενα γίνονται κάποιες ενδιαφέρουσες και σωστές διαπιστώσεις: η «θεωρία των δύο άκρων» εκπορεύεται, μεταξύ άλλων, από το κομμάτι εκείνο της σύγχρονης γερμανικής ιστοριογραφίας που αναγιγνώ-

σκει την ιστορία με βασικό γνώμονα την πολιτική χρήση της για τις τρέχουσες (κάθε φορά) κρατικές ανάγκες. Σύμφωνα με αυτή την ιστοριογραφία, «άκρα» την εποχή του μεσοπολέμου ήταν οι κομμουνιστές και οι ναζί και «μετριοπαθείς» το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (SPD), το Κόμμα του Κέντρου και οι Φιλελεύθεροι που προσπαθούσαν να διασώσουν τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης από τους «ακραίους εχθρούς» της.

Γελάει πικρά όποιος γνωρίζει ότι η «μετριοπάθεια» των εν λόγω κομμάτων συνίστατο α) στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης ακόμα κι ένοπλα όταν αυτή απειλήθηκε απ' την επανάσταση του 1919 κι από άγριες εργατικές κινητοποιήσεις την ίδια χρονιά, το 1920 και αργότερα, που όλες καταπνίγηκαν στο αίμα· β) στην επιλεκτικά θετική μεταχείριση του ακροδεξιού «άκρου» που αφορούσε στη συνεργασία του SPD με τα Freikorps είτε για την καταστολή της επανάστασης είτε για την καταστολή απεργιών, ακόμα κι αν επρόκειτο για τα ίδια παραστρατιωτικά σώματα που τον Μάρτη του 1920 είχαν επιχειρήσει πραξικόπημα (το λεγόμενο Kapp)· γ) στη διαρκή υπονόμηση των εργατικών μεταρρυθμίσεων που πάνω τους βασίστηκε ο μεσοπολεμικός γερμανικός κορπορατισμός και ο «ταξικός συμβιβασμός» μετά την καταστολή της επανάστασης το 1919. Η υπονόμηση αυτή αφορούσε τόσο στη μετατροπή της προνοιακής πολιτικής όλο και περισσότερο σε εργαλείο διαχωρισμού και ελέγχου του προλεταριάτου όσο και την επιβολή μέτρων λιτότητας, ιδιαίτερα μετά το 1930, με την ανοχή ή και την ενεργητική στήριξη του SPD. Καθώς οι εργατικές μεταρρυθμίσεις είχαν μια νομική πια υπόσταση ως άρθρα μέσα στο σύνταγμα, η ταξική επίθεση εναντίον της εργατικής τάξης περνούσε αναγκαστικά από τη ραγδαία ακύρωση του συντάγματος. Οι «μετριοπαθείς» (οι δημοκράτες, θα συμπληρώναμε εμείς) ενεργητικά επιδίωξαν την αυτοακύρωση της δημοκρατίας στο βαθμό που η διατήρησή της έβαζε εμπόδια στην υπέρβαση της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης.

Την επανεμφάνιση της «θεωρίας των δύο άκρων» στην Ελλάδα, αυτή τη φορά με αναφορές κιόλας στη μεσοπολεμική Γερμανία, οι συγγραφείς της συλλογής την αποδίδουν στις πολιτικές σκοπιμότητες της «μνημονιακής» συγκυβέρνησης και στην επιδίωξή της να ανταγωνιστεί τον Σύριζα. Κατ' αυτούς, οι εμπνευστές της πρόσφατης χρήσης της «θεωρίας» αυτής στη μεν Γερμανία στοχοποιούν το die Linke και στη δε Ελλάδα τον Σύριζα, τα οποία υποτίθεται, σύμφωνα με τις χοντροκομμένες και ανιστόρητες μεταφορές των ιδεολογικών συμβούλων των κυβερνήσεων σε Ελλάδα και Γερμανία, είναι οι κληρονόμοι του... KPD!

Χρειαζόταν όμως το ελληνικό κράτος να καταφύγει στη Βαϊμάρη και τους ιστορικούς της για να βρει την αντιεξεγερτική ορολογία που ταιριάζει στις τρέχουσες επιδιώξεις του; Αν ανατρέξουμε λίγο στην πολιτική κληρονομιά του, θα δού-

8. Στο όνομα αυτής της ενότητας, η αποτυχημένη, αν και προκλητική, απόπειρα come-back της χ.α. στο Κερατσίνι, που κατέληξε σε επίθεση στο αναρχικό στέκι Ρεσόλτο στις 25 Ιανουαρίου 2014, παρουσιάστηκε πολύ αρνητικά για τη χ.α. αλλά με σχεδόν πατρικό ενδιαφέρον για τους αναρχικούς συντρόφους από το Mega Channel!

και την εφαρμογή της πολιτικής του γενικότερα: στο Πέραμα, για παράδειγμα, δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή η απαξίωση της εργασιακής δύναμης που επέβαλε η χ.α. ανοίγοντας τα κεφάλια των νομίμων εκπροσώπων-πατερούληδων της εργατικής τάξης **η απαξίωση πρέπει να γίνεται μόνο από το επίσημο κράτος**, με τους δικούς του όρους και χωρίς τους ηλίθιους τσαμπουκάδες των ανταγωνιστών αδελφών του από τον τομέα της οικονομίας του καθαρού εγκλήματος – πράγμα που πλέον της επιβάλλει μια αλλαγή της φυσιογνωμίας της.

ΜΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΣΙΣΜΟΥ ΠΟΥ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ Ν' ΑΠΟΦΕΥΓΟΥΜΕ: ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΝΑΖΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΣΕΡΤΖΙΟ ΜΠΟΛΟΝΙΑ

Όπως είπαμε, μια από τις πιο προβληματικές απόψεις των ελλήνων αυτόνομων αντιφασιστών είναι ότι «ο φασισμός είναι η υποτίμηση της εργασιακής δύναμης ως το σημείο της εξόντωσης» και ότι αυτό δεν είναι ιστορικό χαρακτηριστικό της ναζιστικής περιόδου μόνο αλλά εκτείνεται σε όλη την ιστορία του καπιταλισμού. Για να στηρίξουν αυτή την άποψη, τεντώνουν την ανάλυση του Σέρτζιο Μπολόνια για τον ιστορικό φασισμό στα άκρα. Γι' αυτό η δική μας ανάλυση θα ξεκινήσει μ' έναν εκτενή κριτικό σχολιασμό του βιβλίου του.

Παρότι ο αντιφασισμός του Μπολόνια δεν κρύβει τις δημοκρατικές του προτιμήσεις («*Η διατήρηση και η επεξεργασία της μνήμης θα πρέπει να είναι μια από τις βασικές δεσμεύσεις της δημοκρατίας*», όπως λέει), σ' αυτό το κεφάλαιο θα επικεντρωθούμε σ' εκείνες τις προβληματικές πλευρές της ανάλυσής του που μας ενδιαφέρουν περισσότερο: αυτές για το κοινωνικό κράτος, την καταναγκαστική εργασία και τη συνέχεια ανάμεσα στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και το ρατσιστικό λαϊκό κράτος των ναζί.

Δυο λόγια κατ' αρχήν για το κοινωνικό κράτος της Βαϊμάρης. Το κοινωνικό κράτος δημιουργήθηκε ως φτωχό υποκατάστατο των κοινωνικών αλλαγών που επιδίωξε να πραγματοποιήσει η κατασταλθείσα επανάσταση του 1918/19. Οι σοσιαλδημοκράτες, που εγγυήθηκαν τότε τη διατήρηση και μεταρρύθμιση του αστικού καθεστώτος, θεωρούσαν την επέκταση της δραστηριότητας του κράτους στις σφαίρες των εργασιακών σχέσεων, της πρόνοιας και της κατοικίας ως το θεμελιώδες βήμα προς την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού. Στην πραγματικότητα, το κοινωνικό κράτος πρόνοιας εξελίχθηκε σε ένα από τα ισχυρότερα όπλα του γερμανικού κεφαλαίου ενάντια στην εργατική τάξη: οργάνωσε τη φτηνή αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης σε περιόδους ανάπτυξης

και τη διατήρηση της εργασιακής πειθαρχίας και των διανοητικών και σωματικών ικανοτήτων των εργατών σε περιόδους κρίσης. Μέσω του χαμηλού επιπέδου των επιδομάτων (το 1927 η χρονική διάρκεια του επιδόματος ανεργίας είχε σταθεροποιηθεί στους 6 μήνες και το ποσό δεν ξεπερνούσε τα δύο τρίτα του μέσου μισθού), το κράτος κατάφερε να γίνει ένας από τους βασικότερους ρυθμιστές της αγοράς εργασίας. Η παρεμπόδιση της πρόσβασης του γυναικείου προλεταριάτου στο επίδομα και η υποχρεωτική ένταξή του σε προγράμματα κατάρτισης οικιακών βοηθών ήταν ένα από τα σημαντικότερα μέτρα κατακερματισμού και κατανομής του εργατικού δυναμικού μέσω της κοινωνικής πρόνοιας. Οι νέοι κάτω των 21 ετών ήταν επίσης αποκλεισμένοι από το επίδομα ανεργίας. Πέραν του αναπαραγωγικού και κατανομητικού ρόλου του, το κοινωνικό κράτος της Βαϊμάρης είχε διατηρήσει το δικαίωμα να κλείνει τους αλήτες και τις πόρνες στα παλιά πτωχοκομεία εργασίας (Arbeitshäuser), τα οποία ήθελε να μεταρρυθμίσει σε «θεραπευτικά ιδρύματα». Αυτό δεν σημαίνει ότι οι εργάτες και οι εργάτριες δεν είχαν τίποτα να κερδίσουν από το κοινωνικό κράτος. Αντίθετα, το κοινωνικό κράτος της Βαϊμάρης ήταν μια αρένα πάνω στην οποία συγκρούονταν τα συμφέροντα των χρηστών των υπηρεσιών του και οι πρακτικές κανονικοποίησης της συμπεριφοράς που προσπαθούσαν να τους επιβάλουν οι ανώτεροι υπάλληλοι και οι κοινωνικοί λειτουργοί. Οι χρήστες προσπαθούσαν να αποκομίσουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη επιδιώκοντας ταυτόχρονα να αποφύγουν τις «θεραπευτικές» πρωτοβουλίες του κοινωνικού κράτους. Αυτό γινόταν είτε μέσω συλλογικής δράσης είτε μέσω εξατομικευμένων στρατηγικών διεκδίκησης. Εντός των επιτρεπτών ορίων μιας αστικής δημοκρατίας, το κοινωνικό κράτος αποτελούσε λοιπόν «διεκδικούμενο έδαφος».

Εντούτοις, ισοπεδώνοντας τις διαφορές και, κυρίως, χρησιμοποιώντας τους όρους κατά το δοκούν, ο Μπολόνια παρουσιάζει τη διαχείριση της εργατικής τάξης από τους ναζί ως γραμμική συνέχεια της ύστερης Βαϊμάρης κάνοντας λόγο για το νόμο του 1924 που υποτίθεται ότι εισήγαγε την «καταναγκαστική εργασία» («forced labour» στην αγγλική μετάφραση του κειμένου στην οποία βασίζεται η ελληνική). Πάνω σ' αυτόν το νόμο, κατ' αυτόν, βασίστηκε η εργασιακή πολιτική των ναζί:

(...) Τα πρώτα «Lager», τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ήταν οι «οίκοι εργασίας» (Arbeitshäuser) ή τα οικοτροφεία στα οποία ζούσαν όσοι εξωθούνταν σε καταναγκαστική εργασία με αντάλλαγμα το επίδομα της Πρόνοιας. Κι εδώ είναι που θα πρέπει να αναζητήσουμε την καταγωγή των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης. Ο ίδιος ο νόμος του 1924 που εισήγαγε την κοινωνική ασφάλιση για τους φτωχούς, είχε επίσης εισαγάγει και την καταναγκαστι-

κή εργασία. Όταν λοιπόν ο Χίτλερ θεσμοθέτησε τα πρώτα μέτρα καταναγκαστικής εργασίας ώστε να μειώσει την ανεργία, το έκανε στη βάση του παλιού αυτού νόμου. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος του 1933 «Για τη μείωση της ανεργίας» (Gesetz zur Verminderung von Arbeitslosigkeit), ένας από τους πιο καθοριστικούς στη διαμόρφωση της ναζιστικής εργασιακής πολιτικής, βασίστηκε πάνω στο νόμο του 1924 περί υποχρεωτικής εργασίας. Επρόκειτο για άμισθη εργασία συνδεδεμένη με την Πρόνοια και έξω από το νομικό πλαίσιο που ρύθμιζε τις εργασιακές σχέσεις. Από τη στιγμή, λοιπόν, που ο εργάτης δεν είχε δικαίωμα μισθού, οι παροχές σε είδος που απολάμβανε (με άλλα λόγια, σίτιση και στέγαση) θεωρούνταν, απλά, προνοιακές παροχές που προβλέπονταν από τους αντίστοιχους διοικητικούς κανονισμούς. Μέσω τέτοιων μέτρων κατάφερε συνεπώς η χιτλερική κυβέρνηση να «μειώσει» την ανεργία μέσα στα επόμενα δύο χρόνια.¹²

Η μεγαλύτερη ανακρίβεια στο παραπάνω απόσπασμα έχει να κάνει με το γεγονός ότι το Διάταγμα του 1924 για την Πρόνοια και την Υποχρεωτική Εργασία (Verordnung über Fürsorgerpflicht) δεν προβλέπει *καταναγκαστική εργασία* – που με τον ορισμό που της δίνει ο Μπολόνια και το συσχετισμό της με τους ναζί παραπέμπει ευθέως στα στρατόπεδα συγκέντρωσης – αλλά μια *πρώτη μορφή workfare*. Συγκεκριμένα, για πρώτη φορά εισάγεται ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία «*το βοήθημα σε ικανούς προς εργασία μπορεί σε κατάλληλες περιπτώσεις να χορηγηθεί με ανάθεση ανάλογης [του βοηθήματος] εργασίας κοινωφελούς μορφής ή να εξαρτηθεί από την εκτέλεση τέτοιας εργασίας*».¹³

Πριν έρθει ο Χίτλερ στην εξουσία, οι προνοιακές παροχές των δήμων στους άνεργους που δεν έπαιρναν τα κρατικά επιδόματα και κατέφευγαν σ' αυτούς για το εν λόγω βοήθημα έπαιρναν όλο και περισσότερο τη μορφή «εργασιακής πρόνοιας», δηλαδή «βοηθημάτων με αντάλλαγμα εργασία» και υπάκουαν στο σύνθημα «εργασία κι όχι πρόνοια». Η απασχόληση στο δημόσιο τομέα των άνεργων που λάμβαναν βοήθημα με τη μορφή της εργασιακής πρόνοιας είχε δύο παραλλαγές: προνοιακή εργασία (Fürsorgearbeit) και υποχρεωτική εργασία (Pflichtarbeit). Κι οι δύο μορφές εργασιακής πρόνοιας ήταν υποχρεωτικές, υπό την έννοια ότι οι ανώτεροι υπάλληλοι της τοπικής κοινωνικής πρόνοιας θα μπορούσαν να κόψουν τις χρηματικές προνοιακές παροχές σε όσους

αρνούνταν είτε τη μία είτε την άλλη μορφή εργασίας. Όμως οι νομικές και πρακτικές διαφορές μεταξύ της προνοιακής εργασίας και της υποχρεωτικής εργασίας ήταν σημαντικές τόσο για τους πάροχους όσο και τους αποδέκτες της πρόνοιας σε επίπεδο δήμων. Η προνοιακή εργασία παρείχε πλήρη απασχόληση στα πλαίσια μιας κανονικής νομικής σχέσης εργοδότη-εργαζόμενου· παρείχε δηλ. κανονικό μισθό και κοινωνική ασφάλιση. Η υποχρεωτική εργασία, από την άλλη πλευρά, ήταν σκληρή, εντατικοποιημένη εργασία μερικής απασχόλησης και δεν προέβλεπε κανονικό μισθό. Στην πραγματικότητα, η υποχρεωτική εργασία ήταν ο προθάλαμος της προνοιακής, αφού μόνο όσοι είχαν δοκιμαστεί στην πρώτη μπορούσαν να «προβιβαστούν» στη δεύτερη. Με την ολοκλήρωση έξι μηνών προνοιακής εργασίας κατοχυρώνονταν η ανανέωση του δικαιώματος λήψης των ασφαλιστικών παροχών ανεργίας από το κράτος, και, αργότερα, μετά το 1929, του επιδόματος κρίσης.¹⁴

Μιλάμε λοιπόν για τον *εκβιασμό* προς τους άνεργους να παρέχουν εργασία με αντάλλαγμα την παροχή του βοηθήματος. Μέχρι το 1924 λίγες μόνο κοινότητες απαιτούσαν εργασία ως άμεση αντιπαροχή για το εγγυημένο βοήθημα απορίας. Μέχρι την εισαγωγή αυτού του νόμου, αποδέκτες της δημόσιας φροντίδας για άπορους θεωρούνταν όσοι δημότες ήταν ανίκανοι προς εργασία ή είχαν προσωρινά ανάγκη βοήθειας λόγω παύσης εργασίας. Η ανεργία από μόνη της έπαιζε συγκριτικά μικρό ρόλο στην κατοχύρωση του βοηθήματος. Αφού μόνο οι ανίκανοι προς εργασία έπαιρναν βοήθημα μέχρι το 1924, εξυπακούεται ότι οι ικανοί έπρεπε να αναζητήσουν την τύχη τους στην αγορά εργασίας. Το 1924 όμως είχε γίνει σαφές στην κεντρική κυβέρνηση ότι τη συνέφερε να μεταφέρει ένα μέρος της φροντίδας για την ανεργία των ικανών προς εργασία στις τοπικές αρχές, ώστε να μην επαναληφθεί η κατάρρευση του συστήματος πρόνοιας που προκάλεσαν η κρίση, ο υπερπληθωρισμός, οι απολύσεις από το δημόσιο και η αύξηση της ανεργίας το 1923.

Ο υποχρεωτικός λοιπόν χαρακτήρας αυτού του είδους workfare συνίστατο στο ότι η άρνησή του σήμαινε την παύση του βοηθήματος. Συνεπώς, ακόμα κι αν στην περίπτωση της υποχρεωτικής εργασίας (Pflichtarbeit) δινόταν μόνο μια πολύ χαμηλή ημερήσια ή εβδομαδιαία αποζημίωση επιπλέον του βοηθήματος, δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για άμισθη ούτε για καταναγκαστική εργασία, εφόσον το κίνητρο ήταν το βοήθημα, δηλ. μια άθλια μορφή κοινωνικού μισθού.

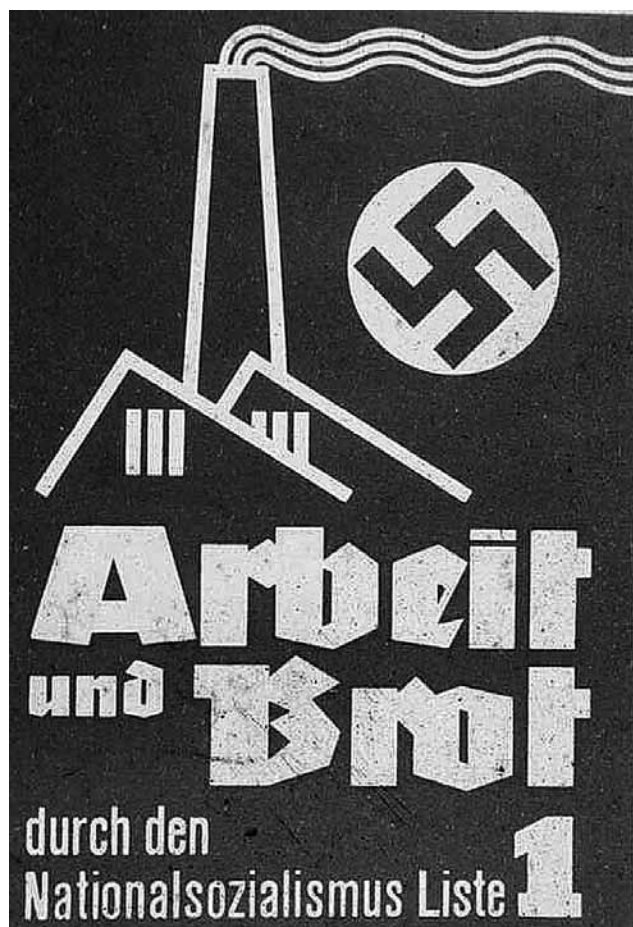
12. Σέρτζιο Μπολόνια, *Ναζισμός και εργατική τάξη*, εκδ. antifa scripta, 2011, σελ. 91.

13. Wolfgang Ayass, *Pflichtarbeit und Fürsorgearbeit: zur Geschichte der «Hilfe zur Arbeit» außerhalb von Anstalten*, Kassel: Univ.-Bibliothek, 2007, σελ. 4.

14. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το κοινωνικό κράτος της Βαϊμάρης, τα προγράμματα workfare και την κατοπινή χρήση τους από τους ναζί, βλ. W. Ayass, ό.π. David Crew, *Germans on Welfare*, Oxford, 1998 και Dan Silverman, *Hitler's Economy: Nazi Work Creation Programs, 1933-1936*, Harvard, 1998.

Ένα δεύτερο πρόβλημα με την προσέγγιση του Μπολό-νια είναι η ταύτιση της εργασιακής πολιτικής επί Βαϊμάρης με αυτήν του ναζιστικού καθεστώτος. Ωστόσο, όσον αφορά την υποχρεωτική εργασία αλλά και γενικότερα τη διαχείριση της ανεργίας, οι διαφορές είναι μεγάλες. Πριν το 1933 η χρήση της υποχρεωτικής εργασίας ήταν σπάνια – το 1928 μόνο 9 πόλεις την είχαν εισαγάγει. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης μειώθηκαν σταδιακά κατά πολύ οι θέσεις τής ακριβής προνοιακής εργασίας και αντίθετα αυξήθηκαν οι θέσεις τής κατά πολύ φτηνότερης υποχρεωτικής εργασίας. Εν τούτοις, μόνο ένα μικρό ποσοστό των ανέργων που έπαιρνε βοήθημα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στην υποχρεωτική εργασία (στα τέλη του 1930, και ανάλογα το δήμο, μόνο ένα 3 με 12% των ανέργων που έπαιρναν βοήθημα απασχολείτο έτσι). Δεν υπήρχε ομοιομορφία στην εφαρμογή της υποχρεωτικής εργασίας στα κρατίδια και με την πάροδο του χρόνου, προς το τέλος της Βαϊμάρης, ο αριθμός των ανέργων που υποβάλλονταν σε υποχρεωτική εργασία μειωνόταν όλο και περισσότερο λόγω των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες. Σύμφωνα μάλιστα με τον Hermann Baldes, έναν ανώτερο υπάλληλο της Πρόνοιας στη Φρανκφούρτη που αμφισβητούσε την αξία της υποχρεωτικής εργασίας, τα μετρητά που έπαιρναν οι άνεργοι, τα δωρεάν γεύματα και οι μετακινήσεις τελικά κόστιζαν πολύ ενώ η παραγωγικότητά τους ήταν χαμηλή. Η μόνη χρησιμότητά της έγκειτο στο γεγονός ότι ο άνεργος έπρεπε να δηλώνει παρών και άρα δεν μπορούσε να απασχολείται στη «μαύρη».¹⁵

Με τον ερχομό των ναζί στην εξουσία, τίθεται ως στόχος η μείωση του αριθμού όσων ανέργων έπαιρναν επίδομα. Το σοσιαλδημοκρατικό ψήφισμα της 13^{ης} Νοεμβρίου 1918 για τα επίδομα ανεργίας, που όριζε ρητώς ότι μόνο οι άνεργοι που «είναι διατεθειμένοι να δουλέψουν» θα τα παίρνουν, γίνεται τώρα πράξη: «Καμιά παροχή χωρίς αντιπαροχή». Ακόμα και κάτω από το καθεστώς έκτακτης ανάγκης της ύστερης αστικής δημοκρατίας, η πολιτική της υποχρεωτικής εργασίας ήταν αδύνατο να γενικευτεί για δύο λόγους: πρώτον, οι κυβερνήσεις της περιόδου 1930-32, διαχειρίζονταν την κρίση του '29 εφαρμόζοντας μια πολιτική «εσωτερικής υποτίμησης» – μείωση των πιστώσεων, των τιμών, των μισθών και των επιδομάτων, αποθέρμανση της οικονομίας και αύξηση της φορολογίας με στόχο τη δημιουργία πλεονάσματος· δεύτερον, το οργανωμένο εργατικό κίνημα, όσο κι αν είχε αποδυναμωθεί, αντιδρούσε στην παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας, ενώ ταυτόχρονα το KPD –που σε ορισμένες περιοχές, όπως το Ρουρ, τα μέλη του ήταν κατά 90% άνεργα– είχε οργανώσει ένα συγκρουσιακό κίνημα ανέργων που διεκδικούσε την

«Ψωμί και Εργασία», από το προεκλογικό πρόγραμμα του ναζιστικού κόμματος το 1932.

πληρωμή της υποχρεωτικής εργασίας με το μεροκάματο των συλλογικών συμβάσεων – ένα κίνημα που, ως το προσθέσουμε, συχνά ξέφευγε από τον έλεγχο της ηγεσίας του κόμματος.

Είναι αλήθεια ότι το 50% των πιστώσεων που διέθεσαν οι ναζί για τη διαχείριση και την καταπολέμηση της ανεργίας είχε δεσμευτεί ήδη από τις προηγούμενες κυβερνήσεις, οι οποίες όμως, για τους λόγους που προαναφέραμε, δίσταζαν να τις χρησιμοποιήσουν. Σε αντίθεση με τους «συντηρητικούς» προκατόχους τους, ο υπουργός Οικονομικών της νέας ναζιστικής κυβέρνησης, Σαχτ και ο σύμβουλος του Ράινχαρντ πίστευαν ότι η επέκταση των πιστώσεων, μέσω ενός ελλειματικού προϋπολογισμού, με στόχο την αύξηση των δημόσιων επενδύσεων και τη δημιουργία θέσεων εργασίας δεν αποτελούσε πληθωριστική απειλή· αρκεί ταυτόχρονα οι μισθοί και το γενικό επίπεδο των τιμών να ετίθεντο υπό κρατικό έλεγχο. Πράγματι, στα πλαίσια των προγραμμάτων για την ανεργία και της γενικότερης παρέμβασης του κράτους, η εισαγωγή του μισθού με το κομμάτι (Leistungslohn) κατέληξε σε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μέσα σε δύο χρό-

15. Βλ. W. Ayass, ό.π., σελ. 8.

νια, ρίχνοντας το κόστος της παραγωγής και ανεβάζοντας το ποσοστό κέρδους των επιχειρήσεων.

Το ενδιαφέρον για την υποχρεωτική εργασία αυξήθηκε καθώς η τελευταία ανταποκρινόταν επίσης στην εργασιακή πειθαρχία και τις αξίες της Volksgemeinschaft (της Λαϊκής Κοινότητας), δηλαδή στο ότι κανείς δεν παίρνει τίποτα χωρίς να προσφέρει στην εθνική «κοινότητα». Η απαγόρευση των αριστερών κομμάτων και των συνδικάτων, που αποτελούσαν πριν ένα σχετικό ανάχωμα στην επέκτασή της, βοήθησε τη διεύρυνση της επιβολής της υποχρεωτικής εργασίας, η οποία έφτασε να συμπεριλάβει, ανάμεσα στο 1933 και το 1936, το 20,7% των «βοηθούμενων» από τις τοπικές αρχές ανέργων ή αλλιώς το 5% της συνολικής απασχόλησης. Η διεύρυνση της επιβολής της είχε και μια άλλη χρησιμότητα για το καθεστώς: το βοηθούσε να διαγράφει από τους καταλόγους των ανέργων τους «αντικοινωνικούς (Asoziale) βοηθούμενους» που την αρνούνταν και να τους διαχωρίζει από τους «εθνικά υγιείς» και «καθώς πρέπει».

Εν κατακλείδι, όπως παραδέχονταν πολλοί ανώτεροι υπάλληλοι της κοινωνικής πρόνοιας, μόνο επί ναζι μπόρεσε ουσιαστικά να επιβληθεί με επιτυχία τόσο ο νόμος και η τάξη στα γραφεία της Πρόνοιας όσο και η υποχρεωτική εργασία, παρότι αργότερα, στα χρόνια που ακολούθησαν, από το 1936 μέχρι τον πόλεμο, ο αριθμός των «βοηθούμενων» ανέργων που έκαναν υποχρεωτική εργασία μειωνόταν σταθερά παράλληλα με τη μείωση του αριθμού των επιδοτούμενων ανέργων γενικά. Η δήλωση του Μαρτίνι, προέδρου της Πρόνοιας στο Αμβούργο το 1934, συνοψίζει κατά τρόπον εναργή τη δραστηριότητα που έκαναν οι ναζι στο συσχετισμό δύναμης ανάμεσα στη διοίκηση του κοινωνικού κράτους και τους «πελάτες» του, υπέρ της πρώτης:

Στο Εθνικοσοσιαλιστικό κράτος, οι ανώτεροι υπάλληλοι μπορούν και πάλι να διευθύνουν την πρόνοια με το κύρος που τους αρμόζει. Μπορούν να απορρίψουν τους ανάξιους, ν' ασκήσουν καταναγκασμό στους «αντικοινωνικούς», να ξεφορτωθούν αυτούς που εξαπατούν την πρόνοια. Μπορούν να τα κάνουν όλα αυτά επειδή πίσω τους στέκεται μια ισχυρή κρατική εξουσία. Η εποχή που τα τοπικά γραφεία της πρόνοιας γίνονταν εστίες των χειρότερων ταραχών, όταν δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν χωρίς αστυνομική προστασία, όταν οι υπάλληλοι έπρεπε να λάβουν αποφάσεις κάτω από την πίεση των μαζών, έχει περάσει. Οι μέρες που τα κομμουνιστικά στοιχεία ασκούσαν τρομοκρατία, που οι υπάλληλοι φτύνονταν στη μούρη και εισέπρατταν μελανοδοχεία και καρέκλες στο κεφάλι έχουν παρέλθει οριστικά.¹⁶

16. Παρατίθεται στο D. Crew, ό.π., σελ. 213.

Η ταύτιση της Βαϊμάρης (ακόμα και στην ύστερη περίοδό της) με ένα **κείνσιανικό-στρατοκρατικό-ρατσιστικό καθεστώς υποτίμησης (1933-36) και πολεμικής οικονομίας (1938-45)**, όπως το ναζιστικό, είναι παραπλανητική και λανθασμένη και αυτό φαίνεται καλύτερα αν δούμε την μετεξέλιξη ενός ακόμα θεσμού διαχείρισης της ανεργίας επί Βαϊμάρης. Η FAD (Freiwillige Arbeitsdienst – Εθελοντική Εργασιακή Θητεία) θεσπίστηκε από την κυβέρνηση Brüning το 1931, σαν πρόγραμμα «καταπολέμησης» της ανεργίας των νέων, κυρίως αυτών που έπαιρναν επίδομα ανεργίας και όχι προνοιακό βοήθημα. Ήταν εθελοντική, με 5μηνη διάρκεια και «κοινωνοφελή» χαρακτήρα. (Οι εθελοντές συνέχιζαν να παίρνουν το επίδομα ανεργίας ή αντ' αυτού λάμβαναν κάποια ελάχιστα αυξημένη αμοιβή). Οργανωνόταν από φορείς όπως εκκλησίες ή κόμματα αλλά με κρατική χρηματοδότηση. Ουσιαστικά χρησιμοποιήθηκε περισσότερο ως εργαλείο περιστολής εργασιακών δικαιωμάτων παρά ως καταναγκαστική εργασία. Το 1932, στο αποκορύφωμά της, δεν ξεπερνούσε τους 285.000 εθελοντές και συνάντησε αντίδραση από τα αριστερά κόμματα.¹⁷ Με τον ερχομό των ναζι στην εξουσία, η FAD μετονομάζεται σε RAD (Reichsarbeitsdienst – Κρατική Εργασιακή Θητεία) και γίνεται υποχρεωτική το 1935, με εξαμηνιαία διάρκεια πριν τη στρατιωτική θητεία κάθε νέου. Ο αριθμός των «ωφελούμενων» ανέργων της RAD μειώνεται και σταθεροποιείται γύρω στους 220.000 το 1937, αφού ήδη σε πολλούς τομείς, αντί για πλεόνασμα ανέργων, έφτασε να υπάρχει έλλειψη εργατών, ανερχόμενος στο ανώτερό του επίπεδο το 1939 (340.000 «εργάτες»). Αν και χρησιμοποιήθηκε (και προπανανδίστηκε) ως πρόγραμμα «καταπολέμησης της ανεργίας» και προέβλεπε βαριά χειρωνακτική εργασία σε εγγειοβελτιωτικά έργα, σε αγροτικές εργασίες την εποχή του τρύγου, στην κατασκευή δρόμων (αλλά όχι των Autobahnen) και την οικοδόμηση δημόσιων κτιρίων, επρόκειτο στην ουσία για ένα εργαλείο παραστρατιωτικής, φυλετικής εκπαίδευσης και εμπέδωσης της εργασιακής ηθικής, δηλαδή για ένα θεσμό της Volksgemeinschaft που προετοίμαζε ιδεολογικά και υλικά τη στρατιωτικοποιημένη εργασία και τον πόλεμο. Όχι τυχαία, ονομάστηκε «εφαρμοσμένος Εθνικοσοσιαλισμός».

Ανακριβώς παρουσιάζονται από τον Μπολόνια και άλλα προγράμματα καταπολέμησης και διαχείρισης της ανεργίας που εφαρμόστηκαν τα πρώτα χρόνια του ναζιστικού καθεστώτος, δηλαδή ως εκτεταμένη υποχρεωτική/καταναγκαστική

17. «Η αριστερή πτέρυγα του SPD την πολέμησε για λόγους αρχής θεωρώντας την, όπως και την υποχρεωτική εργασία, ως μέτρο διάλυσης του κοινωνικού κράτους, στρατιωτικοποίησης της κοινωνίας και εισαγωγής της μισθωτής δουλείας». Kiran Klaus Patel, *Soldiers of Labor*, Cambridge, 2005, σελ. 47.

κή εργασία κι αυτά (οι δύο αυτοί όροι παρουσιάζονται συστηματικά από τον συγγραφέα ως ταυτόσημοι):

Το ναζιστικό καθεστώς καυχήτο, για παράδειγμα, πως κατάφερε να απορροφήσει κάπου 8.000.000 ανέργους σε διάστημα δύο χρόνων. Δε θα πρέπει να ξεχνάμε, ωστόσο, πως περίπου το 70% των θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν από το καθεστώς ήταν στα πλαίσια του προγράμματος δημόσιων έργων, όπως οι αυτοκινητόδρομοι (Autobahnen), και ότι το εργατικό δυναμικό που απασχολούνταν στα έργα αυτά υπαγόταν στο νόμο περί υποχρεωτικής εργασίας (Pflichtarbeit). Αυτή ήταν εξάλου και μία από τις βασικές αιτίες της αυξανόμενης δυσαρέσκειας που κέρδιζε έδαφος ανάμεσα στους εργάτες και που την περίοδο 1935-1936 γέννησε αυτό που κάποιοι ονόμασαν «κύκλο απεργιών». Οι αστυνομικές αρχές και τα όργανα του Κόμματος κατέγραψαν την περίοδο εκείνη 260 περιπτώσεις στάσεων εργασίας, οι περισσότερες από τις οποίες λάμβαναν χώρα στα εργοτάξια των αυτοκινητόδρομων ή σε άλλα δημόσια έργα. Είναι, επιπλέον, ενδεικτικό πως τα λίγα στοιχεία που υπάρχουν σχετικά με τους υποκινητές αυτών των στάσεων σημαίνει πως η πλειοψηφία των εργατών που πρωτοστατούσαν στις εν λόγω διαμαρτυρίες είχαν ήδη μία, έστω και μικρή, εμπειρία από τα στρατόπεδα εργασίας.¹⁸

Για να γενικεύσει στη συνέχεια αναφερόμενος στη ναζιστική περίοδο και την εργασιακή πολιτική των ναζί συνολικά:

η συντριπτική πλειοψηφία των εργατών δούλευε σε θέσεις λίγο ως πολύ καταναγκαστικής εργασίας.

Τα πρώτα χρόνια της ναζιστικής δικτατορίας (1933-35), τα προγράμματα καταπολέμησης και διαχείρισης της ανεργίας (με τη θεαματική πτώση της από 34% το Γενάρη του 1933 σε 13,5% τον Ιούλιο του 1934) είναι αλήθεια ότι έπαιξαν έναν σε μεγάλο βαθμό προπαγανδιστικό ρόλο. Βασίστηκαν στη φτηνή και ανειδίκευτη εργασία που προσφερόταν αφειδώς από τους πρώην ανέργους, τους οποίους οι ναζί επείγονταν να μαζέψουν από τους πάντα επικίνδυνους δρόμους. Απασχόλησαν την περίοδο 1933-34 το ¼ των ανέργων, δηλ. γύρω στα 1,3 εκατ. άτομα από τα 5 εκατ. που ήταν οι άνεργοι τον Ιούνιο του 1933 όταν ξεκίνησε το Πρώτο Πρόγραμμα Ράινχαρντ, αλλά η συμβολή τους στην αναθέρμανση της οικονομίας συνολικά ήταν μεγάλη, με αποτέλεσμα πολλοί περισσότεροι άνεργοι να βρουν δουλειά μέσω της εκτός κρατικών προγραμμάτων αγοράς εργασίας (περισσότερα σχετικά, βλ. παρακάτω).

Γραμματόσημο που διαφημίζει τη RAD.

τω, στο κεφάλαιο **Οι υλικές και οι συμβολικές πλευρές της Volksgemeinschaft**). Για να σταθούμε στους αυτοκινητόδρομους, οι χιλιάδες πρώην άνεργοι που απασχολήθηκαν για χρόνια στην κατασκευή τους δεν υπάγονταν σε καθεστώς άμισθης υποχρεωτικής εργασίας. Ο μισθός τους, που καθοριζόταν από το RfAA (Ινστιτούτο Απασχόλησης και Ασφάλισης Ανέργων), τους TdA (Επιμελητές Εργασίας – σώματα που καθόριζαν τους μισθούς και με τα οποία οι ναζί αντικατέστησαν τα συνδικάτα) και τους ιδιώτες εργολάβους που αναλάμβαναν την κατασκευή των αυτοκινητόδρομων, διέφερε από περιοχή σε περιοχή και καθοριζόταν σε σχέση με τον τοπικό μισθό του ανειδίκευτου εργάτη που απασχολούνταν σε εκσκαφές. Μερικοί εργάτες πέτυχαν μισθούς που συγκρίνονταν με το μέσο μισθό των βιομηχανικών εργατών ενώ άλλοι έπαιρναν πολύ χαμηλότερους. Τόσο οι TdA όσο και το DAF¹⁹ προσπαθούσαν να αυξήσουν τα μεροκάματα για να περιορίσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις διεκδικήσεις και τις ταραχές που κάθε τόσο διατάραζαν την κοινωνική ειρήνη και καθυστέρουσαν το έργο.²⁰ Αν δούμε τα προγράμματα καταπολέμησης και διαχείρισης της ανεργίας στην Ανατολική Πρωσία (όπου οι ναζί περηφανεύονταν ότι εξαφάνισαν την ανεργία με το τοπικό Πλάνο Koch), θα διαπιστώσουμε ότι στα εγγειοβελτιωτικά

18. Σ. Μπολόνια, ό.π., σελ. 92.

19. Γερμανικό Μέτωπο Εργασίας – το ναζιστικό συνδικάτο.

20. Βλ. Dan Silverman, ό.π., κεφ. 7.

Τουριστική αφίσα που διαφημίζει τους γερμανικούς αυτοκινητόδρομους.

έργα και στην κατασκευή επαρχιακών δρόμων, που χρησιμοποιήθηκαν οι πρώην άνεργοι, ο μισθός ήταν χαμηλότερος από το βασικό που ίσχυε για τον ανειδίκευτο εργάτη στο κρατίδιο,²¹ αλλά δεν επρόκειτο για υποχρεωτική εργασία με την έννοια που χρησιμοποιεί αυτό τον όρο ο Μπολόνια, ότι ήταν δηλαδή άμισθη ή καταναγκαστική. Από την άλλη, οι αρχικά μέτριες αυξήσεις στις δαπάνες για τους επανεξοπλισμούς, τα μετέπειτα χρόνια γιγαντώθηκαν και όλοι οι τομείς που συναρθρώνονταν με την πολεμική βιομηχανία χρησιμοποίησαν κυρίως ειδικευμένη και μάλιστα καλοπληρωμένη εργασία. Αν λοιπόν ισχυριστεί κανείς, όπως κάνει ο Μπολόνια, ότι

Όλα τα παραπάνω, μαζί με το γεγονός πως η συντριπτική πλειοψηφία των εργατών δούλευε σε θέσεις λίγο ως πολύ καταναγκαστικής εργασίας, καθιστούν εν πολλοίς αναξιόπιστη τη θεωρία πως το ναζιστικό καθεστώς αποτελούσε μια αναβαθμισμένη εκδοχή ενός εφαρμόσιμου Κεϋνσιανισμού. Θα ήταν, αντίθετα, πιο ακριβές να πούμε πως το καθε-

στώς συνδύαζε έναν αριθμό λειτουργιών που θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε κεϋνσιανές (με την έννοια της χρηματοδότησης δημοσίων έργων για τη δημιουργία θέσεων εργασίας) με προνοιακού τύπου μηχανισμούς κληρονομημένους από τη Βαϊμάρη· και όλα αυτά ταγμένα στην υπηρεσία ενός συστήματος βίας και καταπίεσης που είχε τοποθετήσει τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στο κέντρο της εργασιακής του πολιτικής²²

τότε θα θεωρούσε, λανθασμένα και μονοδιάστατα, ότι δεν ήταν παρά μόνο η χρήση του τρόμου ενάντια στην εργατική τάξη που έκανε δυνατή μια τεράστια επιχείρηση εκμετάλλευσης. Τα στοιχεία δεν δείχνουν ότι οι εργάτες φτώχυναν περισσότερο την περίοδο 1933-1939, αλλά, αντίθετα, όπως θα δούμε παρακάτω στο κεφάλαιο για τη Volksgemeinschaft, μετά το 1936-1937 οι επανεξοπλισμοί και η πλήρης απασχόληση έδωσαν μια συνολική ώθηση στους μισθούς. Η ναζιστική εργασιακή πολιτική ήταν μια αγωνιώδης προσπάθεια μείωσης των κινδύνων εμφάνισης πολιτικής ανυποταξίας και κοινωνικής δυσανεξίας, γι' αυτό συμπεριελάμβανε επίσης παραχωρήσεις και απολαβές. Η τρομοκρατία αντισταθμιζόταν με τη «δωροδοκία» των εργατών και οι ναζί είχαν αφομοιώσει πολύ καλά τα μαθήματα της επανάστασης του 1918: η πολιτική αντιμετώπισης της εργατικής τάξης έπρεπε να έχει τη λειτουργία μιας προληπτικής ειρήνευσης στο εσωτερικό μέτωπο. Αλλά όχι μόνο αυτό. Ακόμα περισσότερο, η λυσσαλέα μάχη για ηγεμονία στην Ευρώπη όχι μόνο δεν έπρεπε να εμποδιστεί από εσωτερικές ταραχές αλλά επισπεύσθηκε κιόλας από τη δυνητική απειλή που αποτελούσε ο εσωτερικός εχθρός, όπως θα δούμε παρακάτω.

Αν δεν αναγνωρίζαμε όλα τα στοιχεία της ναζιστικής πολιτικής καρότου και μαστίγιου, τότε θα υποβαθμίζαμε, όπως κάνει ο Μπολόνια, το βαθμό ενσωμάτωσης των Γερμανών εργατών μέσω των «δωροδοκιών» του ναζιστικού welfare και θα τονίζαμε υπερβολικά τις, ούτως ή άλλως μειοψηφικές, μορφές υποχρεωτικής εργασίας των πρώτων χρόνων, καταλήγοντας να τους δούμε ως θύματα και μόνο του καθεστώτος.

Αλλά και για τα χρόνια από το 1938 και μετά, ο Μπολόνια έχει άδικο όταν λέει ότι

Η προοδευτική γερμανική ιστοριογραφία μάς έδωσε μια χρήσιμη οπτική των χρόνων της πολεμικής οικονομίας – κυρίως σε ό,τι αφορά την πολυεθνική σύνθεση της εργατικής τάξης, την ανελαστικότητα που χαρακτήριζε την εθνική

21. Dan Silverman, *Fantasy and Reality in Nazi Work-Creation Programs, 1933-1936*, *Journal of Modern History* τ. 65, 1993, σελ. 113-151.

22. Σ. Μπολόνια, ό.π., σελ. 93.

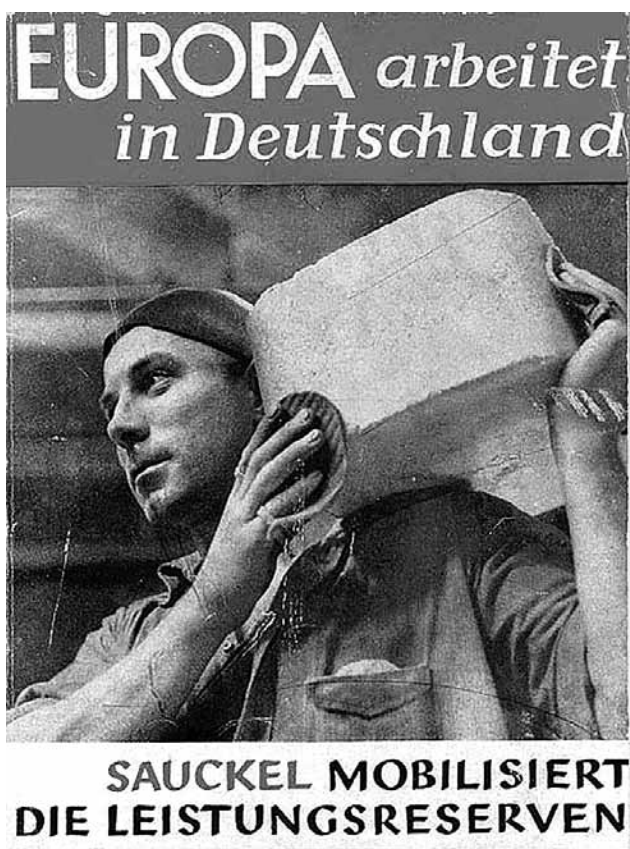
της διαστρωμάτωση και το γεγονός ότι το 80% των εργα-
τών δούλευαν υπό καταναγκαστικό καθεστώς.²³

Κι αυτό γιατί δεν αναφέρει ότι δεν ήταν η γερμανική εργατική τάξη αυτή που βρέθηκε μετά το 1938-39 σε καθεστώς καταναγκαστικής εργασίας αλλά η ξένη. Όπως έχει δείξει ο Καρλ Χάιντς Ροτ, καθώς το γερμανικό ναζιστικό κράτος, που διαδέχτηκε την περίοδο αποπληθωριστικής απορύθμισης της ύστερης Βαϊμάρης, περνούσε από τη φάση των προγραμμάτων εργασίας μέσω ελλειμματικών δαπανών στην πλήρη απασχόληση των επανεξοπλισμών, για να καταλήξει στην πολεμική οικονομία, οι μορφές ανελεύθερης/στρατιωτικοποιημένης εργασίας πολλαπλασιάζονταν και έφτασαν να καλύψουν μια τεράστια έκταση στην Ευρώπη, που περιλάμβανε τις προσαρτημένες περιοχές, τις κατεχόμενες περιοχές και τα δορυφορικά συμμαχικά καθεστώτα. Είτε με στρατολόγηση εργασίας και κατευθείαν χρήση της εντός των κατεχομένων περιοχών είτε με μεταφορά εργατών στο Ράιχ είτε με απέλαση και εγκλεισμό, όπως στην περίπτωση των εβραίων, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και από το 1943-44 στις πολεμικές βιομηχανίες, οι μορφές ανελεύθερης εργασίας αφορούσαν όλο και περισσότερο ξένους εργάτες. Κλιμακωτά,

- στην «καλύτερη» μοίρα βρίσκονταν ξένοι εργάτες που δούλευαν με ομαδικά συμβόλαια, μετά από διακρατικές συμφωνίες που είχε συνάψει το ναζιστικό καθεστώς το 1936-37 (π.χ. με Ιταλία, Βέλγιο, Ολλανδία αλλά και Γαλλία), εργάτες που ήταν μεν μισθωτοί, αλλά υπόκειντο σε πλήθος περιορισμών (απαγόρευση αλλαγής εργασίας, ποινές σε περίπτωση σπασίματος του συμβολαίου, μονομερή επιμήκυνση του συμβολαίου κ.α.)·
- κατόπιν ακολουθούσαν οι πολωνοί εργάτες (που απασχολήθηκαν από το 1939 και μετά) και εργάτες από ανατολική Ευρώπη γενικότερα (Τσεχοσλοβακία, ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβία) που υφίσταντο μεγάλες ρατσιστικές διακρίσεις·
- μετά οι αιχμάλωτοι πολέμου που νοικιάζονταν στις επιχειρήσεις.²⁴

23. Σ. Μπολόνια, ό.π., σελ. 46.

24. Έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες καταγραφής των διαιρέσεων εντός των ξένων προλεταρίων, βάσει των μισθολογικών διαφορών τους. Σύμφωνα με έναν υπολογισμό που βασίζεται σε διάφορα στατιστικά δεδομένα της εποχής, στο μέσο ακαθάριστο μισθό των 2.000 μάρκων, που αντιστοιχούσε σε ένα γερμανό ή ξένο εργάτη από τη δυτική Ευρώπη, ο μισθός των ξένων εργατών από την κεντρική και ανατολική Ευρώπη δεν ξεπερνούσε τα 1.000 μάρκα. Η πραγματική διαφορά όμως ήταν ακόμη πιο μεγάλη, καθώς οι αποδοχές των ανατολικών εργατών υπόκειντο σε επιπλέον φορολογία, περίπου 15% επί του ακαθάριστου μισθού ή επιπλέον μείωση 150 μάρκων. Για μια σύνοψη της παραπάνω συζήτησης, βλ. J. Beyer και S. Schneider, *Forced labour under Third Reich*, Nathan Associates Inc.

Από το εξώφυλλο του εικονογραφημένου βιβλίου με τίτλο *Η Ευρώπη δουλεύει στη Γερμανία: ο Sauckel επιστρατεύει τις εργατικές εφεδρείες, που κυκλοφόρησε την άνοιξη του 1942 μαζικά, σε μια προσπάθεια να παρουσιάσει τους ξένους εργάτες στη Γερμανία σαν εθελοντές για τους σκοπούς του Τρίτου Ράιχ.*

...και η πραγματικότητα: ξένες εργάτριες στο επιφορτισμένο με την επισκευή οχημάτων της Wehrmacht εργοστάσιο της Daimler στο Μινσκ.

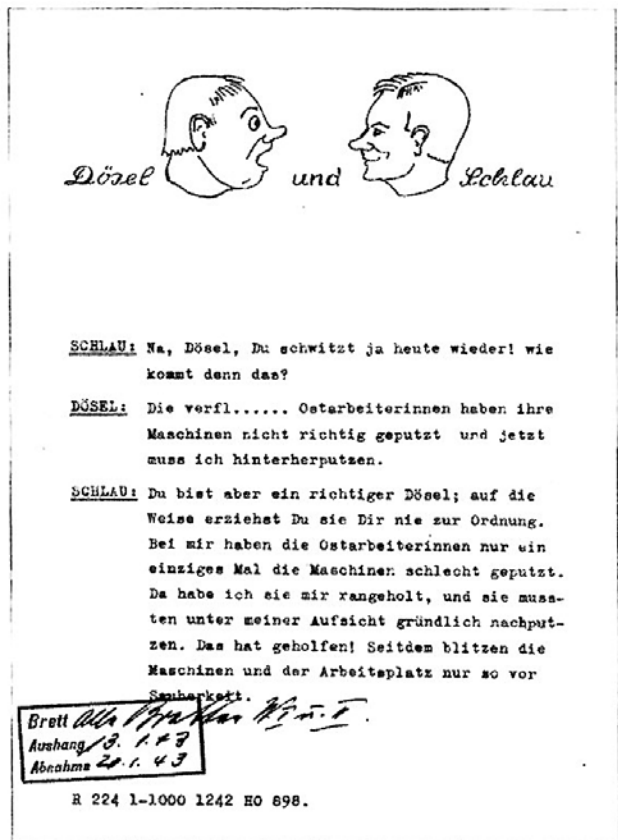

(Σκίτσο από την εφημερίδα *Amstettner Anzeiger*, 18 Απριλίου 1943, που υπενθυμίζει την υποδεέστερη θέση των πολωνών εργατών έναντι των γερμανών)

«Η εισαγωγή Πολωνών στην οικονομία και τη γεωργία δεν θα έπρεπε να εξαφανίσει τα αυτονόητα όρια της επιφυλακτικότητας. Μόνο οι γερμανοί λαϊκοί σύντροφοι είναι συνδαιτημόνες μας!»

Καθώς η γερμανική ηγεμονία διευρυνόταν στα χρόνια του Blitzkrieg, κάθε κατακτημένη εθνική πληθυσμιακή ομάδα έπαιρνε τη θέση της στο ευρύ φάσμα εργασιακών σχέσεων που έφτανε μέχρι την καθαρά καταναγκαστική εργασία. Έτσι, το 1943, παράλληλα με τα 18,81 εκατομμύρια ελεύθερων γερμανών εργατών, υπάρχουν 4,84 εκ. ξένοι εργάτες, 1,62 εκ. αιχμάλωτοι πολέμου και 200 χιλιάδες αιχμάλωτοι στρατοπέδων συγκέντρωσης, για να φτάσουν ένα χρόνο αργότερα οι ξένοι εργάτες τα 5,3 εκ., οι αιχμάλωτοι πολέμου το 1,83 εκ. και οι αιχμάλωτοι στρατοπέδων συγκέντρωσης τις 520 χιλιάδες, πλάι στα 20 εκ. ελεύθερων γερμανών εργατών, αποτελώντας δηλαδή το 27% της συνολικής απασχόλησης! Συνεπώς, μέσα σε ένα συνολικά επιστρατευμένο, με την έναρξη του πολέμου, προλεταριάτο, ο κατακερματισμός του οποίου γινόταν με ρατσιστικούς και εθνικούς όρους,

- στην κορυφή της πυραμίδας βρισκόταν ένα πλειοψηφικό στρώμα γερμανών εποπτών και ελεύθερων εργατών,
- ακολουθούσαν οι ομάδες των γερμανών εργατών που υπόκειντο σε περιορισμούς μετακίνησης από τη δουλειά τους ή είχαν επιστρατευθεί στο χώρο εργασίας τους – το 1939 ήταν 800.000 άτομα· μειώθηκαν αρκετά τα αμέσως

Διάλογος μεταξύ «ξύπνιου» και «χαζούλη» γερμανού εργάτη σχετικά με την αναγκαιότητα επίβλεψης των ανατολικοευρωπαίων εργατριών που δεν καθαρίζουν σωστά τα μηχανήματα.

επόμενα χρόνια καθώς αυξανόταν η χρήση ξένων αιχμάλωτων-εργατών, για ν' αυξηθούν ξανά προς το τέλος του πολέμου (ήταν, ας πούμε, κάτι σαν επιστρατευμένοι δημόσιοι υπάλληλοι)

- μετά, όπως προαναφέραμε, οι ξένοι εργάτες με συμβόλαια, αυστηρά ιεραρχημένοι κατά εθνικές ομάδες και βαθμό ειδίκευσης,
- κατόπιν οι αιχμάλωτοι πολέμου που έμεναν σε στρατόπεδα κοντά στους χώρους εργασίας τους
- και στον πάτο συνωθούνταν οι κολασμένοι εργάτες των στρατοπέδων συγκέντρωσης.²⁵

25. «Αποφασιστικής σημασίας για την πολιτική συμπεριφορά της εργατικής τάξης συνολικά ήταν ότι στην απίστευτη καταπίεση των ξένων εργατών δεν συμμετείχε μόνο μια μικρή ομάδα 'απάνθρωπων ατόμων της ασφάλειας της επιχείρησης, των SS και της Γκεστάπο', αλλά ήταν ενσωματωμένοι σ' αυτό το σύστημα πολλοί γερμανοί εργάτες και σε κάθε περίπτωση επωφελούνταν οι ίδιοι. Οι γερμανοί εργάτες είχαν καλύτερες θέσεις και άρα μεγαλύτερους μισθούς· εντός της κοινωνικής κλίμακας της επιχείρησης δεν ήταν ο πάτος αλλά από κάτω τους βρισκόταν οι ξένοι γενικά, οι πολωνοί, οι ανατολικοευρωπαίοι εργάτες, οι αιχμάλωτοι πολέμου, οι τσιγγάνοι, οι εβραίοι που ήταν στερημένοι των δικαιωμάτων τους, πολύ περισσότερο από ό,τι ήταν αυτοί». Karl Heinz Roth, *Die «andere» Arbeiterbewegung*, Trikont Verlag, 1977, σελ. 151.

(Παρεμπιπτόντως, αυτό «το 80% των εργατών», που αναφέρει ο Μπολόνια, ότι «δούλευαν υπό καταναγκαστικό καθεστώς», αναφέρεται από τον Ροτ ως το ποσοστό των ανελεύθερων εργατών που δούλευαν σε υψηλής τεχνολογίας, ολοκληρωτικού τύπου επιχειρήσεις (Siemens, Daimler-Benz κλπ), επιχειρήσεις στις οποίες η συσσώρευση κεφαλαίου βασιζόταν στους εξοπλισμούς και τον πόλεμο· από τα παραπάνω συνάγεται ότι πρόκειται στη συντριπτική τους πλειοψηφία για ξένους εργάτες).²⁶ Συνοψίζοντας μέχρι εδώ: ο Μπολόνια υποβαθμίζει τη ρήξη με τη δημοκρατική μεσολάβηση της ταξικής σχέσης που σηματοδοτούν οι ναζί, τονίζοντας υπερβολικά τη συνέχεια με τη Βαϊμάρη και συγχέοντας τα τότε προγράμματα διαχείρισης της ανεργίας με την καταναγκαστική εργασία που επιβλήθηκε μετά το 1938 στους ξένους εργάτες και τους γερμανοεβραίους στα εργοστάσια αιχμής και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Κατά συνέπεια, οι πολιτικές ενσωμάτωσης της Volksgemeinschaft και τα όποια πολιτικά συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από τη χρήση και τις συνέπειες των εθνικών διαιρέσεων εντός της τάξης μένουν έξω από την ανάλυσή του.

«Ελεύθερη», «ανελεύθερη» και καταναγκαστική εργασία

Ας σταθούμε λίγο στη λειτουργία και τη φύση του κοινωνικού κράτους και στην πολυμορφία των εργασιακών σχέσεων στον καπιταλισμό σε ένα πιο θεωρητικό επίπεδο. Ήδη από τις απαρχές του κοινωνικού κράτους οι παροχές έπρεπε να συνδεθούν με τον γενικό καταναγκασμό προς εργασία που είναι σύμφυτος με τον καπιταλισμό. Αν αυτός ο καταναγκασμός πρέπει να πραγματώνεται με τη διαρκή αναπαραγωγή του διαχωρισμού των προλετάρων από τα μέσα παραγωγής και συντήρησης, τότε η αντίφαση που ενυπάρχει στις παροχές του κοινωνικού κράτους –η τάση του να προσφέρει

εγγυημένο εισόδημα, εγγυημένα μέσα συντήρησης, χωρίς εργασία– λύνεται προς όφελος του κεφαλαίου, στο βαθμό που αυτές μπορούν συνδεθούν ρητά με την παροχή ζωντανής εργασίας: η «κοινωνική ασφάλιση» είναι ότι έχεις κερδίσει με την εργασία σου –που στον καπιταλισμό είναι έτσι κι αλλιώς καταναγκαστική– πράγμα που σε καθιστά «εργατική» τάξη, σ' αντίθεση με τα «παράσιτα» που παίρνουν βοήθημα πρόνοιας. Ωστόσο, όσο κι αν είναι γενικά σωστή η ταύτιση της «ελεύθερης εργασίας» με τη μισθωτή δουλεία, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε ότι στο πλαίσιο των αντιφατικών ενοποιημένων στιγμών της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας υπάρχει διαβάθμιση εντός της παγκόσμιας εργασιακής δύναμης: η νομικά αναγνωρισμένη διαπραγματευτική δύναμη που κατέχει ένας ελεύθερος εργάτης που έχει συνάψει ατομικό συμβόλαιο ή είναι μέτοχος ενός συλλογικού συμβολαίου τον διαφοροποιεί απ' αυτόν που κάνει υποχρεωτική εργασία με αντάλλαγμα προνοιακά βοηθήματα, αλλά και οι δύο αυτές μορφές εργασίας –η ελεύθερη και η υποχρεωτική– διαφέρουν πλήρως από αυτήν της καταναγκαστικής εργασίας στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τρία κριτήρια θα μπορούσαμε να βάλουμε για να διακρίνουμε την «ελεύθερη» εργασία που είναι το θεμέλιο του καπιταλισμού από την «ανελεύθερη»: την ύπαρξη συμβολαίου, την κινητικότητα της εργασιακής δύναμης και τη διαπραγματευτική δύναμη. Όσο κι αν οι μορφές workfare της Βαϊμάρης ή των πρώτων χρόνων του ναζιστικού καθεστώτος απομακρύνονται σε κάποιο βαθμό από την «ελεύθερη» εργασία, δεν μπορούν να συγκριθούν με την ξεκάθαρα ανελεύθερη, καταναγκαστική εργασία των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Με το να μη βάζει ο Μπολόνια κανένα κριτήριο, συγχέει διαφορετικά πράγματα και ευνοεί μια οπτική όπου ο καπιταλισμός ταυτίζεται με μια συγκεκριμένη ιστορική του μορφή, τη φασιστικού τύπου επιβολή καταναγκαστικής εργασίας.

Η παγκόσμια συσσώρευση του κεφαλαίου όμως δεν μπορεί να βασιστεί αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο στην ανελεύθερη εργασία, δηλαδή στη γενικευμένη δουλεία. Ο δούλος ανήκει στον αφέντη του, αποτελεί κομμάτι του σταθερού του κεφαλαίου, και εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του αφέντη αν θα τον κρατήσει, αν θα τον πουλήσει, αν θα τον νοικιάσει σε κάποιο άλλο αφεντικό ή αν θα τον σκοτώσει. Όμως η κινητικότητα και η διαθεσιμότητα της εργασιακής δύναμης, η μετατροπή του παραγωγού σε *vogelfrei* –σε «ελεύθερο πουλί που ο καθένας μπορεί να σκοτώσει»– είναι βασικό στοιχείο της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ο κάθε καπιταλιστής πρέπει να μπορεί να βρίσκει πάντα διαθέσιμη εργασιακή δύναμη, στην πρώτη πράξη της κυκλοφορίας του κυκλώματος του συνολικού κεφαλαίου, και να την εντάσσει στην καπιταλιστική παραγωγή ως μεταβλητό κεφάλαιο. Αυτή η συνθήκη διασφαλίζεται και από το γεγονός ότι ο ελεύθερος εργάτης μπο-

26. Karl Heinz Roth, *Unfree labour in the area under German hegemony, 1930-1945: some historical and methodological questions*, στο Tom Brass (ed.), *Free and Unfree labour – the debate continues*, Peter Lang AG, European Academic Publishers, Βέρνη, 1997. Στο συγκεκριμένο κείμενο του Ροτ, ωστόσο, τα χρόνια της ύφεσης στην ύστερη περίοδο της Βαϊμάρης και η ναζιστική περίοδος αντιμετωπίζονται ως μία ιστορική ενότητα, γιατί θεωρεί τις διάφορες μορφές workfare επί Βαϊμάρης ανελεύθερη εργασία, όπως την αποκαλεί, η οποία προετοίμασε το δρόμο για τα προγράμματα εργασίας του Χίτλερ, την πλήρη αλλά με περιορισμούς απασχόληση στα χρόνια της πολεμικής οικονομίας και τέλος τη δουλεία και την εξόντωση μέσω εργασίας στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Φυσικά, εγείρουμε κι εδώ τις ίδιες ενστάσεις, όπως κάναμε και στα παραπλήσια επιχειρήματα του Μπολόνια, ενστάσεις που σχετίζονται τόσο με την υποβάθμιση των διαφορών ανάμεσα στη Βαϊμάρη και το ρατσιστικό ναζιστικό καθεστώς, όσο και με την αγνόηση των συνεπειών που είχαν οι μελετημένες και μεγάλες διαιρέσεις εντός της τάξης και οι υλικές και συμβολικές απολαβές της Volksgemeinschaft όσον αφορά στην έλλειψη ανοιχτής αντίστασης από την πλευρά των γερμανών εργατών.

ρεί να διακόψει το συμβόλαιό του με έναν καπιταλιστή και να αναζητήσει νέο αγοραστή για την εργασιακή του δύναμη. Επιπλέον, επειδή σκοπός της εργασίας του μισθωτού εργάτη είναι ο μισθός, είναι δεκτικός σε αλλαγές του ίδιου του περιεχομένου της εργασίας του και μπορεί κατά τη διάρκεια της ζωής του να αναζητήσει δουλειά σε διαφορετικούς ή ακόμα και σε καινούργιους κλάδους της παραγωγής. Σε αντίθεση με τον δούλο, που συνήθως δεν παίρνει μισθό, ο ελεύθερος εργάτης είναι αναγκαίος παράγοντας για την πραγματοποίηση της αξίας και της υπεραξίας, στη δεύτερη πράξη της κυκλοφορίας του κυκλώματος του συνολικού κεφαλαίου, αφού με τον μισθό του αγοράζει καπιταλιστικά εμπορεύματα για να συντηρηθεί.

Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει ως αποτέλεσμα και προϋπόθεση την ύπαρξη διαθέσιμης εξειδικευμένης εργασιακής δύναμης, η οποία παρέχεται όχι αποκλειστικά, αλλά πάντως κατά κανόνα από ελεύθερους μισθωτούς εργάτες. Ο δούλος υπόκειται σε άμεσο καταναγκασμό γι' αυτό δουλεύει, και όχι για τη δική του ύπαρξη που έτσι κι αλλιώς δεν του ανήκει. Ο ελεύθερος εργάτης υπόκειται σε οικονομικό καταναγκασμό οργανωμένο από την αγορά και το κοινωνικό κράτος. Η επιβίωσή του εξαρτάται από τη συνεχή πώληση της εργασιακής του δύναμης σε κάποιον καπιταλιστή. Αυτή η συνθήκη κάνει την εργασία του ελεύθερου εργάτη πιο παραγωγική και εντατική και την εργασιακή του δύναμη ανοιχτή σε κάθε είδους εξειδίκευση και βελτιώσεις:

Η συνείδηση (ή καλύτερα η ιδέα) του ελεύθερου αυτοκαθορισμού, της ελευθερίας, και το συνδεδεμένο με αυτήν *feeling of responsibility* [αίσθημα ευθύνης], κάνει τον έναν πολύ καλύτερο εργάτη από τον άλλον· διότι αυτός, όπως κάθε πωλητής εμπορευμάτων, είναι υπεύθυνος για τα εμπορεύματα που παρέχει και πρέπει να τα παρέχει σε μια συγκεκριμένη ποιότητα, αν δεν θέλει να βγει εκτός μάχης από άλλους πωλητές εμπορευμάτων του ίδιου είδους.²⁷

Ο ελεύθερος εργάτης είναι υπεύθυνος για την ποιότητα του μοναδικού εμπορεύματος που έχει προς πώληση· όσο καλύτερο είναι το εμπόρευσμά του τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει να το πουλήσει και μάλιστα σε όσο γίνεται καλύτερη τιμή, αφού για τον μεμονωμένο εργάτη ο μισθός σχετίζεται με την προσωπική του επίδοση, την εργατικότητα του, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εργασιακής του δύναμης και αποτελεί κίνητρο για την περαιτέρω εκπαίδευση και ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Αυτό το «αίσθημα ατομικής ευθύνης» προσπάθησε να καλλιεργήσει, όπως θα δούμε, και το εθνικοσοσιαλιστικό κοινωνικό κράτος. Αντίθετα, για τον δούλο οι ιδιαίτερες

δεξιότητές του μπορεί να αυξάνουν την τιμή του αλλά αυτό δεν αφορά τον ίδιο αλλά τον ιδιοκτήτη του. Αυτό που λαμβάνει ο δούλος, είτε σε χρηματική μορφή είτε σε αξίες χρήσης, φαίνεται σε αυτόν τον ίδιο σαν μέγεθος ανεξάρτητο από την εργασία που παρέχει.

Η γενικευμένη αποσύνδεση της συσσώρευσης από τον μισθό δεν καταργεί την εκμετάλλευση αλλά καταργεί τον πυρήνα του κεφαλαίου: την άντληση υπεραξίας. Με αυστηρούς όρους, δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για καπιταλιστικές σχέσεις αλλά για άλλου είδους εκμεταλλευτικές σχέσεις:

Ας υποθέσουμε ότι ο εργάτης δεν είναι ελεύθερος. Εάν οι εργάτες δεν είναι ελεύθεροι, δεν κατέχουν την εργασιακή τους δύναμη (δεν είναι «ιδιοκτήτες του εαυτού τους», όπως θα το έθετε ο Τζων Λοκ). Σε αυτή την περίπτωση, ο εργάτης δεν έχει τίποτα να πουλήσει οπότε δεν θα υπάρχουν μισθοί, διότι οι μισθοί πληρώνονται σε ελεύθερους εργάτες, ενώ η τιμή των δούλων (εργάτες που είναι εμπορεύματα) πληρώνεται στον καπιταλιστή που τους έχει «παραγάγει». Σε ένα σύστημα ανελεύθερης εργασίας δεν μπορείς να εκμεταλλευτείς τους εργάτες με τον καπιταλιστικό τρόπο: χωρίς μισθούς δεν υπάρχει χάσμα μεταξύ των μισθών και της αξίας που παράγεται από τους εργάτες. Όπου δεν υπάρχει χάσμα, δεν υπάρχει υπεραξία. (Ωστόσο, μπορεί να υπάρχει πλεονάζων πλούτος και εκμετάλλευση.) Χωρίς υπεραξία δεν υπάρχει κεφάλαιο.²⁸

Η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων δεν μπορεί παρά να βασιζέται στην επιβολή της ελεύθερης μισθωτής εργασίας ως κεντρικής μορφής εκμετάλλευσης. Όπως όμως δείξαμε στα κεφάλαια για το κοινωνικό κράτος, την αξία της εργασιακής δύναμης και την πρωταρχική συσσώρευση στις πρώτες ενότητες αυτού του τεύχους, η ανελεύθερη ή άμισθη εργασία δεν εξαφανίζεται στον καπιταλισμό. Αντίθετα, η ελεύθερη μισθωτή εργασία και όλες οι μορφές ανελεύθερης ή άμισθης εργασίας όχι απλώς συνυπάρχουν αλλά αλληλοτροφοδοτούνται για πολλούς λόγους. Πρώτον, γιατί η απαξίωση αποτελεί μια αναγκαία στιγμή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Δεύτερον, γιατί οι ανάγκες διατήρησης ενός μέσου ποσοστού κέρδους επιβάλλουν τη μεταφορά ενός κομματιού της υπεραξίας που παράγεται με απόλυτο τρόπο (μέσω της καπιταλιστικής παραγωγής έντασης εργασίας όπου μπορεί να απασχολούνται είτε δούλοι είτε ελεύθεροι μισθωτοί εργάτες) στους τομείς άντλησης σχετικής υπεραξίας (μέσω της καπιταλιστικής παραγωγής υψηλής τεχνολογίας όπου απασχολούνται ως επί το πλείστον ελεύθεροι μισθωτοί

27. Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 117-118.

28. P. Murray, ό.π., σελ. 131.

εργάτες – το ναζιστικό καθεστώς αποτελεί ιστορική εξαίρεση ως προς αυτό). Για να υπάρχει, λοιπόν, ο ελεύθερος μισθωτός εργάτης πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει και να αναπαράγεται, ως ένα βαθμό, ο δούλος, ο ανελεύθερος, ο άμισθος.

Η διαίρεση της εργατικής τάξης και η σύνδεση των προνοιακών παροχών με την παροχή ικανοποιητικής ποσότητας εργασίας είναι δύο λειτουργίες του κοινωνικού κράτους, αλλά αν τις θεωρήσουμε αυτές ως τις πιο σημαντικές και μάλιστα, ακόμα πιο πέρα, ταυτίσουμε το κοινωνικό κράτος με την επιβολή της υποχρεωτικής εργασίας και την καταστολή, τότε θα αφήσουμε απ' έξω την ενσωμάτωση του προλεταριάτου, την οργάνωση της συλλογικής του κατανάλωσης και τη διατήρηση και ανάπτυξη των παραγωγικών του δυνάμεων – τρεις άλλες όψεις του κοινωνικού κράτους, που αγνοούνται τόσο από τον Μπολόνια όσο, και κυρίως, από τους έλληνες εκδότες του. Από καπιταλιστική σκοπιά, ποια η αξία της καταστροφής εργασιακής δύναμης έξω από τις ακραίες περιπτώσεις πολεμικής απαξίωσης του κεφαλαίου; Αυτό ακριβώς το τελευταίο έκανε ο ναζισμός, καθώς η στρατηγική χρηματοδότησης των επανεξοπλισμών εις βάρος της κατανάλωσης αρχικά, τα πρώτα χρόνια, αυτή η στρατοκρατική κενύσιανική απόπειρα «εσωτερικής υποτίμησης» και απαξίωσης ανατρεπόταν σταδιακά καθώς δημιουργούσε οξυμένες κοινωνικές αντιφάσεις που μπόρεσαν να βρουν διέξοδο μόνο προς τα έξω μέσω της επίσπευσης του πολέμου. Μ' άλλα λόγια, η υπόσχεση της μαζικής κατανάλωσης για τη γερμανική εργατική τάξη, που με τις αυξήσεις μισθών μετά το 1936-1937 άρχισε μόνο εν μέρει να ικανοποιείται, δημιουργούσε μια δυναμική που επιτάχυνε την κατανάλωση των προϊόντων των επανεξοπλισμών, δηλαδή τον πόλεμο. Αυτή η **γιγάντια διαδικασία εξαγωγής της απαξίωσης** που έβαλε σε εφαρμογή το ναζιστικό καθεστώς αποσπώντας όλο και περισσότερη ξένη καταναγκαστική και άμισθη εργασία, καταστρέφοντας σε πανευρωπαϊκό επίπεδο τις δυνατότητες αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και αυτήν καθαυτήν την εργασιακή δύναμη, έβαλε σε κίνδυνο τον ίδιο τον καπιταλισμό. Κι αυτή ήταν η αποτυχία του φασισμού: η αποτυχία του να εφαρμόσει σε διεθνή κλίμακα την αποσύνδεση της καπιταλιστικής συσσώρευσης από τον μισθό. Αυτή η ιστορική του αποτυχία είναι ακριβώς αυτό για το οποίο το βιβλίο του Μπολόνια δεν μας λέει τίποτα. Χωρίς να παραγνωρίσουμε την ιστορική του βαρύτητα, αλλά κάνοντας ακριβώς αυτό – τοποθετώντας τον στον ιστορικό του πλαίσιο – πρέπει να δούμε τον φασισμό ως διακοπή της ιστορικής ανόδου της «ελεύθερης εργασίας». Άλλωστε το καπιταλιστικό καθεστώς συσσώρευσης που βασίζεται σ' αυτήν τη συγκεκριμένη κοινωνική μορφή, την «ελεύθερη εργασία», νίκησε στο τέλος τον φασισμό, κι αυτό επικρατεί παγκόσμια σήμερα – χωρίς φυσικά να έχουν καταργηθεί στην πράξη οι μορφές ανελεύθερης ή άμισθης εργασίας, για όλους τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω.

Οι σοβιετο-γερμανικές σχέσεις και το αντιφασιστικό φιάσκο

Ο Μπολόνια αναφέρεται στη διάχυτη προλεταριακή κουλτούρα των εργατογειτονιών του Βερολίνου και στις πρακτικές αντίστασης των μελών του KPD τόσο ενάντια στην κατασταλτική πολιτική της Βαϊμάρης όσο και στους ανερχόμενους ναζί, αλλά αποφεύγει να τοποθετήσει αυτή την «αντίσταση» στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής του κόμματος. Αντίθετα, επιφυλάσσει μια προνομακή όσο και ελάχιστη κριτική μεταχείριση στο KPD. Καμιά κριτική δεν γίνεται από τον Μπολόνια στο τι ήταν το KPD, που ήδη από το 1919 είχε διαγράψει όλη την αριστερή αντιπολίτευση στο εσωτερικό του και είχε αρχίσει να λειτουργεί εντός των συνδικάτων και του κοινοβουλίου, με την ελπίδα να αποκτήσει μεγαλύτερη επιρροή και να δημιουργήσει ένα μαζικό κόμμα. Μετά από μερικές επιτυχίες στις βουλευτικές εκλογές, το KPD έφτασε να πιστεύει όλο και περισσότερο τις δικές του εκλογικές αυταπάτες, θεωρώντας ότι όσο πιο πολλές ψήφους κέρδιζε στις εκλογές, τόσο μεγαλύτερη επιρροή θα είχε στην εργατική τάξη.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '20, το KPD είχε γίνει ένας από τους πιο πιστούς και υπάκουους μαθητές της Μόσχας, ουσιαστικά ένα εργαλείο των ρωσικών συμφερόντων και της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Η Γερμανία ήταν πολύ σημαντική για τους μπολσεβίκους καθώς πίστευαν ότι μια επανάσταση εκεί θα αποτελούσε ανάχωμα στην απομόνωση της ρωσικής επανάστασης και σε ένα πιθανό τσάκισμά της από τα δυτικά καπιταλιστικά κράτη. Ταυτόχρονα όμως, επειδή οι κύριοι αντίπαλοι της Γερμανίας (οι χώρες της Αντάντ) ήταν αντίπαλοι και της Ρωσίας επίσης, ο ίδιος στόχος, η διατήρηση της ρωσικής επανάστασης, δηλ. της νέας κρατικής εξουσίας, θα μπορούσε επίσης να επιτευχθεί μέσα από μια *συμμαχία* με την αστική τάξη της Γερμανίας! Με τα λόγια του Λένιν το Νοέμβριο του 1920,

Η ύπαρξή μας εξαρτάται, πρώτον, από την ύπαρξη ενός δραστικού ρήγματος μέσα στο στρατόπεδο των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και δεύτερον, από το γεγονός ότι η νίκη της Αντάντ και η συνθήκη των Βερσαλλιών έχουν ρίξει την πλειονότητα του γερμανικού έθνους σε μια κατάσταση αδυναμίας επιβίωσης... Η γερμανική αστική κυβέρνηση μισεί θανάσιμα τους μπολσεβίκους, αλλά τα συμφέροντα της παγκόσμιας κατάστασης την ωθούν προς σύναψη ειρήνης με τη Σοβιετική Ρωσία ενάντια στην ίδια της τη θέληση.²⁹

29. Λένιν, *Sochineniya* (β' εκδ. 1930-35), τ. 24, σελ. 14-15. Παρατίθεται στο E.H.Carr, *The Bolshevik Revolution*, τ. 3, Pelican, 1966, σελ. 330.

Το μνημείο του Schlageter στο Billerbeck.

Ανάλογα λοιπόν με ποια από τις δύο αναλύσεις ευνοούσαν τα γεγονότα, η μπολσεβίκικη πολιτική κυμαινόταν από το να σπρώχνει το KPD σε επιθετικές κινήσεις ενάντια στις κυβερνήσεις της Βαϊμάρης έως να το ωθεί να κάνει «ανίερες» συμμαχίες με αντιδραστικές δυνάμεις.

Το 1923 και για κάποιο διάστημα, βάσει αναλύσεων που αναγνώριζαν την πλατιά λαϊκή βάση του φασισμού, το KPD υιοθέτησε ακόμα και εθνικιστικό και αντισημιτικό λόγο για να «κερδίσει» τις μάζες. Συγκεκριμένα, έβαλε σε εφαρμογή τη λεγόμενη «Γραμμή Schlageter»³⁰ που προέβλεπε συνεργασία με εθνικιστικές και φασιστικές ομάδες. Διοργανώθηκαν κοινές εκδηλώσεις με ομιλητές κομμουνιστές και φασίστες υπέρ της συμμαχίας με τη Σ. Ρωσία και ενάντια στις δυνάμεις της Αντάντ που είχαν καταλάβει τη βιομηχανική περιοχή του Ρουρ, διακινήθηκαν χιλιάδες φυλλάδια με κείμενα γραμμένα από μέλη και των δύο ομάδων και μάλιστα ο Count Reventlow, εθνικιστής και μετέπειτα ναζί, αρθρογραφούσε στο επίσημο όργανο του KPD *Rote Fahne*. Η θεωρία που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιώσει αυτή τη συμμαχία ήταν ο εθνικομπολσεβικισμός, σύμφωνα με τον οποίο στη Γερμανία η έμφαση στο έθνος ήταν, υποτίθεται, επαναστατική.

Από το 1924 και μετά στο KPD επικρατεί το δόγμα του σοσιαλφασισμού που πρωτοεισάγεται στο 5^ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν την ίδια χρονιά. Ο κύριος εχθρός, από δω και μπρος μέχρι και την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, γίνεται το SPD και η οποιαδήποτε συνεργασία μαζί του θεωρείται «ταξική προδοσία». Τα πράγματα, φυσικά, έχουν γίνει

30. Ο Albert Leo Schlageter, που ανήκε στα Freikorps, έγινε «μάρτυρας» του εθνικιστικού κινήματος όταν καταδικάστηκε σε θάνατο από γαλλικό στρατοδικείο κι εκτελέστηκε εξαιτίας της συμμετοχής του σε σαμποτάζ ενάντια σε μονάδες του γαλλικού στρατού που είχαν καταλάβει την περιοχή του Ρουρ.

πολύ χειρότερα με την επικράτηση του Στάλιν στην ΕΣΣΔ (όπως αποκαλούνταν τώρα), αφού το KPD, το οποίο συνεχίζει να αποτελεί καθοδηγούμενο από το ΚΚΣΕ και την Κομιντέρν κόμμα, σταλινοποιείται πλήρως. Να θυμίσουμε εδώ ότι το 1928 η αντιπολίτευση εντός του ΚΚΣΕ έχει πια κατασταλεί και η αναγκαστική κολλεκτιβοποίηση και εκβιομηχάνιση στη Ρωσία έχει αρχίσει να επιβάλλεται με μαζική τρομοκρατία και στήσιμο ενός τεράστιου δικτύου στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας, στα οποία εκτοπίστηκαν αρχικά αγρότες και αργότερα εργάτες, τεχνίτες, αξιωματούχοι και οποιοσδήποτε κατηγορούνταν για «σαμποτάζ» (συνολικά από τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας την περίοδο 1929-1953 πέρασαν 14 εκατομμύρια άνθρωποι – ρεκόρ μεγαλύτερο από αυτό που κατάφεραν να επιτύχουν οι φιλόδοξες προσπάθειες του Χίτλερ).

Η Κομιντέρν αποτελούσε τώρα το «διεθνιστικό» βοηθητικό εργαλείο της Μόσχας σ' αυτήν τη διαδικασία «σοσιαλιστικής» πρωταρχικής συσσώρευσης. Επειδή η οποιαδήποτε επαναστατική αναστάτωση στις διεθνείς της σχέσεις μπορούσε να έχει αρνητικές συνέπειες στο εξωτερικό εμπόριο της ΕΣΣΔ, επιστρατεύθηκε μια ακραία, δήθεν ριζοσπαστική, πολιτική για τα ΚΚ –όπως το KPD– που τα οδηγούσε όμως σε μια στάση απλής αντιπολίτευσης, έτσι ώστε να μην αποτελούν απειλή για τις άρχουσες τάξεις των χωρών τους και κατά συνέπεια να μη δημιουργούν κινδύνους στην εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ. Αυτό ίσχυε μάλιστα ιδιαίτερα για τη Γερμανία, όπου η σταλινική εξωτερική πολιτική προέβλεπε συνεργασία με τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, συμπεριλαμβανομένων των στρατοκρατών της, στους οποίους παραχωρήθηκαν στρατιωτικές διευκολύνσεις στην ΕΣΣΔ προκειμένου ν' αποφύγουν τους περιορισμούς στους επανεξοπλισμούς που τους επέβαλε η συνθήκη των Βερσαλιών.³¹ Η ακραία, δήθεν ριζοσπαστική, θεωρία του σοσιαλφασισμού που είχε υιοθετήσει το KPD καθ' υπόδειξη της Μόσχας, που έβλεπε ως κύριο αγώνα μέσα στη εργατική τάξη αυτόν ενάντια στη σοσιαλδημοκρατία, ακό-

31. Αν και έχουν δημοσιευτεί αρκετά αρχαιακά ντοκουμέντα τις τελευταίες δεκαετίες, το ακριβές μέγεθος της συνεργασίας ανάμεσα στο Ρώσικο στρατό και τη Reichswehr ίσως να μη γίνει ποτέ γνωστό. Οι πρώτες πάντως επαφές έγιναν το 1919 και οι πρώτες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο γερμανικό στρατό και τους Ράντεκ-Τσιτσέρν το 1920. Το 1922 εκπαιδεύτηκαν στη Ρωσία αξιωματικοί και πιλότοι της Reichswehr και δημιουργήθηκε ένας οργανισμός γερμανικών στρατιωτικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων στη Ρωσία (ο GEFU) που ανέλαβε την κατασκευή βλημάτων, χημικών και αεροσκαφών στο ρωσικό έδαφος για λογαριασμό της Reichswehr. Το 1923 ο GEFU προχώρησε σε κοινοπραξίες με σοβιετικές εταιρείες. Χάρη στις στρατιωτικές συμφωνίες με τη Σ. Ρωσία τη δεκαετία του '20, η Γερμανία κατάφερε να μη μείνει πίσω στον τομέα της στρατιωτικής τεχνολογίας και να θέσει τις βάσεις για τους φανερούς επανεξοπλισμούς της δεκαετίας του '30. Βλ. *Solidarity, Spartakism to National Bolshevism*, 1970, σελ. 24-25. John Wheeler-Bennett, *The Nemesis of Power*, Palgrave, 2005.

μα και ενάντια στη βάση της, ήταν αυτή ακριβώς η σεκταριστική πολιτική που εξασφάλιζε την αδιατάρακτη συνέχεια του καθεστώτος στη Γερμανία και κατά συνέπεια τις καλές διεθνείς σχέσεις της ΕΣΣΔ (ενδεικτικό της προτεραιότητας που έδινε η γραφειοκρατία της Μόσχας στο γεωστρατηγικό συσχετισμό δύναμης και όχι στην κατάσταση του κινήματος σε κάθε χώρα, ήταν το γεγονός ότι θεωρήθηκε θετική εξέλιξη η εκλογική άνοδος των Ναζί το 1930 και το 1932 γιατί δημιούργουσε δυσκολίες στο γαλλικό ιμπεριαλισμό!).

Η πολιτική τύφλωση που είχαν υποστεί λόγω σταλινοποίησης οι κομμουνιστές του KPD, τους έκανε να πιστεύουν το 1932 ότι κάθε εθνικοσοσιαλιστική επιτυχία ήταν και δική τους, αφού μετά τη νίκη των ναζί θα ερχόταν η επανάσταση και «μετά την επανάσταση θα έρθουμε εμείς» (!), όπως έλεγαν.³² Συνεπώς, η αντιφασιστική τους δράση ενάντια στο NSDAP (Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα) ήταν ένα μόνο (αμυντικού κυρίως χαρακτήρα) κομμάτι της πολιτικής τους, και μάλιστα όχι πρωτεύον, αφού, σύμφωνα με το KPD, η φασιστική δικτατορία ήταν ήδη παρούσα στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Να τι γράφει σχετικά με όλα αυτά ένα στέλεχος του KPD στα απομνημονεύματά του:

Το χιτλερικό κίνημα σάρωνε τη χώρα σαν πλημμύρα που παρέσερνε στο πέρασμά της τα κόμματα του κέντρου... Εμείς ρίζαμε το σύνθημα: «Χτύπα τους ναζί όπου κι αν τους συναντήσεις!» Αλλά ήταν ένα σύνθημα δευτερεύουσας σημασίας για μας. Ο υπέρτατος στόχος του κομμουνιστικού κόμματος ήταν ακόμα η καταστροφή της σοσιαλδημοκρατίας, του «κύριου εχθρού» που μπλόκαρε το δρόμο προς μια Σοβιετική Γερμανία... Το τυφλό μίσος για τους σοσιαλδημοκράτες γνώρισε μια αποφασιστική καμπί στα μέσα του Γενάρη 1931, όταν ο Γκιόργκι Δημητρώφ έβγαλε ένα μυστικό υπόμνημα οδηγίων προς όλους τους αρχηγούς και τους υπαρχηγούς των κομμουνιστικών φαλαγγών. Σχηματίστηκε μια ειδική επιτροπή, με επικεφαλής τους Thälmann, Heinz Neuman και Wollweber, η οποία ανέλαβε να κάνει τις οδηγίες πράξη. Εν ολίγοις, οι οδηγίες ήταν: «*Ενιαία δράση του Κομμουνιστικού Κόμματος και του χιτλερικού κινήματος για να επιταχύνουμε την αποσύνθεση του καταρρέοντος δημοκρατικού μπλοκ που κυβερνάει τη Γερμανία*».

Ο πρώτος μου υπασπιστής, ένας μηχανικός ονόματι Salomon, κι εγώ κοιταχτήκαμε σαστισμένοι. «Ποιος είναι τρελλός;», μουρμούρησε ο Salomon, «εμείς ή η κεντρική επιτροπή;»

32. Keller/Kögler/Krawinkel/Schlemmermeyer, *Antifa, Geschichte und Organisation*, Schmetterling Verlag, 2011, σελ. 28.

«Χωρίς τη βοήθεια του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, η γερμανική αστική τάξη δεν μπορεί να επιβιώσει», μούγκρισε ο Wollweber σε μια συνάντηση στελεχών του κόμματος. «Με την ισοπέδωση των σοσιαλφασιστών προετοιμάζουμε το έδαφος για εμφύλιο πόλεμο. Μετά θα δώσουμε την απάντησή μας στον Χίτλερ στα οδοφράγματα»...

Ήταν μια αλλόκοτη συμμαχία που δεν ανακοινώθηκε ούτε αναγνωρίστηκε ποτέ επίσημα είτε από την κόκκινη είτε από τη φαιά γραφειοκρατία αλλά παρόλα αυτά φρικτό γεγονός. Πολλά απλά μέλη του κόμματος αντιστάθηκαν ξεροκέφαλα· κι επειδή ήταν πολύ πειθαρχημένοι για ν' αποκηρύξουν ανοιχτά την κεντρική επιτροπή, προχώρησαν σε μια σιωπηλή καμπάνια παθητικής αντίστασης, αν όχι σαμποταρίσματος. Παρόλα αυτά, τα πιο ενεργά και νομιμόφρονα κομμουνιστικά στοιχεία –όπως εγώ– προχώρησαν ενεργητικά στη μετάφραση αυτής της πρόσφατης *Parteibefehl* σε δράση. Όποτε οι οπαδοί του Χίτλερ και του Στάλιν έβλεπαν μια ευκαιρία να την πέσουν και να διαλύσουν συναντήσεις και διαδηλώσεις του δημοκρατικού μετώπου, προχωρούσαν σε προσωρινή εκχειρία και ένωση δυνάμεων. Μόνο το 1931 συμμετείχα σε δεκάδες παρόμοιες τρομοκρατικές επιχειρήσεις σε συνεργασία με νταήδες ναζί. Κι εγώ και οι σύντροφοί μου εκτελούσαμε απλώς κομματικές εντολές.³³

Μέσα στη δεκαετία του '20 και ακόμα περισσότερο του '30, τα ΚΚ διαμόρφωσαν μια στρατηγική που βασιζόταν στον τυχοδιωκτισμό και την υιοθέτηση ή απόρριψη «δογμάτων» που βόλευαν κάθε φορά καλύτερα τους σκοπούς τους. Οι αρχές διαστέλλονταν και συστέλλονταν ανάλογα με τις προτεραιότητες της συγκυρίας, με τελικό στόχο, όχι φυσικά καμιά κοινωνική επανάσταση, αλλά τη δημιουργία σοβιετικών δημοκρατιών με μοντέλο την ΕΣΣΔ.³⁴ Πώς αλλιώς

33. Jan Valtin, *Out of the night*, Heinemann, 1941, σελ. 224-226. Η βραχύβια Αντιφασιστική Δράση (Antifaschistische Aktion) που ίδρυσε το KPD το 1932 με τη συμμετοχή μελών του SPD αποτέλεσε μια από τις ελάχιστες παρεκκλίσεις του από τη σταλινική ορθοδοξία του σοσιαλφασισμού, βλ. *Antifa*, ό.π., σελ. 35. Το έμβλημα της Antifaschistische Aktion ήταν δύο κόκκινες σημαίες που κυματίζουν προς τα δεξιά, οι οποίες συμβόλιζαν τα δύο κόμματα –το KPD και το SPD– μέσα σε ένα κόκκινο κύκλο, που συμβόλιζε το σοσίβιο ενάντια στο φασισμό. Μέσα στη δεκαετία του '80, η γερμανική ομάδα Kunst und Kampf από το Göttingen παραλλάσσει το ιστορικό αυτό σύμβολο, αλλάζοντας τη φορά κυματισμού των σημαιών (από τα δεξιά προς τα αριστερά) και κάνοντας τη μικρότερη σημαία μαύρη, ως σύμβολο του αναρχισμού. Έτσι, το σήμα μας πρόσκαιρης αντιφασιστικής κομματικής συνεργασίας έγινε το σήμα κατατεθέν των γερμανών (και απανταχού) αντίφα.

34. Τη θεωρητική δικαιολόγηση της αποσύνδεσης των «ζητημάτων τακτικής» από τα «ζητήματα αρχής», και μάλιστα στο όνομα της αυτονομίας του προλεταριάτου «από τις μορφές ζωής που δημιουργεί ο καπιταλισμός», την έδωσε ένας πολύ γνωστός λάτρης του μπολσεβικισμού, ο Λούκατς το 1920: «το ζήτημα της νομιμότητας ή

Αριστερά μέλος της NSBO, της Εθνικοσοσιαλιστικής Οργάνωσης Εργοστασιακών Πυρήνων και στα δεξιά του ένα μέλος της RGO, της Επαναστατικής Συνδικαλιστικής Αντίστασης του KPD, κατά τη διάρκεια της κοινής καθόδου τους σε απεργία στις συγκοινωνίες στο Βερολίνο το 1932.

να εξηγήσει κανείς τις καιροσκοπικές αλλοπρόσαλλες συμμαχίες του KPD; Το 1923 συνεργάστηκαν με φασίστες και ακροδεξιούς εθνικιστές για την προσέλκυση των ακροδεξιών ψηφοφόρων· το 1931 συνέπλευσαν με τους ναζί στηρίζοντας την πρόταση δημοψηφίσματος των τελευταίων για να διωχθεί η σοσιαλδημοκρατική τοπική κυβέρνηση της Πρωσίας, δημοψήφισμα που βάφτισαν «κόκκινο», τη στιγμή που τέτοιου είδους κοινοβουλευτικές μέθοδοι δεν θα είχαν ως αποτέλεσμα παρά μια κυβέρνηση συνασπισμού ναζι-συντηρητικών· το 1932 συνεργάστηκαν πάλι με τους ναζί στην υποστήριξη μιας ανεπίσημης απεργίας εργατών στις συγκοινωνίες του Βερολίνου, με μέλη του KPD και του NSDAP να κυκλοφορούν μαζί στους δρόμους και να κάνουν έρανο για το απεργιακό ταμείο! Είναι αυτές ακριβώς τις συμμαχίες του KPD που ο Μπολόνια προσπερνάει βιαστικά χωρίς να θέλει να τις ερμηνεύσει γιατί χαλάνε την αντιφασιστική εποποιία του. Ποιος όμως πραγματικός αντιφασισμός μπορεί να υπαγορεύει συμμαχίες με φασίστες ενάντια σε «σοσιαλφασίστες» τη μια και συμμαχίες με «σοσιαλφασίστες» ενάντια σε φασίστες αργότερα; Ο αντιφασισμός λοιπόν του KPD, όπως και οι γενικότερες «επαναστατικές» του διακηρύξεις, ήταν οργανικό κομμάτι της σταλινικής πολιτικής και πρόσφορο εργαλείο οπορτουνιστικής χρήσης ανάλογα με τη συγκυρία και θα πρέπει κανείς να έχει ήδη κάνει

της παρανομίας ανάγεται για το κομμουνιστικό κόμμα σε απλό **ζήτημα τακτικής**, μάλιστα σε ζήτημα στιγμιαίας τακτικής, σε σχέση με την οποία δεν μπορούν σχεδόν ποτέ να δοθούν γενικές κατευθύνσεις αφού οι αποφάσεις πρέπει να παίρνονται στη βάση **άμεσων σκοπιμοτήτων**. Στη λύση που δίνεται βάσει μιας πλήρους έλλειψης αρχών έγκειται η μοναδική πρακτικά δυνατή και εκ πεποιθήσεως άρνηση του αστικού δικαιικού συστήματος». Γκέοργκ Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, εκδ. Οδυσσεάς, 1975, σελ. 348.

Από σκίτσο του 1939: πάνω από το πτώμα της Πολωνίας, ο Χίτλερ χαιρετάει τον Στάλιν ρωτώντας τον: «Το κατακάθι της ανθρωπότητας, αν δεν απατώμαι;» και ο Στάλιν ανταπαντά: «Ο σφαγέας της εργατικής τάξης, να υποθέσω»;

παραχωρήσεις στο σταλινισμό για να αποδεχτεί την ωραιοποιημένη εικόνα του KPD που παρουσιάζουν ο Μπολόνια και οι έλληνες εκδότες στο συγκεκριμένο βιβλίο.

Για να τεκμηριώσουμε περαιτέρω αυτό που ισχυριζόμαστε, ότι ενώ το KPD διατεινόταν πως κάνει πολιτική στο όνομα της επανάστασης, στην πραγματικότητα έκανε τυχοδιωκτικές κινήσεις ή απλώς ακολουθούσε τις οδηγίες της ΕΣΣΔ (με το ένα συχνά να συμπληρώνει το άλλο), θα αναφέρουμε ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Μετά την υπογραφή του συμφώνου φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στη ναζιστική Γερμανία και την ΕΣΣΔ τον Αύγουστο του 1939, γνωστό και ως σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπεντροπ, ο Βάλτερ Ούλμπριχτ, ο «ήρωας» που οργάνωσε τις ομάδες κρούσης ενάντια στους ναζί στο Βερολίνο της ύστερης Βαϊμάρης, σύμφωνα με τον Μπολόνια, ανέλαβε ως μέλος της τότε κεντρικής επιτροπής του κόμματος να ψήσει τα μέλη για τη «νέα αλήθεια». Σε άρθρα του στην *Die Welt* το 1940, ισχυριζόταν ότι ο φασισμός δεν ήταν πια ο κύριος εχθρός της γερμανικής εργατικής τάξης. Μάλιστα όσοι αντιδρούσαν στο σύμφωνο, το μοίρασμα της Πολωνίας ανάμεσα στους ναζί και τους αντιφασίστες Σοβιετικούς κλπ, ήταν «εχθροί του γερμανικού λαού» και «τσιράκια του αγγλικού ιμπεριαλισμού». Ο σοσιαλιστής Victor Gollancz, ένας από τους πολλούς αριστερούς που είχαν φάει τη φόλα των Λαϊκών Μετώπων του 1935, σχολίασε πικρόχολα:

Αν προσθέσουμε... τα στοιχεία από τη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία, και θυμηθούμε ότι η πολιτική των διαφόρων κομμουνιστικών κομμάτων είναι ενιαία, που καταλήγουμε; Για τους βρετανούς κομμουνιστές «ο κύριος εχθρός είναι μέσα στη χώρα» – οι σύμμαχοι· για τους γάλλους κομμουνιστές «ο κύριος εχθρός είναι μέσα στη χώρα» – οι σύμ-

Λίγο μετά το σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπεντροπ, και κατ' εφαρμογήν του, στις 17 Σεπτεμβρίου του 1939, η Βέρμαχτ κατέλαβε την πολωνική πόλη Βρζεζέ, την οποία στη συνέχεια παρέδωσε στις σοβιετικές δυνάμεις που έφτασαν λίγες ημέρες αργότερα. Στη φωτογραφία απεικονίζεται η κοινή παρέλαση σοβιετικών και ναζι.

Από την ίδια «εκδήλωση»-κατάληψη της πολωνικής πόλης Βρζεζέ, η επιγραφή της αψίδας με τις γιρλάντες, τις σβάστικες και τα σφυροροδέπανα, λέει: «Ζήτω ο Κόκκινος Στρατός, ο απελευθερωτής των εργαζόμενων μαζών της Δυτικής Λευκορωσίας και της Δυτικής Ουκρανίας»!

μαχοι· για τους γερμανούς κομμουνιστές «ο κύριος εχθρός είναι έξω από τη χώρα» – οι σύμμαχοι...³⁵

ο... αντιφασίστας «ήρωας» Βάλτερ Ούλμπριχτ, που εξαργύρωσε έτσι τις υπηρεσίες του στη σοβιετική γραφειοκρατία.

Όταν οι διάφορες παλιωδίες της Κομιντέρν που, όπως το σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπεντροπ, αντανάκλυσαν τις διακυμάνσεις της εξωτερικής πολιτικής του Στάλιν κατέληξαν κάποια στιγμή οριστικά το 1941 στην καταδίκη του φασισμού, αυτό έγινε μόνο και μόνο γιατί η επίθεση της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ είχε ήδη αρχίσει. Τα έντυπα των δυτικών ΚΚ που στις 20/6/1941 χλεύαζαν τους δυτικούς καπιταλιστές κατηγορώντας τους ότι εύχονταν να προκύψει μια κρίση στις σχέσεις Γερμανίας-ΕΣΣΔ, στις 23/6 καλούσαν όλα τα «προοδευτικά» κράτη, δηλ. τους συμμάχους, σε συστράτευση με την ΕΣΣΔ ενάντια στον φασισμό! Ο αντιφασισμός έγινε τώρα η οριστικά εγκεκριμένη σταλινική πολιτική. Τον Μάιο του 1943 η Κομιντέρν διαλύθηκε και επίσημα για να μην μπαίνει εμπόδιο στον αγώνα των «λαών που αγαπούν την ελευθερία» (sic) και «αγωνίζονται ενωμένοι σε μια ισχυρή συμμαχία ενάντια στον Χίτλερ». Η επίσημη **κρατική** ιστοριογραφία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας, που διαμόρφωσε αυτό που θεωρήθηκε για σαράντα χρόνια ιστορική «ορθοδοξία» περί φασισμού, στηρίχτηκε ακριβώς σ' αυτή την κληρονομιά της αντιφασιστικής σταλινικής δράσης του ΚΡΔ και της Κομιντέρν για να νομιμοποιήσει την ύπαρξη τόσο του ίδιου του αντιφασιστικού κρατικού καπιταλισμού όσο και του συνεχιστή του ΚΡΔ, του SED (Κόμμα Σοσιαλιστικής Ενότητας της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας). Αναπληρωτής πρωθυπουργός το 1949, γενικός γραμματέας του SED το 1950 και Πρόεδρος του νέου κράτους στην ανατολική Γερμανία από το 1960 ως το θάνατό του έγινε –ποιος άλλος;–

Αριστεροί και αυτόνομοι «αναθεωρητιστές»

Για να επιστρέψουμε στον Μπολόνια, θεωρούμε ότι πέφτει στα «λάθη» που προαναφέραμε στην προσπάθειά του, η οποία είναι και ο βασικός στόχος του βιβλίου του, να ανατρέψει την κύρια θέση του ιστορικού «αναθεωρητισμού», ότι ο Εθνικοσοσιαλισμός ήταν ένα φαινόμενο περισσότερο εργατικό παρά μικροαστικό.

«Αναθεωρητισμό» αποκαλεί ένα ιστοριογραφικό ρεύμα που εμφανίστηκε μετά την κατάρρευση του Τείχους και την επανενοποίηση της Γερμανίας. Ο σκοπός αυτών των νέων ιστορικών, όπως γράφουν οι έλληνες εκδότες στον πρόλογό τους, ήταν «να παλέψουν με τα γερμανικά 'ενοχικά σύνδρομα' που συνόδευαν κάθε ενασχόληση με την ιστορία του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, να αποκαταστήσουν την περηφάνια του γερμανικού έθνους, να ξεπλύνουν την αστική τάξη και να ενοχοποιήσουν την εργατική τάξη για την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία». Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι ο Μπολόνια στο βιβλίο του δεν αναφέρεται πουθενά σε αυτούς τους ιστορικούς. Η μόνη συγκεκριμένη αναφορά σε «ρεβιζιονιστή» ιστορικό είναι αυτή στον Τσίτελμαν, το βιβλίο του οποίου παρουσιάζεται ως «κομβικής σημασίας για το ρεύμα του ρεβιζιονισμού». Ωστόσο, το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε το 1987, πριν δηλαδή την πτώση του Τείχους που, σύμφωνα με τον Μπολόνια, την ακολούθησε «μια πληθώρα άρθρων και βιβλίων που στόχευαν ν' αποδείξουν πως το εργατικό στοιχείο ήταν καθοριστικής σημασίας

35. Victor Gollancz, *The betrayal of the left*, 1941, σελ. 37.

Αντιφασιστική πορεία στη γερμανική πόλη Hamm, το 2004. Ισραηλινές και αμερικάνικες σημαίες κυματίζουν περήφανα.

για το Ναζισμό, τόσο κατά την περίοδο που προηγήθηκε της ανόδου του στην εξουσία, όσο και κατόπιν αυτής».³⁶

Χωρίς να γνωρίζουμε λοιπόν σε ποιους αναφέρεται ο Μπολόνια, έχουμε εν τούτοις υπόψη μας κάποιους άλλους ιστορικούς που καταπάστηκαν με το πολύπλοκο (και εννοείται, δυσάρεστο) ζήτημα της εργατικής στήριξης του ναζιστικού καθεστώτος (βλ. το επόμενο κεφάλαιο). Σε καμιά περίπτωση, ωστόσο, δεν θα τους λέγαμε «ρεβιζιονιστές» αφού δεν βλέπουμε να κάνουν τίποτα απ' αυτά που αναφέρουν ο Μπολόνια και οι έλληνες εκδότες του. Όταν βάσει ερευνών αποδεικνύουν ότι το NSDAP ήταν πράγματι Volkspartei (λαϊκό κόμμα) γιατί είχε στήριξη από όλες τις κοινωνικές τάξεις σίγουρα δεν ξεπλένουν την αστική τάξη εφόσον δείχνουν ότι οι ελίτ ξεκάθαρα στήριξαν τους ναζί.

Ο Μπολόνια αναφέρεται σε έρευνες αρχείων και ντοκουμέντων που έγιναν μετά το '89 καταλήγοντας σε «συμπεράσματα που δεν μπορεί να ξεριζώσει ο ρεβιζιονιστικός μηχανισμός», ωστόσο, οι ιστορικοί στους οποίους παραπέμπουμε εμείς στηρίχτηκαν ακριβώς σε τέτοιες έρευνες (κάποιες μάλιστα διήρκησαν σχεδόν μια 20ετία), για να συμπεράνουν όχι βέβαια ότι ο ναζισμός ήταν ένα φαινόμενο περισσότερο εργατικό παρά μικροαστικό, αλλά ότι η εργατική στήριξη στο ναζισμό ήταν αρκετά μεγάλη για να θεωρείται το NSDAP «κόμμα της μεσαίας τάξης».

Ο Μπολόνια δέχεται ότι η αντίσταση του προλεταριάτου είχε ήδη καμφθεί από το SPD επί Βαϊμάρης και επίσης αναγνωρίζει εν μέρει, στις τελευταίες σελίδες του κειμένου του, ότι ο Χίτλερ ενσωμάτωσε και πειθάρχησε την εργατική τάξη αφού ανέβηκε στην εξουσία (κάτι που αποδίδει κατά βάση στον κατακερματισμό της), ωστόσο δεν δίνει καμιά ερμηνεία για τη στήριξη της εργατικής τάξης στον Χίτλερ πριν το κόμμα του πάρει την εξουσία· μόνο έμμεσα και αρνητικά την

εξηγεί όταν κάνει λόγο για τη φύση της δημοκρατίας της Βαϊμάρης ως καθεστώτος αντεπανάστασης και προετοιμασίας ουσιαστικά της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία και για τη συμμετοχή του SPD στις κυβερνήσεις της δεκαετίας του '20, πράγμα που το κατέστησε κομμάτι του μισητού κρατικού μηχανισμού. Αναφέρεται στα εκλογικά ευρήματα του ιστορικού Falter, που ήταν ένας από τους πρώτους και ταυτόχρονα πιο εμβριθείς αναλυτές των ψηφοφόρων του Χίτλερ. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα πάνω από το 40% των μελών του NSDAP ήταν εργάτες. Ο Μπολόνια δεν τα αρνείται αλλά επιλέγει μια άλλη τακτική: δεν τους αποδίδει καμιά σημασία.

Ας δούμε το βιβλίο του Μπολόνια μέσα στο ιστορικό του φόντο: γράφτηκε (περί διάλεξης μάλιστα πρόκειται) το 1993, δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας που τελείωσε και τυπικά η ψυχροπολεμική εποχή. Η γερμανική επανενοποίηση στόχευε στην πειθάρχηση των ανατολικογερμανών εργατών μέσω της εμπέδωσης της δυτικού τύπου εργασιακής ηθικής, την αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας με «θυσίες» από την πλευρά των δυτικογερμανών εργατών και την αυστηρότερη ιεράρχηση των μεταναστευτικών ροών. Το κράτος αξιοποίησε στο έπακρο τις ρατσιστικές επιθέσεις των ανατολικογερμανών (κυρίως) εργατών εναντίον των μεταναστών για να ισχυροποιηθεί το ίδιο και να επιταχυνθεί η αλλαγή της μεταναστευτικής πολιτικής χρησιμοποιώντας τόσο τους νεοναζί όσο και τους αντιφασίστες πολέμιους τους.³⁷ Κι ενώ πολλοί πίστευαν ότι η γερμανική επανενοποίηση θα έδινε στη γερμανική δεξιά την ευκαιρία να ορίσει εκ νέου τη γερμανική εθνική ταυτότητα και να ξορκίσει την «κατάρρα» της εθνικοσοσιαλιστικής κληρονομιάς, το Άουσβιτς επανήλθε δριμύτερο σαν βαριά σκιά πάνω στους γερμανούς και ειδικά τη γερμανική εργατική τάξη. Η ειρωνεία είναι ότι ήταν ένα κομμάτι της μαρξιστικής-λενινιστικής αριστεράς αυτό που είδε ως κληρονόμους του Χίτλερ τους ανατολικογερμανούς εργάτες και γενικά τους γερμανούς εργάτες (και συλλήβδην τους «γερμανούς» ως «εθνικό κορμό»). Οι «Antideutsche» (αντιγερμανοί), όπως είναι γνωστοί, επηρέασαν τον αυτόνομο-αντιφασιστικό-αντιρατσιστικό-αντιεθνικιστικό χώρο, με σημαία την αντίθεσή τους σε κάθε μορφή ταξικής οργάνωσης της γερμανικής εργατικής τάξης –η οποία θεωρούν ότι χαρακτηρίζεται από έναν «δομικό αντισημιτισμό»– και την άνευ όρων υποστήριξη του ισραηλινού κράτους. Κάποιοι απ' αυτούς οδηγήθηκαν ως τις ακραίες λογικές συνέπειες του αντιγερμανισμού και του αντιφασισμού τους: πέρασαν εύκολα από την εξύμνηση της νίκης των «συμμάχων» επί των ναζί («Bomber Harris, do it again!» – σύνθημα επιδοκιμασίας για τον βομβαρδισμό της Δρέσδης)

36. Σ. Μπολόνια, ό.π., σελ. 40.

37. Βλ. Όψεις της κοινωνικής γεωγραφίας της Γερμανίας, *Τα Παιδιά της Γαλαρίας*, τ. 4, 1994.

στην υπεράσπιση των δυτικών «συμμάχων» ενάντια στους «ισλαμοφασίστες» στους πολέμους του Περσικού Κόλπου.³⁸

Δυστυχώς λοιπόν για τον Μπολόνια, η ιστορία δεν τον δικαίωσε: δεν ήταν οι «ρεβιζιονιστές» ιστορικοί αυτοί που ενοχοποίησαν την εργατική τάξη ως στήριγμα του Χίτλερ, αλλά, φευ!, οι αριστεροί/αριστεριστές «αντικαπιταλιστές»! Η ιστορία και η ιδεολογία παίζουν συχνά περίεργα παιχνίδια. Οι κατήγοροι του προλεταριάτου –του «γερμανικού όχλου», όπως το αποκαλούν– δεν εντοπίζονται στις τάξεις των επίσημων ιδεολόγων του κεφαλαίου αλλά στις γραμμές των υποτιθέμενων εχθρών του, του πολυπληθούς αυτού κομματιού του κινήματος που αποφάνθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90 ότι οι ταξικοί αγώνες ήταν πια μάταιοι και ότι ο μόνος τρόπος να κρατηθεί κανείς εκτός «όχλου» και «εθνικού κορμού» ήταν μέσω της παράδοσης αυστηρών ηθικιστικών μαθημάτων «αντιεθνικισμού, αντιρατσισμού και αντιφασισμού» στις προλεταριακές μάζες, τις μονίμως υπόλογες για τον εθνικοσοσιαλισμό και αντισημιτισμό τους. Προφανώς ο Μπολόνια δεν μπορούσε να προβλέψει πόσο πολύτιμες υπηρεσίες θα πρόσφεραν στο κεφάλαιο αυτοί οι άμισθοι και «κινηματικοί» ιδεολόγοι!³⁹

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΤΩΝ ΝΑΖΙ

Στο ερώτημα ποιοι ήταν οι ναζί ή ποια ήταν η κοινωνική στήριξη των ναζί την εποχή της Βαϊμάρης (και ειδικά από το 1925 ως το 1933 που ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος), δηλαδή ποιοι έγιναν ναζί με ελεύθερη επιλογή, η συνήθης απάντηση είναι: η «μεσαία τάξη» ή τα χαμηλότερα στρώματα της μεσαίας τάξης, δηλαδή οι μικροαστοί.

Η κυρίαρχη αυτή άποψη, κυρίαρχη τόσο πριν όσο και μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, δεν βασίζεται ωστόσο σε εμπειρικές αποδείξεις. Αποτελούσε, ως γνωστόν, αλλά και συνεχίζει να αποτελεί την ορθόδοξη αριστερή άποψη, την άποψη της Κομιντέρν, σύμφωνα με την οποία ο ναζιστικός ιός, ως «εργαλείο» του μονοπωλιακού καπιταλισμού, δεν μπορεί να προσβάλλει εκτεταμένα την εργατική τάξη. Από τη δεκαετία του '80 και μετά, σύμφωνα με νεότερα στοιχεία που ήρθαν στο φως αλλά και με τις δυνατότητες που πρόσφερε η χρήση του υπολογιστή στην επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων, η άποψη αυτή ελέγχεται για την ακρίβειά της, αν δεν απορρίπτεται κιάλας υπέρ της άποψης ότι οι ναζί αποτελούσαν πράγματι ένα Volkspartei με υποστήριξη από όλες τις κοινωνικές τάξεις – μη εξαιρουμένης της εργατικής.⁴⁰

Ο ορισμός της μεσαίας τάξης που δίνεται είτε από μαρξιστές είτε από αστούς κοινωνιολόγους –ούτως ή άλλως ομιχλώδης πολιτικά και θεωρητικά– είναι σε κάθε περίπτωση αρκετά ευρύς για να χωρέσει από δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους, χειρώνακτες ή μη, μέχρι φοιτητές, εμπόρους, αγρότες, ελεύθερους επαγγελματίες και τεχνίτες. Συχνά στην κατηγορία «εργάτες» κάποιοι αναλυτές του ναζισμού δεν βάζουν παρά μόνο τους ανειδίκευτους! Στη δε «μεσαία τάξη που στήριξε τον Χίτλερ» πολλοί αναλυτές τοποθετούσαν τους τεχνίτες γενικά εννοώντας ακόμα και τους ειδικευμένους εργάτες ή τους τεχνίτες εξαρτημένης εργασίας, πράγμα που είναι γελοίο και εξωφρενικό τη στιγμή μάλιστα που ακόμα και οι κυβερνητικοί στατιστικοί της εποχής της Βαϊμάρης τους συγκαταλέγουν στην εργατική τάξη. Αυτή η τελευταία κατηγοριοποίηση γίνεται ακόμα γελοιοδέστερη αν σκεφτεί κανείς ότι η κατηγορία των ειδικευμένων εργατών και τεχνιτών αποτελούσε τη ραχοκοκκαλιά των SPD και KPD, κόμματα

38. Αν και καθαρά γερμανικό φαινόμενο, εντούτοις η επιρροή των αντιγερμανών έφτασε μέχρι και τον ελληνικό «χώρο», όπου πήρε είτε τη μορφή της καθαρής απομίμησης (βλ ομάδα Τέρμιναλ), είτε της «δημιουργικής» μεταφοράς και παράλληλης διαδρομής ενός «αντιεθνικισμού» που βλέπει παντού συμπαγείς «εθνικούς κορμούς» και «99,9% ρατσισμού» (βλ. π.χ. τα κείμενα της *Άρνησης Εκτέλεσης Καθήκοντος*, μίας από τις ομαδοποιήσεις που αποτέλεσαν τους προγόνους των σημερινών αυτόνομων).

39. Η προτεραιότητα που δίνουν όσοι αυτοπροσδιορίζονται πρωτίστως ως αντιφασίστες/αντεθνικοί στην ιδεολογική και ηθική καταπολέμηση του «εθνικού κορμού» της χώρας τους αποτελεί μια ρηχή, αδύναμη, ηθικολογική και εν τέλει απλώς αντιδραστική στάση απέναντι στην κυρίαρχη τάξη πραγμάτων. Μόνο ο ταξικός ανταγωνισμός μπορεί να γίνει η έμπρακτη άρνηση της ενότητας του εθνικού σώματος – για την ακρίβεια, στις αυτόνομες, αντιλαϊκίστικες, αντιεργατίστικες στιγμές του μπορεί να γίνει η μόνη πραγματική διάρρηξη του εθνικού σώματος. Η αντιφασιστική/αντεθνική στάση αντίθετα, στην καλύτερη περίπτωση, περιορίζει το ενδιαφέρον της για την ταξική πάλη στους αγώνες των αλλοεθνών εργατών και των μειονοτήτων παραμένοντας στο επίπεδο της διαμαρτυρίας και μόνο. Στη χειρότερη, η υποβάθμιση της ταξικής πάλης των «συμπατριωτών» τους είναι ο συνήθης τρόπος απλής διατήρησης της πολιτικής ταυτότητας των αντεθνικών. (Παρεμπιπτόντως, ας σημειώσουμε ότι, όπως περιέργως, ο αντιεθνικισμός τους πάει περίπατο όταν πρόκειται να υπερασπιστούν εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τύπου EAM, UCK κλπ).

40. Οι νεότερες έρευνες στις οποίες βασίζομαστε αφορούν την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης μέχρι το 1933 και όχι αργότερα, καθώς το κίνητρο των χιλιάδων που συνέρρεαν στα γραφεία του κόμματος μετά την εκλογή του Χίτλερ δεν ήταν απαραίτητα η πολιτική ταύτιση με το κόμμα αλλά ο οπορτουνισμός ή η ανάγκη. Ομοίως, τα 5,3 εκατομμύρια μέλη που είχε το NSDAP το 1939 ή τα 8 εκατομμύρια στο τέλος του πολέμου δεν γράφτηκαν στο κόμμα λόγω πεποίθησης απαραίτητα. Βασική μας πηγή το βιβλίο του Detlef Mühlberger, *The Social bases of Nazism, 1919-1933*, Cambridge, 2003.

Από την προεκλογική εκστρατεία των ναζι τον Ιούλιο του 1932: «Οι εργάτες έχουν ξυπνήσει!» και... αδιαφορούν για τα άλλα κόμματα.

τον εργατικό χαρακτήρα των οποίων δεν αμφισβητεί, φυσικά, κανείς! Σύμφωνα με την απογραφή του 1933, οι ανειδίκευτοι, ημειδίκευμένοι και ειδικευμένοι εργάτες, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι τεχνίτες, αποτελούσαν το 46,3% του εργατικού δυναμικού της Γερμανίας.

Τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του (αρχές της δεκαετίας του '20) το ναζιστικό κόμμα όντως προσέλκυσε μέλη κυρίως από αυτό που οι κοινωνιολόγοι και οι ιστορικοί ορίζουν ως μεσαία στρώματα (βλ. στην προηγούμενη παράγραφο τον πρώτο ορισμό) αλλά και ένα κομμάτι εργατών (βλ. τον τελευταίο ορισμό της προηγούμενης παραγράφου, αυτόν της γερμανικής στατιστικής υπηρεσίας) καθώς και μεγαλοαστών. Στη συνέχεια, μέχρι και την κατάληψη της εξουσίας, οι ναζι κατάφεραν ν' αγκιστρωθούν σ' όλες τις τάξεις, βρίσκοντας περισσότερα ερείσματα μεν στην παραδοσιακή μεσαία τάξη (εμπόρους, βιοτέχνες και ελεύθερους επαγγελματίες) αλλά αυξάνοντας σταδιακά την επιρροή τους και στην εργατική. Αν και δεν δικαίωνε την ονομασία του ως «Εργατικό», ωστόσο το ποσοστό των προλεταρίων στο ναζιστικό κόμμα ήταν σχεδόν το μισό του συνόλου των μελών του.

Η ηγεσία του κόμματος προερχόταν αν όχι αποκλειστικά, σε δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό πάντως από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα (και ήταν, φυσικά, άντρες), υπακούοντας σε έναν κανόνα «κοινωνικού ορθολογισμού» που ίσχυε βέβαια και για τα άλλα κόμματα της Βαϊμάρης.

Τα SA (Τάγματα Εφόδου) είχαν πολύ πιο προλεταριακή σύνθεση απ' ό,τι το κόμμα και συγκέντρωναν μάλιστα ένα ιδιαίτερα νεανικό προλεταριάτο (πάνω από τους μισούς «μαχητές»

Από την προεκλογική εκστρατεία των ναζι το Νοέμβριο του 1932: «Ο μαρξισμός είναι ο φύλακας άγγελος του καπιταλισμού».

των ταγμάτων ήταν κάτω των 25 ετών). Τα SS αλλά και η Χιτλερική Νεολαία είχαν επίσης ισχυρή εργατική παρουσία. Η NSBO (Εθνικοσοσιαλιστική Οργάνωση Εργοστασιακών Πυρήνων), το επίσημα αναγνωρισμένο κομματικό συνδικάτο από το 1931 (που θα απορροφηθεί αργότερα, το 1935, από το DAF), είχε ευρεία βάση και ένα σημαντικό της μέρος αποτελείτο από χειρώνακτες εργάτες. Φυσικά, η ηγεσία σε όλες τις ειδικές αυτές ναζιστικές οργανώσεις, όπως και στο ίδιο το κόμμα, ανεξάρτητα από το αν η βάση τους ήταν εργατική ή όχι, προερχόταν σχεδόν αποκλειστικά από τη μεσαία ή την ανώτερη τάξη.

Η κοινωνική σύνθεση των ναζι είχε και εκλογική αποτύπωση: αν και είχαν εμφανιστεί ήδη από τη δεκαετία του '70 μελέτες που περιλάμβαναν πιο συστηματικές έρευνες της σύνθεσης των ψηφοφόρων του NSDAP κι είχαν αρχίσει ν' αμφισβητούν την άποψη περί «κόμματος της μεσαίας τάξης», μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '90 παρουσιάστηκε η πιο ολοκληρωμένη εργασία πάνω στο προφίλ της εκλογικής βάσης των ναζι σ' όλες τις εκλογές από το 1928 μέχρι το 1933.⁴¹ Σύμφωνα μ' αυτήν, δεν υπάρχει «χαρακτηριστικός τύπος» ναζι ψηφοφόρου. Η κοινωνική απεύθυνση των ναζι είναι ευρεία. Περίπου το 40% των ψήφων προερχόταν από εργάτες μεταξύ των οποίων κάπου 2 εκατομμύρια ήταν πρώην ψηφοφόροι του SPD και 350 χιλιάδες πρώην ψηφοφόροι του KPD!

41. Βλ. J. W. Falter, *Hitlers Wahler*, Beck, 1991. Να θυμίσουμε εδώ ότι το κόμμα, από περιθωριακή δύναμη σε όλη τη δεκαετία του '20, έφτασε να πάρει το 18,3% στις εκλογές του 1930 και το 33,1% το Νοέμβριο του 1932.

Από την προεκλογική εκστρατεία των ναζί τον Ιούλιο του 1932: οι ναζί συντρίβουν τους συνεργαζόμενους πολιτικούς τους αντιπάλους (τους μαρξιστές και τους κεντρώους καθολικούς).

Συμπερασματικά, με κριτήριο την ταξική προέλευση μελών και ψηφοφόρων, η εικόνα του «Κόμματος του Λαού» που υπερβαίνει τις ταξικές διαιρέσεις, με την έννοια ότι έχει ερείσματα σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, αν και όχι με την ίδια αναλογία, φαίνεται να είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα απ' την κυρίαρχη μέχρι πρότινος εικόνα του «Κόμματος της μεσαίας τάξης». **Ο συνδυασμός εργατικών αιτημάτων, «κινηματικής διαμαρτυρίας» ενάντια στις επιπτώσεις της κρίσης και προπαγάνδας για μια αταξική, ρατσιστική Volksgemeinschaft που θα υπερέβαινε τις ταξικές και πολιτικές διαιρέσεις της φυλής μέσα σε μια «αναγεννημένη» Γερμανία ήταν η συνταγή επιτυχίας που κέρδισε ακόμα και σημαντικά κομμάτια της εργατικής τάξης.** Βάσει της ανάλυσης που θα παρουσιάσουμε παρακάτω, θα φανεί ότι λίγη σημασία έχει τελικά αν ο ναζισμός πριν ανέβει στην εξουσία εισχώρησε ή όχι στην οργανωμένη (υπό σοσιαλδημοκρατική ή σταλινική μορφή) εργατική τάξη, αφού ούτως ή άλλως μετά συγκρότησε μια ιστορικά συγκεκριμένη, νέα μορφή καπιταλιστικής οργάνωσης της εργατικής τάξης σε ιδιαίτερες συνθήκες.

ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ, ΦΑΣΙΣΜΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ: ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΕΣ ΛΕΞΕΙΣ

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να συμβάλλουμε στη διάλυση της σύγχυσης που βασιλεύει γύρω από τους όρους φασισμός, ολοκληρωτισμός και σπανιότερα ναζισμός. Χρειάζεται όμως να σημειώσουμε από την αρχή πως συνήθως η σύγχυση στη χρήση αυτών των όρων δεν είναι άμοιρη πολιτικών σκοπιμοτήτων. Για να το δείξουμε αυτό είναι απαραίτητη λίγη γενεαλογία.

Ο όρος ολοκληρωτισμός που συνήθως, λανθασμένα, θεωρείται ψυχροπολεμικό κατασκευάσμα, πρωτοεμφανίζεται τη δεκαετία του '20.

Επινοήθηκε στην Ιταλία το 1923 από αντιφασίστες για να περιγράψει αρνητικά το φασισμό, αλλά γρήγορα τον οικειοποιήθηκε ο Μουσολίνι κάνοντας λόγο για την «άγρια ολοκληρωτική θέληση» του κινήματός του, που είχε γίνει πλέον καθεστώς. Στη συνέχεια, ο Τζεντίλε, ο κύριος ιδεολόγος του ιταλικού φασισμού, θα του προσδώσει μια πιο κρατικιστική χροιά χρησιμοποιώντας τον ως συνώνυμο του πανταχού παρόντος κράτους που τείνει να υπερβεί τη διαίρεση κράτους-κοινωνίας που χαρακτηρίζει τις «αδύναμες» πλουραλιστικές δημοκρατίες. Το κράτος αυτό είναι το φασιστικό κράτος, που για τους ιδεολόγους του δεν είναι πια ένα καπιταλιστικό αλλά ένα (λαϊκό, στην περίπτωση του ναζισμού) κράτος, οργανωμένο σύμφωνα με μια αυστηρή ιεραρχία λειτουργιών, η οποία απορροφά πλήρως την κοινωνία των πολιτών. Σύμφωνα με τον Μουσολίνι, «τα πάντα μέσα στο κράτος, τίποτα έξω από το κράτος, τίποτα εναντίον του κράτους». Στη Γερμανία την ίδια περίοδο είχε επίσης τη διπλή αυτή έννοια: ο Έρνστ Γιούνγκερ μιλούσε για «ολοκληρωτικό πόλεμο» και «ολοκληρωτική κινητοποίηση» και ο Καρλ Σμιτ, καθώς ανέπτυξε την έννοια της «πολιτικής της ισχύος» που βασίζεται στη σχέση φίλου-εχθρού, αντιπαρέθετε την «ολοκληρωτική κατάσταση ταύτισης κράτους και κοινωνίας» στο φιλελεύθερο πλουραλιστικό κράτος, με την πρώτη να θεωρείται ως η ιστορική αντίθεση του δεύτερου. Ο ναζισμός ακολούθως ενσωμάτωσε τον όρο (και με τις δύο του έννοιες, την «κινηματική» και την κρατικιστική), στο θεωρητικό του οπλοστάσιο, τονίζοντας, ακόμα περισσότερο από τον ιταλικό φασισμό, τη βουλησιαρχική αντίληψη ότι το κράτος αποτελεί την ενσάρκωση της θέλησης του Ηγέτη.

Η θεωρία του ολοκληρωτισμού, ως εργαλείο περιγραφής και ανάλυσης όχι μόνο του ναζισμού και του φασισμού αλλά και του σταλινισμού, άρχισε ν' αποκτά στέρεη βάση την περίοδο πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κυρίως στους κόλπους της ρωσικής και της γερmano-ολλανδικής κομμουνιστικής.

νιστικής αριστεράς (των συμβουλιακών κομμουνιστών, όπως είναι ευρύτερα γνωστοί). Στη θεωρία της γερμανο-ολλανδικής κομμουνιστικής αριστεράς, η κριτική του ολοκληρωτισμού αποτελούσε τον πυρήνα της ανάλυσής της για την τραγική ήττα του παλιού εργατικού κινήματος. Για τον Όττο Ρύλε, «η ολοκληρωτική κρατική τάξη πραγμάτων που βρίσκει την αποθέωσή της στο σύστημα της δικτατορίας» ήταν η πολιτική έκφραση της παγκόσμιας τάσης προς τον **κρατικό καπιταλισμό**, που κυρίως αναπτύχθηκε στη μπολσεβίκικη Ρωσία και τη ναζιστική Γερμανία. Σύμφωνα με τον Ρύλε, υπήρχε μια «εσωτερική σύγκλιση των τάσεων προς τον κρατικό καπιταλισμό» σ' αυτές τις δύο χώρες, «μια δομική, οργανωτική, τακτική και δυναμική ταύτιση, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η πολιτική συμφωνία και η κοινή στρατιωτική δράση».⁴² Πάντως, είτε σταθούμε στο έργο του Ρύλε *Φαιός και Κόκκινος Φασισμός*, είτε στην κριτική του σταλινισμού από τη ρώσικη κομμουνιστική αριστερά που στις αρχές της δεκαετίας του '30 επίσης έλεγε ότι ο κόσμος οδεύει προς μια καινούργια κοινωνική μορφή –τον Κρατικό Καπιταλισμό– με τη Γραφειοκρατία ν' αποτελεί τη νέα άρχουσα τάξη, μία ήταν η κοινή ιδέα **τοποθετημένη στην εποχή της: η αντεπανάσταση**, με τη μορφή του κρατικού καπιταλισμού, εφορμούσε ραγδαία ξεκινώντας από τη Ρωσία και τη Γερμανία για να καταλήξει στο σφαγείο του παγκόσμιου προλεταριάτου, δηλαδή τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. *Για μας, λοιπόν, η ιστορική και επαναστατική σημασία της χρήσης του όρου ολοκληρωτισμός τελειώνει κάπου εκεί με το τέλος του πολέμου αυτού και της περιόδου που επιχειρήσε να αναλύσει η κομμουνιστική αριστερά* (για περισσότερα, βλ. το επόμενο κεφάλαιο).

Στις αρχές της δεκαετίας του '40 αριστεροί και φιλελεύθεροι διανοητές, όπως οι Χίλφερντινγκ, Borkebau και Neumann, είδαν στην παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία, στις Δίκες της Μόσχας και στο σοβιετο-ναζιστικό σύμφωνο αμοιβαίας μη επίθεσης του 1939 την επιβεβαίωση της σύγκλισης των οικονομικών και πολιτικών συστημάτων σ' αυτές τις δύο χώρες – μάλιστα έφτασαν σ' αυτό το συμπέρασμα χωρίς να γνωρίζουν μάλλον το έργο της κομμουνιστικής αριστεράς. Χάρη σ' αυτούς τους συγγραφείς αρχίζει να διαδίδεται η χρήση του όρου «ολοκληρωτισμός» για την περιγραφή των δύο καθεστώτων.

42. Όττο Ρύλε, *Ο ρόλος του Λένιν στο ρώσικο πείραμα και το γερμανικό φιάσκο*, εκδ. Νάβης, χ.χ., σελ. 3-4. Πρόκειται για τον τίτλο που έδωσε ο έλληνας μεταφραστής στο κείμενο του Ρύλε *Brauner und roter Faschismus* (Φαιός και Κόκκινος Φασισμός) του 1939. Είναι σαφές ότι σ' αυτές τις αναλύσεις ο «κομμουνισμός», στο φως της ρώσικης εμπειρίας, έχανε το αρχικό του νόημα ως κατάργηση της μισθωτής εργασίας, του χρήματος και του κράτους και αντιμετωπιζόταν είτε ως μια παραλλαγή του καπιταλισμού είτε ως μια νέα μορφή εκμετάλλευσης.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ήταν μέσα από τη δουλειά της Χάννα Άρεντ και του Καρλ Φρίντριχ που ο όρος καθιερώθηκε στο λεξιλόγιο των πολιτικών επιστημών και της δημοσιογραφίας και χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει όλα τα λίγο-πολύ «στατικά», «αυταρχικά» και «μονολιθικά» καθεστώτα – αν σημαίνουν τίποτα όλες αυτές οι λέξεις. Για τον Φρίντριχ, τα κλασσικά γνωρίσματα του ολοκληρωτικού καθεστώτος είναι: μία επίσημη κρατική ιδεολογία, ένα και μοναδικό μαζικό κόμμα που κατέχει την εξουσία και είναι φορέας αυτής της ιδεολογίας, τρομοκρατικός αστυνομικός έλεγχος, μονοπωλιακός έλεγχος των media, μονοπώλιο των όπλων και κεντρικός έλεγχος της οικονομίας.⁴³ Αν και κομμένος και ραμμένος στα μέτρα της Σ. Ένωσης για τις ανάγκες του ψυχρού πολέμου, εν τούτοις ο ορισμός αυτός θα ταίριαζε σε πολλά άλλα, π.χ. «φιλελεύθερα», κράτη: το μονοπώλιο της βίας σχετίζεται με τη φύση του ίδιου του κράτους εν γένει· η κεντρική διεύθυνση της οικονομίας και η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου αποτέλεσε χαρακτηριστικό τόσο του σταλινισμού όσο και του New Deal (άλλωστε η οικονομική και πολιτική ενοποίηση του κεφαλαίου ήταν η γενική τάση και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο)· την περίοδο του πρώτου παγκόσμιου πολέμου στις ΗΠΑ η Επιτροπή Δημόσιας Πληροφόρησης ενέκρινε τι θα δημοσιεύταν στον τύπο και τι όχι· και όσο για την αστυνομική καταστολή σίγουρα οι ΗΠΑ δεν υπολείπονταν ούτε σε σχετικούς νόμους ούτε στην εφαρμογή τους. Σταδιακά ο «ολοκληρωτισμός» θα συμπεριλάμβανε όλο το ανατολικό μπλοκ και θα κατέληγε να χαρακτηρίζει πολιτικές μορφές του κεφαλαίου που βρίσκονται στον αντίποδα της δυτικής δημοκρατίας. Μάλιστα η νομιμοποίηση της καταγγελτικής έννοιας «ολοκληρωτισμός» κατέληξε τελικά να βασίζεται στην υπεροχή των αξιών των δυτικών «φιλελεύθερων» δημοκρατιών, των «ανοικτών», «συμμετοχικών» τρόπων διακυβέρνησης. Στις 12 Μαρτίου 1947, ο Χάρυ Τρούμαν κήρυξε το ομώνυμο «δόγμα»: μετά τη νίκη στον πόλεμο ενάντια στη φασιστική Γερμανία και την Ιαπωνία, άρχιζε μια νέα εποχή για τον αγώνα υπέρ της «ελευθερίας». Η απειλή ενός νέου ολοκληρωτισμού προερχόταν από τη Σοβιετική Ένωση και σήμαινε ότι «τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που επιβάλλονται σ' ελεύθερους λαούς υπονομεύουν τις βάσεις της διεθνούς ειρήνης και επομένως την ασφάλεια των ΗΠΑ».⁴⁴

Ωστόσο, προβληματικό για μας δεν είναι μόνο ότι η χρήση του όρου υποδηλώνει εμμέσως πλην σαφώς αποδοχή της (αστικής) δημοκρατίας – με το να τοποθετείται αυτή στο

43. Βλ. Friedrich-Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, 1956.

44. Παρατίθεται στο Domenico Losurdo, *Towards a critique of the category of totalitarianism*, Historical Materialism, τ. 12:2, 2004, σελ. 29.

απυρόβλητο ως κάτι που δεν έχει ακόμα επιτευχθεί. Ακόμα πιο προβληματικό είναι ότι η θεωρία του ολοκληρωτισμού –που παίρνει το τελικό προϊόν ως δεδομένο χωρίς να ερμηνεύει τις συνθήκες που το γέννησαν– είναι μονοδιάστατη και παραπλανητική και ως εκ τούτου ανίκανη να αναλύσει ικανοποιητικά τις πολιτικές μορφές του κεφαλαίου στις οποίες αναφέρεται. Φυσικά και θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε σε συγκεκριμένα καθεστώτα ένα κυρίαρχο γνώρισμα εισβολής του κράτους στη δημόσια και ιδιωτική ζωή των υπωτελών και «ολοκληρωτικής απαίτησης» να συμμορφωθούν με την κυρίαρχη ιδεολογία. Τόσο στη ναζιστική Γερμανία όσο και στη σταλινική Σοβιετική Ένωση μπορούν να ανιχνευθούν, στις τεχνικές ελέγχου και κυριαρχίας που χρησιμοποιούν, η ανάγκη χειραγώγησης των μαζών, η τεχνική της πληβειακής συσπείρωσης γύρω από τον ηγέτη, μια ριζική έλλειψη ανοχής σε οποιαδήποτε εναλλακτική, διαφορετική πεποίθηση ή οποιαδήποτε θεσμική μορφή δεν ταυτιζόταν με το καθεστώς. Εν ολίγοις, μπορεί να ανιχνευθεί μια *επιχειρούμενη πολιτικοποίηση και κατάκτηση όλων των όψεων της κοινωνικής εμπειρίας, μια «ολοκληρωτική απαίτηση» πάνω στη ζωή των υπηκόων συνολικά*. Το πρόβλημα είναι ότι η θεωρία του ολοκληρωτισμού δεν θέτει το σημαντικό ερώτημα: **γιατί αυτές οι πολιτικές μορφές αποτυγχάνουν;** – με αποτέλεσμα ο «ολοκληρωτισμός» να καταντά άλλη μια «πανσυλλεκτική» λέξη της μόδας που, όπως λέει ο Ζίζεκ, «μας απαλλάσσει κάπως από το καθήκον του να σκεπτόμαστε ή ακόμα χειρότερα μας εμποδίζει να σκεπτόμαστε».

Αν χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό που αναφέρεται στην «ολοκληρωτική απαίτηση» πάντως, το σημερινό καθεστώς της πολιτικής της απαξίωσης ελάχιστη σχέση έχει με κάθε έννοια ολοκληρωτισμού, εκτός κι αν αποδεχτούμε την πλήρη σύγχυση όρων και ταυτίσουμε τον αυταρχισμό του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος «έκτακτης ανάγκης» με τον ολοκληρωτισμό της απαίτησης για πλήρη κυριαρχία επί της κοινωνικής ζωής. Τα επίθετα «νέος» ή «σύγχρονος» που συνήθως προστίθενται στον όρο «ολοκληρωτισμός» για να τον εκσυγχρονίσουν και να περιγράψουν ότι βιώνουμε σήμερα, δεν βοηθούν ομοίως σε τίποτα. Άλλωστε, η αποικιοποίηση της κοινωνικής εμπειρίας από το εμπόρευμα και το χρήμα, η άλωση της υποκειμενικότητας από το φαντασιακό του καπιταλισμού σε ανάπτυξη ήταν πολύ πιο πετυχημένες τις προηγούμενες δεκαετίες στην Ελλάδα. Με αυτή την έννοια, ο έλεγχος και η ενσωμάτωση στο καθεστώς της αναπαραγωγής καπιταλιστικών αξιών και νοημάτων τη δεκαετία του '90 ήταν πολύ πιο «ολοκληρωτικά» – αν τέλος πάντων επιμένουμε να χρησιμοποιούμε αυτόν τον όρο.

Το ίδιο με τον «ολοκληρωτισμό» δεινοπαθεί και ο όρος «φασισμός». Η σημερινή πληθωριστική μέχρι γελοιότητας πολιτική χρήση της λέξης «φασισμός» –χωρίς δηλαδή να λογαριάσουμε την πιο κοινότοπη πλευρά της, σαν λέξη-μπα-

μπούλας του καθημερινού λεξιλογίου– ανάγει την καταγωγή της στους θεωρητικούς που ήθελαν να εμπλουτίσουν και ν' ανατρέψουν τον κλασικό ορισμό της Κομιντέρν. Ας δούμε πώς αυτός παραλλασσόταν μέσα στα χρόνια.

Ήδη τη δεκαετία του '20 οι θεωρητικοί της Κομιντέρν κατηγοριοποιούσαν το ναζισμό ως μια μορφή φασισμού που τη γεννά ο καπιταλισμός σε κρίση. Ο φασισμός μαζί με τη σοσιαλδημοκρατία, θεωρούνταν γενικά ως οι «*δύο αιχμές του ίδιου όπλου που έχει στα χέρια της η δικτατορία του μεγάλου κεφαλαίου*» (5^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Κομιντέρν, 1924). Στο 6^ο Συνέδριο το 1928, κι ενώ η αντεπανάσταση δυναμώνει στη Σ. Ένωση, η «ριζοσπαστικότητα» της αντι-σοσιαλφασιστικής φρασεολογίας του Προγράμματος και του Καταστατικού της Κομιντέρν απογειώνεται:

Η εποχή του ιμπεριαλισμού, η όξυνση της ταξικής πάλης και η ανάπτυξη, κυρίως μετά τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, στοιχείων εμφυλίου πολέμου, οδήγησαν σε χρεοκοπία του κοινοβουλευτισμού... Το προτσές αυτό της επίθεσης της κεφαλαιοκρατικής ιμπεριαλιστικής αντίδρασης, παίρνει κάτω από ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες τη μορφή του φασισμού... Ο συνδυασμός της κοινωνικής δημαγωγίας, της διαφθοράς και της δραστηρίας λευκής τρομοκρατίας, παράλληλα με την άκρως ιμπεριαλιστική επιθετικότητα στη σφαίρα της εξωτερικής πολιτικής, αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά γνώρισμα του φασισμού... Η μέθοδος του φασισμού και η μέθοδος του συνασπισμού με τη σοσιαλδημοκρατία όντας ασυνήθιστες μέθοδοι για τον «ομαλό» καπιταλισμό και αποτελώντας γνώρισμα της γενικής καπιταλιστικής κρίσης, χρησιμοποιούνται απ' την κεφαλαιοκρατία για την επιβράδυνση της επιθετικής πορείας της επανάστασης.⁴⁵

Στη 13^η Ολομέλεια της Κομιντέρν (Νοέμβριος 1933) γίνεται στροφή και ο ορισμός του φασισμού επαναδιατυπώνεται. Τώρα πρόκειται για την «*ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία των πιο αντιδραστικών, σωβινιστικών και ιμπεριαλιστικών στοιχείων του χρηματιστικού κεφαλαίου*». Το 1934 εισάγεται η γραμμή των «Λαϊκών Μετώπων», δηλαδή η συστηματική ταξική συνεργασία με τα άλλα στοιχεία της αστικής τάξης, τα «προοδευτικά» – κι όλα αυτά στο φόντο των πρώτων δικών της Μόσχας. Τα «Λαϊκά Μέτωπα» ενάντια στο φασισμό είναι η μέθοδος που χρησιμοποιείται από τη Σ. Ένωση για άσκηση πίεσης στις κυβερνήσεις Αγγλίας και Γαλλίας προκειμένου να συναφθεί στρατιωτική συμμαχία εναντίον του Χίτλερ.

45. *Πρόγραμμα και Καταστατικό της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς (1928)*, εκδ. Ειρήνη, 1975, σελ. 25-26.

Από το 7ο Συνέδριο της Κομιντέρν το 1935.

Στο 7^ο Συνέδριο της Κομιντέρν, το 1935, η άποψη περί φασισμού που έχει αρχίσει να κυριαρχεί στο εσωτερικό της οριστικοποιείται και επεκτείνεται στον ορισμό του Δημητρώφ: «Ο φασισμός δεν είναι... μια εξουσία υπεράνω των τάξεων, ούτε η εξουσία των μικροαστών ή του λούμπεν προλεταριάτου πάνω στο χρηματιστικό κεφάλαιο. Ο φασισμός είναι η εξουσία του ίδιου του χρηματιστικού κεφαλαίου». Οποιαδήποτε αναφορά στον αγώνα «τάξης εναντίον τάξης» έχει πια εγκαταλειφθεί· κάθε μνεία του σοσιαλφασισμού έχει πια εξαλειφθεί. Προερχόμενη απ' τη λενινιστική θεωρία του ιμπεριαλισμού, η άποψη αυτή βλέπει το φασισμό ως την αναπόφευκτη πολιτική μορφή του τελικού σταδίου της αστικής-καπιταλιστικής κοινωνίας. Σύμφωνα μ' αυτήν τη θεωρία, οι πιο αντιδραστικές και ισχυρές φράξιες του συγκεντρωμένου χρηματιστικού κεφαλαίου (Finanzkapital) –ένας όρος με τον οποίον εννοούσαν 1) την ενοποίηση του τραπεζικού κεφαλαίου με το βιομηχανικό κεφάλαιο και 2) ένα συγκεκριμένο στάδιο του καπιταλισμού–, μπροστά στην επικείμενη κατάρρευση του καπιταλισμού, για να προάγουν τις ιμπεριαλιστικές-μονοπωλιακές τους βλέψεις, χειραγωγούν και ελέγχουν ένα μαζικό κίνημα ικανό να καταστρέψει την «επαναστατική» οργανωμένη εργατική τάξη και να εξασφαλίσει τα καπιταλιστικά κέρδη και συμφέροντα μέσω επεκτατισμού και πολέμων. Άρα σ' αυτήν τη θεωρία τόσο οι ηγέτες όσο και το μαζικό κίνημα του φασισμού είναι απλά «προϊόντα» ή και «πράκτορες» ακόμα της καπιταλιστικής χειραγώγησης και παραγνωρίζεται εντελώς η δύναμη της ναζιστικής ιδεολογίας της Volksgemeinschaft.

Βέβαια προϋπήρχαν μέσα στην Κομιντέρν διαφοροποιημένες μειοψηφικές ερμηνείες, όπως αυτή της Κλάρα Τσέκιν του 1923, που αντιπαρατέθηκε θαρραλέα στη ρεφορμιστική αντίληψη ότι ο φασισμός είναι «γυμνή βία και τρόμος» και εύστοχα έδειξε αναφερόμενη στην ιταλική περίπτωση (αν και θα διαφωνήσουμε με το περιεχόμενο που δίνει στην επανάσταση) ότι

Ο φασισμός δεν είναι καθόλου εκδίκηση της αστικής τάξης ως αντίποινα για την προλεταριακή επίθεση εναντίον της. Ιστορικά, ξεταζόμενος αντικειμενικά, έρχεται ο φασισμός πολύ περισσότερο ως μια τιμωρία για το προλεταριάτο εξαιτίας της αποτυχίας του να ολοκληρώσει την επανάσταση που ξεκίνησε στη Ρωσία. Και οι φορείς του φασισμού δεν είναι μια μικρή και προνομιούχα κάστα αλλά ευρέα κοινωνικά στρώματα, μεγάλες μάζες που φτάνουν ακόμη και στο προλεταριάτο... Μόνο όταν καταλάβουμε ότι ο φασισμός είναι μια λαμπρή, συναρπαστική δράση για την ευρεία κοινωνική μάζα που έχει ήδη χάσει σήμερα την προηγούμενη σιγουριά της ασφάλειας και κατά συνέπεια και την πίστη στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, θα είμαστε σε θέση να τον πολεμήσουμε... Οι ρεφορμιστές ηγέτες ακολούθησαν μια πολιτική σύμπνοιας με την αστική τάξη, της οποίας το κόστος εκτός από τους προλετάρους το πληρώνουν ποικιλότροπα και υπάλληλοι, δημόσιοι αξιωματούχοι, μικροαστοί και μεσαία στρώματα... Ο φασισμός έχει γίνει ένα είδος καταφυγίου για τους πολιτικά άστεγους, τους κοινωνικά ξεριζωμένους, αυτούς που στερούνται τα μέσα ύπαρξης και τους απογοητευμένους. Και αυτό που κανείς δεν περιμένει πια από την επαναστατική τάξη του προλεταριάτου και το σοσιαλισμό, το προσδοκά ως έργο των πιο ικανών, ισχυρών, αποφασισμένων και τολμηρών στοιχείων «όλων των τάξεων που πρέπει να ενωθούν για να αποτελέσουν μια κοινότητα». Αυτή η κοινότητα είναι για τους φασίστες το έθνος. Φαντάζονται ότι η ζωνηρή επιθυμία να δημιουργηθεί κοινωνικά κάτι νέο και καλύτερο είναι αρκετή ισχυρή για να γεφυρώσει όλους τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Το μέσο για την εκπλήρωση των φασιστικών ιδανικών είναι γι' αυτούς το κράτος. Ένα πιο ισχυρό, πιο αυταρχικό κράτος, που θα είναι ταυτόχρονα η δική τους δημιουργία και το πρόθυμο εργαλείο τους... Η αστική τάξη καλωσορίζει φυσικά τους νέους συμμάχους της με χαρά. Βλέπει σ' αυτούς μια ισχυρή ενίσχυση της εξουσίας, μια αποφασισμένη ομάδα βίας στην υπηρεσία της... Ασφαλώς ο φασισμός είναι καταδικασμένος να αποσυντεθεί από τα μέσα και να διαλυθεί... Θα ήταν ωστόσο καταστροφικό αν μέναμε ικανοποιημένοι με το ρόλο των σοφών και αισθητικών θεατών αυτής της διαδικασίας αποσύνθεσης... Η θέση του προλεταριάτου αναφορικά με το φασισμό είναι από τη πρώτη στιγμή αυτή της αυτοάμυνας... Βία στη βία! Όχι βία ως ατομική τρομοκρατική βία, αυτό θα ήταν ανεπιτυχές. Αλλά βία ως η δύναμη της οργανωμένης επαναστατικής ταξικής πάλης του προλεταριάτου.⁴⁶

46. Κλάρα Τσέκιν, Ο Αγώνας ενάντια στο Φασισμό, *Μαρξιστική Σκέψη*, τ. 5, 2012, σελ. 13-36. Οι απόψεις της μάλιστα είχαν επηρεάσει τον αρχικό ορισμό του φασισμού από την Κομιντέρν, όπως αυτός διατυπώθηκε στην απόφαση της 3ης Ολομέλειας της τον Ιούνιο του 1923: «Αν και

Σε γενικές γραμμές πάντως ήταν ο ορισμός του 1935 που σφράγισε την ύστερη περίοδο του μεσοπολέμου, καθώς και τη μεταπολεμική περίοδο τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '60. Στα δε καθ' ημάς, η αριστερά εν γένει καθώς και ένα ευμεγέθες, φίλα προσκείμενο στο εθνικοαπελευθερωτικό/αντιφασιστικό ΕΑΜ κομμάτι του αντιξουσιαστικού χώρου δεν έχουν μετακινηθεί ιδιαίτερα απ' αυτόν.

Στη συνέχεια, η ιστορικά καθορισμένη άποψη της Κομιντέρν θα χρησιμοποιούνταν ως βάση για διαφοροποιημένες ερμηνείες υπεργενίκευσης. Αφού, σύμφωνα με την ορθόδοξη άποψη, η μαζική βάση ενός φασιστικού κόμματος δεν μπορεί παρά να είναι προϊόν χειραγώγησης εκ μέρους της άρχουσας καπιταλιστικής τάξης, στερούμενη οποιασδήποτε αυτόνομης δυναμικής, τότε η μοναδικότητα του φασισμού των δεκαετιών του '20 και του '30 σχετικοποιείται και η διαφορά του από τις στρατιωτικές δικτατορίες και τα καθεστώτα «έκτακτης ανάγκης» υποχωρεί. Αυτό έγινε τις δεκαετίες του '60 και '70, όταν η Νέα Αριστερά θα ξεχειλώνει την έννοια «φασισμός» επεκτείνοντάς την σε κάθε μορφή αυταρχικής κυβέρνησης. Παράδειγμα η εκλεπτυσμένη, νεο-γκραμισιανή Πουλαντζική θεωρία του '60, η οποία έδωσε έμφαση στην πολιτική κρίση που ξεσπά όταν το κράτος δεν μπορεί να οργανώσει την πολιτική ενότητα της κυρίαρχης τάξης και έχει χάσει τη λαϊκή νομιμοποίηση: τότε η κυρίαρχη τάξη κάνει το φασισμό μια ελκυστική ριζοσπαστική λαϊκίστικη λύση για την αποκατάσταση της ηγεμονίας της.

Η ερμηνεία του φασισμού που έλκει την καταγωγή της από τις ψυχολογικο-ιστορικές θεωρίες του Ράιχ και της Σχολής της Φρανκφούρτης επηρέασε επίσης έντονα το κίνημα τις δεκαετίες του '60 και '70. Αν και αυτή η διαφορετική προσέγγιση του φασισμού ξέφυγε από τη μονολιθική και οικονομίστικη τριτοδιεθνιστική άποψη, αναλύοντας συνολικά τις καπιταλιστικές κοινωνικές δομές και την αυταρχική προσωπικότητα, έδωσε εν τούτοις στη συνέχεια τη δυνατότητα του ξεχειλώματος του όρου και της εγκατάλειψης κάθε έννοιας ιστορικότητας. Αυτό είναι εμφανές στο έργο των Ντελέζ-Γκουαταρί.

Στο έργο του *Η μοριακή επανάσταση* και στο κεφάλαιο *Η μικροπολιτική του φασισμού*, ο Γκουαταρί ξεκινά την ανάλυσή του εντοπίζοντας

την μόνιμη παρουσία ενός ίδιου πάντα ολοκληρωτικού μηχανισμού που επιδιώκει να βρει το δρόμο του μέσα από όλων των ειδών τις δομές, φασιστικο-σταλινικές, αστικο-δημοκρατικές κλπ... Τα διάφορα ολοκληρωτικά συστήματα

ο φασισμός από την άποψη της προέλευσής του και των εκφραστών του περιλαμβάνει επίσης επαναστατικές τάσεις που μπορούν να στραφούν εναντίον του καπιταλισμού και του κράτους του, μετεξελίσσεται παράλληλα αυτά σε μια επικίνδυνη αντεπαναστατική δύναμη».

δημιούργησαν διάφορα «μοντέλα» για τον έλεγχο της επιθυμίας των μαζών ανάλογα με τις μεταβολές των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων... Η ανάλυση του φασισμού δεν μπορεί να είναι απλά και μόνο έργο ενός ιστορικού, δεδομένου πως εκείνο που ο φασισμός έβαλε σε κίνηση χτες, συνεχίζει να αναπαράγεται, κάτω από άλλες μορφές στο σύνολο του σύγχρονου κοινωνικού χώρου – μια ολοκληρωτική χημεία δουλεύει ακατάπαυστα μέσα στις κρατικές δομές, τις πολιτικές και συνδικαλιστικές, τις θεσμικές και οικογενειακές, ακόμη και μέσα στις ατομικές δομές στο βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για ένα είδος φασισμού του υπερ-εγώ στην ενοχή και τη νευρώση.⁴⁷

Αφού, λοιπόν, ορίσει έτσι το φασισμό, σαν ένα πασπαρτού ελέγχου της επιθυμίας, διαρκώς παρόν ανά τις εποχές, θα στραφεί εν τούτοις στην ιστορική του διάσταση, θέτοντας ένα σημαντικό ερώτημα: «Γιατί ο γερμανικός καπιταλισμός, μετά τη συντριβή του 1918 και την κρίση του 1929, δεν αρκέστηκε σε μίαν απλή στρατιωτική δικτατορία;» Για ν' απαντήσει:

Μια απλή στρατιωτική δικτατορία δε θα είχε ποτέ πετύχει να «περικυκλώσει» τις μάζες με την ίδια αποτελεσματικότητα όπως ένα αστυνομικά οργανωμένο κόμμα. Μια στρατιωτική δικτατορία δεν αιχμαλωτίζει τη λιμπιντική ενέργεια με τον ίδιο τρόπο όπως μια φασιστική δικτατορία, έστω κι αν ορισμένα από τα αποτελέσματά της μπορεί να φαίνονται ταυτόσημα, έστω κι αν καταλήγει σε όμοιες κατασταλτικές μεθόδους, στα ίδια βασανιστήρια, στα ίδια στρατόπεδα συγκέντρωσης, κλπ...

Καθώς ο Γκουαταρί στη συνέχεια απαριθμεί τα ιστορικά λιμπιντικά χαρακτηριστικά που συνόψισε ο φασισμός στο πρόσωπο του Χίτλερ, καταλήγει, αναγκαστικά, να ασχοληθεί με το γιατί «το φασιστικό μοντέλο εμφάνιζε σημαντικές αδυναμίες»

47. Φ. Γκουαταρί, *Η μοριακή επανάσταση*, εκδ. Κομμούνια, 1984, σελ. 37-60. Τα ίδια επαναλαμβάνει στο τέλος της ζωής του στο άρθρο *Pour une refondation des pratiques sociales*, δημοσιευμένο στη *Le Monde Diplomatique* του Οκτωβρίου 1992: «Η κοινωνική και ηθική πρόοδος είναι αδιαχώριστη από τις συλλογικές και ατομικές πρακτικές που την προωθούν. Ο ναζισμός και ο φασισμός δεν ήταν εφήμερες ασθένειες, ιστορικά ατυχήματα που έχουν έκτοτε ξεπεραστεί. Συγκροτούν δυνατότητες που είναι διαρκώς παρούσες, συνεχίζουν να ανακόπτουν το σύμπαν της πραγματικότητας μας: ο σταλινισμός των γκούλαγκ, ο μαοϊκός δεσποτισμός μπορούν να επανεμφανιστούν αύριο σε νέα πλαίσια. Ένας μικροφασισμός αναπαράγεται στις κοινωνίες μας, με τις διαφορετικές μορφές του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, της ανόδου των θρησκευτικών φονταμενταλισμών, του милитарισμού και της καταπίεσης των γυναικών. Η ιστορία δεν μπορεί να εγγυηθεί το ανεπίστρεπτο πέρασμα από 'προοδευτικά κατώφλια'. Μόνο οι ανθρώπινες πρακτικές, ο συλλογικός βολонταρισμός, μπορούν να μας διαφυλάξουν από την πτώση σε ακόμα χειρότερες βαρβαρότητες».

και γιατί έπρεπε «να αποκλειστεί και να αναζητηθεί μια ‘καλύτερη λύση’». Για τον Γκουαταρί, η αποτυχία του φασισμού οφειλόταν στην «αστάθειά του και την έντονη επιθυμία που ξυπνούσε μέσα στις τάξεις, απειλώντας να τινάξει στον αέρα από τα μέσα τα καθεστώτα της αστικής δημοκρατίας». Δηλαδή, «το ‘φάρμακο’ που επιλέχθηκε στη φάση του παροξυσμού της κρίσης, αποδείχτηκε στη συνέχεια πιο επικίνδυνο από την ίδια την ‘αρρώστεια’», αφού η νέα αυτή επιθυμητική ολοκληρωτική μηχανή, η φασιστική,

κατόρθωσε ν’ αποκρυσταλλωθεί μέσα στις ίδιες τις μάζες σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε να εμφανίζεται στα μάτια του διεθνούς καπιταλισμού σαν πιο επικίνδυνη ακόμα και από τη δικτατορία που προήλθε από την οκτωβριανή επανάσταση... γιατί επένδυαν σ’ αυτή ένα φανταστικό ένστικτο συλλογικού θανάτου. Μετεδαφικοποιώντας την επιθυμία τους πάνω σ’ έναν αρχηγό, ένα λαό, μια φυλή, καταργούσαν, μέσα από μια φανταστική καταστροφή, μια πραγματικότητα που την απεχθάνονταν και που οι επαναστάτες δεν μπόρεσαν ή δε θέλησαν να θίξουν. Ο ανδρισμός, το αίμα, ο ζωτικός χώρος, ο θάνατος έπαιρναν τη σκυτάλη από ένα σοσιαλισμό γεμάτο σεβασμό απέναντι στις κυρίαρχες αξίες.

Πολύ σωστά, θα προσθέταμε. Πράγματι, ο φασισμός αποδείχτηκε μια «τρελή μηχανή» που έφτασε να απειλεί το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα και έπρεπε να συντριβεί από ορθολογικότερες μορφές της καπιταλιστικής τάξης, τις «δυτικού τύπου» δημοκρατίες. Με τα λόγια του Γκουαταρί πάλι,

Αντίθετα από το φασισμό, οι καπιταλιστικές ολοκληρωτικές μηχανές, παράλληλα με την οικειοποίηση της επιθυμητικής ενέργειας των εργαζομένων, επιδιώκουν επιπλέον τη διαίρεση, την ιδιαιτεροποίηση, τη μοριοποίησή τους. Διεισδύουν μέσα στις ίδιες τους τις γραμμές, τις οικογένειές τους, το ζευγάρι και την παιδική τους ηλικία· εγκαθίστανται στο κέντρο της υποκειμενικότητάς τους και της κοσμοαντίληψής τους.

Κι όμως, ενώ η ίδια του η ανάλυση θα έπρεπε να τον οδηγήσει στην εγκατάλειψη των όρων «φασισμός» και «ολοκληρωτισμός», ως ιστορικά ανεπαρκών πλέον θεωρητικών παραδειγμάτων, αφού ο ίδιος παραδέχεται ως δεδομένη «την αδυναμία προσαρμογής των παλιών φασιστικών, σταλινικών και ίσως και σοσιαλδημοκρατικών μεθόδων», τελικά καταλήγει να ταυτίζει την αδήριτη ανάγκη του κεφαλαίου να αιχμαλωτίζει αποτελεσματικά την επιθυμία και να τη βάζει στην υπηρεσία της οικονομίας του κέρδους με τον... «φασισμό», προσθέτοντάς του, για να τον «εκσυγχρονίσει», τον επιθετικό προσδιορισμό «μοριακός». **Όχι, το μίγμα τροφοδότησης του ναρκισσισμού, εμπορευματοποίησης της παρέκκλισης, εργαλειοποίησης του εγκλήματος, αφηρημένης ελευθερίας για όλους και για κανέναν και προσεχτικής χρήσης του αυταρχισμού – αυτό το μίγμα που έχει επιλεγεί από τις μοντέρνες δημοκρατίες για τη χαλιναγωγήση του προλεταριάτου, για τον έλεγχο και το καναλιζάρισμα των επιθυμιών ώστε να γίνουν παράγοντας καπιταλιστικής ανάπτυξης, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί φασισμός, ούτε ολοκληρωτισμός. Μπορεί η εν μέσω κρίσης νεοφιλελεύθερη παλινδρόμηση μεταξύ ενσωμάτωσης και απαξίωσης/αποκλεισμού, όταν γίνεται μέσα από τις λειτουργίες του κοινωνικού κράτους, να φέρνει τη σφραγίδα της κληρονομιάς που άφησε ο προπολεμικός κρατικός καπιταλισμός, αλλά η γενικευμένη στρατιωτικοποίηση της εργασιακής και κοινωνικής ζωής που προώθησαν ο φασισμός και ο μπολσεβικισμός δεν χωράει στα πλαίσια μιας «δυτικού τύπου» μικτής οικονομίας, που λειτουργεί με άλλους εργασιακούς, πολιτισμικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς όρους.** Αν, ελλείψει ακριβέστερων και σωστότερων όρων ανάλυσης του σήμερα, καταφεύγουμε στους παλιούς και δοκιμασμένους «πιασάρικους» όρους του χτες, τόσο το χειρότερο για τις δυνατότητες που προσφέρουμε στον εαυτό μας να αντιμετωπίσει το σήμερα.

Ακόμα κι ένας προσεκτικός αναλυτής της ιστορίας δεν απέφυγε προσωρινά την ταύτιση με το ρεύμα της αντιφασιστικής ανάλυσης του συρμού:

Ο στρατηγικός αντίπαλος είναι ο φασισμός. Και όχι μόνο ο ιστορικός φασισμός, ο φασισμός του Χίτλερ και του Μουσσολίνι –ο οποίος στάθηκε ικανός να κινητοποιήσει και να χρησιμοποιήσει την επιθυμία των μαζών τόσο αποτελεσματικά– αλλά επίσης ο φασισμός μέσα σε όλους μας, μέσα στα κεφάλια μας και την καθημερινή μας συμπεριφορά, ο φασισμός που μας προκαλεί και μας κάνει να αγαπάμε την εξου-

σία, να επιθυμούμε ακριβώς αυτό το πράγμα που μας κυρι-
αρχεί και μας εκμεταλλεύεται.⁴⁸

Ωστόσο, είναι ο ίδιος ο Φουκώ που με την παρακάτω δήλω-
ση, λίγα χρόνια αργότερα, με περιεκτικό τρόπο αποδομεί κρι-
τικά και αυτοκριτικά την υπερπληθωριστική χρήση του όρου
«φασισμός» και αποκαλύπτει τη λειτουργία της. Την παραθέ-
τουμε ασχολίαστη:

Η «επιβεβαίωση» μιας «επιθυμίας των μαζών για τον φασι-
σμό» καλύπτει απλώς την έλλειψη ακριβούς ιστορικής ανά-
λυσης. Διαπιστώνουμε εδώ άρνηση για μια αποκρυπτο-
γράφηση του τι πραγματικά ήταν ο φασισμός (άρνηση που
εκδηλώνεται είτε στην γενίκευση –ο φασισμός βρίσκεται
παντού, και πάνω απ’ όλα μέσα στο μυαλό μας– ή μέσα στη
μαρξιστική σχηματοποίηση). Η μη-ανάλυση του φασισμού
αποτελεί ένα πολύ σημαντικό πολιτικό γεγονός. Επέτρεψε
στον φασισμό να χρησιμοποιηθεί ως ένα περιπλανώμενο
σημείον, του οποίου η λειτουργία υπήρξε αυτή της δημό-
σιας καταγγελίας.⁴⁹

Αν απ’ τον εννοιολογικό αχταρμά που κυκλοφορεί στις μέρες
μας σαν ερμηνείες της υπό διαρκή αιχμαλωσία λέξης «φασι-
σμός» (και ομοίως «αντιφασισμός») εξαιρέσουμε τα απρο-
κάλυπτα δημοκρατικά επιχειρήματα που απομονώνουν την
πολιτική μορφή της μονοκομματικής δικτατορίας του κεφα-
λαίου από τα συμφραζόμενά της, τότε στα παραδείγματα που
χρησιμοποιούν οι αντιφασίστες συναντάμε απλά (παμπάλαι-
ες) **μορφές καπιταλιστικής κυριαρχίας και εκμετάλλευ-
σης** που στριμώχνονται ατσούμπαλα και ανιστορικά στην
κατηγορία «φασισμός». Για παράδειγμα, ταυτίζεται με το
«φασισμό» ό,τι έχει σχέση ιστορικά με φυλετικά και ευγονικά
προγράμματα; Όμως οι ναζί δεν πρωτοτύπησαν: τα πρότυ-
πά τους ήταν οι νότιες ΗΠΑ και η Νότια Αφρική. Εμπνεόμενοι
απ’ τις φυλετικές πρακτικές αυτών των χωρών τόσο ο Ρόζεν-
μπεργκ (που θεωρούσε τη Νότια Αφρική «στιβαρό προπύρ-
γιο» ενάντια στην απειλή της «μαύρης αφύπνισης») όσο και ο
Χίτλερ (που θεωρούσε τις ΗΠΑ μοντέλο «ασυνήθιστης εσω-
τερικής δύναμης» που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως πρό-
τυπο για μια Γερμανική ηπειρωτική αυτοκρατορία) διδάχτη-
καν απ’ τους παλαιότερους ρατσιστές ιμπεριαλιστές μαθήμα-
τα για τη δική τους Άγρια Δύση της Ευρώπης.

Είναι η ευγονική μια ναζιστική, φασιστική «ευρεσιτεχνία»;
Μάλλον όχι:

48. Απόσπασμα από τον πρόλογο του Μ. Φουκώ στην πρώτη γαλλι-
κή έκδοση του βιβλίου των G. Deleuze-F. Guattari, *Capitalisme et
Schizophrenie, L'Anti-Oedipe*, Minit, 1973.

49. Michel Foucault, από συνέντευξη μεταφρασμένη στο C. Gordon
(ed.), *Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings*, The
Harvester Press, 1980.

Όπως είναι γνωστό, σε σχέση με αυτή τη «νέα επιστήμη»,
το Τρίτο Ράιχ όφειλε πολλά στις ΗΠΑ, όπου η ευγονική, η
οποία επινοήθηκε κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού
του δέκατου ένατου αιώνα από τον Francis Galton (εξάδελ-
φο του Δαρβίνου), έγινε πολύ δημοφιλής. Πολύ πριν από
την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, στις παραμονές του
Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, εκδόθηκε ένα βιβλίο στο
Μόναχο, το *Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von
Nordamerika* (Η φυλετική υγιεινή στις Ηνωμένες Πολιτείες της
Βόρειας Αμερικής), το οποίο, ήδη από τον τίτλο του, υποδεί-
κνυε τις ΗΠΑ ως πρότυπο της «φυλετικής υγιεινής». Ο συγ-
γραφέας, ο Géza von Hoffmann, υποπρόξενος της Αυστρο-
ουγγρικής Αυτοκρατορίας στο Σικάγο, εγκωμιάζε τις ΗΠΑ
για τη «διάγνωση» και τον «καθαρό πρακτικό Λόγο» που επέ-
δειξαν στην αντιμετώπιση, με την απαραίτητη ενεργητι-
κότητα, ενός πολύ σημαντικού προβλήματος που αντίθε-
τα τόσο συχνά αγνοούνταν: η παραβίαση των νόμων που
απαγόρευαν τη σεξουαλική επαφή και τους διαφυλετικούς
γάμους θα μπορούσε να τιμωρηθεί με φυλάκιση έως και
δέκα χρόνων, και θα μπορούσαν να καταδικαστούν όχι
μόνο τα άτομα που ήταν υπεύθυνα για την πράξη, αλλά και
οι συνεργοί τους.

Ακόμη και μετά την άνοδο των Ναζί στην εξουσία, οι ιδεο-
λόγοι και οι «επιστήμονες» της φυλής συνέχισαν να υποστη-
ρίζουν ότι «και η Γερμανία έχει πολλά να μάθει από τα μέτρα
που υιοθετήθηκαν από τους Βορειο-Αμερικάνους: ξέρουν τι
κάνουν». Θα πρέπει να προστεθεί ότι δεν επρόκειτο για μια
μονομερή σχέση. Μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξου-
σία, οι πιο φανατικοί οπαδοί του αμερικάνικου ευγονικού
κινήματος θεώρησαν το Τρίτο Ράιχ μοντέλο, και μάλιστα
ταξίδεψαν εκεί για ιδεολογικό και ερευνητικό προσκύνημα.
Είναι πλέον απαραίτητο να θέσουμε στον εαυτό μας ένα
ερώτημα: γιατί, προκειμένου να ορίσουμε το Ναζιστικό
καθεστώς, θα πρέπει το επιχείρημα σχετικά με τη μονοκομ-
ματική δικτατορία να είναι πιο έγκυρο από εκείνο της φυλε-
τικής και ευγονικής ιδεολογίας και πρακτικής; Είναι ακριβώς
από αυτή τη σφαίρα που προέρχονται οι κεντρικές κατη-
γορίες και η βασική ορολογία του ναζιστικού λόγου. Αυτή
είναι η περίπτωση της Rassenhygiene, η οποία είναι ουσια-
στικά η γερμανική μετάφραση της ευγονικής, της νέας επι-
στήμης που επινοήθηκε στην Αγγλία και εξήχθη επιτυχώς
στις ΗΠΑ. Αλλά υπάρχουν ακόμα πιο εντυπωσιακά παρα-
δείγματα. Ο Ρόζενμπεργκ εξέφρασε τον θαυμασμό του για
τον αμερικανό συγγραφέα Lothrop Stoddard, που επινόη-
σε τον όρο Untermensch, ο οποίος ήδη το 1925 ξεχώριζε ως
υπότιτλος της γερμανικής μετάφρασης του βιβλίου του, *Η
Εξέγερση ενάντια στον Πολιτισμό: Η Απειλή του Υπανθρώπου*,
που δημοσιεύθηκε στη Νέα Υόρκη τρία χρόνια πριν. Όσον
αφορά την έννοια του όρου που επινόησε, ο Stoddard διευ-

Ο αμερικάνος ευγονιστής Lothrop Stoddard στον οποίο χρωστάνε οι ναζί (αλλά και η ανθρωπότητα ολόκληρη!) την επινόηση του όρου *Untermensch*.

κρίνισε ότι προσδιόριζε τη μάζα των «άγριων και βάρβαρων», οι οποίοι ζουν μέσα ή έξω από την καπιταλιστική μητρόπολη, που είναι «ουσιαστικά μη-εκπολιτιζόμενοι και αδιόρθωτα εχθρικοί στον πολιτισμό», και οι οποίοι πρέπει οπωσδήποτε να αντιμετωπιστούν μια και καλή. Στις ΗΠΑ, όπως και στον υπόλοιπο κόσμο, ήταν απαραίτητο να προστατευθεί η «λευκή υπεροχή» ενάντια στην «ανερχόμενη έγχρωμη πλημμυρίδα»: αυτό που υποκίνησε τους έγχρωμους να ξεγεραθούν ήταν ο Μπολσεβικισμός, «ο αποστάτης, ο προδότης εντός των πυλών», ο οποίος, με την ύπουλη προπαγάνδα του, έφθασε όχι μόνο στις αποικίες, αλλά ακόμη και «στις 'μαύρες ζώνες' των δικών μας ΗΠΑ». Η εξαιρετική επιτυχία αυτών των θεωριών είναι απολύτως κατανοητή. Ακόμη και πριν αποσπάσει τα ενθουσιώδη σχόλια του Ρόζενμπεργκ, ο Stoddard είχε ήδη επαινεθεί από δύο Αμερικανούς προέδρους (τον Χάρντινγκ και τον Χούβερ), και αργότερα τον υποδέχτηκαν και τον τίμησαν στο Βερολίνο, όπου συνάντησε όχι μόνο την αφρόκρεμα της ναζιστικής ευγονικής, αλλά και τα υψηλότερα στελέχη του καθεστώτος, όπως τον Αδόλφο Χίτλερ, ο οποίος είχε ήδη αρχίσει την εκστρατεία του αποδεκατίζοντας και υποτάσσοντας τους Untermenschen.

Ένας ακόμα όρος θα πρέπει να εξεταστεί. Έχουμε δει ότι ο Χίτλερ χρησιμοποίησε την επέκταση των λευκών στην Άγρια Δύση ως πρότυπο. Αμέσως μετά την εισβολή στην

Πολωνία, ο Χίτλερ προχώρησε στον τεμαχισμό της: το ένα κομμάτι ήταν άμεσα ενσωματωμένο στο Μεγάλο Ράιχ (και οι Πολωνοί εκδιώχθηκαν από αυτό)· το υπόλοιπο αποτελούσε τη «Γενική Διοίκηση», εντός της οποίας, όπως δήλωσε ο Γενικός Διοικητής Χανς Φρανκ, οι Πολωνοί θα ζουν όπως μέσα σε «ένα είδος ρεζέρβας» («υπόκειντο στη γερμανική δικαιοδοσία», χωρίς να είναι «Γερμανοί πολίτες»). Το αμερικάνικο μοντέλο αντιγράφηκε εδώ σχεδόν σχολαστικά. Τουλάχιστον στην αρχή, το Τρίτο Ράιχ σκόπευε να συγκροτήσει επίσης κι ένα Judenreservat, μια «ρεζέρβα για τους Εβραίους», και πάλι με βάση το μοντέλο των ρεζερβών όπου ζούσαν διαχωρισμένοι οι ιθαγενείς Αμερικανοί. Και όσον αφορά την έκφραση «Τελική Λύση», δεν εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Γερμανία αλλά στις ΗΠΑ, αν και αναφερόταν στο «ζήτημα των Νέγρων» και όχι στο «ζήτημα των Εβραίων».

Με τον ίδιο τρόπο που δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο «ολοκληρωτισμός» βρήκε την πιο συμπυκνωμένη έκφρασή του στις χώρες που συμμετείχαν στο Δεύτερο Τριακονταετή Πόλεμο [εννοεί την περίοδο των δύο παγκοσμίων πολέμων, 1914-1945], έτσι δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η ναζιστική προσπάθεια οικοδόμησης ενός φυλετικού κράτους άντλησε την έμπνευσή της, τα μοτίβα, τις κατηγορίες και τη βασική ορολογία της από την ιστορική εμπειρία που διέθετε την πλουσιότερη κληρονομιά των στοιχείων αυτών, δηλαδή, την ιστορική εμπειρία που συσσωρεύθηκε από τους λευκούς Αμερικανούς στη σχέση τους με τους Ιθαγενείς-Αμερικανούς και τους Αφρο-Αμερικανούς. Φυσικά, δεν πρέπει να παραβλέψουμε όλες τις άλλες διαφορές, όσον αφορά την κυβέρνηση, το δίκαιο, τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας (όσον αφορά τη λευκή κοινότητα) κλπ. Αλλά το γεγονός παραμένει ότι το Τρίτο Ράιχ αντιπροσωπεύει την προσπάθεια, μέσω του ολοκληρωτικού πολέμου και του διεθνούς εμφύλιου πολέμου, να δημιουργηθεί ένα καθεστώς *λευκής υπεροχής* σε παγκόσμια κλίμακα υπό γερμανική ηγεμονία καταφεύγοντας σε ευγονικά, κοινωνικοπολιτικά και στρατιωτικά μέτρα.⁵⁰

Είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, στρατιωτικοποιημένες εργασίας και εξόντωσης γνώρισμα του ναζισμού και μόνο; Σε μια φρικιαστική περιοδολόγηση μεθόδων εγκλεισμού τα γκούλαγκ θα είχαν την τιμητική τους, αλλά και τα λιγότερο γνωστά campos de concentración του 1895 (όταν πρωτοχρησιμοποιείται ο όρος) στη διάρκεια της Κουβανικής επανάστασης, φτιαγμένα από ισπανικά στρατεύματα, τα αμερικάνικα στρατόπεδα συγκέντρωσης του δεύτερου παγκοσμίου πολέ-

50. D. Losurdo, ό.π., σελ. 47-50.

μου όπου με διαταγή Ρούζβελτ κλείστηκαν όλοι οι αμερικάνοι πολίτες ιαπωνικής καταγωγής (συμπεριλαμβανομένων γυναικών και παιδιών) και βέβαια τα βρετανικά στρατόπεδα στη Νότια Αφρική στη διάρκεια του πολέμου των Boers που αποτελούσαν πηγή έμπνευσης για τον Χίτλερ ήδη από το 1920, όπως ο ίδιος δήλωνε.⁵¹ Οι «διοικητικές σφαγές» που επέβαλαν οι ιμπεριαλιστές στις αποικίες επεκτείνοντας την καπιταλιστική μητρόπολη, η βία του κεφαλαίου ενάντια στις «κατώτερες φυλές», θα πρέπει μήπως να βαφτιστούν φασισμός, ακόμα κι όταν χρονικά προηγούνται δεκαετίες και του έχουν ανοίξει το δρόμο;

Ούτε καν η θεωρητική επεξεργασία της στρατιωτικοποίησης της εργασίας δεν μπορεί να αποδοθεί στους φασίστες. Κι αυτή η τιμή ανήκει σε άλλους: στον Λένιν και, κυρίως, στον Τρότσκι.

Οι δυο τους, κατά τη διάρκεια σύσκεψης του Πανρωσικού Κεντρικού Συμβουλίου των Συνδικάτων τον Ιανουάριο του 1920, πρότειναν την υιοθέτηση μέτρων στρατιωτικοποίησης της εργασίας για την κάλυψη των αναγκών που προέκυπταν εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων, που συνεχίζονταν ακόμα, και της συνακόλουθης οικτρής, οικονομικής πραγματικότητας που το Κόμμα είχε να αντιμετωπίσει. Αν και η κοινή τους πρόταση συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση των συνδικαλιστών ηγετών που συμμετείχαν στο συμβούλιο –την υποστήριξαν μονάχα δύο μπολσεβίκοι συνδικαλιστές–, το ζήτημα της *επιστράτευσης* του εργατικού δυναμικού και της *υποχρεωτικής τοποθέτησής* του, σύμφωνα με τις επιμέρους ανάγκες του πλάνου βιομηχανικής ανοικοδόμησης της ρωσικής οικονομίας, ξανατέθηκε στο Ένατο Συνέδριο του Κόμματος, λίγους μόνο μήνες αργότερα (29 Μαρτίου-4 Απριλίου 1920).

51. Σχετικά μ' αυτά τα τελευταία, στην τελική φάση του πολέμου, αφού οι πρωτεύουσες Bloemfontein και Πρετόρια είχαν καταληφθεί και οι δυνάμεις των Boers είχαν καταφύγει σε ανταρτοπόλεμο, οι Βρετανοί υιοθέτησαν μία διττή στρατηγική σε μια προσπάθεια αναχαίτισης των ανταρτών: τη λεγόμενη πολιτική καμένης γης και τον εγκλεισμό των γυναικών και των παιδιών Boers σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ήταν κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης του πολέμου που τα δεινά των Μαύρων εντάθηκαν. Αφού τα αγροκτήματα καταστράφηκαν, τα ζώα θανατώθηκαν και οι καλλιέργειες κήκαν, οι εργάτες γης και οι οικογένειές τους μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα προσφύγων. Επειδή οι Βρετανοί φοβούνταν ότι οι Μαύροι αγρότες που ήταν ανεξάρτητοι καλλιεργητές μπορεί να προμήθευαν τους καταδρομείς Boers με εφόδια ή ότι τα ζώα τους μπορεί να επιτάσσονταν, τους πήγαν κι αυτούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Καθώς ο κύριος λόγος του πολέμου ήταν η επιθυμία των Βρετανών να ελέγξουν τα μεταλλεία χρυσού στην Witwatersrand, υπήρχε ανάγκη να προμηθευτούν εργάτες για να επαναλειτουργήσουν τα μεταλλεία όσο πιο σύντομα τους το επέτρεπαν οι εχθροπραξίες. Γι' αυτό δημιουργήθηκαν τα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας και συγκεντρώθηκαν εκεί οι Μαύροι εργάτες, το 1/6 των οποίων απεβίωσε κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης. (Βλ. League of Researchers of South African Historical Battlefields, <http://www.icon.co.za/~dup42/abw.htm>)

Γυναίκες και παιδιά Boers σε στρατόπεδο συγκέντρωσης.

Σύμφωνα με τον Τρότσκι, που έχοντας διατελέσει Κομισάριος Πολέμου είχε ήδη χρησιμοποιήσει ένοπλα τμήματα του στρατού που παρέμεναν ανενεργά στα μετόπισθεν ως τάγματα εργασίας, «την εργατική τάξη δεν μπορούμε να την αφήσουμε να περιφέρεται σε όλη τη Ρωσία. Πρέπει να πάμε τους εργάτες σε συγκεκριμένα μέρη, να τους διορίσουμε, να τους διατάξουμε, ακριβώς όπως τους στρατιώτες».⁵²

Τις παραπάνω απόψεις ο Τρότσκι τις ανέπτυξε εκ νέου στο έργο του *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός* που εξέδωσε τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς, εν όψει του Δεύτερου Συνεδρίου της Κομιντέρν. Σε αυτό, αφιέρωσε ειδικό κεφάλαιο στην οργάνωση της εργασίας, όπου δικαιολογούσε και τη στρατιωτικοποιημένη εκδοχή της. Η σημασία της τελευταίας ήταν αναμφίβολα κομβική, ισχυρίστηκε ο Τρότσκι, καθώς

χωρίς τις μορφές του κυβερνητικού καταναγκασμού που αποτελούν τα θεμέλια της στρατιωτικοποίησης της εργασίας, η αντικατάσταση της καπιταλιστικής οικονομίας από τη σοσιαλιστική οικονομία δεν θα ήταν παρά μια κούφια λέξη... Σήμερα το ζήτημα ζωής ή θανάτου της σοβιετικής Ρωσίας αποφασίζεται στο μέτωπο της εργασίας. Οι οικονομικές οργανώσεις μας μαζί με τις επαγγελματικές και παραγωγικές οργανώσεις μας έχουν το δικαίωμα να απαιτούν από τα μέλη τους όλη την αυταπάρηση, όλη την πειθαρχία, όλη τη συνέπεια που ως τώρα απαιτούσε μόνο ο στρατός...

52. Αναφέρεται στο Μ. Μπρίντον, *Οι Μπολσεβίκοι και ο εργατικός έλεγχος: το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών 1917-21*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1977, σελ. 153. Το βιβλίο του Μπρίντον βασίστηκε σε μια σειρά πρωτογενών πηγών-ντοκουμέντων, καθώς και σε άλλες σημαντικές εκδόσεις, μεταξύ των οποίων αξίζει να σημειώσουμε το I. Deutscher, *Soviet Trade Unions: Their Place in Soviet Labour Policy*, εκδ. Oxford University Press, 1950.

Στην εκτέλεση των οικονομικών καθηκόντων, η καταπίεση είναι ένα αναγκαίο όπλο της σοσιαλιστικής δικτατορίας.⁵³

Επιτιθέμενος στην απόφαση αρχής που παρουσίασαν οι Μενσεβίκοι κατά τη διάρκεια του Τρίτου Πανρωσικού Συνεδρίου των Συνδικάτων τον Απρίλιο του 1920, ότι η υποχρεωτική εργασία είναι μορφή μη παραγωγικής (sic) εργασίας, ο Τρότσκι στο βιβλίο του ισχυρίστηκε το αντίθετο. Αφενός, σύμφωνα με τον Τρότσκι, δεν υπάρχει κάποια a priori νομική μορφή της εργασίας που από μόνη της να εγγυάται τον παραγωγικό (ή μη παραγωγικό) χαρακτήρα της, αφετέρου η καπιταλιστική εργασία, την οποία οι Μενσεβίκοι αναγνώριζαν ως παραγωγική δραστηριότητα, σε τελική ανάλυση αποτελεί μια μόνο τυπικά ελεύθερη μορφή εργασίας, άρα μια διαφορετική εκδοχή καταναγκαστικής εργασίας. Μέσω αυτού του τεχνάσματος, ο Τρότσκι αντιστρέφει το επιχείρημα των Μενσεβίκων και φτάνει στο συμπέρασμα ότι η υποχρεωτική εργασία που ορέγονταν να επιβάλλουν οι Μπολσεβίκοι θα ήταν και αυτή εξίσου παραγωγική και απαραίτητη. Μάλιστα, ενώ «η μπουρζουαζία ήταν αναγκασμένη να καταφεύγει στο ψέμα για να παρουσιάζει την εργασία της σαν ελεύθερη, ενώ στην πραγματικότητα όχι μονάχα είχε επιβληθεί κοινωνικά, αλλά και είχε οδηγήσει στην υποδούλωση», όντας μια «εργασία της πλειοψηφίας προς όφελος μιας μειοψηφίας», οι Μπολσεβίκοι δεν θα είχαν να αντιμετωπίσουν τέτοιους είδους προβλήματα καθώς

εμείς οργανώνουμε την εργασία μέσα στα πλαίσια των συμφερόντων των ιδίων των εργαζομένων και γι' αυτό τίποτα δεν μπορεί να μας σπρώξει να κρύψουμε ή να καλύψουμε τον υποχρεωτικό κοινωνικό χαρακτήρα της οργάνωσης της εργασίας. Δεν έχουμε καμία σχέση με τα παραμύθια των παπάδων, των φιλελεύθερων και των καουτσκιστών. Λέμε ανοικτά και ειλικρινά στις μάζες πως δεν μπορούν να σώσουν, να ξανακτίσουν και να οδηγήσουν σε μια λαμπρή κατάσταση τη σοσιαλιστική χώρα τους παρά με τίμημα μια σκληρή εργασία, μια αυστηρή πειθαρχία και την πιο μεγάλη συνέπεια από μέρους του εργάτη. Το κύριο μέσο μας είναι η δύναμη των ιδεών, προπαγάνδα όχι μόνο με τα λόγια αλλά και με την πράξη. Η υποχρέωση της εργασίας ντύνεται με ένα χαρακτήρα καταναγκασμού, αλλά αυτό δεν πάει να πει πως αποτελεί βία ενάντια στην εργατική τάξη... Η στρατιωτικοποίηση της εργασίας με τη θέληση των ιδίων των εργατών είναι η μέθοδος της σοσιαλιστικής δικτατορίας.⁵⁴

Επειδή όμως η θέληση των εργατών ήταν μάλλον διαφορετική και εχθρική απέναντι στις απόψεις της μπολσεβίκικης ορθοδοξίας, ο Τρότσκι αναθέτει στα συνδικάτα σημαντικό μερίδιο της ευθύνης για την ορθή, «σοσιαλιστική επανεκπαίδευση» των εργατών:

Χωρίς την υποχρέωση της εργασίας, χωρίς το δικαίωμα να δίνουν διαταγές και να απαιτούν την εκτέλεσή τους, τα συνδικάτα χάνουν την ουσία τους, γιατί είναι αναγκαία στο νεαρό σοσιαλιστικό κράτος που οικοδομείται, όχι για να παλέψουν για καλύτερες συνθήκες εργασίας – αυτό είναι καθήκον του συνόλου της εργατικής κοινωνικής οργάνωσης – αλλά για να οργανώσουν την εργατική τάξη για την παραγωγή, για να την πειθαρχήσουν, να την κατανεύμουν, να την διαπαιδαγωγήσουν, να μονιμοποιήσουν ορισμένες κατηγορίες και ορισμένους εργάτες στο πόστο τους για ένα καθορισμένο διάστημα, με δύο λόγια για να εντάξουν αυταρχικά τους εργάτες, σε πλήρη συμφωνία με την εξουσία, μέσα στα πλαίσια του ενιαίου οικονομικού σχεδίου... Η στρατιωτικοποίηση της εργασίας... προκύπτει σαν μια αναπόφευκτη μέθοδος οργάνωσης και πειθαρχίας της εργασιακής δύναμης στην εποχή της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό.⁵⁵

Αλλά ακόμη και εάν τα συνδικαλιστικά μέσα καταστολής και ελέγχου δεν επαρκούσαν για την επίτευξη της πολυπόθητης συμμόρφωσης στο οικονομικό και πολιτικό σχέδιο του Κόμματος, ο Τρότσκι είχε και άλλα εργαλεία στα χέρια του. Έτσι, «*κανείς σοβαρός σοσιαλιστής δεν θα αρνηθεί στην εργατική κυβέρνηση το δικαίωμα να συλλάβει τον εργάτη εκείνο που θα αρνηθεί να εκτελέσει το έργο που του έχει ανατεθεί*»,⁵⁶ ενώ «*όσοι λιποτακτούν από την εργασία πρέπει να σχηματίσουν σωφρονιστικά τάγματα ή να μπουν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης*».⁵⁷ Κι αυτό γιατί

η ίδια η αρχή της υποχρέωσης της εργασίας είναι αδιαφιλονίκητη για τους κομμουνιστές: «*όποιος δεν δουλεύει δεν τρώει*». Και καθώς όλοι πρέπει να φάνε, είναι κατά συνέπεια όλοι υποχρεωμένοι να δουλεύουν. Η υποχρέωση της εργασίας αναφέρεται στο Σύνταγμά μας και στον Κώδικα Εργασίας. Αλλά μέχρι τώρα δεν ήταν παρά μια αρχή. Η εφαρμογή της είχε έναν τυχαίο, μερικό, επεισοδιακό χαρακτήρα. Μονάχα τώρα, μπροστά στα ζητήματα που βάζει η ανόρθωση της χώρας, η αναγκαιότητα της υποχρέωσης της εργασίας μπαίνει σαν μια αμείλικτη πραγματικότητα. Η μοναδικά σωστή λύση των οικονομικών δυσκολιών, τόσο

53. Λ. Τρότσκι, *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*, εκδ. Αλλαγή, 1979, σελ. 185-6 και 193.

54. Ό.π., σελ. 191.

55. Ό.π., σελ. 187.

56. Ό.π., σελ. 187.

57. Μ. Μπρίντον, ό.π., σελ. 153-154.

από την άποψη των αρχών όσο και από πρακτική άποψη, είναι να θεωρήσουμε ολόκληρο τον πληθυσμό της χώρας σαν αναγκαία παρακαταθήκη εργασιακής δύναμης – σαν μια πηγή σχεδόν ανεξάντλητη – και να οργανώσουμε μέσα στα πλαίσια μιας αυστηρά αποκαταστημένης τάξης την απογραφή, την κινητοποίηση και τη χρησιμοποίησή της.⁵⁸

Αν και ο Τρότσκι δεν μπόρεσε να θέσει σε εφαρμογή τις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης που προαναγγέλλονται στο παραπάνω ζοφερό απόσπασμα – το κολοσιαίων διαστάσεων έργο ανέλαβε να διεκπεραιώσει ο πολιτικός του αντίπαλος, ο Στάλιν, λίγα χρόνια αργότερα, μέσω της βίαιης κολλεκτιβοποίησης της αγροτικής γης,⁵⁹ πέρασε εν τούτοις από τη θεωρία στην πράξη, όταν του παραχωρήθηκαν έκτακτες εξουσίες τον Αύγουστο του 1920 και τουλάχιστον έθεσε, όντας Κομισάριος Μεταφορών, τους σιδηροδρομικούς εργάτες υπό στρατιωτικό νόμο. Ένα μήνα αργότερα ο Τρότσκι προχώρησε στη συγχώνευση του Κομισαριάτου Μεταφορών με τα συνδικάτα και τα κομματικά όργανα του σιδηροδρομικού τομέα και δημιούργησε την Τσέκτραν (Κεντρικό Διοικητικό Σώμα των Σιδηροδρόμων, το οποίο έλεγχε τις κομβικής σημασίας σιδηροδρομικές και υδάτινες μεταφορές), την οποία ο Τρότσκι, πάντοτε με τη σύμφωνη γνώμη και υποστήριξη του Πολιτικού Γραφείου, διοίκησε με σκληρές στρατιωτικές και γραφειοκρατικές μεθόδους, κατορθώνοντας να ξαναθέσει σε λειτουργία το κατεστραμμένο σιδηροδρομικό δίκτυο.⁶⁰

Ακόμη όμως και όταν ο Τρότσκι έχασε μέρος της επιρροής του, εξαιτίας των ωμών θέσεων που διατύπωσε στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, τον Νοέμβριο του 1920, σχετικά με την αναδιοργάνωση των συνδικάτων (βλ. αντικατάσταση των ανεύθυνων «αντεπαναστατικών» στοιχείων με «συνδικαλιστές που έχουν το μυαλό τους στην παραγωγή»), βρέθηκε άλλος πρόθυμος υπερασπιστής της στρατιωτικοποιημένης εργασίας, έστω και στις πιο «λογικές μορφές της»: ο Λένιν.⁶¹ Αυτός, κάνοντας ταυτόχρονα ένα πολιτικό ελιγμό για να διαφοροποιηθεί από τον Τρότσκι, προσέθεσε ότι ο νέος, δραστήριος, επινοητικός, και οργανωτικός συνδικαλιστής που θα αυξήσει την παραγωγή θα αναδυθεί μέσα από την εκπαίδευση και την υποστήριξη που θα προσφέρει το Κόμμα. Εκτός του καταναγκασμού, λοιπόν, υπάρχει χώρος και για την πειθώ, επιχείρημα που βρήκε σύμφωνο και τον Τρότσκι, ο οποίος σε

Η κατασκευή του Καναλιού της Λευκής Θάλασσας ήταν το πρώτο μεγάλο έργο που έγινε με χρήση καταναγκαστικής εργασίας.

λόγο του στη διευρυμένη ολομέλεια της Τσέκτραν, ένα μήνα πιο μετά, προσάρμοσε τις θέσεις του στην επίσημη γραμμή, διακηρύσσοντας ότι «η στρατιωτικοποίηση των συνδικάτων και η στρατιωτικοποίηση των μεταφορών απαιτεί μια εσωτερική, ιδεολογική στρατιωτικοποίηση».⁶²

Το συναισθηματικό, καταγγελτικό βάρος της έννοιας «φασισμός», γι' αυτό και η πασπαρτού χρήση του, είτε κανείς το παραδέχεται είτε όχι, είναι αποτέλεσμα μιας κυρίαρχης αντιφασιστικής, (λαϊκό)δημοκρατικής πολιτικής εκπαίδευσης που επέλεξε να φορτώσει στο φασισμό όλα τα δεινά της ιστορίας και να τον ταυτίσει με την υπεριστορική, τερατώδη παντοδυναμία του κακού παραβλέποντας και αθλώνοντας έτσι άλλες μορφές της καπιταλιστικής κυριαρχίας.

Αν επιμένουμε συνεπώς σε μια σαφή επεξήγηση των όρων και των περιεχομένων που τους αντιστοιχούν δεν είναι από έναν σχολαστικισμό ή μια εξεζητημένη λεπτολογία. Είναι τέτοιο το μέγεθος της κατάχρησης των όρων που φέρνουν ένα συγκεκριμένο ιστορικό βάρος ώστε κινδυνεύει να ξεχαστεί η ιστορική μέθοδος ανάλυσης και συνεπώς η ικανότητά μας να **είμαστε σε θέσεις μάχης απέναντι στα χίλια πρόσωπα της αντεπανάστασης, που όσοι μένουν προσκολλημένοι στην αντιφασιστική ιδεολογία θα τα χάνουν από τα μάτια τους. Αν επιμένουμε στην ιστορική ακρίβεια στη χρήση του ταλαιπωρημένου όρου «φασισμός» είναι για να μην μένουμε να χάσουμε αμύχανα απέναντι στον «αντιφασισμό» της δημοκρατικής κυριαρχίας.** Είναι, σε τελική ανάλυση, για να κρατήσουμε τα μυαλά μας στη θέση τους – πράγμα που έχει αρχίσει να γίνεται όλο και πιο δύσκολο τελευταία.

58. Λ. Τρότσκι, ό.π., σελ 179-180.

59. Επί Στάλιν, επίσης, ολοκληρώθηκαν οι σχεδιασμοί των Τρότσκι και Λένιν για την κινητοποίηση ανελεύθερης εργασίας: στα διαβόητα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας (γκουλάγκ) που εγκαινίασε το σταλινικό καθεστώς εγκλείστηκαν και εργάστηκαν περίπου 14 εκατομμύρια άνθρωποι την περίοδο 1929-1953, όπως έχουμε ήδη πει.

60. Βλ. Μ. Μπρίντον, ό.π., σελ. 165-166.

61. Όλα τα αποσπάσματα, ό.π., σελ. 169.

62. Ό.π., σελ. 170.

ΤΟ ΦΑΣΙΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΩΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Το φασιστικό κράτος, ως φορέας και προϊόν της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης της αστικής τάξης σε δύο συγκεκριμένες χώρες, αποτέλεσε **ιδιαίτερη μορφή της γενικευμένης αντεπανάστασης**, η οποία εκδηλώθηκε τόσο σαν κατάπιξη της προλεταριακής απειλής από το 1917 μέχρι και όλη τη δεκαετία του '20 στην Ευρώπη και τη Ρωσία, όσο και σαν «προληπτική αντεπανάσταση» ενάντια σε παρόμοιο μελλοντικό κίνδυνο με ορίζοντα δεκαετιών, όπως εύστοχα παρατήρησαν ο Καρλ Κορς και ο Λουίτζι Φάμπρι πριν από αυτόν.

Ο αναρχικός Λουίτζι Φάμπρι ήταν ο πρώτος θεωρητικός της αντεπανάστασης του μεσοπολέμου. Από πολύ νωρίς, ήδη από το 1921, σε ένα ελάχιστα γνωστό βιβλίο του, ασχολήθηκε τόσο μ' αυτούς που ανοίγουν το δρόμο στο φασισμό όσο και με την πολιτική φύση του ίδιου του φασισμού. Κι όλα αυτά στο ιστορικό φόντο της εμπειρίας του αποτυχημένου, εξεγερσιακού κινήματος των εργοστασιακών καταλήψεων που σάρωσε την Ιταλία το 1920 και οδηγήθηκε σε συμβιβασμούς από την τακτική των σοσιαλιστικών κομμάτων:

Η κατά κόρον προπαγανδισμένη και πολυπόθητη επανάσταση δεν είχε γίνει, παρόλα τα ευνοϊκά ξεκινήματα· και θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς ότι ήταν πολλοί αυτοί που δεν την ήθελαν. Αλλά το γεγονός ότι αιωρείτο σαν απειλή για δύο χρόνια περίπου ήταν αρκετό για να προκαλέσει μια αντεπανάσταση. Έγινε λοιπόν μία αντεπανάσταση χωρίς να έχει γίνει επανάσταση, μία πραγματική **προληπτική αντεπανάσταση**, που ο πιο ενεργός και σημαντικός συντελεστής της είναι ο φασισμός... Η αστική τάξη δεν είχε καταφέρει να αποδυναμώσει το προλεταριάτο μέσω του πολέμου... [αλλά] και το μόνο προληπτικό γιατρικό εναντίον του –η επανάσταση– δεν διαφαινόταν στον ορίζοντα. [ως εκ τούτου] ο φασισμός ή κάτι παρόμοιο ήταν αναπόφευκτο. Οι φασίστες και εκείνοι οι αρχηγοί τους που πιστεύουν ειλικρινά ότι είναι υπεύθυνοι για το κίνημα, είναι στην πραγματικότητα απλοί φορείς ενός φαινομένου που είναι ισχυρότερο από αυτούς και από το οποίο σέρνονται... Το πρόγραμμα του φασισμού συμπεριλαμβάνει στους στόχους του την εγκαθίδρυση ενός *ισχυρού και κυρίαρχου Κράτους* που θα αναζωογονήσει και θα προστατεύσει την κοινωνική λειτουργία της *ατομικής ιδιοκτησίας*... Ως εκ τούτου, είναι ένα πρόγραμμα αγώνα... ενάντια στο προλεταριάτο που αγωνίζεται για ισότητα, ελευθερία και απελευθέρωση από τη μισθωτή σκλαβιά... Σκοπός του φασισμού είναι να κατα-

στρέψει τις πολιτικές και οικονομικές οργανώσεις του προλεταριάτου με όλα τα μέσα και κυρίως με τη βία... Αυτός ο φασισμός στον οποίο βασίζονται οι βιομήχανοι και οι γαιοκτήμονες για να πιάσουν τους εργάτες να δεχτούν χαμηλότερα μεροκάματα και περισσότερη εργασία... αυτός ο φασισμός που προσπαθεί να ξεπεράσει την κρίση που γέννησε ο πόλεμος μέσω μίας προληπτικής αντεπανάστασης, αυτός ο βίαιος φασισμός δεν πρόκειται να κάνει πίσω αν δεν ηττηθεί από μια ισχυρότερη δύναμη... Η μάχη ενάντια στο φασισμό μπορεί να διεξαχθεί αποτελεσματικά αν χτυπηθούν οι πολιτικοί και οικονομικοί θεσμοί των οποίων είναι προϊόν και τρόφιμος. Επιπλέον, αν οι επαναστάτες που αποσκοπούν στο γκρέμισμα του καπιταλισμού και του κράτους επιτρέψουν στους εαυτούς τους να συρθούν από το φασισμό, όπως ο κεραυνός που εκτρέπεται από το αλεξικέραυνο, και αφιερώσουν όλες τους τις προσπάθειες και τις εξαντλήσουν στη μάχη εναντίον του φασισμού και μόνον, τότε θα γίνουν παιχνίδι στα χέρια των ίδιων αυτών θεσμών που θέλουν να καταργήσουν. Χρησιμοποιώντας τους φασίστες σαν μπαμπούλα, το καπιταλιστικό κράτος δεν θα πετύχει μόνο να αυτοπροστατευθεί και να τη βγάλει καθαρή αλλά θα πετύχει επίσης να πείσει ένα κομμάτι του προλεταριάτου να συνεργαστεί μαζί του και να πάρει το μέρος του.⁶³

Ο Κορς από τη μεριά του, σε μια σειρά άρθρων που έγραψε τη δεκαετία του '30, είδε το φασισμό ως χαρακτηριστικό φαινόμενο μιας ορισμένης εποχής, της παγκόσμιας μεσοπολεμικής αντεπανάστασης. Ο φασισμός ήταν μια **στιγμή** της αντεπανάστασης, η οποία είχε τη μορφή του φασισμού στην Ιταλία και τη Γερμανία, του φρανκισμού στην Ισπανία, των σταλινικών εγκλημάτων στη Σοβιετική Ένωση και του New Deal στην Αμερική.

Μία οξυδερκής παρατήρηση του Κορς, ειδικά για τη Γερμανία, ήταν ότι η φασιστική αντεπανάσταση επιχείρησε με νέες μεθόδους και πολύ διαφορετική μορφή να εκπληρώσει τους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους των ρεφορμιστικών κομμάτων και συνδικάτων που τα ίδια δεν είχαν καταφέρει να φέρουν εις πέρας. Ο συνοδοιπόρος του, ο Πωλ Μάτικ το 1939 συνόψισε εύστοχα την αδυναμία της σοσιαλδημοκρατίας να εκπληρώσει τους καπιταλιστικούς στόχους, μια αποστολή που τη δεκαετία του '30 ανατέθηκε τελικά στους ναζί:

Είναι προφανές πλέον ότι η μόνη καπιταλιστική μεταρρύθμιση που είναι αντικειμενικά δυνατή σήμερα είναι η φασιστική μεταρρύθμιση. Και στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος του «προγράμματος κοινωνικοποίησης» της

63. Luigi Fabri, *Controrivoluzione Preventiva*, Licinio Capelli, 1922.

σοσιαλδημοκρατίας, που η ίδια ποτέ δεν τόλμησε να θέσει σε εφαρμογή, έχει εν τω μεταξύ πραγματοποιηθεί από το φασισμό. Ακριβώς όπως οι απαιτήσεις της γερμανικής μπουρζουαζίας δεν ικανοποιήθηκαν το 1848, αλλά κατά την επόμενη περίοδο της αντεπανάστασης, έτσι και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας, το οποίο η ίδια δεν μπόρεσε να εγκαινιάσει κατά τη διάρκεια της δικής της διακυβέρνησης, τέθηκε σε εφαρμογή από τον Χίτλερ. Έτσι, για να αναφέρουμε μόνο μερικά γεγονότα, δεν ήταν η σοσιαλδημοκρατία, αλλά ο Χίτλερ αυτός που εκπλήρωσε τη μακρόχρονη επιθυμία των σοσιαλιστών, την Anschluss [προσάρτηση] της Αυστρίας δεν ήταν η σοσιαλδημοκρατία, αλλά ο φασισμός αυτός που επέβαλε τον επιθυμώμενο κρατικό έλεγχο της βιομηχανίας και του τραπεζικού συστήματος δεν ήταν η σοσιαλδημοκρατία αλλά ο Χίτλερ αυτός που κήρυξε την Πρωτομαγιά επίσημη αργία. Μια προσεκτική ανάλυση του τι ήθελαν πραγματικά να κάνουν οι σοσιαλιστές και δεν έκαναν ποτέ, σε σύγκριση με τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν από το 1933, θα αποκαλύψει σε οποιονδήποτε αντικειμενικό παρατηρητή ότι ο Χίτλερ δεν πραγματοποίησε τίποτα περισσότερο από το πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά χωρίς τους σοσιαλιστές. Όπως ο Χίτλερ, η σοσιαλδημοκρατία και ο Κάουτσκι ήταν αντίθετοι τόσο στον μπολσεβικισμό όσο και τον κομμουνισμό. Ακόμη κι ένα πλήρες κρατικοκαπιταλιστικό σύστημα, όπως το Ρωσικό, απορρίφθηκε κι από τους δύο υπέρ του απλού κρατικού ελέγχου. Και, ό,τι είναι αναγκαίο προκειμένου να επιτευχθεί ένα τέτοιο πρόγραμμα δεν τόλμησαν να το κάνουν οι σοσιαλιστές, αλλά το ανέλαβαν οι φασίστες. Ο αντιφασισμός του Κάουτσκι δεν δείχνει παρά μόνο το γεγονός ότι όπως κάποτε δεν μπορούσε να φανταστεί ότι η μαρξιστική θεωρία θα μπορούσε να συμπληρωθεί από μια μαρξιστική πρακτική, έτσι κι αργότερα δεν μπόρεσε να δει ότι μια καπιταλιστική μεταρρυθμιστική πολιτική απαιτούσε μια καπιταλιστική μεταρρυθμιστική πρακτική, η οποία αποδείχθηκε ότι είναι η φασιστική πρακτική.⁶⁴

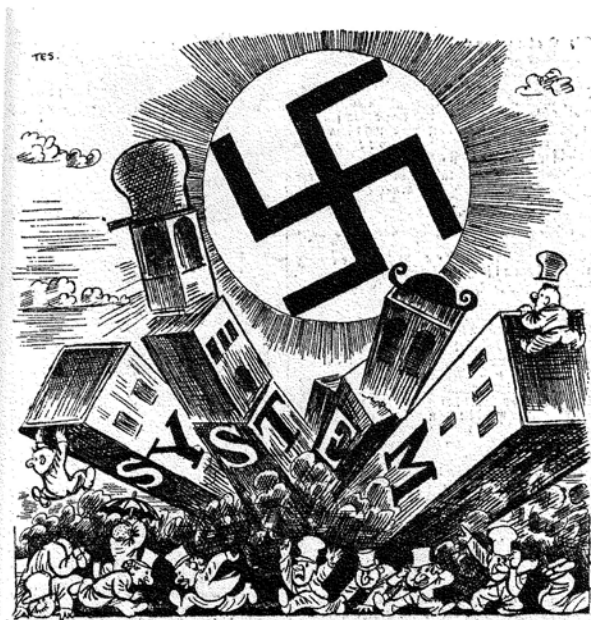
Οι Κορς-Μάτικ, όπως και οι άλλοι αριστεροί κομμουνιστές εκείνης της εποχής, ρίχνοντας το βάρος στην κριτική του φασισμού και της σοσιαλδημοκρατίας ως μορφών αντεπανάστασης τις δεκαετίες του '20 και του '30, κατέληξαν να υποβαθμίσουν τις μεταξύ τους διαφορές καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ρατσιστικού ναζιστικού κράτους, τόσο τα οικονομικο-πολιτικά όσο και τα κοινωνικο-ιδεολογικά. Παρά αυτήν την αδυναμία, στην οποία θα επανέλθουμε παρακάτω,

64. Paul Mattick, *Karl Kautsky: From Marx to Hitler*, Living Marxism, 4, no.7, 1939.

η ανάλυσή τους για τις δεκάδες μορφές της αντεπανάστασης έχει μεγάλη σημασία για μας σήμερα αφού μας επιτρέπει να αποφύγουμε τον σκόπελο της εμμονικής δαιμονοποίησης του φασισμού και την κατρακύλα στον αντιφασισμό.

Η σημασία αυτής της ανάλυσης αναδεικνύεται ακόμα καλύτερα αν επικεντρωθούμε στην έμφαση που δίνει ο Κορς στη λανθασμένη αντίληψη των μαρξιστών για την αντεπανάσταση και το κράτος. Οι μαρξιστές, λέει, από τον Μαρξ ως το KPD και την Κομιντέρν, χαιρετίζουν τις διάφορες αντεπαναστάσεις ως εξελικτικά βήματα προς το σοσιαλισμό – λες και θα μπορούσε η αντεπανάσταση να είναι στιγμή μιας απελευθερωτικής ιστορικής διαδικασίας. Ένα κλασικό προγραμματικό κείμενο αυτής της μαρξιστικής τάσης εκθυσιασμού της αντεπανάστασης ως βήμα προς το σοσιαλισμό είναι το *Η καταστροφή που μας απειλεί και πώς πρέπει να την καταπολεμήσουμε*, γραμμένο από τον Λένιν ένα μήνα πριν οι μπολσεβίκοι καταλάβουν την εξουσία.

Οι μπολσεβίκοι ήταν μια από τις ελάχιστες πολιτικές ομαδοποιήσεις της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας που δεν πρόδωσε το ιδανικό της αντικατάστασης του ιδιωτικού καπιταλισμού από τον κρατικό καπιταλισμό. Αυτό που τους διαφοροποιούσε από τις υπόλοιπες ομαδοποιήσεις και τους έθετε υπό διαρκή κριτική ήταν η αντίληψή τους για το συγκεντρωτικό και πειθαρχημένο κόμμα. Η ιστορική ειρωνία είναι ότι ήταν η χρήση αυτού του κόμματος που τους επέτρεψε να πραγματοποιήσουν το στόχο του κρατικού καπιταλισμού και να πετύχουν εκεί που οι υπόλοιποι σοσιαλδημοκράτες απέτυχαν λόγω των δισταγμών τους. Οι μπολσεβίκοι είχαν ένα σχέδιο εκμοντερνισμού της Ρωσίας, το οποίο κατ' ουσίαν συνίστατο στη στρατολόγηση νέου αίματος μισθωτής εργασίας που θα κατάφερνε να λειτουργήσει τα σύγχρονα μέσα παραγωγής ως κεφάλαιο. Ως εκ τούτου, ήταν ειδικού τύπου επαναστάτες: καπιταλιστές επαναστάτες. Το βασικό σχέδιο του Λένιν στο προαναφερόμενο κείμενο συνίστατο στη λήψη μιας σειράς μέτρων που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία μέσω της περιθωριοποίησης της αστικής τάξης και της εθνικοποίησης/συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Ο Λένιν θεωρούσε ότι ο καπιταλισμός από τις απαρχές του εικοστού αιώνα είχε μετατραπεί σε «ιμπεριαλισμό», δηλ. σε «μονοπωλιακό καπιταλισμό». Η κρατική παρέμβαση κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου είχε μετατρέψει, με τη σειρά της, το «μονοπωλιακό καπιταλισμό» σε «κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό», όπως αποδεικνύεται από τις εθνικοποιήσεις επιχειρήσεων στη Γερμανία και τη τσαρική Ρωσία. «*Η αντικειμενική πορεία της ανάπτυξης*», έλεγε ο Λένιν, «είναι τέτοια, που από τα μονοπώλια (που ο πόλεμος δεκαπλασίασε τον αριθμό, το ρόλο και τη σημασία τους) **δεν μπορείς να πας μπροστά, χωρίς να βαδίσεις προς το σοσιαλισμό**». Αυτό που χρειαζόταν ήταν να αντικατασταθεί το κράτος των γαιο-

Σκίτσο από τη ναζιστική εβδομαδιαία εφημερίδα του κόμματος *Der Sonntags-Beobachter*, 1932.

κτημόνων και των καπιταλιστών από το «επαναστατικό-δημοκρατικό κράτος»:

Θα δείτε ότι σ' ένα πραγματικά επαναστατικό-δημοκρατικό κράτος ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός σημαίνει αναπότερητα και αναπόφευκτα ένα βήμα ή μάλλον βήματα προς το σοσιαλισμό! Γιατί αν μια πολύ μεγάλη καπιταλιστική επιχείρηση μετατρέπεται σε μονοπώλιο, σημαίνει πως εξυπηρετεί όλο το λαό... Ο σοσιαλισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά το άμεσο βήμα προς τα μπρος, πέρα από το κρατικο-καπιταλιστικό μονοπώλιο. Ή με άλλα λόγια: ο σοσιαλισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά το κρατικο-καπιταλιστικό μονοπώλιο που χρησιμοποιείται προς όφελος όλου του λαού και γι' αυτό το λόγο έπαψε να είναι καπιταλιστικό μονοπώλιο... ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός είναι η πληρέστερη υλική προετοιμασία του σοσιαλισμού, είναι τα πρόθυρά του... Τι είναι η γενική υποχρεωτική εργασία; Είναι ένα βήμα προς τα μπρος πάνω στη βάση του νεότερου μονοπωλιακού καπιταλισμού, ένα βήμα προς τη ρύθμιση της οικονομικής ζωής στο σύνολό της, σύμφωνα με ένα καθορισμένο γενικό σχέδιο, ένα βήμα προς την εξοικονόμηση της λαϊκής εργασίας, για την αποτροπή της αλόγιστης σπατάλης της από το καπιταλισμό.⁶⁵

65. Αυτό το κείμενο-διαμάντι περιέχεται στην ανθολογία κειμένων του Λένιν, *Από τον Απρίλη στον Οκτώβρη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1997, σελ. 123-169. Να γιατί πολύ σωστά ο Όττο Ρύλε έλεγε ότι «ο αγώνας ενάντια στο φασισμό αρχίζει με τον αγώνα ενάντια στον μολοσεβικισμό».

Χρειάζεται εδώ να προσθέσουμε ότι, από προλεταριακή σκοπιά, όσο συνεχίζεται η συσσώρευση του κεφαλαίου που βασίζεται στην άντληση υπεραξίας, η οποία παράγεται από τη μισθωτή εργασία, δεν κάνει καμιά διαφορά ποιες πολιτικές δυνάμεις ελέγχουν την κυβέρνηση ή σε ποια κοινωνική ομάδα προσωποποιείται το κεφάλαιο ή τι χρώμα είναι το κόμμα των διευθυντών που απολαμβάνουν μια προνομιακή κοινωνική θέση και κατανάλωση; Ο φασισμός ήταν ένα αντιπρολεταριακό αλλά ιδεολογικά-προπαγανδιστικά αντικαπιταλιστικό πληθειακό κίνημα που είχε πάρει μαθήματα από τον Μπολσεβικισμό και έδωσε μια άλλη διέξοδο στην αντίφαση που ανέλυσε ο Μαρξ, αυτή στην οποία έρχονται οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής. Τελικά, αντίθετα με τις προσδοκίες ή σχεδόν βεβαιότητες της τότε αριστεράς και κυρίως της σταλινικής της εκδοχής, η πολιτική ανατροπή δεν ήρθε στη Γερμανία ως προλεταριακή επανάσταση, αλλά ως φασιστικός μετασχηματισμός του ανταγωνιστικού καπιταλισμού σε ένα σύστημα σχεδιασμένου κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (σαν στάδιο, τουλάχιστον, του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους). Όχι μόνο «μετά τον Χίτλερ» δεν ήρθαμε «εμείς», όπως έλεγε το σλόγκαν του KPD, αλλά αντίθετα ο Χίτλερ αποδείχτηκε ένας πολύ καλός μαθητής του Λένιν, μετατρέποντας το κρατικό μονοπώλιο προς όφελος όλου του λαού και τη γενική υποχρεωτική εργασία σε βήμα προς τον (εθνικο)σοσιαλισμό.

Η γιακωβίνικη αντίληψη των μπολσεβίκων για την επανάσταση, η διαδικασία της μετατροπής της προλεταριακής επανάστασης σε κρατικοκαπιταλιστική αντεπανάσταση, η επιβολή της καταναγκαστικής εργασίας, η στρατιωτική συνεργασία με το γερμανικό στρατό, η σταδιακή κατάργηση του εργατικού ελέγχου και πολλά άλλα δεν πέρασαν χωρίς αντίσταση από τις αντιπολιτευόμενες αριστερές ομάδες μέσα στο κόμμα. Αφού συκοφαντήθηκαν πρώτα από τον Λένιν και τους ακολουθητές του ως «μικροαστικές» παρεκκλίσεις, στο τέλος διαγράφηκαν από το κόμμα και εξορίστηκαν σε φυλακές στα Ουράλια και σε στρατόπεδα εργασίας στη Σιβηρία. Ένας απ' αυτούς τους περιέργους, ο Volodya Smirnov, μέλος των Δημοκρατικών Συγκεντρωτιστών, μιας αιρετικής φράξιας του κόμματος, η οποία από το 1918 ασκούσε κριτική στον Λένιν για αντιδημοκρατικό συγκεντρωτισμό και ανήκε στη γενικότερη τάση που ονομάστηκε Ρώσικη Κομμουνιστική Αριστερά, έφτασε στο σημείο να γράψει στο κείμενό του *Comfascism* ότι «ο κομμουνισμός είναι ένας ακραίος φασισμός και ο φασισμός ένας μετριωπαθής κομμουνισμός». Όπως αναφέρει ο Ante Ciliga, ένας απ' αυτούς που κατάφεραν να δραπετεύσουν από τη Ρωσία και έζησε για να γράψει την αυτοβιογραφία του, οι απόψεις του αυτές στοίχισαν στον Smirnov τη διαγραφή του ακόμα κι από την εξόριστη ομάδα. Κανένας δεν ξανάκουσε γι' αυτόν και μόνο χάρη στ' απομνημονεύματα του Ciliga ξέρου-

με ότι μέσα στις φυλακές στις αρχές της δεκαετίας του '30 ήταν ένας από τους πρώτους υποστηρικτές της άποψης, που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται τότε στους αριστερούς κομμουνιστικούς κύκλους, ότι ο κόσμος τείνει προς μια νέα κοινωνική μορφή – τον κρατικό καπιταλισμό, που μπορεί να διαπιστωθεί τόσο στη σοβιετική Ρωσία όσο και στην κεμαλική Τουρκία, τη φασιστική Ιταλία και την Αμερική του Ρούσβελτ.⁶⁶ Την πρώτη ιδέα τη βρίσκουμε και στο έργο του αυστριακού, πρώην κομμουνιστή, Franz Borkenau *Ο Ολοκληρωτικός Εχθρός*, το οποίο χαρακτήριζε τη Ρωσία ως «κόκκινο φασισμό» και τη ναζιστική Γερμανία ως «φαιό μπολσεβικισμό». Η δεύτερη ιδέα, αυτή της αναζήτησης των ομοιοτήτων του φασισμού με τον μπολσεβικισμό και το New Deal, δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει δημοφιλής ανάμεσα στους φιλελεύθερους.

Ο Κορς όμως δεν ήταν ένας απ' αυτούς. Δεν δίστασε στα τέλη της δεκαετίας του '30 να ισχυριστεί ότι η γραμμή αίματος του αντεπαναστατικού κρατικού καπιταλισμού που ένωσε ναζισμό, φασισμό και σταλινισμό, συμπεριλάμβανε και το Αμερικάνικο New Deal. Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είχαν αντικαταστήσει οριστικά την εποχή του *laissez-faire* και αυτό ήταν κάτι που το είχε ήδη προαναγγείλει ο Κένυς το 1924, χωρίς φυσικά να του αποδίδει τα χαρακτηριστικά αντεπανάστασης. Με τα λόγια του Κορς:

Η ιστορική πραγματικότητα στην οποία έχουμε φτάσει σήμερα μπορεί να περιγραφεί, σε μια πρώτη προσέγγιση, είτε αρνητικά είτε θετικά, με οποιονδήποτε από τους κάτωθι όρους: Τέλος της Αγοράς, Τέλος του Ανταγωνιστικού Καπιταλισμού, «Τέλος του Οικονομικού Ανθρώπου»· Θρίαμβος της Γραφειοκρατίας, της Διευθυντικής Εξουσίας, του Μονοπωλιακού Καπιταλισμού· Εποχή των Ρώσικων Τετραετών Πλάνων, των Ιταλικών Μαχών για το Σιτάρι, της Γερμανικής *Wehrwirtschaft* (Πολεμικής Οικονομίας)· Θρίαμβος του Κρατικού Καπιταλισμού πάνω στην Ατομική Ιδιοκτησία και την Ατομική Επιχείρηση... Υπάρχει ελάχιστη διαφορά ανάμεσα στον οικονομικό «συντονισμό» που επιτυγχάνεται, ή δεν επιτυγχάνεται, μέσω των διαταγμάτων του νικηφόρου ναζισμού, φασισμού και μπολσεβικισμού και της νέας [αμερικάνικης] «εταιρικής κοινότητας» που έχει δημιουργηθεί από μια αργή αλλά αμείλικτη διαδικασία σ' αυτή τη χώρα μέσω του συστήματος των «διευθυντών που διευθύνουν ταυτόχρονα πολλές εταιρείες», μέσω των δραστηριοτήτων των μεγάλων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, μέσω των ειδικών ομάδων συμφερόντων, μέσω των επιχειρήσεων που παρέχουν νομικές, λογιστικές και παρόμοιες υπηρε-

σίες στις μεγάλες μετοχικές εταιρείες, μέσω της «απόκτησης μετοχών ανταγωνιστικής εταιρείας με σκοπό τον έλεγχο του ανταγωνισμού» και δεκάδων άλλων επινοήσεων.⁶⁷

Δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στον τρόπο που οι *New York Times* κι ο ναζιστικός τύπος δημοσιεύουν καθημερινά «όλα τα νέα που είναι κατάλληλα για δημοσίευση» – στις υπάρχουσες συνθήκες προνομίων, εξαναγκασμού και υποκρισίας. Δεν υπάρχει κατ' αρχήν διαφορά ανάμεσα στις 80 και βάλε φωνές των καπιταλιστικών επιχειρήσεων μαμούθ – που μέσα από το αμερικάνικο ραδιόφωνο συνιστούν σελεγεμένες σιωπηλών ακροατών τη χρήση του Ex-Lax, του Camel και των παντοπωλείων της γειτονιάς με τη συνοδεία μουσικής, πολεμικών ειδήσεων, μπέιζμπωλ, εσωτερικών ειδήσεων και θεατρικών έργων – και τη μία γλυκιά φωνή του κ. Γκέμπελς που συνιστά εξοπλισμούς, την καθαρότητα της φυλής και τη λατρεία του Φύρερ. Κι αυτός επίσης είναι πρόθυμος να τους αφήσει να ακούνε μουσική μαζί μ' αυτά – άφθονη μουσική, αθλητικά και όσες απολίτικες ειδήσεις θέλουν.⁶⁸

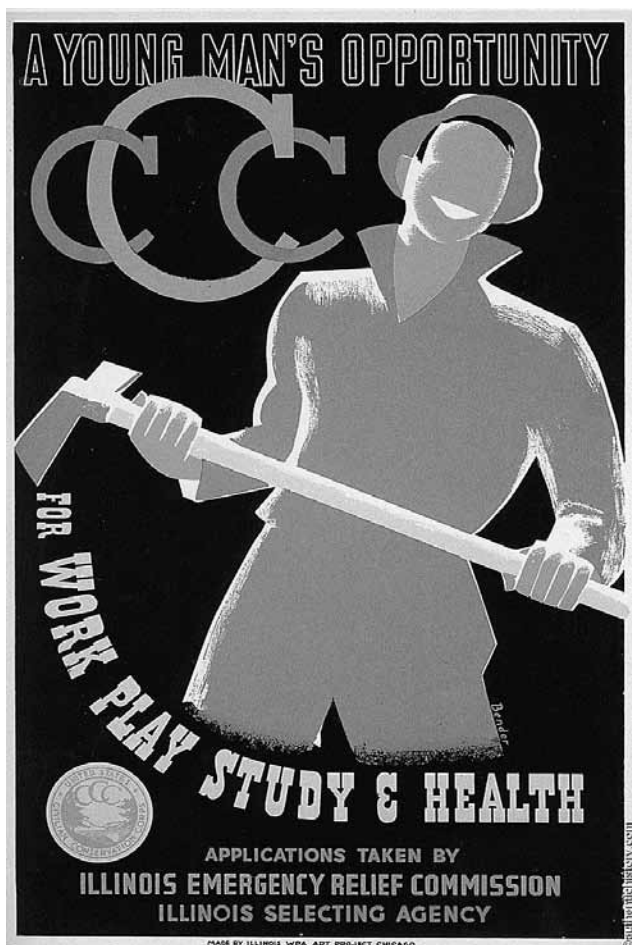
Το 1933 δεν είδε μόνο την άνοδο του ναζιστικού κόμματος στην εξουσία στη Γερμανία αλλά και την ανάληψη της προεδρίας των ΗΠΑ από τον Ρούζβελτ, στον οποίο το Κογκρέσο, ουσιαστικά αυτοκαταργημένο, ανέθεσε εξουσίες που δεν είχαν προηγούμενο σε καιρό ειρήνης. Η δεκαετία του '30 θα απηχούσε ένθεν και ένθεν του Ατλαντικού, σε ΗΠΑ και Γερμανία, φωνές που αναγνώριζαν και χαιρέτιζαν τη συγγένεια των μέτρων που παίρνονταν στις δύο χώρες. Το ξεπέραςμα της «παρακαμιακής», «γραφειοκρατικής» εποχής της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης στη Γερμανία έβρισκε το αντίστοιχό του στην αντικατάσταση της «αχαλίνωτης τρέλας της κερδοσκοπίας της αγοράς» απ' το New Deal στην Αμερική. Όπως έγραφε η ναζιστική εφημερίδα *Völkischer Beobachter* τον Ιανουάριο του 1934, «κι εμείς, οι εθνικοσοσιαλιστές, κοιτάμε προς την Αμερική... Ο Ρούζβελτ κάνει πειράματα τολμηρά και το μόνο που φοβόμαστε είναι μην αποτύχει».

Ποια ήταν αυτά τα πειράματα που οι ναζί φοβόντουσαν μην αποτύχουν; Ήταν τα στρατιωτικοποιημένα προγράμματα καταπολέμησης της ανεργίας, όπως οι *Subsistence Homesteads* και το *Civilian Conservation Corps*, από το οποίο πέρασαν 2.300.000 νέοι 18 έως 25 ετών και το οποίο συνοδεύονταν από μια εθνικο-λαϊκή ιδεολογία επιστροφής στη γη· η κρατική ενίσχυση της εργασιακής ηθικής μέσω των δημόσι-

66. Ante Ciliga, *The Russian Enigma*, Ink Links, 1979, σελ. 280-281.

67. Karl Korsch, *The Workers Fight against Fascism*, Living Marxism, 5, no.3, 1941.

68. Karl Korsch, *The Fascist Counterrevolution*, Living Marxism 5, no. 2, 1940.

Προπαγανδιστική αφίσα του New Deal που διαφημίζει το Civilian Conservation Corps, ένα στρατιωτικοποιημένο πρόγραμμα καταπολέμησης της ανεργίας για νέους που έμοιαζε σε κάποια σημεία με τη ναζιστική RAD, χωρίς να είναι όμως υποχρεωτικό. Εντάχθηκε για κάποιο διάστημα στο Works Progress Administration, ένα κρατικό πρόγραμμα δημόσιων έργων για την καταπολέμηση της ανεργίας, αντίστοιχο των ναζιστικών προγραμμάτων της ίδιας περιόδου.

ων έργων· η μέσω επιβολής κωδίκων συμπεριφοράς απόπειρα μετατροπής των βιομηχανικών ενώσεων σε «σύγχρονες συντεχνίες» κλπ. Παρόλα αυτά, οι διαφορές φασισμού-New Deal είναι εξίσου σημαντικές: οι ΗΠΑ δεν έγιναν μονοκομματικό κράτος, το σύνταγμα διατηρήθηκε, δεν φτιάχτηκαν ρατσιστικά ή πολιτικά στρατόπεδα συγκέντρωσης πριν από τον πόλεμο, τα συνδικάτα ως θεσμός ενσωμάτωσης ενισχύθηκαν και δεν επιβλήθηκαν αυστηρά όρια στη διανομή των κερδών των εταιρειών στους μετόχους τους ή περιορισμοί στην κίνηση των κεφαλαίων, όπως έγινε στη ναζιστική Γερμανία. Όπως έλεγε ο Ρούζβελτ, «*κάνουμε στις ΗΠΑ μερικά πράγματα που έχουν γίνει στη Ρωσία, ακόμα και στη χιτλερική Γερμανία. Όμως τα κάνουμε με τρόπο συνετό.*»

Συνοψίζοντας, ο φασισμός και ο ναζισμός δεν ήταν μόνον τρομοκρατικά καθεστώτα ενάντια στην εργατική τάξη, αλλά

είχαν επίσης ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό πρόγραμμα: τη διαμόρφωση μιας μικτής οικονομίας, ή αλλιώς, τη χρήση του κρατικού τομέα με στόχο την ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου. Ο ναζισμός και ο φασισμός ήταν οι πρωτοπόροι αυτού που ονομάστηκε στην Αμερική New Deal ή, ας πούμε σε γενικές γραμμές, κεύνσιανισμός: η χρήση των κρατικών αναπαραγωγικών δαπανών τόσο στη στρατιωτική παραγωγή όσο και στα δημόσια έργα, όπως στη Γερμανία στην κατασκευή των αυτοκινητόδρομων, στην κοινωνική ασφάλιση, στα προγράμματα διαχείρισης της ανεργίας κλπ. Ο φασισμός και ο ναζισμός είχαν κάτι συγκεκριμένο να προσφέρουν στον πληθυσμό και, ως εκ τούτου, ήταν δομικά παρεμφερείς του New Deal ή του σοσιαλδημοκρατικού κράτους πρόνοιας που άρχισε να αναπτύσσεται σε όλες τις ευρωπαϊκές καπιταλιστικές χώρες τις δεκαετίες του 1920 και του 1930.

Σύμφωνα με την κριτική των συμβουλιακών κομμουνιστών στη σοσιαλδημοκρατία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σοσιαλδημοκρατία αντιπροσώπευε μια ήπια μορφή φασισμού, ενώ ο ναζισμός, ο εθνικοσοσιαλισμός, αντιπροσώπευε μια μοχθηρή μορφή σοσιαλδημοκρατίας, ότι και στις δύο περιπτώσεις έχουμε μια κομματική-κρατική οργάνωση, η οποία κάνει λόγο για τις ανάγκες του πληθυσμού, με την έννοια της ταύτισης της κοινωνικής αναπαραγωγής με την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Και στις δύο περιπτώσεις είχαμε επίσης ένα είδος αντικαπιταλιστικής ρητορικής. Οι ναζί είχαν, όπως και οι σοσιαλδημοκράτες, αλλά και οι μπολσεβίκοι, αυτή τη συνθηματολογία εναντίον των μεγάλων μονοπωλίων. Μόνο που στη φασιστική ρητορική τα μεγάλα μονοπώλια (το χρηματιστικό κεφάλαιο) ταυτίζονταν με τους εβραίους. Κι αυτή δεν είναι μια ασήμαντη διαφορά γιατί απ' αυτήν την ταύτιση προήλθε ο σύγχρονος αντισημιτισμός – οι Εβραίοι τραπεζίτες και τα μεγάλα εβραϊκά μονοπώλια – που είναι μια ρατσιστική παραλλαγή του γενικότερου λαϊκίστικου ζητήματος της υπεράσπισης του «λαού», δηλαδή, των εργατών, των μικρών επιχειρηματιών, των απλών ανθρώπων, εναντίον των μεγάλων μονοπωλίων.

Υπάρχει, επίσης, όπως είπαμε, η σύνδεση με τον μπολσεβικισμό. Όταν λέει ο Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση*, ή στο κείμενο που προαναφέραμε, ότι το μοντέλο για τη σοσιαλιστική κοινωνία είναι το γερμανικό ταχυδρομικό σύστημα ή η ρώσικη κρατική βιομηχανία ζάχαρης, μπορούμε να πούμε ότι με τον απλοϊκό του τρόπο αποκαλύπτει την ουσιαστική δομική ομοιότητα ανάμεσα στον μπολσεβικισμό, τη σοσιαλδημοκρατία, τον εθνικοσοσιαλισμό και το New Deal. Σε όλες τις περιπτώσεις έχουμε την προσπάθεια του κράτους να αλλάξει ορισμένες από τις λειτουργίες που κανονικά επιτελούνταν από το ιδιωτικό κεφάλαιο στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς, σε μια περίοδο παρατεταμένης κρίσης εκμεταλλευσιμότητας της εργασίας και νομιμοποίησης της αστικής εξουσίας, η οποία βρισκόταν υπό τη διαρκή απειλή μιας ευρείας λαϊκής

εξέγερσης, είτε από τα αριστερά είτε από τα δεξιά. Αυτή την ανεπάρκεια του συστήματος της αγοράς και του παραδοσιακού φιλελεύθερου κράτους-χωροφύλακα να εγγυηθούν την ίδια τους την αναπαραγωγή ήρθε να επανορθώσει το συγκεντρωτικό-παρεμβατικό κράτος, και οι ιδεολογίες της σοσιαλδημοκρατίας, του μπολσεβικισμού ή του εθνικοσοσιαλισμού διαδραμάτισαν ένα ρόλο στην εκπλήρωση αυτής της λειτουργίας. Αλλά μακροπρόθεσμα, και σε κάθε περίπτωση, κάποια μορφή πολιτικής βίας έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο του πληθυσμού είτε προερχόταν από τους γερμανούς σοσιαλιστές κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1919, όταν αυτοί οργάνωσαν την πολιτική βία για να καταστρέψουν το εργατικό ταξικό κίνημα, είτε από τους μπολσεβίκους που οργάνωσαν τη δική τους μυστική αστυνομία, είτε από τους ναζί που οργάνωσαν την τρομοκρατία εναντίον της γερμανικής (και όχι μόνον) εργατικής τάξης. Το μίγμα της ιδεολογίας, της ενσωμάτωσης και της βίας και στις τρεις αυτές περιπτώσεις προκύπτει αναγκαστικά από μια θεμελιακή λειτουργία, η οποία είναι η ρύθμιση της καπιταλιστικής σχέσης υπό συνθήκες κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος και αναγκαίων δόσεων απαξίωσης κεφαλαίου.

Τόνοι δημοκρατικής αντιφασιστικής προπαγάνδας για τις ανάγκες όχι μόνο διεξαγωγής του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, του «μεγαλύτερου όλων των κεύθσιων», αλλά –κυρίως– για την ιδεολογική συσπείρωση γύρω από το μεταπολεμικό δημοκρατικό καθεστώς συσσώρευσης στη Δύση έχουν συσκοτίσει την ομοιότητα των μέσων και των σκοπών που τη δεκαετία του '30 διέκρινε τις διαφορετικές πολιτικές μορφές του κεφαλαίου –δημοκρατία, σταλινισμό και φασισμό– σε Αμερική, Γερμανία και Σοβιετική Ένωση για την υπέρβαση της κρίσης, τουλάχιστον όσον αφορά τις τεχνικές διαχείρισης, κατανομής και πειθάρχησης της εργασιακής δύναμης στις επιχειρήσεις και τη δημόσια σφαίρα. Από τη Γερμανία μέχρι την Αμερική και τη Σοβιετική Ένωση ήταν γενικευμένη η καπιταλιστική στροφή προς την πολιτική των δημόσιων δαπανών και της στρατιωτικοποίησης της εργασίας και της οικονομίας συνολικά μέχρι το τέλος του ιμπεριαλιστικού πολέμου.

ΤΟ ΦΑΣΙΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΩΣ ΣΤΑΔΙΟ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΩΣ ΠΕΡΙΚΥΚΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ

Ποια είναι όμως τα βασικά γνωρίσματα που, τηρουμένων των αναλογιών, χαρακτηρίζαν τόσο το ναζιστικό όσο και το ιταλικό φασιστικό καθεστώς και τα κατατάσσουν όχι μόνο στην εννοιολογική κατηγορία «φασισμός» αλλά και στη μοναδική, ιστορικά προσδιορισμένη, χρονική τους θέση;

- Ο ακραίος φυλετικός σωβινισμός που οδήγησε σε μια ιμπεριαλιστική πολιτική λεηλασίας συνδουαζόταν με μια αντιμαρξιστική φρασεολογία και πρακτική ενάντια στις οργανώσεις του εργατικού κινήματος αλλά και με μια αντικαπιταλιστική, λαϊκίστικη ρητορεία. Το έδαφος το είχε προετοιμάσει από το τέλος του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ένας διαδεδομένος εθνικιστικός αντισημιτισμός και αντικομμουνισμός (με τους Εβραίους και τους κομμουνιστές ν' αποτελούν τους κύριους «εχθρούς του γερμανικού λαού») που βασιζόταν σε μια αντιδραστικού τύπου «αντικαπιταλιστική» οπτική, η οποία χώριζε την ολότητα της καπιταλιστικής συσσώρευσης σε «δημιουργικό» παραγωγικό κεφάλαιο και σε «αρπακτικό» αφηρημένο χρηματιστικό κεφάλαιο.⁶⁹ Συνεπώς, σύμφωνα μ' αυτή την οπτική, η σφαίρα της παραγωγής δεν είχε καμιά σχέση ούτε με τις αιτίες της καπιταλιστικής κρίσης ούτε με την εκμετάλλευση. Αυτή η ιδεολογική «κριτική» χρησίμευσε ως συγκολλητική ουσία ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργατική τάξη και άνοιξε το δρόμο στη ναζιστική πολιτική εξόντωσης των εβραίων που ταυτίστηκαν άμεσα με το χρηματιστικό κεφάλαιο.
- Ένα μαζικό κόμμα που συσπειρώνει οπαδούς και μέλη απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις.
- Η υποταγή σε ένα χαρισματικό, δημαγωγό, εθνικιστή ηγέτη.
- Η έλλειψη ανοχής στην αντιπολίτευση και η ανοιχτή καταστολή οποιασδήποτε άλλης πολιτικής μορφής εκπροσώπησης. Ο φασισμός είναι η βίαιη, αυταρχική αλλά νομιμοποιημένη από το «λαό» πολιτική μορφή που, μπροστά στη συνεχιζόμενη αποσταθεροποίηση που προκαλούσε το προλεταριάτο, καταφέρνει να επιβάλλει την ενότητα από τα πάνω σε μια ως τότε διαιρεμένη, όσον αφορά τους τρόπους αντιμετώπισης της κρίσης, αστική τάξη. Διαδέχτηκε τη δημοκρατία που του παραχώρησε την εξουσία όταν ως απόλυτη προτεραιότητα μπήκε η επιβίωση της κρατικής εξουσίας και η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων. Στην πολιτική **κρίση νομιμοποίησης** του κράτους, όπως εκφραζόταν με τις διαδοχικές κοινοβουλευτικές ανατροπές επί Βαϊμάρης, ο φασισμός, με τη μαζική του βάση, την καπιταλιστική αναπτυξιακή του πολιτική και την ιδεολογία του περί πολιτικής, οικονομικής και εθνικής-φυλετικής ενοποίησης της γερμανικής κοινωνίας, καταφέρνει να **επανανομιμοποιήσει** το κράτος.

69. Ο «σοσιαλισμός» των ναζί αγωνιζόταν «ενάντια στο διεθνές χρηματιστικό και τοκογλυφικό κεφάλαιο, ενάντια στην κυβέρνηση και την πλουτοκρατία, για έναν αληθινό σοσιαλισμό του γερμανικού έθνους», όπως έγραφε ο Χίτλερ στο *Mein Kampf*. Παρατίθεται στο κείμενο «Περί της λατρείας της εργασίας», *Κομμουνισμός*, νο. 3, 2010 (στα αγγλικά, «On the praise of work», από το *Communism* no 13, International Communist Group, 2002).

- Ειδικά ο ναζισμός αποτελούσε μια ιδιαίτερα συγγνή μορφή εκμετάλλευσης μορφή καπιταλιστικού κράτους εξαιρέσεως (και μάλιστα στην πιο ακραία του μορφή) που απομακρύνθηκε από την οικονομία της διεθνούς αγοράς προς μια πιο «απόλυτη» μορφή καπιταλιστικής συσσώρευσης βασισμένης άμεσα πάνω στην κρατική εξουσία: **ένα κλειστό εμπορικό κράτος που στράφηκε στην κατάκτηση εδάφους, πρώτων υλών και εργασιακής δύναμης.**
- Το μονοπώλιο της ναζιστικής εξουσίας προερχόταν ακριβώς απ' τη δυνατότητά της να περιφρουρήσει τα αντικειμενικά συμφέροντα της αστικής τάξης εξασφαλίζοντας και αυξάνοντας την κερδοφορία της σε μια περίοδο οξυμένης κρίσης. Με αυτή την έννοια, τα καπιταλιστικά-βιομηχανικά συμφέροντα «υπήχθησαν» στη φασιστική κρατική δικτατορία του κόμματος και η αστική τάξη «φυλακίστηκε» πολιτικά στη φασιστική δικτατορία. Ωστόσο, η υπαγωγή αυτή δεν δικαιώνει τις φιλελεύθερες απόψεις περί «ολοκληρωτικού» κράτους και κυριαρχίας του επί της οικονομίας και του μεγάλου κεφαλαίου: η ναζιστική πολιτική εξουσία και η καπιταλιστική τάξη δέθηκαν μεταξύ τους αναπόσπαστα από τους κανόνες του ίδιου του κεφαλαίου ως σχέση. Η αμοιβαία αυτή εξάρτηση τούς οδήγησε σε μια πορεία ανεπίστρεπτη, την οποία διάνυσαν μαζί μέχρι τέλους. Επρόκειτο περί αμοιβαίας συνεργασίας: η πολιτική κυριαρχία των ναζί βρήκε μεν έρεισμα στην κατάσταση κρίσης της αστικής τάξης αλλά μπορούσε να διαιωνίζεται όσο διαιωνιζόταν και η δυναμική της «απόλυτης» μορφής καπιταλιστικής εκμετάλλευσης που είχε μπει σε εφαρμογή, όσο συνεχιζόταν η οικονομική κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου.

Η ταυτότητα συμφερόντων κράτους και σημαντικών μερίδων του κεφαλαίου ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο στη διάρκεια του πολέμου κι από μια άλλη σκοπιά: μεγάλο μέρος του διοικητικού ελέγχου της οικονομίας πέρασε στην ιδιωτική βιομηχανία. Μερίδες του κεφαλαίου που ήταν κυρίαρχες ταύτισαν τα συμφέροντά τους με τις πολιτικές προθέσεις των ναζί για τη δημιουργία ενός αυτόνομου κράτους προστατευμένου από τις παγκόσμιες οικονομικές αναταράξεις. Τα τρία διακριτά αλλά αλληλοσυνδεόμενα μπλοκ εξουσίας που καθόρισαν σ' όλη τη διάρκεια του καθεστώτος την πορεία του –το ναζιστικό κίνημα (το κόμμα και όλες του οι οργανώσεις), το μεγάλο κεφάλαιο και ο στρατός– συμμαχίσαν έχοντας ένα κοινό στόχο: επανεξοπλισμούς και επεκτατική πολιτική λεηλασίας σε συνδυασμό με την ενσωμάτωση του εσωτερικού εχθρού. Η επικράτηση αυτής της πολιτικής εις βάρος του διεθνούς εμπορίου, και αρχικά εις βάρος επίσης της κατανάλωσης της εργατικής τάξης, σφράγισε την ενοποίηση της πολιτικής και της οικονομίας θέτοντας σε κίνηση μια κρεατομηχανή συσσώρευσης κερδών μέσω

της καταστροφής μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου, η οποία όμως κατέληξε να απειλήσει την ίδια τη δυνατότητα αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Η κρίση του '29, που ως κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργατικής τάξης έθεσε σε κίνδυνο την επιβίωση όλου του συστήματος, είχε δραματικό αντίκτυπο στη Γερμανία, όπου ήδη προς τα τέλη της δεκαετίας του '20 μεγάλο μέρος της εξορθολογισμένης της παραγωγής είχε οδηγηθεί σε κρίση υπερσυσσώρευσης. Η φυγή μεγάλου όγκου ξένων κεφαλαίων επιδείνωσε απότομα την υφέρπουσα αυτή κρίση. Η διατήρηση της βασικής νόρμας της οικονομίας της αγοράς, δηλαδή η δημιουργία αναπαραγωγικών και εμπορεύσιμων αγαθών, έπρεπε να εγκαταλειφθεί και τα όρια αυτά να ξεπεραστούν με τη βίαιη φυγή προς την παραγωγή μη εμπορεύσιμων αγαθών και μη αναπαραγωγικών αξιών χρήσης, τη ζήτηση των οποίων θα την πλήρωνε το επιστρατευμένο προλεταριάτο. «*Αν δεν υπάρχει ζήτηση πραγματικού είδους, δηλαδή αναπαραγωγικών αξιών, τότε πρέπει να δημιουργηθεί μια εναλλακτική ζήτηση, μη αναπαραγωγικών αξιών, για να διατηρηθεί την παραγωγή σε κίνηση. Σ' αυτές τις μη-αναπαραγωγικές αξίες/προϊόντα που δεν καταναλώνονται είτε άμεσα είτε έμμεσα για τη διατήρησή ή αναπαραγωγή της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης και κοινωνικής ζωής ή για την ανανέωση των παραγωγικών μηχανημάτων, οι εξοπλισμοί κατέχουν περίοπτη θέση*».⁷⁰ Και φυσικά κάποια στιγμή οι πολεμικές μηχανές θά 'πρεπε ν' αρχίσουν να ζεσταίνονται...

Το φασιστικό οικονομικό σύστημα, ως αντίστροφη κίνηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από την απόσπαση σχετικής υπεραξίας στην απόσπαση απόλυτης υπεραξίας, προσπάθησε ν' αντιμετωπίσει την πτώση του ποσοστού κέρδους αυξάνοντας το ποσοστό υπεραξίας χωρίς να εξαρτάται από άλλες καπιταλιστικές δυνάμεις ή την παγκόσμια αγορά. Οι επανεξοπλισμοί που άρχισαν το 1934, ήταν το πρώτο αναγκαίο στάδιο της πολιτικής η οποία αποτέλεσε τη βάση ενοποίησης του γερμανικού κεφαλαίου, δηλαδή της βίαιης επέκτασης και του πολέμου. Έτσι η γερμανική οικονομία διαιρέθηκε σ' εκείνο το κομμάτι της που ανέλαβε την αναπαραγωγή του πληθυσμού και το άλλο που παρήγαγε όπλα, πολεμοφόδια, στρατιωτικές εγκαταστάσεις και κυρίως στρατιωτικές εφεδρικές δομές, δηλαδή εργοστάσια

70. Alfred Sohn-Rethel, *Economy and Class Structure of German Fascism*, CSE, 1978, σελ. 30. Ο Sohn-Rethel ήταν ο μαρξιστής «πράκτορας» που βρέθηκε τη δεκαετία του '30 σε προνομιακό πόστο στο σύνδεσμο των μεγαλύτερων γερμανών καπιταλιστών της περιόδου, το MWT (Mittleuropäischer Wirtschaftstag) που εξελίχθηκε στο κυρίαρχο όργανο ενοποίησης του γερμανικού κεφαλαίου στη βάση της ναζιστικής ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Πρόεδρός του ήταν ο von Wilmowski, σύζυγος της μιας εκ των δύο κληρονόμων του κολοσού Krupp και επικεφαλής της διοίκησής του.

«Σπάστε τις αλυσίδες του Dawes!» Από προεκλογική αφίσα των ναζί στις περιφερειακές εκλογές της Σαξονίας το 1929. Το σύνθημα αναφέρεται στις πολεμικές αποζημιώσεις που είχαν επιβληθεί στη Γερμανία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.

Αφίσα της Reichskolonialbund (Γερμανική Αποικιακή Λίγκα) που σκοπός της ήταν να επανακτήσει τις υπερπόντιες αποικίες που είχε χάσει η Γερμανία ως αποτέλεσμα της συνθήκης των Βερσαλλιών στο τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου.

Αγοράζετε γερμανικά προϊόντα!

πλήρως εξοπλισμένα για να λειτουργήσουν μετά το ξέσπασμα του πολέμου.

Όταν οι πολεμικές προετοιμασίες το 1938 στέρεψαν από πρώτες ύλες και εργατικό δυναμικό και οι εσωτερικές κοινωνικές αντιφάσεις έφτασαν στο σημείο έκρηξής τους, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω, η λεηλασία έπρεπε να ξεκινήσει πριν το ξέσπασμα των βασικών πολεμικών επιχειρήσεων, με την προσάρτηση της Αυστρίας και της Τσεχοσλοβακίας.

Η έναρξη του πολέμου με την πρωτοβουλία του γερμανικού φασιστικού κράτους ήρθε όταν το New Deal του Ρούζβελτ είχε πια εξαντλήσει τις δυνατότητές του και η ύφεση ξεπρόβαλε πάλι απειλητική. Ουσιαστικά την παγκόσμια ύφεση του 1929 την διαδέχθηκε η εν καιρώ ειρήνης προετοιμασία μιας σωτήριας πολεμικής οικονομίας στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Τα όπλα είχαν γίνει η θεραπεία ενάντια στην κρίση ή αλλιώς, με τα υποκριτικά λόγια του Ρούζβελτ, «είχαν από καιρό μολυνθεί με την αρρώστια του φασισμού». Τα δημοκρατικά κράτη βρίσκονταν στον ίδιο δρόμο προς μια τελική στρατιωτική κρίση όπως και τα φασιστικά, με τη διαφορά ότι στα πρώτα η κυρίαρχη ιδεολογία παρουσίαζε τον πόλεμο ως το αναγκαίο μέσο για την «υπεράσπιση της ειρήνης και της δημοκρατίας» ενώ στα φασιστικά μεταμφιεζόταν στην αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της «εξισωτικής», φυλετικής Volksgemeinschaft, την οποία θα εξετάσουμε παρακάτω.

Πέρα από φορέας ενοποίησης της αστικής τάξης, ισχυριζόμαστε ότι το φασιστικό κράτος αποτελεί στάδιο του μοντέρνου καπιταλιστικού κράτους, για τον επιπλέον λόγο ότι βασική του μέριμνα ήταν η διαχείριση, χειραγώγηση και χαλιναγώγηση της εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη (das Arbeitertum) υπόκειτο σε μια συνεχή συστηματική πολιτική επανεκπαίδευση και παρέμενε σταθερά μέχρι το 1944 πηγή ανησυχίας για το καθεστώς και βασικό αντικείμενο μιας προσπάθειας «αναμόρφωσης» του πληθυσμού. Αν για την οργανωμένη εργατική τάξη επιλέχτηκε η βίαιη διάλυση των ιστορικών της «οχυρών» (εργατικά κόμματα και συνδικάτα), για το σύνολο του προλεταριάτου (και το μοναδικό εμπόρευμα που κατείχε, την εργασιακή του δύναμη), ο φασισμός επιφύλαξε, στα πλαίσια της Volksgemeinschaft, το μετασχηματισμό της εργασίας από κοινωνική δραστηριότητα σε πολιτικό καθήκον του κάθε ατόμου χωριστά.⁷¹

Η ιστορική ιδιαιτερότητα του φασισμού συνίσταται στον πρωτότυπο τρόπο με τον οποίο συνδύασε τη χρήση τρόμου με την προσπάθεια πολιτικής ενσωμάτωσης στο καπιταλιστικό κράτος. Ήταν μεν η Γκεστάπο πανταχού παρούσα στις

71. Οι επόμενες παράγραφοι βασίζονται στο εξαιρετικό άρθρο του Tim Mason, The containment of the working class in Nazi Germany, που περιλαμβάνεται στη συλλογή άρθρων του με τίτλο Nazism, Fascism and the working class, Cambridge, 1995.

απεργίες ασκώντας τρομοκρατική επιτήρηση στους «αναξιόπιστους» εργάτες, ωστόσο η επιλεκτική χρήση ανοιχτής τρομοκρατίας ενάντια στους «προδότες» κομμουνιστές και μαρξιστές και προληπτικού, παραλυτικού ελέγχου για όλους τους υπόλοιπους ήταν σίγουρα η αναγκαία αλλά όχι η μοναδική προϋπόθεση σταθερότητας του καθεστώτος. Συμπληρωματική ήταν η στρατηγική υλικών παραχωρήσεων, ένα είδος μακρο-οικονομικής «δωροδοκίας» που αν όχι ικανοποιητικά, τουλάχιστον εν μέρει λειτουργούσε εκτονωτικά απέναντι στην αυξανόμενη δυσανεξία και την παθητική αντίσταση. Οι υλικές αυτές παραχωρήσεις έγιναν κυρίως τα χρόνια της ειρηνικής πλήρους απασχόλησης μετά το 1936 και τα πρώτα χρόνια του πολέμου: αυξήσεις μισθών, οικογενειακά επιδόματα, κοινωνικός τουρισμός συμπλήρωναν ένα τοπίο πολιτικής δυστοπίας.

Οι διαιρέσεις εντός της τάξης, διαιρέσεις που κάθε καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός δημιουργεί, επί ναζισμού ενισχύθηκαν. Οι νέες μορφές κοινωνικής διαίρεσης που επινόησε ο ναζισμός βασίζονταν στην ηθική του κοινωνικού δαρβινισμού, την αρχή του ανταγωνισμού και την ιδεολογία της αξιοκρατίας, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Η δύναμη του καθεστώτος εντοπίζεται περισσότερο στην ικανότητά του να δημιουργεί ταυτόχρονα προσδοκίες, σύγχυση, αποπροσανατολισμό, «εχθρούς» κάθε είδους παρά στην καθολική, θετική, ένθερμη αποδοχή του από το «λαό» – και αυτό αποτελεί μια σταθερή κληρονομιά του στις σύγχρονες δημοκρατίες. Οι πολιτικές του κοινωνικού κράτους συμβάδισαν με την Γκεστάπο και το Υπουργείο Προπαγάνδας ήταν η μυστική αστυνομία αυτή που συνόδευε τους «ευεργετημένους» με διακοπές κοινωνικού τουρισμού στον προορισμό τους.

Η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στον εθνικοσοσιαλισμό πρέπει να ιδωθεί περισσότερο μέσα από το πρίσμα της διαχείρισής της με τέτοιον τρόπο ώστε να τίθεται υπό έλεγχο η αποξένωση και η δυσανεξία της απέναντι στο καθεστώς. Ο φόβος από μόνος του δεν εξηγεί τη διατήρηση του ελέγχου επί της τάξης μέχρι το τέλος του καθεστώτος. Η όποια ανατρεπτική πολιτική κουλτούρα της τάξης είχε δεχτεί ισχυρά πλήγματα πριν την έλευση των ναζί, ήδη από την εποχή της σοσιαλδημοκρατίας. Οι τυπικές μέθοδοι καταγραφής της ισχύος της –το αριθμητικό μέγεθος των εργατικών οργανώσεων, η εκλογική δύναμή τους, ο αριθμός των μελών– είναι φτωχές και ανίκανες να μας δώσουν μια ουσιαστική και βαθιά εικόνα για την ποιότητα των σχέσεων εντός της εργατικής τάξης, το βαθμό συνοχής της και το πολιτικό αίσθημα που απέρρεε από την ένταξη στο κόμμα ή το συνδικάτο (όπως παρομοίως σήμερα, ο μεγάλος αριθμός των γενικών απεργιών της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ τα τελευταία χρόνια δεν μας λέει πολλά για την ποιότητα της ταξικής πάλης και την ισχύ της

εργατικής τάξης στην Ελλάδα). Μιλάμε εδώ για την προλεταριακή κουλτούρα που ανευρίσκεται είτε στη βάση των λεγόμενων εργατικών κομμάτων είτε στα ανεξέλεγκτα προλεταριακά στοιχεία.

Η μαζική κουλτούρα είχε ήδη πάρει τη θέση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας στα τέλη της δεκαετίας του '20/ αρχές της δεκαετίας του '30. Τόσο στο SPD όσο και στο (σταλινοποιημένο) KPD –οι ηγεσίες των οποίων μισούσαν περισσότερο η μία την άλλη απ' ό,τι τους ναζί και ήταν, την άνοιξη του 1933, εντελώς απροετοίμαστες για υπόγειο αντιστασιακό αγώνα– η κομματική υπακοή, η πειθαρχία στην ιεραρχία και η κατάπιξη κάθε πρωτοβουλίας της βάσης ήταν σταθερές επιδιώξεις των ηγεσιών τους. Ωστόσο, όπως είδαμε στην περίπτωση της κινητοποίησης των άνεργων μελών του KPD στο Ρουρ τα μαύρα χρόνια του 1930-1933, η ανατρεπτική πολιτική κουλτούρα της άμεσης δράσης που χαρακτήριζε τη βάση του κόμματος ήταν ακόμα, σε ορισμένες περιοχές της Γερμανίας, ισχυρή.

Η επιφανειακή ομοιότητα που υπήρχε ανάμεσα σε συγκεκριμένες πλευρές της θεωρίας του «σοσιαλφασισμού» του KPD και της ναζιστικής προπαγάνδας ενάντια σε στελέχη του SPD που ήταν κρατικοί αξιωματούχοι δεν αποδεικνύει μόνο τη γνωστή ναζιστική στρατηγική ληλασίας των κομμουνιστικών τακτικών, αλλά και την προλεταριακού τύπου απεύθυνση των ναζί. Οι άνεργοι εργάτες της Πρωσίας δεν είχαν λόγους να αρνηθούν την αλήθεια αυτής της προπαγάνδας, τη στιγμή που μέλη του SPD ήταν μπάτσοι, διευθυντές γραφείων ΟΑΕΔ, μάνατζερ της εργατικής εστίας και δημοτικοί σύμβουλοι, όλοι κρατικοί εντεταλμένοι και υπεύθυνοι για την εφαρμογή μιας βίαιης πολιτικής λιτότητας εναντίον τους, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια της Βαϊμάρης.

Ο μελετημένος λαϊκισμός των ναζί, σύμφωνα με τον οποίο οι εργάτες και τα αφεντικά, ως στρατιώτες της παραγωγής όλοι μαζί, αποτελούν μέλη του Λαού (Volk) αλλά σ' αυτόν δεν ανήκουν κομμάτια της μεσαίας τάξης, όπως οι διανοούμενοι, οι παπάδες κλπ, προφανώς άνοιξε μια δίοδο προς τους εργάτες και εκμεταλλεύτηκε την κυρίαρχη εργατική δυσφορία ενάντια στα μεσοστρώματα. Ίσως αυτό να εξηγεί τη μετατόπιση κομμουνιστών του Βερολίνου προς τα SA την άνοιξη του 1933.⁷²

Οι δεσμοί αλληλεγγύης εντός της τάξης είχαν ήδη πληγεί από αλληπάλληλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις επί Βαϊμάρης, οι οποίες είχαν προκρίνει την προστασία της πυρηνικής οικογένειας εις βάρος της διευρυμένης, ανοιχτής οικογένειας των εργατογενιτών. Το ναζιστικό καθεστώς ευχαρίστωσε ενίσχυσε αυτήν την ήδη διαμορφωμένη ανάγκη ενός οικο-

72. Tim Mason, ό.π., σελ. 259.

Ο Χίτλερ με εργάτες στη Siemensstadt, στο Βερολίνο.

Παρέλαση γερμανών ναζι εργατών.

γενειακού καταφυγίου μακριά από την απειλητική δημόσια σφαίρα.

Και φυσικά η γοητεία του εθνικισμού, στην οποία το SPD είχε επενδύσει ήδη από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, δεν θα μπορούσε να είναι παρά ο καλύτερος και ο πιο σταθερός σύμμαχος των ναζί.

Στο μυαλό πολλών εργατών, η ναζιστική παραγωγικιστική λατρεία της εργασίας από τη μια και η αναζήτηση της «χαμένης εργατικής περηφάνειας» από την άλλη δεν βρίσκονταν σε απόλυτη διάκριση μεταξύ τους, ούτε η σοσιαλιστική αλληλεγγύη και η ναζιστική «συντροφικότητα» φάνταζαν σε όλους να είναι αλληλοαποκλειόμενες έννοιες. Οι ναζί ήξεραν καλά να ντύνουν την καπιταλιστική κοινωνική εργασία με μια ιδεολογία εξισωτισμού και υπηρεσίας του έθνους ή να τη συνοδεύουν με δραστηριότητες «κοινωνικής αλληλεγγύης» – όλα αντιλήψεις και πρακτικές που πρωτοεισήγαγαν οι σοσιαλδημοκράτες. Η στήλη «Σοσιαλισμός της πράξης» του επίσημου όργανου του κόμματος, της *Völkischer Beobachter*, έβριθε τέτοιων παραδειγμάτων:

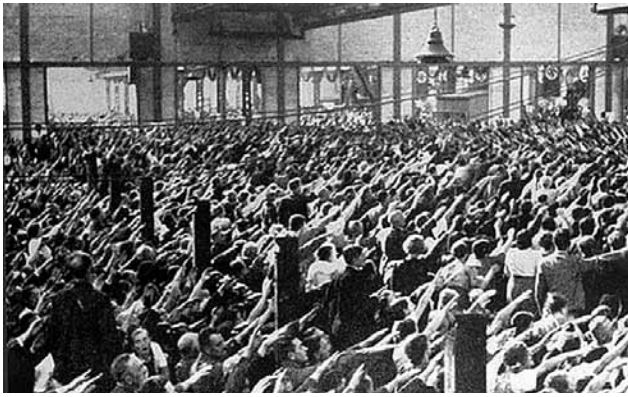
[Αναφέρθηκε] ότι οι υπάλληλοι μιας υφαντουργίας στο νότο της Γερμανίας είχαν προσφερθεί εθελοντικά να εργάζονται επιπλέον ώρες και να δίνουν το υπερπροϊόν της εργασίας τους σε ένα ταμείο που το ίδρυσαν οι ναζί για να βοηθήσουν τα θύματα των βιομηχανικών ατυχημάτων... Ότι αγρότες είχαν προσφέρει στη Χιτλερική Νεολαία καταλύματα διακοπών για πενήντα χιλιάδες παιδιά και η γυναικεία Εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση του Μανχάιμ είχε συνεισφέρει εκατόκοντα επιπλέον... Ότι οι δημοτικοί υπάλληλοι της Δρέσδης είχαν δημιουργήσει ταμείο για να χρηματοδοτήσουν μια μοίρα πέντε αεροπλάνων για τον κυβερνήτη της Σαξονίας συνδράμοντας τα SA και τα SS στο να ξεπερά-

σουν τις οικονομικές δυσκολίες τους και πως συνέβαλαν με το 1% των μισθών τους – δηλαδή δέχτηκαν μια εθελοντική περικοπή– για την «προαγωγή της εθνικής προσπάθειας»... Άλλα παρόμοια παραδείγματα περιλάμβαναν την ολοκλήρωση ενός προγράμματος προαστιακών κατοικιών και τη μερική διανομή των κερδών μεταξύ των υπαλλήλων της *Preussische Zeitung* του Erich Kohl... Τα Χριστούγεννα του 1933, κρατικοί υπάλληλοι του Κόμματος έστρωσαν τραπέζια στις λαϊκές γειτονιές του βόρειου Βερολίνου για να διανείμουν δώρα σε όλο τον πληθυσμό, συμπεριλαμβανομένων των παλιών κομμουνιστών.⁷³

Συνοπτικά, η σταθερότητα του καθεστώτος μέχρι τη στιγμή της τελικής του πτώσης, όσο κι αν καλλιεργούσε τη συναίνεση υπό το φόβο του ξεσπάσματος της εργατικής ανυποταξίας, βασίστηκε κυρίως σε ένα επιστημονικό καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στην Γκεστάπο και το αυταρχικό κοινωνικό κράτος καθώς και σε μια ισορροπία ανάμεσα στην κατασκευή «εχθρών» και αποδιοπομπαίων τράγων εξορισμένων από την *Volksgemeinschaft*, την απόλυτη επιτήρηση και έλεγχο κάθε πλευράς της ζωής και την προσφορά διαχωρισμένων μεταξύ τους «πολιτικών εμπορευμάτων» προς κατανάλωση, που εντός μιας συνολικής δυστοπίας εκβίαζαν για προσαρμογή χωρίς να επιτυγχάνουν την ταύτιση με το καθεστώς.

Είναι ακριβώς το **εύρος** της εισχώρησης του κράτους στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα που κατέστησε το ναζιστικό καθεστώς μία από τις πρώτες μοντέρνες μορφές καπιταλιστικής κρατικής εξουσίας. Είναι η αυταρχική ενσωμάτωση

73. D. Schoenbaum, *Die braune Revolution*, 1968. Παρατίθεται στο «Περί της λατρείας της εργασίας», *Κομμουνισμός*, νο. 3, ό.π.

Εργάτες στο εργοστάσιο της Volkswagen χαιρετούν τον Χίτλερ, 1938.

της εργατικής τάξης, η επιστημονική οργάνωση της διαίρεσής της, η επιβολή κανονιστικών προτύπων που καθιστούν το ναζιστικό κράτος μια αναγκαία βαθμίδα στην εξέλιξη του καπιταλιστικού κράτους. **Η κληρονομιά του, απαλλαγμένη από τον άχρηστο και υπερβολικό αναχρονιστικό αυταρχισμό, θα θωρακίσει τη μεταπολεμική δημοκρατία αλλά εναντίον του: αποτυγχάνοντας να παράσχει μια εκλεπτυσμένη και σταθερή διαχείριση του προλεταριάτου και ανέικονος, εξαιτίας των βασικών του χαρακτηριστικών, να εγγυηθεί μια απρόσκοπτη και διευρυμένη αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης, ενταφιάστηκε και δαιμονοποιήθηκε κάτω από το βάρος της αναγκαίας απαξίωσης που έφερε εις πέρας.**

ΟΙ ΥΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ VOLKSGEMEINSCHAFT

Πώς συγκροτήθηκε υλικά η Volksgemeinschaft, σε συμφωνία με τις ιδεολογικές διακηρύξεις; Η καταπολέμηση της ανεργίας βρισκόταν ψηλά στην ιεραρχία των υποσχέσεων των ναζί και μάλιστα η οριστική της εξάλειψη παρουσιαζόταν ως «αντίσταση» στο «διεφθαρμένο καπιταλισμό». Όπως είπαμε παραπάνω, στο τέταρτο κεφάλαιο αυτής της ενότητας, η ανάγκη να συνδυαστεί ταυτόχρονα η νομιμοποίηση του καθεστώτος με την παραγωγική χρήση της υποτιμημένης εργασίας και την απομάκρυνση των ανέργων από τους δρόμους έδωσε έντονα προπαγανδιστικό χαρακτήρα στα πρώτα προγράμματα καταπολέμησης και διαχείρισης της ανεργίας. Η θεαματική πτώση της ανεργίας στα μέσα του 1934 δεν μπορεί να αποδοθεί στους επανεξοπλισμούς, αφού οι σχετικές δαπάνες αυτό το διάστημα δεν είχαν αυξηθεί σημαντικά. Αν θεωρούσαμε στατιστικό τρυκ τον χαρακτηρισμό «εργαζόμενοι» για τους «μισο-άνεργους» ή «αόρατους άνεργους» –όπως έχουν αποκαλέσει

ορισμένοι ιστορικοί αυτούς που απασχολούνταν στα αρχικά αυτά προγράμματα εργασίας επειδή δούλευαν σε καθεστώς workfare (δηλ. παροχής «βοηθήματος» με αντάλλαγμα εργασία περιορισμένου χρόνου)– θα αντιμετωπίζαμε μεγάλες δυσκολίες στο να δώσουμε μία ικανοποιητική εξήγηση για την ανάκαμψη όχι μόνο της απασχόλησης αλλά και της οικονομίας. Εξάλλου, παρά τις μεθοδεύσεις των στατιστικών στοιχείων από τους ναζί, με τη συστηματική απομάκρυνση των γυναικών και πολλών νέων από την αγορά εργασίας και τους καταλόγους ανέργων, δεν έχει αποδειχτεί ότι έγινε σκόπιμη παραποίηση τους όσον αφορά το βαθμό απασχόλησης των υπολοίπων.

Αν και κάποιοι ιστορικοί, όπως ο Mason, θεωρούν ότι ήταν ο κατασκευαστικός-οικιστικός τομέας, με την υψηλή ένταση εργασίας που συνεπάγεται, αυτός που έδωσε ώθηση στην άντληση υπεραξίας ενώ άλλοι, όπως ο Overy, ότι ήταν ο τομέας των αυτοκινητόδρομων και της αυτοκινητοβιομηχανίας –απόψεις που, εν μέρει τουλάχιστον, είναι και οι δύο εξίσου σωστές– το 1933 η «Μάχη για την Εργασία» που θα έκανε δυνατό το να έχει «ο κάθε εργάτης τη δουλειά του» ξεκίνησε εν τούτοις από αγροτικές, καπιταλιστικά καθυστερημένες περιοχές. Επρόκειτο για εγγειοβελτιωτικά έργα που εγκαινιάζονταν εν μέσω κρατικά ενορχηστρωμένων προπαγανδιστικών, πανηγυρικών εκδηλώσεων, τύπου «ο Παττακός με το μυστήρι». Υπήρχαν επίσης σχέδια για μετεγκατάσταση βιομηχανικών εργατών στην ύπαιθρο, τα οποία δεν φαίνεται να πέτυχαν. Ο στόχος ήταν διπλός: αποσυμφόρηση των πόλεων με άδειασμα των ανέργων στην ύπαιθρο, δηλ. διασκορπισμός και αποδυνάμωση ενός πολιτικά επικίνδυνου πληθυσμού και ταυτόχρονα προσοδοφόρα εκμετάλλευσή του στους προαναφερόμενους τομείς, η ανάκαμψη των οποίων πράγματι αντέστρεψε την ύφεση και προετοίμασε το δρόμο για την επιτάχυνση της καπιταλιστικής ανάπτυξης που έφεραν αργότερα οι επανεξοπλισμοί.

Τα χρήματα των δύο Προγραμμάτων Reinhardt και του Ταμείου για τη Στήριξη της Εθνικής Εργασίας (με «εθελοντική» συνεισφορά των γερμανών πολιτών) διατέθηκαν το 1933 σε τέτοιου είδους έργα, καθώς και στην κατασκευή δρόμων, σιδηροδρόμων και κατοικιών. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους ναζί αξιωματούχους για το ποιος θα προσποριζόταν τα μεγαλύτερα κονδύλια ώστε να αποσπάσει την εύνοια του Χίτλερ ήταν σκληρός, εξού και τα ονόματα των τοπικών «Πλάνων» από το όνομα του κάθε Gauleiter. Οι «εκκαθαρίσεις» που έγιναν, μεταξύ άλλων, στις κρατικές υπηρεσίες απασχόλησης ανέργων διευκόλυναν τον αγώνα δρόμου ανάμεσα στους τοπικούς γραφειοκράτες για την αξιοποίηση κονδυλίων ακόμα και κατά παράκαμψη των κανονισμών.

Στην Ανατολική Πρωσία το Πλάνο Koch εξαφάνισε όντως τους άνεργους βάζοντάς τους σε βαριές δουλειές ξεχερσώματος, καλλιέργειας εκτάσεων και κατασκευής αγροτικών συνοικισμών, υποβάλλοντάς τους ταυτόχρονα σε μαθη-

ματα πολιτικής εκπαίδευσης από το DAF στις «Κατασκηνώσεις Συντροφικότητας». Οι εργάτες αμοίβονταν με μισθούς κάτω του ισχύοντος βασικού μισθού για ανειδίκευτους εργάτες και οι εργασιακές σχέσεις στις οποίες υπόκειντο ήταν ως επί το πλείστον τύπου workfare: εργασία έκτακτης ανάγκης (Notstandsarbeit), RAD και Landhilfe. Το τελευταίο πρόγραμμα αφορούσε νέους μέχρι 21 ετών που δούλευαν σε μικρούς αγρότες και μέρος του επιδόματος ανεργίας που έπαιρναν δινόταν στους αγρότες ως επιδότηση για να τους καλύπτουν τα έξοδα συντήρησης και στέγασης. Υπό μίαν έννοια, είναι ο πρόγονος του σημερινού voucher. Αρκετά συχνά, οι νέοι εργάτες αρνούσαν μια τέτοια βαριά δουλειά, προτιμώντας τη διακοπή του επιδόματος.

Σε πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές περιοχές, όπου οι άνεργοι ήταν πρώην ειδικευμένοι εργάτες, ο πρωτογονισμός του «γενικευμένου φτυαρίσματος» έδωσε τη θέση του στα δημόσια έργα που περιλάμβαναν επισκευές ή κατασκευές κτηρίων και αυτοκινητόδρομων. Οι περιβόητοι Autobahnen, αν και φτιάχτηκαν υπηρετώντας περισσότερο μια милитарιστική λογική δικτύωσης των μεγάλων πληθυσμιακών κέντρων παρά τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης –ο αριθμός των απασχολούμενων στους αυτοκινητόδρομους αποτελούσε ένα μικρό ποσοστό του συνολικού αριθμού εργατών–, έδωσαν εντούτοις τη δυνατότητα στον κατασκευαστικό τομέα και τις ιδιωτικές εργολαβικές εταιρείες να φτάσουν το υψηλό ποσοστό κέρδους που είχαν επιτύχει πριν την ύφεση. Το μεγαλύτερο πρόβλημα των εργατών των Autobahnen δεν ήταν ωστόσο τα χαμηλά μεροκάματα (στην πραγματικότητα τους δίνονταν κατά καιρούς αυξήσεις για να περιορίσουν τις πιθανότητες απεργιών που θα απειλούσαν με καθυστέρηση το έργο) αλλά οι δύσκολες συνθήκες εργασίας που απαιτούσαν σκληρή χειρωνακτική και εντατικοποιημένη δουλειά σε απομακρυσμένες περιοχές.

Σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες –όπως μια «αυτόνομη» ανάκαμψη της αγοράς ήδη από τα τέλη του 1932, τη ναζιστική στατιστική «μεθοδολογία» που εφαρμόστηκε στον προσδιορισμό των ανέργων (δηλ. τον εξοβελισμό των γυναικών και πολλών νέων από την αγορά εργασίας και τους καταλόγους των ανέργων, όπως αναφέραμε) καθώς και τις, ακόμα σχετικά μέτριες, αυξήσεις στις δαπάνες των επανεξοπλισμών– τα προγράμματα απασχόλησης των ναζί, πέρα από την προπαγανδιστική τους αξία, κατάφεραν να αντιστρέψουν την ύφεση, να εμφανίσουν θεαματική μείωση της ανεργίας και να ξεκινήσουν έναν νέο κύκλο συσσώρευσης.⁷⁴ Αργότερα, από το 1936 και μετά, η απόλυτη προτεραιότητα δόθηκε στους

74. Αυτοί οι άλλοι παράγοντες σίγουρα έπαιξαν βασικό ρόλο στη μείωση της ανεργίας αφού το ίδιο ποσοστό του ΑΕΠ (2,5%) με τη ναζιστική Γερμανία δαπανήθηκε στην Αμερική του Ρούζβελτ χωρίς, ωστόσο, να υπάρχουν τα ίδια θεαματικά αποτελέσματα.

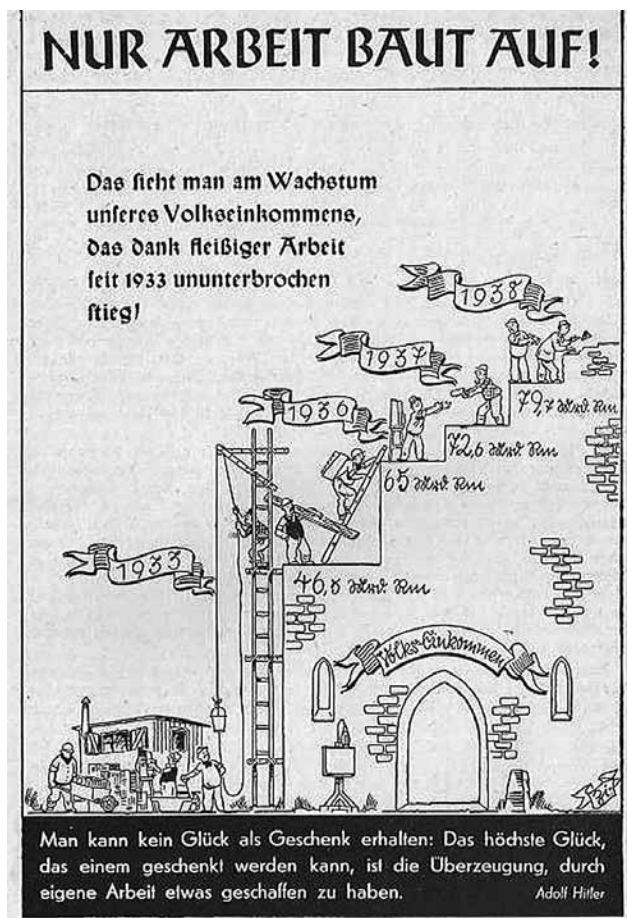
επανεξοπλισμούς και τους συναφείς μ' αυτούς βιομηχανικούς κλάδους, οι οποίοι απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού και την πλειοψηφία των ανέργων.

* * *

Ο μοντερνισμός του ναζιστικού κράτους αποτυπώνεται επιπλέον στην αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων στον τομέα των υπηρεσιών και στη γραφειοκρατία, μια διαδικασία που βρισκόταν σε εξέλιξη σε όλους τους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς από τις αρχές του 20^{ου} αι. Αφού ξεμπέρδευε με το «καρκίνωμα του μαρξισμού», τα προφανή αρχαϊκά και αταβιστικά του στοιχεία συχνά χρησίμευαν ως προπαγανδιστικά σύμβολα ή ιδεολογικά πέπλα μιας δαρβινιστικής αρχής αξιοκρατίας και επιτυχίας (Leistungsgesellschaft), ικανής να προσφέρει κοινωνική κινητικότητα και ευκαιρίες ανόδου ενάντια στην παλιά κοινωνική τάξη πραγμάτων.⁷⁵ Εξάλλου, ο κολλεκτιβιστικός πυρήνας της έννοιας της Volksgemeinschaft συνίσταται στην εθνική, φυλετική ενοποίηση των μεμονωμένων, ανταγωνιστικών ατόμων που υπερβαίνοντας τους ταξικούς διαχωρισμούς βρίσκουν με την «ατομική τους προσπάθεια» τη θέση τους μέσα στην κοινωνική πυραμίδα.⁷⁶ Είναι όλα αυτά τα στοιχεία που διαμόρφωσαν τον

75. Θα τολμούσαμε εδώ μια αναλογία με το σταλινικό καθεστώς και την κοινωνική κινητικότητα που «εξασφάλισε» σε πολλούς εργάτες μέσα από τις Δίκες της Μόσχας: αν οι διαδικασίες αυτές, που κατ'εξοχήν ταυτίζονται με τον ολοκληρωτισμό του σταλινισμού, ιδωθούν από την οπτική γωνία των ευεργετηθέντων κι όχι των θυμάτων, προκύπτουν ενδιαφέρουσες και πειστικές ερμηνείες για τη λατρεία προς τον Στάλιν αλλά και τη μακροβιότητα του καθεστώτος. Όπως έχει δείξει η ιστορικός Sheila Fitzpatrick (σε έργα της όπως το *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934*, Cambridge University Press, 1979), ως συνέπεια της «Μεγάλης Κάθαρσης» χιλιάδες εργάτες και κομμουνιστές, οι οποίοι είχαν σπουδάσει σε τεχνικές σχολές κατά το πρώτο πενταετές πλάνο, προήχθησαν σε ανώτερες θέσεις στη βιομηχανία, την κυβέρνηση και την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος, βγάζοντας από τη μέση τους παλιούς ηγέτες που μπλόκαραν τη δική τους προαγωγή. Έτσι, η τρομοκρατική πολιτική του καθεστώτος συναντήθηκε με τις κοινωνικές προσδοκίες των από κάτω για να συμπληρωθεί ένα «συμβόλαιο» τη δεκαετία του '30 ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος.

76. Ο ρατσισμός, η φυλετική ανωτερότητα, αποτελεί οργανικό κομμάτι του εθνικοσοσιαλισμού κι έχει μια ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα για τη συγκρότηση και ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας για εργατική χρήση. Η φυλετική ανωτερότητα είναι ο ιδεολογικός μηχανισμός που δίνει τη δυνατότητα στους χειρωνακτες, υγιείς εργάτες να γίνουν μέρος μιας φυλετικής αριστοκρατίας. Στην ιεραρχική κατανομή των φυλών, η υγιής και παραγωγική λευκή εργατική τάξη καταλαμβάνει μια υψηλή θέση στην κοινωνική κλίμακα. «Προϋποθέτοντας το φυλετικό αγώνα ως την κινητήρια δύναμη της ιστορίας, η εργατική τάξη μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μέρος μιας νέας φυλετικής αριστοκρατίας, και συνεπώς, με όρους του 19^{ου} αιώνα, μέρος της κινητήριας δύναμης της ιστορίας. Το μήνυμα προς τους εργάτες είναι λοιπόν: γιατί να ταυτιστείτε με μια καταπιεσμένη τάξη όταν μπορείτε να ταυτιστείτε με τη (φυλετική) αριστοκρατία; Ο ρατσισμός έτσι γίνεται ένα ισχυρό ιδεολογικό υπο-

«Μόνο η εργασία ανοικοδομεί». Η αύξηση του γερμανικού ΑΕΠ από το 1933 μέχρι το 1938 στο περιοδικό *Die wirtschaftspolitische Parole* 5 (1940), #1, την επίσημη δίμηνη περιοδική έκδοση του ναζιστικού κόμματος για οικονομικά ζητήματα.

εξισωτικό χαρακτήρα που είχε το «Λαϊκό Κράτος» του Χίτλερ, το οποίο, σε αντίθεση με την κοινωνική ακινησία της αυτοκρατορικής Γερμανίας, ενίσχυσε τάσεις που είχαν ήδη διαμορφωθεί στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και προσέφερε ευκαιρίες κοινωνικής ανόδου στα «κατώτερα στρώματα» που μέχρι τότε βρίσκονταν αποκλεισμένα από την πρόσβαση στην εξουσία και την κοινωνική αναγνώριση:

Το Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα... προσέλκυσε αριστερίζοντες εργάτες, τεχνίτες και υπαλλήλους γραφείων, που ήλπιζαν στην κοινωνική άνοδο των παιδιών τους. Σ' αυτούς προστέθηκαν κι εκείνοι που ήδη είχαν επωφεληθεί από τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της Δημο-

κατάστατο της ταξικής πάλης, ο φυλετικά 'άλλος' γίνεται ο νέος εχθρός της άρτι ενοποιηθείσας λαϊκής κοινότητας, και, ταυτόχρονα, ένας εξίσου ισχυρός βασικός παράγοντας στην ιμπεριαλιστική εκστρατεία». Mark Neocleous, *The monstrous and the dead – Burke, Marx, Fascism*, UWP, 2005, σελ. 78.

κρατίας της Βαϊμάρης και ήθελαν να συνεχίσουν την κοινωνική τους άνοδο. Όλους αυτούς δεν τους ένωνε η αναζήτηση μιας νέας ταξικής κυριαρχίας, αλλά η ιδέα μιας –σήμερα σχεδόν αυτονόητης– αξιοκρατίας: μιας κοινωνίας στην οποία η κοινωνική καταγωγή θα καθόριζε όσο το δυνατόν λιγότερο την πορεία της ζωής, την καριέρα και το κοινωνικό κύρος ενός ανθρώπου.

Η φυλετική θεωρία του εθνικοσοσιαλισμού θεωρήθηκε από τους μεταγενέστερους ως καθαρή προτροπή σε μίσος, βία και έγκλημα. Όμως, για εκατομμύρια Γερμανούς, η γοητεία της έγκειτο στην υπόσχεση μιας πραγματικής ισότητας εντός της εθνικής κοινότητας. Η ναζιστική ιδεολογία τόνιζε τις διαφορές με τους έξω, την ίδια στιγμή που τις εξομάλυνε στο εσωτερικό. Για να το πούμε με τα λόγια του Χίτλερ: «στο εσωτερικό της γερμανικής φυλής η μέγιστη κοινωνική αλληλεγγύη και δυνατότητα μόρφωσης για τον καθένα, προς τα έξω, όμως, απόλυτη θέση κυρίαρχου!» Για εκείνους που συμπεριλαμβάνονταν στη φυλετικά ενιαία κοινότητα –το 95% των Γερμανών δηλαδή–, οι κοινωνικές διαφορές μειώθηκαν. Για πολλούς ανθρώπους, ο καθεστωτικός στόχος της ισοπέδωσης των ταξικών διαφορών πραγματοποιήθηκε στη Χιτλερική Νεολαία, τη RAD, τις βασικές οργανώσεις του κόμματος και τέλος την ίδια τη Βέρμαχτ. Ακόμη και οι στολές των ναζι θεωρούνται σήμερα μονομερώς ως μία έκφραση της στρατιωτικοποίησης. Αν σκεφτεί όμως κανείς τις σχολικές ποδιές που σε μερικές χώρες φοριούνται ακόμη και σήμερα, τις στολές των προσκόπων ή τα ομοιόμορφα μπλουζάκια των αθλητικών σωματείων, τότε θ' αντιληφθεί ότι η στολή εξυπηρετεί επιπλέον τη συγκάλυψη των διαφορών μεταξύ των εύπορων και των λιγότερο εύπορων.⁷⁷

Η προσοχή που δόθηκε στο «ανθρώπινο κεφάλαιο» από το ναζιστικό καθεστώς δεν ήταν τυχαία. Στα πλαίσια της βελτίωσης της βιομηχανικής εκπαίδευσης, η μαθητεία και η κατάρτιση μέσα στη δουλειά είχαν μεγάλη κρατική στήριξη. Με βασικό στόχο τη δημιουργία ειδικευμένων μεταλλεργατών για τις βιομηχανίες που προμήθευαν τη Luftwaffe, το Τρίτο Ράιχ υποσχέθηκε σε κάθε νέο Γερμανό το στάτους τουλάχιστον ενός ημειδικευμένου εργάτη. Το 1939 μόνο 30.000 απόφοιτοι γυμνασίου κατατάσσονταν ως ανειδίκευτοι σε σύγκριση με 200.000 το 1934. Για πολλούς εργάτες η κοινωνική κινητικότητα έγινε μια απτή πραγματικότητα τις δεκαετίες του '30 και του '40, καθώς ανέβαιναν τη σκάλα της διαστρωμάτωσης της εργατικής τάξης.

77. Götz Aly, *Το λαϊκό κράτος του Χίτλερ*, εκδ. Κέδρος, 2009, σελ. 32-3. Επειδή η ελληνική μετάφραση είναι κακή, την έχουμε τροποποιήσει χρησιμοποιώντας την επιμελημένη από το συγγραφέα αγγλική έκδοση.

Στη Λαϊκή Κοινότητα δεν υπήρχε χώρος για όλους... Από διαφήμιση του περιοδικού *Neues Volk*, όργανο του γραφείου φυλετικής πολιτικής του κόμματος, που αποσκοπούσε να «διαφωτίσει» τους Γερμανούς για το «υπέρογκο βάρος» που αποτελούσαν οι άνθρωποι με αναπηρίες.

Από κρουαζιέρα εργαζομένων με το πλοίο *Gustloff*, του *Kraft durch Freude*.

Ταυτόχρονα, βέβαια, η ανάβαση της «σκάλας» αυτής, σήμαινε να πατήσεις πάνω στα κεφάλια των από κάτω σου: ο Εθνικός Επαγγελματικός Διαγωνισμός (*Reichsberufswettkampf*), τον οποίο οργάνωνε το DAF με τη βοήθεια της Χιτλερικής Νεολαίας και στον οποίο συμμετείχαν πολλοί νεαροί κυρίως εργάτες, προωθούσε τις ανταγωνιστικές διακρίσεις αλλά και την «ευγενή άμιλλα μεταξύ ίσων» εντός της πόλης, της επιχείρησης ή ενός τομέα. Το μισθολογικό σύστημα βασιζόταν επίσης στην «πληρωμή με βάση το αποτέλεσμα», που ακολουθούσε την εθνικοσοσιαλιστική (και εντελώς καπιταλιστική) λογική του ανταγωνισμού, της πάταξης της «ήσσοнос προσπάθειας» και του κυριολεκτικού αγώνα για το μεροκάματο. Η εργατική αλληλεγγύη έπρεπε να υπονομευθεί και να συντριβεί από μια αδιαφοροποίητη μάζα εργασιακής δύναμης απομονωμένων ατόμων όπου το καθένα θα ανταγωνιζόταν το άλλο για το «συλλογικό καλό» της *Volksgemeinschaft*.

Συνεπώς, η κοινωνική κινητικότητα στη διάρκεια του καθεστώτος δεν έπαιζε μόνο ένα νομιμοποιητικό ρόλο αλλά βοηθούσε επίσης και στην όξυνση των διαιρέσεων (πέρα από τη διαίρεση μεταξύ των μελών του κόμματος –και ιδιαίτερα των μελών του DAF– και των υπολοίπων εργατών). Μιλάμε πάντα για κινητικότητα εντός της εργατικής τάξης –από το 1933 ως το 1939 υπήρξε μια τεράστια αύξηση του απόλυτου αριθμού των ειδικευμένων και πιο καλοπληρωμένων εργατών στη βιομηχανία– αν και δεν έλλειψε μια κάποια γενική κινητικότητα προς την κατώτερη μεσαία τάξη. Περίοπτη και ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στους πιο φανατικούς οπαδούς των ναζι είχε η λεγόμενη «νέα ιντελιγκέντσια», ένα στρώμα ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργατική τάξη· μιλάμε για τους μηχανικούς και τους τεχνικούς, που ως πειθήνια προϊόντα του τείλο-ρισμού είδαν στο ναζισμό το φορέα που έβαζε τα εργοστάσια να δουλεύουν και τους πρόσφερε μια θέση υπεροχής, επίβλεψης και εξουσίας πάνω στο προλεταριάτο. Το σλόγκαν του Χίτλερ «πάρε τη θέση σου στην ουρά» στο αποκορύφωμα της

αύξησης της ανεργίας την περίοδο 1930-33 σήμαινε την υπόσχεση ενός καλού κρατικού πόστου για τα κομματικά μέλη στο μέλλον, μιας απασχόλησης για τους απλούς εργάτες, μιας θέσης υπεροχής έναντι των εργατών για τα χαμηλά στελέχη.

Ταυτόχρονα με την εξύμνηση της εργασίας και της «ατομικής επιτυχίας» οργανώθηκε κι ο ελεύθερος χρόνος με στόχο τη διατήρηση ενός υψηλού ρυθμού έντασης της εργασίας μέσω ανταλλαγμάτων εργατικής ψυχαγωγίας. Η οργάνωση *Δύναμη μέσα από τη Χαρά (KdF)*, που ανήκε στο DAF και χρηματοδοτείτο από τα αποθεματικά των διαλυμένων συνδικάτων, έφτασε να οργανώνει πληρωμένες διακοπές για εκατομμύρια εργάτες καθώς και πλήθος πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων (θεατρικών παραστάσεων, επιδοτούμενων αθλητικών ομάδων, λεσχών παραδοσιακών και σύγχρονων χορών, εκθέσεων τέχνης, κινηματογραφικών λεσχών κλπ) μέσω των οποίων υποτίθεται ότι υπερβαίνονταν οι ταξικές διαιρέσεις. Οι ναζί δεν απέκρυπταν που στόχευαν όταν οργάνωναν τηνσχόλη της εργατικής τάξης:

Δεν στέλνουμε τους εργάτες μας διακοπές με τα σκάφη μας, ούτε χτίζουμε θέρετρα στη θάλασσα για τη διασκέδαση είτε τη δική μας είτε όσων έχουν την ευκαιρία να επωφεληθούν από τη χρήση τους. Το κάνουμε επειδή θέλουμε να διατηρήσουμε σε καλή κατάσταση την εργασιακή δύναμη του ατόμου ώστε να το στείλουμε πίσω στη δουλειά δυναμωμένο και αναζωογονημένο.⁷⁸

Η περικύκλωση της εργατικής τάξης μέσα και έξω από την εργασία, στην καθημερινότητα και την ανάπαυση, στο σύνολο της ζωής, προκαλούσε επαρκή σύγχυση και αποπροσανατολι-

78. Δήλωση του εκπρόσωπου τύπου της DAF. Παρατίθεται στο *Κομμουνισμός*, νο. 3, ό.π.

σμό για να μπορεί το καθεστώς να συνεχίζει να υπάρχει χωρίς ν' αναπτυχθεί εναντίον του κάποια επικίνδυνη αντίσταση.

Η συστηματική προπαγάνδα αυτοπαρουσίασης των ναζί μέσω της κοινωνικής τους πολιτικής ως «προστατών» της εργατικής τάξης δεν πρέπει να υποτιμηθεί. Αν και οι αποδέκτες των διαφόρων μορφών κοινωνικής πολιτικής –όπως η Χειμερινή Αρωγή (WHW) και τα οικογενειακά προγράμματα της Εθνικοσοσιαλιστικής Λαϊκής Πρόνοιας (NSV)– δεν ήταν πολλοί ούτε τα υλικά κέρδη αξιοσημείωτα, το καθεστώς μέσω της κοινωνικής του όψης φρόντιζε να εξασφαλίζει τη συμφιλίωση με μια στερημένη πολιτικών δικαιωμάτων εργατική τάξη που δε φαινόταν να είναι σε θέση να αντιληφθεί την αλληλοσύνδεση μεταξύ των διαφόρων, φαινομενικά ασύνδετων, πλευρών του αυταρχικού κοινωνικού κράτους και τον πραγματικό ρόλο του σε σχέση με τη βιοπολιτική, την αύξηση της παραγωγικότητας ή την ευγονική.

Ωστόσο, η Volksgemeinschaft έπρεπε να παρέχει κάτι παραπάνω από πρόνοια στους «Volksgenossen». Δυστυχώς για την εργατική τάξη που εμπιστεύθηκε την ψήφο της στους ναζί, το γερμανικό κράτος δεν φαινόταν ικανό να προσφέρει την υποσχέσιμα ευημερία. Τα πρώτα χρόνια του καθεστώτος, ο μισθός των εργατών έπεσε. Σύμφωνα με τις επίσημες γερμανικές στατιστικές, το 1936, στη γερμανική εργατική τάξη (συμπεριλαμβανομένων των υπαλλήλων γραφείου και των δημόσιων υπαλλήλων) αναλογούσε το ίδιο συνολικό εισόδημα με αυτό του υφεσιακού έτους 1932, τη στιγμή που ο αριθμός των απασχολούμενων είχε αυξηθεί από 12,5 εκατομμύρια το 1932 σε 17 εκατομμύρια το 1936 και ενώ ο αριθμός ωρών δουλειάς στη βιομηχανία είχε αυξηθεί κατά 84%.⁷⁹ Οι στατιστικές απλά συμφωνούσαν με το βίωμα της καθημερινότητας: με όρους κατά κεφαλήν εισοδήματος, στη Γερμανία το επίπεδο διαβίωσης αντιστοιχούσε στο μισό των ΗΠΑ και ήταν χαμηλότερο τουλάχιστον κατά ένα τρίτο απ' αυτό της Βρετανίας. Σ' αυτό το φόντο, που παρουσιαζόταν από τους ίδιους τους ναζί ως εθνική ταπείνωση για τους γερμανούς εργάτες, πρέπει να εξετάσουμε τη συντονισμένη κρατική επιχείρηση μαζικής παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων για προληπτική χρήση. Η νομιμοποίηση του ναζιστικού κράτους και η ενσωμάτωση της γερμανικής εργατικής τάξης περνούσε αναγκαστικά μέσα από την εισαγωγή του φορντισμού –μια διαδικασία παρόμοια με αυτή που εξελισσόταν στις ΗΠΑ ήδη από την προηγούμενη δεκαετία– και τη μαζική κατανάλωση Volks-εμπορευμάτων: το Volkswagen, το Volksempfänger (ραδιόφωνο), το Volkskühlschrank (ψυγείο), η Volkswohnung (λαϊκή κατοικία), το Volkstraktor (τρακτέρ) ήταν κάποια από τα αγαθά που πρόσδεναν τον ατομικό καταναλωτή εργάτη/

79. Βλ. Alfred Sohn-Rethel, ό.π., σελ. 93

Βάζοντας στην άκρη μόνο 5 μάρκα το μήνα, ο κάθε γερμανός μπορούσε να αποκτήσει το «λαϊκό αυτοκίνητο».

Εθνικές μήτρες.

στρατιώτη της παραγωγής στο συλλογικό εθνικό όραμα της ανόρθωσης της χώρας.

Η ευόδωση ωστόσο των καταναλωτικών υποσχέσεων των ναζί προσέκρουσε πάνω στην αντιφατική φύση της καπιταλιστικής αναπτυξιακής πολιτικής που οι ίδιοι εφάρμοζαν. Η απόσπαση απόλυτης υπεραξίας συνεπαγόταν σχετικά χαμηλή αγοραστική δύναμη και συνεπώς χαμηλή καταναλωτική δυνατότητα. Η κρίση υπερσυσσώρευσης, ιδιαίτερα στον πιο προηγμένο βιομηχανικό τομέα, όπως είπαμε, και η λύση που προώθησε το ναζιστικό κράτος οδήγησαν το κεφάλαιο στην παραγωγή μη καταναλωτικών εμπορευμάτων, δηλαδή στις πολεμικές δαπάνες, τους επανεξοπλισμούς. Ήδη από το 1934 το Νέο Πλάνο του προέδρου της Reichsbank, Σαχτ, έδινε προτεραιότητα στην εισαγωγή πρώτων υλών προορισμένων για τους εξοπλισμούς εις βάρος της εισαγωγής πρώτων υλών για την παραγωγή εμπορευμάτων λαϊκής κατανάλωσης. Ταυτόχρονα η κυβέρνηση διοχέτευσε δυσανάλογα μεγάλα ποσά από φόρους και ιδιωτικές αποταμιεύσεις στη χρηματοδότηση των επανεξοπλισμών.

Η πολιτική της πλήρους απασχόλησης, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς στο μισθό, την πολιτική της επιστροφής των γυναικών στον «φυσικό τους ρόλο» και την επαναφορά της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας, οδήγησε το 1938 σε έντονη έλλειψη εργατικού δυναμικού. Ο έλεγχος, η κατανομή και η επόπτευση της εργασιακής δύναμης είχαν αφαιρεθεί ως ένα βαθμό από την δικαιοδοσία της ιδιωτικής αγοράς εργασίας. Το ναζιστικό κράτος φρόντιζε μέσω της Κρατικής Εργασιακής Θητείας (της RAD) να κρατάει φακέλους για όλο και περισσότερους εργαζόμενους, με λεπτομερή καταγραφή της εργασιακής τους πορείας και του εργασιακού τους προφίλ, καθώς και υποχρεωτικά βιβλιάρια εργασίας. Ταυτόχρο-

να εισήχθησαν μέτρα περιορισμού της εθελοντικής εργασιακής περιπλάνησης και επιβολής υποχρεωτικών μετακινήσεων σε τομείς προτεραιότητας για το καθεστώς σχετικούς με τις ανάγκες του Τετραετούς Πλάνου και των επανεξοπλισμών. Αυτό ωστόσο δεν εμπόδισε τους εργάτες, και κυρίως τους ειδικευμένους, να απαιτούν μεγαλύτερα μεροκάματα και τους καπιταλιστές να τους τα δίνουν δελεάζοντάς τους με ακόμα μεγαλύτερες αυξήσεις κατά παράβαση των κρατικών εντολών. Μετά το 1936, με την εκτίναξη των επανεξοπλισμών και τη μείωση της ανεργίας, οι πραγματικοί μισθοί είχαν αρχίσει να ανεβαίνουν αισθητά, τόσο σε εβδομαδιαία βάση, αφού είχαν αυξηθεί οι ώρες εργασίας όσο και σε ωριαία βάση, καθώς αυξάνονταν οι ελλείψεις εργατικού δυναμικού. Αν και η αύξηση μισθών μετά το 1936 λόγω της πλήρους απασχόλησης ήταν σχεδόν γενικευμένη, ήταν στις προνομιούχες βιομηχανίες των επανεξοπλισμών κυρίως που οι μισθοί ανέβηκαν περισσότερο και πιο γρήγορα.⁸⁰

Οι αντιφάσεις του συστήματος –έλλειψη εφεδρικού εργατικού στρατού και πρώτων υλών και σύγκρουση ανάμεσα στο καθεστώς συσσώρευσης μη αναπαραγωγικών αξιών και την υπόσχεση σημαντικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου– επιχειρήθηκε να λυθούν αφενός με τη μαζική εισαγωγή ξένων εργατών και αφετέρου με την επίσπευση του ιμπεριαλιστικού πολέμου. Οι αντιφάσεις συνοψίστηκαν στο δίλημμα «Όπλα ή βούτυρο». Το δίλημμα αυτό εμπεριείχε μια λογική που ωθούσε στην επεκτατική, ιμπεριαλιστική πολιτική λεηλασίας: *αν έχεις όπλα μπορείς να αποκτήσεις ακόμα περισσότερο βούτυρο*. Ανήκε συνεπώς στη δικαιοδοσία και τη συστηματική φροντίδα του Υπουργείου Προπαγάνδας να παρουσιαστούν οι πολεμικές δαπάνες όχι σαν το αναπόφευκτο εμπόδιο στην κατανάλωση αλλά σαν το συμπλήρωμά της, σαν μια *ιδιαίτερη μορφή μαζικής κατανάλωσης* και οι ίδιες. Αν και μη αναπαραγωγικές απ' τη σκοπιά της πολιτικής οικονομίας, ήταν παραγωγικότερες μιας συλλογικής εθνικής περηφάνειας, μιας συλλογικής εθνικής ανάτασης. Μ' αυτή την έννοια, οι στρατιωτικές παρελάσεις αποτελούσαν ιεροτελεστίες, μαζικά θεάματα, μορφές μαζικής κατανάλωσης και σύμβολα επιβεβαίωσης της εθνικής δύναμης και παρουσίας. Η ειδικευμένη εργασία που απαιτήθηκε για την παραγωγή αυτών των ιδιαίτερων εμπορευμάτων, των όπλων, συνοδευόμενη από τη διαφήμιση της απαραίτητης αρρενωπότητας των παραγωγών τους, τα καθιστούσε πολύτιμη εθνική κληρονομιά. Να πως περιέγραφε ένα εγχειρίδιο λειτουργίας τανκ την αξία του εμπορεύματος αυτού στους νεαρούς χρήστες του στη διάρκεια του πολέμου: *«Για κάθε βλήμα που ρίχνετε, ο πατέρας σας έχει πληρώσει 100 μάρκα σε φόρους, η μητέρα σας έχει δουλέψει μια βδομάδα στο εργο-*

«Σάββατο σπιφάδου» στα πλαίσια της Χειμερινής Αρρώγης στο Βερολίνο το 1935.

στάσιο... Το Tiger κοστίζει συνολικά 800.000 μάρκα και 300.000 εργατοώρες. Τριάντα χιλιάδες άνθρωποι έδωσαν μεροκάματα μιας ολόκληρης βδομάδας, 6.000 άνθρωποι δούλεψαν για μια βδομάδα για να μπορείτε εσείς να έχετε ένα Tiger. Άνδρες των Tiger, όλοι δουλεύουν για σας. Σκεφτείτε τι έχετε στα χέρια σας».⁸¹

Αξίζει να σταθούμε στην κρίσιμη χρονιά του 1938, λίγο πριν την έναρξη του πολέμου, γιατί είναι το χρονικό σημείο συμπύκνωσης των αντιφάσεων στο εσωτερικό μέτωπο που αντί να εκραγούν, προσπεράστηκαν προσωρινά με τη «φυγή προς τα εμπρός» (Flucht nach vorne), δηλ. τον *πόλεμο με τη μορφή της λεηλασίας*. Το 1938 το ναζιστικό καθεστώς δοκιμάζεται από μια γενικευμένη κρίση, στην καρδιά της οποίας βρίσκεται η αντίφαση, που προαναφέραμε, ανάμεσα στη συσσώρευση όπλων και την κατανάλωση της εργατικής τάξης. Με άλλα λόγια, οι ναζί έρχονται αντιμέτωποι με το πρόβλημα του πόσες θυσίες για τον πόλεμο θα μπορούσαν ν' απαιτήσουν από τη γερμανική εργατική τάξη. Η πολιτική της τρομοκρατίας μπορεί να ήταν κατάλληλη για τους πολιτικούς αντι-

80. Βλ. Detlev Peukert, *Inside Nazi Germany*, Penguin Books, σελ. 114-115.

81. Παρατίθεται στο Adam Tooze, *The wages of destruction*, Viking, 2007, σελ. 164.

πάλους αλλά ήταν ακατάλληλη για το σύνολο της εργατικής τάξης, η οποία έπρεπε να «εξαγοραστεί». Η κρίση εμφανίζεται με τη μορφή ενός διογκωμένου εθνικού χρέους που έχει τριπλασιαστεί από το 1933, καθώς οι δημόσιες δαπάνες αποτελούν το 50% του ΑΕΠ, με τους επανεξοπλισμούς να καταλαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος. Οι πληθωριστικές πιέσεις ήταν εκτός ελέγχου, το κράτος υπονόμει τα μελλοντικά έσοδά του αναγκασμένο να πληρώνει τις στρατιωτικές παραγγελίες στις ιδιωτικές επιχειρήσεις με κουπόνια που αντιστοιχούσαν στους φόρους αυτών των επιχειρήσεων, ενώ συνολικά η ενεργός εσωτερική ζήτηση που προκαλούσαν οι επανεξοπλισμοί ξεπερνούσε την παραγωγική ικανότητα της γερμανικής οικονομίας. Όσο διογκώνονταν οι ελλειμματικές δαπάνες, τόσο από την άλλη μεγάλωνε η ζήτηση πρώτων υλών που δεν μπορούσε να καλυφθεί πια από την εσωτερική παραγωγή συνθετικών υλών.

Η πλήρης απασχόληση που ήρθε σαν αποτέλεσμα της τρελής κούρσας επανεξοπλισμών οδήγησε με τη σειρά της, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, σε αύξηση μισθών, η οποία συνιστούσε μια εν μέρει αποζημίωση για τα προηγούμενα χρόνια των στερήσεων και της καταπίεσης. Χάρη στην αύξηση κατά 10% της μέσης ωριαίας αμοιβής στη βιομηχανία και κατά 17,4% της εβδομαδιαίας (λόγω της αύξησης της εργάσιμης μέρας) από το 1935 μέχρι το 1939, τα επίπεδα μισθών του 1929 είχαν επανακτηθεί και σε πολλές περιπτώσεις ξεπεραστεί κίολας.⁸² Ένας φαύλος κύκλος δημιουργήθηκε: οι αυξήσεις μισθών οδήγησαν σε αύξηση της αγοραστικής δύναμης των εργατών κατά 200 εκατομμύρια μάρκα την εβδομάδα ανάμεσα στο 1936 και το 1939, οι ιδιωτικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά 2 δισ. από το 1929 και το κόστος ζωής έπεσε κατά 10% μέσα σε μια δεκαετία – έτσι διογκώθηκαν οι εισαγωγές προϊόντων για τον τομέα της κατανάλωσης εις βάρος των εισαγωγών που προορίζονταν για τους επανεξοπλισμούς. Όσες προσπάθειες κι αν έγιναν μεταξύ των ετών 1937-39 για τον περιορισμό της κατανάλωσης της εργατικής τάξης και την ενίσχυση της οικονομίας των επανεξοπλισμών απέβησαν μάταιες: η πολιτική σταθεροποίησης των μισθών το 1938 οδήγησε αντίθετα σε αύξηση μισθών και η κατάργηση έστω κι ενός μέρους του τομέα της κατανάλωσης ήταν πια αδύνατη με δεδομένο το επίπεδο της αγοραστικής δύναμης της εργατικής τάξης. Ταυτόχρονα, το δέλεαρ των υψηλών μισθών κυρίως στη βιομηχανία έκανε πολλούς εργάτες γης να εγκαταλείψουν την αγροτική παραγωγή, πράγμα που οδήγησε σε μειωμένη αγροτική παραγωγή και νέα αύξηση των εισαγωγών, εις βάρος των επανεξοπλισμών.

Σ' αυτό το φόντο κρίσης πρέπει να ιδωθεί η εσπευσμένη έναρξη του πολέμου, με την προσάρτηση της Αυστρίας

και της Τσεχοσλοβακίας μεταξύ των ετών 1938-39 που έδωσε στο καθεστώς αφενός μια προσωρινή ανακούφιση με τη λεία των πρώτων υλών και του ρευστού που πρόσφερε αλλά και αφετέρου τη δικαιολογία που είχε ανάγκη προκειμένου να επιβάλει την υποταγή όλων των μη-στρατιωτικών πλευρών της κοινωνικο-οικονομικής ζωής στην πολεμική οικονομία. Όπως φαίνεται από την αρχική μορφή που είχε το Διάταγμα για την πολεμική οικονομία (KWVO) του 1939 (στο οποίο θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω), ο αρχικός στόχος ήταν να ανατεθούν τα βάρη του πολέμου στο γερμανικό προλεταριάτο. Ωστόσο, η αντίδραση της τάξης ήταν τόσο αρνητική, ώστε η εξασφάλιση της ειρήνης στο εσωτερικό μέτωπο κρίθηκε πιο αναγκαία.

Από πού κατέστη φανερό ότι το ρατσιστικό, ιμπεριαλιστικό σχέδιο του ναζιστικού καθεστώτος δεν ήταν διατεθειμένο να το πληρώσει το γερμανικό προλεταριάτο, όχι τουλάχιστον περισσότερο από ό,τι το είχε ήδη κάνει με την εντατικοποιημένη και στερημένη από πολιτικά δικαιώματα εργασία του; Για παράδειγμα, οι ενδείξεις ότι η εργασιακή πειθαρχία έπεφτε σταθερά ήταν πολλές. Το 1938 και το 1939 δίνονται συνεχείς αναφορές από ναζί αξιωματούχους για κοπάνες, καθυστερήσεις, κακή απόδοση, απουσίες λόγω «ασθενειών» (που δικαιολογούνταν με τη συνεργασία των γιατρών) μέχρι και για ανοιχτή ανταρσία στους χώρους δουλειάς. Η παραγωγικότητα στους δύο τομείς που ήταν πιο εύκολο να μετρηθεί (τον κατασκευαστικό τομέα και τα ορυχεία) έπεσε απότομα αυτήν την περίοδο, αλλά υπάρχουν παρόμοιες αναφορές και για άλλους τομείς. Ο ιδιοκτήτης ενός βυρσοδεψείου στη Δρέσδη, που περιέγραψε τη συμπεριφορά των εργατών του ως «καλυμμένη απεργία», σίγουρα μίλαγε εκ μέρους πολλών άλλων καπιταλιστών.⁸³ Με τέτοιου είδους παθητική ή και ενεργητική αντίσταση απάντησαν οι εργάτες στις κυβερνητικές εντολές για περιορισμό μισθών ή αναγκαστική εργασιακή μετακίνηση. Το DAF, από την άλλη, απέτυχε εντελώς στην αποστολή του να μετατρέψει τους εργάτες σε άβουλους χειροκροτητές του καθεστώτος και αντίθετα αναγκάστηκε να διατυπώνει αιτήματα κοινωνικής πρόνοιας απαιτώντας πόρους από τα κρατικά ταμεία.

Τα αυξημένα κρούσματα σαμποτάζ την περίοδο αυτή της πλήρους απασχόλησης, σε συνδυασμό με τις μισθολογικές διεκδικήσεις σε επίπεδο επιχείρησης έρχονται να επιβεβαιώσουν τη διαρκή ένταση ανάμεσα στην προσπάθεια του καθεστώτος, από τη μια, να ενσωματώσει την εργατική τάξη στη Volksgemeinschaft και τη «φυσική» ροπή της εργατικής τάξης, από την άλλη, να αντιστέκεται στην εκμετάλλυσή της ακόμα κι όταν της απαγορεύεται η έκφραση των συμ-

82. Αναφέρεται στο άρθρο του Tim Mason, *Internal Crisis and war of aggression*, ό.π., σελ. 114.

83. Mason, ό.π., σελ. 119.

φερόντων της με τις γνωστές ιστορικές μορφές: συνδικάτα, απεργίες, συλλογικές διαπραγματεύσεις. Οι «do-it-yourself» μισθολογικές διεκδικήσεις και η περιορισμένη εντός μικρών, φιλικών κύκλων αλληλεγγύη ήταν οι μορφές που πήρε η ταξική πάλη στον εθνικοσοσιαλισμό σε πείσμα της επίμονης επιδίωξης να εξαλειφθούν οι κοινωνικές συγκρούσεις εντός της Volksgemeinschaft.

Καθώς η πρώτη λειτουργία του πολέμου, αυτή της πειθάρχησης, απέτυχε, μπήκε σε εφαρμογή και μετατράπηκε σε θεμελιώδη η δεύτερη, αυτή της γενικευμένης λεηλασίας. Επρόκειτο για μια λεηλασία που δεν έκανε εφικτή μόνο τη διεξαγωγή του πολέμου στο εξωτερικό αλλά και την εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης στο εσωτερικό. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Mason, «το καθεστώς φαινόταν να πιστεύει ότι ο θάνατος ενός ήρωα στο πεδίο της μάχης ήταν κάτι απόλυτα αποδεκτό για τον γερμανικό ανδρικό πληθυσμό, αλλά όμως οι περικοπές μισθών ή η αύξηση της τιμής του βουτύρου δεν ήταν καθόλου αποδεκτές για το σύνολο του πληθυσμού: μόνο περιστασιακές θυσίες μπορούσαν να του ζητήσουν να κάνει».⁸⁴

Η ναζιστική ηγεσία είχε μια ξεκάθαρη ιδέα για το πώς να αποφύγει τη σύγκρουση ανάμεσα στη νομιμοποίηση του καθεστώτος, που προϋπέθετε την ικανοποίηση μέρους των απαιτήσεων της τάξης, και τη συσσώρευση με τη μορφή της πολεμικής οικονομίας και του επιθετικού πολέμου: γενικευμένη και συστηματική αρπαγή πρώτων υλών, χρήματος και εργασιακής δύναμης από το εξωτερικό. Στις αρχές του πολέμου, ο Χίτλερ διατύπωσε αυτήν την ιδέα ως εξής:

Τα ιδεολογικά προβλήματα έχουν λυθεί από τη μάζα των 80 εκατομμυρίων ανθρώπων. Τα οικονομικά προβλήματα πρέπει επίσης να λυθούν. Το να δημιουργηθούν οι οικονομικές συνθήκες που είναι απαραίτητες γι' αυτό αποτελεί καθήκον που δεν μπορεί να αγνοήσει κανένας γερμανός. Η λύση στο πρόβλημα απαιτεί θάρρος. Δεν μπορούμε να επιτρέψουμε να κυριαρχήσει η αρχή σύμφωνα με την οποία κανείς πρέπει να προσαρμόζεται στις περιστάσεις και έτσι να αποφεύγει τη λύση των προβλημάτων. Αντίθετα, οι περιστάσεις πρέπει να προσαρμοστούν στην κάλυψη των αναγκών. Αυτό δεν είναι δυνατόν χωρίς να εισβάλουμε σε άλλες χώρες ή να επιθεθούμε στην περιουσία των άλλων ανθρώπων.⁸⁵

Κάπου στη μέση του πολέμου, ο συνδυασμός της διαχείρισης του ταξικού ανταγωνισμού και της καπιταλιστικής συσσώρευσης μέσω πολέμου περιγράφονται εξαιρετικά απλά, από τον Χίτλερ πάλι:

84. Ό.π. σελ. 125.

85. Ό.π. σελ. 126-7.

Ο Χίτλερ οδηγεί τη γερμανική νεολαία στον πόλεμο.

Από τότε που επαναφέραμε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία οι εξοπλισμοί έχουν απορροφήσει τεράστιες ελλειμματικές δαπάνες. Δύο λύσεις υπάρχουν: είτε το χρέος αυτό θα βαρύνει μέσα στα χρόνια τον γερμανικό λαό του Reich, είτε θα αποπληρωθεί από τα μελλοντικά κέρδη από τις κατακτημένες ανατολικές επαρχίες. Προφανώς, η τελευταία λύση είναι η σωστή.⁸⁶

Αν κρίνουμε από τα δημοσιευμένα γράμματα των φαντάρων απ' το μέτωπο, μόνο μετά την έναρξη του πολέμου επιτεύχθηκε πραγματικά η περικύκλωση και η ενσωμάτωση του προλεταριάτου και η εφαρμοσμένη Volksgemeinschaft έφτασε πιο πολύ από ποτέ να μοιάζει στην προπαγανδιστική της εικόνα.

86. Ό.π. σελ. 107.

Ο σταθερός φόβος απέναντι στην αντίδραση της γερμανικής εργατικής τάξης και πιο συγκεκριμένα η ανάμνηση των απεργιών που προκάλεσαν η έλλειψη τροφίμων και η ακρίβεια τον Απρίλιο του 1917 – η πρώτη σοβαρή ένδειξη δυσαρέσκειας της εργατικής τάξης της Γερμανίας για τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο – καθώς και αυτών του Ιανουαρίου του 1918 στοίχιωσαν τη ναζιστική ηγεσία, που φοβόταν, πιστή στο μύθο της «πισωπλατης μαχαιριάς», ότι η διάρρηξη του «εσωτερικού μετώπου» θα μπορούσε να καταστήσει μάταιες τις επιτυχίες του στρατού στα μέτωπα του πολέμου. Έχοντας όλα αυτά κατά νου, η ηγεσία του Τρίτου Ράιχ ήθελε να ελαχιστοποιήσει τις συνέπειες του πολέμου στο βιοτικό επίπεδο της πλειοψηφίας των Γερμανών, και ιδιαίτερα στο βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο γερμανός ιστορικός Götz Aly, «η γερμανική ηγεσία δημιούργησε και εγγυήθηκε έναν πολεμικό σοσιαλισμό που στόχος του ήταν να κερδίσει την αφοσίωση των απλών ανθρώπων»,⁸⁷ αλλά και να καθησυχάσει την ίδια από το φόβο του εσωτερικού εχθρού, θα προσθέταμε εμείς.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1939 δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το Διάταγμα για την πολεμική οικονομία, το οποίο, αντί της επιβολής ενός φόρου 50 ή 25% επί όλων των μισθών και ιδιωτικών εισοδημάτων, όπως είχε προταθεί αρχικά από το επιτελείο του υπουργείου οικονομικών, προέβλεπε την προσαύξηση κατά 50% της φορολόγησης μόνο των μισθών και των εισοδημάτων που υπερέβαιναν τα 2.400 μάρκα, απαλλάσσοντας κατ' αυτό τον τρόπο απ' οποιοδήποτε άμεσο πολεμικό βάρος το σύνολο σχεδόν της γερμανικής βιομηχανικής εργατικής τάξης και το 53% των 3,7 εκατομμυρίων υπαλλήλων. Αυτό το μέτρο δεν «άγγιζε» και τους χαμηλόμισθους δημόσιους υπάλληλους που απασχολούνταν κυρίως στους σιδηροδρόμους και τα ταχυδρομεία.

Μολονότι, αρχικά, καταργήθηκαν τα επιδόματα νυκτερινής εργασίας, οι υπερωρίες και η εργασία τις Κυριακές και τις εορτές, το Συμβούλιο Άμυνας του Ράιχ, τα εισήγαγε εκ νέου στις 15 Νοεμβρίου 1939 λόγω της δυσαρέσκειας που είχε προκαλέσει στην εργατική τάξη η κατάργησή τους. Να σημειωθεί ότι τα εισοδήματα από τα επιδόματα αυτά δεν υπολογίζονταν στο φορολογικό όριο των 2.400 μάρκων για το πρόσθετο τέλος πολέμου. Επιπλέον, το Δεκέμβριο του 1940, τα επιδόματα αυτά εξαιρέθηκαν από φόρους και κοινωνικές εισφορές, ενώ εξαιρέθηκε από το φόρο πολέμου και το δώρο των Χριστουγέννων.

Από το Σεπτέμβριο του 1939 μέχρι τις αρχές του 1942, η μοναδική επιβάρυνση για τη μεγάλη πλειοψηφία των φορολογουμένων ήταν ο πρόσθετος φόρος στον καπνό, το κονιάκ και την μπίρα. Όμως ακόμα και οι πρόσθετοι έμμεσοι φόροι που επιβλήθηκαν ήταν περιορισμένοι. Το DAF μπορούσε να καυχιέ-

ται το 1943 ότι εμπόδισε την αύξηση του φόρου στον καπνό, ενώ δέχθηκε με ευχαρίστηση το γεγονός ότι είχε ήδη απορριφθεί από την ηγεσία του Ράιχ η πρόταση για ένα πρόσθετο τέλος στο φόρο της μπίρας και η εισαγωγή ενός φόρου στο μεταλλικό νερό και τα κάρβουνα. Μετά το 1943 οποιαδήποτε σκέψη για την επιβολή νέων φόρων απορρίφθηκε παρά τις επιμονές όσο και μάταιες προσπάθειες των επικεφαλής της οικονομικής πολιτικής του Ράιχ, καθώς η ηγεσία των ναζί θεωρούσε ότι δεν θα έπρεπε να ληφθούν μέτρα που «θα μπορούσαν να υπονομεύσουν ακόμη περισσότερο το ηθικό του λαού».⁸⁸ Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής δεν υπήρχε κανένα περιθώριο για την αύξηση των έμμεσων φόρων στα είδη πρώτης ανάγκης.

Ακόμα και στα τέλη Μαρτίου 1945, δύο μήνες μόλις πριν την κατάρρευση του Τρίτου Ράιχ, ο Γιόζεφ Γκέμπελς έγραφε:

Ο Κρόσιγκ [υπουργός οικονομικών του Ράιχ] έχει επανεπεξεργαστεί το σχέδιό του για τη φορολογική μεταρρύθμιση. Αυτό το σχέδιο μου φαίνεται πολύ άδικο, από κοινωνική άποψη. Βασίζεται κυρίως σε φόρους κατανάλωσης. Αντίθετα οι φόροι εισοδήματος δεν έχουν ληφθεί υπόψη. Οι φόροι κατανάλωσης όμως θίγουν σχεδόν αποκλειστικά τις πλατειές μάζες και γι' αυτό είναι εξαιρετικά αντιδημοφιλείς. Δημιουργούν επίσης σοβαρές αδικίες, τις οποίες στην παρούσα φάση δεν μπορούμε να επιτρέψουμε.⁸⁹

Η ηγεσία του Τρίτου Ράιχ έλαβε ιδιαίτερη μέριμνα και για τις οικογένειες των στρατευμένων. Στις 28 Αυγούστου 1939 εκδόθηκε ο νόμος περί αποζημίωσης των υποχρεωτικά καταταχθέντων στη Βέρμαχτ, που ο δηλωμένος στόχος του ήταν «η διατήρηση της θέλησης και της χαράς για τα όπλα και η διασφάλιση του ηθικού στο εσωτερικό μέτωπο».⁹⁰ Ο νόμος περιείχε μέτρα που θα προστάτευαν το οικογενειακό εισόδημα των καταταχθέντων και θα εξασφάλιζαν την εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεων που είχαν αναλάβει μέχρι τη στιγμή που κλήθηκαν να καταταγούν. Το κράτος προέτρεψε τους δημόσιους υπάλληλους να «δράσουν με ιδιαίτερη υπευθυνότητα απέναντι στο λαό, με μεγάλη κατανόηση για τις έγνοιες και τις ανάγκες των μελών των οικογενειών των αγωνιζόμενων στο μέτωπο στρατιωτών» και να θεωρήσουν «υποχρέωση και υπόθεση τιμής κάθε υπηρεσίας να φροντίσει για την χωρίς χρονοτριβές εκτέλεση των διατάξεων για τη συντήρηση των οικογενειών».⁹¹

Στο γενικό κλίμα ευφορίας που δημιούργησε η εύκολη επικράτηση επί της Γαλλίας, εκδόθηκε ένας νέος νόμος για την οικογενειακή συντήρηση των καταταχθέντων (EFUG). Ο νόμος

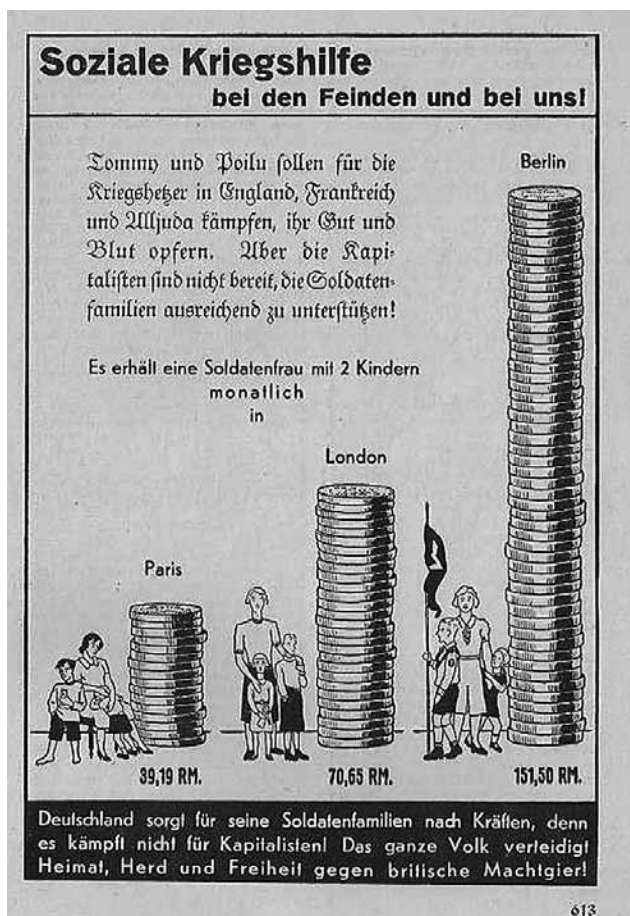
87. G. Aly, ό.π., σελ. 78.

88. G. Aly, ό.π., σελ. 86.

89. Ό.π., σελ. 87.

90. Ό.π., σελ. 99.

91. Ό.π., σελ. 99.

Οι στρατιώτες στο μέτωπο πολεμούν και οι εργάτες στα μετόπισθεν δουλεύουν.

Παροχές προς τις οικογένειες των στρατιωτών, συγκριτικά με εκείνες των εχθρικών κρατών (Die wirtschaftspolitische Parole 4, #19, 1939).

αυτός συγκέντρωνε όλες τις προγενέστερες ευεργετικές για τις οικογένειες των στρατευμένων διατάξεις και θεωρούσε τη συντήρηση των οικογενειών των στρατευμένων ως «κρατικό χρέος τιμής εκ μέρους της Volksgemeinschaft» και όχι προνοιακή παροχή. Αυτό σήμαινε ότι τα επιδόματα στις οικογένειες των καταταχθέντων δεν μπορούσαν να επιστραφούν στο κράτος, όπως άλλες προνοιακές παροχές, ούτε να κατασχεθούν για χρέη σε ιδιώτες, κάτι που δεν ίσχυε για τον κανονικό μισθό.

Σε πολλές περιπτώσεις, η «οικογενειακή συντήρηση» έφτανε το 85% του προπολεμικού εισοδήματος της οικογένειας και εάν σε αυτό το ποσό συνηλογοιστούν το πάγωμα των ενοικίων καθόλη τη διάρκεια του πολέμου, η απαγόρευση κατασχέσεων και η μισθοδοσία που λάμβαναν οι στρατιώτες, μπορούμε να πούμε ότι το εισόδημα αρκετών γερμανικών οικογενειών αυξήθηκε σε σχέση με αυτό που είχαν πριν τον πόλεμο. Κατά μέσο όρο πάντως υπολογίζεται ότι οι οικογένειες των γερμανών στρατιωτών διατήρησαν το 72,8% του προπολεμικού εισοδήματός τους, σχεδόν το διπλάσιο από αυτό των αμερικανών (36,7%) και των βρετανών (38,1%) στρατιωτών. Βέβαια, όπως είπαμε, το προπολεμικό μέσο εισόδημα των Γερμανών ήταν χαμηλότερο από εκείνο των Αμερικανών και των Βρετανών.

Παράλληλα παρέχονταν γενναιόδωρα πρόσθετα επιδόματα για το ενοίκιο, την κοινωνική ασφάλιση, την προμήθεια κάρβουνου και πατάτας. Τα κονδύλια οικογενειακών επιδομάτων στον προϋπολογισμό του Ράιχ αυξήθηκαν από 250 εκατομμύρια μάρκα το 1939 σε 500 εκατομμύρια το 1941, για να εκτιναχθούν στο αστρονομικό ποσό του 1 δισεκατομμυρίου μάρκων μέχρι το τέλος του πολέμου, έχοντας αυξηθεί το 1942 κατά 96% σε σχέση με το 1938.

Ήταν λοιπόν η διαρκής ανάγκη να διατηρηθεί αρραγές το «εσωτερικό μέτωπο» στη Γερμανία μέσω μιας σειράς ευνοϊκών για τη γερμανική εργατική τάξη μέτρων που οδήγησε την ηγεσία του Τρίτου Ράιχ στην απόφαση να μετακυλήσει ένα μέρος του κόστους του πολέμου στην αστική τάξη της Γερμανίας⁹² και το υπόλοιπο, το μεγαλύτερο, στις πλάτες του πληθυσμού των κατεχόμενων χωρών, απόφαση που οδήγησε στη λεηλασία αυτών των χωρών. Ένα μέτρο της λεηλασίας αυτής δίνει το γεγονός ότι «σύμφωνα με απόφαση του Γενικού Διευθυντή της Βέρμαχτ, έπρεπε τα οδοντιατρικά έξοδα των μελών της, συμπεριλαμβανομένων χρυσών κορόνων και γεφυ-

92. Για τις πολεμικές φορολογικές επιβαρύνσεις του γερμανικού κεφαλαίου, βλ. ό.π., σελ. 87-98.

ρών, άνευ εξαιρέσεως, να καλύπτονται από τα οικονομικά μέσα των εκάστοτε κατακτημένων χωρών».⁹³ Από τη λεηλασία αυτή δεν ωφελήθηκαν μόνο τα ταμεία του Ράιχ, το οποίο μπόρεσε να συνεχίσει τον πόλεμο χάρη στα αποθέματα των κεντρικών τραπεζών των κατεχόμενων χωρών, αλλά και η πλειοψηφία του γερμανικού πληθυσμού, είτε έμμεσα, αφού καθόλη τη διάρκεια του πολέμου αποφεύχθηκε η εκδήλωση πληθωριστικών φαινομένων που πλήττουν περισσότερο την εργατική τάξη, είτε άμεσα, καθώς τόνοι τροφίμων που κατασχέθηκαν στις κατεχόμενες χώρες κατέληξαν στο τραπέζι των γερμανικών οικογενειών, οι οικοσκευές των εβραίων της Ευρώπης που εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης αντικατέστησαν τις κατεστραμμένες από τους συμμαχικούς βομβαρδισμούς οικοσκευές των γερμανών, ενώ σχεδόν καθόλη τη διάρκεια του πολέμου οι γερμανοί στρατιώτες έστελναν στις οικογένειές τους από τρόφιμα μέχρι είδη πολυτελείας.⁹⁴

Το όνειρο πάντως πολλών γερμανών μικροαστών και εργατών να αποκτήσουν ένα εξοχικό στην ανατολική Ευρώπη δεν θα αργούσε να μετατραπεί στον εφιάλη των δεινών που υπέστησαν ως ζωντανή «πολεμική αποζημίωση» στα χέρια των αντιφασιστικών συμμαχικών δυνάμεων μετά τον τερματισμό του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου· κυρίαρχη θέση στα δεινά αυτά κατείχε η καταναγκαστική εργασία που τους επιβλήθηκε.

93. Ό.π., σελ. 108.

94. Παρά την «εξαγορά» της στήριξης των γερμανών προλεταρίων στο ναζιστικό καθεστώς μέσα από τη λεηλασία των κατεχόμενων χωρών και την απαλλοτρίωση και εξόντωση των εβραίων, δεν έλειψαν κινήσεις ανυπακοής και αντίστασης στο εσωτερικό του ίδιου του γερμανικού στρατού κατά τη διάρκεια του πολέμου. Σύμφωνα με το άρθρο του ιστορικού Erik Eberhard, *Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ*, που περιλαμβάνεται στον τρίτο τόμο του συλλογικού έργου *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, (εκδ. Βιβλιόραμα, 2007), υπολογίζεται ότι ο αριθμός των λιποτακτών από τη Βέρμαχτ ανέρχεται σε πάνω από 100.000 στρατιώτες, πολλοί εκ των οποίων είτε καταδικάστηκαν σε θάνατο (15.000 εκτελεσμένοι) είτε εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες. Οπωσδήποτε, η λιποταξία έλαβε πιο μαζικό χαρακτήρα όταν η πλάστιγγα του πολέμου έγειρε εναντίον της Βέρμαχτ. Επίσης, μεγάλος ήταν και ο αριθμός των στρατιωτών που αυτομόλησαν, κυρίως στο ανατολικό μέτωπο, με τις πιο ρεαλιστικές εκτιμήσεις να τους υπολογίζουν σε αρκετές δεκάδες χιλιάδες. Η πλειονότητα αυτών που αυτομόλησαν υπήρξαν μέλη ή συμπαθούντες του παλιού εργατικού κινήματος, πρώην μέλη του ΚΚ Γερμανίας ή των Σοσιαλδημοκρατών, όπως αποδεικνύεται από την ιστορική έρευνα. Στην Ελλάδα, ο μεγαλύτερος αριθμός των στρατιωτών που αυτομόλησαν προήρχετο από τα λεγόμενα «πειθαρχικά τάγματα 999», τα οποία επανδρώθηκαν στα μέσα του 1942 με στρατιώτες που είχαν αρχικά κριθεί «ανάξιοι να υπηρετήσουν», κυρίως πολιτικούς κρατούμενους, οι οποίοι αντιπροσώπευαν περίπου το 30% της δύναμής τους. Στην Ελλάδα αυτομόλησαν στον ΕΛΑΣ περίπου 1000 γερμανοί στρατιώτες, οι οποίοι ενίσχυσαν την αντίσταση με πληροφορίες, εφόδια και πυρομαχικά, ενώ άλλοι 200 που το επιχείρησαν εκτελέστηκαν. Παράλληλα, η ΟΠΛΑ είχε αρχίσει ήδη να δολοφονεί όσους τροτσκιστές και διεθνιστές ζητούσαν από τους γερμανούς στρατιώτες να παραδώσουν τα όπλα τους σε μια προλεταριακή και όχι εθνικιστική/ αντιφασιστική βάση, όπως έκανε το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ...

ΔΥΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΛΟΓΙΑ ΛΟΙΠΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΙΟ ΛΑΜΠΡΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΠΟΥ ΓΝΩΡΙΣΕ ΤΗ ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙ- ΩΜΑΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΦΑΣΙΣΜΟΥ

Τα διαβόητα στρατόπεδα εργασίας ή στρατόπεδα συγκέντρωσης απέκτησαν μια κεντρική θέση με την έναρξη του πολέμου. Στην πρώτη φάση της λειτουργίας τους, από το 1933 μέχρι το 1938, χρησίμευσαν στο τρομοκρατικό τσάκισμα του εργατικού κινήματος με την παραδειγματική φυλάκιση 10-15 χιλιάδων αριστερών, μειονοτικών, «ταραχοποιών» ή Arbeitsscheue («ανίκανων προς εργασία», δηλαδή κυρίως ανέργων με «ιστορικό» άρνησης αποδοχής των «θέσεων εργασίας» που τους δίνονταν).⁹⁵ Στο πρώτο στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία στο Νταχάου (που πρωτολειτούργησε το 1934) στάλθηκαν αρχικά χιλιάδες μέλη του SPD, του KPD και ηγετικά στελέχη των συνδικάτων που είχαν συλληφθεί αμέσως μετά την άνοδο των ναζι στην εξουσία. Η αρχική τους ονομασία, Κέντρα Επανεκπαίδευσης, δεν άργησε να γίνει Στρατόπεδα Συγκέντρωσης. Στη συνέχεια, τρόφιμοι των στρατοπέδων θα γίνονταν και οι ζητιάνοι, οι πόρνες, οι ομοφυλόφιλοι, οι αλκοολικοί και οι Arbeitsscheue.

Η δεύτερη φάση των στρατοπέδων ξεκινάει μετά το 1938 με την έναρξη της πολεμικής οικονομίας και της εντατικής δίωξης των εβραίων· είναι η περίοδος που επεκτείνονται, «φιλοξενώντας» 25 χιλιάδες κρατούμενους ετησίως, καθώς ο πειθαρχικός τους ρόλος συνδέεται ακόμα περισσότερο απ' ό,τι πριν με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Τα στρατόπεδα χρησιμοποιούν καταναγκαστική εργασία για τις διάφορες επιχειρηματικές δραστηριότητες των ίδιων των SS και με την έναρξη του πολέμου, υπό τη δικαιοδοσία των SS πάντα, τα στρατόπεδα επεκτείνονται σ' όλες τις περιοχές υπό γερμανική κατοχή. Από το 1941-42 οι κρατούμενοί τους κατανέμονταν σε κρατικές και ιδιωτικές πολεμικές βιομηχανίες και αργότερα, στη φάση του «ολοκληρωτικού πολέμου», τα SS μετέφεραν τους αιχμάλτους/μελλοντικούς εργάτες από όλη την Ευρώπη στην ενοποιημένη διοίκηση των στρατοπέ-

95. Οι τοπικές αρχές της πρόνοιας επέλεγαν τους Arbeitsscheue που θα στέλνονταν για «επανεκπαίδευση», κάτι που αποδείχτηκε δαπανηρή λύση στα προβλήματα απειθαρχίας των ανέργων καθώς έπρεπε αυτές να πληρώσουν και μάλιστα προκαταβολικά τα μηνιαία έξοδα κάθε κρατούμενου. Πιο συμμέροσα ήταν η διαγραφή τους από τους καταλόγους ανέργων μέσω της απειλής ότι θα τους επιβληθεί υποχρεωτική εργασία (Pflichtarbeit). Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των γραφείων πρόνοιας στο Αμβούργο και τη Στουτγάρδη, που με αυτήν την απειλή κατάφεραν το 1934 να ξεφορτωθούν την πλειοψηφία των επιδοτούμενων ανέργων τους.

Κρατούμενοι εργάζονται στις εγκαταστάσεις της IG Farben στο Άουσβιτς.

δων συγκέντρωσης (SS Wirtschafts-Verwaltungshauptamt, Amt D) για να νοικιαστούν στις πολεμικές βιομηχανίες και εταιρείες (τα SS και οι ιδιωτικές εταιρείες πλήρωναν στο κράτος το ποσό των 6 και 4 μάρκων για εργασία 12 ωρών ημερησίως ειδικευμένου και ανειδίκευτου εργάτη αντίστοιχα). Από το 1941 εταιρείες όπως η IG Farben, η Heinkel και η Siemens εγκαταστάθηκαν μέσα σε στρατόπεδα και από το 1943 μικρά υπο-στράτοπεδα φτιάχτηκαν μέσα στις εταιρείες που χρησιμοποιούσαν καταναγκαστική εργασία.

Το σύστημα αυτό της εξόντωσης μέσω εργασίας απέφερε μεν κέρδη αλλά με το να αυξάνει κατακόρυφα τη θνησιμότητα των εργατών είχε ως απαραίτητη προϋπόθεση τη σταθερή αύξηση και ανανέωση του αριθμού των κρατουμένων.⁹⁶ Από το 1939 μέχρι το 1942 ο αριθμός τους τετραπλασιάστηκε για να φτάσει το 1945 τον ανώτερο αριθμό των 750 χιλιάδων φυλακισμένων εργαζόμενων. Η χρήση ανελεύθερης και καταναγκαστικής εργασίας/δουλείας συνόδευσε μια εξορθολογισμένη, εντατική καπιταλιστική παραγωγή και την περίοδο του πολέμου ήταν βασική προϋπόθεση για τη συσσώρευση κεφαλαίου που πέτυχε το ναζιστικό καθεστώς. Μακροπρόθεσμα όμως ήταν και η Αχίλλειος πτέρνα του: η αδιαφορία για την αναπαραγωγή ενός αναλώσιμου προλεταριάτου που έπρεπε να συσσωρεύεται σε όλο και μεγαλύτερες ποσότητες μπορεί να εξασφάλισε μεν την επιτυχή απαξίωση κεφα-

λαίου που ήταν αναγκαία, απείλησε όμως την αναπαραγωγή της ίδιας της καπιταλιστικής σχέσης. Η πραγματοποίηση της ναζιστικής καπιταλιστικής ουτοπίας που αντιμετώπιζε όλη την Ευρώπη σαν αποικία και αποσυνδέει τη συσσώρευση κεφαλαίου από το μισθό αποδείχτηκε δυστοπική για το κεφάλαιο συνολικά και η αποεμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης μέχρι του σημείου της καταστροφής της, όσο κι αν προώθησε προσωρινά την καπιταλιστική ανασυγκρότηση μέσα από τον πόλεμο, ήρθε σε πλήρη αντίφαση με την ίδια τη φύση του καπιταλισμού.

Αυτό δεν σημαίνει ότι, τουλάχιστον έτσι για αρχή, η ανοικοδόμηση του μεταπολεμικού ελεύθερου ή σοσιαλιστικού κόσμου δεν εμπεριείχε ισχυρές παραγωγικές δόσεις καταναγκαστικής εργασίας.

Στη διάσκεψη της Τεχεράνης (1943), ο Στάλιν απαίτησε να του δοθούν, με το τέλος του πολέμου, 4.000.000 γερμανοί εργάτες για να εργαστούν στην ΕΣΣΔ σαν μέρος των πολεμικών αποζημιώσεων. Η καταναγκαστική εργασία των γερμανών προβλεπόταν από το Σχέδιο Μοργκεντάου, μία πρώτη πρόταση για την τύχη της μεταπολεμικής Γερμανίας, η οποία συμπεριλήφθη στο τελικό πρωτόκολλο της διάσκεψης της Γιάλτας, παίρνοντας την έγκριση και των τριών νικητών του πολέμου. Έτσι, το 1947 περίπου 4.000.000 γερμανοί, πολίτες και αιχμάλωτοι πολέμου, εργάζονταν για τις νικήτριες χώρες και τους συμμάχους τους σαν ένα είδος πολεμικών αποζημιώσεων.

96. Βλ. Karl Heinz Roth, ό.π.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο μέχρι το 1946 βρίσκονταν περίπου 400.000 γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου, ορισμένοι από τους οποίους μεταφέρθηκαν εκεί από στρατόπεδα αιχμαλώτων του Καναδά και των ΗΠΑ και περίπου 225.000 από αυτούς υποβάλλονταν σε καταναγκαστική εργασία. Το 1947, το Υπουργείο Γεωργίας υπολόγιζε ότι οι γερμανοί αιχμάλωτοι αποτελούσαν το 25% της εργασιακής δύναμης που απασχολούνταν στη γεωργική παραγωγή και γι' αυτόν το λόγο αντιτασσόταν στον επαναπατρισμό τους, καθώς προσδοκούσε να χρησιμοποιήσει τις «υπηρεσίες» τους και μέσα στο 1948. Τελικά, λόγω των αντιδράσεων, τόσο μέσα στο βρετανικό κοινοβούλιο όσο κι από τα ΜΜΕ, για τη χρήση «σκλάβων», μέχρι τα τέλη του 1947 είχαν επαναπατριστεί 250.000 αιχμάλωτοι και μέχρι το Νοέμβριο του 1948 επαναπατρίστηκαν και οι υπόλοιποι, με εξαίρεση 24.000 που επέλεξαν εθελοντικά να παραμείνουν στο Ηνωμένο Βασίλειο σαν ελεύθεροι πολίτες.

Το γαλλικό κράτος, πέρα από τους 200.000 γερμανούς αιχμαλώτους που είχε στα χέρια του όταν τελείωσε ο πόλεμος, απαίτησε να του παραδοθούν επιπλέον 1.700.000 σαν «πολεμική αποζημίωση». Ο ακριβής αριθμός των γερμανών αιχμαλώτων πολέμου που υπεβλήθησαν σε καταναγκαστική εργασία δεν είναι γνωστός, όπως δεν είναι γνωστός και ο ακριβής αριθμός των αιχμαλώτων που πέθαναν λόγω των συνθηκών αιχμαλωσίας και εργασίας. Οι αιχμάλωτοι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν για την εκκαθάριση ναρκοπεδίων στη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες –κατά παράβαση των προβλεπόμενων από τη Συνθήκη της Γενεύης για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων–, ενώ άλλοι «απασχολήθηκαν» σε ανθρακωρυχεία κάτω από πολύ σκληρές συνθήκες. Τον Μάρτιο του 1947, οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Γαλλίας συμφώνησαν να αρχίσει η απελευθέρωση των γερμανών αιχμαλώτων με ρυθμό 20.000 το μήνα, διαδικασία που ολοκληρώθηκε το 1949. Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου χρησιμοποιήθηκαν, παρά τη θέλησή τους, για την εκκαθάριση ναρκοπεδίων και στη Νορβηγία.

Οι ΗΠΑ, πέραν του ότι προμήθευσαν αφειδώς τους συμμάχους τους με γερμανούς αιχμαλώτους που κρατούνταν στις ΗΠΑ, χρησιμοποίησαν και οι ίδιες την καταναγκαστική εργασία των αιχμαλώτων κυρίως στη γεωργία, συνεχίζοντας μία παράδοση ανελεύθερης εργασίας φυλακισμένων που είχε δημιουργηθεί την περίοδο από τον Εμφύλιο Πόλεμο ως το New Deal στις πολιτείες του Νότου. Ο πρόεδρος Τρούμαν καθυστέρησε την απελευθέρωση των γερμανών αιχμαλώτων που κρατούνταν στις ΗΠΑ για τις ανάγκες της σοδειάς. Ο μισθός τους ανερχόταν στο 50 με 75% του μισθού ενός ελεύθερου εργάτη. Όπως αναφέρουν οι Ν. Τσόμσκι και Ε. Χέρμαν, υπολογίζεται ότι οι γερμανοί αιχμάλωτοι δούλεψαν 20 εκατομμύρια μέρες σε στρατόπεδα εργασίας και 10 εκατομμύρια μέρες σε ιδιώτες, σε τομείς όπως η γεωργία, η υλοτομία και η βιομηχανία.

Στην Πολωνία, υπό το πρόσχημα μιας «διαδικασίας αναμόρφωσης», στην οποία έπρεπε να υποβληθούν προκειμένου να τους επιστραφεί η πολωνική ιθαγένεια και να μπορέσουν να παραμείνουν στη χώρα μετά τον πόλεμο, πολλά μέλη της γερμανικής μειονότητας αναγκάστηκαν να εργαστούν σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας. Η διάρκεια της εργασιακής εβδομάδας τους είχε οριστεί στις 60 ώρες και δεν είχαν το δικαίωμα να κάνουν διαλείμματα, ενώ ο μισθός τους ανερχόταν στο 25 με 50% εκείνου των Πολωνών. Ο αριθμός αυτών που πέθαναν στα υπό σοβιετική διοίκηση στρατόπεδα εργασίας της Πολωνίας υπολογίζεται στις 200.000. Παράλληλα, περίπου 165.000 μέλη της γερμανικής μειονότητας μεταφέρθηκαν στην ΕΣΣΔ για να εργαστούν –θέλοντας ή μη– εκεί. Η ίδια τύχη ανέμενε και τους Σουδήτες, τη γερμανική μειονότητα της Τσεχίας. Όλοι οι Σουδήτες υποχρεώθηκαν να φορούν ένα λευκό περιβραχιόνιο με το γράμμα «N» (το αρχικό γράμμα της λέξης «Němec», υβριστικός χαρακτηρισμός για τους Γερμανούς στα τσεχικά) και, πριν εκδιωχθούν από τη χώρα, όλοι οι άνδρες 14-60 ετών και οι γυναίκες 14-55 ετών υπεβλήθησαν σε καταναγκαστική εργασία σε στρατόπεδα εργασίας.

Αναμφισβήτητα, τα πρωτεία στη χρήση καταναγκαστικής εργασίας είχε η Σοβιετική Ένωση. Στους αιχμαλώτους που βρίσκονταν στα χέρια των Σοβιετικών στο τέλος του πολέμου πρέπει να προστεθούν όσοι παρέδωσαν στην ΕΣΣΔ οι ΗΠΑ, οι γερμανοί πολίτες που αιχμαλωτίστηκαν στη Σοβιετική ζώνη κατοχής ως ύποπτοι για συμμετοχή στο ναζιστικό κόμμα ή ως «πολεμικές αποζημιώσεις» και τα μέλη γερμανικών μειονοτήτων από τις χώρες που βρέθηκαν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, όπως η Ουγγαρία (100-170 χιλιάδες), η Γιουγκοσλαβία (27-30 χιλιάδες) και η Ρουμανία (περίπου 100.000). Τα 3/4 των εργατών αυτών τα έστειλαν να δουλέψουν στα ορυχεία και στα έργα ανοικοδόμησης της κατεστραμμένης βαριάς βιομηχανίας στη λεκάνη του Ντόνετσκ και ένα 11% το έστειλαν να εργαστεί στη βαριά βιομηχανία στα Ουράλια. Οι εργάτες διέμεναν σε φρουρούμενα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κάτω από εξαιρετικά σκληρές συνθήκες. Σύμφωνα με σοβιετικές πηγές, το 24% των κρατούμενων πέθανε. Το 1945 οι σοβιετικές αρχές αποφάσισαν τη σταδιακή απελευθέρωση των ηλικιωμένων και των γυναικών που ήταν ακατάλληλοι/ες για σκληρές εργασίες. Ο επαναπατρισμός των υπόλοιπων κρατούμενων ξεκίνησε το 1953 και ολοκληρώθηκε το 1956. Σύμφωνα με έναν υπολογισμό του Γερμανικού Ερυθρού Σταυρού (1964), 874.000 γερμανοί πολίτες υποχρεώθηκαν σε καταναγκαστική εργασία στην ΕΣΣΔ, και το 39% (341.800) πέθανε εκεί ή αγνοείται. Οι γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου, που υπολογίζονται από 2.500.671 μέχρι 3.300.000, «προσέφεραν» την εργασία τους μέχρι το 1949 σε 267 στρατόπεδα εργασίας, χωρισμένοι σε 392 τάγματα εργασίας.

Οι Σύμμαχοι χρησιμοποίησαν μορφές καταναγκαστικής εργασίας και στην κατεχόμενη Γερμανία. Στην αμερικανική

Γερμανοί αιχμάλωτοι στο Καμπ Φρέντερικ του Μέριλαντ.

Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου που μόλις έχουν επαναπατριστεί από την ΕΣΣΔ.

ζώνη κατοχής, όλοι οι άντρες 16-45 ετών ήταν υποχρεωμένοι να καταγραφούν για να προσφέρουν υποχρεωτική εργασία. Σε αντίθετη περίπτωση κινδύνευαν να φυλακιστούν ή να τους αφαιρεθούν τα κουπόνια σίτισης, ένα μέτρο που είχε κριθεί ως απάνθρωπο από το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο όταν το είχαν εφαρμόσει οι γερμανικές αρχές κατοχής σε άλλες χώρες. Οι γαλλικές αρχές κατοχής χρησιμοποίησαν γερμανούς πολίτες, που είχαν εκδιωχθεί από τα σπίτια τους ως αντίποινα σε ενέργειες δολιοφθορών που είχαν κάνει εις βάρος τους, για την εκκαθάριση ναρκοπεδίων στην Αλσατία. Όμως η πιο εκτεταμένη χρήση καταναγκαστικής εργασίας σημειώθηκε στη σοβιετική ζώνη κατοχής. Πολλοί γερμανοί εξαναγκάστηκαν να εργαστούν στο ορυχείο ουρανού στην περιοχή Erzgebirge για να εξορύξουν την πρώτη ύλη που ήταν απαραίτητη για την κατασκευή της σοβιετικής ατομικής βόμβας. Οι εργασίες ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1946 και μέχρι το τέλος του χρόνου οι αρχικοί 5.000 εργάτες είχαν γίνει 20.000. Καθώς οι ανάγκες σε εργατικά χέρια ήταν μεγάλες, σύντομα επιστρατεύτηκαν εργάτες από τα εργοστάσια της περιοχής, φυλακισμένοι καθώς και γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου που είχαν επιστρέψει από την ΕΣΣΔ. Πολλοί εθελοντές εργάτες που θέλησαν να εγκαταλείψουν την εργασία τους στα ορυχεία μετατράπηκαν κι αυτοί σε εργάτες-σκλάβους.

Γερμανοί στρατιώτες προς την αιχμαλωσία και... την εργασία που απελευθερώνει.

Αφού με αυτόν τον ταπεινωτικό τρόπο λοιπόν αποκλείστηκε κάθε πιθανότητα να ξανασηκώσει κεφάλι το γερμανικό προλεταριάτο και αφού είχε ολοκληρωθεί η πολεμική διαδικασία απαξίωσης μεταβλητού κεφαλαίου, μπόρεσε στα τέλη της δεκαετίας του '40 να ξεκινήσει επιταχυμένα και «νορμάλ» στη δημοκρατική-αντιφασιστική Δύση η ανοικοδόμηση του θαυμαστού ελεύθερου κόσμου της μαζικής παραγωγής/μαζικής κατανάλωσης και στη λαϊκοδημοκρατική-αντιφασιστική Ανατολή η ανοικοδόμηση του θαυμαστού σοσιαλιστικού κόσμου της μαζικής παραγωγής σκέτα.

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΕΙ

Ξεκινήσαμε αυτήν την ενότητα με σκοπό να αποδείξουμε δύο βασικές μας θέσεις:

Α. Ότι το κύριο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού δεν είναι, όπως ισχυρίζεται ένα μεγάλο κομμάτι του α/α/α χώρου, η «υποτίμηση του προλεταριάτου μέχρι εξοντώσεως του» (αυτό θα ισοδυναμούσε με την αυτοκαταστροφή του καπιταλισμού) αλλά η, κάποτε περιοδική και σήμερα διαρκής, κρίση αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέ-

σης ή, με άλλα λόγια, η διαλεκτική αξιοποίησης/απαξίωσης, που καταλήγει, σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, ν' αυτομπλοκαριστεί και να μετατραπεί σε ένα φαύλο κύκλο απαξίωσης που δεν ικανοποιεί ούτε τους ίδιους τους καπιταλιστές και τους μικροαστούς και πρέπει να ξεπερνιέται από διαρκώς ανανεώσιμες μορφές περικύκλωσης του προλεταριάτου.

Β. Ότι το ουσιαστικό διακύβευμα του προλεταριακού αγώνα δεν μπορεί να είναι η πολιτική αντιφασιστική δράση και ο ιδεολογικός «πόλεμος ενάντια στο φόβο» (δηλ. η επικέντρωση της προσοχής στην **ακροδεξιά της απαξίωσης**) αλλά ο ριζοσπαστικός, συλλογικός αυτοκαθορισμός των κοινωνικών αναγκών **μέσα και ενάντια** στην καπιταλιστική μορφή τους, ο συλλογικός καθημερινός αγώνας ενάντια σε όλες τις μορφές απαξίωσης της εργασιακής δύναμης και της ζωής (φασιστικές και αντιφασιστικές).

Μουτζουρώσαμε πολλές σελίδες και δαπανήσαμε πολλές εργατώρες έρευνας για αυτό το κείμενο όχι για να ρίξουμε μια εξυπνακίστικη και απορριπτική ματιά στο αντιφασιστικό κίνημα ούτε να καγχάσουμε «τα λέγαμε εμείς» (μακριά από μας τέτοιου είδους νοοτροπίες).

Ασχοληθήκαμε (υπερβολικά, μάλιστα, θα μπορούσε να μας καταλογίσει κανείς) με το ιστορικό παράδειγμα του φασισμού για να εντοπίσουμε την καπιταλιστική και αντεπαναστατική του μήτρα αλλά και τις «αιρετικές» του πλευρές. Είδαμε αναλυτικά τις βασικές του πολιτικές κατηγορίες και προσπαθήσαμε να ξεδιαλύνουμε θεωρητικά τις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις των εννοιών και των πρακτικών του ολοκληρωτισμού και του λαϊκού κράτους. Κι αυτό με σκοπό να αναγνώσουμε την παρακαταθήκη που ο φασισμός άφησε τόσο στις μεταπολεμικές κεύσινανές όσο και στις (νεο)φιλελεύθερες δημοκρατίες μας αλλά και τις βαθιές του διαφορές μ' αυτές.

Δεν τον προσεγγίσαμε από τη σκοπιά της δύναμης του αλλά από τη σκοπιά των **ορίων** του, αναζητώντας τις αιτίες της ήττας του από ορθολογικότερες μορφές αντεπαναστατικής περικύκλωσης του προλεταριάτου.

Και έτσι καταλήξαμε σε μια ακόμη σημαντικότερη θέση από αυτές με τις οποίες ξεκινήσαμε:

Γ. Ότι μια ανάλυση που θέλει να δει τη σημερινή πολιτική της απαξίωσης μέσα από τα γυαλιά του ολοκληρωτισμού και του «νέου» φασισμού είναι καταδικασμένη να αποτύχει ως **μάχημη θεωρία** γιατί βλέπει την ιστορία από τα πάνω και αδυνατεί να κατανοήσει την ποικιλία των μορφών της αντεπαναστάσεως που γεννιούνται από τα κάτω.

Η θεωρία του «νέου» φασισμού δεν εξηγεί την ήττα των αγώνων από τις δικές τους εσωτερικές αντιφάσεις αλλά από τη δύναμη του κεφαλαίου και μόνον. Όμως η δύναμη του κεφαλαίου είναι η ήττα των ταξικών αγώνων. Και είναι αυτή η ήττα που χρειάζεται πριν απ' όλα να εξηγηθεί. Ένα βασικό συμπέρασμα στο οποίο μας οδήγησε η έρευνά μας πάνω στη σοβιετική και τη γερμανική εργατική εμπειρία, από τα σοσιαλδημοκρατικά ή μη σοσιαλδημοκρατικά εργατικά συμβούλια του 1918 ως τις «do-it-yourself» εργατικές κινητοποιήσεις του 1938/39 και τον ιστορικό φασισμό συνολικά είναι αυτό: η εργατική δράση μεγάλων ή μικρών κοινοτήτων αγώνα που συγκροτούνται στη βάση της ικανοποίησης άμεσων συμφερόντων, αναγκών και επιθυμιών δεν σημαίνει από μόνη της και πολλά πράγματα. Δηλαδή, δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από την αυτοοργανωμένη, μοριακή απόπειρα ικανοποίησης αυτών των άμεσων συμφερόντων, αναγκών και επιθυμιών **με κάθε μέσο**. Το ίδιο ισχύει και για τις αυτοοργανωμένες αντιφασιστικές ομάδες κρούσης στις εργατικές γειτονιές. Δεν σημαίνουν τίποτα περισσότερο από το ότι κάποιοι προλετάριοι αντιφασίστες για λόγους αυτοάμυνας ή για λόγους τσαμπουκά συγκρούονται με φασίστες προλετάρους – και καλά κάνουν. Η συγκρότηση κοινοτήτων αγώνα και η κυκλοφορία αυτών των αγώνων αποκτούν το πραγματικό τους νόημα μόνο όταν εξετάζονται στο πλαίσιο (α) των επιδιώξεων των πολιτικών, συνδικαλιστικών και λαϊκών συλλογικοτήτων που τις στηρίζουν και (β) της **κυκλοφορίας των διαιρέσεων και των χειραγωγήσεων** που οι μύριες εξουσίες οργανώνουν. Αυτές οι μεγάλες ή μικρές εξουσίες είναι τα **χίλια πρόσωπα του κεφαλαίου και της αντεπανάστασης**, τα οποία συγκροτούν μια ολότητα, την ολότητα του κυκλώματος του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου. Με το να κατασκευάζουν οι αντιφασίστες ένα ενιαίο, μονοδιάστατο, τερατώδες, πανταχού παρόν και τα πάντα πληρόν φασιστικό κράτος και να βαφτίζουν «χίλια πρόσωπα του φασισμού» τα χίλια πρόσωπα της αντεπανάστασης – ή της αντιεξέγερσης, για να έρθουμε στα δικά μας τα τελευταία χρόνια – αποκρύπτουν τις ιδιαιτερότητες και τη δυναμική αυτών των αποκεντρωμένων εξουσιών, που μπορεί να είναι φασιστικές ή/και αντιφασιστικές. Αυτό που αναγκάζει το κεφάλαιο να αναπαράγεται μέσα από μύριες εξουσίες είναι ότι έρχεται αντιμέτωπο με τα χίλια πρόσωπα της προλεταριακής εξέγερσης πρέπει να είναι ταυτόχρονα συγκεντρωμένο και διάχυτο, αυταρχικό και ελευθεριακό (ευέλκτο), αν θέλει να έχει πιθανότητες επιτυχίας η διαρκής επιχείρηση περικύκλωσης του προλεταριάτου που θέτει σε κίνηση. Δική μας δουλειά δεν είναι να καταγγέλουμε το κακό κράτος, την κακή αστυνομία, τους κακούς φασίστες κλπ. Δική μας δουλειά είναι να κατανοήσουμε τις ριζικές αιτίες της αδυναμίας μας να συγκροτήσουμε ένα συλλογικό, ανατρεπτικό του καπιταλισμού κίνημα.

Ιούλιος 2013 - Μάιος 2014

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Οι εκδόσεις των έργων του Μαρξ που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι ακόλουθες:

Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα 1844, Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1974

Μαρξ/Ένγκελς, *Die heilige Familie* [Η Αγία Οικογένεια], Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) I/3

Grundrisse, Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, 3 τόμοι, Στοχαστής, 1989-1992

Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Θεμέλιο, 1978

Θεωρίες για την Υπεραξία, Τόμοι 1, 2, 3, Σύγχρονη Εποχή, 1981-1985

Κ. Μαρξ, *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*, Σύγχρονη Εποχή, 1992

Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμοι 1, 2, 3, Σύγχρονη Εποχή, 1978-1979

Κ. Μαρξ, *Αποτελέσματα της Άμεσης Διαδικασίας Παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], Α/συνέχεια, 1983

Την έννοια της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης την είχαμε εισάγει στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Είχε τότε έναν μάλλον περιγραφικό χαρακτήρα και δεν εντασσόταν, όπως στο παρόν τεύχος, σε μια προσπάθεια ερμηνείας του καπιταλισμού μέσα από τους δικούς του εμμενείς νόμους κίνησης – μια θεωρητική εξέλιξη που την οφείλουμε στη συμμετοχή μας στην Ομάδα Αυτομόρφωσης και Συζήτησης του *Κεφαλαίου* τα τελευταία χρόνια. Ελλείπει χώρου και χρόνου, η ιστορία της χρήσης αυτής της έννοιας, όπως και πολλών άλλων εννοιών που εισάγαμε στο λεξιλόγιο του αντιεξουσιαστικού χώρου στην Ελλάδα τις δύο προηγούμενες δεκαετίες – *εξέγερση από τα δεξιά*, (*προλεταριακές*) *κοινότητες αγώνα*, *προλεταριακή δημόσια σφαίρα*, *κυκλοφορία των αγώνων*, *κομμουνιστικοποίηση*, *μετακύλιση του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης*, *κοινωνικός μισθός*, *κρίση νομιμοποίησης*, *κρίση εκμεταλλευσιμότητας*, *εξαγωγή της απαξίωσης* κλπ. - θα εξεταστούν αναλυτικά στο εκτενές βιβλιογραφικό επίμετρο του επόμενου τεύχους.

Το προλογικό σημείωμα το έγραψε ο Λασενέρ. Τα κεφάλαια της πρώτης ενότητας έγραψαν οι Μάριους, Λασενέρ και Jocelyne. Η αντίρρηση στην ερμηνεία του Λασενέρ για την αξία της εργασιακής δύναμης, στην υποσημείωση 48 της πρώτης ενότητας, προέρχεται από τους Μάριους-Jocelyne. Η δεύτερη, τέταρτη και πέμπτη ενότητα γράφτηκε από τον Μάριους. Το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο στο κείμενο του Μάριους για την απεργία στο ΕΚΠΑ αναφέρεται στον ίδιο και τους συναδέλφους του. Η τρίτη ενότητα (για την πρωταρχική συσσώρευση) από τον Φιλ ντε Σουά. Η έκτη ενότητα από τους Μάριους, Φιλ ντε Σουά και Jocelyne. Και η τελευταία (για τον φασισμό) από τους Γκαράνς-Λασενέρ. Σε όλο το τεύχος καθοριστική ήταν η συμβολή του Εντουάρ ντε Μοντρέ.

Cheers,

les enfants du paradis!

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΑΡΙΑΣ

- Τεύχος 1:** Αφιερωμένο στους Μπουκτσινικούς οικολόγους, τους φιλοσιτουασιονιστές και τους πατριώτες
- Τεύχος 2:** Αφιερωμένο στους κακούς μαθητές, φοιτητές και καθηγητές και στη μνήμη των 250.000 σκοτωμένων κομπάρσων του CNN
- Τεύχος 3:** Αφιερωμένο στους πατριώτες, τους μικροαστούς και τους «νέγρους» εχθρούς τους
- Τεύχος 4:** Αφιερωμένο στους αντιφασίστες, τους αντικουλτουριάρηδες μικροαστούς και τους ειρημιστές
- Τεύχος 5:** Αφιερωμένο στους «ξένους», τους ξεριζωμένους και τους προσωρινούς
- Τεύχος 6:** Αφιερωμένο στους απεργούς που σπάνε τα γκέτο τους και τους καταληψίες δρόμων
- Τεύχος 7:** Αφιερωμένο στους εχθρούς των εκπαιδευτικών νόμων, τους ενθουσιώδεις άνεργους και τους αλβανούς προλετάριους
- Τεύχος 8:** Αφιερωμένο στον πόλεμο (το δικό τους) που δε λείει να τελειώσει και στον πόλεμο (το δικό μας) που δε λείει να αρχίσει
- Τεύχος 9:** Αφιερωμένο στις άμισθες εργάτριες, τους ακτιβιστές και τους εξεγερμένους του «παγκόσμιου χωριού»
- Τεύχος 10:** Αφιερωμένο στους δημοκράτες, ένοπλους και μη και τους ειρημιστές
- Τεύχος 11:** Αφιερωμένο στους εντός και εκτός τειχών φυλακισμένους και στους αρνητές της εργασίας
- Τεύχος 12-13:** Αφιερωμένο σ' αυτούς που ακόμα τα θέλουνε όλα
- Τεύχος 14:** Αφιερωμένο σε αυτούς που διασχίσαμε μαζί το ορυχείο του χρόνου μέχρι την άκρη της ευκαιρίας
- Τεύχος 15:** Αφιερωμένο σε έναν κόσμο χωρίς ενοχική υπο-χρέωση, δημοκράτες αρχηγούς και «εξευγενιστές»

Παλιότερα τεύχη και άλλα κείμενα σε ηλεκτρονική μορφή:

<http://www.tapaidiatigalarias.org>

Για επικοινωνία:

e-mail: tptg@tptg.gr

Τ.Θ. 76149 Τ.Κ. 17110 ΝΕΑ ΣΜΥΡΝΗ ΑΘΗΝΑ

ΤΑ ΚΟΜΠΙΟΥΤΕΡ ΔΙΝΟΥΝ ΜΟΝΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ,

ΤΟ ΘΕΜΑ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΚΑΝΕΙΣ ΤΙΣ ΣΩΣΤΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ...